Victor Hugo

Notre-Dame de Paris

Victor Hugo

Notre-Dame de Paris

Traducere de Gellu Naum

Cuprins

Notă introductivă

Acum câţiva ani, vizitând sau, mai bine zis, scotocind biserica Notre-Dame, autorul cărţii de faţă a găsit, într-un ungher ascuns şi întunecat al uneia din turle, cuvântul acesta săpat de-o mână pe zid:

ÁNÁΓKH

Majusculele acestea greceşti, scobite în piatră, având în ele ceva propriu grafiei gotice întipărit în forma şi în poziţia lor, ca pentru a arăta că o mână din Evul Mediu le scrisese acolo, şi mai ales sensul lugubru pe care îl cuprindeau l-au izbit puternic pe autor.

Şi s-a întrebat, a căutat să ghicească cine putea fi sufletul rătăcit care nu voise să părăsească lumea aceasta fără a lăsa acest stigmat al crimei sau al nenorocirii pe fruntea bătrânei biserici.

De atunci, zidul a fost spoit sau râcâit (nu ştiu care din două) şi inscripţia a dispărut. Căci aşa se procedează de vreo două sute de ani cu minunatele biserici ale Evului Mediu. Schilodirile le vin de pretutindeni, din afară ca şi dinăuntru. Preoţii le spoiesc, arhitecţii le râcâie, apoi mai vine şi lumea, care le dărâmă.

Astfel, în afară de trecătoarea amintire pe care i-o consacră aici autorul acestei cărţi, astăzi n-a mai rămas nimic din misteriosul cuvânt scris în turla întunecată a bisericii Notre-Dame, n-a mai rămas nimic din soarta necunoscută pe care el o rezuma atât de melancolic. Omul care a scris cuvântul pe zid s-a şters, acum câteva veacuri, din mijlocul oamenilor; cuvântul, la rândul lui, s-a şters şi el de pe zidul bisericii; biserica însăşi poate că se va şterge şi ea curând de pe faţa pământului.

Asupra acestui cuvânt a fost făcută cartea de faţă.

Februarie 1831

Cartea întâi

1. Sala Mare

Se împlinesc astăzi trei sute patruzeci şi opt de ani, şase luni şi nouăsprezece zile de când parizienii se treziră în zgomotul tuturor clopotelor care sunau din răsputeri în tripla incintă formată de Cité, de Universitate şi de Oraş.

Şi totuşi, 6 ianuarie 1482 nu e o zi căreia istoria să-i fi păstrat amintirea. În evenimentul care punea astfel în mişcare, de cu zori, clopotele şi pe cetăţenii Parisului, nu era nimic de seamă: nici vreun atac al picarzilor sau al burgunzilor, nici procesiunea vreunei racle cu moaşte, nici vreo răzmeriţă de-a studenţilor în oraşul Laas, nici vreo intrare a *numitului nostru preatemut senior,* măria sa, regele, şi nici măcar o spânzurare mai de soi a tâlharilor sau a tâlhăriţelor la Tribunalul Parisului. Nu era nici măcar sosirea neaşteptată, întâlnită atât de des în secolul al cincisprezecelea, a vreunei solii gătite cu zorzoane şi pene. Trecuseră abia două zile de când ultima cavalcadă de felul acesta, alaiul solilor flamanzi însărcinaţi să încheie căsătoria prinţului moştenitor cu Marguerite de Flandre, îşi făcuse intrarea în Paris, spre marele plictis al domnului cardinal de Bourbon, care, ca să-i fie pe plac regelui, trebuise să primească bine toată şleahta aceasta rustică de burgmeisteri flamanzi şi să-i distreze, la locuinţa sa, palatul Bourbon, cu o *preafrumoasă moralitate*[1], satiră şi farsă, pe când o ploaie cu băşici îi uda, la poartă, măreţele tapiserii.

În ziua de 6 ianuarie, ceea ce făcea să tresalte inimile întregului norod al Parisului, cum spune Jean de Troyes, era dubla solemnitate, împerecheată din vremuri imemorabile, a zilei Regilor şi a Sărbătorii Nebunilor.

---

[1] Lucrare dramatică medievală în versuri.

În ziua aceea trebuia să fie aprins focul de sărbătoare în Piaţa Grève, să fie plantat arborele de mai la Capela Braque şi să se joace un mister la Palatul de Justiţie. Strigarea fusese făcută din ajun, cu sunet şi trâmbiţă pe la răspântii, de către oamenii domnului *prévôt*[2], înveşmântaţi în frumoase tunici de lână violetă, cu ţesătură rară, şi având cruci mari albe pe piept.

Mulţimea de cetăţeni şi de cetăţene se îndrepta deci din toate părţile, de cu zori, lăsându-şi casele şi prăvăliile încuiate, spre unul dintre cele trei locuri mai sus amintite. Fiecare se hotărâse fie pentru focul de sărbătoare, fie pentru arborele de mai, fie pentru mister. Şi trebuie spus, spre lauda străvechiului bun-simţ al mulţimii de gură-cască, că cei mai mulţi se îndreptau spre focul de sărbătoare, care era cât se poate de potrivit cu anotimpul, sau spre mister, care urma să fie reprezentat în Sala Mare a palatului, bine acoperită şi bine închisă, şi că mai toţi curioşii păreau înţeleşi să lase bietul arbore de mai neînflorit, să dârdâie singur sub cerul de ianuarie, în cimitirul Capelei Braque.

Mulţimea se îndesa mai ales pe aleile Palatului de Justiţie, ştiut fiind că solii flamanzi, sosiţi cu două zile înainte, aveau de gând să asiste la reprezentarea misterului şi la alegerea papei nebunilor, care trebuia să aibă loc tot în Sala Mare.

În ziua aceea nu era lesne să pătrunzi în Sala Mare, cunoscută totuşi pe atunci drept cea mai spaţioasă încăpere acoperită din lume. (E adevărat că Sauvai nu măsurase încă Sala Mare a castelului din Montargis.) Piaţa Palatului, ticsită de lume, oferea curioşilor de la ferestre aspectul unei mări în care cinci sau şase străzi, ca tot atâtea guri de fluvii, revărsau clipă de clipă noi valuri de capete. Valurile mulţimii, sporind neîncetat, se ciocneau de colţurile caselor care ieşeau ici-colo în afară, ca nişte promontorii, în bazinul neregulat al pieţei, în centrul înaltei faţade gotice a palatului, scara cea mare, urcată şi coborâtă necontenit de un dublu curent care, după ce se

---

[2] Mare magistrat feudal, cu felurite atribuţii: în text îl vom denumi uneori după funcţiile îndeplinite.

spărgea de peronul intermediar, se împrăştia în valuri largi pe cele două pante laterale, scara cea mai mare deci şiroia neîncetat în piaţă ca o cascadă într-un lac. Strigătele, râsetele, tropăitul miilor de picioare făceau mare zarvă şi mare vuiet. Din timp în timp, vuietul şi zarva se dublau, curentul care împingea mulţimea spre scara cea mare dădea înapoi, se tulbura, se învârteja. De vină erau loviturile vreunui arcaş sau calul vreunui jandarm care lovea cu copitele ca să restabilească ordinea; admirabilă tradiţie pe care poterele vechi au lăsat-o moştenire poterelor din vremea conetabililor, iar acestea – trupelor de jandarmi călări, care, la rândul lor, au transmis-o jandarmeriei noastre din Paris.

La uşi, la ferestre, la lucarnele podurilor, pe acoperişuri, mişunau mii de feţe de oameni cumsecade, calme şi cinstite, privind palatul, privind gloata şi mulţumindu-se cu atât; căci mulţi dintre locuitorii Parisului se mulţumesc să privească spectatorii, iar un zid în dosul căruia se petrece ceva e de ajuns pentru a ne stârni curiozitatea.

Dacă nouă, celor din 1830, ne-ar fi cu putinţă să ne amestecăm în gând cu parizienii din secolul al cincisprezecelea şi să intrăm odată cu ei, smuciţi, înghiontiţi, răsturnaţi, în sala imensă a palatului, atât de neîncăpătoare la 6 ianuarie 1482, spectacolul nu ni s-ar părea nici lipsit de interes, nici lipsit de farmec, şi am avea în jurul nostru numai lucruri atât de vechi, încât ni s-ar părea cu totul noi.

Dacă cititorul îngăduie, vom încerca să regăsim cu gândul impresia pe care ar fi încercat-o odată cu noi, păşind pragul Sălii Mari, în mijlocul mulţimii în sumane, în pieptare şi în fuste plisate, scurte.

Mai întâi, zumzet în urechi, ochi orbiţi. Deasupra capetelor, o dublă boltă în ogivă, căptuşită cu sculpturi în lemn, vopsită în culoarea cerului, presărată cu flori de crin aurite; sub picioare, un pavaj de marmură albă şi neagră. La câţiva paşi de noi, un stâlp uriaş, apoi încă unul şi încă unul; cu totul, şapte stâlpi în lungul sălii sprijinind, la mijlocul ei, coborâşurile dublei bolţi. În jurul primilor patru

stâlpi, tarabele negustorilor, sclipind de giuvaieruri din sticlă şi de tinichele poleite; în jurul ultimilor trei, bănci de lemn de stejar, roase şi lustruite de nădragii pricinaşilor şi de robele procurorilor.

De jur-împrejurul sălii, de-a lungul peretelui înalt, între uşi, între ferestre, între stâlpi, nesfârşitul şir al statuilor tuturor regilor Franţei, începând de la Faramond; regi trândavi, cu braţele atârnate şi cu ochii plecaţi; regi viteji şi bătăioşi, cu capetele şi mâinile îndrăzneţ ridicate spre cer. Apoi, în lungul ferestrelor ogivale, vitralii în o mie de culori; la ieşirile largi ale sălii, uşi bogate, sculptate fin; şi totul, bolţile, stâlpii, zidurile, pervazurile, îmbrăcămintea pereţilor, uşile, statuile, acoperite de sus până jos cu o splendidă culoare albastră şi aurie, care, puţin întunecată încă de pe vremea când o privim, pierise aproape cu totul sub praf şi sub pânzele de păianjen în anul Domnului 1549, când du Breul o mai admira încă, din obişnuinţă.

Să ne închipuim acum sala aceasta imensă şi lungă luminată de razele plumburii ale unei zile de ianuarie, năpădită de o mulţime pestriţă şi zgomotoasă care se scurge de-a valma de-a lungul pereţilor şi se învârteşte în jurul celor şapte stâlpi, şi vom avea o idee generală despre întregul tablou căruia vom încerca să-i arătăm mai precis ciudatele amănunte.

E sigur că, dacă Ravaillac nu l-ar fi asasinat pe Henric al IV-lea, n-ar fi existat piesele procesului Ravaillac depuse la grefa Palatului de Justiţie; n-ar fi existat complici interesaţi să facă să dispară sus-pomenitele piese; aşadar, n-ar fi existat incendiatori, nevoiţi, din lipsa altor mijloace, să dea foc grefei ca să ardă piesele şi să ardă Palatul de Justiţie ca să ardă grefa; prin urmare, n-ar fi existat incendiul din 1618. Vechiul palat ar mai fi încă în picioare, cu vechea lui Sală Mare; şi i-am putea spune cititorului: „Du-te de-o vezi”, şi am fi astfel amândoi scutiţi, eu de a face, el de a citi o simplă descriere. Iată o dovadă a noului adevăr că marile evenimente au urmări incalculabile.

E adevărat că s-ar putea, în primul rând, ca Ravaillac să nu fi avut complici; apoi, ca aceşti complici, dacă din

întâmplare ar fi existat, să nu fi avut niciun amestec în incendiul din 1618. În privinţa incendiului, există alte două explicaţii foarte plauzibile. Prima explicaţie e marea stea, lată de-un picior, înaltă de-un cot, care a căzut din cer, după cum fiecare ştie, peste palat, la 7 martie, după miezul nopţii. A doua e catrenul lui Théophile:

N-a fost plăcut sinistrul joc,
Când la Paris doamna Dreptate,
Luând bacşiş pe săturate
Palatul şi l-a pus pe foc.

Oricum ar fi privită tripla explicaţie politică, fizică, poetică a incendiului Palatului de Justiţie din 1618, neîndoielnic, din nefericire, e incendiul. Astăzi, din cauza catastrofei de atunci, datorită mai ales diverselor restaurări succesive care au dat gata ce cruţase ea, n-a mai rămas aproape nimic din prima locuinţă a regilor Franţei, n-a mai rămas aproape nimic din palatul acesta, frate mai mare al Luvrului, atât de vechi, încât, încă de pe vremea lui Filip cel Frumos, se căutau în el urmele măreţelor clădiri ridicate de regele Robert şi descrise de Helgaldus. Aproape totul a dispărut. Ce s-a ales din camera cancelariei în care sfântul Ludovic săvârşitu-şi-a cununia? Ce s-a ales din grădina în care el, „împreună cu Joinville, împărţea dreptatea, lungit pe covoare şi îmbrăcat în veşmânt miţos, cu suman de lână fără mâneci şi, pe deasupra, cu o mantie de santal negru veneţian”? Unde e odaia împăratului Sigismund, odaia lui Carol al IV-lea, odaia lui Ioan fără Ţară? Unde e scara pe care Carol al VI-lea şi-a promulgat edictul de graţiere? Unde e lespedea pe care Marcel, de faţă cu delfinul, le-a tăiat beregăţile lui Robert de Clermont şi mareşalului de Champagne? Unde e uşa în faţa căreia au fost rupte în bucăţi bulele antipapei Benedict şi de la care au plecat înapoi cei ce le aduseseră, îmbrăcaţi în derâdere cu veşminte bisericeşti, având tiare pe cap şi căindu-se în tot Parisul? Şi unde e Sala Mare, cu aurul, azurul, ogivele, statuile, stâlpii şi imensa ei boltă, ticsită toată de sculpturi?

Şi unde e camera aurită? Unde e leul de piatră care stătea la uşă, în genunchi, cu capul plecat, cu coada între picioare, ca leii tronului lui Solomon, în atitudinea de umilinţă potrivită puterii când se află în faţa dreptăţii. Unde sunt frumoasele uşi, frumoasele vitralii şi ferecăturile cizelate care o descurajau pe Biscornette? Unde sunt delicatele lucrări de tâmplărie ale lui Du Hancy?... Ce-a făcut timpul, ce-au făcut oamenii din minunile acestea? Ce ni s-a dat în schimb pentru toată istoria galică, pentru toată arta gotică? Bolţile supra aplecate ale domnului de Brosse, nepriceputul arhitect al portalului de la Saint-Gervais, în materie de artă; cât despre istorie, mai avem amintirile guralive ale stâlpului cel mare, răsunând încă de trăncănelile unora ca Patrus.

Nu-i mare lucru. Dar să revenim la veritabila Sală Mare a veritabilului Palat Vechi.

Cele două extremităţi ale giganticului paralelogram erau ocupate, una de faimoasa masă de marmură, atât de lungă, de largă şi de groasă, cum niciodată nu s-a mai văzut, spun vechile hrisoave, într-un stil care i-ar fi aţâţat pofta lui Gargantua, asemenea felie de marmură pe lume; cealaltă, de capela unde Ludovic al XI-lea a pus să fie sculptat în genunchi dinaintea Fecioarei şi unde a poruncit să fie aşezate, fără să-i pese că lasă două firide goale în şirul statuilor lui Carol cel Mare şi a Sfântului Ludovic, doi sfinţi pe care îi bănuia a fi foarte bine văzuţi în cer ca regi ai Franţei. Capela aceasta, încă nouă, clădită abia de vreo şase ani, era toată făcută cu acel gust fermecător al arhitecturii gingaşe, al sculpturii minunate, al cizelării fine şi profunde, care marchează la noi sfârşitul erei gotice şi se continuă spre mijlocul secolului al şaisprezecelea în fanteziile feerice ale Renaşterii. Îndeosebi, mica fereastră în formă de roză, ajurată, scobită deasupra portalului, era o capodoperă de fineţe şi de graţie; ai fi zis că e o stea de dantelă.

În mijlocul sălii, faţă în faţă cu intrarea principală, fusese ridicată pentru solii flamanzi şi pentru celelalte personaje de vază invitate la reprezentaţia misterului, o estradă din brocart de aur, rezemată de perete şi cu o intrare anume

printr-o fereastră a culoarului camerei aurite.

Pe masa de marmură trebuia, după datină, să fie jucat misterul. Fusese pregătită pentru asta încă de cu zori, bogata tăblie de marmură, zgâriată de călcâiele grefierilor, avea instalată pe ea o cuşcă de scândură destul de înaltă, a cărei faţă superioară, accesibilă privirilor din întreaga sală, trebuia să servească drept scenă şi al cărei interior, mascat de tapiserii, trebuia să ţină loc de vestiar pentru personajele piesei. O scară, naiv plasată în afară, trebuia să stabilească legătura între scenă şi vestiar şi să-şi împrumute treptele verticale atât pentru intrări, cât şi pentru ieşiri. Nu exista personaj, oricât de neprevăzut, şi nici întâmplare scenică sau surpriză care să nu trebuiască să urce pe scara aceasta. Nevinovată şi venerabilă copilărie a artei şi a mecanismelor teatrale!

Patru sergenţi din trupele palatului, păzitori nelipsiţi ai tuturor distracţiilor poporului, atât în zilele de sărbătoare, cât şi în zilele de execuţie, stăteau în picioare la cele patru colţuri ale mesei de marmură.

Piesa urma să înceapă abia când marele orologiu al palatului avea să bată ultima din cele douăsprezece lovituri ale amiezii. Nici vorbă că era târziu pentru o reprezentaţie teatrală, însă trebuise să potrivească timpul după dorinţa solilor.

Mulţimea aceea numeroasă aştepta însă dis-de-dimineaţă. Mulţi dintre preacinstiţii curioşi dârdâiau de la ivirea zorilor în faţa scării mari a palatului; câţiva spuneau chiar că-şi petrecuseră noaptea culcaţi de-a curmezişul uşii principale, ca să fie siguri că intră primii. Se înghesuiau din ce în ce şi, ca o apă care îşi depăşeşte albia, începeau să urce de-a lungul pereţilor, să se umfle în jurul stâlpilor, să se reverse pe antabulamente, pe cornişe, pe pervazurile ferestrelor, pe toate ieşiturile arhitecturii, pe toate reliefurile sculpturii. De aceea, îmbulzeala, nerăbdarea, plictisul, certurile izbucnite din te miri ce, pentru un cot ascuţit sau pentru un pantof cu ţinte, oboseala unei lungi aşteptări, toate astea începuseră să dea, cu mult înaintea orei când trebuia să sosească solii, un ton acru şi amar

vuietului mulţimii acesteia închise, încleştate, înghesuite, strivite, sufocate. Nu se auzeau decât vaiete şi blesteme împotriva flamanzilor, a starostelui negustorilor, a cardinalului de Bourbon, a *bailli*[3]-ului palatului, a doamnei Margareta de Austria, a sergenţilor de pază, a frigului, a zăpuşelii, a vremii urâte, a episcopului Parisului, a papei nebunilor, a stâlpilor, a statuilor, a unei uşi închise, a unei ferestre deschise; toate, spre marea distracţie a cetelor de studenţi şi de slugi împrăştiate prin mulţime, care amestecau în nemulţumirea aceasta răutăţile şi tachinările lor şi înţepau, ca să zicem aşa, cu acul proasta dispoziţie generală.

Printre alţii se afla şi un grup de diavoli veseli care, după ce spărseseră geamul unei ferestre, se aşezaseră cu îndrăzneală deasupra ei, sub acoperiş, şi de acolo îşi aruncau pe rând privirile şi batjocurile când înăuntru, când afară, spre mulţimea din sală şi spre mulţimea din piaţă. După gesturile lor de parodie, după râsetele lor răsunătoare, după chemările ironice pe care le schimbau cu prietenii de la un capăt la altul al sălii, era uşor de ghicit că învăţăceii aceştia tineri nu resimţeau deloc plictiseala şi oboseala restului spectatorilor şi că se pricepeau foarte bine, pentru propria lor plăcere, să scoată din ce aveau sub ochi un spectacol care îi făcea să-l aştepte răbdători pe celălalt.

— Pe sufletul meu, dacă nu eşti Joannes Frollo de Molendino!, îi strigă unul dintre ei unui soi de drăcuşor blond, şiret şi frumuşel la chip, agăţat de frunzele unui capitel. Eşti chiar Jehan du Moulin, căci braţele şi picioarele tale par a fi patru aripi mişcate de vânt. De cât timp te afli aici?

— Pe milostenia diavolului, răspunse Joannes Frollo, sunt aici de peste patru ore şi trag nădejde că ele vor fi scăzute din timpul pe care-l voi petrece în purgatoriu. I-am auzit pe cei opt cântăreţi ai regelui Siciliei intonând primul verset

---

[3] Ofiţer de spadă sau de robă, care împărţea dreptatea în numele regelui sau al unui senior. Ca şi în cazul *prévôt*-ului îl vom denumi uneori după funcţiile îndeplinite.

din marea liturghie de la ora şapte, în Sfânta Capelă.

— Buni cântăreţi, spuse celălalt, şi au glasurile mai ascuţite decât bonetele. Înainte de a-i închina o liturghie Sfântului Ioan cel Mare, regele ar fi trebuit să se intereseze dacă Sfântului Ioan cel Mare îi place latina psalmodiată cu accent provensal.

— Numai ca să-i poată folosi pe afurisiţii de cântăreţi ai regelui Siciliei a făcut asta!, strigă cu glas acru o bătrână din gloata de sub fereastră. Gândiţi-vă numai! O mie de livre pariziene pentru o liturghie! Şi încă garantate de magaziile cu peşte de mare din halele Parisului!

— Lasă, babo!, se amestecă un personaj gras şi grav, care se ţinea de nas lângă negustoreasa de peşte. Trebuia făcută o slujbă! Ai fi vrut ca regele să cadă iar bolnav?

— Straşnic ai glăsuit, jupâne Gilles Lecornu[4], maestru pielar şi blănar al garderobei regelui!, strigă studentul cel mărunt, agăţat de capitel.

Un hohot de râs al tuturor studenţilor întâmpină nefericitul nume al bietului pielar-blănar al garderobei regelui.

— Lecornu! Gilles Lecornu!, spuneau unii.

— Cornutus et hirsutus[5], răspundeau alţii.

— Nu, zău!, continuă micul diavol de pe capitel. De ce-or fi râzând? E preacinstitul Gilles Lecornu, frate al jupânului Jehan Lecornu, mare judecător al proceselor de crimă, fiu al jupânului Mahiet Lecornu, şeful pazei pădurii din Vincennes, toţi orăşeni din Paris, toţi însuraţi, din tată în fiu!

Veselia spori şi mai mult. Fără să răspundă o vorbă, grăsanul pielar-blănar se căznea să scape de privirile aţintite asupra lui de pretutindeni, dar transpira şi gâfâia zadarnic; ca un ac înfipt într-un butuc, eforturile nu-l ajutau decât pentru a-şi împinge şi mai tare în umerii vecinilor faţa lată şi apoplectică, roşie de ciudă şi de mânie.

În sfârşit, un vecin gras, scurt şi venerabil ca şi el, îi sări în ajutor:

— Nelegiuire! Nişte studenţi să-i vorbească aşa unui

---

[4] Lecornu, adică încornoratul.

[5] Încornorat şi păros (lat).

cinstit orăşean! Pe vremea mea ar fi fost bătuţi cu nuiele şi apoi arşi odată cu ele.

Întreaga ceată izbucni:

— Hei! Cine cântă melodia asta? Cine-i huhurezul care cobeşte?

— Zău, îl recunosc, spuse unul. E jupân Andry Musnier.

— Fiindcă e unul dintre cei patru bibliotecari oficiali ai Universităţii!, spuse altul.

— Toate-s câte patru în şandramaua aia, strigă un al treilea, patru naţiuni, patru facultăţi, patru sărbători, patru procurori, patru electori, patru bibliotecari.

— Ei, bine, se amestecă iar Jehan Frollo, să-i facem să-l vadă pe dracu' în patru!

— Musnier, o să-ţi ardem cărţile!

— Musnier, o să-ţi batem sluga!

— Musnier, o să-ţi înghesuim nevasta!

— Pe dolofana jupâniţă Oudarde!

— Care e proaspătă şi veselă de parcă ar fi văduvă.

— Să vă ia dracu'!, bombăni Andry Musnier.

— Jupân Andry, continuă Jehan, tot de pe capitel, dacă nu taci, îţi cad în cap!

Jupân Andry ridică ochii, păru că măsoară o clipă înălţimea stâlpului şi greutatea netrebnicului, înmulţi în gând greutatea cu pătratul vitezei şi tăcu.

Jehan, stăpân pe câmpul de luptă, urmă triumfător:

— Aş face-o, deşi sunt fratele unui arhidiacon.

— Grozavi boierii noştri de la Universitate! N-au făcut nici măcar să ne fie respectate privilegiile într-o zi ca asta! O să fie arbore de mai şi foc de sărbătoare în oraş, o să fie mister, papă al nebunilor şi soli flamanzi la Cité; iar la Universitate, nimic!

— Şi doar Piaţa Maubert e destul de încăpătoare!, spuse unul din studenţii cocoţaţi pe marginea ferestrei.

— Jos rectorul, electorii şi procurorii!, strigă Joannes.

— Ar trebui să facem diseară un foc de sărbătoare cu cărţile lui jupân Andry, pe Champ-Gaillard, continuă altul.

— Şi cu pupitrele scribilor!, spuse vecinul său.

— Şi cu scuipătorile decanilor!

— Şi cu vergile paracliserilor!

— Şi cu dulapurile procurorilor!

— Şi cu copăile de făcut pâine ale electorilor!

— Şi cu scăunelele rectorului!

— Jos, începu iar micul Jehan, cu voce bisericească. Jos cu jupân Andry, jos cu ţârcovnicii şi cu scribii, jos cu teologii, cu medicii şi cu legiuitorii! Jos procurorii, electorii şi rectorul!

— Va să zică e sfârşitul lumii!, şopti jupânul Andry, astupându-şi urechile.

— L-ai pomenit pe rector şi iată-l că trece prin piaţă!, strigă unul din cei de la fereastră.

Toţi se grăbiră să se întoarcă spre piaţă.

— E chiar venerabilul nostru rector, maestrul Thibaut? întrebă Jehan Frollo du Moulin, care, fiind agăţat de-un stâlp din interior, nu putea să vadă ce se petrecea afară.

— Da, da, răspunseră toţi ceilalţi, e el, e chiar el, maestrul Thibaut, rectorul.

Era într-adevăr rectorul, împreună cu toţi demnitarii Universităţii, care mergeau în alai să întâmpine solia şi traversau în clipa aceea Piaţa Palatului. Studenţii, înghesuiţi la fereastră, îi primiră în trecere cu ocări şi cu aplauze ironice. Rectorul, care mergea în fruntea alaiului, avu de îndurat prima salvă. Ea fu aspră.

— Bună ziua, domnule rector. Hei, bună ziua, n-auzi?

— Cum se face de-i aici jucătorul împătimit? Va să zică şi-a lăsat zarurile?

— Merge la trap, pe catârcă! Ea are urechile mai puţin lungi decât el.

— Hei, bună ziua, domnule rector Thibaut! *Tybalde aleator*[6]*!* Dobitoc bătrân! Jucător împătimit.

— Domnul să te aibă în pază! Ai dat mulţi de şase-şase azi-noapte?

— Oh, ce mutră de ramolit, plumburie, trasă şi cercănată din pricina jocului de cărţi şi de zaruri!

— Unde mergi aşa, *Tybalde ad dados*[7] cu dosul spre

---

[6] Tybalde, jucătorul (de jocuri de noroc)(lat).

[7] Joc de cuvinte: Tybalde la zaruri (lat.).

Universitate, la trap spre Oraş?

— Nici vorbă că se duce să-şi caute odaie pe strada Thibautodé[8], strigă Jehan du Moulin.

Toată şleahta repetă porecla cu glas de tunet şi cu bătăi furtunoase din palme.

— Te duci să-ţi cauţi odaie pe strada Thibautodé, nu-i aşa, domnule rector, jucător al partidei diavolului?

Apoi veni rândul celorlalţi demnitari:

— Jos ţârcovnicii! Jos diriginţii!

— Ascultă, Robin Poussepain, cine-o mai fi şi ăla?

— Este Gilbert de Suilly, Gilbertus de Soliaco, cancelarul colegiului Autun.

— Na papucul meu: îţi e mai la îndemână decât mie, aruncă-i-l în cap!

— *Saturnalitias mittimus ecce nuces.*[9]

— Jos cu cei şase teologi cu striharele lor albe!

— Aia sunt teologii? Credeam că sunt şase gâşte albe dăruite oraşului de Sfânta Genoveva, pentru fieful Roogny.

— Jos medicii!

— Jos tratatele cardinale şi *quodlibetare*[10].

— Îţi dau pălăria mea, cancelare de Sainte-Geneviève! Mi-ai făcut un pocinog! Asta-i adevărat! A dat locul meu în naţiunea Normandiei micului Ascanio Falzaspada, care e din ţinutul Bourges, fiindcă e italian.

— Asta e o nedreptate, spuseră toţi studenţii. Jos cancelarul de Sainte-Geneviève!

— Hei, maestre Joachim de Ladehors! Hei, hei! Louis Dahuille! Hei, hei! Lambert Hoctement!

— Dracu' să-l sugrume pe procurorul naţiunii din Germania!

— Şi pe capelanii Sfintei Capele, cu mantiile lor gri: *cum tunicis grisis!*

— *Seu de pellibus grisis fourratis.*[11]

— Hei, hei, iată maeştrii *es arts:* toate frumoasele cape

---

[8] Acelaşi joc de cuvinte, de astă-dată în limba franceză.

[9] Iată, trimitem nucile Saturnalelor (lat.).

[10] Joc de cuvinte de la latinescul *quod libet* (ceea ce place).

[11] Sau împodobiţi cu blănuri cenuşii (lat.).

negre! Toate frumoasele cape roşii!

— Aleasă coadă îi fac rectorului!

— Parcă ar fi ducele Veneţiei când merge să se cunune cu marea.

— Ia te uită, Jehan! Canonicii de la Sainte-Geneviève!

— Dracu' să-i ia pe canonici!

— Abate Claude Choart! Doctore Claude Choart! O cauţi pe Marie Bucălata?

— O găseşti pe uliţa Glatigny.

— Îi face patul regelui desfrânaţilor.

— Îşi plăteşte cei patru dinari ai ei: *quatuor denarios.*

— Aut unum bombum.

— Vrei să-ţi plătească la nas?

— Colegi! Trece maestrul Simon Sanguin, elector de Picardia, cu nevastă-sa, călare, la spatele lui.

— *Post equitem sedet atra cura.*[12]

— Dă-i înainte, maestre Simon!

— Bună ziua, domnule elector!

— Noapte bună, doamnă electoare!

— Ce fericiţi sunt că văd toate astea, spuse oftând Joannes de Molendino, cocoţat în frunzişul capitelului său.

În acest timp, bibliotecarul oficial al Universităţii, jupân Andry Musnier, se pleca spre urechea pielarului-blănar al garderobei regelui, jupân Gilles Lecornu.

— Îţi spun, domnule, că e sfârşitul lumii. Asemenea desfrânare a studenţimii nu s-a mai pomenit. Blestematele invenţii ale secolului duc totul la pierzanie. Artileriile, serpentinele, bombardele şi, mai ales, tiparitul, ciuma asta venită tot din Germania. Nu mai există manuscrise, nu mai există cărţi! Tiparitul ucide biblioteca. Vine sfârşitul lumii!

— Îmi dau şi eu seama, după avântul luat de stofele de catifea, spuse negustorul blănar.

În clipa aceea bătu amiaza.

— Ha!… făcu întreaga mulţime într-un glas.

Studenţii tăcură. Apoi urmă o imensă harababură, o mişcare nemaipomenită de picioare şi de capete, un tunet general de tuse şi de suflat nasul; fiecare se aranja, se

[12] În spatele cavalerului şade grija cea neagră (lat.).

postă, se înălţă, se grupă, după care urmă o tăcere adâncă; toate gâturile rămaseră întinse, toate gurile căscate, toate privirile întoarse spre masa de marmură. Dar acolo nu se ivi nimic. Cei patru sergenţi de pază stăteau la locurile lor, ţepeni şi neclintiţi ca nişte statui pictate. Toţi ochii se întoarseră spre estrada rezervată solilor flamanzi. Uşa rămânea închisă şi estrada goală. Mulţimea aştepta de cu zori trei lucruri: amiaza, solia Flandrei, misterul. Şi numai amiaza sosise la vremea cuvenită.

Lucrul acesta întrecea măsura. Oamenii mai aşteptară un minut, două, trei, cinci, un sfert de oră; nimic. Estrada rămânea pustie, teatrul mut. Între timp, după nerăbdare urmase mânia. Cuvintele pline de enervare circulau, pe şoptite încă, ce-i drept. „Misterul! Misterul!”, spuneau glasurile înăbuşite. Capetele se înfierbântau. O furtună, care deocamdată bubuia încet, plutea pe deasupra mulţimii. Jehan du Moulin aprinse prima scânteie.

— Misterul, şi să-i ia dracu’ pe flamanzi!, strigă el din adâncul bojocilor, răsucindu-se ca un şarpe în jurul capitelului.

Mulţimea bătu din palme.

— Misterul, repetă ea, şi să se ducă la toţi dracii Flandra!

— Ne trebuie misterul, numaidecât!, continuă studentul. Dacă nu, propun să-l spânzurăm pe *bailli-ul* palatului, în loc de comedie şi de moralitate.

— Bine zis!, strigă mulţimea. Să începem spânzurătoarea cu sergenţii lui.

Urmară aclamaţii puternice. Cei patru nefericiţi prinseră să pălească şi să se privească unul pe altul. Mulţimea se urni spre ei; bieţii sergenţi şi începuseră să vadă şubreda balustradă de lemn care îi despărţea de spectatori îndoindu-se şi cedând sub presiunea gloatei.

Momentul era critic.

— La ştreang! La ştreang!, strigau glasuri din toate părţile, în clipa aceea, tapiseria vestiarului descris mai sus se ridică şi făcu loc unui personaj la a cărui vedere mulţimea se opri subit şi care, ca prin farmec, preschimbă

mânia oamenilor în curiozitate.

— Linişte! Linişte!, răsună de pretutindeni. Personajul, speriat şi tremurând din tot trupul, veni până la marginea mesei de marmură, făcând plecăciuni adânci care, pe măsură ce el se apropia, aduceau tot mai mult a îngenuncheri.

Între timp, calmul se restabilise puţin câte puţin. Nu mai stăruia decât uşorul zumzet ce se desprinde întotdeauna din tăcerea mulţimii.

— Preacinstiţi jupâni şi preacinstite jupâniţe, nouă ne revine onoarea de a declama şi a juca în faţa eminenţei sale domnul cardinal o foarte frumoasă moralitate, care se numeşte: Dreapta judecată a doamnei Fecioare Maria. Eu sunt cel care îl joc pe Jupiter. Eminenţa sa însoţeşte în momentul de faţă preaonorabila solie a domnului duce de Austria, care zăboveşte acum ca să asculte cuvântarea domnului rector al Universităţii la Poarta Baudets. De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal, vom şi începe.

Nici vorbă că fusese nevoie nu mai puţin decât de intervenţia lui Jupiter ca să-i salveze pe cei patru nenorociţi de sergenţi ai palatului. Dacă am fi avut fericirea să fi inventat noi această preaadevărată poveste şi să răspundem deci faţă de Sfânta Critică, nu împotriva noastră s-ar putea invoca în momentul acesta preceptul clasic: *Nec deus intersit*[13]*.* Alminteri, costumul seniorului Jupiter era foarte frumos şi nu cu puţin contribui la potolirea mulţimii, atrăgându-i întreaga atenţie. Jupiter era înveşmântat într-o tunică scurtă de zale, acoperită cu catifea neagră şi ţintuită; pe cap purta un fel de bonetă împodobită cu nasturi de argint aurit; dacă n-ar fi avut fardul roşu şi barba cât toate zilele, care îi acopereau fiecare câte o jumătate de obraz, dacă n-ar fi ţinut în mână sulul de carton poleit, presărat cu paiete aurii şi cu ţepuşe metalice şi lucioase, în care ochii cunoscătorului recunoşteau lesne fulgerul, dacă n-ar fi avut picioarele goale şi înfăşurate cu panglici, ca la greci, l-am fi putut asemui foarte bine, pentru severitatea ţinutei, cu un arcaş breton din trupele domnului de Berry.

---

[13] Să nu fie un zeu de faţă (lat.).

2. Pierre Gringoire

Dar, pe când Jupiter vorbea, satisfacţia, admiraţia unanim stârnite de costumul său se risipeau odată cu vorbele rostite; iar când ajunse la nefericita încheiere: „De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal vom şi începe”, glasul i se pierdu într-un vuiet de huiduieli.

— Începeţi imediat! Misterul! Misterul, imediat!, striga mulţimea.

Şi pe deasupra tuturor vocilor se auzea glasul lui Joannes de Molendino, care străpungea vacarmul ca fluierul într-o muzică discordantă de la Nâmes.

— Începeţi numaidecât!, chelălăia studentul.

— Jos Jupiter şi cardinalul de Bourbon!, urlau Robin Paussepain şi ceilalţi învăţăcei cocoţaţi la fereastră.

— Moralitatea, numaidecât!, repeta mulţimea. Chiar acum! Pe loc! La spânzurătoare cu actorii şi cu cardinalul!

Bietul Jupiter, buimăcit, înspăimântat, îngălbenindu-se sub rumeneala de pe obraji, lasă să-i scape fulgerul din mână şi-şi apucă boneta, apoi salută tremurând şi bâiguind:

— Eminenţa sa… solii… doamna Marguerite de Flandre…

Nu mai ştia ce să spună. De fapt, se temea să nu fie spânzurat: spânzurat de mulţime fiindcă aşteaptă, spânzurat de cardinal dacă nu aşteaptă; bietul actor nu vedea de ambele părţi decât prăpastia, adică spânzurătoarea.

Din fericire se ivi cineva să-l scoată din încurcătură şi să-şi ia răspunderea asupra lui.

Nou-venitul era un bărbat care stătuse dincoace de balustradă, în spaţiul liber din jurul mesei de marmură; nu-l observase nimeni până atunci, într-atât îi era de ferită de orice privire lunga şi subţirea lui fiinţă, graţie grosimii stâlpului de care stătea rezemat; înalt, slab, foarte palid, blond, tânăr încă, deşi cu fruntea şi cu obrajii zbârciţi, bărbatul acesta cu ochi strălucitori şi cu gura surâzătoare, îmbrăcat într-un costum negru de lână, ros şi lustruit de

vechi ce era, se apropie de masa de marmură şi-i făcu semn bietului actor chinuit. Dar acesta, năucit, nu mai vedea nimic.

Nou-venitul mai făcu un pas.

— Jupiter!, spuse el. Dragă Jupiter! Celălalt nu-l auzi.

În sfârşit, pierzându-şi răbdarea, lunganul cel blond îi strigă aproape în urechi:

— Michel Giborne!

— Cine mă cheamă?, întrebă Jupiter ca trezit pe neaşteptate.

— Eu, îi răspunse personajul înveşmântat în negru.

— Ah, făcu Jupiter.

— Începeţi imediat, continuă celălalt. Faceţi pe plac mulţimii. Am eu grijă să-l potolesc pe domnul *bailli,* care îl va potoli pe domnul cardinal.

Jupiter răsuflă uşurat.

— Cinstiţi spectatori!, răcni el din adâncul plămânilor către mulţimea care continua să-l huiduiască. Vom începe imediat!

— *Evohe, Jupiter! Plaudite, cives!*[14]*,* strigară studenţii.

— Bravo! Bravo!, strigă mulţimea.

Urmă un ropot asurzitor de aplauze; Jupiter dispăru după draperie pe când sala tremura încă de aclamaţii.

Între timp, personajul necunoscut care, ca printr-o vrajă, schimbase *furtuna în ploiţă,* cum spune bătrânul şi dragul nostru Corneille, se retrăsese modest în penumbra stâlpului; şi ar fi rămas fără doar şi poate la adăpostul lui, nevăzut, neclintit şi mut ca mai înainte, dacă n-ar fi fost tras de acolo de două tinere femei care, aşezate în primul rând al spectatorilor, îi suprinseseră dialogul cu Michel Giborne-Jupiter.

— Maestre, spuse una dintre ele, facându-i semn să se apropie.

— Taci, dragă Liénarde, i se adresă vecina, o femeie frumoasă, rumenă şi îndrăzneaţă datorită gătelii ei de sărbătoare. Nu-i cleric, e laic; nu trebuie să-i spui *maestre,* ci *messire.*

---

[14] Evohe, Jupiter! Cetăţeni, aplaudaţi (lat.).

— *Messire!,* spuse Liénarde.

Necunoscutul se apropie de balustradă.

— Ce doriţi, domniţelor?, întrebă el zelos.

— Oh, nimic!, zise Liénarde, ruşinată. Vecina mea, Gisquette la Gencienne, vrea să vă vorbească.

— Nu, nu, răspunse Gisquette, roşindu-se toată. Liénarde v-a spus maestre şi eu i-am spus că se zice *messire.*

Cele două fete îşi plecară ochii. Bărbatul, care nu dorea decât să intre în vorbă cu ele, le privi zâmbind:

— Deci n-aveţi nimic să-mi spuneţi, domniţelor?

— Absolut nimic, răspunse Gisquette.

— Nimic, adăugă Liénarde.

Tânărul cel înalt şi blond făcu un pas înapoi, vrând să se retragă. Dar cele două curioase nu ţineau deloc să-i dea drumul.

— *Messire,* rosti plină de însufleţire Gisquette, cu impetuozitatea unui stăvilar care se deschide sau a unei femei care ia o hotărâre, vasăzică îl cunoaşteţi pe ostaşul care o să joace rolul Maicii Domnului în mister?

— Vreţi să spuneţi rolul lui Jupiter?, întrebă necunoscutul.

— Da, da, se amestecă Liénarde. Ce toantă e! Îl cunoaşteţi, vasăzică pe Jupiter.

— Pe Michel Giborne?, făcu necunoscutul. Da, doamnă.

— Frumoasă barbă mai are!, spuse Liénarde.

— Şi-o să fie frumos ce-au să spună acolo, sus?, întrebă Gisquette, timidă.

— Foarte frumos, domniţă!, răspunse fără pic de şovăire necunoscutul.

— Ce-o să se joace?

— *Dreapta judecată a Maicii Fecioare,* moralitate, dacă nu vă supăraţi, domniţă.

— A! Atunci e altceva, spuse Liénarde.

Urmă o clipă de tăcere. Necunoscutul îi puse capăt:

— E o moralitate nouă de tot şi care n-a mai fost jucată.

— Deci, zise Gisquette, nu e tot aia care s-a dat acum doi ani, în ziua venirii domnului legat al papei, şi în care

erau trei fete frumoase care jucau roluri…

— De sirene, continuă Liénarde.

— Goale puşcă, adăugă tânărul.

Liénarde îşi plecă, pudică, ochii. Gisquette o privi şi făcu la fel. Tânărul urmă zâmbind:

— Era ceva foarte plăcut de privit. Astăzi e o moralitate făcută anume pentru doamna prinţesă de Flandra.

— Şi-o să auzim cântece păstoreşti?, întrebă Gisquette.

— Vai de mine!, exclamă necunoscutul. Într-o moralitate?! Nu trebuie să confundaţi genurile. Dacă ar fi fost o piesă comică aş mai zice…

— Păcat!, continuă Gisquette. În ziua aceea, la fântâna Ponceau erau bărbaţi şi femei sălbatice care se băteau şi făceau tot felul de figuri, cântând mici motete şi cântece păstoreşti.

— Ce se cade de faţă cu un legat al papei, nu se cade de faţă cu o prinţesă, spuse necunoscutul, destul de sec.

— Şi lângă ei, interveni Liénarde, erau mai multe instrumente care cântau melodii grozave.

— Iar ca să-i răcorească pe trecători, continuă Gisquette, fântâna arunca, prin trei guri, vin, lapte şi *hypocras*[15] din care bea cine voia.

— Iar ceva mai jos de Ponceau, la Trinité, spuse Liénarde, se juca o pasiune, cu personaje şi fără cuvinte.

— Da, da, mai ţin minte!, exclamă Gisquette. Domnul pe cruce, iar cei doi tâlhari, la dreapta şi la stânga.

Aici, cele două tinere cumetre, încălzindu-se la amintirea intrării legatului papal, începură să vorbească amândouă deodată.

— Şi mai încolo, la Porte-aux-Peintres, erau alte persoane, bogat înveşmântate.

— Iar la fântâna Saint-Innocent era vânătorul care hăituia căprioara, cu mare zarvă de câini şi cornuri de vânătoare!

— Şi la măcelăria Parisului erau schelele care închipuiau fortăreaţa Dieppe-ului!

— Iar când a trecut legatul, ştii, Gisquette, s-a pornit

[15] Băutură tonică, făcută din vin îndulcit şi scorţişoară.

atacul. Toţi englezii s-au ales cu beregata tăiată.

— Şi în faţa porţii de la Châtelet erau personaje foarte frumoase!

— Şi pe Pont-au-Change, care era tot acoperit pe deasupra.

— Şi când a trecut legatul papei, li s-a dat drumul să zboare pe pod la peste două sute de duzini de păsări de toate soiurile. Tare frumos era, Liénarde!

— Astăzi o să fie şi mai frumos, izbuti să spună, în sfârşit, necunoscutul, care părea că le ascultă cu nerăbdare.

— Ne făgăduiţi că misterul de azi o să fie frumos?, întrebă Gisquette.

— Sigur că da, răspunse el; apoi adăugă cu oarecare emfază: Domniţelor, eu sunt autorul lui.

— Adevărat?, rostiră cele două fete, încremenite de uimire.

— Adevărat!, răspunse poetul, umflându-se niţeluş în pene.

Adică suntem doi autori: Jehan Marchand, care a tăiat scândurile, a ridicat schelăria teatrului şi toată lemnăria, şi eu, care am făcut piesa. Numele meu e Pierre Gringoire.

Nici autorul *Cidului* n-ar fi spus cu mai multă mândrie: *Pierre Corneille.*

Cititorii şi-au dat seama că se scursese oarecare timp de când Jupiter dispăruse după draperie şi până când autorul noii moralităţi se dezvăluise atât de brusc admiraţiei naive a tinerelor Gisquette şi Liénarde. Mai trebuie remarcat că întreaga mulţime, atât de zgomotoasă cu câteva minute mai înainte, aştepta acum răbdătoare, convinsă de cuvântul actorului: ceea ce dovedeşte adevărul veşnic, şi dovedit încă zilnic în teatrele noastre, că metoda cea mai bună ca să faci publicul să aştepte e să-i spui că piesa începe imediat.

Totuşi, studentul Joannes nu se lăsa pe tânjală.

— Hei, strigă el deodată în mijlocul paşnicei aşteptări care urmase după clipele de tulburare, ascultă, Jupiter, şi tu, Maică Fecioară, şi voi, măscăricii dracului! Vă bateţi joc?

Piesa, piesa! Începeţi, dacă nu vreţi să reîncepem noi!

Şi n-a fost nevoie de mai mult.

O muzică bogată în instrumente se făcu auzită din interiorul eşafodajului, draperia se ridică; patru personaje cu veşminte pestriţe şi cu obrajii sulemeniţi ieşiră de după ea, urcară scara verticală a scenei şi, ajunse pe platforma de sus, se aşezară la rând în faţa publicului, pe care îl salută cu ploconeli adânci; atunci muzica se opri. Începea misterul.

După ce culeseră din plin aplauzele care însemnau răsplata ploconelilor, cele patru personaje începură, în mijlocul unei tăceri desăvârşite, un prolog de care îi scutim bucuros pe cititori. De altfel, cum se mai întâmplă şi în zilele noastre, publicul se interesa mai mult de costumele actorilor decât de rolul rostit de ei; şi făcea asta pe bună dreptate. Toate patru personajele purtau un fel de rochii jumătate galbene, jumătate albe, care nu se deosebeau între ele decât prin materialul din care erau croite; prima era din brocart, aur şi argint, a doua din mătase, a treia din lână, a patra din pânză. Primul personaj ţinea în mâna dreaptă o spadă, al doilea, două chei de aur, al treilea, o cumpănă, al patrulea, o sapă; şi, ca să fie mai uşor înţelese de minţile leneşe, care n-ar fi văzut clar prin transparenţa acestor simboluri, se putea citi, brodat cu litere mari, negre, pe poalele rochiei de brocart: Mă numesc Nobilimea; pe poalele rochiei de mătase: Mă numesc Clerul; pe poalele rochiei de lână: Mă numesc Marfa, pe poalele rochiei de pânză: Mă numesc Aratul. Sexul celor două alegorii-bărbaţi era limpede indicat spectatorilor capabili să judece, prin faptul că rochiile lor erau mai scurte şi că purtau pe cap nişte toci cu borurile ridicate, pe când cele două alegorii-femei aveau rochii mai lungi şi purtau pe cap scufe.

Ar fi trebuit, de asemenea, destulă rea-voinţă ca să nu se înţeleagă din versurile prologului că Aratul era însurat cu Marfa, iar Clerul cu Nobilimea, şi că ambele perechi posedau împreună un minunat delfin de aur, pe care pretindeau că nu-l vor dărui decât celei mai frumoase. Perechile colindau deci lumea, căutând şi umblând după

frumuseţea aceasta şi, după ce le refuzaseră rând pe rând pe regina Golconda, pe prinţesa de Trebizonda, pe fiica Marelui Han al Tartariei etc. Etc., Aratul şi Clerul, Nobilimea şi Marfa veniseră să se odihnească pe masa de marmură a Palatului de Justiţie, debitând în faţa preacinstitului auditoriu tot atâtea sentinţe şi maxime câte se puteau rosti pe atunci la facultate, cu prilejul examenelor, sofisme, determinante, figuri şi acte cu care licenţiaţii îşi căpătau bonetele.

Toate acestea erau, într-adevăr, foarte frumoase.

Totuşi, în mulţimea peste care cele patru figuri alegorice îşi revărsau pe întrecute valurile de metafore, nu exista ureche mai atentă, inimă care să palpite mai mult, ochi mai rătăcit, gât mai întins, decât ochii, urechea, gâtul şi inima autorului, poetului, bravului Pierre Gringoire, care, mai adineauri, nu se putuse stăpâni să nu-şi spună numele în faţa celor două frumoase fete.

Gringoire se înapoiase în dosul stâlpului, la câţiva paşi de ele, şi de-acolo, asculta, privea, savura. Aplauzele binevoitoare de la începutul prologului mai răsunau încă înlăuntrul lui; poetul era cu totul absorbit de contemplarea aceea extatică cu care un autor îşi vede ideile picând una câte una din gura actorului, în liniştea unui vast auditoriu. Bietul Pierre Gringoire!

Ne pare rău că trebuie s-o spunem, dar acest prim extaz fu repede tulburat.

Abia apucase Gringoire să-şi apropie buzele de cupa ameţitoare a bucuriei şi a triumfului, când o picătură amară veni să i se amestece în ea.

Un cerşetor zdrenţăros, neputând să-şi primească pomenile, pierdut cum era în mijlocul mulţimii, şi negăsind pesemne cu ce să se despăgubească prin buzunarele vecinilor, se gândise să se cocoaţe la loc mai vizibil, ca să atragă privirile şi pomenile. Se ridicase deci în timpul primelor versuri ale prologului, folosind stâlpul estradei rezervate, până la cornişa care mărginea partea de jos a balustradei, şi se aşezase acolo solicitând atenţia şi mila mulţimii cu zdrenţele lui şi cu o plagă hidoasă care îi

acoperea braţul drept. Altminteri, nu rostea un cuvânt.

Tăcerea pe care o păstra lăsa prologul să se desfăşoare nestingherit, şi nu s-ar fi produs nicio tulburare mai deosebită dacă nenorocirea n-ar fi vrut ca studentul Joannes să-l zărească, de la înălţimea stâlpului său, pe cerşetor şi strâmbăturile lui. Un râs nestăvilit puse stăpânire pe tânărul poznaş, care, fără să-i pese că întrerupe spectacolul şi că tulbură liniştea, strigă voiniceşte:

— Ia uitaţi-vă la prăpăditul ăla care cere de pomană!

Cine a aruncat o piatră într-o baltă cu broaşte sau a tras un cartuş într-un stol de păsări îşi poate închipui efectul făcut de cuvintele acestea nepotrivite în mijlocul atenţiei generale. Gringoire tresări ca electrizat. Prologul rămase în aer şi toate capetele se întoarseră de-a valma spre cerşetorul care, departe de a se zăpăci, văzu în întâmplarea aceasta un bun prilej de agoniseală şi începu să rostească tânguitor, închizând ochii pe jumătate:

— Faceţi-vă pomană, oameni buni!

— Pe sufletul meu, continuă Joannes, păi ăsta-i Clopin Trouillefou. Ascultă, amice, nu-ţi mai plăcea rana de la picior de-ai mutat-o la braţ?

Vorbind astfel, aruncă cu o îndemânare de maimuţă un gologan în pălăria soioasă pe care cerşetorul o întindea cu mâna bolnavă. Cerşetorul primi fără să se clintească şi pomana, şi batjocura, şi continuă cu glas jalnic:

— Faceţi-vă pomană, oameni buni!

Episodul acesta distra grozav publicul, şi numeroşi spectatori, în cap cu Robin Poussepain şi cu toţi învăţăceii, aplaudau voios ciudatul duo, improvizat în mijlocul prologului de către student, cu vocea lui ţipătoare, şi de cerşetor, cu netulburata lui psalmodie.

Gringoire era cât se poate de nemulţumit. Revenindu-şi din prima uimire, se căznea să le strige celor patru personaje din scenă: Continuaţi, ce naiba! Continuaţi!, fără să le arunce o privire de dispreţ celor doi care-i întrerupseseră piesa.

În clipa aceea, poetul se simţi tras de poala hainei; se

întoarse destul de supărat şi izbuti cu greu să zâmbească. Trebuia totuşi s-o facă. Frumosul braţ al Gisquettei, vârât prin balustradă, îi solicita în felul acesta atenţia.

— Domnule, îl întrebă fata, au să mai joace?

— Fără îndoială, răspunse Gringoire, neplăcut surprins de întrebare.

— Atunci, *messire,* continuă ea, fiţi drăguţ şi-mi explicaţi…

— Ce-au să spună mai departe? o întrerupse Gringoire. Ei bine, iată!

— Nu, zise Gisquette, aş vrea să-mi explicaţi ce-au spus până acum.

Gringoire tresări ca şi cum l-ar fi lovit pe o rană.

— Să te ia ciuma de toantă şi neroadă, şopti el printre dinţi. Din clipa aceea, Gisquette i se şterse din minte.

Între timp, actorii se supuseră poruncii poetului şi publicul, crezând că au să înceapă iar, se pregăti să asculte, nu fără a pierde o mulţime de frumuseţi din sudura făcută între cele două părţi ale piesei atât de brusc tăiate. La asta se gândea cu amărăciune Gringoire. Totuşi, liniştea se restabili încetul cu încetul, studentul tăcea, cerşetorul îşi număra măruntişul din pălărie şi piesa îşi reluase firul.

Piesa era într-adevăr o lucrare foarte frumoasă, şi credem că, aranjată pe ici, pe colo, ar putea fi folosită foarte bine şi astăzi. Expunerea, cam lungă şi cam seacă, adică aşa cum se cerea pe-atunci, era simplă, iar Gringoire, în nevinovatul sanctuar al forului său interior, îi admira claritatea. După cum ne putem lesne închipui, cele patru personaje alegorice erau cam obosite de călătoria făcută în trei părţi ale lumii, fără să găsească frumuseţea căreia i se cuvenea delfinul de aur. Urma apoi elogiul peştelui minunat, cu o sumedenie de aluzii gingaşe la adresa tânărului logodnic al Margueritei de Flandra, închis pe atunci în mod foarte trist la castelul Amboise şi neavând habar că Aratul şi Clerul, Nobilimea şi Marfa tocmai făcuseră ocolul lumii pentru el. Sus-numitul delfin era deci tânăr, frumos, puternic şi, mai ales (măreaţă obârşie a tuturor virtuţilor regeşti!), era fiul leului Franţei. Vă asigur

că metafora aceasta îndrăzneaţă e admirabilă şi că istoria naturală a teatrului, într-o zi de alegorie şi de epitalam regal, nu se sperie de-un delfin născut dintr-un leu. Totuşi, ca să dăm şi criticii ce i se cuvine, credem că poetul ar fi putut să-şi desfăşoare frumoasa idee în mai puţin de două sute de versuri. E adevărat că misterul urma să dureze de la amiază şi până la orele patru, după porunca domnului *prévôt,* şi că timpul trebuia să fie umplut cu ceva. De altfel, publicul asculta răbdător.

Deodată, în mijlocul unei certe dintre domnişoara Marfă şi doamna Nobilime, tocmai când jupân Arat rostea minunatul vers:

Nicicând pădurea n-a văzut o fiară mai trufaşă!

Uşa estradei rezervate, care până atunci rămăsese atât de necuviincios închisă, se deschise şi mai necuviincios încă, iar vocea răsunătoare a uşierului anunţă deodată:

— Eminenţa sa, monseniorul cardinal de Bourbon.

3. Domnul cardinal

Bietul Gringoire! Zgomotul asurzitor al tuturor petardelor mari şi duble de la Saint-Jean, descărcarea a douăzeci de archebuze, bubuitul faimosului tunuleţ din Turnul Billy, care pe vremea asedierii Parisului, duminică 29 septembrie 1464, ucisese şapte burghezi dintr-o lovitură, explozia întregii pulberi de tun înmagazinată la Porte-du-Temple i-ar fi sfâşiat cu mai puţină cruzime urechile, în acest moment solemn şi dramatic, decât cele câteva cuvinte picate din gura uşierului: „Eminenţa sa, monseniorul cardinal de Bourbon”.

Şi nu fiindcă Pierre Gringoire s-ar fi temut de domnul cardinal sau l-ar fi dispreţuit. Căci n-avea nici slăbiciunea, nici trufia aceasta. Ca un adevărat eclectic, cum s-ar spune astăzi, Gringoire era unul din spiritele acelea minunate şi ferme, moderate şi calme, care ştiau întotdeauna să facă faţă tuturor împrejurărilor, *stare în dimidio rerum*[16]*,* şi care sunt pline de raţiune şi de largă filosofie, dar ţin totodată seama şi de cardinali. Făcea parte din şirul preţios şi veşnic neîntrerupt al filosofilor cărora înţelepciunea, ca o altă Ariadnă, pare să le fi dat un ghem al cărui fir ei îl deapănă de la începutul lumii, mergând prin labirintul lucrurilor omeneşti. Pe soiul acesta de oameni îi regăseşti în toate vremurile, totdeauna aceiaşi, adică totdeauna după cum sunt vremurile. Şi fără să-l mai socotim pe Pierre Gringoire al nostru, care i-ar reprezenta, în secolul al XV-lea, dacă am izbuti să-i dăm înfăţişarea pe care o merită, cu siguranţă că spiritul lor e acela care îl însufleţea pe părintele du Breul când scria, în al XVI-lea secol, cuvintele naiv de sublime, demne de toate veacurile: „Eu sunt parizian după naţie şi parrhisian după grai, căci parrhisia înseamnă pe elineşte libertatea de a grăi; de care libertatea folositu-m-am chiar dinaintea monseniorilor cardinali, unchiul şi fratele monseniorului prinţ de Conty: pasămite cu închinăciune

[16] A sta la mijloc (lat.).

faţă de mărirea lor şi fără să jignesc pe nimeni din suita lor, carele e numeroasă”.

Nu exista deci nici ură faţă de cardinal, nici silă pentru prezenţa sa, în neplăcuta impresie pe care ea o făcu asupra lui Pierre Gringoire. Dimpotrivă, poetul nostru avea prea mult bun-simţ şi veşminte prea jerpelite ca să nu ţină în mod deosebit ca unele aluzii ale prologului său, şi în special glorificarea delfinului, fiu al leului Franţei, să nu fie culeasă de-o ureche eminentissimă. Dar nu interesul e cel care domină nobila fire a poeţilor. Dacă presupun entitatea poetului ca fiind reprezentată de numărul zece, e sigur că un chimist, analizând-o şi farmacopelizând-o, cum zice Rabelais, ar găsi-o compusă dintr-o parte de interes şi nouă părţi de amor-propriu. Or, în clipa în care uşa se deschise pentru cardinal, cele nouă părţi de amor-propriu ale lui Gringoire, umflate şi tumefiate la suflul admiraţiei populare, se aflau într-o stare de creştere prodigioasă, sub care dispărea ca înăbuşită imperceptibila moleculă de interes pomenită mai adineauri în constituţia poeţilor; ingredient preţios, altminteri, lest al realităţii şi omeniei, fără de care ei n-ar mai atinge pământul. Gringoire se bucura din plin simţind, văzând, pipăind, ca să zicem aşa, o întreagă adunare – de calici, ce-i drept, dar ce importanţă are! – uluită, împietrită şi sufocată parcă în faţa nesfârşitelor tirade care ţâşneau clipă de clipă din toate versurile epitalamului său. Afirm chiar că împărtăşea el însuşi încântarea generală şi că, invers decât La Fontaine, care, la reprezentarea comediei sale Florentin, întreba: „Cine e mitocanul care a scris ghiveciul ăsta?”, Gringoire şi-ar fi întrebat bucuros vecinul: „De cine e capodopera asta?”. Putem înţelege acum ce efect făcu asupra lui brusca şi nepotrivita sosire a cardinalului.

Lucrul de care se temea poetul se împlini cu prisosinţă. Intrarea eminenţei sale tulbură cu desăvârşire publicul. Toate capetele se întoarseră spre estradă. Larma umplu sala. „Cardinalul! Cardinalul!”, repetau toate gurile. Nefericitul prolog rămase în aer pentru a doua oară.

Cardinalul se opri o clipă în pragul estradei. Pe când îşi

plimba privirea destul de nepăsătoare asupra publicului, zarva spori mai mult. Fiecare voia să-l vadă mai bine. Şi se întorceau care mai de care să-şi pună capul pe umărul vecinului.

Cardinalul era într-adevăr un înalt personaj, a cărui vedere preţuia cât oricare alt spectacol. Charles, cardinalul de Bourbon, arhiepiscop şi conte de Lyon, primat al Galilor, era totodată înrudit cu Ludovic al XI-lea prin fratele său, Pierre, senior de Beaujeu, care se însurase cu fiica mai mare a regelui, şi rudă cu Carol Temerarul prin Agnès de Bourgogne, care îi era mamă. Iar trăsătura dominantă, trăsătura caracteristică şi distinctivă a caracterului primatului galilor era spiritul de curtean şi dăruirea faţă de cei mari. Se pot lesne judeca nenumăratele încurcături pricinuite de această dublă înrudire, şi toate stâncile lumeşti între care luntrea lui spirituală trebuia să plutească pentru a nu se sfărâma ciocnindu-se nici de Ludovic, nici de Carol, această Caribdă şi această Scilă care îl înghiţiseră pe ducele de Nemours şi pe conetabilul de Saint-Pol.

Har cerului, cardinalul duse cu bine traversarea la capăt şi sosise la Roma nestingherit. Dar, deşi se afla în port, şi tocmai fiindcă se afla în port, îşi amintea mereu cu nelinişte diversele păţanii ale vieţii sale politice, atât de multă vreme frământată şi anevoioasă. De aceea obişnuia să spună că anul 1476 fusese pentru el negru şi alb, înţelegând prin aceasta că-şi pierduse în acelaşi an şi mama, ducesa de Bourbonnais, şi vărul, ducele de Bourgogne, şi că un doliu îl consolase pentru celălalt doliu.

Altminteri, era un om de treabă. Ducea viaţă voioasă de cardinal, se înveselea voios cu vin regesc de Chaillat, nu se dădea în lături să chefuiască cu Richarde Mincinoasa şi cu Thomasse Săltăreaţa, era mai degrabă milostiv cu fetele tinere şi frumoase decât cu bătrânele şi, pentru aceste motive, era foarte pe placul gloatei din Paris. Cardinalul umbla totdeauna cu un mic alai de episcopi şi de abaţi de neam mare, galanţi, slobozi la gură şi cheflii la nevoie: şi nu o dată cinstitele cuvioase din Saint-Germain d’Auxerre, trecând seara pe sub ferestrele luminate ale locuinţei

cardinalului, se scandalizaseră auzind aceleaşi glasuri care le cântaseră în ziua aceea liturghia de seară, psalmodiind în clinchetul paharelor proverbul bahic al lui Benedict al XII-lea, papa care adăugase o a treia coroană la tiară: *Bibamus papaliter*[17].

Fără îndoială că popularitatea aceasta, pe drept dobândită, fu aceea care îl feri, la intrare, de orice fel de proastă primire din partea gloatei, atât de nemulţumită cu o clipă mai înainte şi foarte puţin dispusă la respect faţă de un cardinal tocmai în ziua când ea avea să-şi aleagă un papă. Dar parizienii nu păstrează multă vreme ciuda; şi-apoi, silind începerea reprezentaţiei, bravii cetăţeni i-o luaseră înainte cardinalului şi se mulţumeau cu această biruinţă. De altfel, domnul cardinal de Bourbon era un bărbat chipeş, purta o foarte frumoasă robă roşie care îi venea grozav de bine; cu alte cuvinte, avea de partea sa toate femeile şi, prin urmare, jumătatea cea mai de preţ a spectatorilor. Fără îndoială că ar fi fost o nedreptate şi o dovadă de prost gust să huiduieşti un cardinal, fiindcă s-a lăsat aşteptat la spectacol, când e bărbat atât de chipeş şi când roba roşie îi vine atât de bine.

El intră deci, salută asistenţa, cu zâmbetul ereditar pe care îl au cei mari faţă de popor, şi se îndreptă agale spre fotoliul său de catifea stacojie, având aerul că se gândeşte la cu totul altceva. Alaiul, cel pe care noi l-am numit astăzi statul-major de episcopi şi de abaţi, năvăli în urma lui pe estradă, făcând să sporească zarva şi curiozitatea publicului. Spectatorii se întorceau care mai de care să şi-i arate, să şi-i numească, să dea dovadă fiecare că-l cunoaşte măcar pe unul dintre ei; unul pe domnul episcop de Marsilia, Alaudet, dacă nu mă înşel, altul pe abatele primat de Saint-Denis; altul pe Robert de Lespinasse, abate de Saint-Germain-des-Prés, frate desfrânat al unei amante a lui Ludovic al XI-lea; totul cu foarte multe greşeli şi scandal. Cât despre studenţi, ei înjurau. Era ziua lor, Sărbătoarea Nebunilor, saturnalia lor, orgia anuală a breslei viitorilor avocaţi şi a studenţilor. În ziua aceea nu exista

[17] Să bem pentru papă (lat.).

ticăloşie care să nu fie îndreptăţită şi socotită lucru sfinţit. Şi-apoi, în mulţime se aflau nişte cumetre deocheate, Simone Patru-livre, Agnée Căpriţa, Robine Picior-de-ţap. Nu se cuvenea oare măcar să înjuri cât pofteşti şi să iei un pic în derâdere numele lui Dumnezeu, într-o zi atât de plăcută şi în societatea atât de aleasă a feţelor bisericeşti şi a târfelor? De aceea, toţi făceau asta; şi, în mijlocul zarvei, se auzea înfricoşătorul tărăboi al blestemelor şi al grozăviilor slobozit de toate aceste guri, de toate aceste limbi de învăţăcei şi de studenţi, stăpânite tot restul anului de frica fierului roşu al Sfântului Ludovic. Biet Sfânt Ludovic, ce-l mai batjocoreau în propriul lui Palat al Justiţiei! Fiecare dintre ei luase în primire, dintre noii sosiţi pe estradă, câte o sutană neagră sau cenuşie, albă sau violetă. Cât despre Joannes Frollo de Molendino, el, în calitate de frate al unui arhidiacon, îşi alesese, mai îndrăzneţ, sutana roşie şi cânta cât îl ţinea gura, aţintindu-şi ochii obraznici asupra cardinalului: *Cappa repleta mero!*[18]

Toate amănuntele pe care le dezvăluim aici pentru edificarea cititorului erau atât de înecate în zarva generală, încât se pierdeau în ea înainte de a ajunge la estrada rezervată. De altfel, cardinalului puţin i-ar fi păsat de ele, într-atât intraseră în tradiţie libertăţile acelei zile. În plus, mai avea – şi asta părea că-l preocupă cu totul o altă grijă, care nu-l slăbea deloc şi care pătrunsese aproape odată cu el pe estradă: solii Flandrei.

Şi nu fiindcă domnul cardinal ar fi fost cine ştie ce politician profund sau fiindcă l-ar fi interesat prea mult urmările posibile ale căsătoriei verişoarei sale, prinţesa Marguerite de Bourgogne, cu vărul său, domnul prinţ Charles, moştenitor al casei de Austria; puţin îi păsa cât avea să dureze prefăcuta bună înţelegere a ducelui de Austria cu regele Franţei; puţin îi păsa de felul cum avea să primească regele Angliei dispreţuirea fiicei sale. El chefuia seară de seară cu vin din regeasca vie de Chaillot, fără să-i dea prin minte că într-o bună zi câteva butelci din vinul acesta (e drept, un pic revăzute şi corectate de medicul

---

[18] Gluga plină cu vin (lat.).

Coictier), oferite din inimă lui Eduard al IV-lea de Ludovic al XI-lea, aveau să-l scape pe acesta din urmă de Eduard al IV-lea. Preacinstita solie a domnului duce de Austria nu-i pricinuia cardinalului niciuna din aceste griji, dar îl necăjea dintr-un alt motiv. Ii venea într-adevăr cam greu, şi despre asta am mai pomenit la începutul cărţii de faţă, ca el, Charles de Bourbon, să fie obligat să se bucure şi să facă o primire aleasă unor burghezi oarecare, el, cardinal, unor simpli edili, el, francez şi om de chefuri, unor flamanzi băutori de bere; şi asta, în public. Iată, fără doar şi poate, una dintre cele mai plicticoase maimuţăreli pe care o făcuse vreodată pentru bunul plac al regelui.

Cardinalul se întoarse deci spre uşă, în aparenţă cu cea mai mare plăcere (într-atât se studia), când uşierul anunţă cu glas puternic:

— Domnii soli ai domnului duce de Austria.

E inutil să mai spunem că întreaga sală făcu acelaşi lucru.

Atunci sosiră, doi câte doi, cu o gravitate care nu se potrivea deloc în mijlocul voiosului alai ecleziastic al lui Charles de Bourbon, cei patruzeci şi opt de soli ai lui Maximilian de Austria, în frunte cu Preacucernicul întru Domnul, părintele Jehan, abate de Saint-Bertin, cancelar al Lânii de Aur, şi cu Jacques de Goy, senior Dauby, mare *bailli* al oraşului Gand. Peste adunare se lăsă o tăcere adâncă, însoţită de râsete înfundate, ca să se poată auzi toate numele caraghioase şi toate titlurile lipsite de nobleţe pe care nou-veniţii le transmiteau imperturbabil uşierului, care, amestecând de-a valma numele şi titlurile şi schimonosindu-le cumplit, le striga spre mulţime. Se aflau printre soli jupân Loys Roelof, consilier al oraşului Louvain; *messire* Clays d’Etuelde, consilier al Bruxelles-ului; *messire* Paul de Baeust, senior de Voirmizelle, prezident al Flandrei; jupân Jehan Coleghens, burgmaistru al oraşului Anvers; jupân George de la Moere, consilier-prim al kuerei oraşului Gand; jupân Gheldolf van der Hage, consilier-prim al drepturilor de moştenire din numitul oraş; şi jupân de Bierbecue, şi Jehan Pinnock, şi Jehan Dymaerzelle etc. etc.,

juzi, consilieri, burgmaisteri; burgmaisteri, consilieri, juzi; toţi ţepeni, băţoşi, scrobiţi, gătiţi în catifele şi damascuri, purtând toci de catifea neagră cu boruri ridicate şi cu ciucuri mari din fir de aur de Cipru; adevărate capete flamande la urma urmei, figuri demne şi severe din familia celor pe care Rembrandt le-a făcut să iasă în relief, atât de puternic şi de grav, pe fondul negru al Rondului de noapte; personaje care purtau scris pe frunte că Maximilian de Austria avusese dreptate să se încreadă pe deplin, cum spunea proclamaţia sa, în înţelepciunea, vitejia, experienţa, buna-credinţă şi cinstea lor desăvârşită.

Unul dintre ei făcea totuşi excepţie. Era un personaj cu o faţă fină, inteligentă, vicleană, un fel de mutră de maimuţă şi de diplomat, dinaintea căruia cardinalul făcu trei paşi şi o adâncă plecăciune şi care nu se numea totuşi decât Guillaume Rym, consilier şi pensionar[19] al oraşului Gand.

Pe atunci, puţini ştiau ce era, de fapt, Guillaume Rym. Un geniu rar care, într-o epocă de revoluţie, ar fi ieşit cu strălucire la suprafaţa evenimentelor, dar care, în secolul al XV-lea, era silit să se dedea la uneltiri din umbră şi să trăiască stăpân pe unul şi pe altul, cum spunea ducele de Saint-Simon. Altminteri, Rym era apreciat de primul săpător al Europei: căci uneltea îndeaproape cu Ludovic al XI-lea şi punea adesea umărul la treburile tainice ale regelui. Lucruri cu totul necunoscute de mulţimea aceasta care se minuna de politeţea cardinalului faţă de figura ştearsă a acestui edil flămând.

[19] Şef al puterii executive în vremea aceea.

4. Jupân Jacques Coppenole

Pe când pensionarul Gandului şi eminenţa sa schimbau o plecăciune cât se poate de adâncă şi câteva cuvinte cu o voce cât se poate de şoptită, un bărbat înalt, cu faţa lată, cu umeri puternici, încerca să intre odată cu Guillaume Rym; ai fi zis că e un dog lângă o vulpe. Boneta lui de fetru şi haina lui de piele nu se potriveau deloc cu mătăsurile şi catifelele care îl înconjurau. Socotind că trebuie să fie vreun rândaş rătăcit pe-acolo, uşierul îl opri.

— Hei, amice, nu-i voie.

Omul cu haina de piele îl îmbrânci cu umărul.

— Ce-are cu mine netrebnicul ăsta?, întrebă el cu glas atât de puternic, încât întreaga sală deveni atentă la ciudata discuţie. Nu vezi că fac parte din solie?

— Numele dumneavoastră?, întrebă uşierul.

— Jacques Coppenole.

— Titlurile dumneavoastră?

— Ciorăpar la prăvălia *Trei lănţişoare* din Gand.

Uşierul se dădu înapoi. Să anunţe edili şi burgmaisteri, mai treacă-meargă, dar un ciorăpar, era prea de tot! Cardinalul stătea ca pe ghimpi. Întreaga mulţime asculta şi privea. De două zile, eminenţa sa se căznea să-i cioplească pe urşii ăştia flamanzi, ca să-i facă ceva mai prezentabili în public, dar întâmplarea de faţă întrecea orice măsură. Între timp, Guillaume Rym, cu zâmbetul lui fin, se apropie de uşier.

— Anunţă-l pe jupân Jacques Coppenole, slujbaş al consilierilor oraşului Gand, îi şopti el.

— Uşier, spuse cardinalul, anunţă-l pe jupânul Jacques Coppenole, slujbaş al consilierilor ilustrului oraş Gand.

A fost o greşeală. Singur, Guillaume Rym ar fi înlăturat piedica, dar Coppenole îl auzise pe cardinal.

— Pe crucea mea, nu!, strigă el cu glas tunător. Jacques Coppenole, ciorăpar. Auzi, uşierule? Nici mai mult, nici mai puţin. Pe crucea mea, ciorăpar e destul de frumos! Domnul arhiduce şi-a căutat nu o dată mănuşile între ciorapii mei.

Râsetele şi aplauzele izbucniră. O vorbă de duh e pe dată înţeleasă la Paris, şi deci totdeauna aplaudată.

Să mai adăugăm că Jacques Coppenole era un om din popor şi că publicul care îl conjura era şi el din popor. De aceea, legătura fusese promptă, electrică şi, ca să zicem aşa, la acelaşi nivel. Ieşirea trufaşă a ciorăparului flamand, umilindu-i pe nobili, stârni în toate sufletele plebee nu ştiu ce simţământ al demnităţii, vag încă şi nedesluşit în secolul al XV-lea. Era egalul lor ciorăparul ăsta care îl înfruntase pe domnul cardinal! Iată un gând plăcut pentru sărăcimea obişnuită să respecte şi să se supună faţă de slugile sergenţilor *bailli-ului* abatelui de Sainte-Geneviève, ţiitor de trenă al cardinalului.

Coppenole facu un salut semeţ către eminenţa sa, care răspunse salutându-l pe atotputernicul cetăţean al Gandului, temut de Ludovic al XI-lea. Apoi, pe când Guillaume Rym, bărbat înţelept şi viclean, cum spune Philippe de Commines[20] îi urma pe amândoi cu un zâmbet plin de ironie şi de superioritate, ei îşi ocupară locurile: cardinalul – încurcat şi îngrijorat, Coppenole – liniştit şi mândru, gândindu-se fară îndoială că, la urma urmelor, titlul său de ciorăpar preţuia la fel ca oricare altul şi că Marie de Bourgogne, mama acestei Marguerite pe care Coppenole o mărita astăzi, s-ar fi temut mai puţin de el dacă ar fi fost cardinal, şi nu ciorăpar: căci nu un cardinal ar fi fost în stare să-i aţâţe pe locuitorii din Gand împotriva favoriţilor fiicei lui Carol Temerarul; un cardinal n-ar fi fost în stare să îmbărbăteze cu un cuvânt mulţimea împotriva lacrimilor lor şi rugăminţilor domnişoarei de Flandra, când ea a venit să-şi implore plângând poporul, pentru ei, până la picioarele eşafodului, pe când ciorăparului i-a fost de ajuns să-şi ridice doar cotul de piele pentru a face să pice capetele celor doi ilustrissimi seniori, Guy d'Hymbercourt şi cancelar Guillaume Hugonet!

Dar nu se sfârşise încă totul pentru bietul cardinal, care

---

[20] Phillipe de Commines (1447-1511), cronicar, autor al *Memoriilor* privind domnia lui Ludovic al XI-lea şi a lui Carol al VIII-lea.

trebuia să bea până la fund cupa nenorocirii de a se afla în tovărăşie atât de proastă.

Poate că cititorul nu l-a uitat pe neobrăzatul cerşetor care, la începutul prologului, se agăţase de franjurile estradei principale. Sosirea iluştrilor oaspeţi nu-l făcuse deloc să-şi dea drumul de acolo; şi pe când prelaţii şi solii se îndesau ca nişte adevărate scrumbii flamande în stalurile tribunei, el se aşezase cât putuse mai bine şi-şi încrucişase curajos picioarele pe arhitravă. Obrăznicia era nemaipomenită, dar nimeni n-o observase din prima clipă, atenţia tuturor fiind îndreptată altundeva. La rândul său, cerşetorul nu lua în seamă nimic din ce se petrecea în sală; îşi legăna capul cu o nepăsare de napolitan, repetând din când în când, în zarvă, ca dintr-o veche obişnuinţă: „Faceţi-vă pomană, oameni buni!”. Şi fireşte, era probabil singurul om din întreaga asistenţă care nu se ostenise să-şi întoarcă privirea la cearta dintre Coppenole şi uşier. Întâmplarea vru însă ca jupânul ciorăpar din Gand, pe care mulţimea îl şi găsise pe placul ei şi asupra căruia erau aţintiţi toţi ochii, să se aşeze în primul rând al estradei, exact deasupra cerşetorului; şi nu mică fu mirarea tuturor când îl văzură pe solul flamand cercetându-l bine pe netrebnicul instalat sub ochii lui, apoi bătându-l prieteneşte pe umărul acoperit cu zdrenţe. Cerşetorul se întoarse; şi pe feţele amândurora se zugrăvi mirarea, recunoaşterea, încântarea etc.; apoi, fără să le pese cât de cât de spectatori, ciorăparul şi cerşetorul începură să-şi vorbească pe şoptite, ţinându-şi mâinile strâns înlănţuite, pe când zdrenţele lui Clopin Trouillefou aşternute pe ţesătura de aur a estradei făceau efectul unei omizi pe o portocală.

Noutatea acestei scene ciudate stârni o asemenea larmă nebunească şi plină de veselie în sală, încât cardinalul nu întârzie să-şi dea seama ce se petrece; plecându-se pe jumătate, şi de la locul unde se afla, neputând decât să zărească foarte vag îmbrăcămintea păcătoasă a lui Trouillefou, îşi închipui, cum era şi firesc, că cerşetorul cerea de pomană; şi, revoltat de îndrăzneala lui, strigă:

— Domnule *bailli,* aruncă-mi-l în apă pe ticălosul ăsta!

— Pe crucea mea, monseniore cardinal!, spuse Coppenole, fără să dea drumul mâinii lui Clopin. E un prieten al meu.

— Bravo! Bravo!, strigă gloata.

Şi din clipa aceea, jupân Coppenole se bucură la Paris, ca şi la Gand, de mare preţuire din partea poporului, căci asemenea oameni, spune Philippe de Commines, *se bucură de mare preţuire când nu se poartă după canoanele obişnuite.*

Cardinalul îşi muşcă buzele, se plecă spre vecinul său, abatele de Sainte-Geneviève, şi-i spuse cu glas scăzut:

— Plăcuţi ambasadori ne mai trimite domnul arhiduce, ca să ne-o anunţe pe prinţesa Marguerite.

— Eminenţa voastră degeaba se poartă politicos faţă de râturile astea flamande, răspunse abatele. *Margaritas ante porcos.*[21]

— Spune mai degrabă: *Porcos ante Margaritam*[22]*,* zise cardinalul zâmbind.

Tot alaiul în sutane se extazie auzindu-i jocul de cuvinte. Cardinalul se simţi parcă mai uşurat; era chit cu Coppenole, căci îşi avusese şi el vorba lui de duh aplaudată.

Şi acum aceia dintre cititori care au puterea de a generaliza o imagine şi o idee, cum se spune în stilul de astăzi, să ne îngăduie să-i întrebăm dacă văd clar priveliştea oferită de vastul paralelogram al Sălii Mari a palatului în momentul acesta când le atragem atenţia. În mijlocul sălii, rezemată de peretele dinspre apus, se află o largă şi măreaţă estradă din brocart de aur, în care pătrunde, printr-o mică uşă în ogivă, alaiul persoanelor grave, anunţate rând pe rând de vocea ascuţită a uşierului. În primele bănci s-au şi aşezat câteva preavenerabile figuri înveşmântate în hermină, catifele şi stofa roşie. În jurul estradei, care se menţine tăcută şi demnă, jos, în faţă, pretutindeni, mare mulţime şi mare larmă. Pe chipul fiecărui personaj de pe estradă sunt aţintite numeroase

---

[21] Mărgăritare înaintea porcilor (lat.).

[22] Porci înaintea Marguerite! (lat.).

priviri ale publicului, fiecare nume stârneşte o mie de şuşoteli. Sigur, priveliştea e neobişnuită şi merită atenţia spectatorilor. Dar ce-o fi oare acolo, tocmai la capăt, scena aceea de bâlci, cu patru paiaţe împestriţate deasupra ei şi cu alte patru dedesubt? Iar lângă scenă, cine e omul acela palid, cu haina lui de pânză grosolană şi neagră? Vai, iubite cititorule, acolo se află Pierre Gringoire şi prologul său.

L-am uitat de tot.

Şi el tocmai de asta se temea.

Din clipa intrării cardinalului, Gringoire se agitase întruna ca să-şi salveze prologul. Mai întâi le poruncise actorilor, care se opriseră, să continue şi să ridice glasul; apoi, văzând că nimeni nu asculta, îi oprise şi, de vreun sfert de ceas de când dura întreruperea, nu încetase o clipă să bată din picior, să dea din mâini, să le strige pe Gisquette şi pe Liénarde, să-şi încurajeze vecinii la urmărirea prologului; totul, zadarnic. Nimeni nu-şi lua ochii de la cardinal, de la soli şi de la estradă, unicul centru al acestui vast cerc de raze vizuale. Pesemne că, şi spunem asta cu părere de rău, prologul începea să-i plictisească pe auditori în momentul când eminenţa sa venise să le distragă atenţia într-un mod atât de necruţător. La urma urmei, pe estradă, ca şi pe masa de marmură, era acelaşi spectacol: conflictul dintre Arat şi Cler, Nobilime şi Marfa. Şi mulţi preferau să-i vadă, pur şi simplu, vii, respirând, mişcându-se, atingându-se cu coatele, în carne şi oase, în solia flamandă, în alaiul episcopal, sub sutana cardinalului, sub haina lui Coppenole, decât sulemeniţi, împopoţonaţi, vorbind în versuri şi, ca să zicem aşa, împăiaţi în tunicile galbene şi albe cu care îi gătise Gringoire.

Totuşi, când poetul nostru văzu că zarva începe să se mai potolească, închipui un şiretlic care ar fi putut salva totul.

— Domnule, spuse el, întorcându-se spre unul dintre vecini, un grăsan de treabă, cu o figură răbdătoare, ce-ar fi să începem iar?

— Ce?, întrebă vecinul.

— Ei! Misterul!, făcu Gringoire.

— Cum vrei, răspunse vecinul.

Această semi aprobare îi fu suficientă lui Gringoire, care, dorind să-şi rezolve singur treburile, începu să strige, ascunzându-se cât putea în mulţime:

— Începeţi misterul! Începeţi!

— Drace!, exclamă Joannes de Molendino. Ce tot zbiară ăia, colo, la capăt? (Căci Gringoire făcea zarvă cât patru.) Ia spuneţi, băieţi, nu s-a mai terminat o dată misterul? Aia vor să-l ia de la capăt şi nu e drept.

— Nu, nu!, strigară toţi studenţii. Jos cu misterul! Jos! Dar Gringoire nu se dădea bătut şi striga din mai tare:

— Începeţi! Începeţi!

Strigătele lui atraseră atenţia cardinalului.

— Domnule *bailli* al palatului, îi spuse el unui bărbat înalt şi înveşmântat în negru, aflat la câţiva paşi de el, sunt oare diavoli în mănăstire de fac atâta scandal?

Bailli-ul palatului era un fel de magistrat amfibie, un fel de liliac al tagmei judecătoreşti, semănând totodată şi a şoarece, şi a pasăre, şi a judecător, şi a oştean.

Apropiindu-se de eminenţa sa, înfricoşat de nemulţumirea acestuia, îi explică bâlbâindu-se neghiobia săvârşită de gloată: amiaza sosise înaintea eminenţei sale, iar actorii fuseseră siliţi să înceapă fără să-l aştepte pe eminenţa sa. Cardinalul izbucni în râs.

— Pe legea mea, şi domnul rector al Universităţii ar fi trebuit să facă la fel. Ce părere ai, jupâne Guillaume Rym?

— Monseniore, răspunse Guillaume Rym, să fim mulţumiţi că am scăpat de jumătate de piesă. E un câştig.

— Netrebnicii ăia pot să continue farsa?, întrebă *bailli-ul.*

— Continuaţi, continuaţi!, spuse cardinalul. Mi-e egal. Cât au să joace, eu îmi voi citi cartea de rugăciuni.

Bailli-ul înainta până la marginea estradei şi strigă, după ce făcuse linişte, cu un gest al mâinii:

— Orăşeni, oameni de rând şi locuitori, ca să-i mulţumească şi pe cei ce vor să înceapă, şi pe cei ce vor să se isprăvească, eminenţa sa porunceşte să se continue.

Şi unii, şi alţii trebuiră să se supună. Totuşi, atât publicul, cât şi autorul îi păstrară multă vreme pică

venerabilului cardinal.

Personajele de pe scenă îşi reluară aşadar trăncăneala şi Gringoire nădăjduia că măcar restul operei va fi ascultat. Dar speranţa aceasta nu întârzie să i se tulbure, ca şi celelalte iluzii; de bine, de rău, liniştea se statornicise iar în public; Gringoire nu observase însă că, în clipa când cardinalul dăduse porunca să se continue, estrada nu se umpluse încă şi că, după solii flamanzi, se iveau alte personaje din alai, ale căror nume şi titluri, aruncate din timp în timp peste dialogul actorilor de glasul uşierului, tulburau enorm biata lui piesă. Într-adevăr, închipuiţi-vă, în mijlocul unei piese de teatru, lătratul unui uşier zvârlind între două rime şi adesea între două emistihuri paranteze de felul acestora:

— Maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii!

— Jehan de Harlay, scutar, comandant al gărzii de noapte a oraşului Paris.

— *Messire* Galiot de Genoilhac, cavaler, senior de Brussac, comandant al artileriei regelui!

— Jupân Dreux-Raguier, şeful pazei la apele şi pădurile regelui, stăpânul nostru peste ţările Franţa, Champagne şi Brie!

— *Messire* Louis de Graville, cavaler, consilier şi şambelan al regelui, amiral al Franţei, mare paznic al pădurii Vincennes!

— Jupân Denis Le Mercier, conducătorul casei orbilor din Paris! Etc. etc. etc.

Strigătele lui deveneau de nesuportat.

Ciudatul acompaniament, care făcea ca piesa să fie greu de urmărit, îl indigna pe Gringoire cu atât mai mult cu cât nu putea să-şi ascundă faptul că interesul sporea din ce în ce şi că piesei nu-i lipsea decât să fie ascultată. Într-adevăr, cu greu s-ar fi putut imagina o ţesătură a intrigii mai ingenioasă şi mai dramatică. Cele patru personaje ale prologului tocmai se văitau, aflate în cumplită încurcătură, când Venus în persoană, *vera incessu patuit dea*[23], li se

[23] Prin mers se arată a fi cu adevărat zeiţă (lat.).

înfăţişă înveşmântată într-o frumoasă hăinuţă scurtă împodobită cu corabia-stemă a oraşului Paris. Venea să-l ceară pe delfinul făgăduit celei mai frumoase. Jupiter, al cărui fulger se auzea bubuind în vestiar, o sprijinea şi zeiţa era gata să biruie, adică, vorbind mai simplu, să se mărite cu domnul delfin, când o tânără copilă înveşmântată în damasc alb şi ţinând în mână o margaretă (gingaşă personificare a principesei de Flandra) veni să se lupte cu Venus. Lovitură de teatru şi episod neprevăzut. După discuţii aprige, Venus, Marguerite şi cei din culise căzură de acord să se supună dreptei judecăţi a Sfintei Fecioare. Mai exista un rol frumos, cel al lui don Pedro, rege al Mesopotamiei. Dar, printre atâtea întreruperi, era greu să-ţi dai seama ce rost avea el. Toate personajele se căţăraseră pe scară.

Zadarnic însă. Niciuna din frumuseţile piesei nu era nici simţită, nici înţeleasă. La intrarea cardinalului s-ar fi zis că un fir invizibil şi magic trăsese brusc toate privirile de la masa de marmură spre estradă, de la capătul sudic al sălii spre capătul apusean. Nimic nu putea să alunge vraja care cuprinsese publicul. Toţi ochii rămâneau aţintiţi într-acolo; iar nou-veniţii, cu numele lor afurisite, cu feţele şi cu veşmintele lor, constituiau un necontenit motiv de a distrage atenţia de la piesă. Era jalnic. În afară de Gisquette şi de Liénarde, care se mai întorceau câteodată, când Gringoire le trăgea de mânecă, în afară de vecinul cel gras şi răbdător, nimeni nu asculta, nimeni nu privea spre biata moralitate părăsită. Gringoire nu vedea decât profiluri.

Cu câtă amărăciune vedea poetul cum i se prăbuşea, bucată cu bucată, întregul eşafodaj de glorie şi de poezie! Şi când te gândeşti că mulţimea aceasta, până mai adineauri nerăbdătoare să-i audă opera, fusese cât pe ce să se răzvrătească împotriva domnului *bailli*! Iar acum, când o auzea, puţin îi păsa de ea. Şi doar era tot spectacolul pe care îl începuse în aplauzele însufleţite ale întregului public! Veşnicul flux şi reflux al favoarei populare! Când te gândeşti că mulţimea fusese cât pe ce să-i spânzure pe cei patru sergenţi de pază! Ce n-ar fi dat el să se mai afle încă

în ceasul acela de miere!

Brutalul monolog al uşierului încetă totuşi. Sosiseră toţi oaspeţii şi Gringoire respiră uşurat. Actorii continuau vitejeşte. Şi iată că jupân Coppenole, ciorăparul, se ridică pe neaşteptate, iar poetul îl auzi rostind, în mijlocul atenţiei generale, cuvintele acestea infernale:

— Domnilor orăşeni şi boieri din Paris, pe crucea mea că habar n-am ce facem aici. Văd eu colo-n colţ, pe schelăria aia nişte oameni care parcă ar vrea să se bată. Nu ştiu dacă asta numiţi voi mister, dar n-are niciun haz. Aia se ceartă din gură, şi-atâta tot. Aştept de-un sfert de ceas să se pocnească odată. Degeaba însă. Sunt nişte laşi, care doar se zgârie cu ocări. Ar fi trebuit aduşi luptători de la Londra sau de la Rotterdam; şi-atunci, ehei, aţi fi avut parte să vedeţi nişte lovituri de pumni care s-ar fi auzit din piaţă. Dar ăştia sunt jalnici! Ar fi trebuit să ne joace măcar un dans arăbesc sau vreo altă drăcie. Nu asta mi se spusese că o să văd aici. Mi se făgăduise o sărbătoare a nebunilor, cu alegere de papă. Avem şi noi, la Gand, un papă al nebunilor: în privinţa asta nu suntem deloc mai prejos, pe crucea mea! Dar iată cum facem noi. Se adună mulţime mare ca aici. Pe urmă, fiecare, pe rând, îşi vâră capul printr-o gaură şi face o strâmbătură spre ceilalţi. Cel care se strâmbă cel mai urât este ales papă prin aclamaţii. Asta e. Şi-i foarte distractiv. Vreţi să-l alegem şi pe papa al vostru după moda de la noi? Ne-am plictisi mai puţin decât ascultându-i pe flecarii ăştia. Dacă vor să vină şi ei să se strâmbe la fereastră, îi primim. Ce ziceţi, domnilor orăşeni? Sunt aici destule mutre caraghioase de ambele sexe, ca să râdem ca în Flandra, şi suntem destul de pociţi, ca să tragem nădejde că vom vedea o strâmbătură ca lumea.

Gringoire ar fi vrut să-i răspundă, dar uimirea, mânia, indignarea îi luaseră graiul. De altfel, propunerea ciorăparului popular fu întâmpinată cu atâta entuziasm de orăşenii ăştia de rând, măguliţi că li se spune boieri, încât orice împotrivire ar fi fost de prisos. Nu se mai putea decât să te laşi dus de torent. Şi Gringoire îşi ascunse faţa în palme, neavând fericirea să aibă o mantie ca să-şi acopere

capul, ca Agamemnonul lui Timanthe.

5. Quasimodo

Cât ai clipi, totul fu gata pentru ducerea la îndeplinire a ideii lui Coppenole. Orăşeni, studenţi şi slujbaşi mărunţi se puseseră pe lucru. Capela cea mică, situată în faţa mesei de marmură, fu aleasă drept masă a strâmbăturilor. Un ochi de geam spart din frumoasa fereastră în formă de roză de deasupra uşii lăsa un cerc de piatră prin care se căzu de acord ca fiecare concurent să-şi vâre capul. Ca să ajungi până acolo, era de ajuns să te cocoţi pe două butoaie, luate nu se ştie de unde şi puse, de bine de rău, unul peste altul. Ca să păstreze nepătată şi deplină impresia făcută de strâmbătură, se hotărî ca fiecare candidat, bărbat sau femeie (căci se putea alege şi o papesă), să-şi acopere faţa şi să stea ascuns în capelă până în momentul apariţiei. În mai puţin de-o clipă, capela se umplu de concurenţi, în urma cărora se închise uşa.

De la locul său, Coppenole poruncea, conducea, aranja totul. În timpul zarvei acesteia, cardinalul, la fel de încurcat ca şi Gringoire, pretextă că are nişte treburi şi că e ora vecerniei şi se retrase împreună cu suita, fără ca mulţimea, care la venirea lui se însufleţise atâta, să-i dea vreo importanţă. Guillaume Rym fu singurul care băgă de seamă cât de stânjenită se simţea eminenţa sa. Atenţia mulţimii, ca şi soarele, îşi urma cursul ei; pornită de la un capăt al sălii, ea ajunse la celălalt capăt, după ce zăbovise un timp la mijloc. Masa de marmură, estrada de brocart îşi avuseseră momentul lor; acum era rândul capelei lui Ludovic al XI-lea. Terenul se afla liber pentru orice fel de nebunie. În sală nu mai rămăseseră decât flamanzii şi gloata.

Strâmbăturile începură. Prima figură care se ivi la lucarnă, cu pleoapele întoarse pe dos, cu gura făcută bot şi cu fruntea încreţită ca cizmele noastre, după moda husarilor imperiului, stârni un râs atât de nestăvilit, încât Homer i-ar fi luat drept zei pe toţi oamenii aceştia de rând. Şi totuşi, Sala cea Mare nu era deloc un Olimp, iar bietul

Jupiter al lui Gringoire ştia asta mai bine decât oricine. Urmă a doua, a treia strâmbătură, apoi încă una, şi încă una, iar râsetele şi tropăitul vesel din picioare sporiră şi mai mult. Spectacolul avea în el nu ştiu ce rătăcire neobişnuită a minţii, nu ştiu ce putere de a îmbăta şi de a fascina, despre care cu greu i s-ar putea da o idee cititorului din zilele şi din saloanele noastre. Închipuiţi-vă o serie de feţe prezentând rând pe rând toate formele geometrice, de la triunghi până la trapez, de la con până la poliedru, toate expresiile omeneşti, de la mânie până la desfrânare; toate vârstele, de la cutişoarele de pe obrajii pruncului nou-născut până la zbârciturile bătrânei în agonie; toate fantasmele religioase, de la Faun la Belzebut; toate profilurile capetelor de animale, de la căpăţână până la cioc, de la rât până la bot. închipuiţi-vă toate măştile sculptate de pe Pont-Neuf, coşmarurile acestea pietrificate sub dalta lui Germain Pilon, prinzând viaţă şi suflu şi venind una câte una să vă privească în faţă cu ochii lor arzători; toate măştile carnavalului de la Veneţia trecându-vă pe rând prin lornietă; într-un cuvânt, un caleidoscop uman.

Orgia devenea din ce în ce mai flamandă. Teniers n-ar fi putut să dea decât o slabă idee despre ea. Închipuiţi-vă, redată sub formă de bacanală, bătălia lui Salvator Rosa. Nu mai existau în sală nici studenţi, nici soli, nici orăşeni, nici bărbaţi, nici femei; nu mai existau nici Clopin Trouillefou, nici Gilles Lecornu, nici Simone Patru-livre, nici Robin Poussepain. Totul se contopea într-un desfrâu general. Sala Mare nu mai era decât un uriaş cuptor al neruşinării şi al veseliei, unde fiecare gură era un ţipăt, fiecare ochi – un fulger, fiecare faţă – o strâmbătură, fiecare ins – o poziţie. Totul striga şi urla. Feţele ciudate care veneau rând pe rând să scrâşnească din dinţi la fereastra în formă de roză păreau tot atâtea torţe aprinse,

Aruncate peste jăraticul încins. Şi din mulţimea aceasta clocotitoare scăpa, ca aburul din cuptor, un vuiet aspru, ascuţit, tăios, şuierător, ca bâzâitul unei musculiţe.

— Ho, ho! Blestemăţie!

— Ia te uită la mutra asta!

— Nu face doi bani!

— Alta!

— Guillemette Maugerepuis, ia te uită la căpăţâna asta de aur: nu-i lipsesc decât coarnele! Nu e bărbatu-tău?

— Alta!

— Pe burta papei! Ce-i strâmbătura asta?

— Hai, vreţi să ne duceţi! Să nu-şi arate decât faţa.

— E afurisita de Pierrette Callebotte! Ea e în stare să facă una ca asta.

— Bravo! Bravo!

— Mă sufoc!

— Uite unul căruia nu-i încap urechile! Etc. Etc.

Trebuie totuşi să nu-l nedreptăţim pe prietenul nostru Jehan. În mijlocul acestui sabat, el putea fi văzut încă sus, pe stâlpul său, ca un ucenic-marinar în vârful catargului. Şi se zvârcolea acolo cu o furie de necrezut. Gura îi era larg deschisă şi din ea ieşea un strigăt care nu se auzea, nu fiindcă ar fi fost acoperit de larma generală, oricât de puternică ar fi fost ea, ci pentru că atingea fără îndoială limita sunetelor ascuţite care poate fi percepută, adică cele douăsprezece mii de vibraţii ale lui Sauveur sau opt mii ale lui Biot.

După trecerea primului val de mâhnire, Gringoire îşi reveni. Mai întâi se încrâncenase împotriva nenorocirii abătute asupra piesei. „Continuaţi!”, le spusese el pentru a treia oară maşinilor vorbitoare care erau actorii. Apoi, plimbându-se cu paşi mari prin faţa mesei de marmură, se simţi cuprins de dorinţa de a se duce şi el să scoată capul prin lucarna capelei, măcar ca să aibă plăcerea de a se strâmba la mulţimea asta ingrată. „Nu, nu! N-ar fi demn de mine. Fără răzbunare! Să luptăm până la capăt, îşi repeta el. Puterea poeziei asupra mulţimii e mare; am să-i readuc la ea. O să vedem cine va învinge: strâmbăturile sau literatura?”

Dar, vai!, poetul rămăsese singurul spectator al piesei sale.

Acum era cu mult mai rău decât adineauri. Nu mai vedea decât oameni întorşi cu spatele la el.

Dar mă înşel. Grăsunul răbdător, pe care îl mai consultase într-un moment critic, sta cu faţa spre scenă. Cât despre Gisquette şi Liénarde, ele dezertaseră de mult.

Gringoire fu mişcat până în adâncul sufletului de fidelitatea unicului său spectator. Se apropie de el şi-i vorbi, scuturându-i uşurel braţul; căci bietul om se rezemase de balustradă şi cam aţipise!

— Domnule, îi spuse Gringoire, îţi mulţumesc.

— Pentru ce, domnule?, întrebă grăsunul, căscând.

— Văd că te plictiseşti, continuă poetul, fiindcă zarva asta te împiedică să asculţi în voie. Dar fii liniştit! Numele dumitale va trece în posteritate. Cum te numeşti, rogu-te?

— Renault Château, paznic al sigiliului închisorii Châtelet din Paris, la ordinele dumitale.

— Domnule, eşti aici singurul reprezentant al muzelor, spuse Gringoire.

— Mă măguleşti prea mult, domnule, răspunse paznicul sigiliului de la Châtelet.

— Eşti singurul care ai ascultat cum se cuvine piesa, urmă Gringoire. Cum o găseşti?

— Ehei!, făcu grăsunul pe jumătate trezit. E destul de deocheată.

Gringoire trebui să se mulţumească cu lauda aceasta, căci un tunet de aplauze, amestecat cu aclamaţii asurzitoare, veni să le întrerupă discuţia. Papa nebunilor fusese ales.

— Bravo! Bravo! Bravo!, striga mulţimea de pretutindeni, într-adevăr, strâmbătura care strălucea în momentul acela în lucarnă era minunată. După toate pentagoanele, hexagoanele şi figurile heteroclite care se succedaseră în golul ochiului de geam fără să realizeze idealul de grotesc făurit în imaginaţiile exaltate de orgie trebuia, ca să primească aprobarea generală, tocmai strâmbătura sublimă care uluise în clipa aceea mulţimea. Însuşi jupân Coppenole o aplaudă, iar Clopin Trouillefou, care concurase şi el, şi Dumnezeu ştie ce intensitate de urâţenie putea să atingă faţa lui, se declară învins. Noi vom face la fel. Nu vom încerca să dăm cititorilor o idee despre

nasul acela tetraedal, despre gura în formă de potcoavă, despre ochiul stâng, mic şi astupat de o sprânceană roşcată şi stufoasă, pe când ochiul drept dispărea cu totul sub un neg imens, despre dinţii crescuţi alandala, ştirbi pe alocuri, ca zidurile crenelate ale unei fortăreţe, despre buza aceea învârtoşată peste care unul din dinţi se întindea ca un colţ de elefant, despre bărbia aceea despicată ca o copită şi, mai ales, despre expresia răspândită peste toate acestea, amestec de răutate, de mirare şi de tristeţe.

Publicul aclama fără excepţie. Toţi cei de faţă se năpustiră spre capelă. Şi, de acolo, îl scoaseră în triumf pe preafericitul papă al nebunilor. Dar abia atunci surpriza şi admiraţia atinseră culmea. Strâmbătura era însăşi faţa învingătorului.

Sau, mai degrabă, toată fiinţa lui era o strâmbătură. Un cap mare şi zbârlit, acoperit cu păr roşu; între umeri, un gheb enorm a cărui pereche se făcea simţită şi pe piept; o alcătuire de coapse şi de picioare atât de ciudat deviate de la normal, încât nu se puteau atinge decât la genunchi, iar văzute în faţă, semănau cu două lame de seceră care s-ar întâlni la mâner; tălpi late, palme monstruoase; şi, peste toată diformitatea aceasta, nu ştiu ce aer înfricoşător care vădea vigoare, agilitate şi curaj. Ciudată excepţie de la legea eternă, care cerea ca forţa, ca şi frumuseţea, să reiasă din armonie. Aşa arăta papa pe care nebunii tocmai şi-l aleseseră.

Ai fi zis că e un uriaş spart în bucăţi şi prost reconstituit.

Când soiul acesta de ciclop se ivi în pragul capelei, neclintit, îndesat şi aproape la fel de lat pe cât era de înalt, pătrat la temelie, cum spune un mare om, gloata îl recunoscu imediat după surtucul său jumătate roşu, jumătate violet, presărat cu clopoţei de argint şi mai ales după sluţenia lui desăvârşită, şi strigă într-un glas:

— E Quasimodo, clopotarul! E Quasimodo, cocoşatul de la Notre-Dame! Quasimodo, chiorul! Quasimodo, şchiopul! Bravo! Bravo!

E lesne de văzut că bietul om avea porecle din belşug.

— Feriţi-vă, femei însărcinate!, strigară studenţii.

— Sau femei care vreţi să rămâneţi grele!, adaugă Joannes. Femeile, într-adevăr, îşi acopereau faţa.

— Oh, maimuţoi pocit!, exclamă una.

— E la fel de rău pe cât e de slut, spunea alta.

— E diavolul, adăuga o a treia.

— Eu am ghinionul să locuiesc lângă Notre-Dame; şi toată noaptea îl aud umblând pe streaşină.

— Ca pisicile.

— Când îl cauţi, e pe acoperişurile noastre.

— Face farmece şi ni le-aruncă pe coş.

— Ieri-seară a venit să se strâmbe la gura podului meu. Credeam că e un om. Şi mi-a fost o frică!

— Sunt sigură că se duce la sabat. Odată a lăsat o mătură pe acoperişul meu.

— Oh, pocită mutră de cocoşat!

— Oh, suflet ticălos!

— Brrr!

Bărbaţii, dimpotrivă, erau încântaţi şi aplaudau.

Quasimodo, motivul zarvei, stătea neclintit în uşa capelei, sumbru şi grav, lăsându-se admirat.

Un student – Robin Poussepain, cred – se duse să-i râdă în nas, şi prea de aproape. Quasimodo se mulţumi să-l apuce de brâu şi să-l arunce cât colo prin mulţime. Totul, fără să spună un cuvânt.

Jupân Coppenole, încântat la culme, se apropie de el.

— Pe crucea mea! Sfinte Tată! Ai cea mai frumoasă sluţenie pe care am văzut-o de când sunt. Meritai să fii papă şi la Roma, ca şi la Paris. Vorbind astfel, îi puse mâna pe umăr. Quasimodo nu se clinti. Coppenole continuă: Eşti un pehlivan cu care am poftă să trag un chef chiar dacă m-ar costa o groază de bani. Ce zici?

Quasimodo nu-i răspunse.

— Pe crucea mea!, urmă ciorăparul! N-o fi cumva surd? Quasimodo era, într-adevăr, surd. Şi cum între timp începuse să-l enerveze felul de a se purta al lui Coppenole, se întoarse brusc spre el, scrâşnind din dinţi atât de tare, încât uriaşul flamand se dădu înapoi, ca un buldog în faţa unei pisici.

Atunci se formă în jurul ciudatului personaj un cerc de spaimă şi de respect cu o rază de cel puţin cincisprezece paşi geometrici. O bătrână îi explică lui jupân Coppenole că pocitania era, într-adevăr, surdă.

— Surd!, spuse ciorăparul, hohotind ca un adevărat flamand. Pe crucea mea, e un papă desăvârşit!

— Hei, îl recunosc!, strigă Jehan, care coborâse în sfârşit de pe stâlp, să-l vadă mai de-aproape pe Quasimodo. El trage clopotele la frate-meu, arhidiaconul. Bună ziua, Quasimodo!

— Afurisit om!, făcu Robin Poussepain, încă năucit de cădere. Când îl vezi: e cocoşat. Când umblă: e şchiop. Când te priveşte: e chior. Când îi vorbeşti: e surd. Nu zău, la ce şi-o fi folosind limba Polifemul ăsta?

— Vorbeşte când vrea el, spuse bătrâna. A surzit tot trăgând clopotele. Dar nu e mut.

— Asta-i mai lipsea, observă Jehan.

— Şi are un ochi în plus, adaugă Robin Poussepain.

— Da de unde!, vorbi chibzuit Jehan. Un chior e mult mai incomplet decât un orb, fiindcă ştie ce-i lipseşte.

Între timp, toţi cerşetorii, toate slugile, toţi pungaşii, laolaltă cu studenţii, se duseseră în alai să caute în dulapul slujbaşilor mărunţi ai palatului tiara de carton şi veşmântul caraghios al papei nebunilor. Quasimodo se lăsă îmbrăcat fără să clipească măcar şi cu un fel de supunere trufaşă. Apoi fu aşezat pe o targa multicoloră. Doisprezece ofiţeri ai confreriei nebunilor îl ridicară pe umerii lor; şi un soi de veselie amară şi dispreţuitoare înflori pe faţa mohorâtă a ciclopului când văzu la picioarele lui diforme toate capetele acestea de oameni frumoşi, drepţi şi bine făcuţi. Apoi, procesiunea gălăgioasă şi zdrenţăroasă se puse în mişcare, ca să facă, după datină, ocolul galeriilor dinlăuntrul palatului, înainte de plimbarea pe străzi şi pe la răspântii.

6. Esmeralda

Pentru noi e o plăcere să aducem la cunoştinţă cititorilor că, în timp ce se petreceau toate acestea, Gringoire şi piesa lui nu se dăduseră bătuţi. Actorii, îmboldiţi de poet, îi declamaseră fără întrerupere versurile, iar el îi ascultase fără întrerupere. Gringoire se împăcase cu vacarmul şi era hotărât să meargă până la capăt, sperând încă într-o revenire a atenţiei publicului. Licărirea aceasta de speranţă se însufleţi şi mai mult când poetul îi văzu pe Quasimodo, pe Coppenole şi alaiul asurzitor al papei nebunilor ieşind cu mare zgomot din sală. Mulţimea se repezi lacomă pe urmele lor. „Bun, îşi spuse Gringoire, se duc toţi gălăgioşii”. Din nefericire, toţi gălăgioşii reprezentau publicul. Cât ai clipi, Sala cea Mare se goli de tot.

La drept vorbind, mai rămaseră câţiva spectatori, unii risipiţi, alţii grupaţi în jurul stâlpilor, femei, bătrâni sau copii, sătui de învălmăşeală şi de larmă. Câţiva studenţi stăteau călare pe ferestre şi priveau spre piaţă.

„Ei bine, gândi Gringoire. Tot mai sunt destui ca să asculte sfârşitul misterului meu. Sunt puţini, dar alcătuiesc un public ales, un public de cărturari.”

Peste o clipă, bucata pe care orchestra trebuia s-o cânte cu cel mai mare efect la sosirea Sfintei Fecioare nu se mai auzi. Gringoire observă atunci că muzicanţii îi fuseseră luaţi de alaiul papei nebunilor. „Să trecem mai departe”, îşi spuse el cu stoicism.

Apoi, Gringoire se apropie de-un grup de cetăţeni care păreau că discută despre piesa lui. Iată frântura de conversaţie pe care o auzi:

— Ştii, jupâne Cheneteau, casa familiei Navarra, care era a domnului de Nemours?

— Da, e peste drum de Capela Braque.

— Ei, bine, fiscul a închiriat-o lui Guillaume Alixandre, miniaturist, cu şase livre şi opt franci parizieni pe an.

— Cum se mai scumpesc chiriile!

„Eh!, îşi spuse Gringoire oftând. Ceilalţi ascultă.”

— Oameni buni!, strigă deodată una din tinerele puşlamale cocoţate pe ferestre. Esmeralda! Esmeralda! Esmeralda, în piaţă!

Cuvântul acesta avu un efect magic. Toţi câţi mai rămăseseră în sală se repeziră la ferestre, căţărându-se pe pereţi ca să vadă şi repetând: „Esmeralda! Esmeralda!”.

În acelaşi timp, de afară se auzi un ropot asurzitor de aplauze.

— Ce-o mai fi şi asta, Esmeralda?, spuse Gringoire, frângându-şi mâinile, deznădăjduit. Ah! Doamne! Ai zice că acum e rândul ferestrelor.

Poetul întoarse capul spre masa de marmură şi văzu că spectacolul se întrerupsese. Era tocmai momentul în care Jupiter trebuia să apară cu fulgerul. Dar Jupiter stătea nemişcat în josul scenei.

— Michel Giborne!, strigă poetul mâniat. Ce faci acolo? Asta ţi-e rolul? Urcă odată!

— Vai, zise Jupiter, un student mi-a luat scara! Gringoire se uită. Spusele lui Jupiter erau întru totul adevărate. Orice comunicaţie între nodul şi deznodământul piesei fusese tăiată.

— Tâlharul!, bombăni el. Şi de ce a luat scara?

— Ca să se ducă s-o vadă pe Esmeralda, răspunse jalnic Jupiter. A zis: „Uite o scară nefolosită” şi a luat-o.

Era lovitura de graţie. Gringoire o primi cu resemnare.

— Să vă ia dracu’!, le spuse el actorilor. O să fiţi plătiţi când mi s-o plăti şi mie.

Apoi bătu în retragere, cu capul plecat, dar ultimul, ca un general care s-a luptat cum se cuvine.

Şi, pe când cobora scările întortocheate ale palatului, poetul bombănea printre dinţi:

— Frumoasă şleahtă de nepricepuţi şi de bădărani, parizienii ăştia! Vin să asculte un mister şi n-ascultă nimic din el. S-au ocupat de toată lumea, de Clopin Trouillefou, de cardinal, de Coppenole, de Quasimodo, de dracu’ şi de lacu’! Dar de Maica Fecioara Maria puţin le-a păsat. Dacă ştiam, vă dădeam eu Fecioare Marii, haimanalelor! Şi eu?!

Am venit să văd feţe şi n-am văzut decât dosuri! Să fii poet şi să ai parte de succesul unui spiţer! E adevărat că Homerus a cerşit prin târguşoarele greceşti şi că Naso a murit în exil, la moscoviţi. Dar să mă jupoaie diavolul dacă înţeleg ce vor să spună cu Esmeralda lor! Şi ce cuvânt e ăsta, mai întâi? E în limba egipţienilor!

Cartea a doua

1. De la Caribda la Scila

În ianuarie, noaptea se lasă devreme. Când Gringoire ieşi din palat, uliţele se şi întunecaseră. Lui întunericul acesta îi plăcu; dorea mai întâi să se abată în vreo ulicioară întunecoasă şi pustie, să cugete acolo în voie, iar filosoful din el să pună primul balsam pe rana poetului. De altfel, filosofia îi era singurul adăpost, căci nu ştia unde să se ducă. După răsunătoarea cădere a încercării lui teatrale, nu mai îndrăznea să se întoarcă la locuinţa de pe strada Grenier-sur-l'Eau, peste drum de Port-au-Foin, căci se bizuise pe ceea ce trebuia să-i dea domnul *prévôt* pentru epitalam, ca să-i plătească lui jupân Guillaume Doulx-Sire, strângător al birului pe vite din oraşul Paris, chiria datorată pe şase luni, adică doisprezece *sous* parizieni; de douăsprezece ori preţul a tot ce avea pe lume, socotind şi nădragii, şi cămaşa, şi pălăria. După ce, adăpostit provizoriu sub intrarea cea mică a închisorii vistieriei de la Sainte-Chapelle, cugetă o clipă la culcuşul pe care să şi-l aleagă pentru noapte, având la dispoziţie toate pavajele Parisului, îşi aminti că zărise cu o săptămână înainte, pe strada Savaterie, la poarta unui consilier al parlamentului, o treaptă pentru încălecat pe catâri şi că-şi spusese atunci că piatra aceea ar putea fi, la nevoie, o pernă cât se poate de bună pentru un cerşetor sau pentru un poet. Gringoire îi mulţumi deci Providenţei că-i trimisese ideea aceasta grozavă; dar, pe când se pregătea să traverseze Piaţa Palatului ca să ajungă în labirintul încâlcit din Cité, unde şerpuiesc toate uliţele acestea vechi şi înfrăţite, străzile Barillerie, Vieille-Draperie, Savaterie, Juiverie etc., şi astăzi încă în picioare cu casele lor numărând nouă etaje, văzu alaiul papei nebunilor ce ieşea şi el din palat şi i se

năpustea în cale, cu strigăte puternice, cu lumini de torţe aprinse şi cu orchestra lui, a lui Gringoire. Priveliştea aceasta îi zgândări rănile orgoliului şi-l sili să fugă. În amarul dramaticei sale păţanii, tot ce-i amintea de sărbătoarea zilei aceleia îl necăjea şi mai mult şi făcea să-i sângereze rana.

Poetul vru să apuce pe podul Saint-Michel, dar şi pe-acolo alergau copii cu aruncătoare de foc şi artificii.

— Să le ia naiba de artificii!, spuse Gringoire şi se abătu pe Pont-au-Change.

La casele din capătul podului fuseseră prinse trei drapele cu chipul regelui, al delfinului şi al Margueritei de Flandra, şi alte şase mai mici pe care erau zugrăviţi ducele de Austria, cardinalul de Bourbon, domnul de Beaujeu, doamna Jeanne de France, domnul bastard de Bourbon şi nu mai ştiu cine, totul luminat de făclii. Gloata le admira.

— Fericit pictor Jehan Fourbault!, exclamă Gringoire, oftând din rărunchi, şi se întoarse cu spatele spre drapele mari şi mici.

În faţa lui se deschidea o uliţă; poetului i se păru că e atât de întunecată şi de pustie, încât nădăjduia să scape pe-acolo de toată zarva şi de toate luminile sărbătorii. Şi se înfundă pe uliţa aceea. Dar după câteva clipe, piciorul lui întâlni o piedică; poetul se poticni şi căzu. Era arborele de mai, pe care slujbaşii mărunţi îl aşezaseră în dimineaţa aceea la poarta unui preşedinte al parlamentului, în cinstea solemnităţii zilei. Gringoire suportă eroic această nouă întâlnire. Se ridică şi porni spre marginea apei. După ce lăsă în urmă turnişorul justiţiei civile şi turnul justiţiei criminale şi merse de-a lungul zidului grădinilor regelui, pe malul nepavat, unde noroiul îi ajungea până la glezne, sosi la capătul dinspre apus al cartierului Cité şi privi câtva timp ostrovul Podarului Vacilor, care a dispărut mai apoi sub calul de bronz şi Pont-Neuf. Ostrovul se mai zărea în întuneric ca un imens morman negru dincolo de firul îngust al apei albicioase care îl despărţea de rest. După licărirea unei luminiţe abia vizibile puteai ghici acolo coliba, ca un stup, în care luntraşul-podar se adăpostea la vreme de

noapte.

— Fericit podar al vacilor!, oftă Gringoire. Tu nu te gândeşti la glorie şi nu scrii epitalamuri! Puţin îţi pasă de regii care se însoară şi de ducesele de Burgundia! Tu nu cunoşti alte margarete decât pe cele pe care le dă pajiştea ta, în aprilie, vacilor la păscut! Pe când eu, poetul, sunt huiduit şi-mi clănţănesc dinţii de frig, sunt dator doisprezece soli, iar pingeaua mi-e atât de străvezie, încât ai putea s-o foloseşti ca geam la felinar, îţi mulţumesc, podar al vacilor! Coliba ta îmi odihneşte ochii şi mă face să uit Parisul!

Poetul fu smuls din extazul său aproape liric de bubuitul unei duble pocnituri ce ţâşni din preafericita colibă. Podarul vacilor îşi lua şi el partea din bucuriile zilei, drept care îşi aprinsese un foc de artificii.

Zgomotul acesta făcu să i se încreţească pielea lui Gringoire.

— Blestemată sărbătoare, strigă el, ai să mă urmăreşti oare pretutindeni? Of, Doamne! Până şi la podarul vacilor!

Apoi privi Sena, care curgea la picioarele lui, şi simţi ispita unui gând cumplit.

„Oh, îşi spuse el, ce bucuros m-aş îneca dacă n-ar fi apa atât de rece!”

Apoi luă o hotărâre disperată: dacă tot nu era chip să scape de papa nebunilor, de drapelele lui Jehan Fourbault, de arborii de mai, de artificii şi de pocnituri, să pătrundă măcar în inima serbării şi să meargă în Piaţa Grève.

„Acolo, se gândi el, poate că o să am măcar un tăciune din focul de sărbătoare, să mă încălzesc, şi o să mănânc vreo fărâmă din cele trei mari steme regeşti, făcute din zahăr, care pesemne că au fost puse pe bufetul public al oraşului.”

2. Piaţa Grève

Din Piaţa Grève, aşa cum era pe atunci, n-a mai rămas astăzi decât o urmă aproape invizibilă: fermecătorul foişor din colţul nordic al pieţei; ascuns azi sub josnica spoială care îi mânjeşte părţile ieşite în afara sculpturilor, el va dispărea poate curând, înecat în revărsarea de case noi, pornită să înghită atât de repede toate vechile faţade ale Parisului.

Cei care, ca mine, nu trec niciodată prin Piaţa Grève fără să se uite cu milă şi simpatie la bietul foişor sugrumat între două cocioabe de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, pot reconstitui uşor în minte ansamblul clădirilor din care el făcea parte, şi regăsi astfel vechea piaţă gotică din secolul al XV-lea.

Ca şi azi, piaţa era un trapez neregulat, mărginit pe-o latură de chei şi pe celelalte trei laturi de un şir de case înalte, înguste şi întunecoase. Ziua, puteai să admiri varietatea clădirilor, sculptate toate în piatră sau în lemn şi înfăţişând încă de pe atunci mostre complete ale diverselor arhitecturi domestice din Evul Mediu, mergând înapoi din veacul al XV-lea până la veacul al XI-lea, de la fereastra care începea să detroneze ogiva până la bolta semicirculară romanică ce fusese înlocuită de ogivă şi mai ocupa încă, deasupra ei, primul etaj al acestor vechi case de pe Tour-Roland, colţ al pieţei spre Sena, în partea dinspre strada Tannerie. Noaptea, din grămada aceasta uriaşă de clădiri nu se desluşea decât dantelăria neagră a acoperişurilor desfăşurându-şi în jurul pieţei lanţul lor de unghiuri ascuţite. Căci una din deosebirile radicale dintre oraşele de pe atunci şi cele de acum e faptul că astăzi faţadele, iar pe atunci crestele zidurilor, priveau spre pieţe şi străzi. De două secole, casele s-au întors cu spatele spre partea unde îşi aveau faţa.

În centru, spre latura estică a pieţei, se înălţa o clădire greoaie şi hibridă alcătuită din trei corpuri suprapuse.

Clădirea purta trei nume, care îi explică istoria, destinaţia şi arhitectura: Casa Delfinului, deoarece Carol al V-lea, pe când fusese Delfin, locuise în ea; Casa Mărfurilor, pentru că servea drept Primărie; Casa cu Stâlpi *(domus ad piloria)* din pricina unui şir de stâlpi groşi care îi susţineau cele trei etaje. Oraşul găsea acolo tot ce-i trebuie unui oraş înstărit ca Parisul: o capelă, ca să se roage lui Dumnezeu, o sală de judecată pentru ascultarea pricinilor şi unde, la nevoie, erau puşi la locul lor oamenii regelui, iar sub acoperiş, un arsenal plin cu arme de foc. Căci locuitorii Parisului ştiu că nu-i de ajuns în orice împrejurare să te rogi doar şi să pledezi pentru drepturile cetăţii, şi ţin totdeauna ca rezervă, într-un pod al Primăriei, vreo archebuză zdravănă şi ruginită.

Piaţa Grève avea de pe atunci aspectul acesta sinistru pe care i-l mai păstrează şi astăzi ideea dezgustătoare pe care-o trezeşte, ca şi sumbra Primărie a lui Dominique Bocador, care a înlocuit Casa cu Stâlpi. Trebuie spus că o spânzurătoare şi un stâlp al infamiei, permanente, o justiţie şi o scară, cum se spunea pe-atunci, ridicate una lângă alta în mijlocul pavajului, contribuiau îndeajuns ca să-i facă pe oameni să-şi întoarcă ochii de la locul acesta funest, unde atâtea fiinţe pline de sănătate şi de viaţă şi-au aflat sfârşitul; unde avea să se nască, cincizeci de ani mai târziu, febra Sfântului Vallier, boala spaimei şi a eşafodului, cea mai monstruoasă dintre toate bolile, pentru că nu vine de la Dumnezeu, ci de la oameni.

În treacăt fie spus, e o alinare gândul că pedeapsa cu moartea, care, acum trei sute de ani, încă mai umplea cu roţile ei de fier, cu spânzurătorile ei de piatră, cu toate uneltele ei de supliciu permanente şi înţepenite în pavaj din Piaţa Grève, Hale, Piaţa Dauphine, Crucea Trahoir, Târgul de Purcei, hidosul Montfaucon, Bariera Sergenţilor, Piaţa Pisicilor, Poarta Saint-Denis, Champeaux, Poarta Măgarilor, Poarta Saint-Jacques, fără să mai socotim nenumăratele instrumente de supliciu ale starostilor, ale episcopului, ale canonicilor, ale abaţilor, ale stareţilor de drept de justiţie; fără să mai socotim înecările juridice în apa Senei; e o

alinare, zic, gândul că astăzi, după ce şi-a pierdut rând pe rând toate piesele armurii, sumedenia de suplicii, pedepsirea după imaginaţie şi fantezie, tortura pentru care era refăcut la fiecare cinci ani un pat de piele la închisoarea Grand-Châtelet, pedeapsa cu moartea, această bătrână suzerană a societăţii feudale, aproape scoasă din legile şi din oraşele noastre, alungată din cod în cod, gonită din piaţă în piaţă, nu mai posedă în imensul nostru Paris decât un colţ dezonorat al Pieţei Grève, o nenorocită de ghilotină, ascunsă, neliniştită, ruşinată, care pare că se teme veşnic să nu fie prinsă asupra faptului, atât de repede dispare după ce şi-a făcut treaba!

3. Besos para golpes

Când Pierre Gringoire ajunse în Piaţa Grève, frigul îi pătrunsese până la os. Ca să ocolească mulţimea de pe Pont-au-Change şi steguleţele lui Jehan Fourbault, o luase pe Pont-aux-Meuniers; în trecere, roţile tuturor morilor episcopului îl umpluseră de glod, şi haina lui roasă era udă leoarcă. În afară de asta, căderea piesei i se părea că-l face şi mai friguros. De aceea se grăbi să se apropie de focul de sărbătoare care ardea măreţ în mijlocul pieţei. Dar în jurul focului se afla o mulţime imensă.

„Parizieni afurisiţi!, îşi spuse Gringoire, care, ca un adevărat poet dramatic ce era, avea obiceiul să vorbească singur, îmi acoperă focul! Şi totuşi am mare nevoie de-un colţ de vatră, încălţămintea mea suge apa şi toate blestematele de mori au plâns peste mine. Lua-l-ar dracu' pe episcopul Parisului, cu morile lui cu tot! Tare aş vrea să ştiu ce poate face un episcop cu o moară! Se aşteaptă oare să devină morar, după ce a fost episcop? Dacă nu-i trebuie decât afurisenia mea pentru asta, o dau, şi catedralei, şi morilor lui! Iar gură-cască ăştia, nici gând să se dea un pic mai la o parte! Parcă ar avea cine ştie ce treabă aici! Se încălzesc: frumoasă distracţie! Se uită cum arde un maldăr de crengi: frumos spectacol!”

Examinându-i mai de-aproape, Gringoire observă că cercul era mult mai larg decât ar fi trebuit să se încălzească la focul regelui şi că îmbulzeala aceasta a spectatorilor nu se datora numai frumuseţii maldărului de crengi care ardeau.

În vastul spaţiu rămas liber între mulţime şi foc dansa o fată.

Cât era el de filosof sceptic, cât era el de poet ironic, Gringoire tot nu putu să hotărască din prima clipă dacă fata aceea era fiinţă omenească, zână sau înger, într-atât îl fascină orbitoarea ei apariţie.

Fata nu era înaltă, dar părea că este, într-atât de fină îi

era linia taliei. Era brună, dar se putea ghici că, la lumina zilei, pielea ei avea, desigur, frumosul luciu auriu al andaluzelor şi al romanelor. Şi piciorul îi era andaluz, căci se simţea totodată şi strâmtorat, şi la largul lui în graţioasa-i încălţăminte. Fata dansa, se răsucea şi se învârtea pe un vechi covor persan, aruncat cu neglijenţă sub picioarele ei; şi de fiecare dată când, întorcându-se, i se vedea faţa strălucitoare, ochii ei mari şi negri aruncau fulgere.

În jurul fetei, toate privirile erau fixe, toate gurile deschise; şi, într-adevăr, pe când ea dansa astfel în freamătul tamburinei cu clopoţei, pe care braţele ei rotunde şi pure o ridicau deasupra capului, subţire, plăpândă şi vie ca o viespe, cu ilicul de fir strâns peste piept, cu rochia împestriţată care se umfla, cu umerii goi, cu picioarele subţiri pe care fusta i le descoperea uneori, cu părul negru, cu ochii înflăcăraţi, părea o fiinţă supranaturală.

„Da, gândi Gringoire, e o salamandră, o nimfă, o zeiţă, o bacantă de pe muntele Menalean.”

În clipa aceea, una din şuviţele „salamandrei” se desprinse de la locul ei şi o monedă de aramă galbenă, care fusese prinsă acolo, căzu pe pământ.

„Ba nu!, îşi spuse Gringoire. E o ţigancă.”

Orice iluzie dispăruse.

Fata începu iar să danseze. Luă de jos două spade, al căror vârf şi-l sprijini pe frunte, şi le făcu să se învârtească într-un sens, pe când ea se învârtea în alt sens. Dar oricât de fără iluzii ar fi fost Gringoire, ansamblul acestui tablou avea şi farmec, şi vrajă; rugul lumina cu pâlpâiri crude şi roşii ce tremurau vii pe feţele mulţimii, pe fruntea oacheşă a fetei şi aruncau pe fundalul pieţei o palidă răsfrângere amestecată cu jocul clătinător al umbrelor, de o parte, pe vechea faţadă neagră şi zbârcită a Casei cu Stâlpi, de altă parte, pe braţul de piatră al spânzurătorii.

Printre miile de chipuri colorate în roşu de lumina aceasta se afla unul care părea absorbit mai mult decât toate în contemplarea dansatoarei. Era un chip de bărbat, auster, calm şi sumbru. Bărbatul, al cărui costum era ascuns de mulţimea din preajmă, nu părea să aibă mai mult

de treizeci şi cinci de ani; totuşi era chel; abia dacă mai avea la tâmple câteva smocuri de păr rar şi gata încărunţit; fruntea largă şi înaltă începuse să-i fie brăzdată de riduri, dar în ochii lui înfundaţi strălucea o tinereţe neobişnuită, o viaţă înflăcărată, o pasiune profundă. Şi-i ţinea întruna aţintiţi asupra ţigăncii şi, pe când nebunatica aceasta de şaisprezece ani dansa şi zburda spre bucuria tuturor, gândurile lui păreau că devin tot mai întunecate. Din timp în timp, un zâmbet şi un suspin i se întâlneau pe buze, dar zâmbetul era şi mai dureros decât suspinul.

Gâfâind ostenită, fata se opri, în sfârşit, şi mulţimea o aplaudă cu dragoste.

— Djali, spuse ţiganca.

Atunci, Gringoire văzu venind o frumoasă căpriţă albă, vioaie şi lucioasă, cu coarnele aurite, cu copitele aurite, cu o zgardă aurită. Gringoire n-o văzuse până atunci, căci stătea ghemuită pe-un colţ al covorului, privindu-şi stăpâna care dansa.

— Djali, spuse dansatoarea, e rândul tău.

Şi aşezându-se, îi arătă graţioasa tamburină.

— Djali, continuă ea, în ce lună suntem?

Căpriţa ridică un picior şi lovi cu el o dată în tamburină, într-adevăr, era luna ianuarie. Mulţimea aplaudă.

— Djali, continuă fata, întorcând tamburina pe cealaltă parte, în ce zi a lunii suntem?

Căpriţa ridică piciorul cu copita poleită şi lovi de şase ori în tamburină.

— Djali, continuă ţiganca, mişcând din nou tamburina, cât e ceasul?

Djali lovi de şapte ori. În aceeaşi clipă, orologiul de la Casa cu Stâlpi bătu ora şapte. Mulţimea era uimită.

— E o vrăjitorie la mijloc!, rosti o voce sinistră din gloată. Era vocea bărbatului pleşuv care n-o slăbea din ochi pe ţigancă.

Fata tresări şi se întoarse, dar aplauzele izbucniră şi acoperire posomorâta exclamaţie. Ba chiar o şterseră într-atât din mintea fetei, încât ea continuă să se adreseze căpriţei.

— Djali, cum face jupân Guichard Grand-Remy, căpitanul paznicilor de închisoare ai oraşului, la procesiunea din ziua intrării în biserică?

Djali se ridică pe picioarele dinapoi şi începu să behăie, mergând cu o seriozitate atât de drăgălaşă, încât tot cercul spectatorilor izbucni în râs văzând parodia prefăcutei cucernicii a căpeteniei paznicilor.

— Djali, continuă fata, prinzând curaj în urma succesului sporit, cum vorbeşte maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii?

Căpriţa se aşeză în fund şi începu să behăie, agitându-şi copitele din faţă într-un fel atât de ciudat, încât în afară de proasta franceză şi latină pe care maestrul le vorbea, avea gestul, accentul, atitudinea, ba chiar întreaga înfăţişare a lui Jacques Charmolue.

Mulţimea aplaudă din răsputeri.

— Sacrilegiu! Profanare!, se auzi din nou vocea bărbatului pleşuv.

Ţiganca se întoarse încă o dată.

— Ah!, spuse ea. E omul cel rău!

Apoi, trecându-şi buza de sus peste cea de jos, făcu o mutrişoară care părea să-i fie obişnuită, se răsuci pe-un călcâi şi începu să adune în tamburină dania mulţimii.

Monedele mari şi mici de argint, gologănaşii, bănuţii cu pajură plouau. Deodată, fata trecu prin faţa lui Gringoire. Poetul îşi duse atât de năucit mâna la buzunar, încât ea se opri locului.

— Drace!, exclamă el, dând în fundul buzunarului de trista realitate, adică de gol.

Totuşi, fata cea frumoasă era acolo, privindu-l cu ochii ei mari, întinzându-i tamburina, aşteptând. Pe Gringoire îl trecură toate năduşelile.

Dacă ar fi avut Peru în buzunar, cu siguranţă că l-ar fi dăruit dansatoarei, dar Gringoire n-avea niciun Peru şi, de altfel, America nu fusese încă descoperită.

Din fericire, o întâmplare neaşteptată îi veni în ajutor.

— Nu te cari odată, lăcustă egipţiană?, strigă un glas piţigăiat, pornit din colţul cel mai întunecos al pieţei.

Fata se întoarse, înspăimântată. Glasul acesta nu mai era al bărbatului pleşuv; era un glas de femeie, un glas habotnic şi răutăcios.

De altfel, strigătul care o speriase pe ţigancă făcu să râdă o ceată de puşti aflată pe-aproape.

— E pustnica de la Tour-Roland!, strigară ei, râzând care mai de care. E *la sachette*[24], care bombăne! N-o fi mâncat oare? Să-i aducem câteva resturi de la bufetul oraşului!

Şi se repeziră toţi spre Casa cu Stâlpi.

Între timp, Gringoire profită de tulburarea dansatoarei ca să dispară. Strigătele copiilor îi aduseră aminte că nici el nu mâncase nimic în seara aceea. Alergă deci spre bufet. Dar micii ştrengari aveau picioare mai iuţi decât ale lui; când sosi el, copiii luaseră absolut tot. Nu mai rămăsese nici măcar un nenorocit de cârnăcior de doi gologani livra. Pe zid nu mai erau decât zveltele flori de crin, amestecate cu trandafiri, pictate în 1434 de Mathieu Biterne. Cum să te saturi cu ele?

E neplăcut să te culci fără să mănânci, dar e şi mai puţin vesel să fii nemâncat şi să nu ştii unde să te culci. În situaţia aceasta se afla Gringoire. Nici pâine, nici adăpost; bietul om simţea cum îl înghesuie nevoia din toate părţile şi găsea că ea nu ştie de glumă. Descoperise de multă vreme adevărul că Jupiter îi crease pe oameni într-un acces de mizantropie şi că, atât cât durează viaţa înţeleptului, soarta îi ţine filosofia în stare de asediu. Cât despre el, nu mai pomenise de când era pe lume blocadă atât de completă: îşi auzea stomacul dând semnalul de predare şi i se părea cu totul nepotrivit ca soarta cea rea să-i învingă filosofia prin foame.

Gândurile acestea melancolice îl absorbeau din ce în ce când un cântec ciudat, plin de dulceaţă, îl smulse brusc din mreaja lor. Cânta tânăra ţigancă.

Vocea îi era ca şi dansul, ca şi frumuseţea. De nedefinit şi încântătoare; ceva pur, sonor, aerian, înaripat, ca să zicem aşa. Înfloriri neîntrerupte, melodii, ritmuri neaşteptate, apoi fraze simple, presărate cu note ascuţite şi

[24] Poreclă dată pustnicelor care se îmbrăcau în pânză de sac.

şuierătoare, apoi salturi de game care ar fi derutat o privighetoare, dar în care armonia se regăsea mereu, apoi modulaţiile moi ale octavelor, care se ridicau şi coborau ca sânul tinerei cântăreţe. Frumosul ei chip urma, cu o neobişnuită mobilitate, toate capriciile cântecului, de la inspiraţia cea mai dezlănţuită până la cea mai castă demnitate. Ai fi zis că asculţi când o nebună, când o regină.

Cânta într-o limbă necunoscută pentru Gringoire, cuvinte care i se păreau şi ei de neînţeles, atât de puţină legătură avea expresia dată cântecului cu sensul cuvintelor. De aceea, în gura ei aceste patru versuri păreau de o veselie comună:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del nuevas banderas
Con figuras de espantar.

Iar peste o clipă, accentul pe care îl dădea acestei strofe:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas y los cuellos,
Ballestas de buen echar…

făcea ca Gringoire să simtă lacrimi în ochi. Totuşi, în cântecul ei răsuna mai ales voioşia; părea să cânte ca pasărea, din seninătate sufletească şi lipsă de griji.

Cântecul ţigăncii tulburase reveria lui Gringoire, dar aşa cum lebăda tulbură apa. O asculta cuprins de un fel de încântare şi de uitare de sine desăvârşită. De câteva ore, era prima clipă când poetul nu mai simţea că suferă.

Dar clipa asta nu dură mult.

Acelaşi glas de femeie care întrerupsese dansul ţigăncii îi întrerupse şi cântecul.

— Nu mai taci odată, greiere al iadului?, strigă ea din acelaşi colţ întunecos al pieţei.

Bietul „greiere” se opri brusc. Gringoire îşi astupă urechile.

— Oh!, strigă el. Blestemat fierăstrău fără dinţi, care ai spart lira!

Şi ceilalţi spectatori şuşoteau ca şi el.

— S-o ia naiba de pustnică!, spuneau câţiva dintre ei.

Iar bătrâna cobe invizibilă ar fi avut prilejul să se pocăiască pentru atacurile ei împotriva ţigăncii, dacă atenţia oamenilor n-ar fi fost atrasă chiar în momentul acela de alaiul papei nebunilor, care, după ce străbătuse numeroase uliţe şi răspântii, năvălea în Piaţa Grève, cu toate torţele şi cu toată zarva lui.

Procesiunea aceasta, pe care cititorul a văzut-o pornind din palat, se rânduise pe drum şi-şi adăugase tot ce avea Parisul în materie de haimanale, hoţi fără treburi şi vagabonzi disponibili; de aceea, când ajunse în piaţă, avea un aspect impresionant.

Mai întâi venea Egiptul, adică Ţigănimea, în frunte cu ducele de Egipt, călare, înconjurat de conţii săi pedeştri, care îi ţineau frâul şi scările; după ei, veneau ţigăncile şi ţiganii de-a valma, purtându-şi pe umeri ţâncii, care ţipau ca din gură de şarpe; toţi – ducele, conţii, gloata-în zdrenţe şi plini de zorzoane. Urma apoi regatul argoului, adică hoţii Franţei, rânduiţi după rang: cei mai mici în grad treceau primii. Astfel, defilau patru câte patru, cu feluritele însemne ale gradelor acestei stranii universităţi, cei mai mulţi dintre ei betegi, unii şchiopi, alţii ciungi, pretinşi lucrători fără lucru, pretinşi pelerini, falşi epileptici, falşi bolnavi, cerşetori care umblau câte patru, cu desaga pe umeri şi cu clondirul la şold, pipernicíţi, cei cu plăgi false, tâlhari care puneau foc la tălpile victimelor ca să afle unde ţin banii, cerşetori care se pretindeau neguţători ruinaţi, falşi invalizi de război şi falşi nobili ruinaţi, cerşetori în stadiul uceniciei, cei care treceau drept savanţi, preoţi şi doctori ai calicilor, cei care îi instruiau pe învăţăceii întru cerşit; enumerarea lor l-ar fi obosit şi pe Homer. În mijlocul soborului celor ce treceau drept savanţi şi al celor ce-i instruiau pe novici se desluşea cu greu regele argoului, marele *coësre,* stând pe vine într-

un cărucior tras de doi dulăi. După regatul argotierilor[25] venea imperiul Galileii. Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, păşea măreţ în roba sa de purpură pătată cu vin, precedat de pehlivani de bâlci care se băteau între ei şi dansau vechi dansuri războinice, înconjurat de aprozii lui, de ciraci şi de slujbaşi de la Camera de conturi.

În sfârşit, venea funcţionărimea măruntă, cu arborii de mai înfloriţi, cu robe negre, cu o muzică vrednică de sabat şi purtând nişte ditamai lumânările de ceară galbenă. În mijlocul mulţimii acesteia, marii ofiţeri ai tagmei nebunilor duceau pe umeri o targa mai plină de lumânări decât racla Sfintei Genoveva la vreme de ciumă. Iar pe targa strălucea, purtând cârja, sfita şi tiara, noul papă al nebunilor, clopotarul de la Notre-Dame, Quasimodo Cocoşatul.

Fiecare dintre grupările procesiunii acesteia groteşti îşi avea muzica ei deosebită. Ţiganii făceau să bubuie tobele şi tamburinele Africii, argotierii, foarte puţin muzicali, rămăseseră încă la violă, la cornul simplu şi la cobza gotică din secolul al XII-lea. Nici împărăţia Galileii nu era mai avansată; în muzica ei abia dacă se zăreau câteva biete viole cu trei strune, de pe vremea copilăriei artei, rămase îngrădite la re-la-mi. În jurul papei nebunilor se desfăşurau însă, într-o cacofonie măreaţă, toate bogăţiile muzicale ale epocii. Erau acolo toate străvechile instrumente cu strune mari, mijlocii şi mici, fără să mai socotim flautele şi alămurile. Cititorul îşi aminteşte, vai! Că aceasta era orchestra lui Gringoire.

Cu greu s-ar putea da o idee despre gradul de satisfacţie orgolioasă şi senină la care ajunsese trista şi sluta figură a lui Quasimodo pe drumul de la palat la Piaţa Grève. Era prima satisfacţie a amorului-propriu pe care o încercase el vreodată. Până atunci nu cunoscuse decât umilinţa, dispreţul faţă de situaţia lui, dezgustul faţă de persoana lui. De aceea, aşa surd cum era, cocoşatul savura ca un papă adevărat aclamaţiile acestei mulţimi pe care o

---

[25] „Argotieri” li se spunea odinioară celor ce frecventau Curtea Miracolelor şi alte locuri asemănătoare, unde se adunau vagabonzii, cerşetorii, tâlharii etc.

ura pentru că se simţea urât de ea. Că supuşii lui erau o gloată de nebuni, de betegi, de hoţi, de cerşetori, n-avea a face! Erau totuşi un popor, iar el, un suveran. Quasimodo lua în serios toate aplauzele ironice, toate semnele de respect batjocoritoare, la care, trebuie spus, se mai adăuga totuşi, în mulţime, şi un pic de teamă foarte reală. Căci cocoşatul era vânjos; beteagul de picioare era sprinten; surdul era rău: trei însuşiri care domoleau batjocura.

Altminteri, departe de noi gândul că noul papă al nebunilor şi-ar fi dat seama el însuşi de simţămintele pe care le încerca şi de cele pe care le inspira. Spiritul aflat în trupul lui diform avea şi el, neapărat, ceva incomplet şi surd. De aceea, tot ce simţea acum era pentru Quasimodo cu totul vag, nedesluşit şi confuz. Numai bucuria îi era vădită, numai orgoliul îl stăpânea. În jurul acestei întunecate şi nefericite figuri exista un fel de strălucire.

De aceea, mulţimea văzu deodată cu mirare şi spaimă, tocmai în momentul când Quasimodo, cuprins de beţia lui, trecea triumfal prin faţa Casei cu Stâlpi, cum un om se repede şi-i smulge din mâini, cu un gest de mânie, cârja de lemn poleit, însemnul smintitei lui papalităţi.

Omul acesta, îndrăzneţul acesta, era bărbatul cu fruntea pleşuvă care, mai adineauri, amestecat în grupul ţigăncii, o încremenise pe biata fată cu vorbele lui pline de ameninţare şi de ură. Bărbatul acesta purta veşminte bisericeşti. În clipa când ieşi din mulţime, Gringoire, care nu-l observase până atunci, îl recunoscu:

— Ia te uită!, exclamă el cu uimire. E maestrul meu întru ştiinţa lui Hermes, dom Claude Frollo, arhidiaconul! Ce naiba o fi având cu chiorul ăsta pocit? O să-l termine.

Şi, într-adevăr, se auzi un strigăt de groază: cumplitul Quasimodo sărise de pe targa; femeile îşi întorceau ochii, ca să nu vadă cum e sfâşiat arhidiaconul.

Cocoşatul făcu un salt până la preot, îl privi şi căzu în genunchi. Preotul îi smulse tiara, îi sparse cârja, îi sfâşie mantia împodobită cu paiete ieftine. Quasimodo rămase în genunchi, îşi plecă fruntea şi îşi împreună mâinile. Apoi, între cei doi urmă un straniu dialog alcătuit din semne şi

gesturi, căci niciunul, nici celălalt nu vorbea. Preotul, în picioare, mânios, ameninţător, poruncitor; Quasimodo, îngenuncheat, umil, rugător. Şi totuşi, nici vorbă că Quasimodo l-ar fi putut strivi cu un singur deget pe arhidiacon.

În sfârşit, acesta din urmă, zgâlţâind cu asprime umerii puternici ai lui Quasimodo, îi făcu semn să se ridice şi să-l urmeze.

Quasimodo se ridică.

Atunci, tagma nebunilor, ieşită din prima uimire, vru să-şi apere papa atât de brusc detronat. Ţiganii, argotierii şi toţi slujbaşii mărunţi începură să latre în jurul preotului.

Dar Quasimodo se aşeză în faţa acestuia, îşi arătă muşchii şi pumnii atletici şi-i privi pe atacatori, scrâşnind din dinţi ca un tigru mânios.

Preotul îşi reluă gravitatea sumbră, îi făcu semn lui Quasimodo şi se retrase, tăcut.

Quasimodo mergea înaintea lui, împrăştiind mulţimea din cale.

După ce străbătură gloata şi piaţa, adunătura de curioşi şi de pierde-vară vru să-i urmeze. Quasimodo trecu atunci în ariergardă şi-l urmă pe arhidiacon, mergând de-a-ndăratelea, vânjos, arţăgos, monstruos, zburlit, gata de atac, lingându-şi colţii de mistreţ, mârâind ca o fiară şi, cu un gest sau cu o privire, iscând valuri uriaşe în mulţime.

Gloata îi lăsă pe amândoi să dispară într-o uliţă îngustă şi întunecoasă, unde nimeni nu îndrăzni să se ţină după ei; căci numai înfăţişarea hidoasă a lui Quasimodo scrâşnind din dinţi şi era de ajuns să închidă calea oricui.

„Minunat, îşi spuse Gringoire, dar unde naiba găsesc eu ceva de mâncat în seara asta?”

4. Neplăcerile întâmpinate când urmăreşti o femeie frumoasă seara pe uliţe

Ringoire se luase, la noroc, după ţigancă. O văzuse pornind, cu căpriţa ei, pe strada Cuţităriei. Şi apucase şi el pe strada Cuţităriei.

„De ce nu?”, îşi spuse el.

Gringoire, filosof practic al străzilor Parisului, observase că nimic nu-i mai prielnic visării decât să urmăreşti o femeie frumoasă, fără să ştii încotro se duce. În această părăsire voită a liberului arbitru, în fantezia aceasta care se supune unei alte fantezii fără să aibă habar de ce o să se întâmple, există un amestec de independenţă ciudată şi de supunere oarbă, ceva intermediar între sclavie şi libertate care-i plăcea lui Gringoire, spirit pe de-a-ntregul ambiguu, nehotărât şi complex, ţinând capetele tuturor extremelor, veşnic suspendat între toate pornirile omeneşti şi neutralizându-le prin alta. Gringoire se compara bucuros cu mormântul lui Mahomed, atras în sens invers de două pietre magnetice, şi care şovăie de-a pururi între sus şi jos, între boltă şi lespezi, între cădere şi înălţare, între zenit şi nadir.

Dacă Gringoire ar fi trăit în zilele noastre, ar fi ţinut de minune cumpăna între clasic şi romantic!

Dar nu era destul de primitiv ca să trăiască trei sute de ani, şi e păcat. Absenţa lui este un gol care se simte prea mult astăzi.

Altminteri, pentru a urmări astfel pe străzi trecătorii (şi mai ales trecătoarele), lucru pe care Gringoire îl făcea cu plăcere, nu există dispoziţie mai bună decât cea avută atunci când nu ştii unde să te culci.

Poetul mergea aşadar gânditor în urma fetei; ea grăbea pasul şi o silea pe frumoasa căpriţă să alerge văzând că oamenii se duc spre casă şi că se închid crâşmele, singurele prăvălii care fuseseră deschise în ziua aceea.

„La urmei urmei, îşi cam spunea Gringoire, trebuie şi ea să locuiască undeva; ţiganii au inimă bună. Cine ştie?…”

Şi în puncte-punctele pe care le punea în gând după această reticenţă, se afla nu ştiu ce idee destul de atrăgătoare.

Totuşi, din când în când, trecând pe dinaintea ultimelor grupuri de locuitori ai oraşului ieşiţi să-şi încuie porţile, prindea frânturi din vorbele lor, care sfâşiau vraja surâzătoarelor lui presupuneri.

Ici, doi bătrâni îşi spuneau:

— Jupâne Thibaut Fernicle, da ştii că-i frig?

(Gringoire ştia asta încă de la începutul iernii.)

— Aşa e, jupâne Boniface Disome! O să apucăm oare o iarnă ca acum trei ani, în ‘80, când lemnele costau opt taleri măsura?

— Cum? Păi aia, jupâne Thibaut, a fost nimica toată pe lângă iarna din 1407, când a dat îngheţul de la Sfântul Martin până la întâmpinarea Maicii Domnului! Şi cu atâta furie, că pana grefierului de la Parlament îngheţa, în odaia mare, din trei în trei cuvinte! Din care pricină se întrerupea scrierea dreptăţii.

Mai încolo, la fereastră, vorbeau nişte vecine, la lumina lumânărilor de seu pe care ceaţa le făcea să sfârâie.

— Ţi-a povestit soţul dumitale năpasta, jupâniţă La Boudraque?

— Nu. Ce s-a întâmplat, jupâniţă Turquant?

— Calul domnului Gilles Godin, notar la Châtelet, s-a speriat de flamanzi şi de alaiul lor şi l-a răsturnat pe Philippot Avrillot, frate din tagma celestinilor.

— Adevărat?

— Sigur că da.

— Un cal civil! Asta-i prea de tot. Dacă ar fi fost un cal de cavalerie, aş mai fi zis!

Şi ferestrele se închideau. Dar, din pricina lor, Gringoire îşi pierdea şirul ideilor.

Din fericire însă şi-l regăsea şi-l înnoda uşor, datorită ţigăncii şi căpriţei Djali, care continuau să meargă înaintea lui; două fiinţe gingaşe, plăpânde şi încântătoare, cărora le admira picioruşele şi formele, mişcările frumoase, aproape confundându-le în contemplarea lui; după înţelegerea şi

prietenia dintre ele, Gringoire le socotea fete pe amândouă; după uşurinţa, sprinteneala şi iscusinţa mersului, le socotea căpriţe pe amândouă.

Între timp, uliţele deveneau din ce în ce mai întunecate şi mai pustii. Sunase de mult stingerea şi doar rareori mai vedeai câte un trecător pe stradă, câte o lumânare la ferestre. Urmărind-o pe ţigancă, Gringoire se vârâse în labirintul acela încâlcit de ulicioare, răspântii şi fundături care împrejmuieşte vechiul cimitir al Sfinţilor Inocenţi şi care seamănă cu un ghem încurcat de-o pisică. „Uliţele astea nu prea au nicio noimă”, îşi spunea Gringoire, pierdut în mulţimea străduţelor ce păreau că revin neîncetat de unde porniseră, dar pe care fata urmărea un drum cunoscut de ea, fără să şovăie şi cu un pas din ce în ce mai grăbit. Cât despre el, habar n-ar fi avut unde se află dacă n-ar fi zărit în trecere, la un cot de uliţă, forma octogonală a stâlpului infamiei din Hale, al cărui creştet descoperit îşi profila puternic silueta neagră pe o fereastră încă luminată de pe strada Verdelet.

De câteva clipe, îi atrăsese atenţia fetei; aceasta îşi întorsese de mai multe ori capul spre el, neliniştită; ba chiar se oprise o dată brusc şi, profitând de un fir de lumină ce scăpa din uşa crăpată a unei brutării, îl privise ţintă din creştet până-n tălpi; apoi, după ce-i aruncase privirea aceasta, îi făcuse lui Gringoire mutrişoara pe care el o mai văzuse şi trecuse mai departe.

Mutrişoara îi dădu de gândit lui Gringoire. Cu siguranţă că se aflau şi dispreţ, şi batjocură în strâmbătura aceasta drăgălaşă. De aceea începu să plece capul, să numere bolovanii pavajului şi s-o urmărească pe fată ceva mai de departe, când, la cotul unei uliţe care îl făcuse s-o piardă din ochi, o auzi scoţând un ţipăt puternic.

Gringoire grăbi pasul.

Uliţa era cufundată în beznă. Totuşi, un fitil îmbibat cu ulei ardea într-o cuşcă de fier la picioarele Sfântei Fecioare din colţul uliţei şi-i îngădui lui Gringoire s-o zărească pe ţigancă zbătându-se în braţele a doi bărbaţi care se căzneau să-i înăbuşe ţipetele. Biata căpriţă, înspăimântată,

îşi plecase coarnele şi behăia.

— Ajutor, oameni de strajă!, strigă Gringoire şi înainta curajos.

Unul din bărbaţii care o ţineau pe fată se întoarse spre el. Era monstrul Quasimodo.

Gringoire nu fugi, dar nu mai făcu niciun pas. Quasimodo veni spre el, îl aruncă cu un dos de palmă la patru paşi mai încolo, pe pavaj, şi porni grăbit în întunericul uliţei, ducând pe-un braţ fata, îndoită ca o eşarfă de mătase. Însoţitorul lui îl urma, iar biata căpriţă alerga după ei, behăind jalnic.

— Ajutor! Mă omoară!, striga nefericita ţigancă.

— Staţi, ticăloşilor, şi daţi drumul târfei!, se auzi deodată glasul ca de tunet al unui călăreţ care se ivi brusc din răspântia vecină.

Era un căpitan din garda de arcaşi ai regelui, înarmat din cap până în picioare şi cu spada în mână.

O smulse pe ţigancă din braţele lui Quasimodo, care rămase uluit, şi o ridică în şa; în clipa când înfricoşătorul cocoşat, revenindu-şi din uimire, se năpusti să-şi ia prada înapoi, cincisprezece sau şaisprezece arcaşi, care-şi urmau îndeaproape căpitanul, se iviră purtând în mâini spade cu două tăişuri. Era o ceată de arcaşi de-ai regelui, care patrula din ordinul lui *messire* Robert d'Estouteville, comandantul gărzilor Parisului.

Quasimodo fu împresurat, înşfăcat, legat burduf. Şi cum răcnea, spumega şi muşca, nici vorbă că, dacă ar fi fost ziuă, numai faţa lui, încă şi mai hidoasă din pricina mâniei, ar fi pus pe fugă întreaga ceată. Dar, din întuneric, cocoşatul era lipsit de arma lui cea mai cumplită: sluţenia.

Însoţitorul său dispăruse în toiul luptei.

Ţiganca se îndreptă graţioasă în şaua ofiţerului, îşi rezemă palmele de umerii tânărului şi-l privi fix câteva secunde, încântată parcă de frumoasa lui înfăţişare şi de ajutorul nepreţuit pe care i-l dăduse. Apoi, făcându-şi şi mai dulce dulcele ei glas, rupse cea dintâi tăcerea, spunându-i:

— Cum vă numiţi, domnule ostaş?

— Căpitanul Phoebus de Châteaupers, la ordinele

dumitale, frumoasa mea!, răspunse căpitanul, înălţându-se în şa.

— Mulţumesc!, spuse ea.

Şi, pe când căpitanul Phoebus îşi răsucea mustaţa în furculiţă, ea se lăsă să alunece de pe cal, ca o săgeată care cade, şi fugi.

Un fulger n-ar fi pierit atât de repede.

— Pe buricul papei!, spuse căpitanul, poruncind să fie strânse legăturile lui Quasimodo. Aş fi preferat s-o păstrez pe târfă.

— Ce să-i faci, căpitane?, zise un ostaş. Pitulicea a zburat, liliacul a rămas.

5. Urmarea neplăcerilor

Buimăcit de cădere, Gringoire rămăsese pe pavaj în faţa milostivei Fecioare din colţul uliţei. Încet-încet, îşi veni în fire; mai întâi pluti câteva minute într-un fel de visare, pe jumătate somnolentă şi deloc neplăcută, în care siluetele aeriene ale ţigăncii şi ale căpriţei se îmbinau cu greutatea pumnului lui Quasimodo. Starea aceasta nu dură mult. O puternică senzaţie de frig în acea parte a corpului aflată în contact cu pavajul îl trezi deodată şi-i limpezi mintea. „De unde vine răceala asta?”, se întrebă el brusc. Şi atunci băgă de seamă că se află cam în mijlocul şanţului de scurgere a lăturilor.

— Lua-l-ar naiba de ciclop cocoşat!, bombăni el printre dinţi şi vru să se ridice.

Însă era prea buimăcit şi prea cotonogit. De aceea se văzu silit să rămână locului. Dar cum, altminteri, avea mâna destul de liberă, îşi astupă nasul şi se resemna. „Noroiul Parisului, gândi el (căci nu se îndoia nicio clipă că va dormi în şanţ

Şi în culcuş ce alta să faci, dacă nu vise?)

… noroiul Parisului e deosebit de urât mirositor. Desigur că are în el multă sare volatilă şi silitră. Cel puţin asta e părerea maestrului Nicolas Flamel şi a alchimiştilor”…

Cuvântul „alchimişti” i-l aduse brusc în minte pe arhidiaconul Claude Frollo. Îşi aminti scena brutală pe care o zărise, îşi aminti că ţiganca se zbătea între doi bărbaţi, iar Quasimodo avea un însoţitor, şi chipul posac şi dispreţuitor al arhidiaconului i se înfiripă confuz în minte. „Asta ar fi ciudat!”, gândi el. Şi începu să-şi construiască cu aceste date şi pe această bază clădirea fantezistă a ipotezelor, castelul de nisip al filosofilor. Apoi, deodată, revenind din nou la realitate: „Vai, strigă el, îngheţ!”.

Într-adevăr, locul devenea din ce în ce mai puţin suportabil. Fiecare moleculă a apei din şanţ răpea o

moleculă din căldura răspândită de şalele lui Gringoire şi echilibrul dintre temperatura corpului său şi temperatura şanţului începea să se stabilească într-un fel foarte neplăcut.

Dar un necaz de cu totul altă natură dădu deodată peste el.

O ceată de copii, de sălbatici din aceia mici şi desculţi care au bătut dintotdeauna uliţele Parisului sub veşnica denumire *de gamins,* adică „ştrengari”, şi care, pe când eram şi noi copii, ne băteau cu pietre, seara, la ieşirea din şcoală, fiindcă pantalonii noştri nu erau rupţi, o ceată de nemernici din aceştia mici venea în goană spre răspântia unde zăcea Gringoire, părând, după cum râdeau şi chicoteau, că puţin le pasă de somnul vecinilor. Copiii târau după ei un fel de sac inform; şi numai tropăitul saboţilor din picioarele lor ar fi fost de ajuns să trezească un mort. Gringoire, care nu murise încă de tot, se ridică pe jumătate.

— Hei, Hennequin Dandèche! Hei, Jean Pincebourde!, strigau ei cât îi ţinea gura. Bătrânul Eustache Moubon, stăpânul fierăriei din colţ, a dat ortu’ popii. Avem salteaua lui de paie şi-o să aprindem cu ea un foc de sărbătoare. Azi e ziua flamanzilor.

Şi iată-i aruncând salteaua exact peste Gringoire, lângă care ajunseseră fără să-l vadă. În acelaşi timp, unul dintre ei luă un pumn de paie şi porni să-l aprindă în candela milostivei Fecioare.

— Hristoase!, bombăni Gringoire. Nu cumva o să-mi fie prea cald acum?

Momentul era critic. Poetul avea să fie prins între foc şi apă; de aceea făcu un efort supraomenesc, un efort de falsificator de bani care urmează să fie fiert şi care încearcă să scape. Se ridică în picioare, aruncă salteaua peste copii şi o rupse la fugă.

— Sfântă Fecioară!, strigară copiii. Strigoiul negustorului de fiare!

Şi fugiră şi ei.

Salteaua de paie rămase stăpână pe câmpul de luptă. Belleforêt, părintele Le Juge şi Corrozet ne asigură că a

doua zi ea a fost ridicată cu mare pompă de întregul cler al cartierului şi dusă la tezaurul bisericii Sainte-Opportune, unde paracliserul agonisi până în 1789 destui bani cu marea minune a statuii Fecioarei din colţul străzii Mauconseil, în stare, numai prin prezenţa ei, în neuitata noapte de 6 spre 7 ianuarie 1482, să alunge duhul rău din răposatul Eustache Moubon, care, ca să-i joace o festă diavolului, când i se apropiase ceasul, îşi ascunsese cu viclenie sufletul în saltea.

6. Urciorul spart

După ce goni câtăva vreme cât îl ţineau picioarele, fără să ştie încotro, lovindu-se cu capul de colţul străzilor, sărind peste numeroase şanţuri cu apă, străbătând o sumedenie de ulicioare, o mulţime de fundături, căutând scăpare şi loc de trecere prin toate meandrele vechiului pavaj al Halelor, explorând, în spaima lui, ceea ce aleasa limbă latină a „cartelor” numeşte *tota via, cheminum et viaria,* poetul nostru se opri deodată, mai întâi fiindcă nu mai putea să răsufle, apoi prins brusc de o dilemă care i se ivi în minte: „Mi se pare, maestre Pierre Gringoire, îşi spuse el apăsându-şi degetul pe frunte, mi se pare că alergi ca un bezmetic. Iar nemernicii ăia mici s-au speriat de tine, la fel cât te-ai speriat şi tu de ei. Mi se pare, îţi zic, că le-ai auzit tropăitul saboţilor care se depărtau spre miazăzi, pe când tu goneai spre miazănoapte. Şi-atunci, din două una: sau ei au luat-o la goană, şi-atunci salteaua, pe care cu siguranţă că au uitat-o în spaima lor, e tocmai patul ospitalier după care alergi de azi-dimineaţă şi pe care Sfânta Fecioară ţi-l trimite printr-o minune, ca să te răsplătească pentru că ai cinstit-o cu o piesă acompaniată de triumfuri şi mascarade, sau copiii n-au şters-o, şi atunci au dat foc saltelei, şi iată tocmai focul grozav de care ai nevoie ca să te bucuri, să te usuci şi să te încălzeşti. În ambele cazuri – foc bun sau pat bun – salteaua de paie e un dar al cerului. Preafericita Fecioară Maria din colţul străzii Mauconseil poate că tocmai pentru asta l-a făcut să moară pe Eustache Moubon şi e o nebunie din partea ta că alergi aşa cât de ţin picioarele, ca un picard în faţa unui francez, lăsând în urmă ce cauţi; şi eşti un nătărău!”

Şi atunci Gringoire făcu iute cale-ntoarsă; orientându-se şi scotocind cu nasul în vânt şi cu urechea la pândă, se căzni să regăsească preafericita saltea. Zadarnic însă. Pretutindeni nu întâlnea decât răscruci, fundături, răspântii, în mijlocul cărora şovăia şi se îndoia necontenit, mai împiedicat şi mai ţintuit locului în harababura ulicioarelor

întunecate decât ar fi fost în labirintul palatului Tournelles. În sfârşit, îşi pierdu răbdarea şi strigă solemn:

— Blestemate fie răspântiile! Diavolul le-a zămislit după modelul furcii lui.

Exclamaţia aceasta îl mai uşura puţin şi un fel de pâlpâire roşiatică pe care o zări tocmai atunci la capătul unei ulicioare lungi şi înguste îi ridică pe deplin moralul.

— Domnul fie lăudat!, spuse el. Acolo e! Iată-mi salteaua aprinsă. Şi comparându-se cu luntraşul care se cufundă în noapte, adăugă cucernic: *Salve, salve, maris Stella!*[26]

În ceea ce ne priveşte, nu ştim dacă acest crâmpei de rugă i se adresa Sfintei Fecioare sau saltelei de paie.

De abia apucase Gringoire să facă vreo câţiva paşi pe ulicioara care era în pantă, nepavată şi din ce în ce mai noroioasă şi mai povârnită, când observă un lucru destul de ciudat. Ulicioara nu era pustie. Ici-colo, de-a lungul ei, se târau nu ştiu ce arătări vagi şi informe, îndreptându-se toate spre lumina care licărea la capătul uliţei, ca insectele acelea greoaie ce se târăsc noaptea din fir de iarbă în fir de iarbă spre vreun foc aprins de ciobani.

Nimic nu te face mai îndrăzneţ decât faptul că nu-ţi simţi locul unde ţii punga cu bani. Gringoire continuă să înainteze şi ajunse curând lângă larva care se târa ceva mai alene după celelalte. Apropiindu-se de ea, văzu că nu era decât un nenorocit de om fără picioare; omul se sălta pe mâini, ca un păianjen rănit căruia nu i-au mai rămas decât două picioare. Când trecu pe lângă soiul acela de păianjen cu chip de om, Gringoire îl auzi spunându-i cu glas jalnic:

— *La bouna mancia, signor! La bouna mancia!*[27]

— Să te ia naiba, spuse Gringoire, şi să mă ia şi pe mine dacă înţeleg ce zici!

Şi trecu mai departe.

La câţiva paşi mai încolo întâlni o altă formă ambulantă şi o examina. Era un paralitic şchiop şi ciung totodată, dar atât de şchiop şi de ciung, încât sistemul complicat al cârjelor şi al picioarelor de lemn care îl susţineau îl făceau

---

[26] Salut, salut, stea a mării (lat.).

[27] Un bacşiş bun, domnule! Un bacşiş bun! (it.).

să pară o schelă de zidărie în mişcare. Gringoire, căruia îi plăceau comparaţiile nobile şi clasice, îl asemui în gând cu trepiedul viu al lui Vulcan.

Trepiedul acesta viu îl salută în trecere, dar, ţinându-şi pălăria în dreptul bărbiei lui Gringoire, ca pe un lighean de bărbierit, îi strigă în urechi:

— *Señor caballero, para comprar un pedaso de pan!*[28]

„Pare-se că şi ăsta vorbeşte, îşi zise Gringoire, dar vorbeşte o limbă foarte grea şi e mai fericit decât mine dacă o înţelege”. Apoi, lovindu-se peste frunte, fulgerat de o idee, se întrebă: „Ia stai, ce naiba voiau să spună azi-dimineaţă cu *Esmeralda* lor?”

Ar fi vrut să grăbească pasul, dar pentru a treia oară ceva îi aţinu calea. Acest ceva sau, mai degrabă, acest cineva era un orb, un orb mărunt, cu faţă de evreu bărbos, care, vâslind cu un toiag în spaţiul din jurul lui şi remorcat de un dulău îi spuse, vorbind pe nas şi cu accent unguresc:

— *Facitate caritatem!*[29]

— Bravo!, exclamă Pierre Gringoire. Iată, în sfârşit, unul care vorbeşte o limbă creştinească. Trebuie să arăt tare milostiv dacă mi se cere atâta de pomană în starea de slăbiciune în care mi se află punga. Dragul meu (Gringoire se întoarse spre orb), mi-am vândut ultima cămaşă săptămâna trecută; adică, fiindcă nu înţelegi decât limba lui Cicero: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.*

Acestea fiind zise, îi întoarse orbului spatele şi-şi văzu de drum; dar orbul începu să-ntindă pasul după al lui, şi iată că şchiopul, iată că omul fără picioare sosiră şi ei în mare grabă, bocănind zgomotos cu talerele şi cu cârjele în pavaj. Apoi, toţi trei, îmbrâncindu-se pe urmele bietului Gringoire, începură să-i cânte cântecul lor:

— *Caritatem!,* cânta orbul.

— *La buona mancia!,* cânta omul fără picioare.

Iar şchiopul relua fraza muzicală, repetând:

— *Un pedaso de pan!*

---

[28] Domnule cavaler, ca să-mi cumpăr o bucată de pâine (sp.).

[29] Fie-vă milă (lat.).

Gringoire îşi astupă urechile.

— O, turn al lui Babei!, exclamă el.

Şi începu să alerge. Orbul alerga. Şchiopul, de asemenea. Omul fără picioare alerga şi el.

Şi-apoi, pe măsură ce Gringoire se afunda în uliţă, ologii, orbii, şchiopii începură să mişune în jurul lui, ca şi ciungii, chiorii şi leproşii cu plăgile lor, care ieşind din case, care ivindu-se din ulicioarele laterale, care din gura beciurilor, urlând, răgind, chelălăind, toţi şontâcăind, clătinându-se, năpustindu-se spre lumină, tăvăliţi în mocirlă ca melcii după ploaie.

Gringoire, urmărit întruna de ce trei persecutori şi neştiind ce-o să iasă din toate astea, înainta înspăimântat în mijlocul celorlalţi, ocolindu-i pe şchiopi, sărind peste ologi, cu picioarele încurcate în furnicarul acesta de betegi, asemenea căpitanului englez împotmolit într-un roi de crabi.

Îi dădu prin gând să încerce să se întoarcă de unde pornise. Dar era prea târziu. Toată armata aceasta se închisese în urma lui, şi cei trei cerşetori nu-l slăbeau o clipă. Continuă deci să meargă împins în acelaşi timp de valul irezistibil, de teamă şi de o ameţeală, care, toate la un loc, erau pentru el un coşmar îngrozitor.

În sfârşit, ajunse la capătul uliţei. Aceasta dădea într-o piaţă imensă, unde mii de lumini risipite licăreau în ceaţa nedesluşită a nopţii. Gringoire se năpusti într-acolo, sperând ca prin iuţeala picioarelor să scape de cele trei spectre infirme care se ţineau scai de el.

— *Bonde vas, hombre?*[30], strigă şchiopul, lepădându-şi cârjele şi alergând după el cu două din cele mai zdravene picioare care au făcut vreodată un pas geometric pe pavajul Parisului.

Între timp, omul-trunchi, ridicat acum în picioare, trânti în capul lui Gringoire talerul lui greu, ferecat în fier, pe când orbul îl privea cu ochi aprinşi.

— Unde mă aflu?, întrebă poetul, îngrozit.

— La Curtea Miracolelor, răspunse un al patrulea

[30] Unde mergi, omule? (sp.).

spectru care îl acostase.

— Pe sufletul meu!, continuă Gringoire, zăresc orbi care văd şi ologi care aleargă; dar unde e Mântuitorul?

Ei îi răspunseră printr-un hohot de râs sinistru.

Bietul poet aruncă o privire în preajmă. Se afla într-adevăr în temuta Curte a Miracolelor, unde niciodată la asemenea oră nu mai călcase picior de om cinstit; cerc magic unde ofiţerii de la închisoarea Châtelet şi sergenţii din paza oraşului care se aventurau acolo dispăreau făcuţi bucăţi; cetate a hoţilor, neg hidos pe obrazul Parisului; canal de scurgere de unde se împrăştia în fiecare dimineaţă şi revenea să zacă în fiecare noapte gârla de vicii, de cerşetorie şi de vagabondaj, veşnic revărsată pe străzile capitalei; stup monstruos unde se înapoiau seara cu prada lor toţi trântorii ordinii sociale; azil mincinos în care ţiganul, călugărul caterisit, studentul decăzut, haimanalele de toate naţiile – spanioli, italieni, germani – de toate religiile – evrei, creştini, mahomedani, păgâni – acoperiţi de răni false, cerşetori ziua, se preschimbau noaptea în tâlhari; într-un cuvânt, imens vestiar unde se îmbrăcau şi se dezbrăcau pe vremea aceea toţi actorii comediei eterne pe care furtul, prostituţia şi crima o joacă pe străzile Parisului.

Era o piaţă vastă, neregulată şi prost pavată, ca toate pieţele Parisului de pe atunci. Focurile, în jurul cărora mişunau grupuri ciudate, ardeau ici-colo. Cetele de oameni se duceau, veneau, strigau. Se auzeau râsete ascuţite, scâncete de copii, glasuri de femei. Mâinile, capetele mulţimii acesteia, negre pe fondul luminos, decupau mii de gesturi bizare. Din când în când, pe jos, unde tremura lumina focurilor, amestecată cu umbre mari şi nedesluşite, se putea vedea trecând câte un câine care semăna a om, câte un om care semăna a câine. Limitele raselor şi ale speciilor păreau că se şterg în această cetate ca într-un panopticum. Bărbaţi, femei, animale, vârstă, sex, sănătate, boală, toate păreau în comun la acest norod; totul mergea împreună, amestecat, de-a valma, suprapus; fiecare făcea parte din tot.

Lumina şovăitoare şi săracă a focurilor îi îngăduia lui

Gringoire să distingă, în tulburarea lui, de jur împrejurul imensei pieţe, o hidoasă împrejmuire formată din case vechi ale căror faţade viermănoase, sfrijite, jigărite, străpunse fiecare de unul sau două ochiuri de geam luminate, i se păreau în întuneric nişte uriaşe capete de babe, aşezate în cerc, monstruoase şi urâcioase, ce priveau clipind din ochi sabatul.

Era ca o lume nouă, necunoscută, uimitoare, diformă, şerpuitoare, mişunând fantastic.

Gringoire, din ce în ce mai îngrozit, încolţit de cei trei cerşetori ca de trei cleşti, asurzit de o mulţime de alte chipuri care se îmbulzeau şi lătrau în jurul lui, nefericitul Gringoire încerca să-şi recapete prezenţa de spirit, să-şi amintească dacă era într-o zi de sâmbătă. Dar se căznea zadarnic; firul memoriei şi al gândirii se rupsese, şi el, îndoindu-se de toate, plutind între ceea ce vedea şi ceea ce simţea, îşi punea problema aceasta de nerezolvat: „Dacă eu exist, ceea ce văd e adevărat? Dacă ce văd e adevărat, eu exist?”.

În clipa aceea, un strigăt răsună clar în gloata zgomotoasă care îl împresura:

— Să-l ducem la rege! Să-l ducem la rege!

— Sfântă Fecioară!, murmură Gringoire. Regele d-aici trebuie să fie un ţap.

— La rege! La rege!, repetară toate glasurile.

Şi începură să-l târască, întrecându-se care mai de care să pună gheara pe el. Dar cei trei cerşetori nu-i dădeau drumul şi-l smulgeau celorlalţi, urlând:

— E al nostru!

Haina poetului şi aşa destul de zdrenţuită îşi dădu ultima suflare în această luptă.

Pe când străbătea groaznica piaţă, lui Gringoire îi pieri ameţeala. După câţiva paşi, simţul realităţii îi revenise. Poetul începea să se deprindă cu atmosfera locului. În primul moment, din capul său de poet sau, poate, mai simplu şi mai prozaic, din stomacul său gol, se ridicase o ceaţă, un abur ca să zicem aşa, care, răspândindu-se între obiecte şi el, nu-l lăsase să întrezărească decât ca prin

negurile nedesluşite ale coşmarului, în beznele acestea ale viselor care fac să tremure toate contururile, să se strâmbe toate formele, să se aglomereze toate obiectele în grupuri peste măsură de mari, preschimbând lucrurile în himere şi oamenii în fantome. Încetul cu încetul, halucinaţia aceasta lăsă loc unei priviri mai puţin rătăcite şi mai puţin deformate. Realitatea se ivea în jurul lui, îi izbea ochii, îi izbea picioarele şi dărâma bucată cu bucată toată poezia înfricoşătoare de care se crezuse înconjurat la început. Curând trebui să observe că nu mergea prin Stix, ci prin mocirlă, că nu era înghiontit de diavoli, ci de tâlhari, că nu era vorba de sufletul, ci de viaţa lui (fiindcă îi lipsea preţiosul intermediar care intervine cu atâta folos între un tâlhar şi un om de treabă: punga). În sfârşit, privind orgia mai îndeaproape şi cu mai mult calm, poetul se pomeni de la sabat într-o speluncă.

Într-adevăr, Curtea Miracolelor nu era decât o speluncă de tâlhari, înroşită şi de sânge, şi de vin.

Priveliştea care i se înfăţişă ochilor când escorta în zdrenţe îl lăsă, în sfârşit, la capătul drumului nu părea deloc făcută să-l aducă la poezie, nici măcar la poezia infernului. Era mai mult ca oricând prozaica şi brutala realitate a cârciumii. Dacă nu ne-am fi aflat în secolul al XV-lea, am fi zis că Gringoire coborâse de la Michelangelo la Callot.

În jurul unui foc zdravăn aprins pe o lespede mare şi rotundă, care pătrundea cu flăcările lui printre picioarele înroşite ale unei pirostrii, goală până una-alta, câteva mese roase şi murdare se aflau puse ici-colo, la întâmplare, fără ca niciun fel de slugă-geometru să fi catadicsit să le îndrepte paralelismul sau măcar să aibă grijă ca ele să nu se întretaie în unghiuri prea neobişnuite. Pe mesele acestea luceau câteva ulcele cu vin şi cu bere, iar în jurul ulcelelor se îngrămădeau numeroase chipuri de beţivi, împurpurate de foc şi de băutură. Printre ele se afla un bărbat cu un pântece cât toate zilele şi cu o faţă veselă, care săruta cu zgomot o târfă îndesată şi grasă. Se mai afla acolo un fel de fals soldat, care îşi desfăcea fluierând bandajele unei răni calpe şi care îşi dezmorţea genunchiul sănătos şi puternic,

înfăşurat de cu zori în mii de cârpe. Invers decât el, un cerşetor cu plăgi false îşi pregătea cu rostopască şi cu sânge de bou „piciorul-milei”, pentru a doua zi. Două mese mai încolo, un cerşetor, îmbrăcat de sus până jos în pelerin, silabisea tânguiala Sfintei împărătese, fără să uite psalmodia şi cântatul pe nas. Dincolo, un tânăr cerşetor lua lecţii de epilepsie de la un bătrân fals epileptic care îl învăţa arta de a face spume la gură, mestecând o bucăţică de săpun. Alături, un hidropic se dezumfla, silindu-le pe vreo patru sau cinci hoţoaice care se certau la aceeaşi masă pentru un copil furat în seara aceea să-şi astupe nasul. Pretutindeni numai lucruri care, două veacuri mai târziu, păreau atât de ridicole la curte, cum spune Sauvai, încât serveau drept distracţii pentru rege şi drept prolog la baletul regal al Nopţii, împărţit în patru părţi şi dansat pe scena din palatul Petit-Bourbon. „Niciodată metamorfozele subite ale Curţii Miracolelor n-au fost mai bine reprezentate, adaugă un martor ocular din 1653. Benserade ne-a pregătit pentru ele prin versuri destul de plăcute.”

Hohote de râs şi cântece se auzeau de pretutindeni. Fiecare o ţinea pe-a lui, defăimând şi ocărând fără să-şi asculte vecinul. Ulcelele se ciocneau, certurile se iscau din ciocnitul ulcelelor, şi ulcelele ştirbite făceau să se sfâşie zdrenţele.

Un dulău, stând în coadă, privea focul. În orgia aceasta erau amestecaţi şi câţiva copii. Mai întâi, cel furat, care bocea şi ţipa. Apoi, un băieţaş gras, de vreo patru ani, care stătea cu picioarele atârnate pe o bancă prea înaltă, cu masa până la bărbie şi fără să sufle o vorbă. Un al treilea întingea grav cu degetul pe masă seul topit care se scurgea dintr-un opaiţ. Şi încă unul, mic, ghemuit în noroi, aproape pierdut într-o căldare pe care o râcâia cu o ţiglă, scoţând un sunet ce l-ar fi făcut să leşine pe Stradivarius.

Lângă foc se afla un butoi, iar pe butoi un cerşetor. Acesta era regele, aşezat pe tron.

Cei trei care îl ţineau pe Gringoire îl aduseră în faţa butoiului; întreaga gloată de desfrânaţi tăcu o clipă, în afară

de puştiul din căldare.

Gringoire nu îndrăznea nici să răsufle, nici să ridice privirea.

— *Hombre, quita tu sombrero*[31], spuse unul dintre cei trei tâlhari a căror pradă era; şi, înainte ca Gringoire să fi înţeles ce voia să-i spună, celălalt îi şi luă pălăria.

O biată pălărie, ce-i drept, dar încă bună pe zi cu soare sau la vreme de ploaie. Gringoire oftă.

Între timp, regele i se adresă de la înălţimea butiei:

— Ce-i cu ticălosul ăsta?

Gringoire tresări. Vocea aceasta, deşi asprită de ameninţare, îi aminti de-o altă voce care, chiar în cursul acelei dimineţi, dăduse prima lovitură piesei lui, fornăind în mijlocul publicului: „Faceţi-vă pomană, oameni buni!” Şi ridică privirea. Regele era, într-adevăr, Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefou, purtând semnele regale, era îmbrăcat exact în aceleaşi zdrenţe. Rana de la braţ îi dispăruse. În mână ţinea unul din bicele acelea de curele, din piele albă, pe care le foloseau pe atunci sergenţii de pază ca să stăpânească mulţimea şi care purtau numele de *boullayes.* Pe cap avea un fel de bonetă rotundă şi închisă în partea de sus; dar cu greu s-ar fi putut ghici dacă era o boneţică de copil sau o coroană de rege, într-atât de mult se aseamănă cele două obiecte.

Totuşi, lui Gringoire, fără să ştie de ce, îi mai veni un pic inima la loc recunoscând în regele Curţii Miracolelor pe blestematul său cerşetor din Sala Mare.

— Jupâne… bâgui el… Monseniore… Sire… Cum trebuie să vă zic?, spuse el, în sfârşit, ajuns la punctul culminant al acelui crescendo şi neştiind nici cum să mai urce, nici cum să mai coboare.

— Domnule, maiestate, camarade, zi-mi cum vrei. Dar grăbeşte-te. Ce-ai de spus în apărarea ta?

„În apărarea ta!, gândi Gringoire. Asta nu-mi place deloc.” Şi continuă, bâiguind:

— Eu sunt cel care azi-dimineaţă…

— Pe ghearele diavolului!, îl întrerupse Clopin. Spune

---

[31] Omule, scoate-ţi pălăria (sp.).

cum te cheamă, ticălosule, şi nimic mai mult. Ia seama! Te afli în faţa a trei puternici monarhi: eu, Clopin Trouillefou, rege de Thunes, urmaş al marelui *coësre,* suzeran suprem al regatului argoului; Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt şi de Boemia, bătrânul ăla gălbejit pe care îl vezi colo, cu o cârpă în jurul capului; Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, grăsanul ăla care nu ne ascultă şi care dezmiardă o târfă… Noi suntem judecătorii tăi. Ai intrat în regatul argoului fără să fii de-ai noştri, ai violat privilegiile oraşului nostru. Trebuie să fii pedepsit, dacă nu eşti cumva *capon, francmitou* sau *rifodé,* adică, pe limba oamenilor cumsecade, hoţ, cerşetor sau vagabond. Faci parte din ăştia? Explică-te. Arată-ţi titlurile.

— Vai, răspunse Gringoire, n-am cinstea asta! Sunt autorul…

— Ajunge!, continuă Troillefou, fără să-l lase să termine. Ai să fii spânzurat. E un lucru simplu, domnilor cetăţeni cinstiţi. Cum vă purtaţi voi cu ai noştri, aşa ne purtăm şi noi cu voi, aici. Legea pe care o aplicaţi voi vagabonzilor v-o aplică şi vagabonzii vouă. Dacă e rea, voi sunteţi de vină. Trebuie să se mai vadă din când în când şi câte o strâmbătură de om cumsecade deasupra ştreangului de cânepă; asta face ca lucrul să devină onorabil. Hai, amice, împarte-ţi voios zdrenţele domnişoarelor ăstora. Eu am să poruncesc să fii spânzurat ca să distrez haimanalele, iar tu o să le dai punga ca să bea. Dacă ţii să te maimuţăreşti un pic, avem acolo, în piuliţa aia de lemn, un Dumnezeu-tată de piatră pe care l-am furat de la Saint-Pierre-aux-Boeufs. Ai patru minute ca să-l pocneşti în cap cu sufletul tău.

Cuvântarea regelui era nemaipomenită.

— Bine-a grăit, pe sufletul meu! Clopin Trouillefou predică de parcă ar fi Sfântul Părinte, Papa!, strigă împăratul Galileii, spărgându-şi oala ca să-şi sprijine masa.

— Seniori împăraţi şi regi!, rosti calm Gringoire (căci, nu ştiu cum, curajul îi revenise şi vorbea hotărât). Nici să nu vă gândiţi la una ca asta. Mă numesc Pierre Gringoire, sunt poetul căruia i s-a jucat azi-dimineaţă o piesă în Sala Mare a palatului.

— A, tu eşti, maestre!, spuse Clopin. Eram şi eu acolo, pe Dumnezeul meu! Ei bine, amice, faptul că ne-ai plictisit azi-dimineaţă, crezi că-i un motiv să nu te spânzurăm astă-seară?

„Greu o să ies din bucluc”, gândi Gringoire. Dar mai făcu totuşi un efort:

— Nu văd de ce n-ar fi socotiţi şi poeţii printre vagabonzi, spuse el. Esop a fost vagabond, Homer a fost cerşetor, Mercur era hoţ…

Clopin îl întrerupse:

— Mi se pare că vrei să ne îmbrobodeşti cu savantlâcul tău. Hai, lasă-te spânzurat şi nu mai face fiţe!

— S-avem iertare, monsenior rege de Thunes, răspunse Gringoire, luptând pas cu pas. Merită… Un moment!… Ascultaţi-mă… Nu mă puteţi osândi fără să mă ascultaţi…

Într-adevăr, nefericitul lui glas era acoperit de zarva din preajmă… Băieţaşul îşi râcâia căldarea mai vârtos ca oricând şi, culmea, o bătrână pusese pe pirostria încinsă o cratiţă plină cu grăsime care sfârâia la foc cu un zgomot asemănător strigătelor unor copii porniţi să urmărească un om mascat.

Între timp, Clopin Trouillefou păru că se sfătuieşte o clipă cu ducele de Egipt şi cu împăratul Galileii, care era beat turtă. Apoi strigă cu asprime:

— Linişte!

Dar cum căldarea şi cratiţa cu grăsime nu-l ascultau şi îşi continuau duetul, sări jos de pe butie, dădu o lovitură de picior căldării, care se rostogoli la zece paşi cu copil cu tot, o lovitură de picior cratiţei, a cărei grăsime se vărsă în foc, apoi se sui din nou, grav, pe tron, fără să-i pese nici de smiorcăielile înăbuşite ale copilului, nici de bombănitul bătrânei, a cărei cină se topea într-o frumoasă flacără albă.

Trouillefou făcu un semn, iar ducele şi împăratul, cei ce treceau drept savanţi, preoţi şi doctori, şi cei care îi instruiau pe novici veniră şi se aşezară în jurul lui, alcătuind o potcoavă al cărei centru îl ocupa Gringoire, înşfăcat vârtos de paznicii săi. Era un semicerc de zdrenţe, de otrepe, de paiete lucioase, de furci, de securi, de picioare

de beţivi, de braţe groase şi goale, de figuri dezgustătoare, fără vlagă şi năuce. În mijlocul mesei rotunde a calicimii, Clopin Trouillefou, ca un doge al acestui senat, ca un rege al acestei adunări nobiliare, ca un papă al acestui sinod, domina, mai întâi prin toată înălţimea polobocului său, apoi prin nu ştiu ce aer măreţ, crud şi formidabil, care făcea să-i licărească pupila şi corija, în profilul său sălbatic, tipul bestial al rasei vagabonzilor. S-ar fi zis că e o căpăţână printre râturi.

— Ascultă, îi spuse el lui Gringoire, mângâindu-şi cu palma bătătorită bărbia diformă, nu văd de ce n-ai fi spânzurat. E adevărat că pare să nu-ţi placă, dar e simplu de tot. Voi, burghezii, nu sunteţi obişnuiţi cu asta. Vă închipuiţi că ar fi cine ştie ce mare lucru. La urma urmei, noi nu-ţi vrem răul. Iată un mijloc de a scăpa de bucluc, până una-alta. Vrei să fii de-ai noştri?

Îşi poate închipui oricine efectul făcut de propunerea aceasta asupra lui Gringoire, care îşi vedea zilele ameninţate şi începuse să se dea bătut. De aceea se agăţă hotărât de ea.

— Sigur că vreau, şi încă cum!, spuse el.

— Primeşti să te înrolezi printre cerşetori?

— Printre cerşetori? Sigur!, răspunse Gringoire.

— Te recunoşti membru al tagmei oamenilor liberi?, continuă regele Thunes.

— Al tagmei oamenilor liberi.

— Supus al regatului argoului?

— Al regatului argoului.

— Vagabond?

— Vagabond.

— Din suflet?

— Din suflet.

— Îţi atrag atenţia, continuă regele, că asta n-o să te scape de spânzurătoare.

— Drace!, făcu poetul.

— Doar că ai să fii spânzurat ceva mai târziu, cu mai multă ceremonie, pe cheltuiala oraşului Paris, pe-o frumoasă spânzurătoare de piatră şi de către oameni

cinstiţi, continuă Clopin, netulburat. Asta e o consolare.

— Chiar aşa, răspunse Gringoire.

— Şi mai sunt şi alte avantaje. În calitate de om liber, n-o să ai de plătit bir nici pentru noroi, nici pentru săraci, nici pentru lumini, biruri pe care trebuie să le plătească locuitorii Parisului.

— Aşa să fie!, încuviinţă poetul. Primesc. Sunt vagabond, supus al argoului, om liber, cerşetor, tot ce doriţi. Şi eram toate astea dinainte, domnule rege de Thunes, căci eu sunt filosof; *et omnia în philosophia, omnes în philosopho continentur*[32], după cum ştiţi.

Regele de Thunes se încruntă.

— Drept cine mă iei, băiete? Ce limbă de evreu din Ungaria ne ciripeşti acolo? Nu cunosc ebraica. Dacă eşti tâlhar, nu înseamnă că eşti jidov. Ba eu nici nu mai fur, sunt deasupra măruntişurilor astea, eu ucid. Ucigaş sunt, hoţ nu.

Gringoire încercă să strecoare câteva scuze printre frazele acestea scurte pe care mânia le făcea din ce în ce mai sacadate.

— Vă cer iertare, monseniore. Nu e ebraică, e latină.

— Îţi spun că nu sunt jidov, continuă Clopin furios, şi că am să pun să te spânzure, burtă de sinagogă! Ca şi pe negustoraşul din Iudeea care e lângă tine şi pe care trag nădejde să-l văd ţintuit într-o bună zi pe o tejghea, ca pe o monedă falsă ce este.

Şi vorbind astfel, îl arătă cu degetul pe evreul ungur mărunt şi bărbos, care îl acostase pe Gringoire cu *facitote caritatem* al lui şi care, neînţelegând altă limbă, privea mirat proasta dispoziţie a suveranului de Thunes revărsându-se asupra lui. În sfârşit, monseniorul Clopin se potoli:

— Ticăloşiile, i se adresă el poetului, vrei deci să fii vagabond?

— Nici vorbă că da, răspunse poetul.

— Nu-i totul să vrei, spuse morocănosul Clopin. Bunăvoinţa nu adaugă niciun fir de ceapă la ciorbă şi nu-i bună decât să te ducă în rai; iar raiul e una, şi argoul e alta.

---

[32] Filosofia cuprinde totul, filosoful cuprinde totul (lat.).

Ca să fii primit în argou, trebuie să dovedeşti că eşti bun la ceva, şi pentru asta să scotoceşti manechinul.

— Am să scotocesc tot ce doriţi, spuse Gringoire.

Clopin făcu un semn. Câţiva dintre ai lui ieşiră din cerc şi se întoarseră aproape imediat, aducând doi bulumaci terminaţi la capătul de jos cu două proptele de scândură care îi făceau să stea lesne pe sol. La capătul de sus al bulumacilor ei potriviră o grindă transversală, şi totul alcătuia o foarte drăguţă spânzurătoare portativă, pe care Gringoire avu satisfacţia s-o vadă ridicându-se în faţa lui cât ai clipi din ochi. Nu lipsea nimic, nici chiar ştreangul ce se legăna graţios sub grindă.

„Unde vor să ajungă?”, se întrebă Gringoire, oarecum neliniştit. Un clinchet de clopoţel pe care îl auzi chiar în clipa aceea puse capăt neliniştii lui. Era un manechin pe care vagabonzii îl prinseră cu gâtul în ştreang, un fel de sperietoare de ciori înveşmântată în roşu şi atât de încărcată cu zurgălăi şi clopoţei, încât s-ar fi putut găti cu ei treizeci de catârce castiliene. Nenumăraţii zurgălăi vibrară un timp la oscilaţiile funiei, apoi se domoliră încet, încet şi tăcură, în sfârşit, când manechinul fu readus la neclintire prin legea aceea a pendulului care a detronat clepsidra şi ceasul cu nisip.

Atunci, Clopin, arătându-i lui Gringoire un scăunel vechi şi care se clătina, aflat sub manechin, îi porunci:

— Urcă-te pe el.

— La naiba!, se împotrivi Gringoire. Am să-mi frâng gâtul. Scăunelul ăsta şchioapătă ca un vers de Martial: are un picior hexametru şi un picior de pentametru.

— Urcă!, îi porunci iar Clopin.

Gringoire se urcă pe scăunel şi izbuti, nu fără câteva legănări ale capului şi ale braţelor, să-şi regăsească centrul de gravitate.

— Acum, continuă regele de Thunes, încolăceşte-ţi piciorul drept în jurul piciorului stâng şi ridică-te pe vârful piciorului stâng.

— Monseniore, spuse Gringoire, ţineţi deci neapărat să-mi frâng ceva?

Clopin clătină din cap.

— Ascultă, băiete, trăncăneşti prea mult. Iată, în două cuvinte, despre ce-i vorba. O să te înalţi pe vârful piciorului, aşa cum ţi-am spus; în felul acesta o să poţi ajunge până la buzunarul manechinului, o să scotoceşti în el şi-o să scoţi punga aflată acolo; şi dacă faci asta fără să se audă niciun clinchet de clopoţel, e bine: o să fii vagabond. Nu ne mai rămâne atunci decât să te cotonogim timp de opt zile.

— Să mă ferească Dumnezeu!, spuse Gringoire. Şi dacă fac să sune clopoţeii?

— Atunci o să fii spânzurat. Pricepi?

— Nu pricep deloc, răspunse Gringoire.

— Ascultă încă o dată. O să scotoceşti manechinul şi o să-i furi punga; dacă se clinteşte un singur clopoţel cât timp lucrezi, o să fii spânzurat. Asta înţelegi?

— Bine, spuse Gringoire, asta înţeleg. Şi-apoi?

— Dacă izbuteşti să iei punga fără să se audă zurgălăii, eşti de-al nostru, şi-o să fii cotonogit opt zile la rând. Acum înţelegi, nu-i aşa?

— Nu, monseniore, nu înţeleg. Eu cu ce m-aleg? Spânzurat într-un caz, bătut în celălalt…

— Şi să fii vagabond?, continuă Clopin. Şi să fii de-al nostru? Asta nu înseamnă nimic? E în interesul tău să te batem, ca să te călim în lovituri.

— Foarte mulţumesc!, răspunse poetul.

— Hai, grăbeşte-te, spuse Clopin, izbind cu piciorul în butoiul care sună ca o tobă mare. Scotoceşte manechinul şi termină odată. Te anunţ pentru ultima oară că, dacă aud un singur clinchet de clopoţel, o să atârni în locul manechinului.

Ceata de supuşi aplaudă cuvintele lui Clopin şi se aşeză în cerc în jurul spânzurătorii, râzând atât de necruţător, încât Gringoire văzu că-i distra prea mult ca să n-aibă toate motivele să se teamă de ei. Nu-i mai rămânea aşadar nicio speranţă, în afară de slaba şansă de-a reuşi în greaua încercare la care era silit. Se hotărî deci să rişte, dar nu fără să fi adresat mai întâi o rugăciune fierbinte manechinului pe care avea să-l jefuiască şi care ar fi fost poate mai uşor

de înduioşat decât tâlharii din preajmă. Nenumăraţii clopoţei, cu micile lor limbi de aramă, i se păreau tot atâtea guri de vipere, gata-gata să muşte şi să şuiere.

— Oh, îşi zicea el încetişor, e oare cu putinţă ca viaţa să-mi depindă de cea mai uşoară vibraţie a celui mai uşor dintre clopoţeii ăştia? Oh, adăugă el apoi, cu palmele împreunate, clopoţeilor, nu sunaţi! Zurgălăilor, tăceţi! Clopoţeilor, nu vă clintiţi! Şi mai făcu o încercare asupra lui Trouillefou: Dar dacă suflă vântul?, îl întrebă el.

— O să fii spânzurat, îi răspunse acesta fără să şovăie.

Văzând că nu există nici scăpare, nici amânare, nici şiretlic posibil, Gringoire îşi luă inima în dinţi. Îşi încolăci piciorul drept în jurul piciorului stâng, se ridică pe vârful piciorului stâng şi întinse mâna, dar, în clipa când atinse manechinul, corpul, care i se sprijinea numai pe un picior, se clătină pe scăunelul care se sprijinea numai pe trei picioare; instinctiv, Gringoire vru să se rezeme de manechin, îşi pierdu echilibrul şi căzu greoi la pământ, asurzit de inevitabila vibraţie a nenumăraţilor zurgălăi ai manechinului, care, fiind împins cu mâna, se roti mai întâi în jurul propriului său ax, apoi se legănă maiestuos între cei doi stâlpi.

— Blestem!, strigă poetul, căzând, şi rămase ca mort cu faţa la pământ.

Deasupra capului auzea în acelaşi timp şi temutul sunet al clopoţeilor, şi râsul drăcesc al tâlharilor, şi vocea lui Trouillefou, care spunea:

— Ridicaţi-mi-l pe ticălos şi spânzuraţi-mi-l fără milă. Gringoire se ridică. Manechinul fusese dat jos ca să i se facă loc lui.

Supuşii lui Clopin îl siliră să se urce pe scăunel. Clopin veni la el, îi trecu ştreangul pe după gât şi, bătându-l pe umăr, îi spuse:

— Adio, băiete! Acum nu mai poţi scăpa, chiar dacă ai mistui cu maţele papei.

Cuvântul „iertare” se întinse pe buzele lui Gringoire, care îşi plimbă privirea în jurul său. Nicio speranţă însă: toţi râdeau.

— Bellevigne de l’Étoile, spuse regele de Thunes către un tâlhar uriaş, care ieşi din rând, urcă-te pe grindă.

Bellevigne de l’Étoile se caţără cu îndemânare pe grinda transversală şi, peste o clipă, Gringoire, ridicând ochii, îl văzu stând pe vine deasupra capului său.

— Acum, continuă Clopin Trouillefou, imediat ce-o să bat din palme, tu, Andry le Rouge, o să trânteşti scăunelul la pământ, cu o lovitură de genunchi; tu, François Chante-Prune, o să te-agăţi de picioarele ticălosului, iar tu, Bellevigne, o să te-arunci pe umerii lui; toţi trei deodată, auziţi?

Gringoire se cutremură.

— Gata?, îi întrebă Clopin Troillefou pe cei trei supuşi ai săi, pregătiţi să se năpustească asupra lui Gringoire ca trei păianjeni asupra unei muşte.

Bietul osândit avu o clipă de aşteptare cumplită, în care timp Clopin împinse liniştit cu vârful piciorului câteva joarde de viţă pe care focul nu le atinsese încă.

— Sunteţi gata?, repetă el şi-şi îndepărtă palmele ca să dea semnalul.

Încă o secundă şi ar fi fost prea târziu. Dar se opri, fulgerat parcă de-o idee subită.

— O clipă!, spuse el. Uitasem!… Datina cere să nu spânzurăm un om fără să întrebăm dacă e vreo femeie care-l vrea. Băiete, e ultima ta şansă. Trebuie să te-nsori sau cu o tâlhăriţă, sau cu ştreangul.

Legea aceasta ţigănească, oricât de ciudată ar putea să i se pară cititorului, e scrisă şi astăzi pe de-a-ntregul în vechea legislaţie engleză. Vezi Burington’s Observations.

Gringoire respiră. Era a doua oară când revenea la viaţă de-o jumătate de oră încoace. De aceea nu îndrăzni să se încreadă prea mult.

— Hei!, strigă Clopin, urcat din nou pe poloboc. Hei! Femei şi femele, există printre voi, de la vrăjitoare până la pisica ei, vreo ticăloasă care să-l vrea pe ticălosul ăsta? Hei, Colette, Rotăriţă! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouyne! Marie Picior-de-bou! Thonne Lungana! Bérarde Fanouel! Michelle Genaille! Claude Roade-ureche! Mathurine

Girorou! Hei! Isabeau la Thierrye! Veniţi şi priviţi! Un bărbat pe gratis! Care-l vrea?

În situaţia aceasta nenorocită, Gringoire era, fără doar şi poate, puţin ispititor. Tâlhăriţele nu se arătară prea încântate de propunere. Nefericitul le auzi răspunzând:

— Nu! Nu! Spânzuraţi-l! Aşa, o să ne bucure pe toate. Totuşi, trei dintre ele ieşiră din gloată şi veniră să-l privească mai îndeaproape. Una era o fată grasă, cu faţa pătrată. Ea cercetă atentă îmbrăcămintea jalnică a filosofului. Veşmântul de deasupra îi era ros şi mai găurit decât o tigaie de prăjit castane. Fata se strâmbă.

— Steag zdrenţuit!, bombăni ea şi, adresându-se lui Gringoire: Unde ţi-e mantia?

— Am pierdut-o, spuse Gringoire.

— Şi pălăria?

— Mi-au luat-o.

— Şi pantofii?

— Li s-au cam dus pingelele.

— Punga?

— Vai!, bâigui Gringoire. Nu mai am nicio leţcaie.

— Lasă-te spânzurat şi mulţumeşte-le, răspunse fata, întorcându-i spatele.

A doua, bătrână, oacheşă, zbârcită, hidoasă, de-o urâţenie vădită chiar la Curtea Miracolelor, se învârti în jurul lui Gringoire. El aproape tremura că o să-l vrea de bărbat. Dar ea spuse printre dinţi:

— E prea slab – şi se îndepărtă.

A treia era o tânără destul de curăţică şi nu prea urâtă.

— Salvează-mă!, îi şopti bietul nefericit.

Ea îl privi o clipă cu oarecare milă, apoi coborî ochii, îşi mototoli puţin fusta în palmă şi rămase nehotărâtă. El îi urmări din ochi toate mişcările; era ultima lui licărire de speranţă.

— Nu, spuse în cele din urmă fata, nu! Guillaume Falcă-lungă m-ar bate.

Şi intră la loc în mulţime.

— Amice, zise Clopin, n-ai baftă. Apoi, ridicându-se în picioare pe butoi, strigă imitând tonul unui portărel la

licitaţie, spre marea veselie a tuturor: Nimeni nu-l vrea? O dată, de două ori, de trei ori! Şi, întorcându-se spre spânzurătoare, adăugă cu un semn din cap: Vândut prin licitaţie!

Bellevigne de l'Etoile, Andry lerouge, François Chante-Prune se apropiară de Gringoire. În clipa aceea, un strigăt răsună în mijlocul supuşilor lui Clopin:

— Esmeralda! Esmeralda!

Gringoire tresări şi se întoarse spre partea de unde veneau strigătele. Mulţimea se dădu la o parte, lăsând să treacă o fiinţă pură şi ameţitoare.

Era ţiganca.

— Esmeralda!, exclamă Gringoire, uluit, printre atâtea emoţii, de felul brusc în care cuvântul acesta magic îi lega între ele toate amintirile zilei.

Fiinţa aceea rară părea că stăpâneşte cu farmecul şi frumuseţea ei până şi Curtea Miracolelor. Tâlharii şi tâlhăriţele se dădeau înapoi cu blândeţe, făcându-i loc, şi feţele lor brutale înfloreau parcă la ivirea ei.

Ea se apropie cu paşi uşori de cel osândit. Frumoasa căpriţă Djali o urma. Gringoire era mai mult mort decât viu. Ţiganca îl privi o clipă în tăcere.

— O să-l spânzuraţi pe omul ăsta?, îl întrebă ea grav pe Clopin.

— Da, surioară, răspunse regele de Thunes, afară de cazul când o să-l iei tu de bărbat.

Fata făcu uşoara strâmbătură obişnuită a buzei de jos.

— Îl iau, spuse ea.

Gringoire crezu cu deplină convingere că totul, de azi-dimineaţă, până acum, nu fusese decât un vis şi acum se petrecea urmarea visului.

Într-adevăr, schimbarea situaţiei, deşi plăcută, era violentă.

Nodul ştreangului fu desfăcut şi poetul coborî de pe scăunel. Gringoire se văzu silit să stea jos, într-atât de puternic fusese şocul.

Fără să rostească un cuvânt, ducele de Egipt aduse un ulcior de lut. Ţiganca i-l întinse lui Gringoire.

— Dă-l de pământ, îi spuse ea. Ulciorul se sparse în patru bucăţi.

— Frate, zise atunci ducele de Egipt, punându-şi mâinile pe fruntea lor, ea îţi e soţie. Surioară, el îţi e soţ. Pe patru ani. Căraţi-vă de aici!

7. O noapte de nuntă

După câteva clipe, poetul nostru se pomeni într-o odăiţă boltită în ogivă, bine închisă, caldă, aşezat în faţa unei mese care părea că nu cere altceva decât să se împrumute de la un dulăpior cu mâncare atârnat lângă ea; îl aştepta un pat bun şi se afla singurel cu o fată frumoasă. Aventura avea în ea ceva ca de vrajă. Poetul începea aşadar să se creadă cu-adevărat un personaj de basm. Din când în când, Gringoire se uita prin preajmă ca să vadă dacă nu cumva carul de foc tras de două himere înaripate, singurul care ar putut să-l transporte atât de repede din infern în rai, se mai afla acolo. De asemenea, îşi aţintea uneori cu încăpăţânare privirea pe găurile hainei, ca să se agate de realitate şi să nu piardă cu totul pământul de sub picioare. Raţiunea lui, zvârlită în spaţii imaginare, nu se mai ţinea decât de firul acesta.

Fata nu părea să-i dea nicio atenţie; umbla de colo-colo, muta din loc vreun scăunel, vorbea cu căpriţa şi făcea din când în când mica ei strâmbătură. În sfârşit, se aşeză lângă masă şi Gringoire putu s-o privească în voie.

Ai fost şi tu copil, cititorule, şi poate ai fericirea să mai fii încă. Şi nu se poate să nu fi urmărit de câteva ori, din tufă în tufă, la malul unei ape, într-o zi însorită, vreo frumoasă libelulă verde sau albastră, frângându-şi zborul în unghiuri bruşte şi sărutând vârfurile tuturor crenguţelor. (Eu, unul, mi-am petrecut astfel zile întregi, cel mai bine folosite din viaţa mea.) Îţi aminteşti cu câtă curiozitate amoroasă ţi se legau gândirea şi privirea de vârtejul acesta minuscul, şuierător şi zâmbitor, făcut din aripi, purpură şi azur, în mijlocul căruia plutea o formă de nezărit, ascunsă de însăşi rapiditatea mişcării? Fiinţa aeriană care abia se desluşea prin farmecul acela de aripi ţi se părea himerică, imaginară, cu neputinţă de atins, cu neputinţă de văzut. Dar când, în sfârşit, libelula poposea pe vârful unei trestii, şi când puteai să-i examinezi, ţinându-ţi răsuflarea, lungile aripi de mătase străvezie, lungul veşmânt de smalţ, cele două globuri de

cristal, cât erai de uimit şi cât îţi era de teamă să nu-i vezi din nou forma pierind în umbră şi fiinţa redevenind himerică! Aminteşte-ţi impresiile acestea şi să-ţi dai lesne seama de ceea ce simţea Gringoire contemplându-o în forma ei vizibilă şi palpabilă pe Esmeralda, întrezărită de el până atunci doar în vârtejul dansului, al cântului şi-al zarvei.

„Iată aşadar ce înseamnă Esmeralda!, îşi spunea el din ce în ce mai pierdut în visare şi urmărind-o vag cu privirea. O făptură cerească! O dansatoare de stradă! Atât de mult şi atât de puţin. Ea e aceea care, azi-dimineaţă, a dat lovitura de graţie piesei mele, şi tot ea mi-a salvat viaţa în seara asta. Duhul meu rău! Îngerul meu bun! Frumoasă femeie, pe cinstea mea! Şi care trebuie să mă iubească la nebunie dacă m-a luat de bărbat în felul ăsta. Nu, zău, spuse el, ridicându-se deodată, cu sentimentul acela al adevărului care îi forma esenţa caracterului şi a filosofiei, nu prea ştiu cum, dar sunt soţul ei!”

Cu ideea aceasta în minte şi în ochi, se apropie de fată şi făcu un gest atât de milităresc şi de galant, încât ea se dădu înapoi.

— Ce vrei cu mine?, întrebă ea.

— Mă mai poţi întreba, încântătoare Esmeralda?, răspunse Gringoire pe un ton atât de pătimaş, încât se miră singur auzindu-se vorbind.

Ţiganca deschise ochii mari:

— Nu înţeleg ce vrei să spui.

— Cum?!, continuă Gringoire, înflăcărându-se din ce în ce şi gândindu-se că, la urma urmei, n-avea de-a face decât cu o preacinstită de la Curtea Miracolelor. Nu sunt eu oare al tău, draga mea? Şi tu nu eşti a mea?

Şi, cu o naivitate sinceră, o prinse de mijloc. Dar bluza fetei îi alunecă din mâini, ca pielea unui tipar; apoi ajungând dintr-o săritură în celălalt capăt al odăiţei, fata se aplecă şi se ridică ţinând în mână un mic pumnal, mai înainte ca Gringoire să fi avut timp măcar să vadă de unde scosese pumnalul: ţiganca era mânioasă şi mândră, cu buzele ei uşor umflate, cu nările larg deschise, cu obrajii roşii ca mărul domnesc şi cu ochii scăpărând fulgere. În

acelaşi timp, căpriţa albă se aşeză în faţa ei, întinzând spre Gringoire o frunte gata de luptă, înarmată cu două coarne drăguţe, poleite şi foarte ascuţite. Toate acestea se petrecură cât ai clipi.

Libelula devenea viespe şi nu aştepta decât să înţepe.

Filosoful nostru rămase încremenit, plimbându-şi rând pe rând privirile năucite de la căpriţă la fată.

— Sfântă Fecioară!, rosti el, în sfârşit, când uimirea îi îngădui să vorbească. Iată două făpturi neînfricate.

Ţiganca rupse şi ea tăcerea.

— Pesemne că eşti un ticălos tare îndrăzneţ!

— Iartă-mă domnişoară, spuse Gringoire zâmbind. Dar de ce m-ai luat de bărbat?

— Voiai să-i las să te spânzure?

— Aşadar, n-ai avut alt gând, măritându-te cu mine, decât să mă scapi din ştreang!, zise poetul, oarecum dezamăgit în speranţele lui amoroase.

— Ce alt gând ai fi vrut să am?

Gringoire îşi muşcă buzele. „La naiba, îşi spuse el, nu sunt încă atât de triumfător în dragoste pe cât credeam. Dar atunci, de ce-oi mai fi spart bietul ulcior?”

În acest timp, pumnalul Esmeraldei şi coarnele căpriţei se aflau tot în defensivă.

— Domnişoară Esmeralda, vorbi poetul, să ne lăsăm păgubaşi. Nu sunt ajutor de grefier la Châtelet şi n-o să-ţi fac proces fiindcă porţi un pumnal la Paris, în ciuda ordinelor şi a opreliştilor domnului *prévôt.* Totuşi, nu se poate să nu ştii că Noël Lescripvain a fost osândit acum o săptămână la zece taleri amendă fiindcă a purtat un jungher. Dar asta nu-i treaba mea, şi revin la ce mă priveşte. Îţi jur pe bucăţica mea de rai să nu mă apropii de dumneata fără voia şi îngăduinţa dumitale; dar dă-mi ceva să mănânc.

La drept vorbind, Gringoire, ca şi domnul Despréaux, era „foarte puţin voluptuos”. Nu făcea parte din specia aceea de cavaleri şi muşchetari care iau cu asalt fetele. În privinţa dragostei, ca şi în toate celelalte treburi, accepta bucuros toate amânările şi căile de mijloc; iar o cină bună, în

tovărăşie plăcută, i se părea, mai ales când îi era foame, un antract excelent între prologul şi deznodământul unei aventuri de dragoste.

Ţiganca nu-i răspunse. Făcu mica ei schemă dispreţuitoare, înălţă capul ca o pasăre, apoi izbucni în râs, iar pumnalul cel mic dispăru aşa cum apăruse, fără ca Gringoire să poată vedea unde îşi ascundea albina acul.

Un minut mai târziu, el avea pe masă o pâine de secară, o felie de slănină, câteva mere zbârcite şi-un ulcior cu bere. Gringoire începu să înfulece ca un apucat. Auzind zăngăniturile furioase făcute de furculiţa-i de fier în farfuria de faianţă, ai fi zis că dragostea i se preschimbase în poftă de mâncare.

Aşezată în faţa lui, fata îl privea cum mănâncă fără să scoată o vorbă, vădit preocupată de un alt gând căruia îi zâmbea din timp în timp, pe când mâna ei moale mângâia căpşorul inteligent al căpriţei, rezemat uşor de genunchii ei.

O lumânare de seu lumina scena aceasta de lăcomie şi de visare.

Totuşi, după ce-şi potoli primele chiorăieli ale pântecelui, Gringoire se simţi oarecum ruşinat văzând că nu mai rămăsese decât un măr.

— Dumneata nu mănânci, domnişoară Esmeralda?

Ea îi răspunse că nu, printr-un semn al capului, şi privirea gânditoare i se mută pe bolta încăperii.

„Unde naiba i-o fi gândul?, se întreba Gringoire, uitându-se la ce se uita şi ea. Nu se poate ca strâmbătura piticului de piatră sculptat în cheia bolţii să-i absoarbă într-atât atenţia. Ce dracu'! Doar n-oi arăta eu mai rău decât el!"

Şi ridică glasul:

— Domniţă!

Ea păru că nu-l aude. Atunci repetă şi mai tare:

— Domniţă Esmeralda!

Degeaba, mintea fetei era altundeva şi glasul lui Gringoire n-avea puterea de a o readuce. Din fericire, se amestecă şi căpriţa, care începu să-şi tragă stăpâna de mânecă.

— Ce vrei, Djali?, întrebă imediat Esmeralda, tresărind

ca trezită din somn.

— Îi e foame, spuse Gringoire încântat că poate lega o conversaţie.

Esmeralda începu să rupă fărâme de pâine, pe care Djali i le mânca graţios din podul palmei.

De altfel, Gringoire nu-i lăsă timp să recadă în visare şi riscă o întrebare delicată:

— Vasăzică nu mă vrei ca soţ?

Fata îl privi ţintă şi spuse:

— Nu.

— Şi nici ca ibovnic?, continuă Gringoire.

Ea făcu mutrişoara obişnuită şi răspunse:

— Nu.

— Dar ca prieten?, mai zise Gringoire.

Ea îl privi din nou fix şi răspunse, după ce se gândi o clipă:

— Poate.

Acest „poate”, atât de drag filosofilor, îi mai dădu curaj lui Gringoire.

— Ştii ce înseamnă prietenia?, întrebă el.

— Da, răspunse egipţianca. Fratele cu sora, două fiinţe care se apropie tare una de alta, fără să se contopească, două degete de la o mână. Şi dragostea?, continuă Esmeralda. O, dragostea! Spuse ea, şi glasul îi tremură, ochii îi străluciră. Dragostea înseamnă să fii doi şi să nu fii decât unul. Un bărbat şi o femeie care se contopesc într-un înger. Dragostea e cerul.

Vorbind astfel, dansatoarea străzii era de o frumuseţe care îl emoţiona nespus pe Gringoire şi care lui i se păru perfect potrivită cu exaltarea aproape orientală a cuvintelor ei. Buzele fetei, roze şi pure, zâmbeau pe jumătate; fruntea candidă şi senină i se tulbura uneori sub apăsarea gândului, ca o oglindă sub respiraţia cuiva; şi din lungile-i gene negre şi aplecate izvora un fel de lumină inefabilă, care dădea profilului ei suavitatea aceea ideală pe care Rafael a regăsit-o mai apoi la punctul de intersecţie mistică a virginităţii, maternităţii şi divinităţii.

Asta nu-l împiedică pe Gringoire să continue:

— Cum trebuie aşadar să fie cineva ca să-ţi placă?

— Trebuie să fie bărbat.

— Şi eu, urmă el, eu ce sunt?

— Un bărbat are coif pe cap, spadă în mână şi pinteni de aur la călcâie.

— Bun, spuse Gringoire. Vasăzică fără cal nu eşti bărbat. Şi-ţi place vreunul?

— Dacă iubesc?

— Dacă iubeşti.

Ea rămase o clipă pe gânduri, apoi rosti cu o expresie neobişnuită:

— Asta am s-o ştiu curând.

— De ce nu chiar astă-seară?, continuă cu duioşie poetul. De ce nu pe mine?

Ea îl privi serioasă:

— N-am să pot iubi decât un bărbat care ar putea să mă ocrotească.

Gringoire roşi şi nu mai insistă. Nici vorbă, fata făcea aluzie la puţinul sprijin de care el dăduse dovadă cu două ore mai înainte, când ea se aflase în primejdie. Amintirea aceasta, ştearsă de celelalte păţanii ale serii, îi reveni în minte. Gringoire se lovi peste frunte:

— Nu, zău, domniţă, de-aici ar fi trebuit să încep. Iartă-mă că sunt atât de distrat. Cum ai făcut să scapi din ghearele lui Quasimodo?

Întrebarea o făcu pe ţigancă să tresară.

— Oh! Groaznic cocoşat!, exclamă ea, ascunzându-şi faţa în palme, şi se cutremură, prinsă parcă de friguri.

— Groaznic, într-adevăr!, încuviinţă Gringoire, care nu-şi părăsea gândul. Dar cum ai putut să scapi din mâna lui?

Esmeralda zâmbi, oftă şi tăcu un timp.

— Ştii de ce te-a urmărit?, continuă Gringoire, încercând să revină printr-un ocol la întrebarea lui.

— Nu ştiu, spuse fata. Şi adăugă repede: Dar dumneata, care de asemenea mă urmăreai, de ce te ţineai după mine?

— Cinstind vorbind, răspunse Gringoire, nici eu nu ştiu.

Tăcură amândoi. Gringoire scrijelea masa cu cuţitul. Fata zâmbea şi părea că priveşte ceva prin perete. Deodată

începu să cânte cu o voce abia desluşită:

Quando las pintadas aves
Mudas est an, y la tierra…

Apoi se întrerupse brusc şi începu s-o mângâie pe Djali.

— Ai o căpriţă foarte drăguţă, spuse Gringoire.

— E sora mea, răspunse ea.

— De ce ţi se spune Esmeralda?, întrebă poetul.

— Nu ştiu.

— Hai, spune…

Fata scoase din sân un fel de săculeţ de formă lunguiaţă, atârnat la gât cu un şirag din boabe de adrezarac. Săculeţul mirosea puternic a camfor, era îmbrăcat în mătase verde şi avea la mijloc o piatră mare, verde, care imita smaraldul.

— Poate din cauza asta, zise ea.

Gringoire vru să ia săculeţul. Fata se trase înapoi:

— Nu-l atinge! E un talisman. O să-i faci rău vrăjii sau vraja ţie…

Curiozitatea poetului sporea din ce în ce:

— Cine ţi l-a dat?

Ea îşi puse un deget pe buze şi-şi ascunse talismanul în sân. Gringoire încercă să-i mai pună şi alte întrebări, dar fata abia dacă îi răspunse.

— Ce înseamnă cuvântul: Esmeralda?

— Nu ştiu, spuse ea.

— În ce limbă e?

— Egipţiană, cred.

— Bănuiam eu, zise Gringoire. Nu eşti din Franţa?

— Nu ştiu.

— Ai părinţi?

Ea începu să cânte pe-o melodie veche:

Tatăl meu e pasăre,
Mama mea e păsărică,
Trec pe ape fără luntre,
Fără barcă, fără frică.

Tata e o pasăre,
Mama e o păsărică...

— Bine, spuse Gringoire. La ce vârstă ai venit în Franţa?
— Eram mică de tot.
— Dar la Paris?
— Anul trecut. Când intram pe Poarta Papală, am văzut zburând pitulicea trestiilor; era pe la sfârşitul lui august; şi-am spus: „O să fie iarnă grea”.
— A şi fost, răspunse Gringoire, încântat de începutul acesta de conversaţie. Am petrecut-o suflându-mi în degete. Vasăzică ai darul profeţiei?
Esmeralda recăzu în muţenia ei.
— Nu.
— Omul căruia îi spuneţi ducele de Egipt e şeful tribului vostru?
— Da.
— Şi totuşi el ne-a cununat, observă timid poetul. Ea făcu drăgălaşa mutrişoară obişnuită.
— Nici nu-ţi ştiu măcar numele.
— Numele meu? Dacă vrei, iată-l: Pierre Gringoire.
— Eu ştiu altul, mai frumos, spuse ea.
— Răutăcioaso!, continuă poetul. Dar n-are a face, n-o să izbuteşti să mă necăjeşti. Ştii, dacă m-ai cunoaşte mai bine, poate că m-ai iubi mai mult. Şi-apoi, mi-ai spus povestea dumitale cu atâta încredere, încât îţi datorez şi eu un pic povestea mea. Află deci că mă cheamă Pierre Gringoire şi că sunt fiul unui fel de încasator de biruri din Gonesse. Tata a fost spânzurat de burgunzi, iar mama spintecată de picarzi, pe vremea asediului Parisului, acum douăzeci de ani. La şase ani, eram deci orfan, neavând drept pingele decât pavajului Parisului. Habar n-am cum am trăit în răstimpul dintre şase şi şaisprezece ani. Ici, o fructărească îmi dădea o prună, colo, un brutar îmi arunca o coajă de pâine; seara, mă lăsam cules de patrula care mă ducea la închisoare, unde găseam o mână de paie. Toate acestea nu m-au împiedicat să cresc şi să slăbesc, după cum vezi. Iarna mă încălzeam la soare, sub bolta de la

intrarea palatului de Sens, şi mi se părea foarte caraghios că focul de Sfântul Ioan se aprinde pe timp de vară. La şaisprezece ani am vrut să-mi fac un rost. Am încercat, rând pe rând, de toate. M-am făcut soldat, dar nu eram destul de viteaz. M-am făcut călugăr, dar nu eram destul de cuvios. Şi-apoi nu prea rezist la băutură. Deznădăjduit, am intrat ucenic la nişte dulgheri, cioplitori de bârne; dar nu eram destul de voinic. Aveam mai multă înclinaţie să fiu dascăl de şcoală; e adevărat că nu ştiam să citesc, însă ăsta nu-i un motiv. După câtva timp am observat că-mi lipsea ceva, pentru toate; şi văzând că nu eram bun de nimic, m-am făcut de bunăvoie poet şi făuritor de ritmuri. E o meserie de care te poţi apuca oricând, dacă n-ai niciun rost, şi-i mai bine s-o faci decât să furi, după cum mă sfătuiau câţiva pui de tâlhari, prieteni de-ai mei. Din fericire, într-o bună zi l-am întâlnit pe dom Claude Frollo, părintele arhidiacon de la Notre-Dame. El mi-a purtat de grijă şi, datorită lui, sunt astăzi un adevărat cărturar, cunoscând latina de la *Oficiile*[33] lui Cicero până la Mortuologul călugărilor celestini, şi nefiind ignorant nici în scolastică, nici în poetică, nici în ritmică şi nici chiar în hermetică, această înţelepciune a înţelepciunii. Eu sunt autorul misterului care a fost reprezentat astăzi, cu mare triumf şi mare mulţime de oameni, în plină Sală Mare a palatului. Scriu şi o carte, care va avea şase sute de file, despre cometa nemaipomenită din 1465, care a înnebunit un om. Am mai avut şi alte succese. Fiind şi niţeluş tâmplar de artilerie, am lucrat la bombarda aceea mare a lui Jean Maugue, care ştii că a plesnit pe Pont din Charenton în ziua când i se făcea proba şi a ucis douăzeci şi patru de curioşi. Vezi că nu sunt de lepădat ca soţ. Ştiu tot felul de şmecherii foarte plăcute şi-am s-o învăţ pe căpriţa dumitale să le facă; de pildă, să-l imite pe episcopul Parisului, fariseul blestemat ale cărui mori îi udă până la piele pe cei ce trec pe Podul Morarilor. Şi-apoi, piesa mea o să-mi aducă o mulţime de gologani, dacă mi se plăteşte. În sfârşit, sunt la

[33] E vorba de lucrarea scriitorului latin Cicero, *De Officiis (Despre datorii).*

porunca dumitale, eu, cu mintea, cu ştiinţa mea, cu scrierile mele, gata să trăiesc lângă dumneata, domniţă, cum ţi-o plăcea, în castitate sau veselie, ca soţ şi soţie, dacă găseşti că-i bine, sau ca frate şi soră, dacă găseşti că e şi mai bine.

Gringoire tăcu, aşteptând efectul făcut de cuvântarea lui asupra fetei.

Ţiganca privea ţintă în pământ.

— *Phoebus,* şoptea ea. Apoi, întorcându-se spre poet: Ce înseamnă *Phoebus?*

Fără să înţeleagă prea bine ce legătură putea să existe între cuvântarea lui şi întrebarea fetei, Gringoire se simţi încântat să arate cât e de savant. Şi răspunse, umflându-se în pene:

— E un cuvânt latin, care înseamnă „soare”.

— Soare!, şopti ea.

— E numele unui arcaş frumos, care era zeu, adăugă Gringoire.

— Zeu!, repetă ţiganca.

Şi-n vocea ei suna ceva visător şi pătimaş.

În clipa aceea, una din brăţări i se desprinse şi căzu. Gringoire se aplecă imediat să i-o dea. Când se ridică, fata şi căpriţa dispăruseră. Se auzi zgomotul unui zăvor. Fără doar şi poate că era de la uşiţa care dădea într-o odaie alăturată şi care se închidea pe partea cealaltă.

— Mi-o fi lăsat măcar un pat?, se întrebă filosoful nostru.

Şi dădu ocol odăiţei. Dar nu exista acolo nicio mobilă potrivită pentru dormit, în afară de-un cufăr lung de lemn, cu capacul sculptat, ceea ce îl făcu pe Gringoire, când se întinse pe el, să încerce o senzaţie aproape asemănătoare cu aceea pe care ar încerca-o Micromegas[34] dacă s-ar întinde, cât e de lung, pe Alpi.

„Haide!, îşi spuse el, cuibărindu-se cât putu mai bine. Trebuie să ne resemnăm. Dar iată o noapte de nuntă neobişnuită. Şi-i păcat! Căci exista în căsătoria asta cu ulciorul spart ceva naiv şi străvechi care îmi plăcea

---

[34] Eroul şi titlul unei povestiri filosofice în proză a lui Voltaire, în care doi dintre uriaşii locuitori ai planetei Sirius coboară pe Terra să observe obiceiurile pământenilor.

grozav.”

Cartea a treia

1. Notre-Dame

Biserica Notre-Dame de Paris este şi astăzi, fără îndoială, o clădire măreaţă şi sublimă. Dar, oricât de frumoasă s-a păstrat ea, îmbătrânind, e greu să nu oftezi, să nu te mânii în faţa stricăciunilor, a nenumăratelor mutilări la care vremea şi omul au supus simultan venerabilul monument, fără respect pentru Carol cel Mare, care i-a pus prima piatră, sau pentru Filip-August, care i-a pus-o pe ultima.

Pe faţa bătrânei regine a catedralelor noastre, lângă un rid se găseşte întotdeauna o cicatrice. *Tempus edax, homo edacior*[35]*.* Ceea ce bucuros aş tălmăci prin: „Vremea e oarbă, omul e neghiob”.

Dacă am avea răgazul să cercetăm una câte una, împreună cu cititorul, feluritele urme ale distrugerii imprimate străvechii biserici, am vedea că cele mai puţine dintre el sunt datorate vremii, iar cele mai multe şi mai grele sunt datorate oamenilor, mai ales oamenilor de artă. Sunt nevoit să le spun „oameni de artă”, fiindcă printre ei au fost unii care s-au intitulat arhitecţi în ultimele două secole.

Şi mai întâi, ca să dau doar câteva exemple principale, cu siguranţă că puţine pagini de arhivă sunt mai frumoase decât faţada pe care cele trei portaluri tăiate în ogivă, cordonul brodat şi dantelat cu douăzeci şi opt de firide regale, imensa fereastră centrală sub formă de roză, flancată de cele două ferestre laterale ca preotul de diacon şi subdiacon, înalta şi subţirea Galerie de arcade în treflă care ţine o grea platformă şi colonetele ei fine, în sfârşit,

[35] Timpul e lacom (aici cu sensul de distrugător), omul e şi mai lacom (şi mai distrugător) (lat.).

cele două turle negre şi masive cu streşinile lor de ardezie, părţi armonioase ale unui întreg falnic, suprapuse în cinci etaje gigantice, se înfăţişează ochilor rând pe rând şi în acelaşi timp laolaltă şi fără neregularităţi, cu nenumăratele detalii ţinând de arta statuară, de sculptură şi de cizelare, unindu-se puternic întru liniştita măreţie a ansamblului; vastă simfonie în piatră, ca să spunem aşa; operă uriaşă a unui om şi a unui popor; una şi complexă, totodată, ca Iliadele şi Romanceros, cărora le este soră; produs uimitor al dăruirii tuturor forţelor unei epoci, unde pe fiecare piatră se vede ţâşnind, într-o sută de feluri, fantezia lucrătorului supusă de geniul artistului; într-un cuvânt, creaţie omenească puternică şi fecundă, aşa cum e creaţia divină, căreia pare să-i fi răpit dublul caracter: varietatea şi eternitatea.

Iar ceea ce spunem aici despre faţadă trebuie spus despre întreaga biserică; şi ceea ce spunem despre catedrala din Paris trebuie spus despre toate bisericile creştinătăţii din Evul Mediu. Toate se leagă în această artă venită de la sine, logică şi bine proporţionată. A măsura degetul mare al piciorului înseamnă a măsura gigantul.

Să revenim la faţada clădirii, aşa cum o mai vedem încă şi astăzi, când cu pioşenie ne ducem să admirăm puternica şi grava catedrală Notre-Dame, care înspăimântă, după spusele cronicarilor săi: *quae mole sua terrorem incutit spectantibus*[36].

Trei lucruri importante îi lipsesc astăzi faţadei acesteia. Mai întâi, scara cu unsprezece trepte care o înălţa odinioară deasupra solului; apoi, şirul de jos al statuilor care ocupau firidele celor trei portaluri, cât şi rândul de sus cu cei douăzeci şi opt de regi ai Franţei, cei mai vechi, pornind de la Hildebert şi până la Filip-August, care împodobeau galeria primului etaj, ţinând în mâini „mărul împărătesc”.

Vremea a făcut să dispară scara, înălţând întruna, irezistibil şi lent, nivelul solului din insula Cité. Dar tot făcând prin acest flux al pavajului Parisului să fie înghiţite una câte una cele unsprezece trepte care sporeau

[36] Care prin masivitatea ei îi umple de spaimă pe privitori (lat.).

înălţimea maiestuoasă a clădirii, vremea poate că i-a dat bisericii mai mult decât i-a luat, căci a răspândit pe faţadă culoarea întunecată a veacurilor, care face din bătrâneţea monumentelor vârsta frumuseţii lor.

Dar cine a dat jos cele două rânduri de statui? Cine a lăsat firidele goale? Cine a săpat chiar în mijlocul portalului central ogiva aceasta nouă şi fără stil? Cine a îndrăznit să încadreze acolo searbădă şi greoaia uşă de lemn sculptat a lui Ludovic al XV-lea lângă arabescurile lui Biscornette?

Oamenii, arhitecţii, artiştii zilelor noastre.

Iar dacă intrăm în interiorul edificiului, cine l-a răsturnat pe uriaşul Sfânt Cristof, la fel de faimos printre statui ca Sala Mare a Palatului de Justiţie printre săli, ca turla ascuţită din Strasbourg printre clopotniţe? Iar sumedenia de statui în genunchi, în picioare, călare, bărbaţi, femei, copii, regi, episcopi, jandarmi, din piatră, marmură, din aur, din argint, aramă şi chiar din ceară, populând toate spaţiile dintre coloanele navei principale şi ale părţii rezervate clerului, cine le-a măturat atât de brutal? Nu vremea.

Şi cine a substituit vechiului altar gotic, splendid încărcat cu moaşte şi racle, greoiul sarcofag de marmură cu capete de îngeri şi cu nori, ce pare o mostră rătăcită din Val-de-Grâce sau din Domul Invalizilor? Cine a pecetluit prosteşte greoiul anacronism de piatră în pavajul carolingian al lui Hércandus? Oare nu Ludovic al XIV-lea împlinind dorinţa lui Ludovic al XIII-lea?

Şi cine a pus recile geamuri albe în locul vitraliilor „bogate în culori” care făceau ca privirea strămoşilor noştri să şovăie între roza marelui portal şi ogivele absidei? Şi ce-ar spune cel mai neînsemnat cântăreţ bisericesc din secolul al XVI-lea, văzând grozava spoială galbenă cu care vandalii noştri arhiepiscopi şi-au mâzgălit catedrala? Şi-ar reaminti că aceasta era culoarea cu care călăul însemna clădirile ticăloşite; şi-ar reaminti de palatul Petit-Bourbon, mânjit şi el cu galben din pricina trădării conetabilului, „un galben, la urma urmei, atât de trainic, spune Sauvai, şi-atât de straşnic pus, încât un secol şi mai bine n-a putut să-l facă să-şi piardă culoarea”. Ar crede că sfântul lăcaş s-a ticăloşit

şi ar fugi din el.

Iar dacă ne urcăm pe catedrală, fără să zăbovim la miile de barbarii de toate felurile, ce-a devenit clopotniţa mică şi încântătoare aflată la punctul de intersecţie al mijlocului cu aripile catedralei şi care, la fel de firavă şi de îndrăzneaţă ca şi vecina ei, turla în formă de săgeată (distrusă şi ea) a bisericii Sainte-Chapelle, se înfigea în cer mai sus decât turlele, zveltă, ascuţită, sonoră, ajurată? Un arhitect cu bun-gust (1787) a ciuntit-o şi a crezut că e de ajuns să mascheze rana cu un larg plasture de plumb care seamănă cu capacul unei oale.

Astfel a fost tratată minunata artă a Evului Mediu aproape pretutindeni, şi mai ales în Franţa. Pe ruina ei se pot desluşi trei feluri de răni care o vatămă, toate trei la diferite adâncimi: timpul, mai întâi, care a ştirbit-o pe nesimţite ici-colo şi i-a ruginit peste tot suprafaţa; apoi revoluţiile politice şi luptele religioase, care, oarbe şi mânioase de felul lor, s-au năpustit grămadă asupra ei, i-au sfâşiat bogatul veşmânt de sculpturi şi de cizeluri, i-au crăpat ferestrele în formă de roză, i-au spart şiragurile de arabescuri şi de figurine, i-au smuls statuile, când pentru mitra, când pentru coroana lor; în sfârşit, modele, din ce în ce mai groteşti şi mai neghioabe, care, de la anarhicele şi splendidele abateri ale Renaşterii, s-au succedat în decăderea necesară a arhitecturii. Modele au pricinuit mult mai mult rău decât revoluţiile. Ele au tăiat în carne vie, au atacat însăşi osatura artei, au retezat, au ciopârţit, au dezorganizat, au ucis edificiul, atât în formă, cât şi în simbol, atât în frumuseţe, cât şi în logică. Şi apoi, au refăcut; pretenţie pe care n-au avut-o nici timpul şi nici revoluţiile. Ele şi-au croit cu neobrăzare, în numele „bunului-gust”, pe rănile arhitecturii gotice, nefericitele lor zorzoane de-o zi, panglicuţele de marmură, pompoanele de metal, o adevărată lepră de ove, de volute, de şiraguri, de draperii, de ghirlande, de franjuri, de flăcări din piatră, de nori din bronz, de amoraşi dolofani, de heruvimi umflaţi, care încep să roadă faţa artei în odaia de rugăciuni a Caterinei de Medicis, şi-o fac să moară, două secole mai

târziu, chinuită şi strâmbându-se în alcovul doamnei Du Barry.

Aşadar, pentru a rezuma punctele de mai sus, trei feluri de distrugeri slujesc astăzi arhitectura gotică. Zbârciturile şi negii de pe pielea ei se datorează vremii; loviturile, brutalităţile, vânătăile, fracturile se datorează revoluţiilor, de la Luther până la Mirabeau. Mutilările, schilodirile, dizlocările membrelor, „restaurările” sunt datorate muncii greceşti, romane şi barbare a profesorilor de după Vitruvius şi Vignole. Măreaţa artă produsă de vandali a fost ucisă de academii. La trecerea veacurilor, la revoluţiile care distrug cel puţin cu imparţialitate şi măreţie, a venit să se adauge roiul de arhitecţi de şcoală, brevetaţi, garantaţi şi cu jurământul depus, degradând cu discernământul şi alegerea prostului-gust, înlocuind dantelele gotice cu frunzuliţele lui Ludovic al XV-lea, întru cea mai mare glorie a Pantheonului. E lovitura de copită a măgarului dată leului în agonie. E stejarul bătrân care îşi capătă coroana şi care, ca o culme, e înţepat, muşcat, sfâşiat de omizi.

Cât de departe este opera în care Robert Cenalis, comparând cu faimosul templu al Dianei din Efes, atât de lăudat de anticii păgâni şi care l-a imortalizat pe Erostrat[37] găsea catedrala galică „mai măiestrită în lungime, lăţime, înălţime şi structură”.

De altfel, nu mai e deloc ceea ce s-ar putea numi un monument deplin, definit, clasat. Nu mai e o biserică romanică şi nu e nicio biserică galică. Clădirea aceasta nu constituie un tip anumit. nu are, ca abaţia din Tournus, statura gravă şi masivă, bolta rotundă şi largă, nuditatea glacială, maiestuoasa simplitate a edificiilor care au ca generator bolta în plin cintru. Ea nu e, ca sora ei, catedrala din Bourges, produsul minunat, uşor, multiform, stufos, zburlit, eflorescent al ogivei. E imposibil s-o pui în rândul

---

[37] Un oarecare locuitor din Efes, care, vrând să devină celebru, a incendiat templul Dianei, considerat ca una din cele şapte minuni ale lumii. Indignaţi, locuitorii Efesului au emis un decret ce prevedea pedeapsa cu moartea pentru cel ce ar fi rostit numele incendiatorului.

străvechii familii de biserici sumbre, misterioase, joase şi strivite parcă de bolta în plin cintru; aproape egiptene, în afară de tavan; toate hieroglifice, toate sacerdotale, toate simbolice; mai încărcate, în ornamentele lor, de romburi şi de zigzaguri decât de flori, de flori decât animale, de animale decât de oameni; mai puţin opera arhitectului decât a episcopului; primă transformare a artei, purtând din plin amprenta disciplinei teocratice şi militare, care prinde rădăcini în secolele III-V şi se opreşte la Wilhelm Cuceritorul. E imposibil să pui catedrala noastră în cealaltă familie, a bisericilor înalte, aeriene, bogate în vitralii şi sculpturi, ascuţite în forme, îndrăzneţe în atitudini; comunale şi burgheze, ca simboluri politice; libere, capricioase, neînfrânate, ca opere de artă, constituind cea de-a doua transformare a arhitecturii, nu hieroglifică, imuabilă, sacerdotală, ci artistică, progresivă, populară, care începe la întoarcerea din cruciade şi se termină sub Ludovic al XI-lea. nu e de rasă romană pură, ca primele, şi nici de rasă arabă pură, ca cele din a doua categorie.

Notre-Dame e o clădire de tranziţie. Arhitectul saxon tocmai isprăvea de înălţat primii stâlpi ai bolţii, când ogiva, atunci sosită din cruciadă, veni să se aşeze biruitoare pe largile capiteluri romanice, care nu trebuiau să poarte decât bolţi în plin cintru. Ogiva, stăpână de atunci, a construit restul bisericii. Totuşi, neexperimentată şi timidă la început, se lăţeşte, se lărgeşte, se reţine şi nu îndrăzneşte să se lanseze în săgeată şi în ogivă lunguiaţă, cum a făcut mai târziu în atâtea catedrale minunate. Ai zice că resimte vecinătatea greilor stâlpi romanici.

De altfel, edificiile acestea ale tranziţiei de la romanic la gotic sunt la fel de preţioase pentru studiu ca şi tipurile pure şi exprimă o nuanţă a artei care ar fi pierdută fără ele. Le-am putea socoti aşadar grefa ogivei pe bolta în plin cintru.

Notre-Dame de Paris e, îndeosebi, un curios eşantion al acestei varietăţi. Fiecare ţară, fiecare piatră a venerabilului monument este o pagină nu numai de istorie a ţării, ci chiar de istorie a ştiinţei şi a artei. Astfel, ca să dăm numai

amănuntele principale, pe când mica Poartă Roşie atinge aproape limitele gingăşiei gotice din secolulu al XV-lea, stâlpii dinăuntrul catedralei, prin volumul şi gravitatea lor, duc înapoi până la abaţia carolingiană Saint-Germain-des-Prés. Între poarta aceasta şi stâlpi ai zice că sunt şase veacuri. Până şi hermeticii găsesc în simbolurile marelui portal rezumatul satisfăcător al ştiinţei lor, biserica Saint-Jacques-de-la-Boucherie fiindu-le o hieroglifă atât de completă. Astfel, abaţia romanică, biserica filoso-fală, arta gotică, arta saxonă, greul stâlp rotund care aminteşte de Grigore al VII-lea, simbolismul ermetic prin care Nicolas Flamel îl anunţa pe Luther, unitatea papală, schisma, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, toate sunt contopite, combinate, amalgamate în Notre-Dame. Biserica aceasta centrală şi generatoare este un fel de himeră printre vechile biserici ale Parisului; ea are de la una capul, de la alta membrele, de la alta crupa, câte ceva din toate.

Repetăm, construcţiile acestea hibride sunt interesante pentru artist, pentru amatorul de antichităţi, pentru istoric. Ele fac să se simtă în ce măsură arhitectura e primordială prin faptul că demonstrează ceea ce demonstrează şi vestigiile ciclopice, şi piramidele egiptene, şi giganticele pagode indiene, şi anume că marile ei produse sunt mai puţin opere individuale, cât opere sociale; că ele sunt, mai degrabă, născute din durerile facerii unor popoare decât din sclipirea unor oameni de geniu; că ele sunt moştenirea pe care o lasă o naţiune; că ele sunt straturile pe care le depun veacurile; că ele sunt reziduurile evaporărilor succesive ale societăţii umane; într-un cuvânt, că ele sunt nişte specii de formaţii. Fiecare val al vremii îşi depune deasupra aluviunile, fiecare neam îşi depune stratul peste monument, fiecare ins îşi aduce piatra lui. Aşa fac castorii, aşa fac albinele, aşa fac oamenii. Mare simbol al arhitecturii, Turnul Babel e un stup.

Marile clădiri, ca şi munţii cei mari, sunt opera veacurilor. Adesea, arta se transformă înainte ca ele să fie terminate: *pendent opera interrupta;* şi atunci sunt

continuate în linişte după canoanele artei transformate. Arta nouă ia monumentul de unde îl găseşte, se încrustează în el şi-l asimilează, îl dezvoltă după fantezia ei şi-l isprăveşte dacă poate. Lucrul se înfăptuieşte fără tulburare, fără caznă, fără reacţie, după o lege firească şi liniştită. E o grefă care survine, o sevă care circulă, o vegetaţie care prinde iar vlagă. Sigur, în sudurile acestea succesive ale mai multor arte, la mai multe niveluri pe un acelaşi monument, e material pentru multe tomuri groase şi, deseori, pentru istoria universală a omenirii. Omul, artistul, individul dispar ca atare de pe aceşti uriaşi coloşi, fără să lase numele autorului; în ele, inteligenţa umană se rezumă şi se totalizează. Arhitect e timpul, zidar e poporul.

Dacă am ţine seama aici numai de arhitectura europeană creştină, soră mai mică a marilor arte de a zidi ale Orientului, ea ni s-ar înfăţişa ca o imensă formaţie împărţită în trei zone bine distincte care se suprapun: zona romanică, zona gotică, zona Renaşterii, pe care am numi-o bucuroşi greco-romană. Stratul romanic, cel mai vechi şi mai profund dintre ele, e ocupat de bolta în plin cintru, care reapare, susţinută de coloana greacă, în stratul modern şi superior al Renaşterii. Ogiva e la mijloc. Clădirile care aparţin exclusiv unuia din aceste straturi sunt perfect distincte, unitare şi complete. Aşa sunt abaţia de la Jumièges, catedrala din Reims şi Sainte-Croix din Orléans. Dar cele trei zone se amestecă şi se contopesc la margini, aidoma culorilor în spectrul solar. De aici, monumentele complexe, edificiile de nuanţă şi de tranziţie. Unul e romanic la bază, gotic la mijloc, greco-roman la vârf. Asta, fiindcă au trebuit şase sute de ani ca să fie clădit. O asemenea varietate e rară. Turnul cel Mare din Etampes e o dovadă. Dar monumentele de două formaţii sunt mai dese. Aşa e Notre-Dame de Paris, edificiu ogival, înfipt prin primii săi stâlpi în zona romanică, în care plonjează şi portalul abaţiei Saint-Denis şi nava bisericii Saint-Germain-des-Prés. Aşa e fermecătoarea sală capitulară semigotică de la Bocherville, căreia stratul romanic îi vine până la jumătatea trunchiului. Aşa e catedrala din Rouen, care ar fi pe de-a-

ntregul gotică, dacă nu şi-ar scălda extremitatea săgeţii centrale în zona Renaşterii.

Altminteri, toate aceste nuanţe, toate aceste deosebiri nu ating decât suprafaţa edificiilor. Arta e cea care şi-a schimbat pielea. Structura însăşi a bisericii creştine nu e atacată. Găsim întotdeauna acelaşi schelet interior, aceeaşi rânduire logică a părţilor. Oricare ar fi învelişul sculptat şi brodat al unei catedrale, vom regăsi totdeauna sub el, cel puţin în stare de germene şi de rudiment, bazilica romană. Ea se dezvoltă veşnic pe sol, după o aceeaşi lege. Vom găsi totdeauna neschimbate două nave care se întretaie în cruce şi a căror extremitate superioară, rotunjită în absidă, formează partea rezervată clerului; vom găsi totdeauna părţi laterale pentru procesiunile interioare, pentru capele, un fel de locuri de plimbare în care nava principală se desface printre şiruri de coloane. Acestea fiind stabilite, numărul capelelor, al portalurilor, al clopotniţelor, al extremităţilor ascuţite se modifică la infinit, după fantezia secolului, a poporului, a artei. Odată prevăzută şi asigurată slujba religioasă, arhitectura face cum crede ea că e mai bine. Statui, vitralii, ferestre în formă de roză, arabescuri, dantelării, capiteluri, basoreliefuri sunt combinate de ea după logaritmul care îi convine. De aici prodigioasa varietate exterioară a acestor edificii, la baza cărora sălăşluieşte atâta ordine şi unitate. Trunchiul arborelui e imuabil, vegetaţia e capricioasă.

2. Parisul văzut de sus

Am încercat să reparăm, pentru cititor, admirabila biserică Notre-Dame de Paris. Am indicat sumar cea mai mare parte a frumuseţilor pe care le avea în secolul al XV-lea şi care îi lipsesc astăzi; dar am omis-o pe cea mai importantă dintre ele, adică priveliştea Parisului văzută atunci de la înălţimea turlelor sale.

După ce bâjbâiai în bezna spiralei care străpunge perpendicular zidul gros al clopotniţelor, când te pomeneai pe neaşteptate pe una din cele două platforme înalte scăldate în lumină şi aer, priveliştea ce ţi se desfăşura în faţa ochilor din toate părţile deodată era într-adevăr frumoasă; un spectacol sui-generis, despre care îşi pot face lesne o idee aceia dintre cititorii noştri care au avut fericirea să vadă un oraş gotic întreg, complet, omogen, aşa cum au mai rămas câteva, ca Nurembergul în Bavaria sau Vitoria în Spania; sau chiar unele eşantioane mai mici, numai dacă sunt bine păstrate, ca Vitré în Bretania sau Nordhausen în Prusia.

Parisul de acum trei sute cincizeci de ani, Parisul secolului al XV-lea era încă de pe atunci un oraş imens. Noi, parizienii, ne înşelăm de obicei în privinţa terenului pe care credem că l-a câştigat de atunci. De pe vremea lui Ludovic al XI-lea, Parisul a crescut chiar cu ceva mai mult de o treime. Fireşte, oraşul a pierdut mai mult ca frumuseţe decât a câştigat ca mărime.

După cum se ştie, Parisul s-a născut în vechea insulă a Cetăţii, în aşa-numita Cité, care are forma unui leagăn. Plaja acestei insule i-a fost prima incintă. Sena i-a fost primul şanţ de apărare. Vreme de multe veacuri, Parisul a rămas o insulă cu două poduri, unul la nord, altul la miazăzi, şi cu două capete de pod, care îi erau totodată şi porţi, şi fortăreţe: Grand-Châtelet (Marea Fortăreaţă), pe malul drept, şi Petit-Châtelet (Mica Fortăreaţă) pe malul stâng. Apoi, încă de pe vremea primei dinastii, simţindu-se

prea strâmtorat în insulă şi nemaiputând să se mişte în ea, Parisul trece peste apă. Şi-atunci, dincolo de Grand, dincolo de Petit-Châtelet, a început să taie câmpia, pe ambele maluri ale Senei, un prim brâu de ziduri şi turnuri. În secolul trecut mai rămăseseră câteva urme din vechea incintă; astăzi n-a mai rămas decât amintirea ei şi, ici-colo, câte o tradiţie ca Poarta Baudets sau Baudoyer, Porta Bagauda. Încetul cu încetul, valul de case, împins mereu din inima oraşului în afară, se revarsă, roade, strică şi şterge întăritura de ziduri. Filip-August îi face un nou dig. El închide Parisul într-un lanţ circular de turnuri mari, înalte şi solide. Timp de peste un secol, casele se înghesuie, se adună şi-şi înalţă nivelul în acest bazin, ca apa într-un rezervor. Ele încep să devină adânci, pun etaje peste etaje, se urcă unele peste altele, ţâşnesc în sus ca o sevă comprimată şi se luptă, care mai de care, să-şi scoată capul pe deasupra celor din vecinătate, ca să aibă un pic de aer. Uliţa se adânceşte şi se îngustează din ce în ce; orice loc gol se umple până la refuz şi dispare. Casele sar, în sfârşit, pe deasupra zidului lui Filip-August şi se împrăştie voioase pe câmpie, fără nicio ordine şi strâmb, ca nişte evadaţi. Acolo se aşază temeinic, îşi croiesc grădini în câmp şi stau la largul lor. Începând din 1367, periferia oraşului, foburgul, se lăţeşte atâta, încât e necesară o nouă întăritura de ziduri, mai ales pe malul drept. Carol al V-lea o zideşte. Dar un oraş ca Parisul e în continuă revărsare. Numai asemenea oraşe devin capitale. Ele sunt nişte pâlnii la care duc toate povârnişurile geografice, politice, morale şi intelectuale ale unei ţări, toate pantele naturale ale unui popor; nişte fântâni ale civilizaţiei, ca să zicem aşa, dar şi nişte canale în care negoţ, industrie, inteligenţă, populaţie, tot ce e sevă, tot ce e viaţă, tot ce e suflet într-o naţiune se filtrează şi se adună neîncetat, picătură cu picătură, veac cu veac. Incinta lui Carol al V-lea are deci soarta incintei lui Filip-August. De la sfârşitul secolului al XV-lea, e trecută, depăşită, şi foburgul aleargă mai departe. În secolul al XVI-lea, pare că dă înapoi văzând cu ochii şi se înfundă din ce în ce mai mult în vechiul oraş, căci un nou oraş a şi început să se

îndesească în afară. Astfel, începând din secolul al XV-lea, ca să ne oprim aici, Parisul îşi uzase cele trei cercuri concentrice de ziduri, care, pe vremea lui Iulian Apostatul, se aflau, ca să zicem aşa, în germene în Grand-Châtelet şi Petit-Châtelet. Puternicul oraş făcuse să-i crape rând pe rând cele patru brâuri de ziduri, ca un copil care creşte şi-i plesnesc hainele de anul trecut. Sub Ludovic al XV-lea se mai vedeau pe alocuri, străpungând această mare de case, câteva grupuri de turnuri în ruină ale vechilor întărituri, ca nişte vârfuri de coline când se revarsă apele, ca nişte şiraguri de insule ale vechiului Paris, înecat sub noul oraş.

De atunci, Parisul s-a mai transformat încă, din nenorocire pentru ochii noştri; dar n-a trecut decât peste o întăritură în plus, aceea a lui Ludovic al XV-lea, un zid păcătos, de noroi şi scuipat, vrednic de regele care l-a clădit, vrednic de poetul care l-a cântat:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant.[38]

În secolul al XV-lea, Parisul era încă împărţit în trei oraşe cu totul distincte şi separate, fiecare cu fizionomia, specialitatea, moravurile, datinile, privilegiile şi istoria lui: Cetatea (la Cité), Universitatea şi Oraşul. Cetatea, care ocupa insula, era cea mai veche, cea mai mică, şi mamă a celorlalte două, înghesuită între ele, fie-ne iertată comparaţia, ca o bătrânică măruntă între două fete înalte şi frumoase. Universitatea acoperea malul stâng al Senei de la Tournelle până la Turnul Nesle, puncte care corespund în Parisul de astăzi: unul cu Hala de vinuri, altul cu Monetăria. Incinta ei scobea destul de adânc câmpia în care Iulian îşi clădise termele. Colina Saint-Geneviève se afla cuprinsă în ea. Punctul culminant al acestei curbe de ziduri era Poarta Papală, adică aproximativ actualul loc al Panteonului. Oraşul (la Ville), care constituia cea mai mare dintre cele trei bucăţi ale Parisului, stăpânea malul drept. Cheiul său, rupt odinioară sau întrerupt în mai multe locuri, mergea de-a lungul Senei, de la Turnul Billy la Turnul du Bois, adică din

---

[38] Joc de cuvinte care s-ar traduce prin: “Zidul împrejmuind Parisul face Parisul să murmure” (fr.).

locul unde se află astăzi la Grenier d'Abondance până la locul unde sunt astăzi Tuileries. Cele patru puncte în care Sena tăia incinta capitalei, la Tournelle şi Turnul Nesle, pe stânga, Turnul Billy şi Turnul du Bois pe dreapta, erau numite îndeobşte cele patru turnuri ale Parisului. Oraşul pătrundea în câmpie şi mai adânc decât Universitatea. Punctul culminant al întăriturii Oraşului (cea a lui Carol al V-lea) se afla la porţile Saint-Denis şi Saint-Martin, a căror amplasare nu s-a schimbat.

După cum am spus, fiecare dintre cele trei mari împărţiri ale Parisului era un oraş, dar un oraş prea special ca să fie complet, un oraş care nu se putea lipsi de celelalte două. De aceea, înfăţişarea lor era cu totul deosebită. În Cité abundau bisericile, în Oraş, palatele, în Universitate, colegiile. Lăsând la o parte aici caracteristicile mai puţin importante ale vechiului Paris şi toanele urbanismului, vom spune, dintr-un punct de vedere general şi neluând decât ansamblul şi masele din haosul jurisdicţiilor comunale, că insula aparţinea episcopului, malul drept, starostelui negustorilor, malul stâng, rectorului. Domnul *prévôt* al Parisului, ofiţer regal, şi nu municipal, era mai mare peste toţi. Cité-ul avea catedrala Notre-Dame, Oraşul avea Luvrul şi Primăria, Universitatea avea Sorbona. Oraşul avea Halele, Cité-ul avea spitalul Hôtel-Dieu, Universitatea avea promenada Pré-aux-Clercs (Pajiştea Clericilor). Delictul săvârşit de studenţi pe malul stâng, în Pré-aux-Clercs al lor, era judecat în insulă, la Palatul Justiţiei, şi pedepsit pe malul drept, la Montfaucon. Asta, dacă nu cumva intervenea rectorul, simţind că Universitatea e puternică şi regele e slab; căci studenţii se bucurau de privilegiul de a fi spânzuraţi pe teritoriul lor.

(Cele mai multe dintre privilegiile acestea – şi, în treacăt fie spus-existau şi altele mai bune-fuseseră smulse regilor prin răscoale şi răzvrătiri. Acesta e drumul dintotdeauna. Regele nu dă decât atunci când poporul îi smulge. Există o veche cartă care, în mod naiv, referindu-se la fidelitate spune acelaşi lucru: *Civibus fidelitas în reges, quae tamen*

aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia[39]*).*

În secolul al XV-lea, Sena scălda cinci insule în incinta Parisului: insula Louviers, unde se găseau pe atunci copaci, iar acum nu e decât lemn; insula Vacilor şi Insula Notre-Dame, amândouă pustii, în afară de câteva cocioabe, amândouă fiefuri ale episcopului (în secolul al XVII-lea, din aceste două insule s-a făcut una singură, care a fost clădită şi căreia noi îi spunem insula Saint-Louis); în sfârşit, insula Cité şi, în vârful ei, insuliţa Podarul Vacilor, care s-a prăbuşit mai apoi sub umplutura de pământ a Podului Nou (Pont-Neuf). Insula Cité avea pe atunci cinci poduri; trei la dreapta, Podul Notre-Dame şi Pont-aux-Change (Podul Zarafilor), din piatră, Pont-aux-Meuniers (Podul Morarilor) din lemn; două la stânga: Podul Mic (Petit-Pont), din piatră, şi Podul Sfântul Mihail (Pont Saint-Michel), din lemn: toate pline de case. Universitatea avea şase porţi clădite de Filip-August; acestea erau, începând de la Tournelle: Poarta Saint-Victor, Poarta Bordelle, Poarta Papală, Poarta Saint-Jacques, Poarta Saint-Michel, Poarta Saint-Germain. Oraşul avea şase porţi clădite de Carol al V-lea; acestea erau, pornind de la Turnul Billy: Poarta Saint-Antoine, Poarta Templului, Poarta Saint-Martin, Poarta Saint-Denis, Poarta Montmartre, Poarta Saint-Honoré. Toate aceste porţi erau solide, dar şi frumoase, căci frumuseţea nu vatămă puterea. Un şanţ lat şi adânc, cu apă vijelioasă la vremea inundaţiilor de iarnă, spăla picioarele zidurilor de jur-împrejurul Parisului; Sena îi procura apa. Noaptea, porţile erau închise, fluviul era barat la cele două capete ale oraşului cu lanţuri groase de fier, şi Parisul dormea liniştit.

Văzute de sus, aceste trei burguri, Cité, Universitatea şi Oraşul, înfăţişau fiecare o împletitură încâlcită, formată din uliţe neobişnuit de întortocheate. Totuşi, se putea recunoaşte de la prima ochire că toate trei fragmentele de oraş alcătuiau un singur trup. Se vedeau îndată două străzi lungi şi paralele, fără întreruperi, fără abateri, aproape în

[39] Fidelitatea cetăţenilor faţă de regi, deşi câteodată întreruptă de răzmeriţe, a dobândit multe privilegii (lat.).

linie dreaptă, străbătând, amândouă, cele trei oraşe de la un capăt la altul, de la sud la nord, perpendiculare pe Sena, legându-le, amestecându-le, turnând, vărsând, pritocind neîncetat locuitorii dintre zidurile unuia între zidurile altuia şi făcând din trei oraşe unul singur. Prima dintre aceste străzi, mergând la Poarta Saint-Jacques de la Poarta Saint-Martin, se numea strada Saint-Jacques în Universitate, Strada Juiverie în Cité, Strada Saint-Martin în Oraş; şi trecea apa de două ori, sub numele de Petit-Pont şi de Podul Notre-Dame. A doua, care se numea Strada Harpei pe malul stâng, strada Dogăriei în insulă, strada Saint-Denis pe malul drept, Pont-Saint-Michel pe un braţ al Senei, Pont-au-Change pe celălalt braţ, mergea de la Poarta Saint-Michel în Universitate, la Poarta Saint-Denis în Oraş. Altminteri, sub atâtea nume diferite, ele erau tot numai două străzi, dar cele două străzi-mame, cele două străzi generatoare, cele două artere ale Parisului. Toate celelalte vene ale triplului oraş se adăpau sau se deşertau în ele.

Independent de aceste două străzi principale, diametrale, străpungând Parisul dintr-o parte într-alta în lărgime, comune întregii capitale, Oraşul şi Universitatea îşi mai aveau fiecare marea stradă principală, care mergea în sensul lungimii lor, paralel cu Sena şi, trecând, tăia în unghi drept cele două străzi „arteriale”. Astfel, în Oraş, strada principală cobora în linie dreaptă de la Poarta Saint-Antoine la Poarta Saint-Honoré; în Universitate, de la Poarta Saint-Victor la Poarta Saint-Germain. Aceste două mari căi, încrucişate cu cele două de mai înainte, formau urzeala pe care stătea, legată şi strânsă în toate direcţiile, reţeaua labirintică a uliţelor Parisului. În afară de ele, la o cercetare mai atentă desluşeai, în desenul încâlcit al acestei reţele, ca două jerbe lărgite, una în Universitate, cealaltă în Oraş, două mănunchiuri de străzi mari care mergeau deschizându-se de la posuri la porţi. Ceva din planul acesta geometric există încă şi astăzi.

Şi acum, ce aspect avea ansamblul acesta, văzut de la înălţimea turlelor catedralei Notre-Dame, în 1482? Iată ce vom încerca să arătăm.

Privitorul care ajungea sus gâfâind era mai întâi orbit de mulţimea acoperişurilor, a hornurilor, a uliţelor, a podurilor, a pieţelor, a săgeţilor, a clopotniţelor. Toate îţi izbeau ochii dintr-o dată, crestele tăiate ale caselor, acoperişurile ascuţite, foişoarele suspendate pe colţurile zidurilor, piramida de piatră din secolul al XI-lea, obeliscul de ardezie din secolul al XV-lea, turla rotundă şi golaşă a turnului mare, turla pătrată şi dantelată a bisericii, senzaţia de mare, mic, masiv, aerian. Privirea se pierdea multă vreme, cât putea mai adânc, în acest labirint, unde nu exista nimic care să nu-şi aibă originalitatea, raţiunea, geniul, frumuseţea sa, nimic care să nu fie datorat artei, începând cu cea mai neînsemnată căsuţă, cu faţada ei pictată şi sculptată, cu lemnăria ei exterioară, cu intrarea ei boltită, cu etajele ei ieşite în afară, şi până la regescul Luvru, care avea atunci o coloană de turnuri. Dar iată principalele grupuri pe care le desluşeai când ochii începeau să ţi se deprindă.

Mai întâi Cité. Insula Cité, cum spune Sauvai, în al cărui stil confuz se găsesc uneori şi fraze frumoase, insula Cité e făcută ca o navă mare, împotmolită şi înţepenită pe firul apei, spre mijlocul Senei. Am explicat mai adineauri că în secolul al XV-lea nava aceasta era legată de cele două maluri ale fluviului prin cinci poduri. Forma de corabie îi izbise şi pe scribii heraldici; căci de la ea, şi nu de la asediul normanzilor, se trage, după Favyn şi Pasquier, nava zugrăvită pe vechea stemă a Parisului. Pentru cine ştie să-l descifreze, blazonul e o algebră, blazonul e o limbă. Întreaga istorie a celei de-a doua jumătăţi a Evului Mediu e scrisă pe blazon, după cum prima jumătate e scrisă în simbolismul bisericilor romanice. Acestea sunt hieroglifele feudalismului, după cele ale teocraţiei.

Aşadar, întâi se înfăţişa insula Cité, cu pupa spre răsărit şi cu prova spre apus. Întors spre prova, aveai în faţă o turmă nenumărată de vechi acoperişuri, peste care se rotunjea, largă şi plumbuită, partea dinapoi a Sfintei Capele, asemenea spinării unui elefant, cu turla aşezată deasupra. Doar că aici turla era săgeata cea mai

îndrăzneaţă, cea mai lucrată, cea mai meşteşugită, cea mai mărunţită dintre cele prin al căror con de dantelă s-a văzut vreodată cerul. Peste drum de Notre-Dame, în imediata apropiere, trei străzi se revărsau în piaţa din faţa catedralei, o piaţă frumoasă, cu case vechi. Pe partea de miazăzi a pieţei acesteia se pleca faţada zbârcită şi posacă a spitalului Hôtel-Dieu, cu un acoperiş ce părea plin de bube, puroi şi negi. Apoi, la dreapta, la stânga, la răsărit, la apus, în incinta atât de îngustă totuşi a Cité-ului, se înălţau clopotniţele a douăzeci şi una de biserici din toate timpurile, de toate formele, de toate mărimile, de la scunda şi găunoasa campanulă romanică a bisericii Saint-Denis-du-Pas, carcer Glaucini, până la cele fine ale bisericilor Saint-Pierre-aux-Boeufs şi Saint-Landry. În spatele catedralei Notre-Dame se întindea, spre nord, mănăstirea cu galeriile ei gotice, spre sud, palatul semiromanic al episcopului, la răsărit, vârful pustiu al Terrain-ului. În îngrămădirea aceasta de case, ochiul mai desluşea, după înaltele tiare de piatră ajurată care încununau pe atunci, chiar pe acoperiş, ferestrele cel mai de sus ale clădirilor, palatul dăruit de Oraş, sub Carol al VI-lea, lui Juvenal des Ursins; ceva mai încolo, barăcile gudronate ale târgului Palus (Marché-Palus); altundeva, absida nouă a bisericii Saint-Germain-le-Vieux, prelungită în 1458 cu un capăt al Străzii Fierarilor; şi apoi, din loc în loc, câte o răspântie mişunând de oameni, câte un stâlp al infamiei ridicat la vreun colţ de stradă, câte o frumoasă porţiune din pavajul lui Filip-August, cu minunate dale în dungi, aşternute în mijlocul drumului pentru copitele cailor şi atât de prost înlocuite în secolul al XVI-lea cu nefericitul strat de pietriş zis pavajul „Ligii”; apoi vreo curte interioară pustie, cu unul din diafanele turnuri ale scării cum se făceau în secolul al XV-lea şi cum se mai poate încă vedea unul pe strada Bourdonnais, în sfârşit, la dreapta Sfintei Capele, spre apus, Palatul de Justiţie îşi aţintea pe malul apei grupul de turle. Copacii înalţi ai grădinilor regelui, care acopereau capătul răsăritean al Cité-ului, mascau Ostrovul Podarului. Cât despre fluviu, de la înălţimea turlelor catedralei Notre-Dame, nu-l vedeai pe

niciuna din cele două părţi ale Cité-ului. Sena dispărea sub poduri, podurile dispăreau sub case.

Şi când treceai de podurile acestea, ale căror acoperişuri băteau în verde, mucegăite pretimpuriu de aburii fluviului, dacă îţi îndreptai privirea spre stânga, spre Universitate, prima clădire care te izbea era un snop îndesat şi stufos de turle, Petit-Châtelet, a cărui intrare boltită, larg deschisă, înghiţea capătul Podului Mic; apoi, dacă străbăteai cu privirea fluviul, de la răsărit spre apus, de la Tournelle la Turnul Nesle, vedeai un lung şirag de case cu grinzi sculptate, cu geamuri colorate, cu fiecare etaj ieşit în afară deasupra pavajului; vedeai un interminabil zigzag de creste ale acoperişurilor caselor înstărite, tăiat adesea de capătul unei străzi şi, din când în când, tăiat, de asemenea, de faţa sau de cotul vreunei mari clădiri de piatră, întinzându-şi în voie curţile şi grădinile, aripile şi grupurile de locuinţe, prin sumedenia de case strânse şi înghesuite, ca un mare senior într-o gloată de oameni de rând. Pe chei se aflau cinci sau şase clădiri de acest fel, de la locuinţa familiei de Lorraine, care împărţea cu bernardinii marele teren îngrădit de la Tournelle, şi până la palatul familiei Nesle, al cărui turn principal mărginea Parisul şi ale cărei acoperişuri ţuguiate erau în stare, timp de trei luni pe an, să scobească cu triunghiurile lor negre discul roşu al soarelui în amurg.

De altfel, partea aceasta a Senei era cea mai puţin negustorească dintre amândouă, aici, studenţii făceau mai mult zgomot şi erau mai numeroşi decât meseriaşii, iar cheiul propriu-zis nu exista decât de la Pont-Saint-Michel până la Turnul Nesle. Restul malului Senei era când un prundiş gol, ca dincolo de bernardini, când o îngrămădire de case cu talpa în apă, ca între cele două poduri. Acolo, spălătoresele făceau mare zarvă, strigau, vorbeau, cântau din zori şi până seara de-a lungul malului şi-şi băteau cu putere rufele, ca şi în zilele noastre. Priveliştea aceasta e una dintre cele mai vesele din Paris.

Universitatea părea croită dintr-o singură bucată. De la un capăt la altul forma un grup omogen şi compact.

Nenumăratele acoperişuri, dese, colţuroase, lipite unele de altele, compuse aproape toate din acelaşi element geometric, ofereau, văzute de sus, aspectul cristalizării unei aceleiaşi substanţe. Linia capricioasă a străzilor tăia grupul de case în porţiuni destul de echilibrate. Cele patruzeci şi două de colegii erau risipite destul de egal şi aflai, mai pretutindeni, câte unul din ele; coamele variate şi plăcute ale acestor frumoase clădiri erau făurite cu aceeaşi artă ca şi acoperişurile obişnuite, pe care le depăşeau, şi nu însemnau, la urma urmei, decât ridicarea la pătrat sau la cub a uneia şi aceleiaşi figuri geometrice. Ele complicau deci ansamblul fără să-l tulbure, îl completau fără să-l încarce. Geometria e o armonie. Ici-colo, câteva palate frumoase formau şi ele minunate reliefuri peste podurile pitoreşti ale clădirilor de pe malul stâng: palatul de Nevers, de Rome, de Reims, astăzi dispărute; palatul Cluny, care mai dăinuieşte încă, spre consolarea artistului; şi căruia acum câţiva ani i s-a luat atât de prosteşte coroana de pe turn. Lângă Cluny, palatul acela roman, cu frumoase bolţi arcuite – Termele lui Iulian. Mai existau, de asemenea, şi multe abaţii de o frumuseţe mai cucernică, de o măreţie mai gravă decât a palatelor, dar la fel de frumoase, la fel de mari. Mai întâi atrăgea privirile cea a bernardinilor, cu trei clopotniţe; apoi Sainte-Geneviève, a cărei turlă pătrată, existentă încă, face ca restul să fie atât de regretat; Sorbona, jumătate colegiu, jumătate mănăstire, din care mai dăinuieşte încă o navă atât de admirabilă, frumoasa mănăstire în formă de patrulater a mathurinilor; vecina ei, mănăstirea Saint-Benoât, între ale cărei ziduri a avut timp să se înjghebeze un teatru între a şaptea şi a opta ediţie a acestei cărţi; mănăstirea cordelierilor, cu cele trei uriaşe creste ale ei, puse una peste alta; mănăstirea augustinilor, al cărei ac graţios forma, după Turnul Nesle, a doua dantelărie din această parte a Parisului, pornind dinspre apus. Colegiile, care sunt, de fapt, verigi de legătură între mănăstire şi lume, ţineau, în seria monumentelor, media între palate şi abaţii: cu o severitate plină de eleganţă, cu o sculptură mai puţin veselă decât a palatelor, cu o

arhitectură mai puţin gravă decât a abaţiilor. Din nefericire, nu ne-a mai rămas aproape nimic din monumentele acestea în care arta gotică întretăia cu atâta precizie bogăţia şi economia. Bisericile (care erau numeroase şi splendide în Universitate şi se eşalonau şi ele în toate epocile arhitecturii, de la bolţile semicirculare ale lui Saint-Julien până la ogivele lui Saint-Severin), bisericile dominau totul şi, ca o armonie în plus în mănunchiul de armonii, străpungeau clipă de clipă silueta multiplă a crestelor clădirilor cu turle în formă de săgeţi, cu clopotniţe ajurate, cu ace zvelte, a căror linie era şi ea o minunată exagerare a unghiului ascuţit al acoperişurilor.

Solul Universităţii era deluros. Colina Sainte-Geneviève forma la sud-est o movilă enormă, şi merita să vezi, de sus, de pe Notre-Dame, mulţimea uliţelor înguste şi întortocheate (astăzi Cartierul Latin), ciorchinii de case risipiţi în toate sensurile, începând din creştetul movilei şi năpustindu-se în dezordine şi aproape perpendicular pe pantele ei până la malul Senei, unele părând că se prăbuşesc, altele că se caţără, toate că se ţin unele de altele. Un flux continuu de mii de puncte negre care se încrucişau pe pavaj făcea ca toate să-ţi joace în faţa ochilor: aşa arăta mulţimea locuitorilor, văzută de sus şi de departe.

În sfârşit, în intervalele dintre aceste acoperişuri, săgeţi, accidente ale nenumăratelor clădiri care îndoiau, răsuceau şi dantelau într-un fel atât de ciudat linia limită a Universităţii, se zărea din loc în loc un rest de zid acoperit cu muşchi, un turn gros şi rotund, o poartă de oraş crenelată închipuind locul fortăreţei: era incinta lui Filip-August. Dincolo de ea înverzeau pajiştile, dincolo de ea alergau drumurile, în lungul cărora se mai târau câteva case de foburg, cu atât mai rare, cu cât se depărtau mai mult. Câteva din foburgurile acestea aveau oarecare importanţă. Aşa era, mai întâi, pornind de la Tournelle, burgul Saint-Victor, cu podul dintr-o arcadă peste Bièvre, cu abaţia unde se putea citi epitaful lui Ludovic cel Gros, epitaphium Ludovici Grossi, şi cu biserica a cărei turlă

octogonală în formă de săgeată era flancată de patru clopotniţe mici datând din secolul al XI-lea (se mai poate vedea una asemănătoare la Etampes; n-a fost încă doborâtă); apoi, burgul Saint-Marceau, care avea încă pe atunci trei biserici şi o mănăstire. Apoi, lăsând la stânga moara Gobelins cu cele patru ziduri albe ale ei, dădeai de foburgul Saint-Jacques cu frumoasa cruce sculptată de la răspântie, cu biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pe-atunci gotică, ascuţită şi încântătoare, Saint-Magloire, frumoasă biserică din secolul al XIV-lea, preschimbată de Napoleon în pod pentru fân, şi Notre-Dame des Champs, unde se aflau mozaicuri bizantine, în sfârşit, după ce lăsa în plin câmp mănăstirea chartre-zilor (clădire bogată, contemporană cu Palatul de Justiţie, împrejmuită de grădiniţe compartimentate), după ce trecea peste ruinele rău famate ale lui Vauvert, ochiul întâlnea, spre apus, cele trei turle romanice de la Saint-Germain-des-Près. Burgul Saint-Germain, comună mare încă de pe atunci, cuprindea cincisprezece sau douăzeci de uliţe în dosul bisericii. Clopotniţa ascuţită de la Saint-Sulpice marca unul din colţurile burgului; alături se desluşea incinta dreptunghiulară a târgului Saint-Germain, pe locul unde astăzi se află piaţa; apoi, stâlpul infamiei pentru cei osândiţi de abate, un foişor rotund şi plăcut la vedere, acoperit bine cu un con de plumb. Mai încolo se afla ţiglăria şi strada Cuptorului, care ducea la cuptorul public de pâine, şi moara, pe colina ei, şi spitalul de leproşi, o căsuţă izolată şi prost văzută. Dar ceea ce atrăgea mai ales privirea şi-o fixa multă vreme era abaţia însăşi. Nici vorbă că mănăstirea, măreaţă şi ca biserică, şi ca seniorie, palatul abaţial în care episcopii de Paris se socoteau fericiţi dacă dormeau o noapte, sala de mese căreia arhitectul îi dăduse înfăţişarea, frumuseţea şi splendida fereastră în formă de roză a unei catedrale, eleganta capelă a Fecioarei, dormitorul monumental, grădinile întinse, grilajul cu ţepi, podul care se ridica şi se cobora la intrare, şirul de creneluri care se profila pe verdeaţa câmpiei împrejmuitoare, curţile în care străluceau militari laolaltă cu clerici în veşminte aurii, totul

grupat şi adunat în jurul celor trei turle înalte în formă de săgeată, cu boltă în plin cintru, solid aşezate pe o absidă gotică, alcătuiau o măreaţă siluetă la orizont.

Când, în sfârşit, după ce priveai îndelung Universitatea, te întorceai spre malul drept, spre Oraş, priveliştea îşi schimba brusc caracterul. Într-adevăr, Oraşul, cu mult mai mare decât Universitatea, era şi mai puţin unitar. La prima vedere ţi se părea împărţit în mai multe secţiuni mari şi ciudat de distincte. Mai întâi, spre răsărit, în partea aceea a Oraşului care îşi trage şi astăzi numele de la mlaştina în care Camulogène l-a înnămolit pe Cezar, se afla o îngrămădeală de palate. Îngrămădeala aceasta ajungea până la malul Senei. Patru palate aproape lipite unul de altul, Jouy, Sens, Barbeau şi locuinţa reginei, îşi oglindeau în Sena acoperişurile de ardezie tăiate de turle zvelte. Cele patru clădiri umpleau spaţiul dintre strada Nonaindières şi abaţia celestinilor, a cărei turlă reliefa graţios linia acoperişurilor şi a crenelurilor. Cele câteva cocioabe verzui, plecate spre apă în faţa clădirilor somptuoase, nu te împiedicau să le vezi frumoasele unghiuri ale faţadelor, ferestrelor largi şi pătrate, cu pervazuri de piatră, intrările boltite în ogivă, încărcate cu statui, liniile foarte drepte ale zidurilor totdeauna tăiate precis, şi toate acele încântătoare jocuri de arhitectură care fac mereu ca arta gotică să pară că-şi reîncepe, cu fiecare monument, combinările. Înapoia palatelor se întindea, în toate direcţiile, când despicată, împrejmuită cu palisade şi crenelată ca o fortăreaţă, când acoperită de copaci înalţi, ca o mănăstire, incinta imensă şi multiformă a miraculosului palat Saint-Paul, unde regele Franţei avea loc să adăpostească cât se poate de bine douăzeci şi doi de prinţi de talia moştenitorului şi a ducelui de Burgundia, cu slugile şi cu suita lor, fără să-i mai punem la socoteală pe marii seniori, pe împărat, când venea să vadă Parisul, şi leii care îşi aveau locuinţa aparte în palatul regal. Se cuvine să spunem că un apartament de prinţ se compunea pe atunci din nu mai puţin de unsprezece săli, de la camera de paradă până la camera de rugăciune, fără să mai vorbim de galerii, băi, băi de aburi şi alte „locuri de

prisos” aflate în fiecare apartament; fără să mai vorbim de grădinile particulare ale fiecărui oaspete regal; fără să mai vorbim de bucătăriile, cămările, oficiile şi sufrageriile comune ale casei; fără să mai vorbim de ogrăzile unde se aflau douăzeci şi două de locuri pentru pregătirea hranei şi băuturii pentru toţi, de la magaziile cu furaje până la crame; fără să mai pomenim jocurile de-o mie de feluri, cu mingea, cu racheta, cu ineluşul; coliviile cu păsări, heleşteiele cu peşte, menajeriile, grajdurile, staulele; bibliotecile, arsenalele şi turnătoriile. Iată ce era pe-atunci un palat regal, un Luvru sau un Saint-Paul. O cetate într-o cetate.

De pe turla unde ne aflam, palatul Saint-Paul, ascuns aproape pe jumătate de cele patru mari clădiri despre care am vorbit mai sus, părea încă uriaş şi era minunat de privit; se desluşeau cât se poate de bine, deşi erau iscusit unite cu clădirea centrală prin nişte galerii lungi, cu vitralii şi colonete, cele trei palate alipite de Carol al V-lea la palatul său; palatul Petit-Muce, cu balustrada dantelată înconjurându-i graţios acoperişul; palatul abatelui de Saint-Maur, cu siluetă de fortăreaţă, cu un turn mare, cu platforme pentru proiectile, cu ochiuri de metereze, cu gheare de fier pentru susţinerea zidurilor şi cu larga poartă saxonă purtând stema abatelui între cele două crestături ale punţii mobile; palatul contelui d’Etampes, al cărui turn de pază, ruinat la vârf, se rotunjea în faţa ochilor, zimţat ca o creastă de cocoş. Ici-colo, pâlcuri de câte trei sau patru stejari bătrâni păreau nişte conopide uriaşe; lebedele se zbenguiau în apele limpezi ale heleşteielor, şi apele aveau cute de umbră şi de lumină; numeroase curţi din care se zăreau porţiuni pitoreşti; Palatul Leilor cu ogivele joase aşezate pe stâlpi scurţi, saxoni, cu grilaje de fier şi cu răgete necontenite; dincolo de întregul ansamblu se vedea turla în formă de săgeată scorojită de la Ave-Maria; la stânga, locuinţa domnului *prévôt* al Parisului, străjuită de patru turle decupate cu multă fineţe; la mijloc, spre fund, palatul Saint-Paul propriu-zis, cu faţadele lui multiple, cu adaosurile lui succesive de la Carol al V-lea încoace, cu

excrescenţele lui hibride cu care fantezia arhitecţilor îl încărca de două veacuri, cu toate absidele capelelor, cu toate crestele galeriilor, cu miile de morişti de vânt şi cu cele două turnuri înalte şi învecinate, ale căror acoperişuri conice, înconjurate la bază de creneluri, păreau nişte pălării cu vârful ascuţit şi cu borurile ridicate.

Continuând să urce etajele acestui palat ca un amfiteatru, întins până departe, pe pământ, după ce trecea de o râpă adânc săpată în acoperişurile Oraşului, care marca trecerea străzii Saint-Antoine, ochiul – şi ne vom mărgini numai la monumentele principale – dădea de palatul d'Angoulème, o vastă construcţie a mai multor epoci, unde existau părţi întregi cu totul noi şi foarte albe, care se potriveau cu ansamblul cum s-ar potrivi un petic roşu pe o haină albastră. Totuşi, acoperişul neobişnuit de ascuţit şi de înalt al palatului modern, încărcat de jgheaburi cizelate, acoperit cu plăci de plumb în care se rostogoleau, în o mie de arabescuri fanteziste, strălucitoarele încrustaţii de aramă aurită, acoperişul acesta atât de curios damaschinat se înălţa graţios în mijlocul ruinelor întunecate ale vechii clădiri, ale cărei turnuri bătrâne şi groase, pe care vârsta le umflase ca pe nişte butii, pleoştite de bătrâneţe şi crăpate de sus în jos, semănau cu nişte pântece mari, dezgolite. Înapoia lor se înălţa pădurea de ace a palatului Tournelles. Nicăieri pe lume, nici la Chambord, nici la Alhambra, nu exista privelişte mai plină de vrajă, mai aeriană, mai minunată decât desişul acesta de săgeţi, de clopotniţe mici, de hornuri, de morişti de vânt, de spirale, de şuruburi, de turnuleţe străpunse de lumină şi care păreau găurite la stanţă, de pavilioane, de turnuri în formă de fus sau, cum li se spunea pe-atunci, de foişoare, fiecare cu altă formă, altă înălţime şi altă poziţie. Ai fi zis că ai în faţă o gigantică tablă de şah făcută din piatră.

La dreapta palatului Tournelles, snopul de turle uriaşe, negre ca cerneala, intrând unele în altele şi legate, ca să zicem aşa, printr-un şanţ circular, cu donjonul străpuns mai mult de ochiurile meterezelor decât de ferestre, cu puntea de la intrare totdeauna ridicată, cu grilajul de fier totdeauna

coborât, e Bastilia. Ciocurile negre ieşite dintre creneluri şi pe care, de departe, le-ai lua drept jgheaburi, sunt tunuri.

Sub bătaia lor, la picioarele uriaşei clădiri, iată poarta Saint-Antoine, ascunsă între cele două turnuri ale ei.

Dincolo de Tournelles, până la zidul lui Carol al V-lea, se desfăşura, cu bogate compartimente de iarbă şi flori, un covor catifelat de ogoare şi de parcuri regale, în mijlocul cărora puteai recunoaşte, după labirintul de copaci şi de alei, faimoasa grădină Dedalus, dăruită de Ludovic al XI-lea lui Coictier[40].

Observatorul doctorului se înălţa deasupra acestui labirint ca o enormă coloană izolată având o căsuţă drept capitel. În oficina aceasta s-au făcut cumplite preziceri astrologice.

Acolo e astăzi Piaţa Regală.

După cum am spus, cartierul palatului, despre care am încercat să-i facem o idee cititorului, neindicându-i totuşi decât ce avea mai important, umplea unghiul pe care incinta lui Carol al V-lea îl făcea cu Sena, la răsărit. Centrul Oraşului era ocupat de-o îngrămădire de case pentru popor. Acolo, într-adevăr, se revărsau pe malul drept cele trei poduri din Cité, iar podurile zămislesc mai întâi case şi apoi palate. Grămada aceasta de locuinţe citadine, înghesuite ca nişte celule într-un stup, îşi avea farmecul ei. Acoperişurile unei capitale se aseamănă cu valurile unei mări, şi au deci ceva măreţ. Mai întâi uliţele, încrucişate şi încurcate, făceau o sută de figuri interesante înăuntrul grămezii de case. În jurul Halelor ai fi zis că vezi o stea cu o mie de raze. Străzile Saint-Denis şi Saint-Martin, cu nenumăratele lor ramificaţii, urcau una după alta, ca doi copaci mari ale căror crengi se amestecau. Apoi, liniile strâmbe ale străzilor Ipsosului, Sticlăriei, Ţesătoriei etc. Şerpuiau pe întreaga înălţime. Se mai aflau acolo şi clădiri frumoase, care străpungeau unduirea împietrită a mării acesteia de acoperişuri. La capătul Podului Zarafilor, după care se

---

40 Medicul lui Ludovic al XI-lea. Crezându-l în stare să-i prelungească viaţa, regele îl copleşea pe Coictier cu nenumărate daruri.

vedea spumegând Sena sub roţile Podului Morarilor, se afla Châtelet, care nu mai era turnul roman de pe vremea lui Iulian Apostatul, ci un turn feudal din secolul al XIII-lea, dintr-o piatră atât de dură, încât în trei ore târnăcopul nu reuşea să scoată din el nici măcar un pumn de sfărâmătură. Urma apoi bogata clopotniţă pătrată de la Saint- Jacques-de-la-Boucherie, cu muchiile ei acoperite de sculpturi, admirabilă încă de pe atunci, deşi în secolul al XV-lea nu era încă terminată. Pe atunci, îi lipseau mai ales cei patru monştri care, şi astăzi, cocoţaţi în unghiurile acoperişului, par patru sfincşi meniţi să-i dea Parisului nou să dezlege enigma Parisului vechi; Rault, sculptorul, i-a pus acolo abia în 1526 şi a căpătat douăzeci de franci pentru muncă. Urma apoi Casa cu Stâlpi, deschisă spre Piaţa Grève, despre care i-am oferit o idee cititorului. Apoi, Saint-Gervais, pe care un portal de „bun-gust” l-a stricat mai târziu; Saint-Méry, ale cărei vechi ogive mai erau încă apropiate de bolta în plin cintru; Saint-Jean, a cărui săgeată ascuţită devenise proverbială; şi mai erau alte zeci de monumente care nu se sfiau să-şi îngroape frumuseţile în haosul acesta de uliţe, înguste şi adânci. Mai adăugaţi crucile de piatră sculptată, mai des întâlnite pe la răspântii decât spânzurătorile; Cimitirul Inocenţilor, căruia i se zărea de departe, peste acoperişuri, incinta arhitecturală; stâlpul infamiei din Hale, căruia i se vedea coama între două hornuri din strada Cossonnerie; scara de la Croix-du-Trahoir aşezată la o răspântie totdeauna plină de lume; clădirile rotunde ale Halei de grâu; crâmpeiele vechii incinte a lui Filip-August din care se zăreau ici-colo, înecate printre case, turnuri roase de iederă, porţi ruinate, porţiuni de ziduri schilodite şi gata să se năruiască; cheiul cu sumedenia lui de dughene şi de zahanale însângerate; mai adăugaţi Sena plină de corăbii, de la Port-au-Foin la Fort-l’Evêque şi veţi avea imaginea confuză a ceea ce era în 1482 trapezul central al Oraşului.

Odată cu cele două cartiere, unul al palatelor, altul al caselor obişnuite, Oraşul oferea privirilor un al treilea element, alcătuit dintr-o lungă zonă de mănăstiri care îl

marginea aproape de jur-împrejur, de la răsărit la apus, formându-i, în dosul incintei fortificate ce închidea Parisul, o a doua incintă interioară de mănăstiri şi capele. Astfel, imediat lângă parcul Tournelles, între strada Saint-Antoine şi vechea stradă a Templului, se afla Sainte-Catherine cu imensul ei ogor mărginit numai de zidul Parisului. Între vechea şi noua stradă a Templului, se afla Templul, un sinistru mănunchi de turnuri, înalt, drept şi izolat în mijlocul unei vaste îngrădiri crenelate. Între Strada Nouă a Templului şi strada Saint-Martin se afla abaţia Saint-Martin, în mijlocul grădinilor, superbă biserică fortificată al cărei brâu de turnuri, ca şi tiara de clopotniţe, nu erau întrecute, ca forţă şi splendoare, decât de biserica Saint-Germain-des-Près. Între cele două străzi, Saint-Martin şi Saint-Denis, se întindea curtea mare a bisericii Trinité. În sfârşit, între strada Saint-Denis şi strada Montorgueil, se afla biserica Filles-Dieu. Alături se zăreau acoperişurile putrezite şi incinta cu pavajul scos al Curţii Miracolelor. Aceasta era singura verigă profană amestecată în cucernicul lanţ al mănăstirilor.

În sfârşit, al patrulea compartiment care se desena de la sine în aglomerarea acoperişurilor de pe malul drept, ocupând colţul apusean al incintei şi malul apei în aval, era un nou ghem de palate şi de locuinţe bogate, adunate la poalele Luvrului. Bătrânul Luvru al lui Filip-August, uriaşa clădire al cărei turn principal reunea în jurul său douăzeci şi trei de turnuri mari, fără să mai socotim turnuleţele, părea de departe încastrat în culmile gotice ale palatului d'Alençon şi ale Micului Bourbon. Hidra aceasta de turnuri, paznic gigant al Parisului, cu cele optzeci de capete mereu ridicate, cu crupele sale monstruoase, plumbuite şi acoperite cu solzi de ardezie, strălucind toate de reflexe metalice, încheia spre apus, într-un fel uimitor, configuraţia Oraşului.

Aşadar, o imensă îngrămădire de case orăşeneşti, ceea ce romanii numeau insula, flancate la dreapta şi la stânga de două blocuri de palate încununate unul de Luvru, celălalt de Tournelles, înconjurate la nord de-un lung brâu de abaţii

şi de îngrădituri cultivate, totul amalgamat şi contopit dinaintea ochilor; pe această mulţime de clădiri ale căror acoperişuri de ţiglă şi de ardezie profilau, unele peste altele, atâtea lanţuri ciudate, clopotniţele tatuate, gofrate şi gravate ale celor patruzeci şi patru de biserici de pe malul drept; miriade de uliţe care le străbăteau, iar ca limită, de o parte, o împrejmuire de ziduri înalte, cu turnuri pătrate (cea a Universităţii avea turnuri rotunde), de cealaltă parte, Sena, tăiată de poduri şi purtând mulţime de corăbii: iată Oraşul în secolul al XV-lea.

Dincolo de ziduri, câteva foburguri se îngrămădeau la porţi, dar mai puţin numeroase şi mai risipite decât cele ale Universităţii, în dosul Bastiliei, se aflau zeci de cocioabe înghesuite în jurul curioasei sculpturi de la Croix-Faubin şi a arcadelor exterioare de susţinere ale abaţiei Saint-Antoine-des-Champs; apoi, Popincourt, pierdut în grâu; apoi, Courtille, vesel sat al crâşmelor; burgul Saint-Laurent cu biserica a cărei clopotniţă părea, de departe, că se adaugă la turnurile ascuţite ale Porţii Saint-Martin; foburgul Saint-Denis, cu vasta îngrăditură de la Saint-Ladre; dincolo de Poarta Montmartre, Hambarul Corăbierilor înconjurat de ziduri albe; în dosul lui, Montmartre cu pantele sale de cretă, care avea pe-atunci aproape tot atâtea biserici câte mori şi care n-a păstrat decât morile, căci lumea nu mai cere acum decât hrană trupească. În sfârşit, dincolo de Luvru se vedea întinzându-se în câmpie foburgul Saint-Honorè, încă de pe atunci foarte mare; se mai vedeau câmpia înverzită de la Petit-Bretagne şi, desfăşurându-se, Târgul de Purcei, în centrul căruia se înălţa forma rotundă a groaznicei vetre unde erau fierţi falsificatorii de bani. Între Courtille şi Saint-Laurent aţi fi zărit, pe vârful unei movile aflate în câmpia goală, un fel de clădire care semăna de departe a colonadă ruinată, dar rămasă în picioare pe o temelie şubrezită. Nu era nici vreun Parthenon, nici vreun templu al lui Jupiter Olimpianul. Era Montfaucon.

Acum, dacă enumerarea atâtor clădiri, oricât de sumară am fi dorit-o, n-a şters din mintea cititorului imaginea vechiului Paris pe măsură ce o construiam, o vom rezuma

în câteva cuvinte. În centru, insula Cité, semănând prin forma ei cu o uriaşă broască ţestoasă; şi scoţându-şi podurile acoperite cu solzii ţiglelor, ca pe nişte labe, de sub carapacea gri a acoperişurilor. La stânga, trapezul monolit, ferm, dens, strâns, ţepos, al Universităţii. La dreapta, vastul semicerc al Oraşului, mult mai bogat în grădini şi monumente. Cele trei ansambluri, Cité, Universitatea, Oraşul, brăzdate de nenumărate uliţe. De-a curmezişul, Sena, maica Senă cum spune părintele du Breul, împănată de ostroave, de poduri şi de corăbii. De jur-împrejur, o câmpie imensă, peticită cu mii de soiuri de culturi, presărată cu sate frumoase; la stânga, Issy, Vanvres, Vangirard, Montrouge, Gentilly, cu turnul său rotund şi turnul său pătrat etc.; la dreapta, zeci de alte sate, de la Conflans până la Ville-revèque. În zare, un şir de coline aşezate în cerc precum marginile unui bazin. În sfârşit, departe, spre răsărit, Vincennes, cu cele şapte turnuri dreptunghiulare; la sud, Bicêtre cu turlele lui ascuţite; la nord, Saint-Denis cu săgeata sa; la apus, Saint-Cloud cu donjonul său. Iată Parisul pe care îl vedeau de la înălţimea turlelor catedralei Notre-Dame corbii vieţuitori în 1482.

Şi totuşi, despre oraşul acesta Voltaire a spus că, înainte de Ludovic al XIV-lea, nu avea decât patru monumente frumoase: domul Sorbonei, Val-de-Grâce, Luvrul modern şi un al patrulea, pe care nu-l mai ştiu, poate palatul Luxemburg. Din fericire, tot Voltaire a mai scris şi Candide şi tot el a fost, dintre toţi oamenii născuţi de când există omenirea, cel care a purtat cel mai bine pe buze râsul diabolic. De altfel, aceasta dovedeşte că poţi să fii un adevărat geniu fără să pricepi o iotă dintr-o artă de care eşti străin. Nu credea oare Molière că-i cinstea grozav pe Rafaël şi pe Michelangelo numindu-i *Mignarzi*[41] ai epocii lor?

Dar să revenim la Paris şi la secolul al XV-lea.

Pe atunci, Parisul nu era numai un oraş frumos, era şi un oraş omogen, un produs arhitectural şi istoric al Evului Mediu, o cronică de piatră. Era o cetate formată numai din

---

[41] Pierre Mignard (1610-l695), pictor francez; a lucrat la decorarea mănăstirii Val-de-Grâce din Paris.

două straturi, stratul arhitecturii cu bolta în plin cintru şi stratul gotic, căci stratul roman dispăruse de multă vreme, în afară de Termele lui Iulian, unde mai străpungea încă crusta groasă a Evului Mediu. Cât despre stratul celtic, nu i se găseau urmele nici când se săpau fântâni.

Cincizeci de ani mai târziu, Renaşterea a venit să-şi amestece, în unitatea aceasta atât de severă şi totuşi atât de variată, luxul orbitor al fanteziilor şi al sistemelor proprii, abuzul ei de bolţi romane în plin cintru, de coloane greceşti şi de bolţi turtite gotice, sculptura ei atât de gingaşă şi ideală, gustul ei deosebit pentru arabescuri şi acante, păgânismul ei arhitectural contemporan cu Luther, iar Parisul a devenit poate şi mai frumos, deşi mai puţin armonios pentru ochi şi gândire. Dar momentul acesta splendid n-a ţinut mult. Renaşterea n-a fost imparţială; ea nu s-a mulţumit numai să clădească, a vrut să şi dărâme. E adevărat că avea nevoie de spaţiu. De aceea, Parisul gotic n-a fost întreg decât un minut. Abia se termina Saint-Jacques-de-la-Boucherie, că şi începea dărâmarea Luvrului vechi.

De atunci, marelui oraş i-a fost dat să se deformeze din zi în zi. Parisul gotic, sub care se ştergea Parisul roman, s-a şters şi el, la rândul lui. Dar se poate oare spune care Paris l-a înlocuit?

Există Parisul Catherinei de Medicis, la Tuileries, şi Parisul lui Henric al II-lea, la Hôtel de Viile, două clădiri încă de mare gust; Parisul lui Henric al IV-lea, la Place Royale; faţade de cărămidă cu muchii de piatră, cu acoperişuri de ardezie, case tricolore; exista Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Val-de-Grâce: o arhitectură turtită şi îndesată, bolţi ca nişte mânere de coş, un nu ştiu ce umflat în coloane şi ghebos în boltă; există Parisul lui Lodovic al XIV-lea, la Invalizi: mare, bogat, aurit şi rece; Parisul lui Ludovic al XV-lea, la Saint-Sulpice: volute, noduri de panglici, nori, fidea şi cicoare, toate din piatră; Parisul lui Ludovic al XVI-lea, la Panteon: Sfântul-Petru din Roma, prost copiat (clădirea a fost îndesată stângaci, ceea ce nu i-a înfrumuseţat liniile); Parisul Republicii, la Şcoala de Medicină: un biet gust grec

şi roman, care aduce cu Coliseul sau cu Parthenonul pe cât aduce Constituţia Anului III cu legile lui Minos, şi care poartă în arhitectură numele de *gust messidor;* Parisul lui Napoleon, cu Place Vendôme: acesta e sublim, o coloană de bronz făurită din tunuri; Parisul Restauraţiei, la Bursă: o colonadă foarte albă suportând o friză foarte netedă – totul e pătrat şi a costat douăzeci de milioane.

De fiecare dintre aceste monumente caracteristice se leagă, printr-o similitudine de gust, de aspect şi de atitudine, un număr oarecare de case, risipite în diverse cartiere şi pe care ochiul cunoscătorului le deosebeşte şi le datează cu uşurinţă. Când ştii să vezi, regăseşti spiritul unui secol şi fizionomia unui rege până şi în ciocanul de la clopotul unei porţi.

Parisul actual nu mai are aşadar o fizionomie unitară. El e o colecţie de eşantioane a mai multor secole, şi cele mai frumoase dintre ele au dispărut. Capitala nu sporeşte decât în case, şi ce case! Aşa cum se dezvoltă, Parisul se va reînnoi la fiecare cincizeci de ani. De aceea, semnificaţia istorică a arhitecturii sale se şterge de la o zi la alta. Monumentele se răvăşesc din ce în ce şi pare că le vezi pierind puţin câte puţin, înecate în case. Părinţii noştri aveau un Paris de piatră, fiii noştri vor avea un Paris de ghips.

Cât despre monumentele moderne ale Parisului nou, ne scutim bucuroşi de a vorbi despre ele. Şi nu fiindcă nu le-am admira cum se cuvine. Sainte-Geneviève a domnului Soufflot e, cu siguranţă, cel mai frumos pandişpan făcut vreodată din piatră. Palatul Legiunii de Onoare e, de asemenea, o lucrare de patiserie foarte distinsă. Domul de la Hala de grâu e o şapcă de jocheu englez, la scară mare. Turnurile Saint-Suplice sunt două clarinete enorme, şi forma aceasta este şi ea o formă; telegraful sucit şi strâmb arată admirabil pe acoperişurile lor. Biserica Saint-Roch are un portal care nu se poate compara în splendoare decât cu biserica Sfântul Toma din Aquino. Are şi ea un calvar în ronde-bosse, într-un beci, şi un soare de lemn poleit. Acestea sunt lucruri cu totul minunate. Cupola aşezată în

labirintul din Jardin des Plants e şi ea foarte ingenioasă. Cât despre palatul Bursei, care e grec prin colonadă, roman prin bolta în plin cintru a porţilor şi a ferestrelor, şi renascentist prin marea lui boltă turtită, nici vorbă că e un monument grozav de corect şi foarte pur. O dovedeşte faptul că este încununat cu un etaj atenian cum nu se vede nici la Atena, având o frumoasă linie dreaptă, tăiată graţios ici-colo parcă de burlanele unor sobe. Mai adăugăm că, dacă e o regulă ca arhitectura unei clădiri să fie adaptată destinaţiei în aşa fel încât destinaţia să reiasă de la sine la simpla privire a edificiului, nu poţi decât să te minunezi în faţa unui monument care poate fi indiferent ce: palat regal, cameră a comunelor, primărie, şcoală, manej, academie, magazie, tribunal, muzeu, cazarmă, mormânt, templu, teatru. Până una-alta, e Bursă. În afară de asta, un monument trebuie să fie potrivit climatului. Bursa e, fără doar şi poate, construită special pentru cerul nostru rece şi ploios. Are un acoperiş aproape plat, ca în Orient, ceea ce face ca iarna, când ninge, acoperişul să nu poată fî măturat; şi nici vorbă că un acoperiş e făcut ca să fie măturat. Cât despre destinaţia de care vorbeam mai adineauri şi-o împlineşte de minune: e bursă în Franţa tot aşa cum ar fi fost templu în Grecia. E adevărat că arhitectul a avut destulă bătaie de cap să ascundă cadranul orologiului, care ar fi distrus puritatea frumoaselor linii ale faţadei; dar, în schimb, avem colonada care circulă în jurul monumentului şi sub care, în zilele marilor solemnităţi religioase, se poate desfăşura cu măreţie cortegiul agenţilor de schimb şi al samsarilor.

Sunt, fără îndoială, monumente superbe. Să le mai adăugăm numeroasele străzi frumoase, distractive şi variate, ca strada Rivoli, şi nu-mi pierd nădejdea că Parisul văzut din balon va înfăţişa într-o bună zi ochilor bogăţia de linii, belşugul de detalii, diversitatea de aspecte, acel nu ştiu ce grandios în simplitate şi neaşteptat în frumuseţe care caracterizează o tablă de şah.

Totuşi, oricât de admirabil vi se pare Parisul de astăzi, refaceţi Parisul secolului al XV-lea, reconstituiţi-l în minte; priviţi-l prin gardul uimitor al turlelor în formă de ac, al

turnurilor şi al clopotniţelor; împrăştiaţi-l în mijlocul imensului oraş, rupeţi-l la capătul insulelor, plisaţi la arcurile podurilor Sena cu largile ei ochiuri verzi şi galbene mai schimbătoare decât pielea şarpelui; decupaţi pe-un cer de azur profilul gotic al vechiului Paris, faceţi să-i plutească conturul într-o ceaţă de iarnă aninată de nenumăratele lui hornuri. Înecaţi-l într-o beznă adâncă şi priviţi jocul bizar al tenebrelor şi al razelor de lumină în acest întunecat labirint de clădiri; aruncaţi peste el o rază de lună care să-l deseneze vag şi faceţi să iasă din ceaţă creştetele mari ale turnurilor; luaţi din nou silueta aceasta neagră, reînviaţi-i cu umbre nenumăratele unghiuri ascuţite ale săgeţilor şi ale acoperişurilor şi faceţi-o să ţâşnească, mai dantelată decât o falcă de rechin, pe cerul arămiu al amurgului. Şi-apoi, comparaţi.

Iar dacă vreţi să primiţi de la vechiul oraş o impresie pe care oraşul modern n-ar mai fi în stare să v-o dea, urcaţi-vă, într-o dimineaţă de sărbătoare, la ivirea zorilor, în ziua de Paşti sau de Rusalii, pe vreun punct ridicat de unde puteţi cuprinde întreaga capitală, şi asistaţi la trezirea clopotelor.

Priviţi sumedenia de biserici, tresărind toate deodată la un semnal pornit din cer, căci soarele e cel care îl dă; mai întâi se-aud dangăte risipite, mergând de la o biserică la alta, ca atunci când muzicienii se anunţă între ei că începe; apoi, deodată, vedeţi, căci în anumite clipe se pare că şi urechea îşi are văzul ei, vedeţi înălţându-se în acelaşi moment din fiecare clopotniţă o coloană de sunet ca un abur de armonie. Mai întâi, vibraţia fiecărui clopot urcă dreaptă, pură şi, ca să zic aşa, izolată de celelalte, spre cerul splendid al dimineţii. Apoi, puţin câte puţin, crescând, ele se topesc, se amestecă, se şterg una în alta, se contopesc într-un măreţ concert. Nu mai e decât o masă de vibraţii sonore care se desprinde neîncetat din nenumăratele clopote, care pluteşte, unduieşte, sare, se învârteşte peste oraş şi-şi prelungeşte mult, dincolo de orizont, cercul asurzitor al oscilaţiilor. Totuşi, marea aceasta de armonie nu e un haos. Oricât de intimă şi de

adâncă ar fi, ea nu şi-a pierdut transparenţa. Priviţi cum şerpuieşte separat, fiecare grup de note scăpat din dangăte; veţi putea urmări dialogul, când grav, când strident, al dangătului subţire cu dangătul clopotului mare; veţi vedea zburând octavele de la un clopot la altul; le veţi privi înălţându-se înaripate, uşoare şi şuierătoare din clopotul de argint, căzând sparte şi şchioape din clopotul de lemn; veţi admira în mijlocul lor bogata gamă care urcă şi coboară neîncetat din cele şapte clopote de la Saint-Eustache; veţi vedea alergând printre ele note limpezi şi repezi, care fac trei sau patru zigzaguri luminoase şi pier ca nişte fulgere. Colo e abaţia Saint-Martin, cântăreaţă cu glas acru şi dogit; ici e vocea sinistră şi dogită a Bastiliei; la capătul celălalt e marele turn al Luvrului, cu vocea lui de bas. Muzica clopotelor regale de la palat aruncă neîncetat, de pretutindeni, triluri strălucitoare, pe care cad la intervale egale dangătele grele ale clopotului de alarmă de la Notre-Dame, făcându-le să scânteieze ca nicovala sub ciocan. Din când în când veţi vedea trecând sunete de toate formele, venite din tripla bătaie de la Saint-Germain-des-Près. Şi mai apoi, din timp în timp, grămada aceasta de sunete sublime se întredeschide făcând loc unei părţi din Ave Maria, care izbucneşte şi licăreşte ca o jerbă de stele. Dedesubt, în străfundul concertului, veţi desluşi vag cântecul lăuntric al bisericilor care răzbate prin porii vibranţi ai bolţilor. Desigur, e o operă care merită să fie ascultată. De obicei, ziua, în zarva de pe străzile Parisului, vorbeşte oraşul; noaptea, oraşul respiră; aici, oraşul cântă. Ascultaţi aşadar ansamblul acesta al clopotniţelor; presăraţi peste el murmurul unei jumătăţi de milion de oameni, vaietul veşnic al fluviului, adierile infinite ale vântului, cvartetul grav şi depărtat al celor patru păduri aşezate pe colinele din zare ca nişte imense foaie de orgă; stingeţi, ca într-o culoare potolită, tot ce muzica centrală a clopotelor ar avea prea aspru sau prea ascuţit şi spuneţi dacă există pe lume ceva mai bogat, mai vesel, mai auriu, mai orbitor decât zarva clopotelor mari şi mici, decât vâlvătaia aceasta de muzică, decât cele zece mii de glasuri de bronz cântând toate

deodată din flaute de piatră, înalte de trei sute de picioare, spuneţi dacă există pe lume ceva mai minunat decât cetatea aceasta preschimbată în orchestră, decât simfonia aceasta cu zgomot de furtună.

Cartea a patra

1. Suflete bune

Cu şaisprezece ani în urmă, pe vremea când se petreceau cele povestite aici, în frumoasa dimineaţă din duminica de Quasimodo, o făptură vie fusese depusă, după slujba de la Notre-Dame, pe armătura de lemn a patului fixat în piatra bisericii, pe stânga, peste drum de imaginea Sfântului Cristof, pe care chipul cioplit în piatră al lui *messire* Antoine des Essarts, cavaler, o privea în genunchi din 1413, când oamenilor li s-a năzărit să-i dea jos pe sfânt şi pe credincios. Pe patul acesta se obişnuieşte să fie înfăţişaţi milei publice copiii găsiţi. De acolo îi lua cine voia. În faţa patului se afla un vas de aramă pentru pomeni.

Făptura vie care zăcea pe scândura aceea în dimineaţa zilei de Quasimodo din anul Domnului 1467 părea că stârneşte din plin curiozitatea unui grup destul de numeros, adunat în jurul patului. Grupul era format în mare parte din femei. Şi aproape toate erau bătrâne.

În primul rând se remarcau patru dintre ele, cele mai aplecate peste pat şi a căror cagulă cenuşie, un fel de sutană, arăta că fac parte din vreo tagmă de cuvioase. Nu văd de ce istoria n-ar transmite posterităţii numele acestor patru discrete şi venerabile domniţe. Ele erau Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière, Gauchère la Violette, toate patru văduve şi toate patru slujitoare ale capelei Etienne-Haudry, ieşite cu voia stăpânei lor şi potrivit statutelor lui Pierre d’Ailly, ca să vină să asculte predica.

Altminteri, dacă aceste pioase femei respectau pentru moment statutele lui Pierre d’Ailly, ele încălcau, nici vorbă, cu mare plăcere statutele lui Michel de Brache şi ale cardinalului de Pisa, care le poruncea în mod atât de neomenos tăcerea.

— Ce-i asta, soră?, spunea Agnès către Gauchère, privind micuţa creatură expusă, care se smiorcăia şi se sucea pe patul de lemn, înspăimântată de atâtea priviri.

— Unde o s-ajungem dacă aşa fac ei copii acum?, spunea Jehanne.

— Eu nu mă pricep la copii, continua Agnès, dar pe ăsta trebuie să fie păcat să-l priveşti.

— Nu e un copil, Agnès.

— E o maimuţă neruşinată, observă Gauchère.

— E un miracol, adăugă Henriette la Gaultière.

— Atunci, continuă Agnès, e al treilea de la duminica lui Laetare încoace. Căci nu e nicio săptămână de când s-a petrecut miracolul cu cel care îi batjocorea pe pelerini, pedepsit dumnezeieşte de Maica Domnului de la Aubervilliers, şi era al doilea miracol din luna asta.

— Copilul ăsta, aşa-zis găsit, e un adevărat monstru de urâţenie, reluă Jehanne.

— Zbiară de-ar asurzi şi-un dascăl, urmă Gauchère.

— Mai tacă-ţi gura, urlătorule!

— Când te gândeşti că domnul episcop de Reims e cel ce trimite grozăvia asta domnului episcop de Paris!, adăugă Gaultière, împreunându-şi palmele.

— Eu cred, spuse Agnès la Herme, că e o vită, un animal, ieşit din împreunarea unui evreu cu o scroafă. În sfârşit, ceva necreştinesc şi care trebuie zvârlit în apă sau în foc.

— Sper că n-o să fie cerut de nimeni, adaugă Gaultière.

— Doamne!, strigă Agnès, ce s-ar face bietele doici de la casa copiilor găsiţi, din josul ulicioarei când cobori pe malul apei, chiar alături de monseniorul episcop, dacă li s-ar aduce monstrul ăsta la alăptat? Eu mai degrabă aş da unui vampir să sugă.

— Ce naivă e, biata Herme!, vorbi Jehanne. Nu vezi, soră, că monstrul ăsta mic are pe puţin patru ani şi că ar râvni mai degrabă la o frigare decât la sânul tău?

Într-adevăr, „micul monstru” (căci nici noi nu l-am putea numi altfel) nu era un prunc. Era un ghemotoc foarte colţuros şi foarte vioi, prins într-un sac de pânză pecetluit

cu însemnele lui *messire* Guillaume Chartier, pe atunci episcop al Parisului. Din ghemotocul acesta ieşea un cap destul de diform, din care nu se vedea decât o claie de păr roşu, un ochi, o gură şi nişte dinţi. Ochiul plângea, gura ţipa, iar dinţii păreau că nu cer decât să muşte. Totul se zbătea în sac, spre marea uimire a publicului care sporea şi se schimba mereu în jurul lui.

Doamna Aloïse de Gondelaurier, o femeie bogată şi nobilă, care ţinea de mână o fetiţă frumoasă de vreo şase ani şi care îşi târa după ea vălul prelung prins la cornul de aur de pe cap, se opri din mers în faţa patului de lemn şi privi un moment nefericita creatură, pe când încântătoarea ei fetiţă, Fleur-de-Lys de Gondelaurier, îmbrăcată din cap până în picioare în mătase şi catifele, silabisea arătând cu degetul ei drăgălaş cele scrise pe tăbliţa fixată pe patul de lemn: *Copii găsiţi.*

— Zău, spuse doamna, întorcându-se cu dezgust, credeam că aici se expun numai copii!

Şi întoarse spatele aruncând în vas un florin de argint care răsună printre gologanii mărunţi, făcându-le pe bietele slujitoare ale capelei Etienne-Haudry să caşte ochii mari.

O clipă mai târziu, gravul şi savantul Robert Mistricolle, protonotar[42] al regelui, trecu ducând sub braţ un ceaslov cât toate zilele, iar cu celălalt braţ ţinându-şi nevasta (jupâneasa Guillemette la Mairesse) şi avându-şi astfel cu el pe cei doi îndrumători: cel ceresc şi cel lumesc.

— Copil găsit!, spuse el după ce examina obiectul. Găsit, pesemne, pe malul fluviului Flegeton[43].

— I se vedea doar un ochi, observă jupâneasa Guillemette. Peste celălalt are un neg mare.

— Nu e neg, vorbi jupân Robert Mistricolle. E un ou care conţine un alt diavol aidoma ăstuia şi care, la rândul lui, are şi el un ouşor, cu un alt diavol, şi aşa mai departe.

— De unde ştii?, întrebă Guillemette la Mairesse.

— Ştiu fără greş, îi răspunse protonotarul.

— Domnule protonotar, întrebă Gauchère, ce-i preziceţi

[42] Protonotar, adică arhicancelar, în Evul Mediu.

[43] Râu în infern care, în loc de apă, rostogolea vâlvătăi de foc.

acestui copil aşa-zis găsit?

— Cele mai mari nenorociri, răspunse Mistricolle.

— Vai, Doamne!, exclamă o bătrână din mulţimea adunată acolo. Unde pui că a mai fost şi ciuma cea mare de anul trecut şi că se spune că au să debarce englezii, cu oaste mare, la Harefleu.

— Te pomeneşti că pocitania asta ar putea s-o împiedice pe regină să vină la Paris în septembrie, spuse alta. Negoţul merge de pe-acum destul de slab!

— Părerea mea, zise cu glas tare Jehanne de la Tarme, e că pentru poporul din Paris ar fi mai bine dacă vrăjitorul ăsta mic s-ar afla pe-un maldăr de lemne, şi nu pe-o scândură.

— Pe-un maldăr zdravăn, bine aprins, adăugă bătrâna.

— Ar fi mai prudent, spuse Mistricolle.

De câteva minute, un tânăr preot asculta părerile cuvioaselor şi sentinţele protonotarului. Preotul avea o faţă severă, o frunte largă, o privire profundă. Tăcut, dădu mulţimea la o parte, îl privi pe micul vrăjitor şi întinse mâna deasupra lui. Era şi timpul, căci preacucernicele femei începuseră deja să-şi lingă buzele, cu gândul la focul bine aprins.

— Îl iau eu de suflet pe copilul acesta, spuse preotul.

Apoi îl acoperi cu sutana şi-l duse de-acolo. Cei de faţă priviră uluiţi. Peste o clipă, tânărul preot dispăruse prin Poarta Roşie, care ducea pe-atunci de la biserică la mănăstire.

După ce-şi reveni din uimire, Jehanne de la Tarme se plecă spre urechea lui Gaultière:

— Ţi-am spus eu, soră, că preotul ăsta tânăr, domnul Claude Frollo, e vrăjitor.

2. Claude Frollo

Într-adevăr, Claude Frollo nu era un om oarecare. El aparţinea uneia dintre familiile acelea de mijloc cărora, în limbajul nepotrivit al secolului trecut, li se spunea fie înaltă burghezie, fie mică nobilime. Familia lui moştenise de la fraţii Paclet fieful Tirechappe, care ţinea de episcopul Parisului şi ale cărui douăzeci şi una de case făcuseră, în secolul al XIII-lea, obiectul atâtor procese în faţa tribunalului. Ca posesor al acestui fief, Claude Frollo era unul dintre cei o sută patruzeci şi unu de seniori cu drepturi de bir în Paris şi în foburgurile sale; şi numele lui a putut fi multă vreme înscris, în această calitate, între palatul familiei Tancarville, aparţinând lui jupân François Le Rez, şi colegiul din Tours, în hrisoavele bisericeşti depuse la Saint-Martin-des-Champs.

Claude Frollo fusese hărăzit de părinţi încă din copilărie să devină preot. Fusese învăţat să citească latineşte. Fusese învăţat să stea cu ochii plecaţi şi să vorbească în şoaptă, încă de mic copil, tatăl lui îl dăduse intern la colegiul Torchi, ţinând de Universitate.

Acolo crescuse Claude, între ceaslov şi lexicon. De altfel, fusese un copil trist, grav, serios, care studia cu înflăcărare şi prindea repede. În recreaţii nu prea i se auzea glasul, nu se prea amesteca în chefurile zgomotoase de pe strada Fouarre, nu ştia ce înseamnă *dare alapas et capillos laniare*[44]*,* nu se amestecase deloc în mica răzvrătire din 1463, pe care cronicarii au înregistrat-o grav sub titlul de „A şasea tulburare a Universităţii”. Rareori i se întâmpla să-şi bată joc de bieţii elevi de la Montaigu pentru veşmintele de la care îşi trăgeau numele sau de bursierii colegiului Dormans pentru creştetul lor ras şi pentru surtucurile lor tricolore din postav de culoare azurie, albastră şi violetă, *azurini coloris et bruni,* cum spune charta cardinalului celor Patru Coroane.

---

[44] A da palme şi a rupe părul (lat.).

În schimb, era nelipsit de la marile şi micile şcoli de pe strada Saint- Jean-de-Beauvais. Primul şcolar pe care abatele Saint-Pierre-de-Val, în clipa când îşi începea lectura de drept canonic, îl zărea întotdeauna lipit în faţa catedralei de-un stâlp al şcolii Saint-Vendregesile era Claude Frollo, înarmat cu călimările lui de corn, mestecându-şi pana, scriind de zor pe genunchiul său ros şi suflându-şi în degete iarna. Primul auditor pe care *messire* Miles d'Isler, doctor în Decret, îl vedea cum soseşte în fiecare luni dimineaţă, gâfâind de alergătură, la deschiderea porţilor şcolii Chef-Saint-Denis, era Claude Frollo. De aceea, la şaisprezece ani, tânărul învăţăcel ar fi putut ţine piept, în teologie mistică, unui părinte al bisericii; în teologie canonică, unui părinte al sinoadelor; în teologie scolastică, unui doctor de la Sorbona.

Când depăşise teologia, Claude Frollo se pornise pe studierea Decretului. De la Maestrul Sentinţelor ajunsese la Capitulariile lui Carol cel Mare. Şi, în setea lui de ştiinţă, înghiţise rând pe rând scrisoare papală după scrisoare papală, cele ale lui Théodore, episcop de Hispale, ale lui Boucharel, episcop de Worms, ale lui Yves, episcop de Chartres; apoi, Decretul lui Gratian, care urmă Capitulariilor lui Carol cel Mare; apoi, culegerea lui Grigore al IX-lea; apoi, epistola Super specula a lui Honorius al III-lea. Îşi limpezi şi deveni un bun cunoscător al vastei şi furtunoasei epoci a dreptului civil şi a dreptului canonic în luptă şi zămislire în haosul Evului Mediu, pe care episcopul Théodore o deschide în 618, iar papa Grigore o închide în 1227.

După ce îşi însuşi Decretul, se năpusti asupra medicinei şi a ştiinţelor liberale. Studie ştiinţa ierburilor, ştiinţa alifiilor. Deveni specialist în febre şi în vânătăi pricinuite de loviri, în răni şi în inflamaţii. Jacques d'Espars l-ar fi primit ca medic fizician, Richard Hellain, ca medic chirurg. Claude mai parcursese, de asemenea, toate treptele de licenţiat, de maestru şi de doctor în ştiinţe. Studie limbile-latina, greaca, ebraica, triplu sanctuar, pe-atunci destul de puţin frecventat. Avea o adevărată patimă de a dobândi şi a acumula cunoştinţe. La optsprezece ani absolvise cele

patru facultăţi. Tânărului acestuia i se părea că viaţa n-are decât un scop: ştiinţa.

Cam pe vremea aceea se întâmplă ca vara neobişnuită din 1466 să ducă la izbucnirea marii epidemii de ciumă care a răpit peste patruzeci de mii de vieţi în vicomitatul Parisului şi, între alţii, după cum spune Jean de Troyes, *pe maestrul Arnoul, astrolog al regelui, carele era om de bine, înţelept şi plăcut.* În Universitate se răspândi zvonul că strada Tirechappe fusese îndeosebi lovită de molimă. Acolo locuiau, în fieful lor, părinţii lui Claude. Tânărul student alergă foarte alarmat la casa părintească. Iar când pătrunse înăuntru, taică-său şi maică-sa muriseră din ajun. Frăţiorul pe care îl avea în faşă mai trăia încă şi plângea părăsit în leagăn. Numai el îi mai rămăsese lui Claude din întreaga familie. Tânărul luă copilul în braţe şi ieşi gânditor. Până atunci nu trăise decât în ştiinţă; acum începea să trăiască în viaţă.

Nenorocirea aceasta însemnă o criză în existenţa lui Claude. Orfan, fiu mai mare, cap de familie la nouăsprezece ani, se simţi rechemat cu asprime de la visarea şcolii la realităţile lumii acesteia. Şi atunci, cuprins de milă, îndrăgi cu patimă şi devotament copilul, frăţiorul său; ciudat şi plăcut lucru o dragoste omenească, pentru el, care nu iubise până atunci decât cărţile.

Dragostea aceasta atinse o treaptă neobişnuită. Pentru un suflet atât de proaspăt ca al lui, ea era ca o primă iubire. Despărţit din copilărie de părinţi, pe care abia şi-i cunoscuse, închis şi zidit parcă între cărţile lui, avid în primul rând să studieze şi să înveţe, atent până atunci numai la inteligenţa care îi sporea prin ştiinţă, la imaginaţia care i se dezvolta prin lectură, bietul student nu avusese încă timp să-şi simtă locul inimii. Frăţiorul fără tată şi fără mamă, copilaşul care îi picase pe neaşteptate din cer în braţe făcu din el un om nou. Claude îşi dădu seama că mai exista pe lume şi altceva decât speculaţiile de la Sorbona şi decât versurile lui Homer, că omul avea nevoie şi de dragoste, că viaţa fără duioşie şi fără iubire nu e decât un mecanism uscat, scârţâitor şi sfâşietor; atâta doar că-şi

închipui, fiindcă se afla la vârsta când iluziile sunt înlocuite tot de iluzii, că dragostea dictată de sânge şi de familie e singura necesară şi că dragostea pentru un frăţior poate umple o întreagă viaţă.

Claude se aruncă deci în dragostea aceasta pentru frăţiorul său, Jehan, cu patima unei firi încă de pe atunci profunde, înflăcărate, concentrate. Biata fiinţă firavă, drăguţă, bălaie, trandafirie şi cu părul buclat, orfanul fără alt sprijin decât al unui orfan, îl mişca până în adâncul inimii; şi, ca un gânditor serios ce era, Claude începu să cugete asupra lui Jehan cu o nesfârşită milă. Îi purtă de grijă ca unui lucru foarte fragil şi foarte deosebit. Şi-i fu copilului mai mult decât un frate, îi deveni o mamă.

Micul Jehan îşi pierduse mama pe când mai sugea încă. Claude îl dădu la o doică. În afară de fieful Tirecnappe, mai moştenise de la taică-său fieful du Moulin, care ţinea de turnul pătrat din Gentilly. Fieful acesta era o moară aşezată pe-o colină, lângă castelul Winchestre (Bicêtre). Morăriţa de-acolo avea un prunc frumos la sân; moara nu era departe de Universitate. Claude i-l duse el însuşi morăriţei pe micuţul său Jehan.

De atunci, simţind că are o povară pe umeri, Claude luă viaţa foarte în serios. Gândul la frăţiorul său îi deveni nu numai o recreere, ci şi scopul studiilor pe care le făcea. Hotărî să se consacre în întregime unui viitor, de care răspundea în faţa lui Dumnezeu, şi să n-aibă niciodată altă soţie, alt copil decât fericirea şi soarta fratelui său. Se legă deci mai mult decât oricând de vocaţia sa clericală. Meritul, ştiinţa, calitatea sa de vasal imediat al episcopului de Paris îi deschideau larg porţile bisericii. La douăzeci de ani, prin dispensa specială a Sfântului Sacun, Claude era preot şi, fiind cel mai tânăr dintre capelanii catedralei Notre-Dame, slujea la altarul căruia i se spune, din cauza liturghiei târzii citite în faţa lui, *altare pigrorum.*[45]

Acolo, fiind adâncit mai mult ca oricând în scumpele lui cărţi, pe care nu le părăsea decât ca să dea fuga pentru o oră la fieful du Moulin, amestecul acesta de ştiinţă şi de

---

[45] Altarul leneşilor (lat).

austeritate, atât de rară la vârsta lui, îi aduseră repede respectul şi admiraţia mănăstirii. Din mănăstire, faima lui de savant trecuse în mulţime, unde se cam preschimbase, lucru des întâlnit pe atunci, în faimă de vrăjitor.

Şi astfel, în ziua de Quasimodo, pe când se întorcea de la slujba leneşilor, oficiată la altarul de lângă uşa dinspre navă a corului, la dreapta chipului Fecioarei, atenţia îi fusese atrasă de grupul bătrânelor care lătrau în jurul patului copiilor găsiţi.

Atunci se apropiase de mica şi nefericita făptură atât de urâtă şi de ameninţată. Mizeria, sluţenia, părăsirea, gândul la frăţiorul său, ideea care-i trecu deodată prin minte că, dacă el ar muri, s-ar putea prea bine ca iubitul şi micuţul lui Jehan să fie aruncat în mod jalnic pe scândura copiilor găsiţi, toate acestea îi năpădiră inima; şi, cuprins de o milă adâncă, luase copilul.

Când îl scoase din sac, îl găsi, într-adevăr, tare slut. Bietul omuleţ avea un neg peste ochiul stâng, capul vârât între umeri, şira spinării încovoiată, coşul pieptului scos în afară, picioarele strâmbe; dar părea vioi; şi, cu toate că lui Claude îi fu imposibil să-şi dea seama ce limbă bâiguie copilul, ţipătul lui dovedea o oarecare forţă şi sănătate. Urâţenia copilului făcu să sporească şi mai mult mila lui Claude; şi îşi jură să-l crească din dragoste pentru fratele său, astfel încât, orice păcate ar săvârşi în viitor micul Jehan, să aibă înainte milostenia aceasta făcută pentru el. Era un fel de plasament al milosteniilor lui Claude pe numele frăţiorului său; o sumă de false fapte bune, pe care ţinea să le agonisească din vreme pe numele lui, pentru cazul când micul ştrengar ar simţi într-o bună zi lipsa monedei acesteia, singura primită la vama raiului.

Claude îşi boteză copilul adoptiv Quasimodo, fie pentru că ţinu să sublinieze astfel ziua când îl găsise, fie pentru că voi să caracterizeze prin numele lui cât de neisprăvită şi abia schiţată era sărmana şi micuţa făptură. Căci, într-adevăr, Quasimodo, chior, ghebos, cu picioarele strâmbe, nu era decât un „aproape ceva”.

3. Immanis pecoris custos, immanior ipse[46]

Fireşte, în 1482, Quasimodo se făcuse mare. De câţiva ani devenise clopotar al catedralei Notre-Dame, graţie tatălui său adoptiv, Claude Frollo, care devenise arhidiacon de Josas, graţie suzeranului său, *messir* Louis de Beaumont, care devenise episcop în 1478, la moartea lui Guillaume Chartier, graţie ocrotitorului său, Olivier le Daim, bărbier al regelui Ludovic al XI-lea prin graţia lui Dumnezeu.

Quasimodo era, aşadar, clopotar al catedralei Notre-Dame.

Cu timpul, se crease nu ştiu ce legătură intimă care îl lega de biserică. Izolat de lume pe vecie prin dubla fatalitate a naşterii necunoscute şi a fizicului său diform, închis încă din copilărie în acest dublu cerc de netrecut, bietul nefericit se deprinsese să nu vadă nimic pe lume dincolo de sfintele ziduri care îl adăpostiseră la umbra lor. Pentru el, Notre-Dame fusese, rând pe rând, pe măsură ce creştea şi se dezvolta, oul, cuibul, casa, patria, universul.

Şi e sigur că exista un fel de armonie misterioasă şi preexistentă între fiinţa aceasta şi clădirea aceasta. Când, încă mic de tot, se târa întortocheat şi parcă prin zvâcniri pe sub beznele bolţilor, Quasimodo, cu faţa lui omenească şi cu trupul lui animalic, părea reptila firească a dalelor umede şi întunecate pe care umbra capitelurilor romanice proiecta atâtea forme bizare.

Mai târziu, când se prinse, fără să-şi dea seama, de funia turlelor, când rămase agăţat de ea şi când puse clopotul în mişcare, acest lucru îi făcu lui Claude, tatăl său adoptiv, impresia că i se dezleagă limba şi că, în sfârşit, Quasimodo începe să vorbească.

Astfel, încetul cu încetul, dezvoltându-se mereu în spiritul catedralei, trăind şi dormind înăuntrul ei, neieşind aproape niciodată de-acolo, simţindu-i în permanenţă influenţa misterioasă, Quasimodo ajunsese să-i semene, să se încrusteze, ca să zic aşa, în ea, să facă parte integrantă

---

[46] Păstor al unei sălbatice turme, el însuşi şi mai sălbatic (lat.).

din ea. Formele lui ieşite în afară se îmbucau, fie-ne iertată expresia, în unghiurile scobite ale clădirii; clopotarul părea nu numai că locuieşte în catedrală, dar că e şi conţinutul ei firesc. Aproape s-ar putea spune că îi luase forma, aşa cum melcul ia forma cochiliei. Catedrala îi era locuinţa, vizuină, înveliş. Intre vechea biserică şi el exista o simpatie instinctivă atât de profundă, existau atâtea afinităţi magnetice, atâtea afinităţi materiale, încât copilul adera oarecum la ea, ca broasca ţestoasă la carapace.

Catedrala zgrunţuroasă îi era carapacea.

E inutil să-i atragem atenţia cititorului să nu ia într-un sens prea direct figurile de stil pe care suntem nevoiţi să le folosim aici pentru a exprima această îmbinare ciudată, simetrică, imediată, aproape consubstanţială, dintre un om şi o clădire. De asemenea, e inutil să spunem cât de familiară îi devenise lui Quasimodo întreaga catedrală, după o convieţuire atât de îndelungată şi de intimă. Locuinţa aceasta îi era proprie. Nu exista în ea scobitură în care Quasimodo să nu fi pătruns, nu exista înălţime pe care el să n-o fi urcat. De câteva ori, cocoşatul se căţărase până sus, pe faţadă, ajutându-se numai de asperităţile sculpturilor. Turlele, pe a căror suprafaţă exterioară era văzut târându-se ca o şopârlă ce alunecă pe un zid vertical, cele două gemene uriaşe, atât de înalte, de ameninţătoare şi de înfricoşătoare nu-i produceau nici ameţeli, nici spaimă, nici leşin; văzându-le cât îi erau de supuse, cu câtă uşurinţă se căţăra pe ele, ai fi zis că le domesticise. Tot sărind, urcându-se pe ziduri şi zbenguindu-se printre hăurile uriaşei catedrale, Quasimodo devenise oarecum maimuţă şi capră de munte, aşa cum copiii din Calabria înoată înainte de a umbla şi se joacă cu marea încă de pe când sunt abia de-o şchioapă.

De altfel, nu numai trupul părea că i se modelase după catedrală, ci şi sufletul. Ar fi greu de spus în ce stare se afla sufletul acesta, ce aspect căpătase, ce formă luase sub învelişul lui noduros. În viaţa lui nedomesticită, Quasimodo era chior, ghebos şi şchiop din naştere. Cu mare caznă şi cu multă răbdare, Claude Frollo izbutise să-l înveţe să

vorbească. Dar o soartă nefericită părea că-l urmăreşte pe bietul copil găsit. La paisprezece ani, ajuns clopotar la Notre-Dame, o nouă nenorocire se abătu asupra lui; clopotele îi sparseră timpanul; Quasimodo rămase surd. Singura poartă pe care natura i-o lăsase larg deschisă spre lume i se închise brusc, pentru totdeauna.

Închizându-se, ea opri şi singura rază de bucurie şi de lumină care mai pătrundea încă în sufletul lui Quasimodo. Sufletul i se prăbuşi într-o beznă adâncă. Tristeţea nefericitului deveni de nelecuit şi totală, ca şi diformitatea lui. Să mai adăugăm că surzenia îl făcu, într-o oarecare măsură, şi mut. Căci, ca să nu le dea motive de râs altora, din clipa când se văzu surd, se hotărî să păstreze o tăcere pe care n-o rupea decât atunci când se afla singur. Şi îşi legă de bunăvoie limba, pe care Claude Frollo se căznise atât să i-o dezlege. Din pricina asta se întâmpla ca, atunci când nevoia îl silea să vorbească, limba să-i fie greoaie, stângace şi ca o poartă cu balamale ruginite.

Dacă am încerca acum să pătrundem în sufletul lui Quasimodo, străbătând scoarţa aceasta groasă şi tare, dacă am putea sonda adâncurile acestui organism prost alcătuit, dacă ne-ar fi dat să privim cu o făclie îndărătul acestor organe fără transparenţă, să explorăm interiorul întunecos al creaturii acesteia opace, să-i desluşim cutele obscure, înfundările absurde şi să aruncăm deodată o lumină puternică asupra sufletului înlănţuit în văgăuna aceasta, l-am găsi, fără doar şi poate, pe nefericit în vreo poziţie jalnică, chircită şi rahitică, asemenea deţinuţilor din temniţele Veneţiei, care îmbătrâneau încovoiaţi într-o cutie de piatră prea scundă şi prea scurtă.

E sigur că, într-un corp diform, spiritul se atrofiază. Quasimodo abia simţea mişcându-i-se orbeşte înlăuntrul trupului un suflet făcut după chipul său. Impresiile obiectelor sufereau o deformare importantă înainte de a-i ajunge la gândire. Creierul lui era un mediu deosebit: ideile care îl străbăteau ieşeau din el complet răsucite. Reflexia provenită din refracţia aceasta era neapărat divergentă şi deviată.

De aici, mulţimea de iluzii optice, de aberaţii ale judecăţii, de rătăciri în care i se pierdea gândirea, când de nebun, când de idiot.

Prima urmare a acestei alcătuiri funeste era de a-i tulbura lui Quasimodo privirea pe care o arunca deasupra lucrurilor. Quasimodo nu primea de la ele aproape nicio percepţie imediată. Lumea exterioară i se părea mult mai departe decât nouă.

A doua urmare a nenorocirii e că îl făcea să fie rău.

Quasimodo era rău, într-adevăr, pentru că era sălbatic; şi era sălbatic pentru că era slut. În firea lui, ca şi în a noastră, exista o logică.

Forţa lui, dezvoltată într-un mod atât de neobişnuit, constituia o cauză în plus a răutăţii. *Malus puer robustus*[47], spune Hobbes.

Altminteri, ca să fim drepţi, răutatea poate că nu era înnăscută în el. De la primii paşi printre oameni, Quasimodo se simţise, apoi se văzuse, dispreţuit, înfierat, alungat. Pentru el, vorba omenească era întotdeauna batjocură sau blestem. Crescând, găsise numai ură în jurul lui. Şi o luase. Dobândise răutatea înconjurătoare. Apucase arma cu care fusese rănit.

La urma urmei, nu-şi întorcea decât cu părere de rău faţa spre oameni. Catedrala îi era de ajuns. În ea se aflau chipuri de marmură, regi, sfinţi, episcopi, care cel puţin nu-i râdeau în nas şi n-aveau pentru el decât o privire liniştită şi binevoitoare. Celelalte statui, ale monştrilor şi ale demonilor, nu se uitau nici ele cu ură la Quasimodo. Ii semănau prea mult ca să-l poată urî. Ele îşi râdeau mai degrabă de ceilalţi oameni. Sfinţii îi erau prieteni şi-l binecuvântau; monştrii îi erau prieteni şi-l păzeau. De aceea avea cu ei convorbiri intime şi îndelungi, în care îşi revărsa amarul. De aceea petrecea uneori ceasuri întregi ghemuit în faţa vreunei statui, vorbind singur cu ea. Iar dacă cineva trecea atunci pe neaşteptate pe lângă el, Quasimodo fugea ca un amant surprins când face o serenadă.

---

[47] Copilul robust e un copil rău (lat.).

Pentru el, catedrala nu-i înlocuia numai pe oameni, ci şi universul şi întreaga natură. Quasimodo nu visa alţi pomi decât vitraliile veşnic în floare, alt umbrar decât cel al frunzelor de piatră care înmugureau, pline de păsări, în mănunchiul capitelurilor saxone, alţi munţi decât turlele gigantice ale bisericii, alt ocean decât Parisul care vuia la picioarele lor.

Ceea ce iubea, în primul rând, în clădirea-mamă, ceea ce-i trezea sufletul şi-l făcea să-şi deschidă bietele aripi pe care le ţinea atât de jalnic strânse în văgăuna sa, ceea ce îl făcea câteodată fericit erau clopotele. Le iubea, le mângâia, le vorbea, le înţelegea. De la clopotele mici aflate în turla-săgeată din mijlocul catedralei şi până la clopotul mare din portal, le îndrăgea pe toate. Clopotniţa din mijlocul catedralei şi cele două turle i se păreau trei colivii mari ale căror păsări, crescute de el, nu cântau decât pentru el. Şi erau totuşi aceleaşi clopote care îl surziseră; dar mamele îşi iubesc adesea mai mult copiii de la care au avut mai multe de îndurat.

E drept că glasul lor era singurul pe care Quasimodo îl mai putea auzi încă. De aceea, clopotul cel mare era iubita lui[48]. Pe el îl prefera în familia aceasta de fete gălăgioase care-i zburdau în preajmă în zilele de sărbătoare. Clopotul cel mare se numea Marie. Şi stătea singur în turla dinspre miazăzi, alături de soră-sa Jacqueline, un clopot mai modest ca mărime, închis într-o colivie ceva mai mică, aflată lângă colivia Măriei. Jacqueline era numită astfel după numele nevestei lui Jean de Montagu[49], care l-a dăruit bisericii, ceea ce nu l-a împiedicat să se arate fără cap la Montfaucon. În turla a doua se aflau alte şase clopote şi, în sfârşit, cele şase mai mici locuiau în clopotniţa de la mijlocul catedralei, împreună cu clopotul de lemn care nu toca decât în Joia Mare, de după-masă şi până în dimineaţa din Ajunul Paştilor. Quasimodo avea aşadar cincisprezece clopote în

[48] În limba franceză, *la cloche* (clopotul) este de genul feminin.

[49] Jean de Montagu (1349-l409), subintendent al finanţelor în timpul lui Carol al VI-lea, a fost decapitat din ordinul lui Ioan fără Frică.

haremul său, dar favorita lui era Marie cea mare. Nici nu se poate închipui cât era de fericit în zilele când trebuia să tragă clopotul mare. Din momentul când arhidiaconul îl îndemna spunându-i: „Du-te!”, el urca scara în spirală a clopotniţei mai repede decât ar fi putut cineva s-o coboare; intra gâfâind în camera aeriană a clopotului mare, îl privea o clipă cu pioşenie şi cu dragoste, apoi îi vorbea blând, îl mângâia cu palma, ca pe un cal bun care are de făcut un drum lung. Îl căina pentru osteneala pe care avea s-o îndure. După aceste prime alintări, le striga ajutoarelor aflate la etajul de jos al turlei să înceapă. Ajutoarele se atârnau de funii, scripeţii scârţâiau şi uriaşa capsulă de metal se punea încet în mişcare. Quasimodo o urmărea cu privirea, fremătând. Prima ciocnire dintre limba clopotului şi peretele din bronz făcea să tremure schelăria pe care se afla cocoţat. Quasimodo vibra odată cu el. „Bang!”, striga el, izbucnind într-un hohot de râs nebunesc. Între timp, mişcarea clopotului mare se accelera şi, pe măsură ce clopotul străbătea un unghi mai larg, ochiul lui Quasimodo se deschidea din ce în ce mai fosforescent şi mai înflăcărat. În sfârşit, începea marele dangăt; întreaga turlă se cutremura; schelăriile, plumbul, pietrele construcţiei tunau toate odată, de la stâlpii temeliei până la treflele care împodobeau partea de sus a catedralei. Atunci, Quasimodo era în mare fierbere; umbla de colo-colo, tremura odată cu turla din creştet până-n tălpi. Clopotul, dezlănţuit şi furios, le arăta pe rând celor doi pereţi ai turlei imensa lui gură de bronz din care ţâşnea vuietul de vijelie ce se aude până la patru leghe. Quasimodo se aşeza în faţa acestei guri căscate, se lăsa şi se ridica după mişcările clopotului, aspira suflul doborâtor, privea rând pe rând când piaţa adâncă mişunând de lume la două sute de picioare sub el, când uriaşa limbă de aramă care venea din secundă în secundă să-i urle în ureche. Era singura vorbă pe care o auzea, singurul sunet care tulbura pentru el tăcerea universală. Şi se simţea în largul lui, ca o pasăre în soare. Apoi, deodată, frenezia clopotului punea stăpânire pe el; privirea îi devenea neobişnuită; aştepta clopotul mare, cum aşteaptă

păianjenul musca, şi se arunca brusc asupra lui, fără să se mai gândească la nimic. Şi-atunci, suspendat în abis, aruncat în balansul formidabil al clopotului, apuca de toarte monstrul de bronz, îl strângea cu genunchii, îi dădea pinteni cu călcâiele şi dubla cu toată puterea de lovire şi cu toată greutatea corpului său furia dangătului. În acest timp, turla se clătina; Quasimodo striga şi scrâşnea din dinţi, claia de păr roşu i se zburlea, pieptul lui făcea un zgomot ca de foaie, ochiul lui arunca flăcări, monstruosul clopot necheza istovit sub el, şi-atunci nu mai exista clopotul mare de la Notre-Dame, nici Quasimodo, totul era vis, vârtej, furtună, era ameţeala călare pe zgomot, era un duh încleştat pe-o crupă zburătoare, era un centaur ciudat, jumătate om, jumătate clopot, un soi de Astolfo[50], oribil, purtat de un uimitor cal înaripat, făurit din bronz viu.

Prezenţa fiinţei acesteia extraordinare făcea să circule nu ştiu ce suflu de viaţă în întreaga catedrală. Din el părea că iese, cel puţin după spusele mulţimii superstiţioase care exagera lucrurile, o emanaţie misterioasă care însufleţea toate pietrele catedralei şi făcea să palpite măruntaiele profunde ale bătrânei biserici. Era de ajuns ca lumea să-l ştie acolo, ca să fie încredinţată că şi vede trăind şi mişcându-se mulţimea de statui de prin galerii şi portaluri. Şi, într-adevăr, catedrala părea o fiinţă supusă şi ascultătoare sub mâna lui; aştepta să vrea el, ca să-şi înalţe puternica voce; biserica era bântuită şi plină de Quasimodo ca de un duh familiar. S-ar fi zis că monstrul făcea să respire imensa clădire. Cocoşatul era, într-adevăr, pretutindeni, se multiplica în toate punctele catedralei. Uneori zăreai cu groază pe partea cea mai înaltă a vreuneia din turle un pitic ciudat care se căţăra, şerpuia, se târa în patru labe, cobora în afară deasupra golului, sărea din piatră în piatră şi se ducea să scotocească în pântecele vreunei gorgone sculptate; era Quasimodo, pornit să distrugă cuiburile de ciori. Alteori te ciocneai în vreun

---

[50] Erou al poemului eroi-comic *Orlando furioso* al scriitorului italian Ludovico Ariosto (1474-l533). Astolfo este unul dintre cei mai îndrăzneţi aventurieri ai poemului.

ungher întunecat al bisericii de-un fel de himeră vie, chircită şi posomorâtă: era Quasimodo, adâncit în gânduri. Câteodată se zăreau, sub vreo clopotniţă, un cap enorm şi un maldăr de membre dezordonate bălăbănindu-se cu furie la capătul unei funii: era Quasimodo sunând vecernia sau slujba de dimineaţă. Deseori, noaptea, vedeai rătăcind o formă hidoasă pe firava balustradă dantelată care încununează turlele şi formează marginea absidei: era tot cocoşatul de la Notre-Dame. Atunci, spuneau vecinele, întreaga biserică dobândea un aer fantastic, supranatural, oribil; ici-colo se deschideau ochi şi guri, se auzeau lătrând câinii, şerpii fantastici, iazmele de piatră care veghează zi şi noapte, cu gâtul întins şi cu botul căscat, în jurul monstruoasei catedrale; şi dacă era noaptea Crăciunului, când clopotul cel mare, care părea că horcăie, îi chema pe credincioşi la slujba de la miezul nopţii, faţada sumbră a bisericii avea un asemenea aer, încât ai fi zis că marele portal înghiţea mulţimea, iar fereastra în formă de roză o privea. Şi toate acestea se trăgeau de la Quasimodo. Egiptul l-ar fi socotit zeul acestui templu; Evul Mediu îl credea diavolul; el era sufletul ei.

Şi asta într-atât, încât, pentru cei care ştiu că el a existat, catedrala de la Notre-Dame e astăzi pustie, neînsufleţită, moartă. Simţi că i-a dispărut ceva. Acest trup imens e gol; e un schelet; sufletul l-a părăsit; i se mai vede doar locul şi atât. E ca o ţeastă care mai are încă găvanele ochilor, dar nu şi privirea.

4. Câinele şi stăpânul său

Exista totuşi o fiinţă omenească pe care Quasimodo n-o cuprindea în răutatea şi în ura lui faţă de ceilalţi şi pe care o iubea tot atât, dacă nu chiar mai mult decât îşi iubea catedrala: fiinţa aceea era Claude Frollo.

Lucru simplu de înţeles. Claude Frollo îl luase, îl adoptase, îl hrănise, îl crescuse. De mic copil, Quasimodo se obişnuise să se adăpostească între genunchii lui Claude Frollo când câinii şi copiii lătrau după el. Claude Frollo îl învăţase să vorbească, să citească, să scrie. Claude Frollo, în sfârşit, îl făcuse clopotar. Iar a-l uni pe Quasimodo cu clopotul cel mare era totuna cu a i-o da lui Romeo pe Julieta.

De aceea, recunoştinţa lui Quasimodo era profundă, pasionată, nemărginită; şi cu toate că faţa tatălui său adoptiv era deseori întunecată şi severă, deşi vorba îi era de obicei scurtă, aspră, poruncitoare, recunoştinţa aceasta nu se dezminţise nici măcar o clipă. Arhidiaconul avea în Quasimodo sclavul cel mai supus, sluga cea mai docilă, câinele de pază cel mai atent. Când bietul clopotar surzise, între el şi Claude Frollo se stabilise o limbă a semnelor, misterioasă şi înţeleasă numai de ei doi. În felul acesta, arhidiaconul era singura fiinţă umană cu care Quasimodo mai comunica. Pe cocoşat nu-l mai legau de lume decât două lucruri: Notre-Dame şi Claude Frollo.

Nimic nu se putea compara cu puterea arhidiaconului asupra clopotarului, cu ataşamentul clopotarului faţă de arhidiacon. Un semn al lui Claude şi ideea că-i face plăcere i-ar fi fost de ajuns lui Quasimodo ca să se arunce de la înălţimea turlelor catedralei. Forţa fizică, neobişnuit de dezvoltată la Quasimodo şi pusă orbeşte de el la dispoziţia altuia, era un lucru vrednic de luat în seamă. Fără îndoială că se aflau în joc şi dragostea filială, şi devotamentul faţă de stăpân, dar se mai afla, de asemenea, şi fascinaţia exercitată de o minte omenească asupra unei alte minţi. O biată fiinţă neajutorată şi stângace stătea cu fruntea

plecată şi cu ochi rugători în faţa unei minţi înalte şi profunde, puternice şi superioare. În sfârşit, mai presus de toate, se afla recunoştinţa. Recunoştinţă împinsă până la o asemenea limită, încât n-am avea cu ce s-o comparăm. Virtutea aceasta nu e dintre cele ale căror pilde înalte se află printre oameni. Vom spune deci că bietul Quasimodo îl iubea pe arhidiacon aşa cum niciodată un câine, niciodată un cal, niciodată un elefant nu şi-a iubit stăpânul.

5. Urmare la Claude Frollo

În 1482, Quasimodo avea cam douăzeci de ani, iar Claude Frollo vreo treizeci şi şase; unul crescuse, celălalt îmbătrânise.

Claude Frollo nu mai era simplul student al colegiului Torchi, duiosul ocrotitor al unui copilaş, tânărul şi visătorul filosof care ştia multe şi ignora multe. Era un preot auster, grav, mohorât; un duhovnic; era domnul arhidiacon de Josas, al doilea ajutor al episcopului, având în grijă cele două decanate, din Montlhéry şi din Châteaufort, şi cei o sută şaptezeci şi patru de preoţi rurali. Era un personaj impunător şi posac în faţa căruia tremurau copiii din cor în stiharele şi hăinuţele lor, diaconii mărunţi ai catedralei, călugării din tagma Sfântului Augustin şi preoţii care citeau utreniile de la Notre-Dame, când el trecea agale pe sub înaltele ogive ale corului, măreţ, gânditor, cu braţele încrucişate şi cu capul plecat într-atât, încât nu i se mai vedea din toată figura decât fruntea largă şi pleşuvă.

Altminteri, dom Claude Frollo nu lăsase în părăsire nici ştiinţa şi nici creşterea fratelui său mai mic, cele două ocupaţii ale vieţii sale. Dar, cu vremea, în lucrurile acestea atât de plăcute se strecurase o oarecare amărăciune. *Până la urmă, spune Paul Diacre, şi cea mai bună slănină se râncezeşte.* Micul Jehan Frollo, poreclit „du Moulin” din pricina locului unde fusese alăptat, nu apucase pe drumul voit de Claude. Fratele mai mare l-ar fi dorit şcolar, pios, supus, învăţat şi cinstit. Iar frăţiorul, asemenea copăceilor care înşală aşteptările şi munca grădinarului şi se întorc îndărătnici spre partea de unde le vine aerul şi soarele, frăţiorul, aşadar, nu creştea, nu dădea roade şi nu întindea crengi frumoase şi bogate decât spre trândăvie, ignoranţă şi desfrâu. Jehan era un adevărat drac, foarte împrăştiat, lucru care îl făcea pe dom Claude să-şi încrunte sprâncenele, dar foarte hazliu şi isteţ, ceea ce îl făcea pe fratele mai mare să zâmbească. Claude îl încredinţase

aceluiaşi colegiu Torchi, unde îşi petrecuse şi el primii ani de învăţătură şi de reculegere; şi era o durere pentru el că sanctuarul acesta, pe care odinioară numele de Frollo îl cinstise, să fie acum scandalizat de el. De aceea îi ţinea lui Jehan predici grozav de lungi şi de aspre, pe care frăţiorul le îndura cu mult curaj. La urma urmei, mica puşlama avea inimă bună, aşa cum vedem în toate comediile. Dar, după ce predica se termina, Jehan îşi relua netulburat drumul răzvrătirilor şi al grozăviilor sale. Uneori, potrivit preţioasei tradiţii păstrate cu grijă până în zilele noastre, cotonogea în semn de bun-venit un „ageamiu" (aşa li se spunea nou-veniţilor la Universitate); alteori se afla în fruntea unei cete de studenţi, care se năpusteau în mod clasic asupra unei cârciumi, *quasi classico excitaţi,* apoi îl snopeau pe cârciumar cu „ciomege ofensive" şi prădau cu voioşie cârciuma, spărgând până şi butiile cu vin din veci. Şi apoi urma reclamaţia în latină, pe care submonitorul de la Torchi i-o aducea în mod jalnic lui dom Claude, având pe margine dureroasa notaţie: Rixa, *prima causa vinum optimum potatum*[51]*.* În sfârşit, lucru îngrozitor pentru un copil de şaisprezece ani, se spunea că nelegiuirile lui îl duceau adeseori până în strada Glatigny.

Din aceste pricini, Claude, mâhnit şi descurajat în sentimentele lui omeneşti, se aruncase cu şi mai mult avânt în braţele ştiinţei, surioara care, cel puţin, nu-ţi râde în nas şi-ţi plăteşte întotdeauna, deşi în monedă uneori cam stearpă, pentru grija pe care i-o porţi. Deveni din ce în ce mai savant şi, în acelaşi timp, printr-o urmare firească, din ce în ce mai rigid ca preot, din ce în ce mai trist ca om. Există, pentru fiecare dintre noi, anumite paralelisme între inteligenţa, moravurile şi caracterul nostru, care se dezvoltă necontenit şi nu se rup decât în momentele de mare tulburare ale vieţii.

Cum Claude Frollo străbătuse încă din tinereţe aproape întregul cerc al cunoştinţelor umane pozitive, exterioare şi îngăduite de lege, se văzu nevoit, dacă nu voia să oprească

---

[51] Încăierare, cea dintâi pricină: prea mult vin băut (lat.).

ubi defuit orbis[52], să meargă mai departe şi să caute altă hrană pentru nesăţioasa activitate a inteligenţei sale. Străvechiul simbol al şarpelui care îşi muşcă coada i se potriveşte mai ales ştiinţei. Claude Frollo se pare că simţise asta pe propria lui piele. Mai multe persoane serioase afirmau că, după ce epuizase întregul *fas*[53] al ştiinţei omeneşti, cutezase să pătrundă în nefast. Se spunea că, după ce gustase unul după altul din toate merele arborelui cunoaşterii, dom Claude, împins de foame sau de silă, sfârşise prin a muşca din fructul oprit. Arhidiaconul participase, rând pe rând, după cum au văzut cititorii, la conferinţele teologilor de la Sorbona, la adunările studenţilor facultăţii de limbi vechi şi filosofie puşi sub oblăduirea Sfântului Ilarion, la disputele decretiştilor puşi sub oblăduirea Sfântului Martin, la congregaţiile medicilor de la agheasmatarul catedralei Notre-Dame, *ad cupam Nostrae-Dominae;* toate mâncărurile îngăduite şi aprobate, pe care aceste patru mari bucătării, numite cele patru facultăţi, le puteau prepara şi servi unei minţi, el le înghiţise şi i se făcuse lehamite de ele mai înainte de a-şi fi potolit foamea; atunci săpase mai departe, mai adânc, sub toată această ştiinţă finită, materială, limitată; îşi riscase poate sufletul şi se aşezase în peşteră, la misterioasa masă a alchimiştilor, a astrologilor, a hermeticilor, masă în capul căreia se afla, în Evul Mediu, Averroes, Guillaume de Paris şi Nicolas Flamei, şi care se prelungeşte în Orient, la luminile sfeşnicului cu şapte braţe, până la Solomon, Pitagora şi Zoroastru.

Aşa se bănuia, cel puţin, pe drept sau pe nedrept.

Lucru sigur e că arhidiaconul vizita adesea cimitirul Sfinţilor Inocenţi, unde se aflau înmormântaţi tatăl şi mama sa, e drept, laolaltă cu celelalte victime ale ciumei din 1466; dar că părea mult mai puţin smerit în faţa crucii de la groapa lor decât în faţa figurilor ciudate care împodobeau din belşug mormântul lui Nicolas Flamel şi al lui Claude

---

[52] Unde se sfârşeşte lumea (lat.).

[53] Fas, nefas – ceea ce este îngăduit, ceea ce nu este îngăduit (de zei) (lat.).

Pernelle, construit alături.

Lucru sigur e că fusese văzut deseori străbătând strada Lombarzilor şi intrând pe furiş într-o căsuţă aflată la colţul dintre strada Scriitorilor şi strada Marivault. Acolo era casa pe care Nicolas Flamel o clădise şi unde murise pe la 1417; mereu pustie de-atunci, casa începea să se ruineze, căci hermeticii şi alchimiştii din toate ţările îi stricaseră pereţii numai zgâriindu-şi numele pe ei. Câţiva vecini afirmau chiar că-l văzuseră odată, printr-un ochi de pivniţă, pe arhidiaconul Claude săpând, mutând din loc şi scormonind pământul din cele două beciuri ale căror ziduri de sprijin fuseseră mâzgălite cu nenumărate versuri şi hieroglife chiar de către Nicolas Flamel. Se bănuia că Flamel ascunsese piatra filosofală în aceste beciuri şi alchimiştii, timp de două veacuri, de la Magistri până la părintele Pacifique, n-au încetat să frământe solul decât atunci când casa, atât de cumplit scotocită şi răsturnată, s-a prefăcut în pulbere sub tălpile lor.

Şi mai e sigur că arhidiaconul fusese cuprins de o patimă ciudată pentru portalul simbolic de la Notre-Dame, această pagină de grimoar scrisă în piatră de episcopul Guillaume de Paris, care fără doar şi poate că s-a ales cu afurisenia pentru faptul că a pus un frontispiciu atât de diavolesc la sfântul poem cântat de-a pururi de restul clădirii. Despre arhidiaconul Claude se mai spunea, de asemenea, că studiase cu de-amănuntul colosul Sfântului Cristof şi statuia cea lungă şi enigmatică, pe atunci aflată încă la intrarea catedralei pe care poporul, în glumele lui, o numea „Monsieur Legris”. Dar ceea ce toată lumea putuse să observe erau nesfârşitele ceasuri pe care dom Claude şi le petrecea adesea stând pe parapetul intrării, contemplând sculpturile portalului, examinând când fecioarele nebune cu lămpile lor răsturnate, când fecioarele cuminţi cu lămpile lor drepte; alteori, calculând unghiul privirii corbului care ţine de portalul din stânga şi priveşte în biserică un punct misterios, unde cu siguranţă că e ascunsă piatra filosofală, dacă ea nu se află cumva în beciul lui Nicolas Flamel. În treacăt fie zis, pentru biserica Notre-Dame însemna o

soartă ciudată, la epoca aceea, să fie iubită astfel, în două feluri diferite şi cu atâta evlavie, de două fiinţe atât de puţin asemănătoare, cum erau dom Claude şi Quasimodo; să fie iubită de unul, care era un fel de jumătate-om, instinctiv şi sălbatic, pentru frumuseţea, pentru statura, pentru armoniile desprinse din măreţul ei ansamblu; să fie iubită de celălalt, om cu imaginaţie savantă şi pătimaşă, pentru semnificaţia, pentru mitul ei, pentru sensul cuprins în ea, pentru simbolul aflat sub sculpturile de pe faţada ei, ca literele primului text sub cele ale textului scris deasupra lor, într-un palimpsest; într-un cuvânt, pentru enigma pe care ea o propune veşnic minţii.

E sigur, în sfârşit, că arhidiaconul îşi aranjase, în una din cele două turle care privesc spre Piaţa Grève, chiar lângă colivia cu clopote, o chilioară foarte tainică unde nimeni nu pătrundea fără voia lui, nici chiar episcopul, după cât se spunea. Chilia aceasta fusese clădită pe vremuri chiar lângă vârful turlei, printre cuiburile de ciori, de episcopul Hugo de Besançon, care, la vremea lui, săvârşise acolo fapte necurate. Ce cuprindea chilia, nu ştia nimeni; dar noaptea, din prundi-şurile de pe Terrain, fusese văzută la fereastra cea mică din spatele turlei, apărând, dispărând şi reapărând la intervaluri scurte şi egale, o pâlpâire roşie, intermitentă, ciudată, care părea că urmăreşte suflul gâfâitor al unor foaie şi că vine, mai degrabă, de la o flacără decât de la o lumină. În întuneric, de la înălţimea aceea, pâlpâirea făcea o impresie neobişnuită, şi cumetrele spuneau: „Iată-l pe arhidiacon suflând, iată iadul pâlpâind colo, sus”.

La urma urmei, în toate acestea nu existau dovezi de vrăjitorie prea serioase; dar atâta fum cât să bănuieşti că există şi foc tot era; şi arhidiaconul avea o faimă destul de proastă. Trebuie spus totuşi că ştiinţele Egiptului, că necromanţia, magia, chiar cea mai albă şi mai nevinovată, nu-şi aflau duşman mai înverşunat, denunţător mai fără milă decât el faţă de domnii din tribunalul catedralei. Fie că era vorba de oroare sinceră, fie că era un simplu joc al hoţului care strigă: „Hoţii!”, arhidiaconul tot era privit de

savantele capete ale soborului ca un suflet intrat în anticamera infernului, pierdut în văgăunile Cabalei, bâjbâind în beznele ştiinţelor oculte. Şi nici mulţimea nu se înşela; în faţa oricărui om cu niţică agerime de minte, Quasimodo trecea drept diavolul, Claude Frollo drept vrăjitorul. Era vădit: clopotarul trebuia să-l slujească pe arhidiacon un anumit timp, după care avea să-i ia sufletul drept plată. De aceea, cu toată viaţa nespus de austeră pe care o ducea, arhidiaconul nu era privit cu ochi buni de sufletele cuvioase; şi nu exista nas de credincios, oricât de nepriceput ar fi fost el, care să nu-l adulmece ca vrăjitor.

Şi dacă vârsta săpase hăuri adânci în ştiinţa sa, ea i le săpase şi în suflet. Cel puţin, aşa erai îndreptăţit să crezi cercetându-i chipul, pe care sufletul nu se vedea licărind decât ca printr-un nor întunecat. De ce avea oare arhidiaconul fruntea înaltă şi pleşuvă, de ce-şi ţinea capul mereu plecat, de ce pieptul i se umfla mereu de suspine? Ce gând tainic îi punea pe buze un zâmbet plin de amărăciune în aceeaşi clipă când sprâncenele încruntate i se apropiau ca doi tauri gata de luptă? De ce puţinul păr pe care îl mai avea îi şi încărunţise? Ce foc lăuntric îi izbucnea uneori în privire, în aşa fel încât ochii lui păreau două găuri scobite în peretele unui cuptor?

Aceste semne ale unei puternice frământări morale atinseseră un înalt grad de intensitate mai ales în perioada când se petreceau cele povestite aici. Nu o dată, vreun copil din cor fugise înspăimântat, văzându-l singur în biserică, într-atât de ciudată şi de aprinsă era privirea arhidiaconului. Nu o dată, în altar, la ora liturghiei, vecinul său îl auzise amestecând în plain-chantul *ad omnem tonum* nişte paranteze ininteligibile. Nu o dată, spălătoreasă din Terrain, tocmită să „le spele preoţilor”, observase cu spaimă urme de unghii şi de degete crispate pe stiharul alb al domnului arhidiacon de Josas.

De altfel, arhidiaconul devenea tot mai sever şi niciodată nu fusese mai vrednic de-a fi dat ca pildă. Atât pentru situaţia sa, cât şi datorită caracterului, totdeauna se ţinuse departe de femei; acum părea că le urăşte mai mult

ca oricând. Foşnetul unei fuste de mătase era de ajuns ca să-l facă să-şi lase gluga pe ochi. În privinţa aceasta era atât de auster şi de retras, încât atunci când doamna de Beaujeu, fiică a regelui, a venit în luna decembrie 1481 să viziteze mănăstirea de la Notre-Dame, el se împotrivi cu toată gravitatea să i se dea drumul, amintindu-i episcopului statutul Cărţii Negre, datat din ajunul Sfântului Bartolomeu 1334, care interzice intrarea oricărei femei în mănăstire, „fie ea bătrână sau tânără, stăpână sau slugă”. La care, episcopul fusese nevoit să-i citeze porunca legatului papal Odo, care le excepta pe unele doamne de neam mare, *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo vitari non possunt*[54]*.* Dar arhidiaconul tot protestă, obiectând că porunca legatului, care data din 1207, era anterioară cu o sută douăzeci şi şapte de ani Cărţii Negre şi, prin urmare, abrogată de fapt prin aceasta. Şi refuzase să apară în faţa prinţesei.

Se remarca printre altele faptul că oroarea lui faţă de egipţiene şi ţigănci părea să sporească de câtva timp. Îi ceruse episcopului un edict care interzicea cu străşnicie ţigăncilor să vină să danseze şi să cânte din tamburină în piaţa din faţa catedralei şi scotocea tot de pe atunci arhivele mucegăite ale tribunalului bisericesc, ca să adune cazuri de vrăjitori şi de vrăjitoare osândiţi la ardere şi la ştreang pentru vrăji săvârşite cu ţapi, scroafe sau capre.

---

[54] Unele femei de neam mare, care nu pot fi oprite fără scandal (lat.).

6. Nepopularitate

După cum am spus, arhidiaconul şi clopotarul nu prea erau iubiţi de gloata mare şi măruntă din vecinătatea catedralei. Când Claude şi Quasimodo ieşeau împreună, ceea ce se întâmpla destul de des, şi când erau văzuţi traversând amândoi, sluga în urma stăpânului, uliţele reci, înguste şi întunecoase înghesuite în jurul catedralei Notre-Dame, cuvinte de ocară, bolboroselile ironice sau glumele batjocoritoare îi hărţuiau în trecere, de nu cumva, lucru rar, întâmplat, Claude Frollo nu mergea cu capul sus, arătându-şi fruntea severă şi aproape îngustă şi făcându-i să încremenească pe glumeţii care cutezau să râdă de ei.

Cei doi erau în cartierul lor ca „poeţii" despre care vorbeşte Régnier:

Şi tot felul de oameni se ţin după poeţi,
Ca după buhă glasuri de vrăbii şi sticleţi.

Ici, un puştan şiret îşi risca pielea şi oasele ca să aibă plăcerea nespusă de-a înfige un ac în cocoaşa lui Quasimodo. Colo, o fată frumoasă, îndrăzneaţă şi mai neobrăzată decât s-ar fi cuvenit se atingea de sutana neagră a preotului şi-i cânta sub nas cântecul de batjocură: „Cuib, cuib, diavolul e prins". Uneori, câte un pâlc colţos de babe, înşiruite şi ghemuite în umbră pe treptele vreunei intrări, bombăneau zgomotos la trecerea arhidiaconului şi a clopotarului şi le aruncau în batjocură binevoitorul salut: „Hm! Uite unul care are sufletul aidoma cu trupul celuilalt!". Sau vreo ceată de studenţi şi de ştrengari care jucau şotron se ridicau grămadă şi-l salutau clasic cu câteva huiduieli latineşti: Eia! Eia! *Claudius cum claudo!*[55]

Dar cel mai adesea, ocara trecea neluată în seamă şi de preot, şi de clopotar. Ca să poată auzi toate aceste

[55] Claudius cu şchiopul (joc de cuvinte: în latină *claudus* înseamnă şchiop).

drăgălaşe lucruri, Quasimodo era prea surd, iar Claude prea adâncit în gânduri.

Cartea a cincea

1. Abbas beati Martini

Faima lui dom Claude se întinsese până departe. Ei îi datoră arhidiaconul, cam pe vremea când refuzase s-o vadă pe doamna de Beaujeu, o vizită pe care n-avea s-o uite mult timp.

Era într-o seară. Dom Claude tocmai se retrăsese după slujbă în chilia lui canonicală din mănăstirea Notre-Dame. Chilia, în afara unor vase de sticlă aruncate într-un colţ şi pline de-o pulbere destul de îndoielnică semănând foarte mult a pulbere explozivă, n-avea nimic ciudat şi nici misterios. Se mai aflau ici-colo câteva inscripţii pe pereţi, dar ele nu erau decât sentinţe ştiinţifice sau religioase, extrase din autori consacraţi. Arhidiaconul tocmai se aşezase la lumina unui sfeşnic de aramă cu trei braţe, în faţa unui imens dulap plin cu manuscrise. Îşi rezemase cotul de cartea larg deschisă a lui Honorius d'Autun: *De praedestinatione et libero arbitrio*[56] şi răsfoia, adâncit în gânduri, un in-folio tipărit pe care şi-l adusese atunci, singurul produs al tiparniţei aflat în chilia sa. În mijlocul gândurilor îl trezi o bătaie în uşă.

— Cine e acolo?, întrebă savantul, cu tonul plăcut al unui câine hămesit care e stingherit de la osul lui.

Un glas de afară îi răspunse:

— Prietenul dumneavoastră, Jacques Coictier.

Arhidiaconul se duse să deschidă.

Era, într-adevăr, medicul regelui; un personaj de vreo cincizeci de ani a cărui înfăţişare aspră nu era corijată decât de-o privire vicleană. Medicul mai era însoţit de un bărbat. Amândoi purtau robe lungi de culoarea ardeziei, îmblănite cu jder, prinse la brâu şi închise de sus până jos,

---

[56] Despre predestinare şi liberul arbitru (lat.).

şi bonete din aceeaşi pânză, de aceeaşi culoare. Degetele, vârâte în mâneci, nu li se zăreau, poalele robelor le ascundeau picioarele, iar ochii le dispăreau sub bonete.

— Domnul mă aibă în pază, *messires!,* spuse arhidiaconul, dându-le drumul în chilie. Nu mă aşteptam la o vizită care să-mi facă atâta cinste, la o asemenea oră.

Şi tot vorbindu-le în felul acesta curtenilor, îşi plimba, de la medic la însoţitorul său, privirea neliniştită şi cercetătoare.

— Niciodată nu e prea târziu ca să vizitezi un savant de seama lui dom Claude Frollo de Tirechappe, răspunse doctorul Coictier, pe care accentul din Franche-Comté îl făcea să târâie toate frazele cu măreţia unei rochii cu coadă.

Apoi, între medic şi arhidiacon începu unul din prologurile acelea pline de urări care precedau pe-atunci, după obicei, orice convorbire între savanţi şi care nu-i împiedicau deloc să se urască din toată inima. De altfel, aşa e şi azi, oricare gură de savant pornită să măgulească un alt savant fiind un vas cu fiere îndulcită.

Complimentele lui Claude Frollo către Jacques Coictier se refereau mai ales la numeroasele foloase lumeşti pe care vrednicul medic ştiuse să le extragă, în decursul carierei sale atât de invidiate, din fiecare boală a regelui, operaţie a unei alchimii mai bune şi mai sigure decât căutarea pietrei filosof ale.

— Credeţi-mă, domnule doctor Coictier, că m-am bucurat tare mult aflând despre numirea ca episcop a nepotului dumneavoastră, cucernicul meu senior Pierre Versé. Nu e oare episcop de Amiens?

— Ba da, domnule arhidiacon. Domnul s-a milostivit, în marea sa bunătate.

— Ştiţi că arătaţi minunat în ziua de Crăciun, în fruntea celor de la Camera de Conturi, domnule preşedinte.

— Vicepreşedinte, dom Claude. Vai! Numai atât.

— Ce se mai aude cu superba dumneavoastră casă de pe strada Saint-André-des-Arts? E un adevărat Luvru. Îmi place grozav zarzărul sculptat pe poartă, cu jocul de

cuvinte plin de duh: à *l'abri-cotier*[57].

— Vai, maestre Claude, toată clădirea mă costă bani grei! Pe măsură ce ea se înalţă, eu mă ruinez.

— Cum?! N-aveţi veniturile de la Temniţă, de la *bailliage*-ul[58] Palatului şi renta tuturor caselor, măcelăriilor, dughe-nelor şi magherniţelor din cartierul La Clôture? Asta-i o vacă bună de muls.

— Moşia mea de la Poissy nu mi-a adus nimic anul acesta.

— Dar vămuirile de la Triel, Saint-James şi Saint-Germain-en-Laye tot aduc…

— O sută douăzeci de livre, nici măcar pariziene.

— Aveţi slujba de consilier al regelui. Asta e fixă.

— Da, confrate Claude, dar afurisita seniorie de Poligny, despre care se vorbeşte atât, nu-mi aduce nici măcar şaizeci de scuzi de aur, una peste alta.

În complimentele pe care dom Claude i le adresa lui Jacques Coictier se simţea tonul acela sardonic, acru şi uşor ironic, zâmbetul trist şi crud al unui om superior şi nefericit care se joacă o clipă, din distracţie, cu îndestulata prosperitate a unui om de rând. Celălalt nu-şi dădea seama de asta.

— Pe sufletul meu, spuse, în sfârşit, dom Claude, strângându-i mâna, îmi face plăcere să vă văd atât de sănătos.

— Mulţumesc, maestre Claude.

— Şi, fiindcă veni vorba, ce mai face regescul dumneavoastră pacient?

— Nu-şi plăteşte îndeajuns medicul, răspunse Jacques Coictier, aruncând o privire spre însoţitorul său.

— Aşa socoţi, cumetre Coictier?, întrebă acesta, întrebarea, rostită pe un ton de mirare şi de reproş, îndreptă din nou asupra necunoscutului atenţia arhidiaconului, care, cinstit vorbind, nu-l uitase cu totul nicio clipă de când necunoscutul îi trecuse pragul chiliei. Ba

---

[57] Joc de cuvinte intraductibil: *abricotier* (zarzăr, fr.) – *à l'abri cotier* s-ar traduce "la adăpostul de pe coastă".

[58] Jurisdicţia unui *bailli.*

chiar fuseseră necesare nenumăratele motive pe care le avea de a-l menaja pe doctorul Jacques Coictier, atotputernicul medic al regelui Ludovic al XI-lea, ca să-l primească astfel însoţit. De aceea, chipul lui n-avea nimic prietenos când Jacques Coictier îi spuse:

— Ştiţi, dom Claude, vă aduc un confrate care a ţinut să vă vadă pentru faima dumneavoastră.

— Domnul e tot medic?, întrebă arhidiaconul, aţintindu-şi privirea pătrunzătoare asupra însoţitorului lui Coictier.

Dar sub sprâncenele necunoscutului întâlni o privire la fel de străpungătoare şi de bănuitoare ca şi a lui.

Necunoscutul, pe cât îngăduia să vezi slaba lumină a sfeşnicului, era un bătrân de vreo şaizeci de ani, de statură mijlocie, care părea destul de bolnav şi de dărâmat.

Profilul lui, deşi cu o linie foarte obişnuită, avea în el ceva puternic şi sever: lumina ochiului îi licărea în orbitele foarte adâncite, ca un foc în fundul unei peşteri; iar sub boneta pleoştită care îi cădea pe nas, se simţeau rotunjindu-se formele unei frunţi de geniu.

Necunoscutul se hotărî să răspundă el însuşi la întrebarea arhidiaconului.

— Cucernice maestre, spuse el cu o voce gravă, faima dumneavoastră a ajuns până la mine şi-am vrut să vă cer o consultaţie. Nu sunt decât un biet gentilom de provincie, care se descalţă înainte de a intra la savanţi. Trebuie să-mi ştiţi numele. Mă cheamă jupân Tourangeau.

„Ciudat nume pentru un gentilom!”, gândi arhidiaconul. Totuşi se simţea în faţa unui om puternic şi serios. Instinctul inteligenţei lui superioare îl făcea să bănuiască o inteligenţă superioară sub boneta îmblănită a lui jupân Tourangeau; şi, cercetându-i figura gravă, strâmbătura ironică pe care prezenţa lui Jacques Coictier o stârnise pe faţa mohorâtă a arhidiaconului se stinse încetul cu încetul, ca amurgul la un capăt al nopţii. Dom Claude se aşeză iar, întunecat şi tăcut, în jilţul său mare; cotul lui îşi reluă locul obişnuit pe masă, fruntea i se rezemă, ca de obicei, în palmă. După câteva momente de gândire, le făcu semn celor doi vizitatori să ia loc şi i se adresă lui jupân Tourangeau.

— Veniţi pentru o consultare, jupâne? Şi în ce ramură a ştiinţelor?

— Preacucernice, răspunse jupân Tourangeau, eu sunt bolnav, foarte bolnav. Despre dumneavoastră se spune că sunteţi un mare Esculap, şi-am venit să vă cer un sfat medical.

— Medical!, zise arhidiaconul, clătinând din cap. Apoi păru că se reculege o clipă şi continuă: Jupâne Tourangeau, fiindcă aşa vă numiţi, întoarceţi capul. Îmi veţi găsi răspunsul, gata scris pe perete.

Jupân Tourangeau se supuse şi citi deasupra capului său inscripţia aceasta gravată pe zid: Medicina e fiica închipuirii. Jamblique.

Doctorul Jacques Coictier ascultase vorbele însoţitorului său cu o ciudă pe care răspunsul lui dom Claude o sporise încă pe atâta. Se plecă la urechea lui jupân Tourangeau şi-i şopti destul de încet ca să nu poată fi auzit de arhidiacon:

— V-am spus dinainte că e nebun. Dumneavoastră aţi vrut să-l vedeţi!

— Nebunul s-ar putea prea bine să aibă dreptate, doctore Jacques!, răspunse jupân Tourangeau pe acelaşi ton şi cu un zâmbet amar.

— Cum doriţi!, zise Coictier, sec. Apoi, adresându-se arhidiaconului: Vă cam grăbiţi, dom Claude, şi vă împiedicaţi de Hipocrate cât se împiedică o maimuţă de-o alună. Medicina, o închipuire! Cred că spiţerii şi maeştrii medici v-ar ucide cu pietre dacă s-ar afla aici de faţă. Negaţi deci influenţa filtrelor asupra sângelui, a alifiilor asupra cărnii! Negaţi farmacia eternă a florilor şi a metalelor numită lume şi făcută dinadins pentru veşnicul bolnav numit om!

— Nu neg nici farmacia şi nici bolnavul, spune dom Claude rece. Eu îl neg pe medic.

— Aşadar, continuă Coictier aprins, nu-i adevărat că guta ar fi o pecingine lăuntrică, nu-i adevărat că o rană pricinuită de focul unei arme se lecuieşte prin aplicarea unui şoarece fript, nu-i adevărat că un sânge tânăr, introdus cum trebuie, redă tinereţea venelor îmbătrânite,

nu-i adevărat că doi şi cu doi fac patru şi că *emprostathonos* urmează după *opistathonos!*

Arhidiaconul răspunse fără să se tulbure:

— Sunt anumite lucruri despre care eu gândesc într-un anumit fel.

Coictier se roşi de mânie.

— Hai, hai, dragă Coictier, să nu ne supărăm, spuse jupân Tourangeau. Domnul arhidiacon e prietenul nostru.

Coictier se domoli, bombănind cu glas scăzut:

— La urma urmei, e un nebun!

— Pe legea mea, maestre Claude, continuă jupân Tourangeau după o clipă de tăcere; tare mă mai încurcaţi. Venisem să vă cer două consultaţii, una privind sănătatea, alta privind steaua mea.

— Domnule, spuse arhidiaconul, dacă ăsta v-a fost gândul, aţi fi făcut mai bine să nu vă osteniţi urcând treptele scării mele. Nu cred în medicină. Nu cred în astrologie.

— Aşa!, făcu jupân Tourangeau, mirat.

Coictier râdea cu un râs silit.

— Vedeţi bine că e nebun, îi şopti el lui jupân Tourangeau. Nu crede în astrologie!

— Cum aş putea oare să-mi închipui, continuă dom Claude, că fiecare rază de stea e un fir legat de capul unui om!

— Atunci în ce credeţi?, exclamă jupân Tourangeau. Arhidiaconul şovăi o clipă, apoi lăsă să-i scape un zâmbet posomorât care părea că-i dezminte răspunsul:

— *Credo în Deum*[59]*.*

— Dominum nostrum[60]*,* adăugă jupân Tourangeau, făcându-şi semnul crucii.

— *Amen!,* rosti Coictier.

— Cucernice maestre, reîncepu jupânul, mi se bucură inima văzându-vă atât de credincios. Dar, mare savant cum sunteţi, aţi ajuns oare să nu mai credeţi în ştiinţă?

— Nu, spuse arhidiaconul, apucându-l de braţ pe jupân

---

[59] Cred în Dumnezeu (lat.).

[60] Stăpânul nostru (lat.).

Tourangeau, şi un fulger de entuziasm i se aprinse în pupilele stinse, nu, nu neg ştiinţa. Nu m-am târât îndeajuns pe pântece, înfigându-mi unghiile în pământ, prin nenumăratele încăperi ale peşterii, fără să zăresc, departe, în faţa mea, ceva, fără îndoială răsfrângerea orbitorului laborator central în care cei răbdători şi înţelepţii l-au văzut pe Dumnezeu.

— Atunci, îl întrerupse jupân Tourangeau, ce lucru socotiţi drept sigur şi adevărat?

— Alchimia.

Coictier strigă:

— Nu zău, dom Claude, alchimia îşi are raţiunea ei, fără doar şi poate, dar de ce să huleşti medicina şi astrologia?

— Ştiinţa voastră despre om e un neant! Ştiinţa voastră despre cer e un neant!

— Asta înseamnă că iei în derâdere Epidarul şi Caldeea, răspunse medicul, rânjind.

— Ascultaţi, *messire* Jacques. Vorbesc cinstit. Eu nu sunt medicul regelui, şi maiestatea sa nu mi-a dat grădina Dedalus ca să observ din ea constelaţiile. Nu vă supăraţi şi ascultaţi-mă. Ce adevăr aţi scos, nu spun din medicină, care e lucru prea nebunesc, ci din astrologie? Spuneţi-mi, care sunt virtuţile bustrofedonului vertical şi ce-au adus numărul ziruph şi numărul zephirod?

— Negaţi cumva forţa simpatică a claviculei şi faptul că ştiinţa cabalistică derivă din ea?, întrebă Coictier.

— Eroare, *messire* Jacques! Niciuna din formulele dumneavoastră nu duce la realitate. Pe câtă vreme alchimia îşi are descoperirile ei. O să contestaţi oare rezultate ca acestea? Gheaţa închisă sub pământ timp de o mie de ani se transformă în cristal de stâncă. Plumbul e strămoşul tuturor metalelor. (Căci aurul nu e un metal, aurul e lumina.) Plumbului nu-i trebuie decât patru epoci a câte două sute de ani fiecare pentru a trece succesiv de la starea de plumb la starea de arsenic roşu, de la arsenic roşu la cositor, de la cositor la argint. Acestea sunt sau nu fapte? Dar a crede în claviculă, în linia plină şi în stele e la

fel de ridicol cu a crede ca locuitorii din *Marele Cathay*[61] că grangurul se preschimbă în cârtiţă şi grăunţele de grâu în peşti din genul ciprin!

— Am studiat hermetica, strigă Coictier, şi afirm că…

Aprigul arhidiacon nu-l lasă să termine:

— Iar eu am studiat medicina, astrologia şi hermetica. Numai aici e adevărul (şi vorbind astfel, luă de pe dulap o fiolă plină cu pulberea despre care am pomenit mai sus), numai aici e lumina! Hipocrate e o iluzie. Urania e o iluzie. Hermès e un gând. Aurul e soarele; a face aur înseamnă a fi Dumnezeu! Iată ştiinţa unică. Vă spun că am cercetat medicina şi astrologia! Ele nu înseamnă nimic, nimic! Corpul omenesc – beznă! Astrele – beznă!

Şi recăzu pe jilţul său într-o atitudine plină de vigoare şi inspirată. Jupân Tourangeau îl privea tăcut. Coictier se sili să rânjească, ridicând imperceptibil din umeri, şi repetă încet:

— Un nebun!

— Şi aţi atins scopul mirific?, întrebă deodată jupân Tourangeau. Aţi făcut aur?

— Dacă aş fi făcut, răspunse arhidiaconul, rostind rar cuvintele, ca un om care cugetă, regele Franţei s-ar numi Claude, şi nu Ludovic.

Jupânul îşi încruntă sprâncenele.

— Ce-am spus?, întrebă dom Claude, cu un zâmbet dispreţuitor. La ce mi-ar folosi tronul Franţei, când aş putea să reclădesc imperiul Orientului?

— Aşa, da!, încuviinţă jupânul.

— Oh! Bietul nebun!, şopti Coictier.

Părând că nu răspunde decât propriilor sale gânduri, arhidiaconul continuă:

— Dar nu, eu mă târâi încă; îmi zdrelesc faţa şi genunchii de pietricelele căii subterane. Zăresc, nu privesc în voie! Silabisesc, nu citesc.

— Şi când o să ştiţi să citiţi, o să faceţi aur?, întrebă jupânul.

— Cine se îndoieşte de asta?, zise arhidiaconul.

---

[61] Aşa era denumită China în Evul Mediu.

— În acest caz, Sfânta Fecioară ştie că am mare nevoie de bani şi că aş vrea tare mult să învăţ să citesc în cărţile domniei voastre. Spuneţi-mi, cucernice maestre, ştiinţa dumneavoastră e oare potrivnică sau neplăcută Sfintei Fecioare?

La întrebarea aceasta a jupânului Tourangeau, dom Claude se mulţumi să răspundă cu un calm plin de superioritate:

— Al cui arhidiacon sunt eu?

— Adevărat, maestre. Ei bine, n-aţi vrea să mă iniţiaţi? Ajutaţi-mă să silabisesc împreună cu dumneavoastră.

Claude îşi luă atitudinea maiestuoasă şi pontificală a unui Samuel.

— Bătrâne, trebuie ani îndelungaţi, pe care nu-i mai ai, ca să faci călătoria aceasta printre lucrurile tainice. Capul dumitale a încărunţit de tot! Din peşteră nu se iese decât cu părul albit, dar nu se intră în ea decât cu părul negru. Ştiinţa se pricepe prea bine şi singură să sape, să veştejească şi să usuce feţele omeneşti; n-are nevoie ca bătrâneţea să-i aducă feţe gata zbârcite. Dacă totuşi te stăpâneşte dorinţa de a începe învăţătura la vârsta dumitale şi de a descifra temutul alfabet al înţelepţilor, bine, vino la mine, am să încerc. N-am să-ţi spun dumitale, un biet bătrân, să te duci să vizitezi camerele mortuare ale piramidelor despre care vorbeşte anticul Herodot, nici turnul de cărămizi al Babilonului, nici uriaşul altar de marmură albă al templului din Eklinga. Ca şi dumneata, nici eu n-am văzut zidurile caldeene clădite după forma sacră a lui Sikra, nici templul lui Solomon, care e nimicit, nici porţile de piatră ale mormântului regilor lui Israel, care sunt sfărâmate. Ne vom mulţumi cu fragmente din cartea lui Hermes, pe care o avem aici. Am să-ţi explic statuia Sfântului Cristof, simbolul Semănătorului şi al celor doi îngeri aflaţi la intrarea Sfintei Capele, dintre care unul îşi ţine o mână într-un vas, iar celălalt într-un nor…

Aici, Jacques Coictier, pe care aprigele replici ale arhidiaconului îl doborâseră, sări din nou şi-l întrerupse cu tonul triumfător al unui savant care îl corijează pe un altul:

— *Erras, amice Claudi*[62]*.* Simbolul nu e numărul. Îl iei pe Orfeu drept Hermes.

— Dumneata greşeşti, răspunse grav arhidiaconul. Dedal e temelia, Orfeu e zidul, Hermes e clădirea. El e totul. Dumneata poţi veni când doreşti, continuă el, întorcându-se spre Tourangeau. Îţi voi arăta firişoarele de aur rămase pe fundul creuzetului lui Nicolas Flamel şi le vei compara cu aurul lui Guillaume de Paris. Am să te învăţ virtuţile tainice ale cuvântului grec *peristera.* Dar, mai întâi de toate, am să te ajut să citeşti, una după alta, literele de marmură ale alfabetului, paginile de granit ale cărţii. Vom merge de la portalul episcopului Guillaume şi al lui Saint-Jean-le-Rond până la Sfânta Capelă, apoi la casa lui Nicolas Flamel, pe strada Marivault, la mormântul lui, aflat în cimitirul Sfinţilor Inocenţi, la cele două spitale ale lui de pe strada Montmorency. Am să te ajut să citeşti hieroglifele cu care sunt acoperite cele patru lanţuri groase de fier de la intrarea spitalului Saint-Gervais şi a străzii Fierarilor. Şi vom mai silabisi împreună faţadele de la Saint-Côme, Sainte-Geneviève-des-Ardents, Saint-Martin şi Saint-Jacques-de-la-Boucherie…

Trecuse mult de când Tourangeau, oricât de inteligentă îi era privirea, părea că nu-l mai înţelege pe dom Claude. De aceea îl întrerupse.

— Pe legea mea, despre ce cărţi vorbiţi?

— Iată una din ele, spuse arhidiaconul.

Şi deschizând fereastra chiliei, arătă cu degetul imensa biserică Notre-Dame, care, desenându-şi pe un cer înstelat silueta neagră a celor două turle, a coapselor ei de piatră şi a crupei monstruoase, părea un enorm sfinx cu două capete aşezat în mijlocul oraşului.

Arhidiaconul privi câtva timp în tăcere giganticul edificiu, apoi îşi întinse, cu un suspin, mâna dreaptă spre cartea tipărită care se afla deschisă pe masă şi mâna stângă spre Notre-Dame. Şi spuse, plimbându-şi privirea tristă de la carte la biserică:

— Vai! Aceasta o va ucide pe aceea.

---

[62] Greşeşti, prietene Claude (lat.).

Coictier, care se apropiase grăbit de carte, nu se putu împiedica să nu exclame:

— Nu, zău! Dar ce-o fi atât de temut în asta: GLOSSA IN EPISTOLA D. PAULI. *Norimbergae, Antonius Koburger,* 1474. Doar nu-i ceva nou. E o carte de Pierre Lombard, Maestrul Sentinţelor. Oare fiindcă e tipărită?

— Precum spui, răspunse dom Claude, care părea pierdut într-o adâncă meditaţie şi stătea în picioare, apăsându-şi degetul arătător, îndoit, pe volumul ieşit din faimoasele tiparniţe de la Nuremberg. Apoi adăugă aceste cuvinte misterioase: Vai! Vai! Lucrurile mărunte le nimicesc pe cele mari: un dinte biruie un uriaş. Şoarecele de Nil ucide crocodilul, peştele-spadă ucide balena, cartea va ucide edificiul!

La mănăstire bătu semnalul de stingere în clipa când doctorul Jacques îi repeta în şoaptă însoţitorului său veşnicul refren: „E nebun!” la care, de data aceasta, însoţitorul îi răspunse:

— Cred că da.

Era ora când niciun străin nu mai putea rămâne în mănăstire. Cei doi vizitatori se retraseră.

— Maestre, spuse jupân Tourangeau, luându-şi rămas-bun de la arhidiacon, îmi plac savanţii şi oamenii cu minte aleasă, iar pe dumneavoastră vă stimez îndeosebi. Veniţi mâine la palatul Tournelles şi întrebaţi de abatele Saint-Martin de Tours.

Arhidiaconul intră în chilie uluit, înţelegând, în fine, cine era jupân Tourangeau şi amintindu-şi acest pasaj din Cartularul Sfântului Martin de Tours: *Abbas beati Martini, SCILICET REX FRANCIAE, est canonicus de consuetudine et habet parvam proebendam quam habet sanctus Venantius et débet şedere în sede thesaurarii.*[63]

De atunci se zvoni că arhidiaconul avea dese convorbiri cu Ludovic al XI-lea, când maiestatea sa venea la Paris, şi că trecerea de care se bucura dom Claude îi punea în

[63] Abatele fericitului Martin, cu siguranţă cel dintâi din Franţa, are venituri mai mici decât Sfântul Venantius şi trebuie să-şi aibă reşedinţa acolo unde e sediul vistieriei (lat.).

umbră pe Olivier le Daim şi pe Jacques Coictier, care, după cum îi era felul, se purta foarte aspru cu regele.

2. Aceasta o va ucide pe aceea

Cititorii ne vor ierta dacă vom zăbovi o clipă cercetând gândul care se ascundea sub cuvintele enigmatice ale arhidiaconului: „Aceasta o va ucide pe aceea. Cartea va ucide edificiul”.

După părerea noastră, gândul acesta avea două aspecte. Mai întâi, era gândul unui preot. Era spaima clerului în faţa unui element nou: tiparul. Erau spaima şi ameţeala slujitorului altarului în faţa tiparniţei luminoase a lui Gutenberg. Erau amvonul şi manuscrisul, cuvântul vorbit şi cuvântul scris speriindu-se de cuvântul tipărit; era ceva asemănător cu uluirea unei vrăbii care l-ar vedea pe îngerul Légion deschizându-şi cele şase milioane de aripi. Era strigătul profetului când începe să audă foşnind şi mişunând omenirea emancipată, când vede în viitor inteligenţa dărâmând religia, opinia detronând credinţa, lumea scuturând jugul Romei. Era prorocirea filosofului care vede gândirea omenească volatilizată de tiparniţă, evaporându-se din recipientul teocratic. Era groaza ostaşului care cercetează berbecul de bronz şi spune: „Turnul se va prăbuşi”. Cuvintele acestea însemnau că o putere avea să urmeze altei puteri. Cuvintele acestea voiau să spună: „Tiparniţa va ucide Biserica”.

Dar sub acest gând, primul şi cel mai simplu, fără doar şi poate, se afla, după părerea noastră, un altul, mai nou, un corolar al celui dintâi, mai greu de zărit şi mai greu de contestat, o părere, la fel de filosofică, nu numai a preotului, ci şi a savantului şi a artistului. Era presentimentul că gândirea omenească, schimbându-şi forma, avea să-şi schimbe şi modul de expresie, că ideea capitală a fiecărei generaţii nu se va mai scrie cu acelaşi material şi în acelaşi fel, că marea carte de piatră, atât de solidă şi de durabilă, avea să facă loc cărţii de hârtie, şi mai solidă, şi mai durabilă decât ea. Sub raportul acesta, formula vagă a arhidiaconului avea un al doilea sens:

însemna că o artă avea să detroneze o altă artă. Ea voia să spună: „Tiparul va ucide arhitectura”.

Într-adevăr, de la obârşia lucrurilor până în veacul al XV-lea al erei creştine, inclusiv, arhitectura e marea carte a omenirii, expresia principală a omului în diversele lui stadii de dezvoltare, fie ca forţă, fie ca inteligenţă.

Când memoria primelor neamuri s-a simţit supraîncărcată, când bagajul de amintiri al speciei umane a devenit atât de greoi şi de încâlcit, încât cuvântul, gol şi zburător, risca să piardă unele dintre ele pe drum, omul le-a transcris pe pământ, în felul cel mai vizibil, cel mai trainic şi cel mai firesc totodată. Fiecare tradiţie a fost pecetluită într-un monument.

Primele monumente au fost simple bucăţi de stâncă neatinse de fier, spune Moise. Arhitectura a început ca orice scriere. Ea a fost mai întâi alfabet. Se punea în picioare o piatră, şi era o literă, şi fiecare literă era o hieroglifă, şi pe fiecare hieroglifă stătea un grup de idei, ca un capitel pe o coloană. Aşa au făcut primele neamuri, pretutindeni, în acelaşi moment, pe toată faţa pământului. „Piatra ridicată” a celţilor poate fi găsită în Siberia asiatică, în pampasul Americii.

Mai târziu au fost făurite cuvinte. A fost aşezată piatră peste piatră, silabele acestea de granit au fost împerecheate, verbul a încercat unele combinări. Dolmenul şi cromlehul celt, tumulusul etrusc, galgalul ebraic sunt cuvinte. Câte unele, tumulusul mai ales, sunt nume proprii. Ba uneori, când se aflau la îndemână destule pietre şi o plajă întinsă, se scria o frază. Imensa îngrămădire de la Karnac e o întreagă formulă.

În sfârşit, s-au făcut cărţi. Tradiţiile născuseră simboluri, sub care ele dispăreau ca trunchiurile arborilor sub frunziş; toate aceste simboluri, în care omenirea credea, sporeau, se multiplicau, încrucişându-se, complicându-se din ce în ce; primele monumente nu mai ajungeau să le cuprindă; ele erau depăşite de pretutindeni; monumentele acestea abia dacă mai exprimau tradiţia primitivă, simplă ca şi ele, goală şi zăcând pe pământ. Simbolul avea nevoie să

înflorească în edificiu. Atunci, arhitectura s-a dezvoltat odată cu gândirea omenească; a devenit uriaşul cu o mie de capete şi o mie de braţe, şi a fixat, sub o formă veşnică, vizibilă, palpabilă, întregul simbol nestatornic. Pe când Dedal, care e forţa, măsura, pe când Orfeu, care e inteligenţa, cânta, stâlpul, care e o literă, arcada, care e o silabă, piramida, care e un cuvânt, puse în mişcare în acelaşi timp printr-o lege a geometriei, printr-o lege a poeziei, se grupau, se combinau, se contopeau, coborau, urcau, se suprapuneau pe pământ, se etajau în cer, până au scris, sub dictarea ideii generale a unei epoci, cărţile acestea minunate, care erau totodată şi edificii minunate: pagoda de la Eklinga, Rhamseionul din Egipt, templul lui Solomon.

Ideea-mamă, verbul, nu se afla numai în conţinutul tuturor acestor clădiri, ci şi în forma lor. Templul lui Solomon, de pildă, nu era câtuşi de puţin o simplă copertă a cărţii sfinte, ci însăşi cartea sfântă. Pe fiecare din incintele sale concentrice, preoţii puteau citi verbul, tradus şi înfăţişat ochilor, şi-i urmăreau astfel transformările din sanctuar în sanctuar, până ce-l surprindeau în ultimul său tabernacul, sub forma lui cea mai concretă, care era tot arhitectură: arca. Astfel, verbul era închis în edificiu, dar imaginea lui se afla pe înveliş, ca figura umană pe sicriul unei mumii.

Şi nu numai forma clădirilor, ci şi locul care li se alegea vădea gândirea pe care ele o înfăţişau. După cum simbolul ce trebuia exprimat era plăcut sau mohorât, Grecia îşi încununa munţii cu temple armonioase la privit, India îşi spinteca munţii ca să cizeleze acolo diformele pagode subterane, purtate de giganticele şiruri ale elefanţilor de granit.

Astfel, în timpul primilor şase mii de ani ai lumii, de la pagoda cea mai străveche din Hindustan până la catedrala din Koln, arhitectura a fost marea scriere a neamului omenesc. Şi aceasta e atât de adevărat, încât nu numai orice simbol religios, dar chiar şi orice gând omenesc îşi are pagina sa în imensa carte, precum şi monumentul său.

Orice civilizaţie începe prin teocraţie şi sfârşeşte prin democraţie. Această lege a libertăţii urmând unităţii e scrisă în arhitectură. Căci, insistăm asupra acestui punct, nu trebuie să considerăm că arta clăditului n-ar fi în stare decât să ridice temple, să exprime mituri şi simboluri sacerdotale, să transcrie în hieroglife, pe paginile ei de piatră, tablele misterioase ale legii. Dacă ar fi aşa, deoarece în toate societăţile omeneşti vine un moment când simbolul sacru e uzat şi şters de libera cugetare, când omul se sustrage de sub influenţa preotului, când excrescenţa filosofilor şi a sistemelor rod faţa religiei, arhitectura n-ar putea să reproducă noua stare a spiritului omenesc, filele ei încărcate pe faţă ar fi goale pe dos, opera ei ar fi trunchiată, cartea ei ar fi incompletă. Dar nu-i aşa.

Să luăm ca exemplu Evul Mediu, în care vedem mai clar fiindcă e mai aproape de noi. În timpul primei sale perioade, pe când teocraţia organizează Europa, pe când Vaticanul adună şi orânduieşte în jurul său elementele unei Rome făurite dintr-o Romă care zace prăbuşită în jurul Capitoliului, pe când creştinismul caută în ruinele civilizaţiei anterioare toate straturile societăţii şi reclădeşte din ruinele ei un nou univers ierarhic a cărui cheie de boltă e Biserica, se aude, mai întâi înăbuşit în acest haos, apoi se vede din ce în ce, sub suflul creştinismului, sub mâna barbarilor, ţâşnind din rămăşiţele arhitecturilor moarte, greacă şi romană, misterioasa arhitectură romanică, soră a clădirilor teocratice din Egipt şi din India, emblemă inalterabilă a catolicismului pur, hieroglifă imuabilă a unităţii papale. Toată gândirea de-atunci e, într-adevăr, scrisă în acest sobru stil romanic. În ea se simte pretutindeni autoritatea, unitatea, impenetrabilul, absolutul, Grigore al VII-lea; pretutindeni preotul, şi nicăieri omul; pretutindeni casta, şi niciodată poporul. Dar vin cruciadele. Ele sunt o mare mişcare populară; şi orice mare mişcare populară, oricare i-ar fi cauza şi scopul, degajă totdeauna din ultimul ei precipitat spiritul de libertate. Noutăţile încep să-şi facă loc. Iată că se deschide epoca furtunoasă a Jacqueriilor, a Pragheriilor şi a Ligilor. Autoritatea se clatină, unitatea se

bifurcă. Feudalitatea cere să ia parte la ospăţ alături de teocraţie, în aşteptarea poporului care se va ivi neapărat şi-şi va lua, ca totdeauna, partea leului. *Quia nominor leo.* Senioria răzbate deci sub casta preoţească, Comuna sub seniorie. Faţa Europei s-a schimbat. Ei bine, faţa arhitecturii s-a schimbat şi ea. Ca şi civilizaţia, ea a întors pagina, şi spiritul nou al vremii o găseşte gata să scrie ce-i dictează el. Arhitectura s-a întors din cruciade cu ogiva, ca naţiunile cu libertatea. Şi-atunci, pe când Roma se dezmembrează încetul cu încetul, arhitectura romanică moare. Hieroglifa părăseşte catedrala şi se duce să împodobească cu blazoane turnul, ca să dea prestigiu feudalităţii. Catedrala însăşi, edificiul odinioară atât de dogmatic, năpădită de-acum încolo de burghezie, de Comună, de libertate, scapă din mâna preotului şi cade în stăpânitatea artistului. Artistul o clădeşte după voia lui. Adio mister, mit, lege. Iată fantezia şi capriciul. Preotul, dacă îşi are biserica şi altarul, nu mai are nimic de zis. Cei patru pereţi sunt ai artistului. Cartea arhitecturală nu mai aparţine castei preoţilor, religiei, Romei; ea aparţine imaginaţiei, poeziei, poporului. De aici transformările rapide şi nenumărate ale acestei arhitecturi, care n-are decât trei secole, atât de izbitoare după imobilitatea stagnantă a arhitecturii romanice, care are şase sau şapte. Arta totuşi merge cu paşi de uriaş. Geniul şi originalitatea populară fac treaba pe care o făceau episcopii. Fiecare neam îşi scrie, în trecere, rândul pe carte; ele şterg vechile hieroglife romanice de pe frontispiciul catedralelor, şi abia dacă se mai vede dogma, răzbătând ici-colo pe sub noul simbol pe care ele îl depun. Draperia populară abia mai lasă să se ghicească osatura religioasă. Cu greu ne-am putea face o idee despre libertăţile pe care şi le iau atunci arhitecţii, chiar faţă de biserică. Vedem capiteluri împletite înfăţişând călugări şi maici împerecheaţi ruşinos, ca în Sala Căminelor de la Palatul de Justiţie din Paris. Vedem păţania lui Noe sculptată în întregime, ca sub portalul cel mare din Bourges. Vedem un călugăr bahic, cu urechi de măgar şi cu paharul în mână, râzând în nasul întregii tagme, ca pe lavaboul abaţiei de Bocherville. Într-o

asemenea epocă există, pentru gândirea scrisă în piatră, un privilegiu comparabil întru totul cu actuala noastră libertate a presei. E libertatea arhitecturii.

Libertatea aceasta merge foarte departe. Uneori un portal, o faţadă, o biserică întreagă prezintă un sens simbolic absolut străin cultului, ba chiar ostil Bisericii. Chiar din secolul al XIII-lea, Guillaume de Paris a scris, ca şi Nicolas Flamel în secolul al XV-lea, asemenea pagini de răzvrătire. Saint-Jacques-de-la-Boucherie era în întregime o biserică de opoziţie.

Pe-atunci, gândirea nu era liberă decât în felul acesta, de aceea nu se scria pe de-a-ntregul decât pe cărţi numite edificii. Fără forma edificiului, ea s-ar fi pomenit arsă în piaţă de mâna călăului, sub formă de manuscris, dacă ar fi fost atât de imprudentă încât să rişte asta. Gândirea-portal de biserică ar fi asistat la supliciul gândirii-carte. De aceea, neavând altă cale decât a clăditului ca să iasă la lumină, gândirea se năpustea din toate părţile spre ea. De aici imensa cantitate de catedrale care au acoperit Europa într-un număr atât de uimitor, încât ţi se pare de necrezut, chiar după ce le-ai verificat. Toate forţele materiale, toate forţele intelectuale ale societăţii convergeau spre un acelaşi punct: arhitectura. În felul acesta, sub pretextul clădirii bisericilor lui Dumnezeu, arta se dezvoltă în proporţii măreţe.

Atunci, oricine se năştea poet se făcea arhitect. Geniul risipit în mase, înăbuşit din toate părţile sub feudalitate ca sub un *testudo*[64] de scuturi de aramă, nu-şi găsea ieşire decât spre arhitectură, ieşea la lumină prin arta aceasta, iar Iliadele lui luau forma catedralelor. Toate celelalte arte se supuneau şi se rânduiau după arhitectură. Ea era făuritorul marii opere. Arhitectul, poetul, maestrul totaliza în persoana lui sculptura, care îi cizela faţadele, pictura, care îi colora vitraliile; la rândul ei, muzica făcea să-i cânte clopotele şi-i sufla în orgi. Totul, până şi biata poezie propriu-zisă, care se încăpăţâna să zacă în manuscrise, era silită, dacă voia să fie ceva, să vină să se încadreze în edificiu, sub formă de imn sau de proză; acelaşi rol, la urma

---

[64] Înveliş (lat.).

urmei, pe care îl jucaseră tragediile lui Eschil la serbările sacerdotale ale Greciei, acelaşi rol pe care îl jucase Geneza în templul lui Solomon.

Astfel, până la Gutenberg, arhitectura e scrierea principală, scrierea universală. Cărţii acesteia de granit, începute de Orient, continuate de antichitatea greacă şi romană, Evul Mediu i-a scris ultima filă. De altfel, fenomenul unei arhitecturi a poporului succedând unei arhitecturi de castă, pe care l-am observat în Evul Mediu, se reproduce, cu întreaga mişcare analogă, în inteligenţa umană, de-a lungul celorlalte mari epoci ale istoriei. Astfel, pentru a nu enunţa aici decât sumar o lege care s-ar cere dezvoltată în tomuri întregi, în Orientul străvechi, leagăn al timpurilor primitive, după arhitectura hindusă urmează arhitectura feniciană, această mamă îmbelşugată a arhitecturii arabe; în antichitate, după arhitectura egipteană, căreia stilul etrusc şi monumentele ciclopice nu-i sunt decât o varietate, urmează arhitectura greacă, faţă de care stilul roman nu e decât o prelungire supraîncărcată a domului cartaginez; în timpurile moderne, după arhitectura romanică urmează arhitectura gotică. Şi, dedublând aceste trei serii, s-ar regăsi acelaşi simbol la cele trei surori mai mari, arhitectura hindusă, arhitectura egipteană şi arhitectura romanică: adică teocraţia, casta, unitatea, dogma, mitul, Dumnezeu; iar, pentru cele trei surori mai mici, arhitectura feniciană, arhitectura greacă, arhitectura gotică, oricare ar fi altminteri diversitatea de formă inerentă naturii lor, am regăsi, de asemenea, o aceeaşi semnificaţie: adică libertatea, poporul, omul.

Numească-se el brahman, mag sau papă, în clădirea hindusă, egipteană sau romanică se simte întotdeauna preotul, nimic altceva decât preotul. Nu tot aşa stau lucrurile cu arhitecturile poporului. Ele sunt mai bogate şi mai puţin sfinte. În cea feniciană se simte neguţătorul; în cea greacă, republicanul; în cea gotică, burghezul.

Caracterele generale ale oricărei arhitecturi teocratice sunt imuabilitatea, groaza faţă de progres, păstrarea liniilor tradiţionale, consfinţirea tipurilor primitive, potrivirea

constantă a tuturor formelor omului şi naturii după toanele de neînţeles ale simbolului. Sunt cărţi tenebroase pe care numai iniţiaţii ştiu să le descifreze. Altminteri, orice formă, ba chiar orice diformitate, îşi are un sens care o face inviolabilă. Nu cereţi clădirilor hinduse, egiptene, romanice să-şi reformeze desenul sau să-şi amelioreze sculptura. Pentru ele, orice perfecţionare este o impietate. În arhitecturile acestea se pare că înţepenirea dogmei s-a întins peste piatră ca o a doua pietrificare. Caracterele generale ale clădirilor populare sunt, dimpotrivă, varietatea, progresul, originalitatea, marea bogăţie, mişcarea perpetuă. Ele sunt destul de desprinse de religie ca să se poată gândi la frumuseţea lor, s-o îngrijească, să-şi corecteze neîncetat găteala de statui şi de arabescuri. Ele aparţin vieţii şi au ceva uman, pe care îl amestecă neîntrerupt în simbolul divin sub care se produc încă. De aici, edificiile care pătrund în orice suflet, în orice minte, în orice imaginaţie, simbolice încă, dar uşoare de înţeles ca şi natura. Intre arhitectura teocratică şi aceasta, deosebirea e ca de la o limbă de castă la o limbă populară, ca de la hieroglifă la artă, ca de la Solomon la Fidias.

Dacă rezumăm cele expuse până aici în mod foarte sumar, neglijând mii de dovezi şi totodată mii de obiecţii de amănunt, ajungem la următoarele: că arhitectura a fost, până în secolul al XV-lea, principalul mod de exprimare al omenirii; că în acest răstimp nu s-a ivit în lume niciun gând ceva mai complicat care să nu devină edificiu; că orice idee populară, ca şi orice lege religioasă, şi-a avut monumentele ei; că neamul omenesc, în sfârşit, n-a gândit niciun lucru important pe care să nu-l fi scris în piatră. Şi de ce oare? Pentru că orice gândire, fie religioasă, fie filosofică, e interesată să se perpetueze; pentru că ideea care a mişcat o generaţie vrea să mai mişte şi altele şi să lase urme. Şi cât de firavă e nemurirea manuscrisului! Un edificiu este o carte mult mai solidă, mai trainică, mai rezistentă! Ca să nimiceşti cuvântul scris, e de ajuns o torţă şi un turc. Ca să dărâmi cuvântul clădit, trebuie o revoluţie socială, o revoluţie terestră. Barbarii au trecut peste Coliseu; potopul

a trecut, poate, peste Piramide.

În secolul al XV-lea totul se schimbă.

Gândirea omenească descoperă un mijloc de a se perpetua care nu numai că e mai durabil şi mai rezistent decât arhitectura, dar e şi mai simplu şi mai la îndemână. Arhitectura e detronată. Literele de piatră ale lui Orfeu sunt înlocuite cu literele de plumb ale lui Gutenberg.

„Cartea va ucide edificiul.”

Invenţia tiparului e cel mai mare eveniment al istoriei. E revoluţia-mamă. E modul de expresie al umanităţii, care se reînnoieşte total, e gândirea umană care leapădă o formă şi îmbracă alta, e totala şi definitiva schimbare a pielii şarpelui simbolic care, de la Adam încoace, reprezintă inteligenţa.

Sub forma tiparului, gândirea e mai nepieritoare ca oricând; e volatilă, insesizabilă, indestructibilă. Se amestecă cu aerul. Pe vremea arhitecturii, se făcea munte şi lua cu nădejde în stăpânire un veac sau un loc. Acum se face stol de păsări, se împrăştie în cele patru zări şi ocupă dintr-odată toate punctele văzduhului şi ale spaţiului.

Repetăm: cine nu vede oare că în felul acesta gândirea e mult mai durabilă? Din solidă cum era, a devenit perenă şi trece de la durată la nemurire. Un bloc îl poţi dărâma; dar cum să stârpeşti ceva aflat pretutindeni în acelaşi timp? După potop, muntele va fi pierit de mult sub valuri, dar păsările vor mai zbura încă; şi dacă o singură arcă mai pluteşte pe deasupra cataclismului, păsările se vor aşeza pe ea, vor pluti cu ea, vor asista cu ea la retragerea apelor, iar noua lume care va ieşi din haosul acesta, trezindu-se, va vedea zburând deasupra ei, înaripată şi vie, gândirea lumii înghiţite de potop.

Şi cum să te mai miri că inteligenţa umană a ales tiparul în locul arhitecturii, când îţi dai seama că modul acesta de exprimare e nu numai cel mai conservator, dar şi cel mai simplu, cel mai comod, cel mai la îndemână pentru toţi; când te gândeşti că el nu târăşte ditamai povara şi nu mânuieşte unelte grele; când compari gândirea, care pentru a se exprima într-un edificiu e silită să pună în

mişcare patru sau cinci alte arte şi tone întregi de aur, un munte întreg de pietre, o pădure întreagă de schele, un întreg popor de muncitori, când o compari aşadar cu gândirea care se face carte şi căreia îi e de ajuns un pic de hârtie, un pic de cerneală şi o pană? Tăiaţi brusc albia primitivă a unui fluviu cu un canal săpat sub nivelul său, şi fluviul îşi va părăsi albia.

De asemenea, priviţi cum, începând de la descoperirea tiparului, arhitectura seacă încetul cu încetul, se atrofiază şi se despoaie. Cum se mai simte că apa scade, că seva se duce, că gândul vremurilor şi al popoarelor se retrage din ea! Răcirea e abia sensibilă în secolul al XV-lea, tiparniţa e încă prea firavă şi-i sustrage arhitecturii cel mult un prisos de viaţă. Dar, începând din secolul al XVI-lea, maladia arhitecturii e vizibilă; ea nu mai exprimă în mod esenţial societatea, ci devine, în mod jalnic, o artă clasică; din galică, europeană, băştinaşă, devine greacă şi romană, din adevărată şi modernă, devine pseudoantică. Decadenţa aceasta e ceea ce se numeşte Renaştere. Decadenţă falnică totuşi, căci vechiul geniu gotic, soarele care apune în dosul uriaşei tiparniţe de la Mainz, mai răzbate încă o vreme cu ultimele lui raze prin toată hibrida îngrămădire de arcade latine şi de colonade corintice.

Amurgul acesta noi îl luăm drept un răsărit.

Totuşi, de îndată ce arhitectura nu mai e decât o artă ca oricare alta, de îndată ce nu mai e arta totală, arta suverană, arta tirană, ea nu mai are forţa de a reţine celelalte arte. Ele se emancipează deci, frâng jugul arhitecturii şi pornesc fiecare pe drumul propriu. Şi fiecare câştigă de pe urma despărţirii. Izolarea măreşte totul. Sculptura devine statuară, zugrăveala devine pictură, canonul devine muzică. Ai zice că vezi un imperiu ce se destramă la moartea Alexandrului său şi ale cărui provincii devin regate.

De aici, Rafael, Michelangelo, Jean Goujon, Palestrina, aceste splendori ale orbitorului secol al XVI-lea.

Odată cu artele, gândirea se eliberează şi ea de pretutindeni. Ereticii Evului Mediu făcuseră largi spărturi în

catolicism. Secolul al XVI-lea frânge unitatea religioasă, înainte de apariţia tiparului, reforma n-ar fi fost decât o schismă; tiparul a făcut-o revoluţie. Înlăturaţi tiparul, erezia va fi lipsită de vlagă. Chiar de-ar fi fatal sau providenţial, Gutenberg e precursorul lui Luther.

Totuşi, când soarele Evului Mediu a apus cu desăvârşire, când geniul gotic s-a stins pentru vecie la orizontul artei, arhitectura se întunecă, se decolorează, se şterge din ce în ce. Cartea tipărită, viermele care roade clădirea, o suge şi-o înghite. Aceasta se despoaie, se desfrunzeşte şi slăbeşte văzând cu ochii. E meschină, săracă şi mută. Nu mai exprimă nimic, nici măcar amintirea artei din alte vremuri. Redusă la ea însăşi, părăsită de celelalte arte pentru că gândirea umană o părăseşte, cheamă lucrători în locul artiştilor. Geamul înlocuieşte vitraliul. Pietrarul ia locul sculptorului. Adio oricărei seve, oricărei originalităţi, oricărei vieţi, oricărei inteligenţe. Arhitectura se târăşte jalnic, cerşind din atelier în atelier, din copie în copie. Michelangelo, care încă din secolul al XVI-lea o simţea fără îndoială cum moare, a avut o ultimă idee, o idee a disperării. Titanul acesta al artei a îngrămădit Panteon peste Parthenon şi a făurit Sfântul Petru din Roma. Operă măreaţă, meritând să rămână unică, ultima originalitate a arhitecturii, semnătura unui artist uriaş la sfârşitul uriaşei cărţi de piatră care se închidea. Odată cu moartea lui Michelangelo, ce face nefericita arhitectură, care îşi supravieţuia ei însăşi în starea de spectru şi de umbră? Ia Sfântul Petru din Roma şi-l copiază, îl parodiază. Curată manie. Mai mare jalea. Fiecare secol îşi are un Sfânt Petru din Roma al său; în secolul al XVII-lea, Val-de-Grâce, în secolul al XVIII-lea, Sainte-Geneviève. Fiecare ţară îşi are un Sfânt Petru din Roma al ei. Londra îl are pe al său, Petersburgul pe al său, Parisul are doi sau trei. Testament neînsemnat, ultima flecăreală a unei mari arte gârbovite de bătrâneţe, care recade în copilărie înainte de a muri.

Dacă în locul monumentelor caracteristice de felul celor pe care le-am pomenit am examina aspectul general al artei din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, am

remarca acelaşi fenomen de descreştere şi de slăbire profundă. Începând de la Francise al II-lea, forma arhitecturală a edificiului se şterge din ce în ce şi iese la iveală forma geometrică, aşa cum unui bolnav slăbit îi iese la iveală scheletul. Frumoasele linii ale artei fac loc recilor şi necruţătoarelor linii ale geometrului. O clădire nu mai e o clădire, e un poliedru. Arhitectura se zbate totuşi să-şi ascundă această nuditate. Iată frontonul grec care se înscrie în frontonul roman, şi viceversa. Şi e tot Panteonul în Parthenon, Sfântul Petru din Roma. Iată casele de cărămidă ale lui Henric al IV-lea, cu colţuri de piatră; Piaţa Regală, Piaţa Dauphiné. Iată bisericile lui Ludovic al XIII-lea, greoaie, îndesate, boltite, scunde, purtând un dom ca o cocoaşă. Iată arhitectura mazarineană, urâtul pastiecio italienesc al celor Patru Naţiuni. Iată palatele lui Ludovic al XIV-lea, lungi cazărmi pentru curteni, ţepene, glaciale, plicticoase. Iată-l, în sfârşit, pe Ludovic al XV-lea cu cicoarea şi fideaua, şi cu toţi negii, şi cu toate bubele care sluţesc această veche arhitectură caducă, ştirbă şi cochetă. De la Francise al II-lea la Ludovic al XV-lea, răul a crescut în progresie geometrică. Arta nu mai are decât pielea pe oase. Agonizează în mod jalnic.

Între timp, ce devine tiparul? Toată viaţa care părăseşte arhitectura trece în el. Pe măsură ce arhitectura scade, tiparul se umflă şi creşte. Capitalul de forţe pe care gândirea umană îl cheltuia în edificii îl cheltuieşte de acum înainte în cărţi. De aceea, din secolul al XVI-lea, tipografia, ridicată la nivelul arhitecturii descrescânde, luptă cu aceasta şi o ucide, în secolul al XVII-lea, e îndeajuns de stăpână, îndeajuns de biruitoare, îndeajuns de statornicită în victoria ei ca să dea lumii sărbătoarea unui mare secol literar. În secolul al XVIII-lea, după o îndelungată odihnă la curtea lui Ludovic al XIV-lea, apucă din nou vechea spadă a lui Luther, îl înarmează pe Voltaire şi se repede, năvalnică, la atacul vechii Europe, căreia i-a şi ucis expresia arhitecturală. În momentul când se încheie secolul al XVIII-lea, a nimicit tot. În al XIX-lea, va începe să reconstruiască.

Întrebăm acum: care din cele două arte reprezintă în

mod real, de trei secole încoace, gândirea umană? Care o traduce? Care exprimă, nu numai maniile ei literare şi scolastice, ci vasta, profunda, universala ei mişcare? Care se suprapune necontenit, fără întrerupere şi fără lacună speciei umane în mers, monstrului cu o mie de picioare? Arhitectura sau tiparul?

Tiparul. Să nu ne înşelăm în privinţa aceasta. Arhitectura e moartă, moartă pentru totdeauna, ucisă de cartea tipărită, ucisă pentru că ea durează mai puţin, ucisă pentru că e mai costisitoare. Orice catedrală înseamnă un miliard. Să ne închipuim acum ce sume ar trebui pentru a rescrie cartea arhitecturală, pentru a face să mişune din nou pe pământ milioanele de edificii, pentru a reveni la epocile când monumentele erau atât de numeroase, încât, după spusele unui martor ocular, „ai fi zis că lumea, scuturându-se, îşi aruncase de pe ea vechea îmbrăcăminte ca să se acopere cu albul veşmânt al bisericilor”. *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semeţ, rejecta vetustate, candidam eccleciarum vestem indueret* (GLABER RADULPHUS).

O carte se face imediat, costă atât de puţin şi poate să meargă atât de departe! Cum să te miri că toată gândirea umană se scurge pe această pantă? Asta nu înseamnă că arhitectura nu va mai avea, pe ici, pe colo, câte un monument frumos, câte o capodoperă izolată. S-ar putea prea bine să mai avem încă din când în când, sub domnia tiparului, o coloană făurită, presupun, de-o armată întreagă cu tunuri topite, după cum sub domnia arhitecturii am avut *Iliade* şi *Romanceros, Mahabharata* şi *Cântece ale Nibelungilor,* făcute de-un popor întreg din rapsodii îngrămădite laolaltă şi contopite. Marele accident al unui arhitect de geniu ar putea să survină în secolul XX, aşa cum a survenit Dante în secolul al XIII-lea. Dar arhitectura nu va mai fi arta socială, arta colectivă, arta dominantă. Marele poem, marele edificiu, marea operă a umanităţii nu se va mai clădi, ci se va tipări.

Iar de acum înainte, dacă arhitectura se ridică accidental, ea nu va mai fi stăpână. Va suferi legea

literaturii, care odinioară o primea pe a ei. Poziţiile respective ale celor două arte vor fi intervertite. E sigur că în epoca arhitecturii poemele, rare, e adevărat, seamănă a monumente. În India, *Vyasa* e stufos, ciudat, impenetrabil ca o pagodă. În Orientul egiptean, poezia are, ca şi edificiile, măreţia şi liniştea liniilor; în Grecia antică, frumuseţea, seninătatea, calmul; în Europa creştină, măreţia catolică, naivitatea populară, bogata şi luxurianta vegetaţie a unei epoci de reînnoire. Biblia seamănă cu Piramidele, *Iliada* cu Parthenonul, Homer cu Fidias. Dante, în secolul al XIII-lea, e ultima biserică romanică. Shakespeare, în al XVI-lea, e ultima catedrală gotică.

Astfel, pentru a rezuma ce am spus până aici, într-un fel desigur incomplet şi trunchiat, neamul omenesc are două cărţi, două registre, două testamente: arta clăditului şi tiparul, biblia de piatră şi biblia de hârtie. Nici vorbă, când priveşti aceste două biblii, atât de larg deschise în veacuri, ţi-e îngăduit să regreţi măreţia vădită a scrierii de granit, giganticele alfabete formulate în colonade, în stâlpi, în obeliscuri, soiul acesta de munţi omeneşti care acoperă lumea şi trecutul, de la piramidă până la clopotniţă, de la Keops la Strasbourg. Trebuie să reciteşti trecutul pe aceste file de marmură. Trebuie să admiri şi să răsfoieşti neîncetat cartea scrisă de arhitectură; dar nu trebuie să negi măreţia edificiului pe care, la rândul său, îl ridică tiparul.

Edificiul acesta e colosal. Nu ştiu ce făcător de statistici a calculat că, punând unul peste altul toate tomurile ieşite din tipar de la Gutenberg încoace, s-ar acoperi distanţa de la Pământ la Lună; dar nu despre felul acesta de mărime vrem să vorbim. Totuşi, când cauţi să aduni în minte o imagine totală a ansamblului produselor tiparului până în zilele noastre, ansamblul acesta nu ne apare oare ca o imensă construcţie, sprijinită pe lumea întreagă, la care omenirea lucrează fără răgaz şi al cărei capăt monstruos se pierde în negurile adânci ale viitorului? E furnicarul inteligenţei. E stupul către care toate imaginaţiile, ca nişte albine aurite, îşi poartă mierea. Clădirea are o mie de etaje. Ici-colo se văd ivindu-se pe rampele ei peşterile

întunecoase ale ştiinţei care se întretaie înăuntrul clădirii. Pretutindeni pe suprafaţa ei arta înveseleşte ochiul cu un lux de arabescuri, de ferestre în formă de roză şi de dantele. Aici, fiecare operă individuală, oricât de capricioasă şi de izolată ar părea, îşi are locul ei şi iese la iveală. Armonia rezultă din întreg. De la catedrala lui Shakespeare până la moscheea lui Byron, o mie de clopotniţe mici se înghesuie de-a valma pe metropola gândirii universale. La temelia ei s-au scris din nou câteva vechi titluri ale umanităţii, pe care arhitectura nu le înregistrase. La stânga intrării a fost pecetluit vechiul basorelief în marmură albă al lui Homer, la dreapta Biblia poliglotă îşi înalţă cele şapte capete ale sale. Hidra *Romancero-ului* se zburleşte ceva mai încolo, împreună cu alte câteva forme hibride, *Vedele* şi *Nibelungii.* De altfel, uimitorul edificiu rămâne veşnic neterminat. Tiparul, această maşină uriaşă care pompează necontenit toată seva intelectuală a societăţii, varsă neîncetat noi materiale pentru opera sa. Întregul neam omenesc e pe schelărie. Mintea fiecăruia e zidar. Cel mai umil îşi astupă locul care îi revine sau îşi pune piatra. Rétif de la Bretonne îşi aduce şi el coşuleţul cu moloz. În fiecare zi se ridică o nouă temelie. Independent de aportul original şi individual al fiecărui scriitor, există contingenţe colective. Secolul al XVIII-lea dă *Enciclopedia,* Revoluţia dă *Monitorul.* Sigur, şi aici e o construcţie care creşte şi se îngrămădeşte în spirale fără sfârşit; şi aici există o încurcătură a limbilor, activitate neîntreruptă, trudă neobosită, muncă înverşunată a întregii omeniri, adăpost făgăduit inteligenţei împotriva unui nou potop, împotriva unei invazii a barbarilor. E al doilea Turn Babei al neamului omenesc.

Cartea a şasea

1. Scurtă privire imparţială asupra vechii magistraturi

În anul Domnului 1482, nobilul Robert d'Estouteville, cavaler, senior de Beyne, baron d'Yvry şi Saint-Andry în Marche, consilier şi şambelan al regelui şi comandant al pazei Parisului, era un preafericit personaj. Se împliniseră aproape şaptesprezece ani de când primise de la rege, în ziua de 7 noiembrie 1465, anul cometei, frumoasa sarcină de *prévôt* al Parisului, socotită mai mult rang decât slujbă, *dignitas,* cum spunea Joannes Loemnoeus, *quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque prae-rogativis multis et juribus conjuncta est*[65]*.* În '82 era minunat lucru pentru un gentilom să aibă numire din partea regelui şi decrete care-i stabileau rangul încă de pe vremea căsătoriei fiicei nelegitime a lui Ludovic al XI-lea cu Domnul bastard de Bourbon. În aceeaşi zi în care Robert d'Estouteville îl înlocuise pe Jacques de Villiers la paza Parisului, jupân Jehan Dauvet îl înlocuia pe *messire* Hélye de Thorrettes la prima preşedinţie a curţii parlamentului, Jehan Jouvenel des Ursins lua locul lui Pierre de Morvilliers în slujba de cancelar al Franţei, Regnault des Dormans îi lua lui Pierre Puy funcţia de raportor al casei regale în consiliul de stat. Şi pe câte capete nu se plimbaseră preşedinţia, cancelaria şi funcţia de raportor de când Robert d'Estouteville era *prévôt* al Parisului! Funcţia îi fusese încredinţată în pază, spuneau decretele de numire; şi, fireşte, el o păzea bine. Se lipise de ea, se făcuse trup şi suflet, se identificase cu ea. Într-atâta, încât scăpase de furia schimbărilor care îl stăpânea pe Ludovic al XI-lea, rege

---

65 Dregătorie foarte puternică privind poliţia şi legată de nenumărate prerogative şi drepturi (lat.).

bănuitor, cicălitor şi activ, care ţinea să-şi întreţină, prin numiri şi destituiri dese, elasticitatea puterii. Ceva mai mult chiar, bravul cavaler obţinuse pentru fiul său succesiunea funcţiei, şi se şi împliniseră doi ani de când numele nobilului Jacques d'Estouteville, scutier, figura lângă numele tatălui său în fruntea registrului slujbaşilor pazei Parisului. Rară, nici vorbă, şi preţioasă favoare! E adevărat că Robert d'Estouteville era un bun ostaş, că ridicase cu sinceritate steagul împotriva ligii binelui public şi că-i dăruise reginei un minunat cerb făcut din zaharicale, în ziua intrării ei în Paris în 14… în plus, se mai bucura şi de prietenia lui *messire* Tristan l'Hermite, *prévôt* al mareşalilor casei regale. Ducea deci un prea dulce şi plăcut trai *messire* Robert. Mai întâi, leafă grasă, la care se adăugau şi atârnau, ca nişte ciorchini în plus la viţa lui, veniturile grefelor civile şi criminale depinzând de el, plus veniturile civile şi criminale ale sălii de audiere Embas din Châtelet, fără să mai socotim câteva mărunte vămuiri la podul din Mantes şi din Corbeil, şi câştigurile provenite de pe urma măcinatului în Paris, a măsurării lemnului pus în vânzare şi a sării. Adăugaţi la acestea plăcerea de a expune, când trecea călare prin oraş, şi de a face să iasă la iveală, printre robele jumătate roşii, jumătate castanii ale consilierilor municipali şi ale ofiţerilor de pază mai mici în grad, frumoasa lui ţinută de război, pe care o mai puteţi admira şi astăzi sculptată pe mormântul său, la abaţia Valmont în Normandia, şi coiful cu marginile ridicate, care primise atâtea lovituri la Montlhéry. Şi-apoi, e puţin lucru să fii mai mare peste sergenţii din garda Parisului, peste portarul şi paza de la Châtelet, peste cei doi auditori de la Châtelet, *auditores Castelleti,* peste cei şaisprezece comisari ai celor şaisprezece cartiere, peste temnicerul de la Châtelet, peste cei patru sergenţi înzestraţi cu fiefuri, peste cei o sută douăzeci de sergenţi având sarcina de a preţui bunurile puse în vânzare, peste cavalerul cu străjerii, substrăjerii, contrastrăjerii şi arierstrăjerii lui? E puţin lucru să ai dreptul de a judeca pricinile mari şi mici, de a pune pe roată, de a spânzura şi de a aplica supliciul târâtului, fără să mai

socotim jurisdicţiile mărunte, de primă instanţă *(in prima instantia,* cum spun legiuirile), asupra vicomitatului Paris, atât de glorios înzestrat cu şapte nobile tribunale? Se poate închipui ceva mai plăcut decât să dai sentinţe şi hotărâri, cum făcea zilnic *messire* Robert d'Estouteville în Grand-Châtelet, sub ogivele largi şi turtite ale lui Filip-August? Şi te duci, aşa cum obişnuia el, seară de seară, în fermecătoarea casă de pe strada Galilée, în incinta Palatului Regal, casă primită ca zestre de la soţia lui, doamna Ambroisine de Loré, să te odihneşti acolo după oboseala pricinuită de trimiterea vreunui nenorocit să-şi petreacă, la rândul lui, noaptea în „odăiţa de pe strada Escorcherie, unde judecătorii şi consilierii municipali voiau să-şi facă închisoarea lor, care odăiţă era lungă de unsprezece picioare, lată de şapte picioare şi patru degete şi înaltă de unsprezece picioare".

Dar *messire* Robert d'Estouteville avea nu numai justiţia sa particulară de *prévôt* şi viconte de Paris, dar se mai bucura şi de dreptul de a asista şi de a se amesteca în marea justiţie a regelui. Nu exista cap ceva mai înalt care să nu fi trecut prin mâinile lui înainte de a cădea în mâinile călăului. El fusese cel care se dusese la Bastille Saint-Antoine să-l ia pe domnul de Nemours, ca să-l ducă în Piaţa Halelor; şi tot el se dusese să-l ia, ca să-l ducă în Piaţa Grève, pe domnul de Saint-Pol, care nu se lăsa deloc şi striga, spre marea bucurie a domnului *prévôt,* căruia nu-i era câtuşi de puţin drag domnul conetabil.

Iată, desigur, mai mult decât ai avea nevoie ca să duci o viaţă fericită şi ilustră şi ca să meriţi într-o bună zi o pagină de seamă în interesanta istorie a celor care au îndeplinit funcţia de *prévôt* al Parisului, din care se poate afla că Oudard de Villeneuve avea o casă pe strada Măcelăriilor, că Guillaume de Hangast a cumpărat marea şi mica Savoie, că Guillaume Thiboust a dăruit maicilor de la Sainte-Geneviève casele sale de pe strada Clopin, că Hugues Aubriot locuia la palatul Porc-Epic, precum şi alte mărunţişuri.

Totuşi, deşi avea atâtea motive să privească viaţa paşnic şi voios, *messire* Robert d'Estouteville se trezi în

dimineaţa de 7 ianuarie 1482 foarte posac şi prost dispus. De ce era atât de prost dispus? Nici el n-ar fi putut să spună. Să fi fost oare pentru că cerul era cenuşiu? Sau pentru că paftaua vechiului său centiron de la Montlhéry era prost prinsă şi-i strângea prea milităreşte osânza de *prévôt!* Să fi fost oare pentru că văzuse trecând pe sub fereastra sa nişte ticăloşi care îl sfidaseră, mergând câte patru laolaltă, în tunică fără cămaşă, cu pălării fără fund, cu desaga şi clondirul pe-un şold? Să fi fost din pricina presimţirii vagi a celor trei sute şaptezeci de livre, şaisprezece soli şi opt dinari pe care viitorul rege Carol al VIII-lea avea să-i taie, în anul viitor, din veniturile funcţiei? Cititorul n-are decât să aleagă; cât despre noi, înclinăm să credem că era prost dispus pentru că era prost dispus.

De altfel, era a doua zi după o sărbătoare, zi de plictiseală pentru toată lumea şi, mai ales, pentru magistratul însărcinat să mături toate gunoaiele, la propriu şi la figurat, pe care le lasă o sărbătoare la Paris. Şi-apoi trebuia să judece la Grand-Châtelet. Şi s-a observat că judecătorii se aranjează de obicei în aşa fel, încât ziua lor de procese să le fie şi zi de proastă dispoziţie, ca să aibă totdeauna pe câte cineva asupra căruia să-şi descarce comod nervii, în numele regelui, al legii şi al justiţiei.

Între timp, judecata începuse fără el. Locotenenţii lui pentru pricinile civile, criminale şi particulare îşi făceau meseria după obicei şi, de la ora opt dimineaţa, câteva zeci de orăşeni şi orăşence, înghesuiţi şi împinşi într-un ungher întunecat al sălii de audiere Embas de la Châtelet, între o barieră solidă de stejar şi peretele sălii, asistau nespus de fericiţi la spectacolul variat şi înveselitor al justiţiei civile şi criminale împărţite de jupân Florian Barbedienne, magistrat la Châtelet, locotenent al domnului *prévôt,* cam alandala şi cu totul la întâmplare.

Sala era mică, joasă, boltită. În fundul ei se afla o masă împodobită cu crinul regal, din jilţ din lemn de stejar sculptat pentru domnul *prévôt,* deci gol acum, şi un scaun fără spătar, la stânga, pentru auditor, jupân Florian. Dedesubt stătea grefierul, mâzgălind de zor. În faţă se afla

mulţimea; atât uşa, cât şi masa erau păzite de numeroşi sergenţi îmbrăcaţi în tunici de postav gros, violet, cu cruci albe. Doi sergenţi de la Vorbitorul Cetăţenilor, îmbrăcaţi în jachete până la genunchi, jumătate roşii, jumătate albastre, făceau de pază în faţa unei uşi scunde şi închise ce se zărea în fund, în spatele mesei. O singură fereastră în ogivă, tăiată îngust în zidul gros, lumina cu o firavă rază de ianuarie două figuri groteşti: capriciosul demon de piatră sculptat în *cul-de-lampe*[66] în arca bolţii, şi judele aşezat în fundul sălii pe flori de crin.

Într-adevăr, închipuiţi-vi-l pe jupân Florian Barbedienne, auditor la Châtelet, stând la masa justiţiei, între două teancuri de acte, sprijinit în coate, cu picioarele pe trena robei sale de postav castaniu uni, cu faţa vârâtă în blana albă de miel din care sprâncenele păreau că-i sunt desprinse, roşu, ursuz, clipind din ochi, purtându-şi cu măreţie grăsimea obrajilor adunaţi sub bărbie.

Auditorul era surd. Defect fără mare importanţă pentru un auditor şi care nu-l împiedica pe jupân Florian să judece fără apel şi în toată regula. E sigur că un jude trebuie doar să pară că ascultă; şi venerabilul auditor îndeplinea cu atât mai bine această condiţie, singura esenţială pentru o justiţie adevărată, cu cât atenţia nu-i putea fi tulburată de niciun zgomot.

De altfel, în public, judele avea un nemilos controlor al faptelor şi gesturilor sale în persoana prietenului nostru Jehan Frollo du Moulin, studenţaşul de ieri, acest pieton pe care puteai fi sigur că-l întâlneşti pretutindeni în Paris, exceptând locurile din faţa catedrei profesorilor.

— Asta-i bună!, îi şoptea el prietenului său Robin Poussepain, care-i rânjea alături pe când el comenta scenele desfăşurate sub ochii lor. Uite-o pe Jehanneton din Tufiş. Frumoasa fată a hingherului din Piaţa Nouă! Pe sufletul meu, o condamnă moşul! Vasăzică şi-a pierdut nu numai auzul, ci şi văzul. Cincisprezece soli şi patru dinari parizieni, fiindcă a purtat două *pater noster!* E cam scump.

[66] Ornament de tavan care seamănă cu partea inferioară a unei lămpi de biserică (fr.).

Lex duri carminis. Asta cine mai e? Robin Chief-de-Ville, care face zale! Fiindcă a devenit meşter şi a fost primit ca atare în sus-zisa breaslă? E plata lui de intrare. Hei! Doi gentilomi printre puşlamalele astea: Aiglet de Soins, Hutin de Mailly! Doi scutieri, *corpus Christi!* Aha, au jucat zaruri! Când o să-l văd aici pe rectorul nostru? O sută de livre pariziene amendă, pentru rege! Barbediennul loveşte ca un surd ce e! Să mă vezi ca pe frate-meu arhidiaconul, dacă n-o să joc mereu, dacă n-o să joc ziua, dacă n-o să joc noaptea, dacă n-o să trăiesc la joc, să mor la joc, să-mi joc sufletul după ce mi-am jucat cămaşa de pe mine! Sfântă Fecioară, ce de fete! Alta la rând, oiţele mele! Ambroise Lacuyare! Isabeau la Paynette, Bérarde Gironin! Le cunosc pe toate, pe Dumnezeul meu! La amendă! La amendă! Asta o să vă înveţe minte să mai purtaţi cordoane aurite! Zece taleri parizieni! Cochetelor! Oh! Animal bătrân, surd şi tâmpit! Oh! Florian bădăranul! Oh! Barbedienne mojicul! Uite-l la masă cum înghite împricinaţi, cum mănâncă procese, înghite, rumegă, se îndoapă, se umflă. Amenzi, bunuri fără stăpâni cunoscuţi, taxe, cheltuieli, suprataxe pe imobile, lefuri, despăgubiri şi interese, gheenă, temniţă şi carceră, şi butuci, cu cheltuieli de judecată cu tot, le înghite ca pe carnaţii de Crăciun şi ca pe pricomigdale! Uită-te la el, porcul! Aha! Bun! Încă o vânzătoare de amor! Thibaud la Thibaude, nici mai mult, nici mai puţin! Fiindcă a ieşit de pe strada Glatigny! Cine-i flăcăul ăsta? Gieffroy Mabonne, ostaş cu arbaletă de mână. A defăimat numele Domnului. La amendă, Thibaude! La amendă, Gieffroy! La amendă, amândoi! Surdul bătrân! Pesemne că a încurcat cele două procese! Pariez că o pune pe fată să plătească pentru defăimare şi pe arbaletier pentru dragoste! Atenţie, Robin Poussepain! Pe cine au să aducă? Ce de sergenţi! Pe Jupiter! Toţi copoii din haită sunt aici.

Pesemne că e un vânat de soi. Vreun mistreţ. Chiar e unu'. Robin! Chiar e unu'?! Şi încă ce mistreţ! Hercle! E prinţul nostru de ieri, papa nebunilor, clopotarul nostru, chiorul nostru, ghebosul nostru, sluţenia noastră. E Quasimodo!…

Şi chiar aşa era.

Fusese adus Quasimodo, legat burduf, prins în chingi, în funii, strâns în iavaşale şi sub pază bună. Căprăria de jandarmi care îl înconjura era însoţită de cavalerul pazei în persoană, purtând brodată stema Franţei pe piept şi stema oraşului pe spate. Altminteri, Quasimodo n-avea, în afară de sluţenie, nimic în el care să justifice alaiul acesta de halebarde şi de archebuze. Era întunecat, tăcut şi liniştit. Singurul lui ochi abia-abia dacă arunca din când în când câte o privire vicleană şi mânioasă spre legăturile care îl împovărau.

Cocoşatul plimbă aceeaşi privire în jurul său, dar atât de stinsă şi de adormită, încât femeile nu şi-l arătau cu degetul decât ca să râdă de el.

Între timp, jupân Florian, judele, răsfoi atent dosarul plângerii împotriva lui Quasimodo, pe care i-l întinsese grefierul şi, după această scurtă cercetare, păru să cugete o clipă. Datorită măsurii acesteia de precauţie pe care avea totdeauna grijă s-o ia în momentul când începea un interogatoriu, judele ştia dinainte numele, calitatea, delictele acuzatului, alcătuia replicile prevăzute la răspunsurile prevăzute şi izbutea să iasă la liman din toate meandrele interogatoriului, fără a lăsa să i se bănuiască prea mult surzenia. Pentru el, dosarul procesului era câinele orbului. Dacă se întâmpla să i se trădeze ici-colo infirmitatea prin câteva cuvinte fără noimă sau vreo întrebare de neînţeles, aceasta trecea drept subtilitate pentru unii şi drept tâmpenie pentru alţii. În ambele cazuri, onoarea magistraturii rămânea neatinsă; căci e mai bine ca un jude să treacă drept tâmpit sau subtil decât drept surd. Jupân Florian avea deci mare grijă să-şi ascundă surzenia faţă de toţi şi izbutea de obicei atât de bine, încât ajunsese să-şi creeze şi lui iluzia. Ceea ce, de altfel, e mai uşor decât s-ar crede. Toţi gheboşii merg cu capul sus, toţi bâlbâiţii vorbesc mult şi cu emfază, toţi surzii vorbesc încet. Cât despre el, cel mult dacă se socotea niţeluş tare de urechi. Iată singura concesie pe care o făcea opiniei publice în privinţa aceasta, în clipele lui de sinceritate şi de examen al

conştiinţei!

Rumegând deci bine afacerea Quasimodo, judele îşi dădu capul pe spate şi închise ochii, ca să pară mai măreţ şi mai imparţial, aşa încât deveni în momentul acela şi surd, şi orb totodată. Dublă condiţie, fără de care nu există judecător desăvârşit. Şi, în poziţia aceasta magistrală, îşi începu interogatoriul.

— Numele dumitale?

Dar iată un caz care nu fusese „prevăzut de lege”, acela când un surd ia interogatoriul unui alt surd.

Quasimodo, care n-avea cum să ştie ce fusese întrebat, continuă să-l privească ţintă pe judecător şi nu-i răspunse. Judele, surd şi neavând de unde să ştie că acuzatul era surd, crezu că-i răspunsese, cum făceau în genere toţi acuzaţii, drept care continuă, cu siguranţa lui mecanică şi stupidă.

— Bine. Ce vârstă ai?

Quasimodo nu răspunse nici la întrebarea aceasta. Judecătorul crezu că a răspuns şi urmă:

— Acum, ocupaţia.

Mereu aceeaşi tăcere. Între timp, cei de faţă începură să şuşotească şi să se uite unii la alţii.

— Destul!, reluă judele, netulburat, când socoti că acuzatul îşi terminase al treilea răspuns. Eşti acuzat în faţa noastră: primo, pentru scandal nocturn; secundo, de violenţă necuviincioasă asupra unei femei nebune, în *praejudicium meretricis;* tertio, de răzvrătire şi neascultare faţă de arcaşii din garda stăpânului nostru, regele. Explică-te în privinţa tuturor acestor puncte. Grefier, ai scris ce-a spus acuzatul până acum?

La întrebarea aceasta nefericită, un hohot de râs izbucni, de la grefier până la public, atât de puternic, atât de nestăpânit, atât de molipsitor şi de general, încât cei doi surzi fură siliţi să-şi dea seama de el. Quasimodo se întoarse cu spatele, săltându-şi ghebul cu dispreţ, pe când jupân Florian, mirat ca şi el şi bănuind că râsetele spectatorilor fuseseră provocate de vreun răspuns nerespectuos de-al acuzatului care i se păru vădit în clipa

când cocoşatul ridică din umeri, îl apostrofă cu indignare:

— Pentru răspunsul pe care l-ai dat acum, ticălosule, ai merita ştreangul! Ştii cu cine vorbeşti?

Ieşirea aceasta nu avu darul să oprească explozia de veselie generală. Ea li se păru atât de ciudată şi de prostească, încât un râs nestăvilit îi cuprinse şi pe sergenţii de la Vorbitorul Cetăţenilor, un soi de valeţi de pică la care nerozia făcea parte din uniformă. Doar Quasimodo îşi păstra seriozitatea pentru simplul motiv că nu înţelegea nimic din ce se petrecea în jurul lui. Judele din ce în ce mai iritat crezu că trebuie să continue pe acelaşi ton, sperând să vâre în acuzat o spaimă care să se răsfrângă asupra publicului şi să-l readucă la respect.

— Vasăzică, tâlhar, depravat şi hoţ ce eşti, îţi permiţi să fii obraznic faţă de judele de la Châtelet, faţă de magistratul însărcinat cu poliţia populară a Parisului, cu cercetarea crimelor, a delictelor şi a purtărilor rele, însărcinat să controleze toate meseriile şi să interzică monopolul, să întreţină pavajele, să împiedice specula cu găini, cu orătănii de curte şi vânate, să conducă măsurarea buştenilor şi a altor soiuri de lemne, să cureţe oraşul de noroaie şi aerul de molime, într-un cuvânt să se ocupe necontenit de toate treburile obşteşti, fără simbrie şi fără nădejde de plată! Ştii, oare, că mă numesc Florian Barbedienne, că sunt locţiitorul domnului *prévôt* şi, în plus, comisar anchetator, controlor şi examinator cu egală putere în toate tribunalele?!

Nu există motiv pentru ca un surd care vorbeşte altui surd să se oprească. Dumnezeu ştie unde şi când s-ar fi oprit maestrul Florian, lansat astfel din plin în înalta elocvenţă, dacă uşa cea scundă din fundul sălii nu s-ar fi deschis deodată şi n-ar fi lăsat să intre pe domnul *prévôt* în persoană.

La intrarea acestuia, maestrul Florian nu-şi curmă vorba, ci, răsucindu-se pe călcâie şi îndreptând asupra şefului său cuvântarea cu care îl fulgerase pe Quasimodo o clipă mai înainte, spuse:

— Monseniore, cer orice pedeapsă veţi voi împotriva

acuzatului aici de faţă, pentru gravă şi umilitoare lipsă de respect faţă de justiţie.

Şi se aşeză abia suflând, ştergându-şi picăturile mari de sudoare care îi cădeau de pe frunte şi înmuiau ca nişte lacrimi pergamentele întinse în faţa lui. *Messire* Robert d'Estouteville încruntă din sprâncene şi-i făcu lui Quasimodo un semn atât de poruncitor şi de semnificativ, vrând să-i atragă luarea-aminte, încât surdul îl înţelese întrucâtva.

Domnul *prévôt* îi vorbi sever:

— Ce-ai săvârşit de te afli aici, ticălosule?

Bietul cocoşat, crezând că-l întreabă cum îl cheamă, rupse tăcerea pe care o păstra de obicei şi spuse cu o voce răguşită şi guturală:

— Quasimodo.

Răspunsul se potrivea atât de puţin cu întrebarea, încât hohotele de râs începură din nou să circule, iar *messire* Robert strigă, roşu de mânie:

— Îţi baţi joc de mine, ticălos spurcat!

— Clopotar la Notre-Dame, răspunse Quasimodo, crezând că trebuia să-i explice judelui cine era.

— Clopotar!, continuă domnul *prévôt,* care se trezise dimineaţa, după cum am spus, destul de prost dispus pentru ca mânia să nu mai aibă nevoie a-i fi aţâţată cu răspunsuri atât de ciudate. Clopotar! Am să pun să ţi se tragă pe spinare un clopot întreg de vergi, la răspântiile Parisului. Auzi, ticălosule?

— Dacă vreţi să-mi ştiţi vârsta, spuse Quasimodo, cred că împlinesc douăzeci de ani la Sfântul Martin.

De data aceasta, măsura fusese întrecută. Domnul *prévôt* nu se mai putu stăpâni:

— Ah, sfidezi justiţia, nemernicule! Domnilor sergenţi, o să mi-l duceţi pe ticălosul asta la stâlpul infamiei din Piaţa Grève şi-o să-l bateţi, şi o să-l întoarceţi timp de-o oră. O să-mi plătească el, afurisitul! Şi vreau să se facă strigare despre prezenta judecată de către patru trâmbiţaşi oficiali, în cele şapte fiefuri ale vicecomitatului Parisului.

Grefierul începu să redacteze imediat sentinţa.

— Pastele şi grijania! Grozavă judecată!, exclamă din colţul său studenţaşul Jehan Frollo du Moulin.

Şeful justiţiei se întoarse şi-şi aţinti din nou asupra lui Quasimodo ochii scânteietori:

— Cred că nemernicul a spus Pastele şi grijania! Grefier, adaugă doisprezece dinari parizieni, amendă pentru luarea în deşert a celor sfinte, şi jumătate din ei să fie daţi bisericii Saint-Eustache. Am deosebită credinţă în Sfântul Eustache.

În câteva minute, sentinţa fu scrisă. Conţinutul era simplu şi scurt. Legiuirea tribunalelor din vicomitatul Parisului nu fusese încă prelucrată de preşedintele Thibaud Baillet şi Roger Barmne, avocat al regelui. Nu era încă îmbâcsită de toate şicanele şi procedurile pe care i le-au introdus cei doi jurisconsulţi la începutul secolului al XVI-lea. Totul era clar, expeditiv, explicit. Se mergea drept la ţintă şi se vedea imediat la capătul fiecărei poteci, fără tufişuri şi fără ocoluri, roata, spânzurătoarea sau stâlpul infamiei. Ştiai cel puţin încotro mergi.

Grefierul îi prezentă sentinţa domnului *prévôt,* care îşi puse pecetea pe ea şi ieşi să-şi continue vizita în celelalte săli, cu o stare de spirit care pesemne că a umplut în ziua aceea toate temniţele Parisului. Jehan Frollo du Moulin şi Robin Poussepain râdeau pe furiş. Quasimodo privea totul cu un aer indiferent şi mirat.

Totuşi, în momentul când maestrul Florian Barbedienne citi şi el sentinţa pentru a o semna, grefierul simţi că-l cuprinde mila faţă de bietul osândit şi, în nădejdea că va obţine vreo micşorare a pedepsei, se apropie cât putu mai mult de urechea judelui şi-i spuse, arătându-i-l pe Quasimodo:

— Omul acesta e surd.

Spera ca prin similitudinea acestei infirmităţi să trezească mila maestrului Florian faţă de acuzat. Dar, mai întâi, am putut observa ca jupân Florian nu ţinea deloc ca cineva să-şi dea seama de surzenia lui. Şi-apoi era atât de tare de urechi, încât nu auzi o iotă din spusele grefierului; totuşi, vrând să pară că a înţeles, îi răspunse:

— A, atunci să se schimbe lucrurile... Asta n-o ştiam.

Atunci, o oră în plus la stâlpul infamiei.

Şi semnă sentinţa astfel modificată.

— Bine i-a făcut, spuse Robin Poussepain, care-i mai purta încă pică lui Quasimodo. Asta o să-l înveţe minte să nu mai bruftuluiască oamenii.

2. Gaura cu şobolani

Să ne îngăduie cititorul să-l readucem în Piaţa Grève, pe care am părăsit-o ieri, împreună cu Gringoire, ca s-o urmărim pe Esmeralda.

E ora zece dimineaţa. În toate se simte ziua de după sărbătoare. Caldarâmul e acoperit cu tot felul de rămăşiţe, panglicuţe, cârpe, pene de panaş, picături de ceară de la lumânări, firimituri de la cheful public. Ici-colo, numeroşi gură-cască, cum spunem noi, răscolind cu piciorul tăciunii stinşi ai focului de sărbătoare, extaziindu-se în faţa Casei cu Stâlpi, la amintirea frumoaselor drapaje din ajun, şi privind acum cuiele, ultima plăcere. Vânzătorii de cidru şi de bere îşi rostogolesc butoaiele printre grupuri. Câţiva trecători ocupaţi se duc şi vin. Negustorii vorbesc între ei şi se strigă din pragul prăvăliilor. Serbarea, solii flamanzi, Coppenole, papa nebunilor se află pe toate buzele. Toţi se întrec să defăimeze şi să râdă. Şi, între timp, patru sergenţi călări care s-au postat în cele patru colţuri ale stâlpului infamiei au şi strâns în jurul lor o bună parte din gloata risipită prin piaţă, care se osândeşte la nemişcare şi la plictiseală în speranţa unei mici execuţii.

Acum, dacă cititorul, după ce a privit scena aceasta vie şi zgomotoasă ce se joacă în toate punctele pieţei, îşi îndreaptă privirea spre străvechea casă pe jumătate gotică, pe jumătate romanică de la Tour Roland, care face colţul cheiului spre apus, el va putea să observe la colţul faţadei o mare carte de rugăciuni publică, împodobită cu numeroase figuri colorate, apărată de ploaie printr-o mică streaşină şi de hoţi printr-un grilaj care permite totuşi să fie răsfoită. Alături de cartea de rugăciuni se află un ochi de geam îngust, în ogivă, zăbrelit cu doi drugi de fier aşezaţi cruciş şi care dă spre piaţă; ferestruica aceasta e singura deschizătură ce lasă să intre un pic de aer şi lumină într-o chilioară fără uşă, săpată în partea de jos a clădirii, în grosimea zidului vechii case, şi plină de-o linişte cu atât mai adâncă, de-o tăcere cu atât mai mohorâtă, cu cât o piaţă

publică, cea mai populată şi mai zgomotoasă din Paris, mişună şi latră în jurul ei.

Chilia aceasta era faimoasă în Paris de aproape trei veacuri, de când doamna Rolande de la Tour-Roland, îndoliată după taică-său, mort în cruciadă, pusese să-i fie săpată în zidul propriei sale case, spre a se închide pentru totdeauna acolo, nepăstrând din palat decât locuinţa aceasta cu uşa zidită şi cu ochiul de geam deschis şi vara, şi iarna. Deznădăjduită, după ce dăruise totul săracilor şi lui Dumnezeu, domniţa aşteptase într-adevăr douăzeci de ani moartea în mormântul acesta anticipat, rugându-se zi şi noapte pentru sufletul răposatului ei tată, dormind în cenuşă, fără să aibă măcar o piatră la căpătâi, înveşmântată într-un sac negru şi netrăind decât cu pâinea şi cu apa depuse de mila trecătorilor pe marginea lucarnei, primind astfel milostenia, după ce o făcuse. La moartea ei, în momentul când trecu în celălalt mormânt, îl lăsă pe acesta ca moştenire veşnică acelor femei mâhnite, mame, văduve sau fiice care ar fi dorit să se roage mult pentru alţii sau pentru ele şi care ar fi vrut să se îngroape de vii într-o mare durere sau într-o mare penitenţă. Săracii de pe vremea ei îi făcuseră o înmormântare bogată în lacrimi şi binecuvântări; dar, spre marea lor părere de rău, cuvioasa fiică nu putuse fi trecută în rândul sfintelor, neavând protecţie. Unii dintre ei, care erau un pic nelegiuiţi, speraseră că lucrul acesta se va face în paradis mai lesne decât la Roma şi se rugaseră, pur şi simplu, lui Dumnezeu pentru răposată, dacă papa n-o făcuse. Cei mai mulţi se mulţumiseră să socotească sfinţită amintirea lui Rolande şi să facă moaşte din zdrenţele ei. Oraşul, la rândul său, aşezase, în cinstea domniţei, o carte publică de rugăciuni, pecetluită lângă fereastra chiliei, pentru ca trecătorii să se oprească din când în când acolo, măcar ca să se roage, iar rugăciunea să-i îndemne să se gândească la milostenie, ca bietele schimnice, moştenitoare ale cavoului doamnei Rolande, să nu piară cu totul de foame şi date uitării.

Altminteri, felul acesta de mormânt nu era lucru prea rar în Evul Mediu. Adesea, pe strada cea mai frecventată, în

piaţa cea mai împestriţată şi mai asurzitoare, chiar în mijloc, sub copitele cailor, oarecum sub roţile căruţelor, întâlneai un beci, o gură de fântână, o chilioară zidită şi zăbrelită, în fundul căreia se ruga zi şi noapte o făptură omenească, închinată de bunăvoie vreunui bocet veşnic, vreunei mari ispăşiri. Şi toate gândurile pe care astăzi le-ar trezi în noi spectacolul acesta ciudat, chilia aceasta groaznică, un soi de verigă intermediară între casă şi mormânt, între cimitir şi oraş, făptura aceasta vie scoasă din obştea omenească şi socotită de-acum înainte printre morţi, opaiţul acesta arzându-şi în întuneric ultima picătură de ulei, restul acesta de viaţă tremurând într-o groapă, suflul, vocea, rugăciunea eternă într-o cutie de piatră, faţa întoarsă pentru totdeauna spre lumea cealaltă, ochiul pe care îl luminează un alt soare, urechea lipită de pereţii mormântului, sufletul prizonier al trupului, trupul prizonier al unei carcere şi, sub acest dublu înveliş de carne şi de granit, zumzetul unui suflet chinuit, nimic din toate acestea nu înfiora mulţimea. Pietatea, nu prea raţională şi nu prea subtilă de pe atunci, nu vedea atâtea faţete într-un act de credinţă. Ea lua lucrurile în mare şi cinstea, venera, sfinţea la nevoie sacrificiul, dar nu-i analiza chinurile şi nu prea se înduioşa de ele. Ea aducea din când în când ceva de mâncare bietului penitent, se uita prin gaură dacă mai trăieşte, nu-i cunoştea numele, abia dacă ştia de câţi ani începuse să moară, iar străinilor care întrebau despre scheletul viu supus putrezirii în beciul acela, vecinii le răspundeau simplu, dacă era bărbat: „E pustnicul”, iar dacă era femeie: „E pustnica”.

Aşa era privit totul pe atunci, fără metafizică, fără exagerare, fără lupă care să mărească, numai cu ochiul. Microscopul nu fusese încă inventat, nici pentru lucrurile materiale, nici pentru cele spirituale.

De altfel, deşi nu se prea mira nimeni, exemple ale acestui fel de schimnicie în mijlocul oraşelor erau, într-adevăr, dese, după cum spuneam mai adineauri. În Paris existau destule asemenea chilii pentru rugăciune şi pocăinţă; ele erau aproape toate ocupate. E adevărat că

preoţimea se îngrijea să nu le lase goale, ceea ce ar fi dus la o slăbire a credinţei, şi avea grijă să fie vârâţi în ele leproşi atunci când nu se găseau penitenţi. În afara chilioarei din Piaţa Grève, mai era una la Montfaucon, una la Osuarul din Cimitirul Inocenţilor, alta nu mai ştiu unde, la casa Clichon, cred. Şi altele, în multe locuri unde li se află urmele în tradiţii, din lipsă de monumente. Universitatea îşi avea şi ea chilia ei. Pe colina Sainte-Geneviève, un fel de Iov al Evului Mediu a cântat vreme de treizeci de ani cei şapte psalmi ai pocăinţei, pe-o grămadă de bălegar, în fundul unei haznale cu apă, luându-i de la capăt când îi isprăvea, psalmodiind mai tare noaptea, *magna voce per umbras,* iar iubitorului de antichităţi i se pare şi astăzi că-i aude vocea când intră în strada *Fântânii-care-vorbeşte.*

Ca să rămânem la chilia de la Tour-Roland, trebuie să spunem că ea n-a dus niciodată lipsă de schimnice. De la moartea doamnei Rolande, a fost rareori goală un an sau doi. Multe femei au venit aici să-şi plângă, până la moarte, părinţii, ibovnicii, păcatele. Spiritul răutăcios al parizienilor, care se amestecă în toate, chiar şi în lucrurile care îi privesc cel mai puţin, pretindea că fuseseră văzute puţine văduve în chilie.

O inscripţie latinească scrisă pe zid, după moda epocii, îi arăta trecătorului ştiutor de carte destinaţia pioasă a chiliei. Obiceiul de-a explica o clădire printr-o scurtă inscripţie pusă deasupra porţii s-a păstrat până în secolul al XVI-lea. Astfel, se mai poate citi încă în Franţa, deasupra portiţei de la temniţa seniorială din Tourville: *Sileto et spera*[67]*;* în Irlanda, sub blazonul de deasupra porţii castelului Fortescue: *Forte scutum, salus ducum*[68]*;* în Anglia, deasupra intrării principale a ospitalierului conac al conţilor Cowper: *Tuum est*[69]*.* Fiindcă pe atunci orice edificiu era o gândire.

Cum nu exista uşă la chilia zidită de la Tour-Roland, fuseseră gravate cu litere mari, latine, deasupra ferestrei, aceste două cuvinte:

---

[67] Taci şi nădăjduieşte (lat.).

[68] Paza bună îi apără pe conducători (lat.).

[69] Al tău este (lat.).

TU, ORA[70].

Ceea ce făcuse ca poporul, al cărui bun-simţ nu pune atâta fineţe în lucruri şi traduce bucuros Ludovico Magno prin Poarta Saint-Denis, să dea acestei cavităţi negre, întunecate şi umede numele de *Trou aux rats,* adică Gaura cu şobolani. Explicaţie poate mai puţin sublimă decât cealaltă, dar, în schimb, mai pitorească.

---

[70] Roagă-te! (lat.)

3. Povestea unei plăcinte din aluat de mălai

Pe vremea când se petreceau cele povestite aici, chilia de la Tour-Roland era ocupată. Dacă cititorul doreşte să ştie de cine, n-are decât să asculte convorbirea celor trei cumetre care, în momentul când ne-am fixat atenţia asupra Găurii cu şobolani, tocmai se îndreptau într-acolo, urcând de la Châtelet spre Grève de-a lungul apei.

Două dintre femeile acestea erau îmbrăcate ca nişte adevărate parizience destul de înstărite. Jabourile lor fine şi albe, fustele din lână amestecată cu bumbac, în dungi roşii şi albastre, ciorapii de bumbac alb, împletiţi, cu margini brodate în culori şi bine traşi pe picior, pantofii pătraţi de piele roşcată, cu pingele negre, şi mai ales ceea ce purtau pe cap, adică soiul acela de corn din material lucios, încărcat cu panglicuţe şi dantele, pe care femeile din Champagne, concurând cu grenadirii din garda imperială rusă, le mai poartă încă şi astăzi, arătau că ele aparţin clasei negustoreselor bogate, situate la mijloc, între ceea ce slugile numesc o femeie şi o cucoană. Ele nu purtau nici inele, nici cruci de aur şi era lesne de văzut că făceau asta nu din pricina sărăciei, ci numai de frica amenzii. Însoţitoarea lor era gătită cam la fel, dar avea în ţinută şi în înfăţişare acel nu ştiu ce care o arată pe soţia notarului de provincie. După cordonul ridicat deasupra şoldurilor se vedea cât de colo că nu era de prea multă vreme la Paris. Mai adăugaţi la aceasta şi un jabou plisat şi nişte noduri de panglicuţă la pantofi, şi faptul că dungile fustei erau în lăţime şi nu în lungime şi o mie de alte enormităţi care indignau bunul-gust.

Primele două mergeau cu pasul acela caracteristic pariziencelor care le arată provincialelor Parisul. Provinciala ţinea de mână un băiat gras, care ţinea în mână o bucată mare de plăcintă.

Ne e neplăcut să adăugăm că, dată fiind asprimea anotimpului, băiatul îşi folosea limba drept batistă.

Copilul se lăsa târât, *non passibus aequis*[71] cum spune Vergiliu, şi se poticnea la fiecare pas spre marea indignare a mamei. E drept că se uita mai mult la plăcintă decât la caldarâm. Fără doar şi poate că vreun motiv serios îl împiedica să muşte din ea (din plăcintă), căci se mulţumea doar s-o privească drăgăstos. Ar fi trebuit însă ca mama să ţină plăcinta, căci însemna o adevărată cruzime să-l supui pe grăsun la chinul lui Tantal.

În acest timp, cele trei jupânese (căci numele de doamne era rezervat femeilor nobile) vorbeau toate odată.

— Să ne grăbim, jupâneasă Mahiette, îi spunea provincialei cea mai tânără dintre ele, care era totodată şi cea mai grasă. Tare mă tem să n-ajungem prea târziu. La Châtelet ni s-a spus că au să-l aducă îndată la stâlpul infamiei.

— Na-ţi-o bună! Ce tot vorbeşti, jupâneasă Oudarde Musnier!, răspundea cealaltă pariziancă.

— O să rămână două ore la stâlp. Avem tot timpul.

— Ai văzut vreodată un om pus la stâlpul infamiei, draga mea Mahiette?

— Da, zise provinciala, am văzut la Reims.

— Na-ţi-o bună! Ce poate să fie şi stâlpul vostru din Reims? O cuşcă păcătoasă în care sunt numai ţărani. Mare lucru!

— Numai ţărani!, exclamă Mahiette. La târgul de Pânzeturi?! La Reims?! Ba am văzut acolo ucigaşi sadea, care îşi omorâseră tatăl şi mama! Ţărani! Drept cine ne iei, Gervaise?

De bună seamă că provinciala era cât pe ce să se supere pentru onoarea stâlpului infamiei din Reims. Din fericire, discreta jupâneasă Oudarde Musnier schimbă vorba la timp.

— Fiindcă veni vorba, jupâneasa Mahiette, ce zici de solii noştri flamanzi? Aveţi şi la Reims soli la fel de chipeşi?

— Recunosc, răspunse Mahiette, că numai la Paris poţi vedea flamanzi ca ăştia.

— L-ai văzut printre ei pe marele ambasador, care e

---

[71] Îi erau altfel paşii (lat.).

ciorăpar?, întrebă Oudarde.

— Da, spuse Mahiette. Parc-ar fi un Saturn.

— Dar pe grăsanul a cărui faţă seamănă cu un pântece gol? Continuă Gervaise. Şi pe mărunţelul cu ochii tiviţi cu pleoape roşii, ţepoase şi zdrenţuite ca un cap de scaiete?

— Caii lor sunt tare frumoşi, gătiţi aşa, după moda de la ei, spuse Oudarde.

— Ah, draga mea, o întrerupse provinciala Mahiette, luân-du-şi la rândul ei un aer de superioritate, ce-ai fi zis dacă ai fî văzut în ‘61, la încoronarea de la Reims, acum optsprezece ani, caii prinţilor din compania regelui! Aveau pe ei tot felul de învelitori şi de valtrapuri; unele din postav de Damasc, ţesute cu fir de aur, îmblănite cu samur, altele încărcate cu argintării şi cu ciucuri mari de aur şi de argint! Şi ce de bani au costat toate astea! Şi ce paji frumoşi erau pe cai!

— Asta nu înseamnă că flamanzii n-au avut şi ei cai foarte frumoşi, răspunse sec jupâneasa Oudarde, şi că n-au luat ieri-seară o cină minunată la domnul staroste al negustorilor, la Primărie, unde li s-au servit drajeuri, hypocras, plante aromatice şi alte rarităţi.

— Ce tot vorbeşti, vecină?, exclamă Gervaise. Flamanzii au cinat la Petit-Bourbon, la domnul cardinal.

— Ba nu. La Primărie!

— Da de unde! La Petit-Bourbon!

— Ba la Primărie, continuă Oudarde cu glas acru. Fiindcă doctorul Scourable le-a ţinut o cuvântare pe latineşte, de care au rămas foarte mulţumiţi. Mi-a spus bărbatu-meu, care e bibliotecar oficial.

— Ba la Petit-Bourbon, răspunse Gervaise fără să se lase mai prejos, fiindcă iată ce le-a oferit procurorul domnului cardinal: douăsprezece vedre duble cu hypocras alb, roze şi roşu; douăzeci şi patru lădiţe cu pricomigdale duble, de Lyon; tot atâtea făclii de două livre bucata şi şase butoiaşe cu vin de Beaune, alb şi rozé, cel mai bun care s-a putut găsi. Sper că astea nu sunt minciuni. Le ştiu de la bărbatul meu, care comandă cincizeci de oameni la Vorbitorul Cetăţenilor şi care făcea azi-dimineaţă comparaţie între

solii flămânzi şi cei ai papei Ioan şi ai împăratului Trebizondei, care au venit din Mesopotamia, la Paris, pe vremea ultimului rege, care purtau inele în urechi.

— Ba e atât de adevărat că au cinat la Primărie, răspunse Oudarde, puţin emoţionată de atâtea amănunte, pe cât e de adevărat că nu s-a mai pomenit asemenea belşug de mâncăruri şi zaharicale.

— Şi eu îţi spun că au fost serviţi de Le Sec, sergent al Oraşului, la palatul Petit-Bourbon, şi că din cauza asta te înşeli.

— Îţi spun că la Primărie!

— La Petit-Bourbon, draga mea! Dovadă că luminaseră în sticle magice cuvântul Speranţă, care e scris la intrarea cea mare.

— La Primărie! Dovadă că Husson Le Voir le-a cântat din flaut! A

— Îţi spun că nu!

— Eu îţi spun că da!

— Eu îţi spun că nu!

Buna şi dolofana Oudarde se pregătea tocmai să răspundă, şi cearta ar fi ajuns poate la păruială, dacă Mahiette n-ar fî strigat pe neaşteptare:

— Ce de oameni s-au adunat colo, la capătul podului! În mijlocul lor e ceva la care se uită.

— Într-adevăr, spuse Gervaise, aud sunete de tamburină. Cred că e mica Esmeralda, care-şi face figurile cu capra. Hai repede, Mahiette, iuţeşte pasul şi trage-ţi băiatul. Ai venit aici ca să vizitezi curiozităţile Parisului. Ieri i-ai văzut pe flamanzi, astăzi ai s-o vezi pe ţigancă.

— Pe ţigancă?!, spuse Mahiette, făcând imediat cale-ntoarsă şi strângând cu putere mâna copilului. Ferească sfântul! O să-mi fure copilul! Vino, Eustache!

Şi începu să alerge pe chei, spre Grève, până ce ajunse dincolo de pod. Între timp, copilul, pe care îl târa după ea, căzu în genunchi; mama se opri gâfâind. Oudarde şi Gervaise o ajunseră din urmă.

— Ţiganca asta să-ţi fure copilul?!, zise Gervaise. Ce-ţi trăsneşte prin minte?

Mahiette clătină din cap, gânditoare.

— Ce-i ciudat, observă Oudarde, e că pustnica are aceleaşi idei despre ţigănci.

— Care pustnică?, întrebă Mahiette.

— Ei!, făcu Oudarde. Sora Gudule.

— Care soră Gudule?, întrebă iar Mahiette.

— Se vede că eşti din Reims, dacă nici atâta lucru nu ştii!, răspunse Oudarde. Pustnica din Gaura cu şobolani.

— Cum?, întrebă Mahiette. Biata femeie căreia îi ducem plăcintă?

Oudarde încuviinţă din cap:

— Chiar ea. O s-o vezi îndată la ferestruica dinspre Piaţa Grève. Ea gândeşte la fel ca dumneata despre ţiganii vagabonzi care cântă din tamburină şi le ghicesc oamenilor norocul. Nu se ştie de unde i se trage sila asta faţă de ţigani şi de egipţieni. Dar dumneata, Mahiette, de ce fugi aşa numai când îi vezi?

— Oh, spuse Mahiette, apucând în palme capul blond al copilului, nu vreau să mi se întâmple ce i s-a întâmplat lui Pâquette la Chantefleurie.

— Ah, asta trebuie să ne-o povesteşti, dragă Mahiette, zise Gervaise, luând-o de braţ.

— Cum să nu, răspunse Mahiette, dar se vede că trebuie să fiţi din Parisul vostru ca să nu ştiţi atâta lucru! Am să vă spun deci – dar nu e nevoie să ne oprim din drum ca să vă povestesc – că Pâquette la Chantefleurie era o fată frumoasă, de optsprezece ani, pe când eu eram la fel ca ea, adică acum optsprezece ani, şi că ea e de vină dacă astăzi nu mai e la fel ca mine, colea, de treizeci şi şase de ani, cu bărbat şi copil. De altfel, de la vârsta de paisprezece ani, slabă nădejde să mai fie! Era deci fiica lui Guybertaut, lăutar pe corăbii la Reims, acelaşi care a cântat în faţa regelui Carol al VII-lea, la încoronare, când a coborât pe râul nostru Vesle, de la Sillery până la Muison, şi chiar şi doamna Fecioară[72] se afla în corabie. Bătrânul tată a murit când Pâquette era încă mică de tot; n-o mai avea deci decât pe maică-sa, soră cu domnul Mathieu Pradon, care a

[72] Adică Ioana d’Arc.

murit anul trecut, meşter alămar şi căldărar la Paris, pe strada Parin-Garlin. Vedeţi că era fată de familie. Mama – o femeie de treabă, din nenorocire n-a învăţat-o pe Pâquette decât să împletească găitane din fire şi mătase şi să facă mici jucărele, ceea ce n-a împiedicat-o pe micuţă să crească înaltă şi să rămână foarte săracă. Locuiau amândouă la Reims, pe malul râului, pe strada Marii Dureri. Fiţi atente la asta: aud că de-aici i s-a tras năpasta bietei Pâquette. În '61, anul încoronării regelui nostru Ludovic al XI-lea, Domnul aibă-l în pază, Pâquette era atât de vioaie şi de drăguţă, încât peste tot o strigau numai Chantefleurie. Biata fată! Avea dinţi frumoşi şi-i plăcea să râdă ca să şi-i arate. Dar fata căreia îi place să râdă se îndreaptă spre plâns; dinţii frumoşi duc la pierzare ochii frumoşi. Aşa era deci Chantefleurie. Ea şi maică-sa îşi câştigau anevoie traiul. Ajunseseră destul de rău, de la moartea lăutarului. Găitanele nu le aduceau mai mult de şase dinari pe săptămână, ceea ce nu face nici măcar două monede cu vulturi. Unde erau vremurile când moş Guybertaut câştiga câte doisprezece soli parizieni la o singură încoronare, cu un cântec? Într-o iarnă – era chiar în anul '61 – când cele două femei n-aveau nici butuci, nici vreascuri şi când era grozav de frig, lipsa asta îi dădu lui Chantefleurie culori atât de frumoase, încât bărbaţii o strigau: Pâquette, dar şi mai mulţi o numiră Pâquerette[73]. Şi fata a fost pierdută. Eustache, să te prind numai că muşti din plăcintă! Am văzut imediat că era pierdută: într-o duminică a venit la biserică cu o cruce de aur la gât. La paisprezece ani! Vă daţi seama! Primul a fost tânărul viconte de Cormontreuil, care îşi are locul de baştină la trei sferturi de leghe de Reims; apoi *messire* Henric de Triancourt, călăreţ al regelui, apoi unul de rang mai mic, Chiart de Beaulion, sergent în armată, apoi decăzând mereu, Guery Aubergeron, valet la masa regelui, apoi Macé de Frépus, bărbier al Delfinului, apoi Thévenin le Moine, bucătar regal; şi mereu aşa, de la mai puţini tineri la mai puţini nobili, fata a ajuns la Guillaume Racine, cântăreţ cu viola, şi la Thierry de Mer,

[73] Floarea numită bănuţel sau părăluţă.

lampagiu. Atunci, biata Chantefleurie a fost a tuturor.

Ajunsese la ultima leţcaie din piesa ei de aur. Ce să vă mai spun, jupâneselor! La încoronare, în acelaşi an ‘61, ea a făcut patul regelui vagabonzilor! În acelaşi an!, suspină Mahiette şi-şi şterse lacrima care-i apăruse în ochi.

— Povestea nu mi se pare deloc neobişnuită, spuse Gervaise, şi nu văd în ea nici ţigani şi nici copii.

— Răbdare!, continuă Mahiette. O să vezi imediat şi copil, în ‘66 – luna asta de Sfânta Paula or să se împlinească şaisprezece ani – Pâquette a născut o fetiţă. Nefericita de ea s-a bucurat din toată inima. De multă vreme îşi dorea un copil. Maică-sa, femeie de treabă, care nu ştiuse decât să închidă ochii, murise. Pâquette nu mai avea pe nimeni pe lume ca să iubească, pe nimeni ca s-o iubească. De cinci ani, de când greşise, biata Chantefleurie ajunsese vai de capul ei. Era sin-gură-singură în viaţa asta, arătată cu degetul, ocărâtă pe străzi, bătută de sergenţi, batjocorită de băietanii în zdrenţe. Şi-apoi, douăzeci de ani sosiseră; şi douăzeci de ani înseamnă bătrâneţea pentru vânzătoarele de dragoste. Dezmăţul începea să nu-i mai aducă mai mult decât îi adusese pe vremuri împletitul găitanelor; cu fiecare zbârcitură, mai pierdea un ban; iarna o ducea iar greu, lemnele i se răreau iar în vatră şi pâinea în paner. Chantefleurie nu mai putea să muncească, fiindcă, devenind iubeaţă, se făcuse leneşă, şi suferea şi mai mult pentru că, făcându-se leneşă, devenise iubeaţă. Aşa cel puţin explică părintele de la Saint-Rémy de ce femeile acestea suferă de frig şi de foame mai mult decât alte calice, atunci când îmbătrânesc.

— Da, observă Gervaise, dar ţiganii?

— Aşteaptă o clipă, Gervaise!, spuse Oudarde, care era mai puţin nerăbdătoare de felul ei. Ce-ar mai rămâne la sfârşit dacă ar fi totul la început? Continuă, te rog, Mahiette. Sărmana Chantefleurie!

Mahiette continuă.

— Biata nenorocită era deci tare tristă şi-şi strica obrajii plângând. Dar în ruşinea, în nebunia şi în părăsirea ei, i se părea că ar fi mai puţin de ocară, mai puţin nebună şi mai

puţin părăsită dacă ar fi existat ceva sau cineva în lume pe care să-l poată iubi şi de care să fie iubită. Şi trebuia ca făptura aceea să fie un copil, căci numai un copil putea fi destul de neprihănit ca s-o iubească. Chantefleurie îşi dăduse seama de asta după ce încercase să iubească un hoţ, singurul bărbat care ar fi putut s-o dorească; dar, după puţină vreme, observă că tâlharul o dispreţuia. Femeilor acestora care-şi vând dragostea le trebuie ibovnic şi copil ca să le umple inima. Altminteri, sunt tare nefericite. Neputând să aibă ibovnic, îşi dori din toată inima un copil şi cum tot mai era credincioasă, îşi îndreptă veşnica rugă spre bunul Dumnezeu. Bunul Dumnezeu se îndură de ea şi-i dărui o fetiţă. Despre bucuria bietei nefericite, ce să mai vorbesc! A fost un potop de lacrimi, de mângâieri şi de sărutări. Chantefleurie îşi alăpta singură copilul, îi făcu scutece din velinţa ei, singura pe care o avea pe pat, şi nu mai simţi nici frigul şi nici foamea. În scurtă vreme redeveni iar frumoasă. Fata bătrână face mama tânără. Vechea viaţă reîncepu, bărbaţii veneau din nou la Chantefleurie, ea găsi iar clienţi pentru ce vindea, şi din toate grozăviile acestea făcu cămăşuţe, scufiţe şi bărbiţe, pieptăraşe de dantelă şi bonetele de atlaz, fără să se gândească măcar să-şi cumpere ceva cu care să se învelească. Domnule Eustache, ţi-am mai spus să nu muşti din plăcintă! Nici vorbă că micuţa Agnès (acesta era numele copilului, nume de botez, căci nume de familie de multă vreme nu mai avea Chantefleurie), nici vorbă că micuţa era mai înfăşată în panglici şi în broderii decât prinţesa prinţeselor! Ba, printre altele, avea şi o pereche de pantofiori cum nici regele Ludovic al XI-lea n-a avut! Maică-sa îi cususe şi-i brodase ea însăşi şi pusese în ei toate fineţurile unei găitănărese şi toţi fluturaşii unei rochii de-a Sfintei Fecioare. Erau, într-adevăr, cei mai drăguţi pantofiori roz care s-au putut vedea vreodată. Mici cât degetul ăsta al meu, trebuia să vezi cum ies din ei picioruşele ca să crezi că putuseră să intre. E adevărat că şi picioruşele erau atât de mici, atât de drăguţe, atât de roze! Mai roze decât atlazul pantofiorilor. Când o să ai copii Oudarde, o să-ţi dai seama că nu există

nimic mai frumos decât picioruşele şi mânuţele lor.

— Eu asta şi doresc, spuse Oudarde, oftând, dar aştept la bunul plac al domnului Audry Musnier.

— De altfel, continuă Mahiette, fetiţa lui Pâquette n-avea numai picioruşe frumoase. Am văzut-o când număra doar patru luni. Era o minune. Avea ochi mai mari decât gura. Şi cel mai încântător perişor negru, care i se şi cârlionţase. La şaisprezece ani ar fi ajuns o mândreţe de brunetă. Maică-sa era, pe zi ce trecea, tot mai topită după ea. O mângâia, o săruta, o gâdila, o spăla, o dichisea, o mânca din ochi. Era nebună după fetiţă şi-i mulţumea lui Dumnezeu că i-o dăruise. Picioruşele ei, mai ales, erau pentru ea o nesfârşită uimire, un delir de bucurie! Maică-sa nu-şi mai dezlipea buzele de pe ele şi nu-i venea să-şi creadă ochilor, văzându-le atât de micuţe. I le vâra în pantofiori, i le scotea din ei, i le admira, se minuna, privea lumina prin transparenţa lor, se înduioşa încercând să le facă să meargă pe pat şi şi-ar fi petrecut bucuroasă toată viaţa în genunchi, încălţând şi descălţând picioruşele astea, ca pe ale Pruncului Iisus.

— Povestea e frumoasă, spuse Gervaise cu glas scăzut, dar unde sunt ţiganii în toate astea?

— Iată, răspunse Mahiette. Într-o bună zi sosiră la Reims nişte cavaleri foarte ciudaţi. Erau cerşetori şi haimanale care hoinăreau prin ţară, conduşi de ducii şi de conţii lor. Erau oacheşi, cu părul creţ şi purtau inele de argint în urechi. Femeile erau mai slute decât bărbaţii. Aveau feţele mai negre şi veşnic descoperite, purtau pe ele nişte scurte păcătoase, o zdreanţă de pânză ţesută din sfori şi prinsă pe umeri, şi-şi legau părul în coadă de cal. Copiii care li se tăvăleau printre picioare ar fi speriat şi maimuţele. O ceată de păcătoşi, afurisiţi de biserică. Veneau direct din Egiptul de Jos, la Reims, prin Polonia. Se spunea că papa îi spovedise şi că le dăduse canon să umble şapte ani de-a rândul pe jos prin lume, fără să se culce în paturi. De aceea, ei îşi ziceau pocăiţi şi puţeau. Se pare că pe vremuri au fost sarazini, din care pricină credeau în Jupiter şi cereau câte zece livre de Tours de la toţi arhiepiscopii, episcopii şi

abaţii cu cârjă şi cu mitră. Asta, de pe urma unei bule de-a papei. La Reims veneau să ghicească, în numele regelui din Alger şi al împăratului Germaniei. Vă închipuiţi că toate astea au fost de ajuns ca să li se interzică intrarea în oraş. Atunci, întreaga ceată poposi, de bunăvoie lângă Poarta Braine, pe colina unde e o moară, lângă groapa fostelor cariere de cretă. Iar cei din Reims se repeziră care mai de care să-i vadă. Ei ţi se uitau în palmă şi-ţi făceau profeţii minunate. Erau în stare să-i prezică lui Iuda că o să fie papă. În privinţa lor umblau totuşi nişte zvonuri urâte, cum că ar fura copii, că ar tăia pungile de la brâu şi că nu s-ar da înapoi să mănânce carne de om. Oamenii cu mintea la cap le spuneau nebunilor: „Nu vă duceţi la ei”, şi se duceau ei înşişi pe ascuns. Era deci o adevărată nebunie. Fapt e că noii sosiţi spuneau nişte lucruri de-ar fi uimit şi un cardinal. Femeile nu-şi mai încăpeau în piele; fălindu-se cu copiii lor de când ţiganii le citiseră în palmă tot soiul de minunăţii scrise în limba păgânească şi în turcă. Una avea un împărat, alta un papă; alta un căpitan de oşti. Biata Chantefleurie, împinsă de curiozitate, vru să ştie şi ea ce are şi dacă nu cumva micuţa ei Agnès avea să ajungă într-o bună zi împărăteasă a Armeniei sau altceva. O duse deci la ţigani; şi ţigăncile se întrecură să-i admire copila, s-o mângâie, s-o pupe cu gurile lor negre şi să se minuneze de mânuşiţele ei. Vai, spre marea bucurie a mamei! Ele îi lăudară mai ales picioruşele şi pantofiorii atât de frumoşi. Copila n-avea încă un an pe-atunci. Dar începuse să bâiguie câteva cuvinte; râdea la maică-sa ca o nebunatică, era dolofană şi rotunjoară şi făcea sumedenie de gesturi mici şi încântătoare, ca ale îngerilor din paradis. Ţigăncile o speriară foarte tare, din care pricină se porni pe plâns. Dar maică-sa o sărută şi mai tare şi plecă încântată de viitorul pe care ghicitoarele i-l preziseră lui Agnès. Fetiţa avea să devină o frumuseţe, o virtute, o regină. Chantefleurie se întoarse deci în cocioaba ei de pe strada Marii Dureri, mândră că duce acolo o regină. A doua zi, profitând de-un moment când copila dormea pe pat, căci o culca întotdeauna cu ea, lăsă binişor uşa crăpată şi dădu fuga să-

i povestească vecinei de pe strada Uscătoriei că într-o bună zi, fiică-sa, Agnès o să fie servită la masă de regele Angliei şi de arhiducele Etiopiei şi o mulţime de alte minunăţii. La întoarcere, neauzind scâncete pe când urca scara, îşi spuse: „Bun! Fetiţa mai doarme încă”. Uşa o găsi mai larg deschisă decât o lăsase ea; biata mamă intră şi dădu fuga la pat… Fetiţa nu se mai afla acolo, locul era gol. Nu mai rămăsese nimic de-al copilei, în afară de unul din pantofiorii ei cei mai frumoşi. Chantefleurie se repezi afară din odaie, se aruncă pe scări în jos şi începu să se dea cu capul de pereţi, strigând: „Copilul meu! Unde mi-e copilul? Cine mi-a luat copilul?”. Strada era pustie, casa izolată; nimeni nu putu să-i spună nimic. Chantefleurie porni prin oraş, scotoci toate străzile, alergă de colo-colo ziulica întreagă, înnebunită, rătăcită, îngrozită, adulmecând pe la porţi şi pe la geamuri, ca o fiară care şi-a pierdut puii. Gâfâia, era despletită, înfricoşătoare şi avea în ochi un foc care îi usca lacrimile. Oprea trecătorii şi le striga: „Fetiţa mea! Fetiţa mea! Fetiţa mea frumoasă! Celui ce-o să-mi dea fetiţa înapoi, am să-i fiu slugă, am să fiu sluga câinelui său şi-o să-mi mănânce inima dacă vrea”. În drum îl întâlni pe parohul de la Saint-Rémy şi-i spuse: „Părinte, am să ar pământul cu unghiile, numai daţi-mi copilul înapoi!”. Era ceva sfâşietor, dragă Oudarde; şi-am văzut cu ochii mei un om cu inima tare, pe jupân Ponce Lacabre, procurorul, cum plângea. Ah, biata mamă! Seara se întorsese acasă. În lipsa ei, o vecină văzuse două ţigănci urcându-se acolo pe furiş, cu un pachet în braţe, apoi coborând, după ce închiseseră uşa, şi fugind în grabă. După plecarea lor, se auzeau în odaia lui Pâquette un fel de scâncete de copil. Mama râse în hohote, urcă scara de parcă ar fi avut aripi, împinse uşa de parcă ar fi izbit-o cu o ghiulea şi intră… îngrozitor lucru, Oudarde! În locul micuţei şi drăgălaşei Agnès, atât de rumenă şi de proaspătă, care era un dar de la bunul Dumnezeu, un fel de mic monstru, hidos, şchiop, chior, pocit se târa pe duşumea, ţipând. Chantefleurie îşi acoperi ochii cu groază. „Vai!, strigă ea. Oare vrăjitoarele mi-au preschimbat fetiţa în animalul ăsta înspăimântător?” Vecinii

se grăbiră să-l ia pe micul şchiop de-acolo. Altfel, ar fi înnebunit-o. Era un copil monstruos al vreunei ţigănci dăruită diavolului. Părea să aibă vreo patru ani şi vorbea o limbă neomenească: scotea nişte cuvinte imposibile. Chantefleurie se aruncase asupra pantofiorului, singurul lucru care-i mai rămăsese din tot ce iubise. Şi stătu atât de mult acolo ca împietrită, mută, fără să răsufle măcar, încât toţi o crezură moartă. Deodată, tremurând din tot trupul, acoperi pantofiorul cu sărutări furioase şi începu să suspine de parcă i-ar fi plesnit inima. Vă asigur că şi noi, toate, plângeam. Spunea: „Oh, fetiţa mea! Fetiţa mea frumoasă, unde eşti?”. Şi asta ne sfâşia măruntaiele: îmi vine să plâng şi-acum numai când mă gândesc. Copiii, ştiţi, sunt măduva oaselor noastre: Bietul meu Eustache! Tu eşti aşa de frumos! Dacă aţi şti cât e de drăguţ! Ieri îmi spunea: „Eu vreau să mă fac jandarm”. Oh, Eustache al meu! Dacă te-aş pierde! Chantefleurie se ridică deodată şi începu să alerge prin Reims, strigând: „La şatra ţiganilor! La şatra ţiganilor! Chemaţi sergenţii să le ardă pe vrăjitoare!”. Dar ţiganii plecaseră. Se lăsase bezna. Şi n-au putut fi urmăriţi. A doua zi, la două leghe de Reims, într-un tufiş între Gueux şi Tilloy, fură găsite resturile unui foc mare; câteva panglicuţe care aparţinuseră copilei lui Pâquette; picături de sânge şi murdărie de ţap. Noaptea care trecuse fusese tocmai într-o sâmbătă. Şi nu se îndoia nimeni că ţiganii serbaseră sabatul în tufişul acela şi că mâncaseră copilul împreună cu Belzebut, aşa cum se obişnuieşte la mahomedani. Când Chantefleurie află lucrurile acestea groaznice nu plânse, ci doar îşi muşcă buzele şi dădu să vorbească, dar nu putu. A două zi, părul îi albise. După o zi, dispăru.

— Iată, într-adevăr, o poveste înfricoşătoare, care l-ar face să plângă şi pe-un burgund!, spuse Oudarde.

— Nu mă mai mir că te temi atâta de ţigani, adăugă Gervaise.

— Şi-ai făcut cu atât mai bine, continuă Oudarde, că ai fugit adineauri cu Eustache al dumitale, mai ales că ăştia sunt egipţieni din Polonia.

— Da de unde!, spuse Gervaise. Ăştia se spune că vin

din Spania şi din Catalonia.

— Din Catalonia? Tot ce se poate, zise Oudarde. Polonia, Catalonia, Valonia, eu amestec mereu ţinuturile astea trei. Lucru sigur e că sunt egipţieni.

— Şi cu siguranţă că au dinţi destul de lungi ca să mănânce copilaşi, adăugă Gervaise. Şi n-aş fi deloc mirată dacă Esmeralda ar mânca şi ea puţintel din ei, strâmbându-şi guriţa. Capra ei albă face scamatorii prea isteţe, ca să nu fie ceva necurat la mijloc.

Mahiette mergea tăcută. Era cufundată în reveria aceea care e oarecum prelungirea unei povestiri dureroase şi care nu se încheie decât după ce şi-a propagat cutremurarea, din vibraţie în vibraţie, până la ultimele fibre ale inimii. Totuşi, Gervaise o întrebă:

— Şi nu s-a putut afla ce s-a ales de Chantefleurie?

Mahiette nu răspunse. Gervaise repetă întrebarea, scuturând-o de braţ şi chemând-o pe nume. Mahiette păru că se trezeşte din gânduri.

— Ce s-a ales de Chantefleurie?, repetă ea, fără să-şi dea seama, vorbele de curând auzite; apoi, făcând un efort ca să-şi îndrepte atenţia spre sensul acestor cuvinte, continuă repede: Ah, nu s-a ştiut niciodată. Iar după o pauză, adăugă: Unii spun că au văzut-o ieşind din Reims, pe înserat, prin Poarta Fléchembault; alţii, în zori, prin vechea Poartă Basée. Un sărac i-a găsit crucea de aur agăţată de crucea de piatră, în arătura unde se ţine bâlciul. Giuvaierul ăsta a dus-o la pierzanie în ‘61. Era un dar al frumosului viconte de Cormontreuil, primul ei ibovnic. Pâquette nu s-ar fi despărţit de crucea asta, oricât de nenorocită ar fi fost. Ţinea la ea ca la ochii din cap. De aceea, când am văzut că lepădase crucea, ne-am gândit toţi că era moartă. Totuşi, nişte oameni de la cârciuma de lângă Vantes spun că au văzut-o trecând pe drumul Parisului, desculţă, pe pietriş. Dar atunci ar fi trebuit să iasă prin Poarta Vesle, şi lucrurile nu se potrivesc. Sau, mai bine zis, eu cred într-adevăr c-a ieşit prin Poarta Vesle, dar a ieşit din lumea asta.

— Nu te-nţeleg, spuse Gervaise.

— Vesle, răspunse Mahiette, zâmbind cu melancolie, e

râul.

— Biata Chantefleurie!, zise Oudarde, străbătută de un fior. Înecată!

— Înecată!, continuă Mahiette. S-ar fi gândit oare bunul Guybertaut când trecea pe sub podul din Tinqueux, pe firul apei, cântând în luntre, că, într-o bună zi, micuţa lui Pâquette o să treacă şi ea pe sub podul ăla, dar fără cântec şi fără luntre?

— Dar pantofiorul?, întrebă Gervaise.

— Dispărut, odată cu mama, răspunse Mahiette.

— Bietul pantofior!, exclamă Oudarde.

Oudarde, femeie grasă şi simţitoare, s-ar fi mulţumit să ofteze împreună cu Mahiette. Dar Gervaise, mai curioasă, nu-şi terminase încă întrebările.

— Şi monstrul?, o întrebă ea deodată pe Mahiette.

— Care monstru?, se miră aceasta.

— Micul monstru egipţian lăsat de vrăjitoare la Chantefleurie în schimbul fetiţei? Ce-aţi făcut cu el? Trag nădejde că l-aţi înecat şi pe el.

— Asta nu, răspunse Mahiette.

— Cum! Atunci l-aţi ars? De fapt, aşa e mai drept. Un copil vrăjitor.

— Niciuna, nici alta, Gervaise. Domnul arhiepiscop s-a interesat de copilul din Egipt, i-a citit slujba cuvenită, l-a binecuvântat, i-a alungat cu grijă diavolul din trup şi l-a trimis la Paris ca să fie expus pe patul de lemn de la Notre-Dame, ca fiind copil găsit.

— Episcopii ăştia!, bombăni Gervaise. Pentru că sunt savanţi, nu fac nimic ca toţi oamenii. Auzi dumneata, Oudarde, să-l pui pe diavol pe patul copiilor găsiţi! Căci, nici vorbă, monstrul ăla mic era diavolul. Bine, Mahiette, şi ce-au făcut cu el la Paris? Îmi închipui că nu l-a vrut nicio fiinţă miloasă.

— Nu ştiu, răspunse Mahiette. Pe vremea aceea, bărbatu-meu tocmai cumpărase funcţia de notar la Beru, la două leghe de oraş, şi nu ne-am mai ocupat de povestea asta; unde mai pui că în faţa satului Beru sunt cele două dealuri de la Cernay, care te împiedică să mai vezi

clopotniţele catedralei din Reims.

Tot sporovăind aşa, cele trei vrednice cetăţene ajunseseră în Piaţa Grève. Preocupate de discuţie, trecuseră fără să se oprească prin faţa cărţii publice de rugăciuni de la Tour-Roland şi se îndreptau, fără să-şi dea seama, spre stâlpul infamiei în jurul căruia mulţimea sporea clipă de clipă. Pesemne că spectacolul care atrăgea în momentul acela toate privirile într-acolo le-ar fi făcut să uite cu totul de Gaura cu şobolani şi de popasul pe care şi-l propuseseră să-l facă, dacă grăsunul Eustache, cel de şase ani, pe care Mahiette îl târa după ea, nu le-ar fi amintit brusc de el.

— Mămico, întrebă Eustache, de parcă vreun instinct l-ar fi înştiinţat că Gaura cu şobolani rămăsese în urma lui, acum pot să mănânc plăcinta?

Dacă Eustache ar fi fost mai isteţ, adică mai puţin pofticios, ar mai fi aşteptat puţin, şi numai la întoarcere, în cartierul Universităţii, acasă la jupân Audry Musnier, pe strada Madame-la-Valence, când între Gaura cu şobolani şi plăcintă s-ar fi aflat cele două braţe ale Senei şi cele şase poduri ale insulei Cité, ar fi riscat întrebarea aceasta timidă: „Mămico, acum pot să mănânc plăcinta?”.

Aceeaşi întrebare, imprudentă în clipa când o puse Eustache, trezi atenţia lui Mahiette.

— Aşa e!, exclamă ea. Am uitat de pustnică. Arătaţi-mi Gaura cu şobolani, să-i duc plăcinta.

— Îndată, spuse Oudarde. Îţi faci o pomană. Dar Eustache nu era de aceeaşi părere.

— E plăcinta mea!, zise el, plecându-şi capul când pe un umăr, când pe celălalt, ceea ce, într-un asemenea caz, era semnul suprem al nemulţumirii.

Cele trei femei se întoarseră din drum şi ajungând lângă casa Turnului Roland, Oudarde le spuse celorlalte două:

— Nu trebuie să ne uităm toate trei odată înăuntru, ca să n-o speriem pe pustnică. Voi două faceţi-vă că citiţi dominus în cartea de rugăciuni cât timp îmi ţin eu nasul în lucarnă. Pustnica mă cunoaşte un pic. Am să vă spun când puteţi veni.

Şi se duse singură la lucarnă. În clipa când privi înăuntru, o milă adâncă i se zugrăvi pe chip şi faţa ei tare veselă şi deschisă îşi schimbă atât de brusc expresia şi culoarea, de parcă ar fi trecut de la o rază de soare la o rază de lună. Ochii i se umeziră, gura i se strânse, ca şi cum s-ar fi ţinut să nu plângă. O clipă mai târziu, îşi puse degetul pe buze şi-i făcu semn lui Mahiette să vină să vadă.

Emoţionată, Mahiette veni în tăcere şi pe vârful picioarelor, ca atunci când te apropii de căpătâiul unui muribund.

Într-adevăr, era tristă priveliştea care se oferea ochilor celor două femei, pe când ele priveau fără să se mişte şi fără să răsufle prin lucarna zăbrelită a Gaurei cu şobolani.

Chilia era strâmtă, mai mult lată decât lungă, boltită în ogivă, şi văzută din interior semăna destul de bine cu alveola unei mari tiare de episcop. Într-un ungher, pe lespezile goale care formau pardoseala, stătea aşezată, sau mai degrabă chircită, o femeie cu bărbia sprijinită pe genunchi, cu braţele încrucişate şi strânse tare la piept. Astfel ghemuită, înveşmântată într-un sac cafeniu care o acoperea pe de-a întregul făcând cute largi, cu părul ei lung şi cărunt acoperindu-i faţa şi căzându-i până sub tălpi, femeia nu părea, la prima vedere, decât o formă ciudată, decupată pe fondul întunecos al chiliei, un fel de triunghi negricios, pe care lumina zilei venită prin lucarnă îl tăia fără milă în două nuanţe, una întunecată, alta luminată. Era unul dintre spectrele acelea, jumătate umbră, jumătate lumină, cum apar în vise sau în lucrările neobişnuite ale lui Goya, palide, imobile, sinistre, ghemuite pe vreun mormânt sau rezemate de zăbrelele vreunei celule de temniţă. Nu era nici femeie, nici bărbat, nici fiinţă vie, nici formă definită; era o formă, un fel de viziune în care se întretăiau fantasticul şi realul, ca întunericul şi lumina. Sub păru-i despletit şi revărsat până la pământ abia se desluşea un profil slab şi sever; rochia ei abia lăsa să treacă degetele unui picior gol, crispate pe lespedea tare şi rece. Vaga formă omenească întrezărită sub acoperământul acela de doliu te înfiora.

Forma aceea, ţintuită parcă în pardoseala de piatră, părea că nici nu mişcă, nici nu gândeşte, nici nu respiră. Sub sacul subţire de pânză, în ianuarie, zăcând de-a dreptul pe o pardoseală de granit, fără foc, în întunericul unei temniţe a cărei lucarnă oblică lăsa să intre de afară numai vântul de gheaţă şi niciodată soarele, ea părea că nu suferă, părea chiar că nu simte. Ai fi zis că se prefăcuse în stană de piatră ca piatra celulei, gheaţă ca gheaţa iernii. Stătea cu palmele împreunate, cu privirea fixă! La prima vedere ai fi luat-o drept un spectru, la a doua drept o statuie.

Totuşi, din când în când, buzele vinete i se deschideau uşor la suflul respiraţiei şi tremurau, dar la fel de moarte şi de inconştiente ca frunzele purtate de vânt.

Totuşi, din ochii ei întunecaţi scăpa o privire, o privire de nedescris, o privire profundă, lugubră, netulburată, mereu aţintită spre un colţ al celulei ce nu putea fi văzut de afară; o privire ce părea că leagă de nu ştiu ce obiect misterios toate gândurile întunecate ale acestui suflet chinuit.

Aşa arăta făptura care, după locuinţa ei, era numită pustnica, iar după îmbrăcămintea ei era numită la *sachette*[74].

Cele trei femei, căci Gervaise venise şi ea lângă Mahiette şi Oudarde, priveau prin lucarnă. Capetele lor opreau slaba lumină a chiliei, fără ca nefericita pe care o lipseau astfel de ea să pară a le da vreo atenţie.

— Să n-o tulburăm, spuse Oudarde în şoaptă, e în extaz, se roagă.

Dar Mahiette privea din ce în ce mai neliniştită chipul fiinţei aceleia, slăbită, ofilită, cu părul despletit, şi ochii i se umpleau de lacrimi.

— Ar fi tare ciudat, murmură ea.

Şi, vârându-şi capul printre gratiile lucarnei, izbuti să ajungă cu privirea până în colţul unde nefericita îşi ţinea mereu ochii aţintiţi. Când îşi scoase capul afară, faţa îi era udă de lacrimi.

— Cum îi spuneţi femeii acesteia?, o întrebă ea pe

[74] De la cuvântul *sachet* – săculeţ (fr.).

Oudarde.

Oudarde îi răspunse:

— Îi spunem sora Gudule.

— Iar eu, zise Mahiette, eu îi spun Pâquette la Chantefleurie.

Apoi, punându-şi un deget pe buze, îi făcu semn lui Oudarde, care rămăsese înmărmurită, să-şi vâre capul prin lucarnă şi să privească.

Oudarde privi şi văzu, în colţul spre care ochii pustnicei erau aţintiţi cu extazul acela întunecat, un pantofior de atlaz roz, brodat cu mii de fluturaşi de aur şi argint.

Gervaise privi după Oudarde, apoi toate cele trei femei cu ochii la nefericita mamă, se porniră pe plâns.

Dar nici privirile şi nici planşetele lor nu izbutiră să atragă atenţia pustnicei. Palmele ei rămaseră împreunate, buzele mute, ochii ficşi, şi celui care îi cunoştea povestea, pantofiorul astfel privit îi sfâşia inima.

Cele trei femei nu scoaseră niciun cuvânt; nu mai îndrăzneau să vorbească nici măcar pe şoptite. Tăcerea aceasta adâncă, durerea aceasta mare, uitarea aceasta în care totul, în afară de-un singur lucru, pierise le dădeau impresia unui altar în ziua de Paşti sau de Crăciun. Cele trei femei tăceau, se reculegeau, erau gata să îngenuncheze. Aveau impresia că intraseră într-o biserică în săptămâna mare.

În sfârşit, Gervaise, cea mai curioasă dintre ele şi deci şi cea mai puţin sensibilă, încercă s-o facă pe pustnică să vorbească:

— Soră! Soră Gudule!

Şi repetă chemarea aceasta de trei ori, ridicând glasul de fiecare dată. Pustnica nu se clinti. Niciun cuvânt, nicio privire, niciun suspin, niciun semn de viaţă.

La rândul ei, Oudarde rosti cu voce mai dulce şi mai mângâietoare:

— Soră! Soră Sainte-Gudule!

Aceeaşi tăcere, aceeaşi nemişcare.

— Ciudată femeie!, exclamă Gervaise. N-ai clinti-o nici dacă ai trage cu bombarde în jurul ei.

— Poate că e surdă, spuse Oudarde, oftând.

— Poate că e oarbă, adăugă Gervaise.

— Poate că e moartă, spuse şi Mahiette.

Sigur că e, dacă nu părăsise încă trupul acesta inert, adormit, letargic, sufletul se ascunsese la adâncimi unde cele percepute de simţurile exterioare nu puteau ajunge.

— O să trebuiască deci să-i lăsăm plăcinta pe fereastră. Şi-o s-o ia vreun băiat. Cum să facem s-o trezim?

Eustache, până în clipa aceea atent la o trăsurică trasă de un câine mare, care tocmai trecuse, îşi dădu seama deodată că cele trei călăuze ale lui priveau ceva prin ochiul de geam şi, împins şi el de curiozitate, se urcă pe-un bolovan, se săltă pe vârful picioarelor, îşi lipi faţa îmbujorată de lucarnă şi strigă:

— Mămico, uite că văd şi eu. La vocea aceasta de copil, limpede, proaspătă, sonoră, pustnica tresări şi-şi întoarse capul cu mişcarea seacă şi bruscă a unui arc de oţel; palmele ei lungi şi descărnate dădură la o parte părul de pe frunte, şi ochii-i miraţi, plini de mâhnire, deznădăjduiţi se aţintiră asupra copilului. Privirea aceasta ţinu doar o secundă.

— Doamne!, strigă ea deodată, ascunzându-şi faţa în poală, şi se părea că vocea răguşită îi sfâşie pieptul. Doamne, cel puţin nu mi-i arăta pe-ai altora!

— Bună ziua, doamnă, zise copilul, cu multă seriozitate. Totuşi, zguduirea aceasta o trezise, ca să zicem aşa, pe pustnică. Un lung fior îi străbătu corpul din creştet până-n tălpi, dinţii îi clănţăniră, şi, ridicând un pic capul, spuse, lipindu-şi coatele de coapse şi luându-şi tălpile în palme spre a şi le încălzi:

— Oh! Ce ger!

— Sărmana femeie, zise Oudarde, cuprinsă de milă, vrei puţin foc?

Ea clătină din cap în semn de refuz.

— Atunci, continuă Oudarde, întinzându-i sticluţa, iată puţin hypocras care te va încălzi. Bea.

Clătină iar din cap, o privi fix pe Oudarde şi răspunse:

— Apă.

Oudarde stărui.

— Nu, soră, apa nu-i băutură de iarnă. Trebuie să bei un pic de hypocras şi să mănânci plăcinta asta din aluat de porumb pe care am copt-o pentru dumneata.

Respinse plăcinta întinsă de Mahiette şi spuse:

— Pâine neagră.

— Hai, zise Gervaise, năpădită la rândul ei de milă şi desfăcându-şi pelerina de lână, iată un veşmânt ceva mai călduros decât al dumitale. Puneţi-l pe umeri.

Pustnica refuză şi pelerina, cum refuzase şi sticluţa, şi plăcinta, şi răspunse:

— Un sac.

— Dar trebuie, trebuie să te bucuri şi dumneata un pic de faptul că ieri a fost sărbătoare, zise buna Oudarde.

— Mă bucur, răspunse pustnica. De două zile n-am apă în urcior. Şi adăugă, după o clipă de tăcere: Când e zi de sărbătoare, lumea mă uită. Şi bine face. De ce s-ar gândi la mine, care nu mă gândesc la ea? Dintr-un tăciune stins, te-alegi cu cenuşă rece.

Apoi, obosită parcă de-atâta vorbă, lăsă iar să-i cadă capul pe genunchi. Naiva şi miloasa Oudarde, care crezu că prin ultimele ei cuvinte pustnica se văitase tot de frig, o întrebă:

— Atunci, vrei puţin foc?

— Foc!, rosti pustnica, cu un glas ciudat. Şi o să-i faceţi puţin foc şi sărmanei fetiţe, care zace în pământ de cincisprezece ani?

Îi tremura tot trupul, glasul îi vibra, ochii îi străluceau şi se ridică în genunchi. Apoi, întinzând deodată mâna-i albă şi slabă spre copilul care o privea cu ochi miraţi, strigă:

— Duceţi copilul de aici! O să treacă ţiganca!

Şi căzu cu faţa la pământ, iar fruntea ei se izbi de pardoseală, sunând ca piatră lovită de altă piatră. Cele trei femei crezură că a murit. Dar, după câteva clipe, se mişcă şi o văzură târându-se pe genunchi şi pe coate până în colţul unde se afla pantofiorul. Şi-atunci nu mai îndrăzniră s-o privească, n-o mai văzură, dar auziră miile de sărutări şi miile de suspine, amestecate cu ţipete sfâşietoare şi

zgomote surde ca ale unui cap care se loveşte de pereţi. Apoi, după una din loviturile acestea, atât de puternică încât se clătinară toate trei, nu mai auziră nimic.

— Să se fi omorât?, zise Gervaise, îndrăznind să-şi vâre capul prin lucarnă. Soră! Soră Gudule!

— Soră Gudule!, repetă Oudarde.

— Ah! Doamne! Nu mai mişcă!, continuă Gervaise. Să fie oare moartă? Gudule! Gudule!

Mahiette, într-atât de tulburată, încât îşi pierduse graiul, făcu un efort.

— Staţi!, spuse ea. Apoi, aplecându-se spre lucarnă, strigă încetişor: Pâquette! Pâquette la Chantefleurie!

Nici copilul care suflă cu nevinovăţie peste fitilul neaprins bine al unei petarde şi-o face să-i explodeze în ochi nu poate fi mai înspăimântat decât fu Mahiette de efectul acestui nume răsunând brusc în chilia surorii Gudule.

Pustnica tresări din tot trupul, se ridică în picioare, desculţă, şi se repezi la fereastră cu ochi atât de scăpărători, încât Mahiette, Oudarde, cealaltă femeie şi copilul se traseră înapoi până la parapetul cheiului.

Între timp, faţa sinistră a pustnicei se ivi lipită de gratiile lucarnei.

— Oh! Oh!, strigă ea cu un râs înfricoşător. Mă cheamă ţiganca!

În clipa aceea, o scenă care se petrecea la stâlpul infamiei îi reţinu privirile rătăcite. Fruntea i se încreţi de groază. Pustnica îşi întinse afară din chilie braţele-i scheletice şi strigă cu o voce care semăna a horcăit:

— Aşadar, tot tu eşti, fiică a Egiptului! Tu mă strigi, hoaţă de copii! Ei bine! Fii blestemată! Blestemată! Blestemată! Blestemată!…

4. O lacrimă pentru o picătură de apă

Cuvintele acestea, erau, dacă putem spune aşa, punctul de legătură între cele două întâmplări desfăşurate până acum paralel, în acelaşi timp, fiecare pe scena ei, una descrisă mai sus, în Gaura cu şobolani, cealaltă, care urmează, pe treapta stâlpului infamiei. Prima nu avusese alţi martori în afara celor trei femei, cunoscute acum cititorului; a doua avea ca spectatori întregul public pe care l-am văzut mai adineauri înghesuindu-se în Piaţa Grève, în jurul stâlpului infamiei şi al spânzurătorii.

Mulţimea aceasta, pe care cei patru sergenţi postaţi de la nouă dimineaţa în cele patru colţuri ale stâlpului o făcuseră să spere într-o execuţie oarecare, nu o spânzurare, fireşte, ci o biciuire, o tăiere a urechilor, ceva, în sfârşit, mulţimea aceasta sporise atât de repede, încât cei patru sergenţi, împresuraţi prea îndeaproape, fuseseră de câteva ori nevoiţi s-o strângă, cum se spunea pe-atunci, lovind-o cu o bâtă de lemn sau împingând-o cu crupele cailor.

Gloata, disciplinată când era vorba să aştepte vreo execuţie publică, nu se arăta prea nerăbdătoare, ci se distra privind stâlpul infamiei, un fel de construcţie foarte simplă, alcătuită dintr-un cub de zidărie înalt de vreo zece picioare şi gol pe dinăuntru. O treaptă ţeapănă, din piatră grosolană, şi căreia i se spunea de obicei scara, ducea la platforma de sus, pe care se vedea o roată orizontală din lemn de stejar solid. Osânditul era legat de roata aceasta, în genunchi, cu mâinile la spate. O osie de lemn pusă în mişcare de-un scripete ascuns în interiorul micului edificiu învârtea roata încet-încet, menţinând-o mereu în plan orizontal, astfel că faţa osânditului se arăta, rând pe rând, spre toate punctele pieţei. Asta se numea a întoarce un criminal.

După cum se vede, stâlpul infamiei din Piaţa Grève era departe de-a oferi toate plăcerile stâlpului infamiei de la Hale. Nimic arhitectural. Nimic monumental. Nici acoperiş

cu cruce de fier, nici turlă octogonală ajurată, nici colonete gingaşe înflorind spre marginea acoperişului în capiteluri de acante, nici jgheaburi himerice şi monstruoase, nici lemnărie cizelată, nici sculptură fină, adânc scobită în piatră.

Trebuia să te mulţumeşti doar cu cei patru pereţi de piatră, cu două rezemătoare de gresie, şi cu spânzurătoarea păcătoasă, tot din piatră, rece şi goală, aflată alături.

Amatorii de arhitectură gotică n-ar fi găsit aici prilej de desfătare. E adevărat că bravii gură-cască din Evul Mediu nu prea se sinchiseau de arhitectură şi că lor puţin le păsa de frumuseţea unui stâlp al infamiei.

Osânditul sosi, în sfârşit, legat de dricul unei căruţe; când fu suit pe platformă, când putu să fie văzut din toate punctele pieţei, legat cu funii şi curele de roata stâlpului, un val de huiduieli nemaipomenite, amestecate cu râsete şi urale, izbucni în toată piaţa. Mulţimea îl recunoscuse pe Quasimodo.

Într-adevăr, el era. Schimbarea sorţii se dovedea ciudată. Să fii legat la stâlp, acolo unde în ajun ai fost salutat, aclamat şi proclamat papă şi prinţ al nebunilor, în alai cu ducele de Egipt, cu regele Thunes şi cu împăratul Galileii! De bună seamă însă că în mulţime nu exista nicio minte, nici chiar a lui, a celui sărbătorit şi apoi osândit, care, cu limpezime, să facă această asociere. Gringoire şi filosofia lui lipseau de la spectacol.

Curând, Michel Noiret, trâmbiţaş oficial al regelui, stăpânitorul nostru, sili gloata să tacă şi citi sentinţa, potrivit rânduielii şi poruncii domnului *prévôt.* Apoi trecu în dosul căruţei, împreună cu oamenii săi îmbrăcaţi în uniforme.

Quasimodo, nepăsător, nici nu clipea măcar. Orice împotrivire din partea lui fusese făcută imposibilă prin ceea ce se numea pe-atunci, în stilul cancelariei judecătoreşti, tăria şi siguranţa legăturilor, ceea ce voia să însemne că toate curelele şi verigile îi intraseră pesemne în carne. De altfel, tradiţia aceasta a puşcăriilor şi a ocnelor nu s-a

pierdut, iar cătuşele o mai păstrează încă aidoma la noi, popor civilizat, blând şi uman (punând în paranteză ocna şi ghilotina).

Osânditul se lăsase dus, împins, purtat, suit, legat şi răzlegat. Pe faţa lui nu se putea citi decât o mirare de sălbatic sau de cretin. Lumea îl ştia surd; acum ai fi zis că e şi orb.

Îl puseră în genunchi pe platforma circulară şi el nu se împotrivi. Îi scoaseră haina şi cămaşa, dezgolindu-l până la brâu, şi el îi lăsă. Îl înhămară într-un nou sistem de curele şi de catarame, iar el îngădui să fie încătărămat şi legat. Doar din când în când răsufla zgomotos ca un viţel al cărui cap atârnă şi se bălăngăne pe marginea căruţei măcelarului.

— Vita!, spuse Jehan Frollo du Moulin către prietenul său Robin Poussepain (căci amândoi studenţii îl urmaseră pe osândit, aşa cum se cuvine). Înţelege şi el cât un cărăbuş închis într-o cutie!

Când mulţimea văzu cocoaşa lui Quasimodo dezgolită, când îi văzu pieptul de cămilă şi umerii lui învârtoşaţi şi păroşi, izbucni în hohote nebune de râs. În toiul veseliei, un bărbat purtând uniforma oraşului, mărunt, dar voinic, se urcă pe platformă şi se aşeză lângă osândit. Numele lui trecu repede din gură în gură. Era jupân Pierrat Torterue, schingiuitor oficial al închisorii Châtelet.

Acesta începu prin a pune într-un colţ al stâlpului infamiei o clepsidră neagră a cărei parte de sus era plină de nisip roşu ce se scurgea spre partea de jos; apoi îşi scoase tunica bicoloră şi mulţimea văzu atârnând în mâna lui dreaptă un bici subţire şi şfichiuitor făcut din curele lungi, albe, lucioase, înnodate, împletite, întărite cu gheare de metal. Iar cu mâna stângă îşi suflecă nepăsător cămaşa în jurul braţului drept până la subsuoară.

În acest timp, Jehan Frollo striga înălţându-şi capul blond şi buclat pe deasupra mulţimii (pentru asta se urcase pe umerii lui Robin Poussepain):

— Priviţi, domnilor şi doamnelor! Iată că va fi biciuit zdravăn jupân Quasimodo, clopotarul fratelui meu, domnul arhidiacon de Josas, un soi de jalnică arhitectură orientală,

cu spinarea clădită în chip de dom şi cu picioarele în coloane spiralate.

Iar mulţimea, mai ales copiii şi fetele, se prăpădeau de râs.

În sfârşit, schingiuitorul izbi cu piciorul în podea. Roata începu să se învârtească. Quasimodo se clătină, prins în chingi. Uluirea zugrăvită brusc pe faţa lui diformă stârni şi mai vârtos hohotele de râs din preajmă.

Deodată, în clipa când roata, învârtindu-se, aduse în faţa lui jupân Pierrat spinarea monstruoasă a lui Quasimodo, jupân schingiuitorul ridică braţul, şfichiuirile subţiri şuierară ascuţit prin văzduh ca un ghem de năpârci şi se abătură cu furie pe spinarea nefericitului.

Quasimodo zvâcni dureros, ca trezit pe neaşteptate din somn. Începea să înţeleagă. Se zvârcoli în legături; o strâmbătură de mirare şi de durere îi schimonosi muşchii feţei, dar nu scoase niciun suspin. Întoarse doar capul, mai întâi înapoi, spre dreapta, apoi spre stânga, clătinându-l, cum face taurul când e pişcat în coastă de un tăun.

Urmă o a doua lovitură, apoi a treia, şi încă una, şi încă una, fără încetare. Roata se învârtea mereu şi loviturile curgeau întruna. Curând ţâşni sângele; mulţimea îl văzu şiroind în mii de firişoare pe umerii negri ai cocoşatului, iar şfichiuirile subţiri, în rotaţia lor care sfâşia aerul, îl împrăştiară în stropi peste cei de faţă.

Quasimodo îşi reluase, măcar în aparenţă, nepăsarea de la început. Încercase mai întâi, pe ascuns şi fără sforţări prea vădite, să-şi rupă legăturile. Oamenii văzuseră cum ochii lui prind să scapere, cum muşchii i se împietresc, iar membrele i se încordează, văzuseră curelele şi verigile întinzându-se. Efortul era puternic, uluitor, disperat, dar străvechile unelte de caznă ale justiţiei rezistară, plesnind doar pe alocuri, şi-atâta tot. Quasimodo recăzu, istovit. Pe chipul său, uluirea făcu loc unui sentiment de descurajare amară şi adâncă. Închizându-şi unicul ochi, cocoşatul îşi lăsă capul pe piept şi făcu pe mortul.

Din clipa aceea nu se mai clinti. Nimic nu-l putu face să se mai mişte. Nici sângele care-i şiroia întruna, nici

loviturile date cu furie sporită, nici mânia schingiuitorului, care se aţâţa singur şi se îmbăta de plăcerea de a aplica pedeapsa, nici zgomotul cumplitelor şfichiuiri, mai ascuţite şi mai şuierătoare decât limbile unor vipere.

În sfârşit, un aprod de la Châtelet îmbrăcat în negru, călare pe un cal negru, aflat lângă scară de la începutul executării osândei, întinse varga de abanos spre ceasul de nisip. Schingiuitorul se opri. Roata se opri. Ochiul lui Quasimodo se redeschise încet.

Biciuirea se sfârşise. Două ajutoare ale schingiuitorului spălară umerii însângeraţi ai osânditului, îl frecară cu nu ştiu ce alifie care închise pe loc toate rănile şi-i aruncară pe spate un fel de şorţ galben croit ca un patrafir. Între timp, Pierrat Torterue pusese să i se stoarcă pe pavaj şfichiurile biciului, înroşite şi ude de sânge.

Dar pentru Quasimodo încă nu se sfârşise totul. Mai trebuia să îndure ceasul acela la stâlpul infamiei, pe care jupân Florian Barbedienne îl adăugase atât de chibzuit la sentinţa lui *messire* Robert d'Estouteville; totul, spre marea slavă a vechiului joc de cuvinte, fiziologic şi psihologic, al lui Jean de Cumène: *Surdus absurdus*[75]*.*

Ceasul de nisip fu deci răsturnat, iar cocoşatul fu lăsat pe platformă, legat cum era, pentru ca justiţia să fie împlinită până la capăt.

Norodul, în Evul Mediu mai ales, e în societate cum e copilul în familie. Cât timp rămâne în starea lui de primă ignoranţă, de copilărie morală şi intelectuală, se poate spune despre el ca despre un copil:

Această vârstă este fără milă.

Am văzut că, în general, Quasimodo era urât de oameni, pentru mai multe motive, ce-i drept. În toată mulţimea din piaţă abia dacă exista vreun spectator care să n-aibă motive să se plângă împotriva răutăciosului cocoşat de la Notre-Dame. De aceea se bucurau toţi văzându-l la stâlpul infamiei, iar aspra osândă pe care o îndurase şi jalnica stare în care fusese lăsat, departe de a-i mişca pe oameni, le înrăise ura, înarmând-o cu un pic de veselie.

---

[75] Surdul e absurd (lat.).

De aceea, vindicta publică odată satisfăcută, după cum se mai exprimă şi astăzi bonetele pătrate în păsăreasca lor, veni rândul miilor de răzbunări particulare. Aici, ca şi în Sala Mare, izbucniră mai ales femeile. Toate aveau câte ceva împotriva cocoşatului, unele din pricina răutăţii, altele din pricina sluţeniei lui. Acestea din urmă erau cele mai furioase.

— Oh! Mască a lui Antichrist!, spunea una.

— Călăreţ pe coada măturii!, striga alta.

— Frumoasă strâmbătură tragică!, urla o a treia. Te-ar face papă al nebunilor, dacă azi ar fi ieri!

— Bun!, adăugă o bătrână. Iată strâmbătura de la stâlpul infamiei. Când o s-o vedem şi pe cea de la spânzurătoare?

— Când au să te vâre sub clopotul mare, la o sută de picioare sub pământ, clopotar afurisit?

— Şi totuşi, diavolul ăsta sună Angelus!

— Oh! Surdul! Chiorul! Ghebosul! Monstrul!

— Are o mutră, c-ar face o femeie să lepede mai degrabă decât cu toate leacurile şi medicamentele.

Iar cei doi studenţi, Jehan du Moulin şi Robin Poussepain, cântau cât îi ţinea gura vechiul cântec popular:

O spânzurătoare
Pentru tâlhăroi,
Un rug cât mai mare
Pentru maimuţoi.

Ploua cu ocări, cu huiduieli, cu blesteme, cu râsete şi, pe alocuri, chiar cu pietre.

Quasimodo era surd, dar vedea clar, iar furia mulţimii era la fel de bine zugrăvită pe feţe ca şi în cuvinte. De altfel, pietrele aruncate explicau hohotele de râs.

La început, cocoşatul se stăpâni. Dar încet-încet, răbdarea lui, care înfruntase biciul schingiuitorului, cedă şi se lăsă învinsă de pişcăturile acestea de insecte. Taurul Asturiei, care nu s-a prea speriat de asalturile picadorului, e scos din sărite de câini şi de fluturarea fâşiilor de pânză

colorată.

Quasimodo aruncă mai întâi o privire lentă şi ameninţătoare asupra mulţimii. Dar, legat cum era, privirea nu-i ajută să alunge muştele care-i pişcau rana. Atunci se zbătu în legături şi zvâcnirile lui furioase făcură să scârţâie din temelii vechea roată a stâlpului infamiei. Drept urmare, batjocurile şi huiduielile se înteţiră.

Atunci, nefericitul, neputând să-şi sfarme zgarda de fiară sălbatică prinsă în lanţ, se linişti. Doar din când în când, câte un geamăt de furie îi scutura pieptul. Faţa nu i se roşise şi nu se vedeau semnele ruşinii pe ea. Cocoşatul era prea departe de civilizaţie şi prea aproape de natură ca să ştie ce e ruşinea. De altfel, în halul lui de sluţenie, mai putea fi simţitor la ocară? Dar mânia, ura, deznădejdea aduceau încet pe faţa lui hidoasă un nor din ce în ce mai mohorât, din ce în ce mai încărcat cu o electricitate care scapără mii de fulgere în unicul ochi al ciclopului.

Totuşi, norul se lumină o clipă la trecerea unui catâr, care străbătea mulţimea purtând în spinare un preot. De îndată ce zări în depărtare catârul şi preotul, faţa bietului osândit se îmblânzi. În locul furiei care o schimonosea, se ivi un zâmbet ciudat, plin de-o blândeţe, de-o bunătate, de-o duioşie de nedescris. Pe măsură ce preotul se apropia, zâmbetul devenea mai limpede, mai desluşit, mai radios. Era ca şi cum nefericitul saluta venirea unui salvator. Totuşi, când catârul ajunse destul de aproape de stâlp pentru ca osânditul să poată fi recunoscut de preot, acesta din urmă îşi coborî privirea, schimbă brusc direcţia şi dădu pinteni animalului, de parcă s-ar fi grăbit să scape de nişte chemări înjositoare şi n-ar fi ţinut deloc să fie salutat şi recunoscut de-un păcătos aflat într-o asemenea situaţie.

Preotul acela era arhiepiscopul dom Claude Frollo.

Norul se lăsă din nou, şi mai întunecat, pe fruntea lui Quasimodo. Zâmbetul mai stărui un timp amestecat în el, dar descurajat, amar, de-o tristeţe profundă.

Vremea trecea. Cocoşatul se afla acolo de cel puţin o oră şi jumătate, sfâşiat, schingiuit, ocărât întruna şi aproape ucis de loviturile pietrelor.

Deodată se zbătu din nou în lanţuri cu şi mai multă disperare, făcând să tremure toată lemnăria pe care se afla, şi rupând tăcerea păstrată cu încăpăţânare până atunci, strigă cu o voce răguşită şi furioasă, care semăna mai mult a lătrat decât a strigăt omenesc şi care acoperi zarva huiduielilor:

— Apă!

Strigătul acesta deznădăjduit, departe de a stârni mila, oferi încă un prilej de distracţie bunului popor parizian ce se afla în jurul scării şi care, trebuie să spunem, luat de-a valma şi ca mulţime, nu era deloc mai puţin crud şi mai puţin abrutizat decât vagabonzii din Curtea Miracolelor, unde l-am condus mai înainte pe cititor, şi care erau, pur şi simplu, pătura cea mai de jos a gloatei. În jurul nefericitului osândit nu se ridică niciun glas în afară de cele care îşi băteau joc de setea lui. Fără îndoială că în clipa aceea, cu faţa lui împurpurată şi năduşită, cu ochiul năuc, cu gura spumegând de mânie şi de durere şi cu limba pe jumătate scoasă, el părea mai degrabă grotesc şi respingător decât vrednic de plâns. Şi mai trebuie spus că, chiar de s-ar fi aflat în mulţime vreo inimă miloasă de bărbat sau de femeie care să se simtă ispitită să aducă un pahar cu apă nenorocitei făpturi chinuite, în jurul scârnavelor trepte ale stâlpului infamiei domnea o asemenea prejudecată faţă de ruşine şi de înjosire, încât era de ajuns ca să-l alunge pe bunul samaritean.

Peste câteva minute, Quasimodo îşi îndreptă spre mulţime privirea disperată şi repetă cu un glas şi mai sfâşietor:

— Apă!

Şi toţi râseră iar:

— Bea asta!, îi strigă Robin Poussepain, aruncându-i în obraz un burete îmbibat în şanţul cu lături. Ţine, surd ticălos! Îţi eram dator.

O femeie îi azvârli o piatră în cap:

— Să te-nveţi minte să ne mai trezeşti noaptea cu dangătele tale, blestematule!

— Hei, flăcăule, urla un olog, căznindu-se să-l atingă cu

cârja, o să ne mai faci farmece de sus, din turlele de la Notre-Dame?

— Uite un blid, ca să bei!, strigă un bărbat, aruncându-i în piept un urcior spart. Tu eşti ăla care doar ai trecut prin faţa neveste-mii şi-ai şi făcut-o să nască un copil cu două capete!

— Şi pisica mea a fătat un pisoi cu şase labe!, latră o babă, aruncând în el cu o ţiglă.

— Apă!, repetă pentru a treia oară Quasimodo, gâfâind din greu.

În clipa aceea, văzu cum gloata se dă în lături. O fată îmbrăcată ciudat ieşi din mulţime. Fata era însoţită de o căpriţă albă, cu coarnele poleite, şi ţinea în mână o tamburină.

Ochiul lui Quasimodo scânteia. Era ţiganca pe care încercase s-o răpească noaptea trecută, din care pricină osânditul simţea vag că ispăşea acum, lucru, de altminteri, cu totul neadevărat, căci pedeapsa se datora faptului că era surd şi că fusese judecat de un alt surd. Quasimodo nu se îndoi nicio clipă că ţiganca venea şi ea să se răzbune şi să-i tragă o lovitură ca toţi ceilalţi.

Şi chiar o văzu urcând repede scara. Mânia şi ciuda îl sufocau. Ar fi vrut să poată dărâma stâlpul şi dacă fulgerul din ochiul lui ar fi putut trăsni, ţiganca s-ar fi pomenit preschimbată în pulbere înainte de a ajunge pe platformă.

Fără să spună un cuvânt, ea se apropie de osânditul care se zvârcolea zadarnic, încercând să scape şi, desprinzându-şi plosca de la brâu, o duse cu blândeţe la buzele arse ale nefericitului. Atunci, din ochiul acela, până mai adineauri atât de uscat şi de aprins, se văzu rostogolindu-se o lacrimă mare, care curse încet de-a lungul obrazului diform şi-atâta timp schimonosit de deznădejde. Era poate prima lacrimă pe care o vărsase vreodată nefericitul cocoşat.

Cu toate acestea, nefericitul uită să bea. Nerăbdătoare, ţiganca făcu mutrişoara ei şi ţinu, zâmbind, plosca la gura colţată a lui Quasimodo. Care bău cu înghiţituri prelungi. Îl ardea setea.

Când isprăvi, îşi întinse buzele negre, fără doar şi poate ca să sărute mâna frumoasă care îl ajutase. Dar fata care, poate, era de felul ei neîncrezătoare şi-şi mai amintea şi de încercarea de atac din noaptea trecută, îşi trase mâna cu gestul caracteristic al unui copil ce se teme să nu fie muşcat de un animal.

Atunci, bietul surd îşi aţinti asupra ei privirea dojenitoare şi nespus de tristă.

Oriunde, priveliştea aceasta a unei fete atât de frumoasă, de proaspătă, de pură, de încântătoare şi de firavă totodată, care alergase plină de milă să ajute atâta nenorocire, sluţenie şi răutate, ar fi fost înduioşătoare. La un stâlp al infamiei însă, priveliştea era sublimă.

Întreaga mulţime simţi acest lucru şi începu să bată din palme şi să strige: „Bravo! Bravo!”.

În clipa aceea, de la lucarna chiliei, pustnica zări ţiganca lângă stâlpul infamiei şi-i aruncă sinistrul ei blestem:

— Fii blestemată, fiică a Egiptului! Blestemată! Blestemată!

5. Sfârşitul poveştii cu plăcinta

Esmeralda păli şi coborî, clătinându-se, de pe platformă. Vocea pustnicei o urmări şi-atunci:

— Coboară! Coboară! Hoaţă din Egipt, o să te urci tu iar acolo!

— Au apucat-o furiile pe pustnică, se mulţumi să şuşotească gloata. Şi atâta tot.

Căci femeile acestea erau temute, drept care nimeni nu se atingea de ele. Pe-atunci, nimeni nu se lega fără pricină de cineva care se ruga zi şi noapte.

Sosise ceasul când Quasimodo trebuia dus de acolo. De aceea, fu dezlegat, iar mulţimea se împrăştie.

Lângă Grand-Pont, Mahiette, care se îndrepta spre casă împreună cu prietenele ei, se opri brusc.

— Ia spune, Eustache, ce-ai făcut cu plăcinta?

— Mamă, spuse copilul, pe când voi vorbeaţi cu doamna aia din gaură a trecut un câine mare şi-a muşcat din plăcintă. Atunci am mâncat şi eu din ea.

— Cum, domnule, zise Mahiette, ai mâncat-o pe toată?

— Câinele e de vină, mamă! I-am spus şi n-a vrut să m-asculte. Atunci am muşcat şi eu, na!

— Grozav copil!, exclamă mama, zâmbind şi dojenindu-l totodată. Ştii, Oudarde, el singur e în stare de pe acum să mănânce toate cireşele din livada noastră de la Charlerange. De-aia spune bunică-su că o să ajungă căpitan. Să te mai prind eu numai, domnule Eustache! Hai, leule!

Cartea a şaptea

1. Pericolul de a-ţi încredinţa taina unei capre

Trecuseră mai multe săptămâni de când se întâmplaseră cele povestite mai sus.

Era în primele zile ale lui martie. Soarele, pe care Dubartas, clasicul strămoş al perifrazei, nu-l numise încă marele duce al lumânărilor, nu era mai puţin vesel şi strălucitor din pricina asta. Era una din zilele acelea de primăvară atât de bune şi de frumoase, încât întregul Paris, risipit prin pieţe şi promenade, le sărbătoreşte ca pe nişte duminici. În asemenea zile de lumină, căldură şi seninătate, există un anumit moment când trebuie admirat portalul catedralei Notre-Dame; momentul când soarele, pornit spre amurg, priveşte aproape în faţă catedrala. Razele lui, apropiindu-se de orizontală, se retrag agale de pe caldarâmul pieţei şi urcă de-a lungul faţadei verticale a bisericii, scoţându-i în relief, prin umbrele lor, miile de sculpturi, pe când marea fereastră centrală în formă de roză scânteiază ca un ochi de ciclop aprins, la răsfrângerea focului din vatra faurului.

Era deci tocmai momentul acela.

Peste drum de înalta catedrală învăpăiată de amurg, pe balconul de piatră clădit deasupra porticului unei bogate case gotice care forma colţul pieţei şi al străzii Pieţei, câteva fete tinere şi frumoase râdeau şi vorbeau între ele, făcând tot felul de graţii şi de mici nebunii. După lungimea vălului care, pornind din vârful cornetului de pe cap, ascuţit şi brodat cu mărgele, le cădea până la călcâie, după fineţea bluzelor brodate ce le acopereau umerii, lăsând să li se zărească potrivit ispititoarei mode de pe atunci, începutul frumoşilor sâni feciorelnici, după bogăţia jupelor purtate pe dedesubt, dar mai preţioase decât veşmintele de deasupra

(minunat rafinament!), după voalul, mătasea, catifeaua din care erau făcute toate acestea şi, mai ales, după albeaţa mâinilor care arată lipsă de griji şi lenevie, puteai lesne să ghiceşti în fetele acelea pe moştenitoarele unor familii nobile şi bogate. Şi într-adevăr, se aflau acolo domniţa Fleur-de-Lys de Gondelaurier împreună cu Diane de Christeuil, Amelotte de Montmichel, Colombe de Gaillefontaine şi micuţa de Champchevrier, toate fete de neam mare, adunate în momentul acela la doamna văduvă de Gondelaurier, din pricina monseniorului de Beaujeu şi a doamnei soţiei sale, care urmau să vină în luna aprilie la Paris şi să aleagă însoţitoare de onoare pentru prinţesa moştenitoare Marguerite, când aveau să meargă la Picardia spre a o primi din mâinile flamanzilor. Toţi nobilii din împrejurimi, cale de treizeci de leghe, râvneau la cinstea aceasta pentru fiicele lor şi mulţi dintre ei şi le şi adunaseră sau şi le trimiseseră la Paris. Cele despre care vorbim fuseseră încredinţate de părinţi pazei discrete şi venerabile a doamnei Aloïse de Gondelaurier, văduva unui fost ofiţer de arbaletieri ai regelui, retrasă cu singura ei fiică în casa din piaţa catedralei Notre-Dame, la Paris.

Balconul în care se aflau fetele dădea într-o cameră bogat tapiţată cu piele de Flandra de culoare roşcată şi având încrustate frunze de aur. Grinzile care tăiau paralel tavanul încântau ochii prin miile lor de sculpturi ciudate, vopsite şi poleite. Ici-colo, pe scrinuri cizelate, licăreau splendide obiecte smălţuite; un cap de mistreţ din faianţă încununa o minunată poliţă pentru vase cu două rafturi care arătau că stăpâna casei era soţia sau văduva unui ofiţer de grad mare. În fund, lângă un şemineu înalt, plin de sus până jos cu steme şi armorii, stătea, într-un bogat fotoliu de catifea roşie, doamna de Gondelaurier, căreia cei cincizeci şi doi de ani câţi avea i se puteau citi şi pe chip, şi pe îmbrăcăminte. Lângă ea, în picioare, se afla un tânăr destul de arătos, deşi cam încrezut şi fanfaron, unul dintre flăcăii aceia chipeşi care plac tuturor femeilor, deşi bărbaţii serioşi şi fizionomiştii ridică din umeri când vine vorba despre ei. Tânărul cavaler purta strălucitoarea uniformă a

arcaşilor din escorta regelui, care semăna prea mult cu costumul lui Jupiter, admirat în prima parte a povestirii noastre, ca să-l mai necăjim pe cititor cu încă o descriere.

Domniţele erau aşezate parte în cameră, parte pe balcon, unele pe perniţe de catifea de Utrecht cu ciucuri de fir, altele pe scaune fără spătar, din stejar sculptat cu flori şi figuri. Fiecare ţinea pe genunchi marginea unei uriaşe tapiserii de mână, la care lucrau toate şi din care o bună bucată atârna pe împletitura ce acoperea podeaua. Şi vorbeau între ele cu voci şoptite şi cu râsetele înfundate pe care le auzi atunci când stau de vorbă mai multe fete în mijlocul cărora se află un tânăr. Tânărul, a cărui prezenţă era de ajuns ca să pună în mişcare amorurile-proprii femeieşti, părea că nu prea le ia în seamă şi, pe când fetele se întreceau să-i capteze atenţia, el părea preocupat mai ales să-şi lustruiască cu mănuşa din piele de căprioară catarama centironului.

Din când în când, bătrâna doamnă i se adresa în şoaptă, iar el îi răspundea cum putea mai bine, cu un fel de politeţe stângace şi silită. După zâmbetele, după micile semne de înţelegere ale doamnei Aloïse, după privirile aruncate de ea spre fiică-sa Fleur-de-Lys pe când i se adresa în şoaptă căpitanului, se putea ghici lesne că era vorba de-o logodnă gata făcută, de-o căsătorie apropiată, fără doar şi poate, a tânărului cu Fleur-de-Lys. Iar după răceala stânjenită a ofiţerului, se putea lesne ghici că, din partea lui măcar, nu mai era vorba de dragoste. Întreaga lui înfăţişare exprima o jenă şi un plictis pe care sublocotenenţii noştri l-ar traduce admirabil astăzi prin: „Afurisită corvoadă!”.

Buna doamnă, foarte preocupată de fiică-sa, ca o biată mamă ce era, nu observa lipsa de entuziasm a ofiţerului şi se căznea în şoaptă să-l facă să vadă iscusinţa nemaipomenită cu care Fleur-de-Lys împungea cu acul sau îşi depăna sculul.

— Iată, verişorule, îi spunea ea tânărului, trăgându-l de mânecă pentru a-i vorbi la ureche. Priveşte-o! Uite-o că se apleacă.

— Într-adevăr, răspundea tânărul din nou şi recădea iar

în muţenia lui distrată şi glacială.

După o clipă trebuia să se aplece din nou, şi doamna Aloïse îi spunea:

— Ai mai văzut vreodată un chip mai drăgălaş şi mai vesel decât al logodnicei dumitale? Există pe lume vreo fată mai albă şi mai blondă? Mânuţele ei nu sunt oare desăvârşite? Şi gâtul nu seamănă grozav cu un gât de lebădă? Cât te invidiez uneori! Ce fericire să fii bărbat, desfrânatule urât ce eşti! Nu-i aşa că Fleur-de-Lys a mea merită să fie adorată pentru frumuseţea ei şi că eşti nebun după ea?

— Fără doar şi poate, îi răspundea el, cu gândul în altă parte.

— Hai, vorbeşte-i!, îi spuse deodată doamna Aloïse, împingându-l de umăr. Spune-i ceva! Te-ai făcut grozav de timid.

Îl putem asigura pe cititor că timiditatea nu era nici calitatea şi nici defectul căpitanului, care încercă totuşi să facă ce i se cerea.

— Dragă verişoară, zise el, apropiindu-se de Fleur-de-Lys, ce subiect are tapiseria pe care o lucraţi?

— Dragă vere, răspunse Fleur-de-Lys cu ciudă în glas, ţi-am mai spus până acum de trei ori. E peştera lui Neptunus.

Vădit lucru, Fleur-de-Lys înţelegea mult mai limpede decât maică-sa felul de a se purta, rece şi distant, al căpitanului. Acesta simţi că trebuie să mai stea de vorbă un pic.

— Şi pentru cine e toată neptuneria asta?

— Pentru mănăstirea Saint-Antoine des Champas, spuse Fleur-de-Lys fără să ridice privirea.

Căpitanul apucă un colţ al tapiseriei.

— Cine e, dragă verişoară, jandarmul ăsta gras care suflă cât poate într-o trâmbiţă?

— E Trito, răspunse ea.

În răspunsurile scurte ale frumoasei Fleur-de-Lys stăruia mereu o nuanţă de îmbufnare. Tânărul înţelese că trebuia neapărat să-i spună ceva la ureche, un nimic, o vorbă galantă, orice. Se aplecă deci, dar nu putu să găsească în

imaginaţie nimic mai duios şi mai intim decât:

— De ce mama dumitale poartă mereu o rochie cu steme, ca bunicile noastre de pe vremea lui Carol al VII-lea? Spune-i, dragă verişoară, că s-a schimbat moda şi că balamaua şi laurul[76] brodate în blazon pe rochia ei o fac să pară partea de sus a unui cămin care a plecat la plimbare. Zău, nimeni nu mai stă aşa, pe propria lui stemă, ţi-o jur.

Fleur-de-Lys îşi ridică spre el frumoşii ei ochi dojenitori:

— Asta e tot ce ai să-mi spui?, şopti ea.

Între timp, buna doamnă Aloïse, încântată că-i vede astfel, aplecaţi unul spre altul şi vorbindu-şi în şoaptă, spunea jucându-se cu cheutoarea cărţii de rugăciuni:

— Înduioşător tablou de dragoste!

Căpitanul, din ce în ce mai jenat, aduse iar vorba despre tapiserie.

— E, într-adevăr, un lucru încântător!, exclamă el.

La cuvintele acestea, Colombe de Gaillefontaine, o altă blondă frumoasă şi cu pielea albă, bine prinsă în damasc albastru, riscă timidă o vorbă spre Fleur-de-Lys, cu speranţa că frumosul căpitan îi va răspunde:

— Draga mea Gondelaurier, ai văzut tapiseriile din palatul Roche-Guyon?

— Nu cumva palatul în care e cuprinsă grădina Lenjeresei de la Luvru?, întreabă râzând Diane de Christeuil, care avea dinţi frumoşi, drept care râdea la orice cuvânt.

— Şi unde se află turnul cel mare şi vechi din fostul zid al Parisului, adăugă Amelotte de Montmichel, o brună frumoasă, bucălată şi vioaie, care avea obiceiul să suspine, aşa cum cealaltă râdea, fără să ştie de ce.

— Draga mea Colombe, interveni doamna Aloïse, vorbeşti despre palatul care era al domnului de Bacqueville, sub regele Carol al VI-lea? Acolo, într-adevăr, se află tapiserii superbe, ţesute vertical.

— Carol al VI-lea?! Regele Carol al VI-lea?!, mormăi tânărul căpitan, răsucindu-şi mustaţa. Dumnezeule! Ce bine

---

[76] Joc de cuvinte care desparte numele Gondelaurier în *gond* (balama) şi *laurier* (laur) (fr.).

îşi aminteşte doamna de lucruri străvechi!

Doamna de Gondelaurier continuă:

— Frumoase tapiserii, într-adevăr. Şi atât de preţioase, încât trec drept rarităţi.

În clipa aceea, Bérangère de Champchevrier, o fetiţă zveltă de vreo şapte anişori, care privea în piaţă prin treflele balconului, exclamă:

— Oh, ia te uită, dragă naşă Fleur-de-Lys, ce frumoasă e dansatoarea care joacă pe caldarâm şi bate în tamburină, în mijlocul unor oameni de rând!

Într-adevăr, se auzea vibraţia sonoră a unei tamburine cu clopoţei.

— E vreo ţigancă nomadă, spuse Fleur-de-Lys întorcându-se cu nepăsare spre piaţă.

— Să vedem! Să vedem!, strigară voioase celelalte fete şi se repeziră toate la marginea balconului, pe când Fleur-de-Lys, cu gândul la răceala logodnicului ei, le urma agale, iar acesta simţindu-se uşurat de faptul că întâmplarea pune capăt unei convorbiri plicticoase, porni spre fundul încăperii, cu aerul mulţumit al unui ostaş ieşit din serviciu.

Şi totuşi, să te afli la ordinele frumoasei Fleur-de-Lys era un lucru încântător şi drăgălaş, cel puţin aşa i se păruse lui altădată; dar, încetul cu încetul, căpitanul se plictisise; perspectiva unei apropiate căsătorii îl lăsa tot mai rece, cu fiecare zi ce trecea. De altfel, căpitanul avea o fire nestatornică şi, trebuie să spunem, un gust cam vulgar. Deşi de obârşie foarte nobilă, adunase sub haina militară cam multe apucături de răcan. Îndrăgea crâşma şi toate cele ale ei. Nu se simţea în largul lui decât folosind cuvinte grosolane, făcând glume ostăşeşti, printre femeile uşoare şi succese uşoare. Şi totuşi, primise în familie o brumă de educaţie şi oarecare maniere; dar cutreierase prea de tânăr ţara, se înrolase prea de tânăr în armată şi lustrul de gentilom se ştergea zi de zi sub aspra frecătură a centurii lui de jandarm. Deşi dintr-un rest de respect omenesc, o mai vizita din când în când pe Fleur-de-Lys, căpitanul se simţea, din două motive, stingherit în casa ei; mai întâi, pentru că, risipindu-şi întruna dragostea prin tot felul de

locuri, mai păstrase foarte puţină pentru ea; apoi, pentru că în mijlocul atâtor femei mândre, îngrijite şi decente, tremura neîncetat ca nu cumva gura lui obişnuită cu sudălmile să nu-şi dea drumul pe neaşteptate şi să scape vreo vorbă de cârciumă. Vă închipuiţi ce s-ar fi întâmplat atunci!

Altminteri, toate acestea se amestecau la el cu mari pretenţii de eleganţă în gesturi, în îmbrăcăminte şi în ţinută. Puneţi-le laolaltă cum veţi putea. Eu nu sunt decât povestitor.

Căpitanul stătea deci de câteva minute, gândind sau negândind, rezemat de pervazul sculptat al căminului, când Fleur-de-Lys se întoarse pe neaşteptate spre el şi-i vorbi. La urma urmei, biata fată nu era cu totul supărată pe el.

— Dragă vere, nu ne-ai vorbit dumneata despre o ţigăncuşă pe care ai salvat-o din mâinile a vreo doisprezece tâlhari, acum două luni, pe când patrulai noaptea?

— Cred că da, dragă verişoară, răspunse căpitanul.

— Poate că ea e ţigăncuşă care dansează în faţa catedralei, continuă Fleur-de-Lys. Hai să vezi dacă o recunoşti, dragă vere Phoebus!

În drăgălaşa ei invitaţie de-a veni lângă ea şi în grija de a-i rosti numele străbătea o tainică dorinţă de împăcare. Căpitanul Phoebus de Châteaupers (căci pe el îl are cititorul în faţa ochilor de la începutul acestui capitol) se apropie agale de balcon.

— Iată, îi spuse Fleur-de-Lys, punându-şi cu duioşie mâna pe braţul lui, priveşte-o pe micuţa care dansează colo, în mijlocul cercului aceluia! E ţiganca dumitale?

Phoebus privi şi spuse:

— Da, o recunosc după capră.

— Oh, ce căpriţă drăguţă!, exclamă Amelotte, împreunându-şi palmele de admiraţie.

— O fi având coarnele din aur adevărat?, întrebă Bérangère. Fără să se mişte din jilţul ei, doamna Aloïse luă cuvântul:

— Nu cumva e una din ţigăncile sosite anul trecut prin Poarta Gibard?

— Mamă, spuse cu blândeţe Fleur-de-Lys, poarta se numeşte acum Poarta Infernului.

Domnişoara de Gondelaurier ştia cât de neplăcut îi era căpitanului felul învechit de a vorbi al maică-sii. Într-adevăr, acesta începuse să rânjească, mormăind printre dinţi:

— Poarta Gibard! Poarta Gibard! Ca să-l treacă pe-acolo pe regele Carol al VI-lea!

— Naşă, exclamă Bérangère, ai cărei ochi veşnic neastâmpăraţi se înălţaseră deodată spre vârful turlelor catedralei Notre-Dame, cine o fi bărbatul acela înveşmântat în negru care se află colo sus?

Toate fetele ridicară ochii. Într-adevăr, un bărbat stătea rezemat de ultima balustradă a turlei dinspre nord, care dă spre Piaţa Grève. Era un preot. I se desluşeau clar veşmântul şi faţa rezemată în palme. De altfel, bărbatul stătea nemişcat ca o statuie, cu privirea aţintită spre piaţă. Avea în el ceva din neclintirea unui uhu care a descoperit un cuib de vrăbii şi îl priveşte.

— E domnul arhidiacon de Josas, spuse Fleur-de-Lys.

— Ai ochi buni dacă îl recunoşti de-aici!, observă tânăra Gaillefontaine.

— Cum se mai uită la mica dansatoare!, adăugă Diane de Christeuil.

— Să se ferească ţiganca, spuse Fleur-de-Lys, căci el nu iubeşte Egiptul.

— Păcat că omul ăsta o priveşte aşa, adăugă Amelotte de Montmichel, căci fata dansează minunat.

— Dragă vere Phoebus, spuse deodată Fleur-de-Lys, fiindcă o cunoşti pe ţigăncuşă, fă-i semn să urce aici. O să ne amuze.

— Da, da!, se bucurară fetele, bătând din palme.

— Dar e curată nebunie, răspunse Phoebus. Ea m-a uitat, fără doar şi poate, iar eu nu ştiu măcar cum o cheamă. Totuşi, domniţelor, fiindcă doriţi, am să încerc.

Şi aplecându-se peste balustrada balconului, începu să strige: „Fetiţo!”.

În clipa aceea, dansatoarea nu bătea în tamburină. Întoarse capul spre locul de unde venea chemarea. Privirea

ei strălucitoare se aţinti asupra lui Phoebus. Fata se opri brusc.

— Fetiţo!, repetă căpitanul şi-i făcu semn cu degetul să vină. Fata îl mai privi o clipă, apoi se înroşi ca şi cum o flacără i s-ar fi urcat în obraji şi, luându-şi tamburina sub braţ, porni, printre spectatorii miraţi, spre poarta casei unde o chema Phoebus. Mergea cu paşi înceţi, clătinându-se şi cu privirea tulbure a unei păsări care se supune fascinaţiei unui şarpe.

Câteva clipe mai târziu, tapiseria de la uşă se ridică şi ţiganca se ivi în pragul camerei, roşie, zăpăcită, abia suflând, cu ochii ei mari privind în podea şi neîndrăznind să facă un pas.

Bérangère bătu din palme.

În acest timp, dansatoarea stătea nemişcată în pragul uşii. Apariţia ei produse un efect ciudat asupra grupului de fete. Nu încape îndoială că un vag şi nedesluşit instinct de a plăcea frumosului ofiţer le însufleţea pe toate deodată, că splendida uniformă era ţinta tuturor cochetăriilor şi că, de când se afla el de faţă, exista între ele o oarecare rivalitate secretă, înăbuşită, pe care abia dacă şi-o mărturiseau în sinea lor, dar care izbucnea totuşi în fiecare clipă în gesturile şi în cuvintele lor. Cu toate acestea, cum fetele erau toate cam la fel de frumoase, luptau cu arme egale şi fiecare putea să spere că va învinge. Sosirea ţigăncii rupsese brusc echilibrul acesta. Fata era de-o frumuseţe neobişnuită, încât în clipa când se ivi în pragul încăperii păru că răspândeşte acolo un fel de lumină proprie. În spaţiul mai restrâns al camerei, în cadrul sever al draperiilor şi al pereţilor îmbrăcaţi în lemn, ţiganca era cu mult mai frumoasă şi mai strălucitoare decât în piaţa publică. Părea o flacără adusă de la lumină în întuneric. Nobilele domnişoare fură uluite, fără voia lor. Şi fiecare se simţi, într-un fel, lovită în frumuseţea ei. De aceea, frontul lor de luptă – să ni se ierte expresia – se schimbă imediat, fară să-şi spună un cuvânt una alteia. Domnişoarele se înţelegeau de minune. Instinctele femeilor se întâlnesc şi răspund mai repede decât inteligenţa bărbaţilor. Sosise o

duşmancă: toate simţeau asta şi se uneau între ele. O picătură de vin e de ajuns ca să înroşească un pahar plin cu apă; pentru ca un întreg grup de femei frumoase să fie stăpânit de o anumită stare de spirit e de ajuns să sosească în mijlocul lor o femeie şi mai frumoasă, mai ales când se află acolo un bărbat.

De aceea, primirea făcută ţigăncii fu uimitor de rece. Fetele o priviră de sus până jos, apoi se priviră, şi-atâta fu de ajuns. Se înţeleseseră între ele. Între timp, noua venită aştepta să i se vorbească şi era atât de emoţionată, încât nu îndrăznea să-şi ridice ochii.

Căpitanul rupse primul tăcerea.

— Pe cuvântul meu, exclamă el cu înfumurarea-i prostească, iată o fiinţă încântătoare! Ce părere ai, dragă verişoară?

Observaţia aceasta, pe care un admirator mai delicat ar fi făcut-o măcar în şoaptă, nu era menită să împrăştie geloziile femeieşti aflate la pândă în faţa ţigăncii.

Cu o dulceagă afectare plină de dispreţ, Fleur-de-Lys îi răspunse căpitanului:

— Nu-i urâtă.

Celelalte fete şuşoteau între ele.

În sfârşit, doamna Aloïse, la fel de geloasă şi ea, fiindcă era geloasă pentru fiica ei, îi spuse dansatoarei:

— Apropie-te, fetiţo.

— Apropie-te, fetiţo, repetă cu o comică demnitate Bérangère, care-i ajungea până la şold.

Ţiganca înainta spre nobila doamnă.

— Frumoasă copilă, rosti Phoebus cu emfază, făcând şi el câţiva paşi spre ea, nu ştiu dacă am suprema fericire de a fi recunoscut de dumneata…

Ea îl întrerupse cu un zâmbet şi o privire nespus de dulce şi-i spuse:

— Oh, da…

— Are memorie bună, observă Fleur-de-Lys.

— Nu zău, continuă Phoebus, ai şters-o repede în seara aceea. Nu cumva te sperii de mine?

— Oh, nu!, zise ţiganca.

În tonul cu care acest „oh, nu!” fusese rostit după „oh, da!” exista ceva de nedescris, care o jigni pe Fleur-de-Lys.

— În locul dumitale, frumoasa mea, mi-ai lăsat un tâlhar destul de urât, chior şi cocoşat, un clopotar al episcopului, mi se pare, continuă căpitanul, a cărui limbă se dezlega când vorbea cu o fată de pe stradă. Mi s-a spus că ar fi bastardul unui arhidiacon şi diavol prin născare. Are un nume hazliu, îl cheamă Quatre-Temps, Pâques-Fleuries, Mardi-Gras sau mai ştiu eu cum! Numele unei sărbători la care se trag clopotele, în sfârşit! Vasăzică îndrăznea să te fure, ca şi cum ai fi fost făcută pentru paracliseri! Asta e prea de tot! Ce naiba avea cu dumneata cucuveaua aia? Hai, spune!

— Nu ştiu, răspunse ea.

— Auzi neobrăzare! Un clopotar să fure o fată, ca un viconte! Un mojic să vâneze pe-ascuns vânatul gentilomilor! Asta-i ceva rar. Altminteri, a plătit-o scump. Jupân Pierrat Torterue e cel mai aspru rândaş din câţi au ţesălat vreodată un bădăran şi ţi-aş spune, dacă poate să te bucure, că pielea clopotarului dumitale i-a trecut frumuşel de tot prin mâini.

— Bietul om!, spuse fata, în mintea căreia cuvintele acestea reînviau scena de la stâlpul infamiei.

Căpitanul izbucni în râs.

— Pe toţi dracii! Iată o dovadă de milă la fel de nelalocul ei pe cât e o pană sub coada unui porc! Să fiu burtos ca un papă, dacă... (Dar se opri brusc.) Iertaţi-mă domniţelor! Cred că era să scap o prostie.

— Vai, domnule!, făcu Gaillefontaine.

— Ii vorbeşte pe limba ei fiinţei acesteia!, adăugă cu glas scăzut Fleur-de-Lys, a cărei ciudă creştea tot mai mult.

Şi ciuda nu i se domoli deloc când îl văzu pe căpitan, încântat de ţigancă şi, mai ales, de sine însuşi, răsucindu-se pe călcâie şi repetând cu o galanterie grosolană, naivă şi soldăţească:

— Frumoasă fată, pe sufletul meu!

— E îmbrăcată destul de sălbatic, spuse Diane de Christeuil, râzând ca să-şi arate dinţii.

Părerea aceasta fu ca o rază de lumină pentru celelalte: le arăta punctul slab al ţigăncii. Neputând să se lege de frumuseţe, domnişoarele se năpustiseră asupra îmbrăcăminţii ei.

— Adevărat, fetiţo, zise domnişoara de Montmichel. De unde ai învăţat să vânturi aşa străzile, cu umerii goi şi fără jabou?

— Are o fustă scurtă de te sperie, adăugă domnişoara de Gaillefontaine.

— Draga mea, continuă Fleur-de-Lys, destul de înţepată, au să te ia sergenţii pentru cordonul dumitale aurit.

— Fetiţo, fetiţo, urmă domnişoara de Christeuil, cu un zâmbet necruţător dacă ţi-ai pune cuviincios nişte mâneci peste braţe, soarele ţi le-ar arde mai puţin.

Era, într-adevăr, un spectacol demn de-un spectator mai inteligent decât Phoebus, să vezi cum fetele acelea frumoase, cu limbile lor înveninate şi iritate, şerpuiau, lunecau şi se zvârcoleau în jurul dansatoarei străzilor. Toate erau necruţătoare şi graţioase. Şi toate îi scotoceau şi-i scormoneau, pline de răutate, cu ajutorul cuvintelor, sărmana şi neobişnuita îmbrăcăminte făcută din paiete şi zorzoane. Râsetele, ironiile, umilinţele nu se mai isprăveau. Batjocurile, bunăvoinţa dispreţuitoare şi privirile pline de răutate plouau peste ţigancă. Ai fi zis că ai în faţă câteva tinere doamne romane care se distrau înfigând ace de aur în sânul vreunei sclave frumoase. Ai fi zis că vezi nişte elegante ogarce dând târcoale cu nările larg deschise şi ochii sclipitori, vreunei biete căprioare din pădure, pe care privirea stăpânului le împiedică s-o sfâşie.

Căci, la urma urmei, ce putea însemna pentru fetele acestea de neam o biată dansatoare din piaţă? Ele nu păreau deloc să ţină seama că se afla şi ea acolo; şi în faţa ei, adresându-se chiar ei, vorbeau despre ea cu glas tare ca despre ceva destul de murdar, destul de josnic şi destul de drăguţ.

Ţiganca nu era nesimţitoare la înţepăturile acestea de ac. Din când în când, o roşeaţă de ruşine, un fulger de mânie îi aprindeau ochii şi obrajii; un cuvânt de dispreţ

părea că-i şovăie pe buze şi, dispreţuitoare, făcea mutrişoara pe care cititorul i-o cunoaşte; dar tăcea. Neclintită, îşi aţintise asupra lui Phoebus privirea-i resemnată, tristă şi blândă. Iar în privirea aceasta se mai afla şi fericire, şi duioşie. Ai fi zis că ţiganca se stăpânea ca să nu fie alungată.

Cât despre Phoebus, el râdea şi-i ţinea parte ţigăncii, cu un amestec de obrăznicie şi de milă.

— Lasă-le să vorbească, fetiţo!, repeta el, sunându-şi pintenii de aur. Nici vorbă, rochia ta e cam neobişnuită şi cam sălbatică, dar, încântătoare cum eşti, ce-ţi pasă?!

— Doamne!, exclamă blonda Gaillefontaine, înălţându-şi gâtul de lebădă şi zâmbind amar. Văd că domnii arcaşi din escorta regelui se aprind uşor după ochii frumoşi ai ţigăncilor.

— De ce nu?, spuse Phoebus.

La răspunsul acesta, aruncat cu nepăsare de căpitan ca o piatră pierdută la care nici nu te uiţi măcar cum cade, Colombe începu să râdă, ca şi Diane, ca şi Amelotte, ca şi Fleur-de-Lys, căreia i se ivi totodată o lacrimă în ochi.

La cuvintele lui Colombe de Gaillefontaine, ţiganca îşi coborâse privirea în pământ, dar auzindu-l pe Phoebus, şi-o ridică strălucind de bucurie şi de mândrie şi-o aţinti din nou asupra lui. În clipa aceea era nespus de frumoasă.

Bătrâna doamnă, care privea scena, se simţi ofensată şi nu pricepu nimic.

— Sfântă Fecioară!, strigă el deodată. Ce se mişcă acolo, la picioare? Ah, dobitoc afurisit!

Era capra, care, venită în căutarea stăpânei şi repezindu-se spre ea, îşi încurcase mai întâi coarnele în maldărul de stofa pe care veşmintele nobilei doamne îl grămădea peste picioarele domniei sale când stătea jos.

Întâmplarea întrerupse discuţia de până atunci. Fără să spună un cuvânt, ţiganca îşi liberă capra.

— Oh, iată căpriţa cu copite de aur!, strigă Bérangère, sărind în sus de bucurie.

Ţiganca se lăsă în genunchi şi-şi rezemă obrazul de capul cu blăniţă mângâietoare al căpriţei. Ai fi zis că-i cerea

iertare că o părăsise aşa.

Între timp, Diane se plecase la urechea lui Colombe.

— Ei, Doamne! Cum de nu m-am gândit mai devreme? E ţigăncuşă cu capra. Se zice că e vrăjitoare, iar despre capră se spune că ştie să facă nişte năzbâtii de-a dreptul minunate.

— Atunci, spuse Colombe, să ne distreze şi capra, la rândul ei, şi să facă vreo minune.

Diane şi Colombe se adresară cu însufleţire ţigăncii:

— Hai, fetiţo, pune-ţi capra să facă vreo minune.

— Nu vă înţeleg, răspunse dansatoarea.

— Un miracol, ceva de magie, o vrăjitorie, în sfârşit.

— Nu mă pricep. Şi începu să mângâie căpriţa drăgălaşă, repetând: Djali! Djali!

În clipa aceea, Fleur-de-Lys observă o punguţă de piele brodată, prinsă la gâtul caprei.

— Ce-i asta?, o întrebă ea pe ţigancă.

Ţiganca îşi ridică ochii mari spre ea şi răspunse cât se poate de serioasă:

— E taina mea.

„Tare aş vrea să ştiu care ţi-o fi taina”, gândi Fleur-de-Lys.

În acest timp, bătrâna doamnă se ridică, prost dispusă:

— Ascultă, ţiganco, dacă nici tu, nici capra n-aveţi de gând să ne dansaţi, ce mai căutaţi aici?

Fără să-i răspundă, ţiganca se îndreptă încet spre uşă. Dar, cu cât se apropia de uşă, cu atât îşi încetinea pasul. Părea că o forţă invincibilă o reţine acolo. Deodată, îşi întoarse spre Phoebus ochii scăldaţi în lacrimi şi se opri.

— Pe Dumnezeul meu!, exclamă căpitanul. Nu se pleacă aşa. Întoarce-te şi dansează-ne ceva! Ascultă, frumoaso, cum te cheamă?

— Esmeralda, spuse dansatoarea fără să-şi ia ochii de la el.

La auzul acestui nume ciudat, un hohot de râs izbucni în rândul tinerelor fete.

— Grozav nume pentru o domnişoară!, exclamă Diane.

— Vezi bine că-i vrăjitoare, sări şi Amelotte.

— Draga mea, nu cumva ţi-au pescuit părinţii numele acesta în cazanul de botez?, spuse solemn doamna Aloïse.

Între timp, de câteva minute, fără să fie observată, Bérangère atrăsese căpriţa, cu o pricomigdală, într-un colţ al încăperii. Cât ai clipi, se împrieteniseră la toartă amândouă. Curioasă, fetiţa desprinsese săculeţul de la gâtul caprei, îl deschisese şi golise pe covor conţinutul: un alfabet, cu fiecare literă scrisă separat, pe o plăcuţă de lemn de merişor. De îndată ce jucărelele acestea se aflară pe covor, copila văzu cu mirare cum capra, care săvârşea fără doar şi poate una dintre minunile ei, începu să tragă cu copita de aur anumite litere şi să le aranjeze, împingându-le uşurel într-o anumită ordine. După scurt timp, se ivi un cuvânt pe care căpriţa părea învăţată să-l scrie, într-atât de puţin şovăi la alcătuirea lui. Iar Bérangère exclamă deodată, împreunându-şi palmele de admiraţie:

— Naşă Fleur-de-Lys, uite ce-a făcut capra! Fleur-de-Lys dădu fuga acolo şi tresări. Literele aranjate pe podea formau cuvântul:

Phoebus

— Capra a scris asta?, întrebă ea cu glas schimbat.

— Da, naşă, răspunse Bérangère.

Cu neputinţă să te îndoieşti: copila nu ştia să scrie.

„Iată-i taina!”, gândi Fleur-de-Lys.

Între timp, la strigătul fetiţei, toată lumea alergase într-acolo, şi mama, şi fetele, şi ţiganca, şi ofiţerul.

Ţiganca văzu nerozia făcută de capră. Mai întâi, se înroşi, apoi păli şi începu să tremure ca vinovată în faţa căpitanului, care o privea cu zâmbet satisfăcut şi mirat.

— Phoebus!, şuşoteau fetele, uimite. E numele căpitanului!

— Ai o memorie nemaipomenită!, îi spuse Fleur-de-Lys ţigăncii, care rămăsese împietrită. Apoi izbucni în plâns. Oh, bâgui ea îndurerată, ascuzându-şi faţa în frumoasele-i palme. E o vrăjitoare!

Dar un glas şi mai amar încă îi mai spunea din adâncul

inimii: „E o rivală!”.

Apoi se prăbuşi pe podea, leşinată.

— Fata mea! Fata mea!, strigă îngrozită doamna Aloïse. Pleacă de-aici, ţigancă afurisită!

Esmeralda îşi adună cât ai clipi nenorocoasele litere, îi făcu semn lui Djali şi ieşi printr-o uşă, în timp ce Fleur-de-Lys era dusă prin alta.

Rămas singur, căpitanul Phoebus şovăi o clipă între cele două uşi, apoi porni după ţigancă.

2. Din care se vede că un preot şi un filosof sunt două fiinţe deosebite

Preotul pe care fetele îl văzuseră sus în turla dinspre nord, aplecat către piaţă şi privind atent dansul ţigăncii, era într-adevăr arhidiaconul Claude Frollo.

Cititorii n-au uitat chilia misterioasă pe care arhidiaconul şi-o rezervase în turla aceea. (În treacăt fie spus, nu ştiu dacă nu e cumva aceeaşi chilie al cărei interior mai poate fi văzut şi astăzi printr-o mică lucarnă pătrată, deschisă spre răsărit, la înălţimea unui stat de om, pe platforma de unde se înalţă turlele: o chichineaţă, acum goală, pustie şi dărăpănată, ai cărei pereţi prost tencuiţi sunt astăzi împodobiţi ici-colo cu câteva gravuri proaste şi îngălbenite înfăţişând nişte faţade de catedrale. Presupun că chichineaţă asta e locuinţă de lilieci şi de păianjeni laolaltă şi că, prin urmare, în ea se duce un dublu război de exterminare a muştelor.)

În fiecare zi, cu un ceas înainte de apusul soarelui, arhidiaconul urca scara turlei şi se închidea în chilie, unde petrecea uneori nopţi întregi. În ziua aceea, tocmai când, ajuns în faţa uşii scunde a chichineţei, vâra în broască cheiţa complicată pe care o purta totdeauna la el într-o pungă de piele atârnată de şold, un sunet de tamburină şi de castaniete îi izbi auzul. Sunetul venea din piaţa catedralei. Chilia, după cum am mai spus, nu avea decât o lucarnă spre partea din spate a bisericii. Claude Frollo scoase grăbit cheia şi, o clipă mai târziu, se afla în vârful turlei, în poziţia sumbră şi reculeasă în care îl zăriseră domniţele.

Stătea acolo, grav, neclintit, privind absorbit şi gânditor. Avea la picioare întregul Paris, cu miile de săgeţi ale clădirilor şi cu orizontul lui circular de coline domoale, cu fluviul care şerpuieşte pe sub poduri şi cu mulţimea care unduieşte pe străzi, cu norul de fum ieşit din hornuri, cu lanţul acoperişurilor care strânge catedrala Notre-Dame în ochiurile lui dese de năvod. Dar în tot oraşul acesta,

arhidiaconul nu privea decât un punct al caldarâmului: piaţa din faţa catedralei; iar în toată mulţimea aceasta, nu privea decât un chip: pe cel al ţigăncii.

Ar fi fost greu de spus ce fel de privire era aceasta şi de unde izvora flacăra care ţâşnea dintr-însa. Era o privire fixă şi totuşi plină de tulburare şi de tumult. Iar după desăvârşita imobilitate a întregului său corp, abia scuturat când şi când de-un fior involuntar, ca un copac în vânt, după înţepeneala coatelor sale, ce păreau a fi de marmură ca balustrada de care se rezema, după zâmbetul împietrit care îi schimonosea obrazul, ai fi zis că în Claude Frollo numai ochii mai erau vii.

Ţiganca dansa. Îşi răsucea tamburina cu vârful degetelor, o arunca în aer dansând sarabande provensale, sprintenă, uşoară, voioasă, fără să simtă greutatea privirii cumplite ce i se prăvălea de-a dreptul în creştet.

În jurul ei mişuna mulţimea: din când în când, un bărbat gătit cu o cazacă galbenă şi roşie silea spectatorii să se aşeze în cerc, apoi se instala pe-un scaun la câţiva paşi de dansatoare şi lua capul caprei pe genunchi. Bărbatul acesta părea să fie însoţitorul ţigăncii. De la înălţimea unde se afla, Claude Frollo nu putea să-i distingă trăsăturile.

Din clipa când arhidiaconul dădu cu ochii de necunoscut, atenţia păru că i se împarte între dansatoare şi el, iar faţa i se întunecă şi mai mult. Deodată, Claude Frollo se ridică şi un tremur îi străbătu tot trupul.

— Ce-i cu bărbatul ăsta?, rosti el printre dinţi. Doar am văzut-o totdeauna singură!

Apoi se afundă în bolta întortocheată a scării în spirală şi coborî. Trecând prin faţa uşii de la camera clopotelor, văzu un lucru care îl uimi: îl văzu pe Quasimodo, care, aplecat la una din deschiderile streşinilor de ardezie ce seamănă cu nişte enorme jaluzele, privea şi el în piaţă. Cocoşatul era adâncit într-o contemplare atât de profundă, încât nu observă trecerea tatălui său adoptiv. Ochiul lui sălbatic avea o expresie neobişnuită. Privirea îi era fermecată şi blândă.

— Ciudat lucru!, murmură Claude. Oare pe ţigancă o

priveşte aşa?

Şi continuă să coboare. După câteva minute, îngrijoratul arhidiacon ieşi în piaţă prin uşa din josul turlei.

— Unde-i ţiganca?, întrebă el, amestecându-se într-un grup de spectatori adunaţi la sunetul tamburinei.

— Habar n-am, îi răspunse unul din vecini. A dispărut. Cred că s-a dus să danseze un fandango în casa din faţă, unde a fost chemată.

În locul ţigăncii, pe acelaşi covor ale cărui arabescuri dispăreau mai adineauri sub desenul capricios al dansului, arhidiaconul nu-l văzu decât pe omul roşu şi galben, care, pentru a-şi aduna şi el câţiva gologani, se plimba în jurul cercului cu coatele lipite de şolduri, cu capul dat pe spate, cu faţa roşie, cu gâtul întins şi ţinând un scaun între dinţi. De scaun, legase o pisică împrumutată de o vecină şi care miorlăia groaznic.

— Sfântă Fecioară!, exclamă arhidiaconul în momentul când saltimbancul, leoarcă de sudoare, trecu pe dinaintea lui, cu piramida formată de scaun şi de pisică. Ce face acolo maestrul Pierre Gringoire?

Vocea aspră a arhidiaconului îl emoţiona într-adevăr pe bietul om, încât îl făcu să-şi piardă echilibrul, cu piramidă cu tot, iar scaunul şi pisica se prăbuşiră de-a valma peste spectatori, în mijlocul unor huiduieli nesfârşite.

Probabil că maestrul Pierre Gringoire (căci el era) ar fi trebuit să dea socoteală, deloc plăcută, vecinei cu pisica, precum şi tuturor feţelor lovite şi zgâriate din preajmă, dacă nu s-ar fi grăbit să profite de învălmăşeală ca să se refugieze în catedrală, unde Claude Frollo îi făcuse semn să-l urmeze.

Catedrala era sumbră şi pustie. Zidurile navei se cufundaseră în beznă, iar candelele capelelor păreau a fi stele, într-atât se întunecaseră bolţile. Numai fereastra cea mare în formă de roză, de pe faţadă, ale cărei mii de culori erau scăldate de-o rază orizontală de soare, strălucea în întuneric ca un amestec de diamante şi-şi răsfrânge la celălalt capăt al navei spectrul ei orbitor.

După ce făcură câţiva paşi înăuntrul catedralei, dom

Claude se rezemă de un stâlp şi-l privi fix pe Gringoire. Dar nu de privirea aceasta se temea Gringoire, ruşinat că fusese surprins de un om serios şi savant într-un costum de paiaţă. Căutătura preotului n-avea nimic batjocoritor sau ironic; era gravă, liniştită şi pătrunzătoare. Arhidiaconul rupse cel dintâi tăcerea.

— Vino aici, maestre Pierre. Ai să-mi explici o mulţime de lucruri. Mai întâi, cum se face că n-ai mai fost văzut de vreo două luni şi că te găseşte omul la răspântii, într-o ţinută grozavă, zău aşa, pe jumătate galbenă, pe jumătate roşie, ca un măr de Caudebec?

— *Messire,* spuse jalnic Gringoire, îmbrăcămintea mea e, într-adevăr, de râs şi mă vedeţi în ea mai ruşinat decât ar fi o mâţă cu o tiugă în cap. Nu e deloc bine, îmi dau seama, să-i expun pe domnii sergenţi la a lovi cu bastoanele, sub bluza asta, humerusul unui filosof pitagoreic. Dar ce vreţi, cucernice maestre? De vină e vechiul meu surtuc, care la începutul iernii m-a părăsit ca un laş, sub pretext că nu mai ţine şi că are nevoie să se odihnească în coşul vreunui culegător de zdrenţe. Ce să fac? Civilizaţia n-a ajuns încă până acolo, încât să poţi umbla gol puşcă, aşa cum dorea bătrânul Diogene. Mai adăugaţi şi faptul că bătea un vânt ca de gheaţă şi că în luna ianuarie poţi încerca cu succes să îndemni omenirea către pasul acesta nou. Şi-atunci mi s-a înfăţişat bluza asta. Am luat-o şi-am lepădat vechea mea boarfă neagră, care, pentru un hermetic ca mine, era foarte puţin ermetic închisă. Iată-mă deci în veşminte de saltimbanc, ca Sfântul Genest. Ce vreţi? E o eclipsă. Doar şi Apolo a păzit porcii lui Admet.

— Frumoasă meserie ţi-ai luat!, spuse arhidiaconul.

— Recunosc, maestre, că e mai bine să filosofezi şi să poetizezi, să sufli flacăra în cuptor sau s-o primeşti din cer, decât să ţii pisici în echilibru. De aceea, când mi-aţi vorbit, am fost la fel de nătâng ca un măgar în faţa unei frigări. Dar ce vreţi, maestre? Trebuie să trăieşti în fiecare zi şi, pentru un flămând, o bucată de pânză de Brie preţuieşte mai mult decât cele mai frumoase versuri alexandrine. Iar

eu am făcut pentru prinţesa Marguerite de Flandra vestitul epitalam pe care îl ştiţi, şi oraşul nu mi-l plăteşte, sub cuvânt că nu era grozav, ca şi cum ai putea să dai pentru doi gologani o tragedie de Sofocle. Aşa că era să crap de foame. Din fericire, am fost ceva mai tare în ceea ce priveşte falca, şi i-am spus fălcii ăsteia: „Fă tururi de forţă şi de echilibru, hrăneşte-te singură. *Ale te ipsam".* Câţiva calici care mi-au devenit prieteni buni m-au învăţat zeci de feluri de tururi herculeene şi-acum, în fiecare seară, le dau dinţilor mei pâinea pe care şi-au câştigat-o în timpul zilei, cu sudoarea frunţii mele. La urma urmei, *concedo,* recunosc şi eu că e o tristă întrebuinţare a facultăţilor mele intelectuale şi că omul nu e făcut să-şi trăiască viaţa bătând în tamburină şi muşcând scaune. Dar, cucernice maestre, nu ajunge numai să-ţi trăieşti viaţa, trebuie s-o şi câştigi.

Dom Claude asculta cu tăcere. Deodată, ochii lui înfundaţi în orbite căpătară o expresie atât de ageră şi de pătrunzătoare, încât Gringoire se simţi, ca să zicem aşa, scotocit până în fundul sufletului de privirea aceasta.

— Foarte bine, maestre Pierre, dar cum se face că eşti acum în tovărăşia dansatoarei acesteia din Egipt?

— Pe legea mea!, spuse Gringoire. Păi, ea e nevasta mea şi eu sunt bărbatul ei.

Privirea întunecată a preotului se aprinse.

— Ai făcut asta, nenorocitule?, strigă el, apucând cu furie braţul lui Gringoire. Te-a uitat Dumnezeu până într-atât, încât să pui mâna pe fata asta?

— Pe locul meu din rai, monseniore, răspunse Gringoire, tremurând din tot trupul, vă jur că nu m-am atins niciodată de ea, dacă asta vă nelinişteşte.

— Atunci ce tot vorbeşti de bărbat şi de nevastă?, întrebă preotul.

Gringoire se grăbi să-i înşire cât mai pe scurt cu putinţă tot ce cititorul ştie, aventura de la Curtea Miracolelor şi căsătoria cu ulciorul spart. De altfel, căsătoria aceasta părea că nu avusese încă niciun rezultat şi că, în fiecare seară, ţiganca îl lipsea de noaptea nunţii, ca şi în prima zi.

— E un necaz, încheie el, dar de vină e faptul că am avut ghinionul să mă însor cu o fecioară.

— Ce vrei să spui?, întrebă arhidiaconul, care se liniştise treptat în timpul povestirii.

— E destul de greu de explicat, răspunse poetul. E o superstiţie. După câte mi-a spus un tâlhar bătrân, care la noi e numit ducele de Egipt, nevastă-mea e copil găsit sau pierdut, ceea ce e totuna. Poartă la gât o amuletă care, pe cât se spune, o s-o ajute într-o bună zi să-şi găsească părinţii, dar care şi-ar pierde virtutea dacă fata şi-ar pierde-o şi ea pe-a ei. Aşa se face că rămânem amândoi foarte virtuoşi.

— Deci, întrebă Claude, a cărui frunte se însenina din ce în ce, dumneata, maestre Pierre, crezi că niciun bărbat nu s-a apropiat de făptura aceasta?

— Păi, dom Claude, ce vreţi să-i facă un bărbat unei superstiţii? Ea asta are în cap. Eu socot că e lucru rar, fără doar şi poate, cuminţenia ei de călugăriţă, păstrată cu îndârjire printre ţigăncuşe, care sunt atât de uşor de momit. Dar fata e ocrotită de trei lucruri: de ducele de Egipt, care a luat-o în paza lui, sperând, poate, s-o vândă; de întregul ei trib, care o respectă nemaipomenit, ca pe o Sfântă Fecioară, şi de un anume pumnal mititel purtat totdeauna de tâlhăriţă la ea, în vreun colţişor, în ciuda ordinelor justiţiei, şi pe care-l scoate la iveală de cum o strângi de mijloc. E o adevărată viespe, zău aşa!

Arhidiaconul nu-l mai slăbi pe Gringoire cu întrebările.

După părerea lui Gringoire, Esmeralda era o fiinţă inofensivă şi fermecătoare, frumoasă, în afară de mutrişoara aceea pe care obişnuia s-o facă; o fată naivă şi pasionată, necunoscând încă nimic şi entuziasmându-se de orice, necunoscând încă deosebirea dintre un bărbat şi o femeie, nici chiar în vis; nebună de felul ei, mai ales după dans, zgomot şi aer liber; un fel de femeie-albină, cu aripi invizibile la picioare şi trăind într-un vârtej neîntrerupt. Firea acesta şi-o datora vieţii rătăcitoare pe care o dusese dintotdeauna. Gringoire izbutise să afle că, de mic copil, străbătuse Spania şi Catalonia, până în Sicilia; ba chiar

credea că fusese dusă, de şatra ţiganilor din care făcea parte, în regatul Algerului, ţară situată în Ahaia, care Ahaia se mărgineşte pe de o parte cu mica Albanie şi cu Grecia, şi pe de alta cu Marea Siciliilor, care e drumul spre Constantinopol. Ţiganii, spunea Gringoire, erau vasalii regelui Algeriei, în calitatea lui de şef al naţiei maurilor albi. Lucru sigur e că Esmeralda venise în Franţa pe când era încă foarte mică, prin Ungaria. Din toate ţările acestea, fata adusese frânturi de dialecte ciudate, de cântece şi de idei stranii, care făceau ca limbajul să-i fie la fel de împestriţat ca şi costumul pe jumătate parizian, pe jumătate african. De altfel, locuitorii cartierelor prin care colinda o iubeau pentru veselia, pentru drăgălăşenia, pentru vioiciunea, pentru dansurile şi pentru cântecele ei. Fata era încredinţată că în tot oraşul o urăsc doar două persoane, despre care vorbea deseori cu groază: pustnica de la Tour-Roland, o pustnică bătrână, care nu ştia ce avea împotriva ţiganilor şi care o blestema pe biata dansatoare de câte ori trecea pe sub fereastra chiliei, şi-un preot, care, de câte ori o întâlnea, îi arunca priviri şi cuvinte îngrozitoare. Faptul acesta de pe urmă îl tulbură pe arhidiacon, dar Gringoire nu prea dădu atenţie tulburării lui, într-atât cele două luni fuseseră suficiente ca să-l facă pe uşuraticul poet să uite amănuntele neobişnuite ale serii când o întâlnise pe ţigancă şi amestecul arhidiaconului în toate acestea. În rest, mica dansatoare nu se temea de nimic; nu ghicea viitorul, şi asta o ferea de procesele de magie, atât de des intentate ţigăncilor. Şi-apoi, Gringoire îi ţinea loc de frate, dacă nu de soţ. La urma urmei, filosoful suporta foarte răbdător căsătoria aceasta platonică. Oricum, avea zilnic un adăpost şi-o pâine, în fiecare dimineaţă, pleca dintre vagabonzi, cel mai adesea cu ţiganca, şi-o ajuta să-şi adune pe la răspântii recolta de gologănaşi; şi, în fiecare seară, reintra cu ea sub acelaşi acoperiş, o lăsa să se încuie în odăiţa ei şi dormea somnul drepţilor. La urma urmei, îşi spunea el, ducea o viaţă foarte plăcută şi foarte prielnică reveriei. Şi-apoi, în sinea lui, filosoful nu prea era sigur că ar fi fost tare îndrăgostit de ţigancă. Capra îi era aproape la fel

de dragă. Capra era un animal încântător, blând, inteligent, spiritual; era o capră dresată. Nimic mai obişnuit în Evul Mediu decât animalele acestea dresate, de care lumea se minuna grozav şi din pricina cărora, adesea, stăpânii lor ajungeau să fie arşi pe rug. Totuşi, vrăjitoriile caprei cu copite aurite erau mici şotii nevinovate. Gringoire i le explică arhidiaconului, pe care amănuntele acestea păreau că-l interesează nespus de mult. În majoritatea cazurilor, era de ajuns să-i întinzi caprei tamburina într-un anumit fel ca să obţii de la ea giumbuşlucul dorit. Căpriţa fusese dresată de ţigancă, al cărei talent pentru asemenea minunăţii era atât de mare, încât avusese nevoie doar de două luni ca s-o înveţe să scrie cu litere mobile cuvântul Phoebus.

— Phoebus!, spuse preotul. De ce Phoebus?

— Habar n-am, răspunse Gringoire. O fi vreun cuvânt pe care ea îl crede înzestrat cu vreo tainică virtute magică. Fata îl repetă adesea în şoaptă, când se crede singură.

— Eşti sigur că e un cuvânt, şi nu un nume?, întrebă Claude, străpungându-l cu privirea.

— Numele cui?, spuse poetul.

— Ştiu şi eu?, replică preotul.

— Iată ce-mi închipui eu, *messire:* ţiganii ăştia cred niţeluş în Zoroastru şi adoră soarele. De aici, Phoebus…

— Nu mi se pare chiar atât de limpede ca dumitale, maestre Pierre.

— La urma urmei, ce importanţă are? N-are decât să şi-l mormăie cât vrea pe Phoebus al ei. Lucru sigur e că Djali mă iubeşte aproape la fel de mult cât o iubeşte pe ea.

— Cine-i Djali?

— Capra.

Arhidiaconul îşi duse mâna la bărbie şi păru că se gândeşte o clipă. Deodată se întoarse brusc spre Gringoire:

— Şi îmi juri că nu te-ai atins de ea?

— De cine?, întrebă Gringoire. De capră?

— Nu, de femeie.

— De nevastă-mea? Vă jur că nu!

— Rămâi deseori singur cu ea?

— În fiecare seară, câte o oră întreagă.

Don Claude se încruntă.

— *Oh! Oh! Solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster*[77]*.*

— Pe sufletul meu, aş putea să spun şi Pater, şi Ave Maria, şi Credo în Deum Patrem omnipotentem, fără ea să-mi dea mai multă atenţie decât o găină unei biserici.

— Jură-mi pe pântecele mamei tale, repetă arhidiaconul cu violenţă, că n-ai atins făptura asta nici cu vârful degetului!

— Aş putea jura şi pe capul tatălui meu, căci cele două lucruri au multe raporturi între ele. Dar, cucernice maestre, daţi-mi voie să pun şi eu o întrebare.

— Vorbeşte domnule.

— De ce vă interesează toate astea?

Faţa palidă a arhidiaconului se făcu roşie ca obrajii unei fete. Dom Claude rămase o clipă tăcut, apoi răspunse, vădit încurcat:

— Ascultă, maestre Pierre Gringoire. După câte ştiu, nu eşti încă afurisit de biserică. Eu mă interesez de dumneata şi-ţi vreau binele. Dar cel mai mic contact cu ţiganca asta a diavolului te-ar face sluga Satanei. Ştii că totdeauna trupul duce sufletul la pierzanie. Nenorocire ţie, dacă te apropii de femeia asta! Asta-i tot.

— Am încercat odată, spuse Gringoire, scărpinându-se la ureche. Era în prima zi, dar m-am înţepat.

— Ai avut atâta neobrăzare, maestre Pierre?

Şi fruntea preotului se întunecă iar.

— Altă dată, continuă poetul zâmbind, am privit prin gaura cheii, înainte de-a mă culca, şi-am văzut cea mai delicioasă femeie în cămaşă care a făcut vreodată să scârţâie chingile vreunui pat sub piciorul ei gol.

— Du-te dracului!, strigă preotul cu o privire cumplită, şi împingându-l de umeri pe Gringoire, care îl privea uimit, se afundă cu paşi mari sub cele mai întunecate arcade ale catedralei.

---

[77] Singuri, un bărbat şi o femeie nu se gândesc să rostească Tatăl nostru (lat.).

3. Clopotele

În dimineaţa aceea petrecută la stâlpul infamiei, vecinilor catedralei începu să li se pară că înflăcărarea cu care Quasimodo suna clopotele se răcise foarte mult. Mai înainte, auzeai clopotele cu orice prilej, lungi cântări care ţineau de la prima slujbă până la ultima parte a vecerniei, game bogate plimbate pe clopotele mici, pentru vreo cununie, pentru vreun botez, şi amestecându-se în aer ca o broderie din toate felurile de sunete fermecătoare. Bătrâna catedrală, vibrantă şi sonoră, trăia într-o neîntreruptă veselie a clopotelor. Simţeai neîncetat în ea prezenţa unui duh al zgomotului şi al toanei care cânta prin toate gurile acelea de aramă. Acum, duhul parcă pierise; catedrala părea mohorâtă şi ai fi zis că prefera să tacă. Sărbătorile şi înmormântările îşi aveau dangătul lor simplu, uscat şi gol, doar cât cerea ritualul, nimic mai mult. Din zgomotul dublu pe care îl face o biserică, orga înăuntru, clopotul în afară, rămânea numai orga. Ai fi zis că nu mai există muzician în clopotniţe. Şi totuşi, Quasimodo se mai afla acolo. Ce se petrecuse în el? Ruşinea şi deznădejdea stâlpului infamiei îi mai dăinuiau oare în fundul inimii, loviturile de bici ale schingiuitorului i se mai răsfrângeau necontenit în suflet, tristeţea unei asemenea purtări faţă de el stinsese oare totul, până şi patima pentru clopote? Sau Sfânta Fecioară îşi găsise o rivală în inima clopotarului de la Notre-Dame, iar clopotul cel mare împreună cu cei paisprezece frăţiori ai lui erau neglijaţi pentru ceva mai plăcut şi mai frumos?

În acel binecuvântat an 1482, se nimeri ca Buna Vestire să cadă într-o marţi 25 martie. În ziua aceea, aerul era atât de pur şi de uşor, încât Quasimodo simţi că-i mai revine puţin dragostea pentru clopote. Se urcă deci în turla dinspre nord, pe când, jos, paracliserul deschidea larg uşile catedralei, care erau pe-atunci nişte uriaşe panouri de lemn trainic acoperite cu piele, ţintuite cu ghinturi mari de fier aurit şi încadrate cu sculpturi „prea nefiresc alcătuite”.

Ajuns în cuşca de sus a clopotelor, Quasimodo privi un

timp, clătinând trist din cap, cele şase clopotniţe, ca şi cum l-ar fi supărat ceva străin care i s-ar fi strecurat în inimă, între ele şi el. Dar când le puse în mişcare, când simţi ciorchinele de clopote mişcându-se sub mâna lui, când văzu, căci nu auzea, octava palpitantă urcând şi coborând pe scara aceasta sonoră, ca o pasăre care saltă din creangă în creangă, când diavolul-muzică, demonul care scutură un mănunchi strălucitor de strette, de triluri, şi de arpegii, puse stăpânire pe bietul surd, atunci se simţi iar fericit, uită totul şi inima care îi creştea de bucurie făcu să-i înflorească obrazul.

Quasimodo se mişca de colo-colo, bătea din palme, alerga de la o funie la alta, îi însufleţea cu vocea şi cu gestul pe cei şase cântăreţi, ca un dirijor care dă ghes unor virtuozi inteligenţi.

— Hai, spunea el, hai, Gabrielle! Revarsă-ţi sunetul în piaţă! Azi e zi de sărbătoare. Thibault, nu fii leneş! Încetineşti bătaia. Hai, hai, mişcă-te! Ai ruginit, leneşule? Aşa-i bine! Repede, repede, să nu se vadă limba. Surzeşte-i, ca pe mine. Aşa, Thibault, dă-i înainte! Guillaume! Guillaume! Tu eşti cel mai mare şi Pasquier e cel mai mic, dar Pasquier merge cel mai bine. Pun rămăşag că cine ascultă îl aude mai bine decât pe tine. Bine, bine, Gabrielle, draga mea! Tare, mai tare! Hei, ce faceţi acolo, sus, voi amândouă, Vrăbiilor? Nu vă văd iscând nici cel mai mic zgomot. Ce-i cu ciocurile alea de aramă care parcă ar căsca, atunci când trebuie să cânte? La lucru! Azi e Buna Vestire. Afară e un soare frumos. Şi clopotele trebuie să sune frumos. Sărmane Guillaume! Ai obosit de tot, dragul meu!

Quasimodo era ocupat să-şi îndemne clopotele, care săltau toate şase pe întrecute şi-şi clătinau crupele lucioase ca nişte catârce spaniole puse la ham şi îmboldite când şi când de îndemnurile surugiului.

Deodată, lăsând privirea să-i alunece printre solzii cei mari de ardezie care acoperă la o anumită înălţime zidul perpendicular al clopotniţei, văzu în piaţă o fată gătită ciudat, care se oprise şi întindea pe jos un covoraş; văzu o

capră care se aşeză pe covoraş; văzu apoi un grup de spectatori făcând cerc în jurul fetei. Priveliştea aceasta îi schimbă brusc firul gândurilor şi-i împietri elanul muzical, aşa cum un suflu de aer împietreşte răşina topită. Quasimodo se opri, se întoarse cu spatele la clopote şi se ghemui după streaşină de ardezie, aţintindu-şi asupra dansatoarei privirea aceea visătoare, duioasă şi blândă care îl mirase odată pe arhidiacon. În acest timp, clopotele uitate se stinseră brusc toate deodată, spre marea dezamăgire a iubitorilor de dangăte care ascultau cu evlavie, de pe Pont-au-Change, clopotele şi care plecară uimiţi, cum pleacă un câine căruia îi arăţi un os şi-i dai o piatră.

4. ÁNÁΓKH

Într-o frumoasă dimineaţă a aceleiaşi luni martie, cred că sâmbătă 29, în ziua Sfântului Eustaţiu, pe când se îmbrăca, tânărul nostru prieten, studentul Jehan Frollo du Moulin, observă că pantalonii, care conţineau punga, nu mai scoteau niciun sunet metalic:

— Biată pungă!, spuse el, scoţând-o din buzunar. Cum, niciun gologan?! Zarurile, ulcelele cu bere şi Venus ţi-au spintecat burta fără milă! Cât eşti de goală, de zbârcită şi de moale! Parcă ai fi sânul unei furii! Vă întreb, *messer* Cicero şi *messer* Seneca, ale căror cărţi scorojite le văd zăcând pe lespezile pardoselii, la ce-mi foloseşte că ştiu, mai bine decât un şef al monetăriei sau decât un jidov de pe Pont-au-Changeurs, că un scud de aur cu coroană valorează treizeci şi cinci de monede a douăzeci de soli şi opt dinari parizieni fiecare, şi că un scud cu semilună valorează treizeci şi şase de monede a douăzeci şi cinci de soli şi şase dinari de Tours fiecare, dacă n-am o para chioară s-o joc pe-un şase-şase! Oh, consule Cicero, dintr-o asemenea pacoste nu poţi ieşi cu perifraze, cu *quemadmodum*[78] şi cu verum *enim vero*[79] *!*

Şi se îmbrăcă, mâhnit. Dar, pe când îşi lega încălţămintea, îi veni o idee pe care mai întâi o respinse; totuşi, ideea îi reveni, şi Jehan îşi îmbrăcă jiletca pe dos, semn vădit al unei puternice lupte lăuntrice. În sfârşit, îşi trânti fără milă boneta de pământ şi exclamă:

— N-are decât! Fie ce-o fi! O să mă duc la frate-meu. O să m-aleg cu o praftură, dar şi cu un taler.

Apoi îşi îmbrăcă grăbit haina cu umerii îmblăniţi, îşi culese boneta de pe jos şi ieşi ca un disperat.

Peste câteva clipe, mergea în jos pe strada Harpe, spre Cité. Trecând prin faţa străzii Huchette, mireasma frigăruilor admirabile, care se învârteau întruna, îi gâdilă

---

[78] Prin ce mijloc? După cum (lat.).

[79] Da, în adevăr (lat.).

aparatul olfactiv şi-l făcu să dăruiască o privire drăgăstoasă ciclopicului birt cu grătar, care i-a smuls într-o bună zi cizmarului Calatagirone patetica exclamaţie: *Veramente, queste rôtisserie sono cosa stupenda*[80]*!* Dar Jehan n-avea cu ce lua masa şi, oftând adânc, se înfundă sub gangul de la Petit-Châtelet, uriaşă dublă treflă de turnuri masive care păzea intrarea în Cité.

Şi nu zăbovi măcar să arunce o piatră, în treacăt, cum era obiceiul, în nefericita statuie a lui Périnet Leclerc, cel ce dăduse pe mâna englezilor Parisul lui Carol al VI-lea, crimă pe care efigia lui, cu faţa strivită de bolovani şi mânjită de noroi, a ispăşit-o vreme de trei veacuri în colţul străzilor Harpe şi Buci, ca la un etern stâlp al infamiei.

După ce traversă Petit-Pont şi străbătu strada Neuve-Sainte-Geneviève, Jehan de Molendino se pomeni în faţa catedralei Notre-Dame. Şi-atunci îl cuprinse iar şovăiala, făcându-l să se plimbe câteva clipe în jurul statuii domnului Légris, repetându-şi cu adâncă nelinişte: „Praftura e sigură, talerul e îndoielnic!”.

Oprind un paracliser care tocmai ieşea din mănăstire, îl întrebă:

— Unde e domnul arhidiacon de Josas?

— Cred că e în chilia sa din turlă, spuse paracliserul, şi nu vă sfătuiesc să-l deranjaţi acolo, dacă nu veniţi cumva din partea cuiva de rangul papei sau al maiestăţii sale regale.

Jehan îşi plesni palmele:

— Drace! Iată un prilej minunat să văd faimoasa chilie cu vrăjitorii!

Îndemnat de gândul acesta, trecu hotărât pe sub portiţa neagră şi începu să urce scara în spirală a Sfântului Gilles, care duce la etajele superioare ale turlei. „Am să văd!”, îşi spunea el în drum. „Pe coşuleţele Sfintei Fecioare! Ciudată mai trebuie să fie chilia asta, pe care cucernicul meu frate o tăinuieşte ca pe *pudendum*[81]-ul său! Se zice că aprinde în

---

[80] Într-adevăr, aceste birturi cu grătar sunt un lucru minunat (it.).

[81] Cele de care te ruşinezi (lat.).

ea cuptoare diavoleşti şi că arde la foc mare piatra filosofală. La dracu’! Mă doare-n cot de piatra filosofală şi mi-ar plăcea mai mult să găsesc pe plita lui o omletă din ouă de Paşti cu slănină, decât cea mai mare piatră filosofală din lume!”

Ajuns pe galeria coloanelor, Jehan stătu să răsufle o clipă şi înjură scara nesfârşită, pomenind mii de căruţe cu diavoli, apoi începu iar să urce, trecând prin uşa îngustă a turlei dinspre nord, astăzi interzisă publicului. La câtăva vreme după ce depăşise cuşca clopotelor, dădu peste un mic palier aşezat într-o întăritură laterală a zidului, iar sub boltă văzu o uşă joasă, în ogivă, căreia meterezul scobit în faţă, în peretele circular al scării, lăsa să i se vadă broasca uriaşă şi puternica armătură de fier. Cei care ar avea astăzi curiozitatea să viziteze uşa aceasta o pot recunoaşte după următoarea inscripţie, săpată în litere albe pe zidul negru: O ADOR PE CORALIE, 1829. SEMNAT UGÈNE. „Semnat” face parte din text.

— Uf!, exclamă studentul. Fără îndoială că-i aici.

Cheia se afla în broască. Uşa era la un pas. O împinse încetişor şi-şi vârî capul prin deschizătură.

Cititorul a răsfoit admirabilele lucrări ale lui Rembrandt, acest Shakespeare al picturii. Printre atâtea gravuri minunate, există mai ales o acvaforte care îl înfăţişează, după cum se presupune, pe doctorul Faust, şi pe care nu poţi s-o priveşti fără să rămâi uimit. Gravura reprezintă o chilie întunecoasă, în mijlocul ei se află o masă cu nişte obiecte respingătoare, capete de mort, sfere, alambicuri, compasuri, pergamente hieroglifice. Doctorul stă în faţa mesei, îmbrăcat în mantia lui largă, fără mâneci; pe cap poartă o bonetă îmblănită, trasă până la sprâncene. Nu i se vede decât jumătate din trup. Aproape ridicat în jilţul său uriaş, sprijinindu-şi de masă pumnii crispaţi, doctorul Faust priveşte cu spaimă şi curiozitate un mare cerc luminos, format din litere magice, care străluceşte pe peretele din fund ca spectrul solar în camera neagră. Soarele acesta cabalistic pare că tremură în faţa ochilor şi umple semiobscuritatea chiliei cu scânteierea lui misterioasă.

Priveliştea e îngrozitoare şi frumoasă.

Ceva destul de asemănător chiliei lui Faust se înfăţişă şi privirii lui Jehan când îşi vârî capul prin uşa întredeschisă. Şi aici se afla o odăiţă întunecoasă şi abia luminată. Se aflau şi aici un fotoliu mare, o masă mare, compasuri, alambicuri, schelete de animale spânzurate de tavan, o sferă rostogolindu-se pe podea, hipocefali de-a valma cu borcane în care tremurau foiţe de aur, capete de mort puse pe pergamente împestriţate cu figuri şi litere, manuscrise mari, îngrămădite şi deschise fără pic de milă pentru colţurile fragile ale pergamentelor, în sfârşit toate gunoaiele ştiinţei şi pretutindeni, peste harababura aceasta, praf şi pânze de păianjen; dar nu exista niciun cerc luminos, niciun doctor în extaz privind strălucitoarea viziune, aşa cum vulturul priveşte soarele.

Cu toate acestea, chilia nu era pustie. Aşezat într-un jilţ şi aplecat peste masă, stătea un bărbat. Jehan, către care bărbatul se afla întors cu spatele, nu putea să-i vadă decât umerii şi partea dinapoi a craniului, dar nu-i fu greu să recunoască ţeasta cheală, căreia natura îi făcuse tonsura veşnică, de parcă ar fi vrut să marcheze printr-un simbol exterior irezistibila vocaţie clericală a arhidiaconului.

Jehan îşi recunoscu deci fratele. Dar uşa se deschisese atât de încet, încât dom Claude nu-i simţi prezenţa. Curiosul student profită de faptul acesta ca să poată examina în voie chilia. La stânga jilţului, sub lucarnă, se afla un cuptor larg, pe care nu-l observase de la prima ochire. Raza de lumină intrată prin lucarnă străbătea o pânză de păianjen rotundă, care îşi desena cu mult gust vitraliul în ogiva ochiului de geam, iar în centrul lui stătea neclintită insecta-arhitect, ca un butuc al roţii aceleia de dantelă. Pe cuptor erau îngrămădite de-a valma tot felul de vase, de fiole, vase de gresie, retorte de sticlă şi serpentine de alambic. Oftând, Jehan observă că printre ele nu se afla nicio tigaie de gătit. „Frumoasă colecţie de cratiţe!”, gândi el.

De altfel, în cuptor nu era foc, şi părea chiar că nu mai fusese încins de multă vreme. Într-un ungher, printre

ustensilele de alchimie, Jehan observă o mască de sticlă, pe care, fără îndoială, o folosea arhidiaconul ca să-şi ferească faţa când prepara vreo substanţă periculoasă. Alături zăceau nişte foaie la fel de prăfuite, a căror parte de sus purta încrustate în aramă cuvintele acestea: SPIRA, SPERA.

După moda hermeticilor, pe pereţi se mai aflau numeroase alte inscripţii, unele scrise cu cerneală, altele zgâriate cu un vârf de metal. Altminteri, litere gotice, ebraice, greceşti şi latine, amestecate de-a valma, inscripţiile întinzându-se la întâmplare unele peste altele, cele mai proaspete ştergându-le pe cele mai vechi, şi toate încurcate unele în altele ca firele unui mărăciniş, ca suliţele într-o bătălie. Se afla acolo, într-adevăr, un amestec destul de confuz al tuturor filosofiilor, al tuturor gândurilor, al tuturor înţelepciunilor omeneşti. Ici-colo, câte una ieşea la iveală printre celelalte, cum iese drapelul printre lănci. Cel mai adesea vedeai scurte devize latineşti sau greceşti, aşa cum le formula atât de bine Evul Mediu: Unde? Inde? *Homo homini monstrum. Astra, castra, nomen, numen*[82]*. Meya βιβλιον μεγαχαχον*[83]*, Sapere aude*[84]*, Flat ubi vult*[85] etc; uneori câte un cuvânt lipsit de orice sens aparent: *Λναγχοφαγια* care ascundea poate vreo aluzie amară la viaţa de mănăstire, alteori o simplă maximă de disciplină clerică formulată într-un hexametru reglementar: *Coelestem domi-num, terrestrem dicito domnum*[86]*.* Se mai aflau, de asemenea *passim*[87] grimoare ebraice, din care Jehan, destul de slab şi la greacă, nu înţelegea nimic; pretutindeni totul era străbătut de stele, de chipuri de oameni sau de animale şi de triunghiuri ce se întretăiau, ceea ce făcea ca pereţii mâzgăliţi ai chiliei să semene mai mult cu nişte foi de hârtie pe care o maimuţă ar fî plimbat o

[82] De unde? De acolo? Omul e monstru faţă de om. Stele, tabără, nume, înclinaţie (lat.).
[83] Carte mare, porcărie mare (gr. veche).
[84] Cutează să gândeşti (lat.).
[85] Suflă unde vrea (lat.).
[86] Tatăl ceresc îl veţi avea stăpân pe pământ (lat.).
[87] Ici şi colo (lat.).

pană plină cu cerneală.

De altfel, întreaga chilie avea un aspect general de părăsire şi dărăpănare, iar starea proastă a ustensilelor lăsa să se bănuiască faptul că alte preocupări îl distrăgeau încă de multă vreme pe maestru de la lucrările lui.

Totuşi, maestrul, aplecat peste un manuscris enorm, împodobit cu picturi ciudate, părea frământat de o idee care-i tulbura mereu meditaţiile. Cel puţin aşa socoti Jehan, auzindu-l cum exclamă, cu pauzele unui visător care gândeşte cu glas tare.

— Da, Manu spune şi Zoroastru ne învaţă că soarele se naşte din foc şi luna din soare. Focul e sufletul marelui tot. Atomii lui elementari se revarsă şi curg neîncetat asupra lumii în curenţi nesfârşiţi. La punctul unde curenţii aceştia se întretaie pe cer se produce lumina; la punctele de întretăiere în pământ, ei produc aur. Lumina, aurul, acelaşi lucru. Foc în stare concretă. Diferenţa de la vizibil la palpabil, de la fluid la solid, pentru aceeaşi substanţă, de la abur la gheaţă, şi nimic mai mult. Acestea nu sunt vise, sunt legea generală a naturii. Dar cum faci ca să sustragi din ştiinţă taina acestei legi generale? Cum? Lumina aceasta care îmi inundă palma e aur! Aceiaşi atomi dilataţi după o anumită lege, trebuie doar să-i condensezi după o altă lege anumită! Cum să faci? Unii s-au gândit să îngroape în pământ o rază de soare. Averroes, da, Averroes este, Averroes a îngropat una sub primul stâlp din stânga al sanctuarului Coranului, în marea moschee din Corboda, dar cavoul nu va putea fi deschis ca să se constate dacă a reuşit operaţia decât peste opt mii de ani.

„Drace!, îşi spuse Jehan. Cam mult de aşteptat pentru un taler!”

— …Alţii au gândit că ar fi mai bine să opereze asupra unei raze venite din Sirius, continuă arhidiaconul, pierdut în gânduri. Dar e tare greu să obţii raza aceasta pură, din cauza prezenţei simultane a altor stele care se amestecă şi ele în ea. Flamel socoteşte că e mai simplu să operezi asupra focului terestru. Flamel! Ce nume predestinat, Flamma! Da, focul. Iată tot. Diamantul e în cărbune, aurul

în foc. Dar cum să-l scoţi de-acolo? Magistrii afirmă că există anumite nume femeieşti care au un farmec atât de dulce şi de misterios, încât e de ajuns să le rosteşti în timpul operaţiei… Să citim ce spune Manu: „Acolo unde femeile sunt onorate, divinităţile sunt vesele, iar acolo unde sunt dispreţuite, zadarnic te mai rogi lui Dumnezeu. Gura unei femei e întotdeauna neprihănită; e ca o apă curgătoare, o rază de soare. Numele unei femei trebuie să fie plăcut, dulce, imaterial, să se termine cu vocale lungi şi să se asemene cuvintelor de binecuvântare”… Da, înţeleptul are dreptate; într-adevăr, Maria, Sofia, Esmeral… Blestem! Mereu! Mereu gândul acesta! Şi închise cartea, cu violenţă.

Arhidiaconul îşi trecu mâna peste frunte ca să alunge parcă gândul care îl obseda. Apoi luă de pe masă un cui şi un ciocănaş pe a cărui coadă erau pictate ciudat nişte litere cabalistice.

— De câtăva vreme, spuse el zâmbind amar, dau greş în toate experienţele mele! Ideea fixă mă stăpâneşte şi-mi pângăreşte creierul ca o treflă de foc. N-am putut nici măcar să descopăr taina lui Cassiodor, a cărui lampă ardea fără fitil şi fără ulei. Şi e un lucru simplu totuşi.

— Drace!, îşi şopti Jehan în barbă.

— …O singură şi nefericită idee, continuă preotul, e de ajuns deci să-l facă pe un om slab şi nebun! Oh, cum ar mai râde de mine Claude Pernelle, ea care n-a putut nicio clipă să-l abată pe Nicolas Flamel de la marea lui operă! Cum? Ţin în mână ciocanul lui Zechiel! La fiecare lovitură pe care temutul rabin, în fundul chiliei lui, o dădea în cuiul acesta, cu ciocanul acesta, unul dintre duşmanii osândiţi de el, de s-ar fi aflat şi la două mii deleghe, se înfunda de-un cot în pământul care îl înghiţea. Însuşi regele Franţei a intrat până la genunchi în pavajul Parisului, fiindcă a ciocănit prosteşte, într-o seară, la uşa taumaturgului. Astea s-au petrecut acum aproape trei veacuri. Ei bine, eu am ciocanul şi cuiul şi în mâinile mele sunt amândouă, nişte unelte la fel de obişnuite ca un ciocan în mâna unui fierar. Şi totuşi, nu trebuie decât să regăsesc cuvântul magic pe care îl rostea

Zechiel când lovea în cuiul lui.

„O nimica toată!”, gândi Jehan.

— Hai să încercăm, continuă arhidiaconul cu însufleţire. Dacă reuşesc, am să văd scânteia albastră ţâşnind din capătul cuiului. *Emen hetan! Emen hetan!* Nu e asta. *Sigeani! Sigeani!* Deschidă cuiul acesta mormânt pentru oricine poartă numele de Phoebus!… Blestem! Mereu, din nou, veşnic aceeaşi idee!…

Şi aruncă mânios ciocanul. Apoi se prăbuşi în aşa fel în jilţ şi pe masă, încât Jehan nu-l mai putu vedea de după uriaşul spătar. Timp de câteva minute, studentul nu-i mai zări decât pumnul crispat convulsiv pe o carte. Deodată, dom Claude se ridică, luă un compas şi săpă tăcut pe perete, în litere capitale, acest cuvânt grecesc:

ÁNÁΓKH

„Frate-meu e nebun, îşi spuse Jehan în sinea lui. Ar fi fost mult mai simplu să scrie *Fatum*[88]*.* Doar nu e toată lumea obligată să ştie greceşte.”

Arhidiaconul se aşeză din nou în jilţ şi-şi prinse fruntea în palme, ca un bolnav care îşi simte capul greu şi înfierbântat.

Studentul îşi privi cu mirare fratele. El, care îşi deschidea inima tuturor, el, care nu respecta pe lume decât legea cea bună a naturii, el, care lăsa patimile să i se scurgă prin înclinaţii şi la care lacul marilor emoţii era totdeauna secat, într-atât de vajnic îi croia în fiecare dimineaţă noi şanţuri de scurgere, el nu ştia cu câtă furie dospeşte şi fierbe marea aceasta a patimilor omeneşti când i se refuză orice ieşire, nu ştia cum se adună, cum se umflă, cum se revarsă, cum sapă inima, cum izbucneşte în gemete lăuntrice şi în cutremurări tainice, până când îşi năruie digurile şi îşi sparge albia. Învelişul auster şi glacial al lui Claude Frollo, suprafaţa aceasta rece a virtuţii povârnite şi inaccesibile îl înşelase totdeauna pe Jehan. Voiosul student nu se gândise niciodată la toată lava clocotitoare, furioasă

[88] Soartă, fatalitate (lat.).

şi profundă aflată sub fruntea de zăpadă a Etnei.

Nu ştim dacă Jehan îşi dădu pe loc seama de toate acestea, dar, oricât de uşuratic era, înţelese că văzuse ceea ce n-ar fi trebuit să vadă, că surprinsese sufletul fratelui său mai mare într-una din atitudinile lui cele mai secrete şi că nu trebuia ca arhidiaconul să-şi dea seama de asta. Văzând că dom Claude stă la fel de încremenit ca la început, Jehan îşi trase încetişor capul şi făcu puţin zgomot îndărătul uşii, ca un om care soseşte şi-şi anunţă sosirea.

— Intră!, strigă din chilie arhidiaconul. Te aşteptam. Am lăsat dinadins cheia în uşă. Intră, maestre Jacques.

Studentul intră, curajos. Arhidiaconul, căruia o asemenea vizită nu-i era plăcută în locul acela, tresări în jilţ.

— Cum! Tu eşti, Jehan?

— Numele meu începe tot cu J, spuse studentul, arătându-şi faţa roşie, obraznică şi veselă.

Pe chipul lui dom Claude se aşternu o expresie severă:

— Ce cauţi aici?

— Frate, răspunse studentul, silindu-se să ia o înfăţişare cuviincioasă, cucernică şi modestă şi răsucindu-şi boneta în mâini, cu un aer de nevinovăţie, am venit să-ţi cer…

— Ce?

— Câteva sfaturi, de care am mare nevoie.

Jehan nu îndrăzni să adauge cu glas tare: „Şi câţiva bani, de care am şi mai mare nevoie”. Sfârşitul acesta al frazei rămase nerostit.

— Domnule, spuse arhidiaconul cu un ton rece, sunt foarte nemulţumit de dumneata.

— Vai!, suspină studentul.

Dom Claude făcu un sfert de rotire cu jilţul şi-l privi ţintă pe Jehan:

— Îmi pare bine că te văd.

Începutul era de temut. Jehan se pregăti pentru o lovitură tare.

— Jehan, primesc zilnic plângeri împotriva ta. Ce înseamnă încăierarea în care l-ai bătut cu ciomagul pe micul viconte Albert de Romonchamp?…

— Oh!, zise Jehan. O nimica toată! Un ticălos de paj care se distra gonindu-şi calul prin băltoace ca să-i stropească cu noroi pe studenţi!

— Şi ce-i cu Mahiet Fargel, căruia i-ai sfâşiat roba?, continuă arhidiaconul. *Tunicam dechiraverunt* cum sună plângerea.

— Ei! Făcu Jehan. O biată pelerinuţă de Montaigu! Ce importanţă are!

— Plângerea spune *tunicam* şi nu *cappettam.* Ştii latineşte?

Jehan nu răspunse.

— Da, urmă preotul, clătinând din cap, iată unde au ajuns studiile şi literele în ziua de azi. Limba latină abia dacă e înţeleasă, limba siriacă e necunoscută, limba greacă e atât de nesuferită, încât nu-i socotit drept ignoranţă pentru cei mai savanţi dacă sar un cuvânt grecesc fără să-l citească, şi se spune: *Graecum est, non legitur*[89]*.* Studentul ridică cu hotărâre privirea.

— Domnule frate, îmi dai voie să-ţi tălmăcesc în franceză curată cuvântul grecesc scris pe perete?

— Care cuvânt?

— *ÁNÁΓKH.*

O uşoară roşeaţă înflori pe obrajii palizi ai arhidiaconului, ca rotocoalele de fum care vestesc tainicele zguduiri ale vulcanului. Studentul abia dacă o observă.

— Ei bine, Jehan, bâigui fratele mai mare, căznindu-se să vorbească, ce înseamnă cuvântul acesta?

— FATALITATE.

Dom Claude, redeveni palid şi studentul urmă cu nepăsare:

— Iar cuvântul care se află deasupra, scris de aceeaşi mână, cuvântul grecesc înseamnă impuritate. Vezi că ştim greceşte?

Arhidiaconul continuă să tacă. Lecţia aceasta de greacă îl făcuse gânditor. Micul Jehan, care cunoştea toate şiretlicurile unui copil răsfăţat, socoti momentul favorabil ca să-şi rişte cererea.

---

[89] Este pe greceşte, deci nu se citeşte (lat.).

Deci, cu un ton nespus de blând, începu:

— Bunul meu frate, mă urăşti oare într-atât, încât să mă priveşti crunt pentru câteva ticăloase de palme şi pumni împărţiţi în luptă dreaptă câtorva băieţi şi puştani, *quibusdam marmosetis?* Vezi, frăţioare Claude, că ştim latineşte?

Dar toată ipocrizia aceasta alintătoare nu avu efectul obişnuit asupra fratelui mai vârstnic. Cerberul nu muşcă din turta de miere. Fruntea arhidiaconului nu se descreţi deloc.

— Unde vrei să ajungi?, întrebă el pe un ton sec.

— Ei bine, să-ţi spun de-a dreptul. Iată!, răspunse Jehan curajos. Am nevoie de bani.

La declaraţia aceasta neruşinată, faţa arhidiaconului luă pe deplin o expresie pedagogică şi paternă.

— Ştii, domnule Jehan, că fieful nostru de la Tirechappe nu aduce, punând laolaltă activitatea de peste an şi renta celor douăzeci şi una de case, decât treizeci şi nouă de livre, unsprezece *sous* şi şase dinari parizieni. E cu jumătate mai mult decât pe vremea fraţilor Paclet, dar nu e mult.

— Eu am nevoie de bani, spuse Jehan cu stoicism.

— Ştii că tribunalul a hotărât ca acele douăzeci şi una de case să fie în plin fief al episcopiei şi că nu vom putea răscumpăra omagiul acesta decât plătindu-i părintelui episcop două mărci de argint aurit în preţ de şase livre pariziene. Iar aceste două mărci încă n-am izbutit să le agonisesc. Ştii doar.

— Ştiu că am nevoie de bani, repetă Jehan pentru a treia oară.

— Şi ce-ai vrea să faci cu ei?

Întrebarea aceasta făcu să licărească o rază de speranţă în ochii lui Jehan, care îşi reluă expresia pisicească şi dulceagă.

— Zău, dragă frate Claude, nu m-aş adresa dumitale cu intenţii rele. Nu-i vorba să fac pe craiul prin cârciumi cu gologanii dumitale şi nici nu mă plimb pe străzile Parisului gătit în brocart de fir, cu lacheul meu, *cum meo laquasio.* Nu, frate, îmi trebuie bani pentru o faptă bună.

— Ce faptă bună?, întrebă Claude, oarecum mirat.

— Doi prieteni de-ai mei vor să cumpere scutece şi îmbrăcăminte pentru copilul unei sărmane văduve care s-a călugărit. E vorba de-o milostenie. Totul o să coste trei florini, şi-aş vrea să dau şi eu partea mea.

— Cum îi cheamă pe cei doi prieteni ai tăi?

— Pierre l'Assommeur şi Baptiste Croque-Oison[90].

— Hm!, făcu arhidiaconul. Iată două nume care se potrivesc cu o faptă bună pe cât s-ar potrivi o bombardă pe-un altar.

Nici vorbă că Jehan alesese cât se poate de prost numele celor doi prieteni. Dar îşi dădu prea târziu seama de asta.

— Şi-apoi, continuă pătrunzătorul Claude, ce fel de îmbrăcăminte de copil e aceea care trebuie să coste trei florini? Şi asta pentru copilul unei călugăriţe? De când văduvele-călugăriţe au copilaşi încă în faşă?

Jehan sparse încă o dată gheaţa:

— Ei bine, da! Am nevoie de bani astă-seară ca să mă duc s-o văd pe Isabeau la Thierrye, la Val-d'Amour!

— Ticălos spurcat!, strigă preotul.

— *Λναγνεια,* spuse Jehan.

Citatul, pe care studentul îl împrumutase, poate din răutate, de pe peretele chiliei, avu un efect ciudat asupra preotului. El îşi muşcă buzele şi mânia îi pieri sub roşeaţă.

— Pleacă de-aici!, îi spuse el apoi lui Jehan. Aştept pe cineva.

Studentul mai încercă să facă un efort:

— Frate Claude, dă-mi măcar un franc, să mănânc.

— Unde ai ajuns la decretalele lui Gratian?, îl întrebă dom Claude.

— Mi-am pierdut caietele.

— Unde ai ajuns cu literatura latină?

— Mi s-a furat exemplarul lui Horaţiu.

— Unde ai ajuns la Aristotel?

— Pe legea mea, frate! Care dintre părinţii Bisericii au spus că rătăcirile ereticilor au avut dintotdeauna ca punct de reper mărăcinii metafizicii lui Aristotel? La naiba cu

[90] Petre Ucigaşul şi Baptiste Crapă-Gâşte (fr.).

Aristotel! Nu vreau să-mi sfâşii credinţa în metafizica lui.

— Tinere, vorbi iar arhidiaconul, la ultima intrare a regelui exista un gentilom, pe nume Philippe de Comines, care-şi purta deviza brodată pe valtrapul calului; aş vrea să cugeti puţin la deviza aceasta: *Qui non laborat non manducet*[91].

Studentul rămase o clipă tăcut, cu degetul la ureche, cu privirea aţintită în podea şi cu o mutră cât se poate de necăjită. Deodată, se întoarse spre Claude, cu vioiciunea unei codobaturi.

— Aşadar, bunul meu frate, nu vrei să-mi dai un franc parizian, să-mi cumpăr o coajă de pâine de la un brutar?

— *Qui non laborat non manducet.*

La răspunsul acesta al neînduplecatului arhidiacon, Jehan îşi ascunse faţa în palme, ca o femeie care plânge, şi strigă cu o expresie de deznădejde:

— Ototototototoτoï!

— Ce înseamnă asta, domnule?, întrebă Claude, mirat de năzbâtia lui.

— Ce să însemne?, răspunse studentul, ridicând spre Claude ochii săi obraznici în care îşi vârâse pumnii ca să le împrumute roşeaţa plânsului. E pe greceşte! Un anapest de Eschil, care exprimă perfect durerea.

Şi spunând acestea, izbucni într-un hohot de râs atât de caraghios şi de nestăpânit, încât îl făcu să zâmbească şi pe arhidiacon. De vină era Claude, nici vorbă: de ce-l răsfăţase atâta pe băiat?

— Oh, bunul meu frate Claude, începu iar Jehan, încurajat de zâmbet, priveşte-mi încălţămintea găurită! Există oare pe lume coturni mai tragici decât încălţămintea a cărei pingea scoate limba?

Arhidiaconul îşi redobândi numaidecât asprimea dintâi.

— Am să-ţi trimit încălţări noi. Dar nu bani.

— Măcar un frăncuţ parizian, frate, continuă Jehan, rugător. Am să-l învăţ pe de rost pe Gratian, am să cred sincer în Dumnezeu, am să fiu un adevărat Pitagora în ştiinţă şi virtute. Dar dă-mi un frănculeţ, rogu-te! Vrei să mă

---

[91] Cine nu munceşte nu mănâncă (lat.).

muşte foamea, cu gura ei care se află aici, căscată în faţa mea, mai neagră, mai plină de miasme, mai adâncă decât Tartarul sau decât nasul unui călugăr?

Dom Claude îşi clătină fruntea zbârcită:

— *Qui non laborat...*

Jehan nu-l lăsă să termine.

— Ei bine, strigă el, ducă-se naibii! Trăiască veselia! Am să mă beţivesc, am să mă bat, am să sparg ulcelele şi-am să mă duc la femei!

Şi zicând aceastea, dădu cu boneta de-a zvârlită în zid şi pocni din degete ca din castaniete.

Arhidiaconul îl privi cu un aer întunecat.

— Jehan, n-ai pic de suflet.

— În acest caz, după Epicurus, sunt lipsit de-un nu ştiu ce alcătuit din ceva care n-are nume.

— Jehan, trebuie să te gândeşti serios să te îndrepţi.

— Nu, zău, strigă studentul, privind când spre frate-său, când spre alambicurile cuptorului, vasăzică totul are coarne aici, şi ideile, şi sticlele!

— Jehan, te afli pe o pantă foarte alunecoasă. Ştii încotro mergi?

— La cârciumă!, spuse Jehan.

— Cârciuma duce la stâlpul infamiei.

— E şi el un felinar ca oricare altul, şi poate că cu ăsta Diogene şi-ar fi găsit omul.

— Stâlpul infamiei duce la spânzurătoare.

— Spânzurătoarea e o cumpănă, cu un om la un capăt şi tot pământul la celălalt capăt. E frumos să fii om.

— Spânzurătoarea duce la iad.

— Iadul e un foc grozav.

— Jehan, Jehan, o s-o sfârşeşti rău.

— Dar am început-o bine.

În clipa aceea, pe scară se auzi zgomot de paşi.

— Tăcere!, spuse arhidiaconul, ducându-şi degetul la buze. Iată-l pe maestrul Jacques. Ascultă, Jehan, adăugă el cu voce înceată, fereşte-te să vorbeşti vreodată despre ce ai să vezi şi ai să auzi aici. Ascunde-te repede sub cuptor şi nu sufla.

Studentul se ghemui sub cuptor. Acolo îi veni o idee fericită.

— Ascultă, frate Claude, dă un florin ca să nu suflu.

— Tăcere! Ţi-l făgăduiesc.

— Trebuie să mi-l dai.

— Atunci ia-l!, spuse arhidiaconul, aruncându-i mânios punga.

Jehan se piti sub cuptor şi uşa se deschise.

5. Cei doi bărbaţi înveşmântaţi în negru

Personajul care intră avea o robă neagră şi o înfăţişare mohorâtă. Ceea ce-l izbi mai întâi pe prietenul nostru Jehan (care, după cum ne putem închipui, se aranjase în ungherul său în aşa fel, încât să poată vedea şi auzi totul, după bunul său plac) fu desăvârşita tristeţe a veşmântului şi a chipului acestui nou-venit. Şi totuşi, pe faţa lui stăruia o oarecare blândeţe, dar o blândeţe de pisică sau de judecător, o blândeţe dulceagă. Omul era cărunt, zbârcit, în vârstă cam de vreo şaizeci de ani, clipea din ochi, avea sprâncene albe, buza atârnând în jos şi palme mari. Când Jehan văzu că nu era decât atâta, adică pesemne vreun medic sau vreun magistrat, şi că omul avea nasul foarte depărtat de gură, semn de prostie, se ghemui din nou în cotlonul lui, supărat că avea să stea vreme îndelungată într-o poziţie atât de neplăcută şi cu nişte oameni deloc atrăgători.

În acest timp, arhidiaconul nici nu se ridicase măcar să-şi privească oaspetele. Îi făcuse semn să se aşeze pe-un scăunel aflat lângă uşă şi, după câteva clipe de tăcere ce păreau să continue o meditaţie anterioară, îi spuse cu un ton oarecum ocrotitor:

— Bună ziua, maestre Jacques.

— Salut, maestre!, răspunse omul negru.

În cele două feluri de a rosti pe de o parte acel maestre Jacques, pe de altă parte acest maestre, prin excelenţă, exista diferenţa dintre monseniore şi domnule, dintre *domine* şi *domne.* Era vădit o întâlnire între un doctor şi un discipol.

— Ei bine, întrebă arhidiaconul după o nouă tăcere pe care maestrul Jacques se feri s-o tulbure, ai reuşit?

— Vai, maestre, spuse celălalt cu un zâmbet trist, suflu mereu. Cenuşă, câtă vrei. Dar niciun fir de aur.

Dom Claude făcu un gest de nerăbdare.

— Nu despre asta îţi vorbesc, maestre Jacques Charmolue, ci despre procesul vrăjitorului dumitale. Nu se

numeşte oare Marc Cenaine, chelar la Curtea de conturi? Şi-a recunoscut magia? Ţi-a reuşit interogatoriul?

— Vai, nu!, răspunse maestrul Jacques cu acelaşi zâmbet trist. N-avem mângâierea asta. Omul e ca de piatră. Chiar dacă l-am fierbe la Târgul Purceilor, tot n-ar mărturisi. Totuşi, nu cruţăm nimic ca să ajungem la adevăr. E scos din balamale de pe acum. Folosim toate ierburile Sfântului Ioan, cum spune bătrânul comic Plautus:

Adversum stimulos, laminas, crucesque, compedesque,
Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias[92]*.*

Dar nimic nu ajută. Omul ăsta e teribil. Nu mai ştiu ce să fac.

— N-ai găsit nimic nou în casa lui?

— Ba da, maestre; scotocindu-i chimirul, am găsit pergamentul acesta. Sunt scrise pe el nişte cuvinte pe care nu le înţelegem. Domnul procuror civil Philippe Lheulier ştie totuşi un pic de ebraică, pe care a învăţat-o în procesul jidovilor de pe strada Kantersten, la Bruxelles.

Vorbind astfel, maestrul Jacques desfăşură un pergament.

— Dă-mi-l, spuse arhidiaconul.

Şi aruncându-şi privirea pe el, exclamă:

— Magie curată, maestre Jacques! *Emen hetan* e strigătul strigoilor când sosesc la sabat. *Per ipsum, et cum ipso, et în ipso*[93] e porunca prin care diavolul poate fi din nou zăvorât în iad. *Hax pax, max,* e o formulă de medicină. O formulă împotriva muşcăturii de câine turbat. Maestre Jacques, dumneata eşti procuror al regelui la curtea bisericii; pergamentul acesta e ceva groaznic!

— O să punem din nou omul la tortură. Iată ce-am mai

---

[92] Împotriva (vinovatului folosim) ţepii, fierul roşu, răstignirea pe cruce, lanţurile, vâna de bou, butucul, temniţa, jugul, cătuşele, juvăţul (lat.).

[93] Prin el, cu el, în el (lat.).

găsit la Marc Cenaine, adăugă maestrul Jacques, scotocind din nou în geantă.

Şi scoase un vas de felul celor care acopereau cuptorul lui dom Claude.

— Ah!, exclamă arhidiaconul. Un creuzet de alchimie.

— Mărturisesc, spuse maestrul Jacques, zâmbind timid şi stângaci, că l-am încercat pe cuptor, dar n-am izbutit mai mult decât cu al meu.

Arhidiaconul începu să cerceteze vasul.

— Ce-i gravat aici? *Och! Och!* Cuvântul care alungă puricii. Marc Cenaine e un ignorant! Cred şi eu că n-o să facă aur cu asta! E bun de pus în dormitorul de vară, şi-atâta tot!

— Fiindcă veni vorba de greşeli, zise procurorul regelui, tocmai am studiat portalul de jos, înainte de a intra. Sfinţia voastră e sigură că începutul lucrării de fizică figurează acolo, în partea dinspre Hôtel-Dieu, şi că, din cele şapte siluete goale aflate la picioarele Sfintei Fecioare, aceea care are aripi la călcâie e Mercur?

— Da, răspunse preotul. Aşa scrie Augustin Nypho, doctorul italian; iar el avea un demon bărbos, care îl învăţa orice. De altfel, o să coboram împreună şi-am să-ţi explic asta pe text.

— Mulţumesc, maestre, spuse Charmolue, înclinându-se până la pământ. Ah, uitam! Când doriţi să pun mâna pe mica vrăjitoare?

— Care vrăjitoare?

— Ţiganca pe care o ştiţi prea bine, cea care vine zilnic să danseze în piaţa din faţa catedralei, cu toată opreliştea tribunalului! Are o capră posedată de necuratul, cu coarne de diavol, care citeşte, scrie, ştie matematici ca Picatrix, şi ne-ar fi de-ajuns numai ea ca să spânzurăm toată ţigănimea. Procesul e pregătit. O să fie gata curând, zău aşa! E frumoasă dansatoarea, pe sufletul meu! Şi are cei mai frumoşi ochi negri din câţi s-au văzut! Două nestemate de Egipt! Când începem?

Arhidiaconul se făcuse nespus de palid.

— Am să-ţi spun eu, bâigui el, cu glas abia auzit. Apoi

continuă, după un efort:

— Ocupă-te de Marc Cenaine.

— Fiţi liniştit!, zâmbi Charmolue. O să pun să fie iar legat la patul de piele, când mă întorc. Dar e un afurisit. Il istoveşte până şi pe Pierrat Torterue, ale cărui mâini sunt mai zdravene decât ale mele. Cum spune bunul Plautus:

Nudus vinctus, centum pondo, es quando pendes per pedes[94].

Interogatoriul la troliu! E tot ce-aveam mai bun. O să treacă şi pe-acolo.

Dom Claude părea adâncit în gânduri sumbre. Şi se întoarse spre Charmolue:

— Maestre Pierrat… maestre Jacques, vreau să zic, ocupă-te de Marc Cenaine!

— Da, da, dom Claude. Bietul om! O să sufere ca Mummol. Ce idee, să se ducă la sabat! Un chelar de la Curtea de conturi, care ar trebui să cunoască textul lui Carol cel Mare, *Stryga vel masca!*[95] În privinţa fetei, Smeralda, cum îi zic ei, o să aştept porunca domniei voastre. Ah, când o să trecem sub portal, o să-mi explicaţi şi ce înseamnă grădinarul prost zugrăvit, care se vede cum intri în biserică. Nu-i cumva Semănătorul? Ei, maestre, la ce vă gândiţi?

Cufundat în gânduri, dom Claude nu-l mai asculta. Urmărindu-i privirea, Charmolue văzu că ochii arhidiaconului se aţintiseră fără voie pe o pânză mare de păianjen care tapisa lucarna. În clipa aceea, o muscă amorţită, căutând soarele de martie, se aruncă în pânză şi se prinse acolo. La clătinarea pânzei, un păianjen uriaş făcu o mişcare bruscă în afara celulei centrale, apoi, dintr-un salt, se repezi la musca pe care o îndoi cu cele două picioare dinainte, pe când trompa lui hidoasă îi scotocea capul.

---

[94] Legat gol, cântăreşte o sută de livre când atârni spânzurat de picioare (lat.)

[95] Vrăjitoarea sau duhul (lat.).

— Biata muscă!, spuse procurorul regelui la curtea bisericii şi ridică mâna cu gând s-o salveze.

Dar arhidiaconul, trezit parcă pe neaşteptate, îi reţinu braţul cu o violenţă convulsivă.

— Maestre Jacques, strigă el, lasă fatalitatea să-şi urmeze cursul!

Procurorul se întoarse speriat. I se părea că un cleşte de fier i-a prins braţul. Privirea preotului era fixă, rătăcită, aprinsă şi nu se dezlipea de micul grup oribil al muştei şi al păianjenului.

— Oh, da, rosti preotul, cu un glas care ai fi zis că-i iese din măruntaie, iată un simbol al totului. Ea zboară, e voioasă, abia s-a născut şi caută primăvara, aerul, libertatea. Oh, da, dar se loveşte de fereastra fatală, păianjenul iese de-acolo, păianjenul hidos! Biata dansatoare! Biata muscă predestinată! Maestre Jacques, dă-le pace! E fatalitatea! Vai, Claude, tu eşti păianjenul. Claude, şi tot tu eşti şi musca. Zburai spre ştiinţă, spre lumină, spre soare, n-aveai altă grijă decât să ajungi la aer liber, la marea lumină a adevărului veşnic; dar, repezindu-te spre fereastra strălucitoare care dă spre cealaltă lume, spre lumea clarităţii, a înţelepciunii şi a ştiinţei, muscă oarbă, doctor nesăbuit, n-ai văzut subtila pânză de păianjen întinsă de soartă între lumină şi tine şi te-ai aruncat orbeşte în ea, biet nebun, şi-acum te zbaţi, cu capul spart şi cu aripile smulse, între ghearele de fier ale fatalităţii! Maestre Jacques! Maestre Jacques! Dă pace păianjenului!

— Vă asigur că nu m-ating de el, spuse Charmolue, care îl privea fără să priceapă. Dar lăsaţi-mi braţul, vă rog, maestre! Aveţi o mână ca un cleşte.

Arhidiaconul nu-l auzi.

— Oh, nesăbuitule!, continuă el fără să slăbească din ochi lucarna. Şi chiar dacă ai fi putut să rupi pânza asta cumplită cu aripile tale de musculiţă, crezi că ai fi putut ajunge la lumină? Vai! Geamul aflat ceva mai încolo, obstacolul acesta străveziu, zidul de cristal mai tare ca bronzul, care separă toate filosofiile de adevăr, cum l-ai fi trecut? O, deşertăciune a ştiinţei! Câţi înţelepţi nu vin

zburând, de departe, ca să-şi zdrobească fruntea de el! Câte sisteme, amestecate de-a valma, se ciocnesc bâzâind de sticla aceasta veşnică!

Arhidiaconul tăcu. Ultimele idei, care îl readuseră pe nesimţite de la el însuşi la ştiinţă, păreau că-l calmaseră. Jacques Charmolue îl făcu să-şi recapete pe neaşteptate sentimentul realităţii, punându-i întrebarea aceasta:

— Nu zău, maestre, când veniţi să mă ajutaţi să fac aur? Abia aştept să izbutesc.

Arhidiaconul clătină din cap, zâmbind amar:

— Maestre Jacques, citeşte-l pe Michel Psellus, *Dialogus de energia et operatione doemonum.* Ce facem noi nu-i tocmai curat.

— Mai încet, maestre! Şi eu cred la fel, spuse Charmolue. Dar trebuie să faci puţină ştiinţă hermetică dacă eşti un biet procuror al regelui la curtea bisericii, cu treizeci de taleri de Tours pe an. Numai să vorbim încet.

În clipa aceea, un zgomot de fălci care mestecau venind de sub cuptor izbi auzul neliniştit al lui Charmolue.

— Ce-i asta?, întrebă el.

Era studentul, care, stând foarte prost şi plictisindu-se foarte în ascunzătoarea lui, izbutise să descopere acolo o coajă de pâine uscată şi o bucată de brânză mucegăită şi se apucase să le înfulece fără mofturi, drept consolare şi prânz. Cum foamea îl scurma vârtos, şi zgomotul era vârtos, subliniind puternic fiece îmbucătură, ceea ce dăduse de veste şi-l alarmase pe procuror.

— E o pisică de-a mea, spuse grăbit arhidiaconul. Înfulecă vreun şoarece.

Explicaţia aceasta îl satisfăcu pe Charmolue.

— Într-adevăr, maestre, răspunse acesta cu un zâmbet respectuos, toţi marii filosofi şi-au avut animalul lor. Ştiţi ce spune Servius: *Nullus enim locus sine genio es*[96]*.*

Dar dom Claude, care se temea de vreo nouă poznă de-a lui Jehan, îi aminti discipolului său că aveau de studiat împreună câteva figuri de pe portal şi ieşiră amândoi din chilie, spre marea uşurare a studentului, care începea să se

[96] Fiecare loc îşi are zeul său protector (lat.).

teamă de-a binelea că genunchiul o să-i capete amprenta bărbiei.

6. Efectul pe care îl pot produce şapte înjurături în aer liber

— *Te Deum laudamus*[97]*,* exclamă jupân Jehan, ieşind din cotlonul lui. Bine că s-au cărat cei doi huhurezi. *Och! Och! Hax Pax! Max!* Purici! Câini turbaţi! Diavolul! M-am săturat de discuţia lor! Îmi vâjâie capul ca un clopot. Şi, pe deasupra, brânză mucegăită! Haide să coboram, să luăm chimirul fratelui mai mare şi să preschimbăm toţi gologanii în băutură!

Jehan aruncă o privire duioasă şi admirativă în preţioasa pungă cu bani, îşi aranja ţinuta, îşi lustrui încălţămintea, îşi scutură bietele mâneci îmblănite pline de cenuşă, fluieră un cântec; se răsuci pe călcâie, se uită dacă nu mai era ceva de luat din chilie, ciuguli ici-colo, de pe cuptor, câteva amulete de sticlă, bune de a fi dăruite în loc de giuvaieruri frumoasei Isabeau la Thierrye, apoi, în sfârşit, împinse uşa pe care frate-său o lăsase deschisă, cu un ultim semn de bunăvoinţă, şi pe care el o lăsă tot deschisă, ca pe-o ultimă răutate, şi coborî scara circulară, ţopăind ca o păsărică.

În bezna scării spiralate se ciocni de ceva care se dădu la o parte bombănind şi bănui că era Quasimodo; lucrul acesta i se păru atât de hazliu, încât coborî restul scării ţinându-se de burtă şi râzând. Când ieşi în piaţă, tot mai râdea.

Afară, când dădu de pământ, izbi cu piciorul în el.

— Oh, exclamă tânărul, caldarâm al Parisului bun şi cinstit! Blestemată scară, care i-ar face să gâfâie şi pe îngerii de pe scara lui Iacob! Unde mi-a fost capul de m-am dus să mă vâr în sfredelul ăsta de piatră care străpunge cerul, doar ca să mănânc nişte brânză mucegăită şi să văd clopotniţele Parisului printr-un ochi de geam?

Jehan făcu câţiva paşi şi-i zări pe cei doi huhurezi, adică pe dom Claude şi pe maestrul Jacques Charmolue, contemplând o sculptură a portalului. Apropiindu-se de ei în

[97] Lăudat fie Domnul (lat.).

vârful picioarelor, îl auzi pe arhidiacon spunându-i încet lui Charmolue:

— Guillaume de Paris a pus să fie gravat un Iov pe piatra asta de culoare lapis-lazuli, aurită pe margini. Iov figurează pe piatra filosofală, care şi ea trebuie încercată şi chinuită, ca să devină desăvârşită, cum spune Raymond Lulle: *Sub conservatione formae specificae salva anima*[98]*.*

„Puţin îmi pasă, gândi Jehan, punga-i la mine.” În clipa aceea, se auzi o voce puternică şi sonoră rostind în spatele lui o serie nemaipomenită de înjurături.

— Fir-ar afurisit sângele lui Dumnezeu! Şi pântecele lui Dumnezeu! Şi măruntaiele! Şi trupul lui Dumnezeu! Afurisit buricul lui Belzebut! Şi numele papei! Coarne şi tunete!

— Pe sufletul meu!, exclamă Jehan. Asta nu poate să fie decât prietenul meu, căpitanul Phoebus!

Cuvântul Phoebus ajunse la urechile arhidiaconului tocmai în clipa când îi explica procurorului regal dragonul care îşi ascunde coada într-o cadă din care se vedea ieşind fum şi un cap de rege. Dom Claude tresări, se întrerupse, spre marea uimire a lui Charmolue, se întoarse şi-l văzu pe frate-său Jehan întâlnindu-se cu un zdrahon de ofiţer la poarta locuinţei familiei Gondelaurier.

Era, într-adevăr, domnul căpitan Phoebus de Châteaupers. Se rezemase de colţul casei logodnicei şi înjura ca un păgân.

— Pe legea mea, căpitane Phoebus, spuse Jehan, apucându-l de mână, înjuri cu o vervă nemaipomenită.

— Coarne şi tunete!, răspunse căpitanul.

— Coarne şi tunete dumitale!, i-o întoarse studentul. Nu zău, frumosule căpitan, de unde ţi se trage potopul ăsta de cuvinte alese?

— Iartă-mă, camarade Jehan!, strigă Phoebus, scuturându-i mâna. Calul pornit în galop nu se opreşte brusc. Şi eu înjuram la mare galop. Vin de la mironosiţele astea şi, când ies de-aici, gâtlejul mi-e totdeauna plin de înjurături; trebuie să le scuip, altminteri mă înăbuş, pântece şi tunete!

---

[98] Păstrându-şi forma specifică, îşi salvează sufletul (lat.).

— Nu vrei să bem ceva?, întrebă studentul.

Propunerea aceasta îl potoli pe căpitan:

— Cum să nu vreau, dar n-am gologani.

— Am eu!

— Ei! Să-i vedem!

Jehan puse punga sub ochii căpitanului, cu măreţie şi simplitate. Între timp, arhidiaconul, care-l lăsase buimac pe Charmolue, se apropiase de ei şi se oprise la câţiva paşi, privindu-i atent pe amândoi, fără ca tinerii să-şi dea seama, într-atât îi absorbea contemplarea pungii cu bani.

Phoebus exclamă:

— O pungă în buzunarul tău, Jehan, e ca luna într-o găleată cu apă! O vezi, fără să fie. Nu e decât umbra ei. Pe legea mea! Pun rămăşag că-i plină de pietricele!

Jehan răspunse rece:

— Iată pietricelele cu care îmi garnisesc punga.

Şi fără să mai adauge un cuvânt, goli punga pe-un bolovan alături, cu gestul unui roman care îşi salvează patria.

— Doamne!, mormăi Phoebus. Scuzi, arginţi mari, arginţi mici, mărunţiş de aramă, dinari parizieni, gologani cu vultur veritabili! Să-ţi ia ochii, nu alta!

Jehan stătea demn şi nepăsător. Câţiva gologani se rostogoliseră în noroi; în entuziasmul său, căpitanul se aplecă să-i ridice. Jehan îl reţinu.

— Vai, căpitane Phoebus de Châteaupers!

Phoebus numără banii şi, întorcându-se solemn spre Jehan:

— Ştii, Jehan, sunt douăzeci şi trei de franci parizieni! Pe cine ai prădat azi-noapte, pe strada Taie Bot?

Jehan îşi dădu pe spate capul blond şi cârlionţat şi spuse, mijindu-şi ochii dispreţuitor:

— Avem un frate arhidiacon şi tâmpit.

— Pe cornul lui Dumnezeu!, exclamă Phoebus. De treabă om!

— Hai să bem!, spuse Jehan.

— Unde mergem?, întrebă Phoebus. La *Mărul Evei?*

— Nu, căpitane. Hai la o bătrână care taie cu fierăstrăul

un mâner[99]. E un rebus. Mie îmi place.

— Dă-l încolo de rebus, Jehan! Vinul e mai bun la *Mărul Evei.* Şi-apoi, lângă uşă, e o viţă bătută de soare care mă înveseleşte când beau.

— Bine! Fie şi Eva, şi mărul ei, zise studentul şi, luându-l de braţ pe Phoebus, urmă: Ascultă, dragă căpitane, ai spus mai adineauri strada Taie Bot. E un fel de-a vorbi foarte urât. Doar astăzi nu mai suntem atât de barbari. Acum se zice strada Taie Beregata.

Cei doi prieteni porniră la drum spre *Mărul Evei.* Inutil să spunem că mai întâi adunară banii căzuţi şi că arhidiaconul îi urmărea.

Arhidiaconul îi urmărea, posomorât şi cu mintea rătăcită. Îl avea oare în faţă pe Phoebus, al cărui nume blestemat, după întâlnirea cu Gringoire, nu-i mai dădea pace? Nu ştia sigur, dar, oricum era un Phoebus, şi numele acesta magic era de ajuns ca arhidiaconul să-i urmărească cu paşi de lup pe cei doi prieteni nepăsători, ascultând ce vorbesc şi observându-le cele mai mici gesturi cu o nelinişte adâncă şi atentă. De altfel, nimic mai lesne decât să auzi ce spuneau, căci ei vorbeau în gura mare, fără să le pese că trecătorii află jumătate din ce-şi povestesc. Vorbeau despre dueluri, despre femei, despre băutură, despre trăsnăi.

La cotul unei străzi le ajunse la urechi zgomotul unei tamburine venind dinspre o răspântie vecină. Dom Claude îl auzi pe ofiţer spunându-i studentului:

— Mii de trăsnete! Să întindem pasul.

— De ce, Phoebus?

— Mă tem să nu mă vadă ţiganca.

— Ţiganca?

— Fata cu capra.

— Smeralda?

— Întocmai, Jehan. Îi uit mereu afurisitul de nume. Să ne grăbim, să nu mă recunoască. N-aş vrea ca fata asta să-mi vorbească pe stradă.

---

[99] Joc de cuvinte intraductibil: *Science* – ştiinţă; *scie-anse* (*scie:* taie cu fierăstrăul – *anse:* mâner).

— O cunoşti, Phoebus?

Aici, arhidiaconul îl văzu pe Phoebus rânjind, aplecându-se la urechea lui Jehan şi spunându-i câteva cuvinte în şoaptă. Apoi, Phoebus izbucni în râs şi scutură din cap cu aer triumfător.

— Adevărat?, întrebă Jehan.

— Pe sufletul meu!, spuse Phoebus.

— Astă-seară?

— Astă-seară.

— Eşti sigur că o să vină?

— Ce, eşti nebun, Jehan? Te mai îndoieşti de asta?

— Căpitane Phoebus, eşti un jandarm fericit!

Arhidiaconul auzi întreaga conversaţie. Dinţii îi clănţăniră.

Un tremur vizibil îi străbătu tot corpul. Se opri o clipă, se sprijini de-un stâlp, ca un om beat, apoi o porni iar pe urmele celor doi pehlivani.

Când îi ajunse, ei vorbeau despre altceva. Îi auzi cântând cât îi ţinea gura vechiul cântec:

Calicii străzii, deocheaţi,
Mor ca viţeii spânzuraţi.

7. Călugărul-ursuz

Vestita cârciumă la *Mărul Evei* era situată în cartierul Universităţii, în colţul străzii de la Rondelle cu strada du Bâtonnier. O sală mare, la parter, destul de încăpătoare şi foarte joasă, cu o boltă al cărei arc central se rezema pe-un stâlp gros de lemn, vopsit în galben; pretutindeni, mese; căni lucioase, de cositor, agăţate pe pereţi; băutori cu duiumul, nelipsiţi; fete, din belşug; un geamlâc spre stradă, o viţă la intrare şi, deasupra intrării, o tablă scârţâitoare, pictată cu un măr şi cu o femeie, ruginită de ploi şi răsucindu-se după vânt pe-un fel de ax de fier. Soiul acesta de morişcă privind spre caldarâm era firma.

Se înnopta. Răspântia era întunecată. Crâşma, plină de lumânări, strălucea de departe ca un atelier de fierărie în beznă. Se auzeau clinchete de pahare, chiote de chef, înjurături şi certuri scăpate prin ferestrele sparte. Dincolo de aburul pe care căldura sălii îl împrăştia pe sticla geamlâcului, se vedeau mişunând zeci de figuri nedesluşite şi, din timp în timp, un hohot de râs răsunător răzbătea dintr-acolo. Trecătorii care mergeau la treburile lor treceau pe lângă geamul zgomotos fără să se uite înăuntru. Dar, din când în când, vreun băieţaş în zdrenţe se ridica pe vârful picioarelor până la pervazul geamlâcului şi le striga celor din cârciumă vechea huiduială batjocoritoare cu care erau urmăriţi pe atunci beţivii:

— La beţe, beţe, beţe, beţivanii!

Cu toate acestea, un om se plimba netulburat pe dinaintea zgomotoasei cârciumi, privind mereu înăuntru şi fără a se depărta mai mult decât se depărtează o santinelă de ghereta ei. Omul purta o mantie care îl acoperea până sub nas. Mantia aceasta atunci şi-o cumpărase de la telalul de lângă *Mărul Evei,* probabil ca să se apere de răcoarea nopţilor de martie şi, poate, ca să-şi ascundă veşmintele. Din timp în timp, se oprea în faţa geamlâcului aburit şi prins într-o reţea de plumb, asculta, privea şi bătea din picior.

În sfârşit, uşa cârciumii se deschise. Omul chiar asta

părea că aşteaptă. Doi muşterii ieşiră în stradă. Fâşia de lumină ce scăpa prin uşă le împurpura o clipă feţele voioase. Omul cu mantie îşi schimbă postul de observaţie, trecând sub arcada unei porţi de peste drum.

— Coarne şi tunete!, exclamă unul din cei doi băutori. O să bată de şapte. E ora când am întâlnire.

— Îţi spun, îl întrerupse celălalt, cu limba împleticită, îţi spun că nu locuiesc pe strada Vorbelor Urâte, *indignus qui inter mala verba habitat*[100]*.* Locuinţa mea e pe strada Jean-Pain-Mollet, în *vico Johannis-Pain-Mollet.* Dacă mă contrazici, eşti mai încornorat decât un unicorn. Se ştie că cine încalecă o dată pe un urs nu se mai teme niciodată de nimic, dar dumneata ai nasul întors spre lăcomie, ca Sfântul Jacques de l'Hôpital.

— Jehan dragă, eşti beat turtă!, zise celălalt. Jehan răspunse clătinându-se:

— Aşa spui tu, Phoebus, dar e lucru dovedit că Platon semăna din profil cu un câine de vânătoare.

Fără îndoială că cititorul i-a şi recunoscut pe cei doi bravi prieteni ai noştri, căpitanul şi studentul. Se pare că omul care îi pândea din umbră îi recunoscuse şi el, căci urmărea cu paşi înceţi zigzagurile pe care studentul îl silea pe căpitan să le facă; acesta din urmă, mai rezistent la băutură, îşi păstrase cumpătul. Ascultându-i cu atenţie, omul în mantie putu să prindă în întregime interesanta conversaţie pe care o redăm şi noi:

— Ce dracu'! Încearcă odată să mergi drept, domnule bacalaureat. Ştii că trebuie să te las. S-a făcut şapte. Am întâlnire cu o femeie.

— Atunci lasă-mă! Văd stele şi lănci de foc. Iar dumneata semeni cu fortăreaţa de la Dampmartin, care crapă de râs.

— Pe negii mamei-mari, Jehan, prea aiurezi! Ascultă, Jehan, ce gologani ţi-au mai rămas?

— Domnule rector, nu e nicio greşeală, mica măcelărie, *parva boucheria.*

— Jehan, dragă Jehan! Ştii că am întâlnire cu mititica la

[100] E nedemn cel ce stă în mijlocul vorbelor urâte (lat.).

capul podului Saint-Michel, că nu pot s-o duc decât la Falourdel, codoaşa podului, şi că va trebui să plătesc odaia. Bătrâna, desfrânata cu mustăţi albe, n-o să mă lase pe datorie. Jehan! Te rog! Am băut oare toată punga popii? Nu ţi-a mai rămas niciun franc?

— Conştiinţa de a-ţi fi cheltuit bine celelalte ore e un drept şi un condiment plăcut la masă.

— Burtă şi maţe! Isprăveşte cu prostiile! Spune-mi, Jehan, afurisitule, ţi-a mai rămas vreun franc? Dă-mi, fir-ai să fii, sau te scotocesc, chiar de-ai fi lepros ca Iov şi râios ca Cezar!

— Domnule, strada Galiache e o stradă cu un capăt în strada Sticlăriei şi cu celălalt în strada Ţesătoriei.

— Ei, da, Jehan, dragul meu Jehan, bietul meu prieten, strada Galiache, bine, foarte bine. Dar, în numele cerului, vino-ţi în fire. Nu-mi trebuie decât un franc parizian, pentru ora şapte.

— Linişte împrejur şi atenţie la cântec:

Când şoarecii pisica vor mânca,
Va fi şi regele senior d'Arras;
Când marea, care-i mare şi e lată,
Va fi, în plină vară, îngheţată.
Atuncea peste gheaţa-í vom vedea
Cum ies din locul lor cei din Arras.

— Ei bine, student al Antichristului, fir-ai tu să fii spânzurat cu maţele mamei tale!, înjură Phoebus şi-l îmbrânci pe studentul beat, care alunecă de-a lungul zidului şi căzu moale pe caldarâmul lui Filip-August.

Dintr-un rest de milă frăţească, milă care nu-i părăseşte niciodată pe băutori, Phoebus îl rostogoli cu piciorul pe Jehan pe una din pernele săracului pe care providenţa le ţine gata pregătite la colţul tuturor pietrelor indicatoare din Paris, iar cei bogaţi le pângăresc, numindu-le cu dispreţ *grămezi de gunoi.* Căpitanul aşeză capul lui Jehan pe o pantă de coceni de varză şi într-o clipă studentul începu să sforăie scoţând sunete de bas profund. Totuşi, ciuda mai

stăruia încă în inima căpitanului.

— Dacă te-o lua căruţa diavolului, în trecere pe-aici, nu-i nicio pagubă!, îi spuse el bietului învăţăcel adormit, şi plecă.

Omul în mantie, care îl urmărea mereu, se opri o clipă în faţa studentului lungit jos, ca şi cum ar fi şovăit; apoi, oftând adânc, porni iar pe urmele căpitanului.

Îl vom lăsa şi noi, ca şi ei, pe Jehan să doarmă sub privirea binevoitoare a stelelor şi-i vom urmări pe cei doi, dacă cititorul doreşte.

Când ieşi în strada Saint-André-des-Arcs, căpitanul Phoebus observă că e urmărit. Întorcându-şi din întâmplare privirea, văzu un fel de umbră care se târa în urma lui, de-a lungul zidurilor. Când se opri, umbra se opri şi ea. Când porni din nou, umbra porni şi ea. Lucrul acesta nu-l nelinişti prea tare. „Puţin îmi pasă”, gândi el. „N-am un ban în pungă.”

În faţa colegiului d'Autun, căpitanul se opri. În colegiul acesta îşi încropise el ceea ce numea „studii” şi, dintr-o veche obişnuinţă de şcolar dat naibii, pe care şi-o mai păstrase, nu trecea niciodată pe dinaintea faţadei fără să-i aducă statuii cardinalului Pierre Bertrand, sculptată la dreapta intrării, ocara de care se plânge cu atâta amar Priap în satira lui Horaţiu: *Olim truncus eram ficulnus*[101]*.* Şi făcea asta cu atâta îndârjire, încât aproape că ştersese inscripţia *Eduensis episcopus*[102]*.* Căpitanul se opri deci în faţa statuii, ca de obicei. Strada era cu desăvârşire pustie. În momentul când îşi încheia cu nepăsare şnururile nădragilor, stând cu nasul în vânt, văzu umbra apropiindu-se de el cu paşi înceţi, atât de înceţi încât avu tot timpul să observe că ea purta mantie şi pălărie. Ajungând lângă el, umbra se opri şi rămase mai neclintită decât statuia cardinalului Bertrand. Totuşi, îşi aţintise asupra lui Phoebus ochii săi, plini de lumina aceea tulbure care ţâşneşte noaptea din pupilele pisicilor.

Căpitanul era curajos şi puţin i-ar fi păsat de-un tâlhar

---

[101] Odinioară eram un trunchi de smochin (lat.).

[102] Episcopul eduilor (lat.).

cu spada în mână. Dar statuia aceasta care mergea, omul acesta pietrificat îl îngheţă. Pe-atunci umblau prin lume tot felul de poveşti despre călugărul-ursuz, hoinar nocturn pe străzile Parisului, care îi veniră vag în minte. Căpitanul rămase deci câteva clipe încremenit, apoi rupse în sfârşit tăcerea, forţându-se să râdă.

— Domnule, dacă eşti un hoţ, după cum trag nădejde, ai nimerit-o ca un cocostârc care se dă la o coajă de nucă. Sunt fiul unei familii scăpătate, dragul meu. Adresează-te alături. În capela colegiului ăstuia există lemn din crucea adevărată, pusă în argintărie.

Mâna umbrei ieşi de sub mantie şi se lăsă pe braţul lui Phoebus cu încleştarea unei gheare de vultur. În acelaşi timp, umbra vorbi:

— Căpitane Phoebus de Châteaupers!

— Cum naiba!, se miră Phoebus. Îmi ştii numele?

— Nu-ţi ştiu numai numele, continuă omul în mantie cu o voce ca de mormânt. Ai o întâlnire în seara asta.

— Da, răspunse Phoebus, încremenit.

— La ora şapte.

— Peste un sfert de ceas.

— La Falourdel.

— Întocmai.

— La codoaşa de pe podul Sfântul Mihail.

— Al Sfântului Arhanghel Mihail, cum spune rugăciunea.

— Nelegiuitule!, mormăi aspectul. Cu o femeie?

— *Confiteor*[103].

— Pe care o cheamă…

— Smeralda, spuse Phoebus, voios.

Încetul cu încetul, îşi redobândise nepăsarea-i firească. La auzul acestui nume, gheara scutură furioasă braţul lui Phoebus.

— Căpitane Phoebus de Châteaupers, minţi!

Cine ar fi putut să vadă în clipa aceea faţa aprinsă a căpitanului, saltul pe care el îl făcu înapoi cu atâta violenţă, încât se desprinse din cleştele care îl apucase, gestul trufaş cu care îşi duse mâna la garda spadei, iar în faţa acestei

---

[103] Mărturisesc (lat.).

mâini, mohorâta neclintire a omului în mantie, cine ar fi putut să vadă toate acestea s-ar fi îngrozit. Era în ele ceva din lupta lui don Juan cu statuia.

— Crist şi Satan!, strigă căpitanul. Iată un cuvânt pe care rar îl aud urechile unui Châteaupers! N-ai îndrăzni să-l mai repeţi!

— Minţi, spuse nepăsătoare umbra.

Căpitanul scrâşni din dinţi. În momentul acela uită şi de călugărul-ursuz, şi de fantome, şi de superstiţii, uită de toate. Nu mai vedea decât un bărbat şi o insultă.

— Ah! Vasăzică aşa!, bâigui el, sufocat de mânie.

Şi-şi trase spada din teacă; apoi, bâlbâindu-se, căci de furie tremuri ca şi de spaimă, începu să strige:

— Aici! Chiar acum! Haide! Săbiile! Săbiile! Să curgă sânge pe pavajul ăsta!

Totuşi, celălalt nu se clintea. Când îşi văzu adversarul în gardă şi gata să fandeze, spuse cu un glas în care vibra amărăciunea:

— Căpitane Phoebus, uiţi că ai o întâlnire.

Furiile unor oameni ca Phoebus sunt ca laptele fiert pe care o picătură de apă rece îl dezumflă. Cuvintele rostite fură de ajuns ca să aplece spada ce scânteia în mâna căpitanului.

— Căpitane, continuă omul, mâine, poimâine, peste o lună, peste zece ani, mă vei găsi gata să-ţi tai gâtlejul; dar, mai întâi, du-te la întâlnire.

— Într-adevăr, zise Phoebus, ca şi cum ar fi căutat să capituleze faţă de sine însuşi, la o întâlnire poţi da peste două lucruri plăcute: o spadă şi o fată, dar nu văd de ce m-aş lipsi de unul pentru celălalt când le-aş putea avea pe amândouă.

Şi îşi vârî spada în teacă.

— Du-te la întâlnire, spuse din nou omul.

— Domnule, răspunse Phoebus oarecum încurcat, îţi foarte mulţumesc pentru politeţea dumitale. De fapt, o s-avem timp şi mâine să ne ciopârţim haina de la taica Adam. Îţi sunt recunoscător că-mi îngădui să mai petrec un sfert de ceas plăcut. Trăgeam nădejde să te culc în şanţ şi să

mai şi ajung la vreme lângă frumoasa mea, cu atât mai mult cu cât e bine să faci femeile să te aştepte în asemenea împrejurări. Dar dumneata pari destul de voinic, şi-i mai sigur să amân partida pe mâine. Mă duc deci la întâlnire. La ora şapte, după cum ştii. Aici, Phoebus îşi scarpină urechea. Ei drăcie, era să uit! N-am un ban ca să plătesc pentru cocioabă şi bătrâna codoaşă o să vrea banii înainte. N-are încredere în mine.

— Iată bani pentru plată.

Phoebus simţi mâna rece a necunoscutului strecurându-i în palmă o monedă mare. Şi nu se putu împiedica să nu ia banul şi să nu strângă mâna care i-l da.

— Pe cinstea mea!, exclamă el. Eşti un băiat de treabă!

— Cu o condiţie, zise omul. Dovedeşte-mi că m-am înşelat şi că dumneata ai spus adevărul. Ascunde-mă în vreun colţ de unde să pot vedea dacă femeia e, într-adevăr, aceea al cărei nume l-ai rostit.

— Oh, răspunse Phoebus, n-am nimic împotrivă. O să luăm odaia Sfânta Marta. Din cuşca de-alături o să poţi privi în voie.

— Atunci să mergem, spuse umbra.

— La ordinele dumitale, spuse căpitanul. Nu ştiu dacă n-oi fi cumva messer Diabolus în persoană. Dar astă-seară, să fim prieteni! Mâine am să-ţi plătesc toate datoriile, şi de spadă, şi de pungă.

Porniră amândoi cu paşi grăbiţi. După câteva minute, zgomotul apei le dădu de veste că se aflau pe podul Saint-Michel, pe-atunci plin de case.

— Mai întâi te duc pe dumneata înăuntru, îi spuse Phoebus însoţitorului său, şi-apoi mă duc să-mi caut frumoasa, care trebuie că m-aşteaptă lângă Petit-Châtelet.

Însoţitorul nu-i răspunse. De când mergeau alături, nu scosese un cuvânt. Phoebus se opri în faţa unei uşi joase şi bătu cu putere. O lumină se ivi în crăpăturile uşii.

— Cine-i acolo?, strigă un glas fonfăit.

— Corpul lui Dumnezeu! Capul lui Dumnezeu! Burta lui Dumnezeu!, răspunse căpitanul.

Uşa se deschise îndată, îngăduind celor doi drumeţi să

vadă o femeie bătrână şi o lampă veche, care tremurau amândouă. Bătrâna, încovoiată din şale, îmbrăcată în zdrenţe, bâţâindu-şi capul străpuns de doi ochi mici, purta peste păr o otreapă şi era zbârcită toată, şi mâinile şi faţa, şi gâtul; buzele îi intrau sub gingii, iar în jurul gurii avea smocuri de fire albe din care pricină semăna cu un bot caraghios de pisică. Interiorul cocioabei era la fel de dărăpănat ca şi bătrâna. Pereţi văruiţi, grinzi negre în tavan, o vatră ca vai de ea, pânze de păianjen prin toate colţurile, în mijloc o turmă clătinătoare de mese şi de scaune şchioape, un copil murdar, în cămaşă, iar în fund o scară, sau mai degrabă o scăriţă de lemn care ducea la un chepeng din tavan. Pătrunzând în bojdeuca aceasta, misteriosul însoţitor al lui Phoebus îşi ridică mantia până sub ochi. În acest timp căpitanul, înjurând ca un sarazin, se grăbi să facă să lucească soarele într-un taler de aur, cum spune admirabilul nostru Régnier.

— Odaia Sfânta Marta, spuse el.

Bătrâna îl numi monseniore şi vârî talerul într-un sertar. Era piesa pe care omul cu mantia i-o dăduse lui Phoebus. Pe când bătrâna stătea cu spatele, băieţaşul pletos şi zdrenţăros care se juca în cenuşă se apropie cu dibăcie de sertar, luă talerul şi puse în locul lui o frunză uscată, ruptă dintr-o legătură de vreascuri.

Bătrâna le făcu semn s-o urmeze celor doi gentilomi, cum îi numea ea, şi urcă scara din faţă. Ajunsă la etajul de sus, îşi puse lampa pe-o ladă şi Phoebus, ca un obişnuit al casei ce era, deschise o uşă care dădea într-un fel de coteţ întunecat.

— Intră aici, dragul meu, i se adresă el însoţitorului său. Omul cu mantia se supuse fără să-i răspundă un cuvânt.

Uşa se închise în urma lui. Îl auzi apoi pe Phoebus trăgând zăvorul şi, după o clipă, coborând scara împreună cu bătrâna. Lumina dispăruse.

8. Utilitatea ferestrelor care dau spre fluviu

Claude Frollo (căci bănuim că cititorul, mai inteligent decât Phoebus, n-a văzut în toată aventura aceasta niciun alt călugăr ursuz în afară de arhidiacon), Claude Frollo orbecăi câteva clipe prin cotlonul întunecos în care îl zăvorâse căpitanul. Era unul din ungherele acelea tăinuite pe care arhitecţii le fac uneori la punctul de întâlnire al acoperişului cu peretele de sprijin. Secţiunea verticală a acestei cuşti, cum bine o numise Phoebus, ar fi dat un triunghi. În rest, nu exista acolo nici fereastră, nici lucarnă, iar panta acoperişului nu te lăsa să stai în picioare. Claude se ghemui deci în praful şi în molozul care se fărâma sub el. Tâmplele îi ardeau. Pipăind cu mâinile în preajmă, găsi pe jos o bucată de geam spart pe care şi-o lipi de frunte şi a cărei răceală îi făcu bine.

Ce se petrecea în clipa aceea în sufletul întunecat al arhidiaconului? Numai el şi Dumnezeu ar fi putut şti.

După care ordine fatală şi-i rânduia în minte pe Esmeralda, pe Phoebus, pe Jacques Charmolue, pe tânărul său frate atât de drag şi lăsat să zacă în noroi, sutana de arhidiacon, poate chiar bunul lui nume, târât la Falourdel, toate imaginile, toate întâmplările acestea? N-aş putea spune. Dar e sigur că ele alcătuiau în mintea lui un grup îngrozitor.

Arhidiaconul aştepta de-un sfert de oră; i se părea că îmbătrânise cu un veac. Deodată, auzi scârţâitul treptelor scării de lemn. Cineva urca. Chepengul se deschise şi se ivi o lumină. În uşa răpănoasă a cuştii exista o crăpătură destul de largă. Claude îşi lipi faţa de ea. În felul acesta, putea să vadă tot ce se petrece în odaia vecină. Mai întâi ieşi din gaura chepengului bătrâna cu mutră de pisică, ţinând lampa în mână; după ea, se ivi Phoebus, răsucindu-şi mustaţa; apoi o a treia persoană, frumoasa şi graţioasa Esmeralda. Preotul o văzu ieşind ca din pământ, ca o apariţie strălucitoare, şi începu să tremure. Un nor îi împăienjeni vederea, tâmplele începură să i se zbată

puternic, totul vâjâia şi se învârtea în jurul lui. Apoi nu mai văzu şi nu mai auzi nimic.

Când îşi veni în fire, Phoebus şi Esmeralda erau singuri, aşezaţi pe lada de lemn, lângă lampa datorită căreia arhidiaconul putu să vadă din plin chipurile lor tinere şi patul zdrenţăros din fundul cocioabei.

Lângă pat se afla o fereastră al cărei geam, spart ca o pânză de păianjen ciuruită de ploaie, lăsa să se zărească prin ochiurile-i sfărâmate un colţ de cer şi luna culcată în zare pe o plapumă moale de nori.

Esmeralda era roşie, buimăcită şi tremura toată de emoţie. Lungile ei gene plecate îi umbreau obrajii de purpură. Ofiţerul, spre care ea nu îndrăznea să-şi ridice privirea, radia de bucurie. Fără să-şi dea seama şi cu un gest de-o stângăcie fermecătoare, fata desena cu vârful degetului, pe ladă, linii fără niciun sens şi-şi privea degetul. Picioarele nu i se vedeau, căci capra se ghemuise peste ele.

Căpitanul era îmbrăcat cât se poate de cochet; la guler şi la manşete avea o mulţime de panglici de mare eleganţă pe-atunci.

Prin vâjâitul sângelui care îi zvâcnea în tâmple, dom Claude abia izbuti să audă ce-şi spuneau.

(Nimic mai banal decât o conversaţie între doi îndrăgostiţi. Un fel de „te iubesc” necontenit. Frază muzicală, foarte stearpă şi insipidă pentru indiferenţii care ascultă, când nu e împodobită cu câteva *fiorituri*[104]*.* Dar Claude nu asculta ca un indiferent.)

— Oh!, spunea fata fără să-şi ridice privirea. Nu mă dispreţuiţi, monseniore Phoebus. Simt că ceea ce fac e rău.

— Să te dispreţuiesc, frumoasă copilă?, răspundea ofiţerul cu un aer de galanterie superioară şi distinsă. Eu să te dispreţuiesc? Doamne! Şi pentru ce?

— Pentru că v-am urmat.

— În privinţa asta, frumoasa mea, nu ne înţelegem. Ar trebui nu să te dispreţuiesc, ci să te urăsc.

Fata îl privi speriată:

— Să mă urâţi?! Dar ce-am făcut?

---

[104] Înflorituri (lat.).

— Pentru că te-ai lăsat rugată atâta.

— Vai!, spuse ea. Venind aici, îmi calc un jurământ… N-o să-mi mai găsesc părinţii… Amuleta o să-şi piardă puterea. Dar ce importanţă are? Ce nevoie mai am acum de tată şi de mamă?

Şi, vorbind astfel, îşi aţinti asupra căpitanului privirea ochilor mari, negri şi umezi de bucurie şi de duioşie.

— Să mă ia dracu’ dacă te-nţeleg!, exclamă Phoebus.

Esmeralda rămase tăcută o clipă, apoi o lacrimă îi pică din ochi, un suspin îi ieşi de pe buze şi zise:

— Vai, monseniore, vă iubesc.

În jurul fetei plutea o asemenea mireasmă de castitate, o asemenea vrajă de virtute, încât Phoebus nu se simţi tocmai în largul lui alături de ea. Totuşi, ultimele ei cuvinte îi dădură curaj.

— Mă iubeşti!, rosti el cu mare emoţie în glas şi-şi aruncă braţul pe după talia ţigăncii, căci nu aştepta decât prilejul acesta.

Preotul îl văzu şi încercă cu vârful degetului ascuţişul unui pumnal pe care îl ţinea ascuns în sân.

— Phoebus, continuă ţiganca, desprinzându-şi încetişor mijlocul din mâinile tenace ale căpitanului, eşti bun, eşti generos, eşti frumos. Dumneata m-ai salvat pe mine, care nu sunt decât o biată copilă pierdută printre ţigani. De multă vreme visez un ofiţer care să-mi salveze viaţa. Pe dumneata te visam, înainte de a te cunoaşte, Phoebus al meu. Visul meu avea o uniformă frumoasă, ca a dumitale, o ţinută măreaţă, o spadă. Te numeşti Phoebus; ai un nume frumos. Îţi iubesc numele, îţi iubesc spada. Scoate-o din teacă, Phoebus, ca s-o văd.

— Copilă!, spuse căpitanul şi, zâmbind, trase din teacă spada-i lungă.

Ţiganca privi mânerul, lama, cercetă cu adorabilă curiozitate cifrul gărzii şi sărută spada, zicând:

— Eşti spada unui viteaz. Îmi iubesc căpitanul. Phoebus profită şi de acest prilej ca să depună pe frumosul ei gât aplecat o sărutare care o făcu pe fată să se ridice, roşie ca o cireaşă. În beznă, preotul scrâşni din dinţi.

— Phoebus, spuse ţiganca, lasă-mă să-ţi vorbesc. Plimbă-te un pic, ca să te văd cât eşti de înalt şi să-ţi aud pintenii sunând. Ce frumos eşti!

Căpitanul se ridică în picioare ca să-i facă pe plac, dojenind-o cu un zâmbet de satisfacţie.

— Copilă mai eşti! Nu, zău, frumoaso, m-ai văzut în mare ţinută?

— Vai, nu!, răspunse ea.

— Atunci să vezi frumuseţe!

Phoebus se aşează iar lângă ea, dar mult mai aproape decât înainte.

— Ascultă, draga mea …

Ţiganca îl lovi de câteva ori, uşurel, cu mâna ei frumoasă peste gură, copilăroasă şi nebunatică, plină de graţie şi de veselie.

— Nu, nu, n-am să te-ascult. Mă iubeşti? Vreau să-mi spui dacă mă iubeşti.

— Mă mai întrebi dacă te iubesc, îngerul vieţii mele!, exclamă căpitanul, îngenunchind cu un picior. Trupul meu, sângele meu, sufletul meu, toate sunt ale tale, totul e pentru tine. Te iubesc şi niciodată n-am iubit altă femeie în afară de tine.

Căpitanul repetase de-atâtea ori fraza asta, în atâtea împrejurări asemănătoare, încât o rosti pe nerăsuflate, fără să uite o silabă măcar. La declaraţia lui pătimaşă, ţiganca îşi înălţă privirea-i plină de-o fericire îngerească spre tavanul murdar care ţinea loc de cer.

— Oh!, murmură ea. Iată, în clipa asta mi-ar plăcea să mor! Phoebus găsi „clipa” nimerită să-i fure un nou sărut, care porni să-l chinuiască în colţul său pe nefericitul arhidiacon.

— Să mori!, exclamă căpitanul. Ce tot spui, îngeraşul meu? Dacă tocmai acuma nu-i cazul să trăieşti, atunci Jupiter nu-i decât o haimana! Să mori când începe ceva atât de plăcut! La naiba! Ce glumă! Să nu te mai aud vorbind aşa. Ascultă, draga mea Similar… Esmeralda… Iartă-mă, dar ai un nume atât de sarazin, încât mă încurc mereu în el. E ca un mărăciniş care mă ţintuieşte locului.

— Doamne, rosti biata fată, şi eu care credeam că numele meu e frumos, tocmai fiindcă e neobişnuit! Dar dacă nu-ţi place, aş vrea să-mi spui Goton.

— Ah, să nu plângem pentru atâta lucru, frumoasa mea! E un nume cu care trebuie să se deprindă omul şi-atâta tot. Când o să-l ştiu pe de rost, o să meargă de la sine. Ascultă deci, draga mea Similar, te iubesc cu patimă. Te iubesc cu adevărat, încât e o minune. Cunosc o mititică ce moare de ciudă din pricina asta…

Geloasă, fata îl întrerupse:

— Cine e?

— Ce ne pasă?, spuse Phoebus. Mă iubeşti?

— Oh!… exclamă ea.

— Ei bine, asta-i tot. Ai să vezi cum te iubesc şi eu. Să mă ia Neptunus, tartorul dracilor, dacă n-o să te fac cea mai fericită fiinţă de pe lume. O s-avem o căsuţă drăguţă, a noastră, undeva… Şi-am să-mi pun arcaşii să-ţi defileze pe sub ferestre. Toţi sunt călări şi îi sfidează pe arcaşii căpitanului Mignon. Am printre ei unii înarmaţi cu lănci pentru cosit picioarele cailor duşmani; unii au arbalete cu cric de mână, alţii au mici bombarde. O să te duc la marile parăzi ale parizienilor, la hambarele lui Rully. E ceva măreţ. Optzeci de mii de capete înarmate; treizeci de mii de armuri albe, veste şi cămăşi de zale; şaizeci şi şapte de steaguri ale breslelor; stindardele parlamentului, ale camerei de conturi, ale vistieriei birurilor generale, ale ajutoarelor monetăriei. O bogăţie, ce mai! Am să te duc să vezi leii de la Palatul Regelui, care sunt fiare sălbatice. Toate femeile sunt moarte după ei.

De câteva clipe, fata, absorbită de fermecătoarele ei gânduri, visa la sunetul glasului iubit, fără să mai asculte sensul cuvintelor.

— O, ai să fii fericită!, continuă căpitanul, şi, în acelaşi timp, deschise binişor brâul ţigăncii.

— Ce faci?, sări ea.

Violenţa gestului o trezise din visare.

— Nimic, răspunse Phoebus. Spuneam doar că va trebui să lepezi toaleta asta de nebunatică şi de colţ de stradă

când vei fi cu mine.

— Când voi fi cu tine, Phoebus al meu!, spuse fata cu duioşie.

Şi redeveni tăcută şi visătoare.

Încurajat de blândeţea ei, căpitanul o prinse de talie, fără ca ea să se mai împotrivească, apoi începu să descheie încetişor corsajul bietei copile, şi-i smuci atât de tare bluziţa, încât preotul, gâfâind, văzu cum se iveşte de sub voal umărul gol al ţigăncii, frumos, rotund şi oacheş, ca luna când se iveşte în ceaţa zării.

Fata îl lăsa pe Phoebus să facă ce voia. Părea că nici nu-i observă mişcările. Ochii îndrăzneţului căpitan scânteiau.

Deodată, copila se întoarse spre el şi-i spuse cu o expresie de nesfârşită dragoste:

— Phoebus, fă-mă să cunosc religia ta.

— Religia mea!, exclamă căpitanul, izbucnind în râs. Eu să te învăţ religia mea! Coarne şi tunete! La ce-ţi foloseşte religia mea?

— Pentru căsătoria noastră, răspunse fata.

Pe faţa căpitanului se aşternu o expresie de mirare, amestecată cu dispreţ, nepăsare şi patimă desfrânată.

— Ei, asta-i, făcu el. Dar cine vorbeşte de căsătorie?

Ţiganca păli şi coborî fruntea, tristă.

— Frumoasa mea iubită, continuă Phoebus duios, ce sunt toate prostiile astea? Parcă e mare lucru căsătoria! Devine cineva mai iubitor dacă scuipă latineşte în dugheana unui popă?

Vorbind aşa, cu vocea lui cea mai dulce, se apropie tot mai mult de ţigancă, mâinile lui mângâietoare îşi reluaseră locul în jurul taliei atât de subţiri şi de mlădioase a fetei, privirea i se aprindea din ce în ce mai mult şi totul arăta că domnul Phoebus se apropie vădit de momentul acela când însuşi Jupiter face atâtea prostii, încât bunul Homer e nevoit să cheme un nor în ajutorul lui.

În acest timp, dom Claude vedea tot. Uşa era făcută din doage de butoi pe de-a-ntregul putrezite, care se căscau larg, îngăduind privirii lui de pasăre de pradă să răzbată dincolo. Preotul acesta cu pielea oacheşă şi cu umerii largi,

osândit până acum la aspra castitate monahală, tremura şi fierbea în faţa scenei de dragoste, de noapte şi de voluptate. Tânăra şi frumoasa fată lăsată în voia înflăcăratului căpitan îl făcu să-i curgă plumb topit prin vine. În el se petrecură nişte lucruri cu totul neobişnuite. Privirile i se înfundau, cu o gelozie lascivă, sub toate copcile desfăcute ale corsajului fetei. Cine ar fi zărit în momentul acela chipul nefericitului arhidiacon lipit de doagele răpănoase ar fi fost încredinţat că vede un tigru privind din fundul unei cuşti cum un şacal sfâşie o gazelă. Prin crăpăturile uşii, ochii îi licăreau ca nişte lumânări.

Deodată, Phoebus smulse cu un gest fulgerător bluziţa ţigăncii. Biata copilă, care stătea palidă şi visătoare, se trezi brusc. Apoi se depărta iute de îndrăzneţul ofiţer, privindu-şi sânii şi umerii goi; roşie, năucită şi mută de ruşine, îşi acoperi sânii cu braţele, încercând să şi-i ascundă. Fără flacăra care învăpăia obrajii, ai fi zis, văzând-o atât de tăcută şi de nemişcată, că e o statuie a pudorii. Pleoapele şi le ţinea tot plecate.

Gestul căpitanului scoase la iveală amuleta misterioasă pe care fata o purta la gât.

— Ce-i asta?, întrebă Phoebus, socotind că a găsit pretextul nimerit să se apropie iar de frumoasa fiinţă pe care o speriase.

— N-o atinge!, strigă ea cu însufleţire. E păzitoarea mea. Ea mă va ajuta să-mi găsesc familia, dacă voi rămâne vrednică de asta. Oh, lasă-mă, domnule căpitan! Mama! Sărmana mea mamă! Mamă, unde eşti? Ajutor! Fie-ţi milă, Phoebus! Dă-mi bluziţa!

Phoebus se trase înapoi şi-i spuse rece:

— O, domnişoară, văd bine că nu mă iubiţi!

— Nu-l iubesc?!, strigă nefericita copilă şi, în acelaşi timp, se atârnă cu braţele de gâtul căpitanului, silindu-l să se aşeze lângă ea. Eu nu te iubesc, Phoebus al meu? Răule, vorbeşti aşa ca să-mi sfâşii inima! Hai, ia-mă, ia-mă toată! Fă ce vrei cu mine! Sunt a ta. Nu-mi pasă de amuletă! Nu-mi pasă de mama! Tu îmi eşti mamă, fiindcă te iubesc! Phoebus, Phoebus, iubite, mă vrei? Eu sunt, priveşte-mă. E

micuţa pe care nu vrei s-o alungi, care vine, care vine singură să te caute. Sufletul meu, viaţa mea, trupul meu, fiinţa mea, toate îţi aparţin, căpitanul meu. Ei bine, nu! Să nu ne căsătorim, dacă nu-ţi e pe plac. Şi-apoi, cine sunt eu? O biată fată de pe stradă, pe când tu, Phoebus al meu, tu eşti gentilom. Frumos lucru, într-adevăr! O dansatoare să se mărite cu un ofiţer! Am fost nebună. Nu, Phoebus, nu, am să fiu ibovnica ta, jucăria ta, plăcerea ta, când vei voi, o fată care va fi a ta, căci numai pentru asta sunt făcută; să fiu pângărită, dispreţuită, dezonorată, dar puţin îmi pasă, fiindcă am să fiu iubită. Am să fiu cea mai mândră şi mai veselă dintre femei. Şi când voi fi bătrână sau urâtă, Phoebus, când n-o să mai fiu bună să te iubesc, monseniore, ai să mă rabzi şi-atunci, ca să te slujesc. Altele îţi vor broda eşarfe. Eu, slujnica, o să ţi le îngrijesc. Ai să mă laşi să-ţi lustruiesc pintenii, să-ţi perii tunica, să-ţi curăţ cizmele de călărie. Nu-i aşa, Phoebus, că o să-ţi fie milă de mine? Până atunci, ia-mă! Iată, Phoebus, tot ce vrei e al tău, numai iubeşte-mă! Nouă, ţigăncilor, nu ne trebuie decât atât, aerul şi dragostea.

Vorbind astfel, îşi aruncă braţele în jurul gâtului lui Phoebus şi-l privea de jos în sus, rugătoare, cu un frumos surâs înecat în lacrimi; sânii ei gingaşi se frecau de tunica de postav şi de găitanele aspre; îşi răsucea pe genunchii lui frumosul trup pe jumătate gol. Ameţit, căpitanul îşi lipi buzele arzătoare de minunaţii ei umeri africani. Cu privirea pierdută în tavan, răsturnată pe spate, fata se înfiora fremătând toată sub sărutul lui.

Deodată, deasupra capului lui Phoebus, ea văzu un alt cap, o figură lividă, verde, convulsivă, cu o privire ca de iad. Lângă chipul acesta mai văzu o mână care ţinea un pumnal. Erau chipul şi mâna preotului, care spărsese uşa şi se afla acolo. Phoebus nu putea să-l vadă. La vederea înfricoşătoarei apariţii, fata rămase încremenită, îngheţată, mută, ca o porumbiţă care-şi înalţă privirea în clipa când vulturul se uită în cuibul ei, cu ochii lui rotunzi.

Şi nu izbuti să scoată măcar un ţipăt. Văzu pumnalul coborând spre Phoebus, apoi ridicându-se însângerat.

— Blestem!, gemu căpitanul şi se prăbuşi. Fata leşină.

În clipa când ochii i se închideau, când îşi pierduse aproape cu totul cunoştinţa, i se păru că simte întipărindu-i-se pe buze o atingere de foc, un sărut mai arzător decât fierul înroşit al călăului.

Când îşi veni în simţuri, era înconjurată de soldaţii din strajă. Câţiva dintre ei îl duceau de-acolo pe căpitan, scăldat în sânge. Preotul dispăruse. Fereastra din fundul odăii, care dădea spre apă, era larg deschisă şi soldaţii tocmai luau de-acolo o mantie care se bănuia că fusese a ofiţerului.

Fata auzi vorbindu-se în jurul ei:

— E o vrăjitoare care l-a înjunghiat pe căpitan.

Cartea a opta

1. Talerul preschimbat în frunză uscată

Gringoire şi întreaga Curte a Miracolelor erau cuprinşi de o nelinişte de moarte. De-o lună de zile nu mai ştia nimic despre Esmeralda, lucru care îl mâhnea pe ducele de Egipt şi pe prietenii săi vagabonzi, şi nici despre capră, ceea ce îi sporea durerea lui Gringoire. Ţiganca dispăruse într-o seară, şi de-atunci nu mai dăduse niciun semn de viaţă. Toate cercetările fuseseră zadarnice. Câţiva falşi epileptici îi spuneau lui Gringoire, ca să-i facă în ciudă, că o întâlniseră în seara aceea pe lângă Pont-Michel, cu un ofiţer; dar soţul acesta după moda ţigănească era un filosof neîncrezător şi, de altfel, ştia mai bine ca oricine cât de pură era soţia lui. Putuse să-şi dea seama ce pudoare de neclintit rezulta din cele două virtuţi combinate, a talismanului şi a ţigăncii, şi calculase matematic rezistenţa acestei castităţi la pătrat. În privinţa aceasta era deci liniştit.

De aceea nu putea să-şi explice dispariţia Esmeraldei, care îl îndurera adânc. Gringoire ar fi slăbit din pricina ei, dacă i-ar fi fost posibil. Din pricina dispariţiei uitase de toate, până şi de gusturile lui literare, până şi de marea lui lucrare *De figuribus regularibus et irregularibus* pe care socotea s-o tipărească de îndată ce avea să facă rost de bani. (Căci trăncănea întruna despre tipar de când văzuse *Didascalon-ul* lui Hugues de Saint-Victor imprimat cu faimoasele caractere ale lui Vindelin de Spire.)

Într-o zi, pe când trecea mâhnit prin faţa turnuleţului justiţiei criminale, Gringoire văzu lume adunată la una din uşile Palatului de Justiţie.

— Ce se petrece înăuntru?, îl întrebă pe un tânăr care tocmai ieşea.

— Habar n-am, domnule, răspunse tânărul. Cică e judecată o femeie care a ucis un jandarm. Fiindcă se pare

că ar fi şi o vrăjitorie la mijloc, episcopul şi tribunalul bisericesc au intervenit în proces, iar frate-meu, care e arhidiacon de Josas, nu mai iese de-acolo. Doream să-i vorbesc, dar n-am putut pătrunde până la el, din cauza mulţimii, ceea ce mă necăjeşte grozav, căci am nevoie de bani.

— Vai, domnule, zise Gringoire, tare aş vrea să vi-i pot împrumuta eu, dar dacă nădragii mi-s găuriţi, nu banii sunt de vină.

Poetul nu îndrăzni să-i spună tânărului că-l cunoştea pe frate-său arhidiaconul, pe la care nu mai trecuse de când cu scena din biserică, neglijenţă care îl stânjenea.

Studentul îşi văzu de drum şi Gringoire se luă după mulţimea care urca scara Sălii Mari. Era convins că nu există nimic mai bun ca să-i alunge tristeţea decât un proces criminal, într-atât sunt judecătorii, de obicei, de-o prostie care stârneşte veselia. Mulţimea în care se amestecase mergea şi se înghiontea în tăcere. După un tropăit lent şi insipid printr-un lung culoar mohorât care şerpuia prin palat ca şi cum ar fî fost canalul intestinal al vechii clădiri, Gringoire ajunse lângă o uşă joasă ce dădea într-o sală, unde statura lui înaltă îi îngădui să vadă peste capetele în necontenită mişcare ale gloatei.

Sala era vastă şi întunecoasă, ceea ce o făcea să pară şi mai vastă. Amurgea, şi ferestrele lungi, ogivale, nu mai lăsau să pătrundă decât o rază palidă ce se stingea înainte de-a atinge bolta, enorm amestec de lemn sculptat ale cărui mii de figuri păreau că se mişcă nedesluşit în întuneric. Ici-colo, pe mese, fuseseră aprinse câteva lumânări care îşi răsfrângeau razele pe capetele grefierilor îngropaţi în hârţoage. Partea din faţă a sălii era ocupată de mulţime; la dreapta şi la stânga se aflau magistraţii, aşezaţi la mese; în fund, pe o estradă, se aflau deja numeroşi judecători cu feţe împietrite şi sinistre, ale căror ultime rânduri se pierdeau în beznă. Pereţii erau presăraţi cu nenumărate flori de crin. Deasupra judecătorilor se desluşea vag un crucifix mare şi se vedeau pretutindeni suliţe şi halebarde pe vârfurile cărora pâlpâirea lumânărilor

punea puncte de foc.

— Domnule, îl întrebă Gringoire pe un om de lângă el, cine sunt persoanele acelea rânduite colo, ca episcopii în sobor?

— Domnule, spuse vecinul, la dreapta se află consilierii Sălii Mari, iar la stânga consilierii de anchetă; cei în robe negre sunt maeştri, cei în robe roşii *messiri.*

— Şi colo, deasupra lor, continuă Gringoire, cine e grăsanul ăla roşcovan care asudă?

— E domnul preşedinte.

— Şi oile alea din spatele lui?, urmă Gringoire, care, după cum am mai spus, nu îndrăgea deloc magistratura, poate din pricina ciudei păstrate împotriva Palatului de Justiţie de când cu dramatica lui păţanie.

— Sunt domnii raportori ai Casei Regelui.

— Şi maimuţoiul din faţa lui?

— E domnul grefier al curţii parlamentului.

— Şi la dreapta, crocodilul ăla?

— E maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui.

— Şi la stânga, cotoiul ăla negru?

— E maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii, cu domnii din tribunalul bisericesc.

— Nu zău, domnule, spuse Gringoire, şi ce fac toţi oamenii ăştia aici?

— Judecă.

— Pe cine judecă? Nu văd niciun acuzat.

— Judecă o femeie, domnule. Deocamdată nu poţi s-o vezi, fiindcă-i întoarsă cu spatele spre noi şi ne e ascunsă de mulţime. Uite-o colo, unde vezi un grup de halebarde.

— Ce au cu femeia?, întrebă Gringoire. Ştii cum o cheamă?

— Nu, domnule. Abia am sosit şi eu. Bănuiesc doar că e vorba de vrăjitorie, fiindcă asistă la proces tribunalul bisericesc.

— Nu zău!, spuse filosoful nostru. O să-i vedem pe toţi magistraţii mâncând carne de om. E şi ăsta un spectacol ca oricare altul.

— Domnule, observă vecinul, nu găsiţi că maestrul Jacques Charmolue pare foarte blând?

— Hm!, răspunse Gringoire. Nu mă încred într-o blândeţe cu nările lipite şi cu buzele subţiri.

Aici, ceilalţi vecini îi siliră să tacă pe cei doi vorbăreţi. Se asculta o mărturie importantă.

— Monseniorilor, spunea în mijlocul sălii o bătrână a cărei faţă dispărea într-atâta sub veşminte, încât ai fi zis că-i un morman de zdrenţe în mişcare, monseniorilor, lucrul e adevărat, pe cât e de adevărat că eu sunt Falourdel, care locuiesc de patruzeci de ani pe podul Saint-Michel şi plătesc la timp chiria şi birurile, cu uşa peste drum de casa lui Tassin-Caillart, vopsitorul, care vine în susul apei. Sunt o biată babă acum, dar am fost fată frumoasă la vremea mea, monseniorilor! Şi de câteva zile mi se tot spunea: „Falourdel, nu mai toarce atâta seara, că diavolului îi place să scarmene cu coarnele lui fuiorul babelor. Călugărul-ursuz, care anul trecut sălăşluia spre Temple, nu încape îndoială că anul ăsta dă târcoale prin Cité. Falourdel ia seama să nu-ţi bată la uşă”. Într-o seară, pe când torceam, bate cineva la uşă. Întreb cine e. Intră doi bărbaţi, un negru şi un ofiţer frumos. Negrului nu i se vedeau decât ochii ca doi tăciuni aprinşi. Restul, numai mantie şi pălărie. Şi-mi zic ei: „Odaia Sfintei Marta”. Asta e odaia mea de sus, domnilor, cea mai curată din câte am. Şi-mi dau un taler. Eu pun talerul în sertar şi zic: „O să-mi cumpăr cu el burtă de la zahanaua Gloriette”. Urcăm. Când ajungem în odaia de sus, pe când eu mă întorceam cu spatele, omul negru a pierit. Asta m-a cam mirat. Ofiţerul, care era chipeş ca un boier de viţă, coboară cu mine. Şi iese. Dar n-apuc bine să torc un fel de scul, când se întoarce cu o fată frumoasă, o păpuşă care ar fi strălucit ca soarele dacă ar fi fost frezată. Fata avea cu ea un ţap, un ţap mare, negru sau alb, nu mai ştiu. Asta mă pune pe gânduri. Fata, nu-i treaba mea, dar ţapul… Nu-mi plac animalele astea, fiindcă au barbă şi coarne. Seamănă a om şi miroase a sâmbătă. Totuşi nu zic nimic. Aveam talerul! E drept, nu-i aşa, domnule judecător? Duc fata şi căpitanul în odaia de sus şi-i las singuri, adică cu

ţapul. Cobor şi mă apuc iar de tors. Casa mea, trebuie să vă spun, are un parter şi-un etaj, şi că pe din dos dă spre fluviu, ca toate casele de pe pod, iar fereastra de la etaj, ca şi cea de jos, se deschide spre apă. Aşadar, m-am apucat să torc. Şi nu ştiu de ce mă tot gândeam la călugărul-ursuz pe care ţapul mi-l tot amintea, şi-apoi fata cea frumoasă era înţolită cam sălbatic. Deodată, aud de sus cum ţipă cineva, cum cade ceva pe podea şi cum fereastra se deschide. Dau fuga la fereastra mea, care e dedesubt, şi văd cum îmi trece pe dinaintea ochilor ceva negru care pică în apă. Era o stafie îmbrăcată în preot. La lumina lunii am văzut-o cât se poate de bine. Înota spre Cité. Atunci, tremurând toată, am chemat straja. Domnii din patrulă intră şi chiar din prima clipă, fără să ştie despre ce-i vorba, cum erau cam cu chef, m-au bătut. Le-am explicat. Urcăm, şi ce găsim? Biata mea odaie plină de sânge, căpitanul întins cât era de lung, cu un pumnal în gât, fata făcând pe moarta şi ţapul speriat. „Bun, mi-am zis eu, două săptămâni o să tot frec la podea. Şi-o să trebuiască s-o râcâi, şi-o să fie greu de tot.” L-au dus de-acolo pe ofiţer, bietul băiat! Şi pe fată, mototolită ca vai de ea. Dar staţi. Cel mai rău e că a doua zi, când am vrut să-mi iau talerul ca să-mi cumpăr burtă, am găsit în locul lui o frunză uscată.

Bătrâna tăcu. Un murmur de groază trecu prin public.

— Stafia, ţapul, toate astea miros a vrăjitorie, spuse un vecin de-al lui Gringoire.

— Şi frunza uscată!, adăugă altul.

— Fără doar şi poate că e o vrăjitorie care are legături cu călugărul-ursuz, ca să-i prade pe ofiţeri, vorbi un al treilea.

Cât despre Gringoire, nici el nu era departe de a socoti totul laolaltă ca fiind înspăimântător şi vrednic de crezare.

— Femeie Falourdel, rosti măreţ domnul preşedinte, nu mai ai nimic de spus justiţiei?

— Nu, monseniore, răspunse bătrâna, doar că în raport casa mea a fost numită cocioabă strâmbă şi împuţită, ceea ce e o ocară. Casele de pe pod nu arată prea grozav, fiindcă sunt înţesate de lume, dar cu toate astea măcelarii

ţin să locuiască în ele, ei care sunt oameni bogaţi şi au neveste frumoase, foarte curate.

Magistratul pe care Gringoire îl asemuise cu un crocodil se ridică:

— Linişte!, ceru el. Îi rog pe domnii să nu piardă din vedere că asupra acuzatei s-a găsit un pumnal. Femeie Falourdel, ai adus frunza uscată în care s-a transformat talerul dat de diavol?

— Da, domnule, spuse ea, am găsit-o. Iat-o!

Un aprod îi înmâna frunza uscată crocodilului, care făcu un semn lugubru din cap şi o trecu preşedintelui, care o trimise procurorului regal la curtea bisericii, în aşa fel încât frunza făcu ocolul sălii.

— E o frunză de mesteacăn, spuse maestrul Jacques Charmolue. O nouă dovadă de vrăjitorie.

Un consilier luă cuvântul.

— Martoră, doi bărbaţi au urcat odată cu dumneata. Omul negru, pe care l-ai văzut mai întâi pierind şi apoi înotând în Sena, îmbrăcat în veşminte preoţeşti, şi ofiţerul. Care din doi ţi-a dat talerul?

Bătrâna se gândi o clipă şi spuse:

— Ofiţerul.

În rândurile publicului se stârni rumoare. „Ah!”, gândi Gringoire. „Asta îmi clatină convingerea.” În acest timp, maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui, interveni din nou:

— Vă reamintesc, domnilor, că în depoziţia luată la căpătâiul său, ofiţerul asasinat, declarând că, în momentul când omul negru îl acostase, lui îi trecuse vag prin minte că s-ar putea foarte bine să fie călugărul-ursuz, mai adăugă că stafia l-a îndemnat stăruitor să se întâlnească cu acuzata şi, la observaţia lui, a căpitanului, că n-are bani, i-a dat un taler numitului ofiţer ca să-i plătească femeii Falourdel. Deci talerul e o monedă a diavolului.

Observaţia aceasta concludentă păru să risipească toate îndoielile lui Gringoire şi a altor sceptici din public.

— Domnii au dosarul pieselor, adăugă avocatul regelui, aşezându-se, şi pot consulta spusele lui Phoebus de

Châteaupers.

La auzul acestui nume, acuzata se ridică. Pe deasupra mulţimii i se zărea capul. Gringoire, înspăimântat, o recunoscu pe Esmeralda.

Ţiganca era palidă; părul ei, altădată atât de graţios împletit şi împodobit cu ţechini, îi cădea răvăşit pe umeri; buzele îi erau vinete; ochii, înfundaţi în orbite, te înspăimântau.

— Phoebus!, rosti ea, rătăcită. Unde e? O, domnilor! Înainte de a mă ucide, fie-vă milă, spuneţi-mi dacă mai trăieşte!

— Taci, femeie!, răspunse preşedintele. Asta nu-i treaba noastră.

— Oh! Fie-vă milă, spuneţi-mi dacă mai e viu!, continuă ţiganca, împreunându-şi frumoasele ei mâini slăbite; şi se auziră lanţurile tremurând de-a lungul rochiei.

— Ei bine, zise avocatul regelui, e pe moarte. Eşti mulţumită? Nefericita recăzu pe scăunelul ei, fără glas, fără lacrimi, albă ca ceara.

Preşedintele se aplecă spre un om aflat la picioarele lui, care purta o bonetă aurie şi-o robă neagră, un lanţ de gât şi o varga în mână.

— Aprod, introdu a doua acuzată.

Toate privirile se întoarseră spre o uşiţă care, spre marea emoţie a lui Gringoire, se deschise şi lăsă să intre o capră frumoasă, cu coarnele şi copitele poleite. Elegantul animal se opri o clipă în prag, întinzând gâtul ca şi cum s-ar fi aflat pe vârful unei stânci şi-ar fi avut în faţă zarea nesfârşită. Deodată o zări pe ţigancă şi, sărind peste masa şi peste capul unui grefier, ajunse din două salturi la genunchii ei. Apoi se aşeză graţioasă pe picioarele stăpânei, cerşindu-i un cuvânt sau o mângâiere; dar acuzată rămase nemişcată şi biata Djali n-avu parte nici măcar de-o privire.

— Ia te uită, e chiar ticălosul de animal!, zise bătrâna Falourdel. Le recunosc prea bine pe-amândouă!

Jacques Charmolue interveni:

— Dacă domnii doresc, vom proceda la interogatoriul

caprei, într-adevăr, Djali era a doua acuzată. Nimic mai firesc pe-atunci decât un proces de vrăjitorie intentat unui animal. În dările de seamă ale justiţiei din anul 1466 se găseşte, printre altele, un amănunt curios cu privire la cheltuielile procesului intentat lui Brillet-Soulart şi scroafei sale, executaţi pentru nelegiuirea lor, la Corbeil. Totul se afla înscris acolo, costul gropilor pentru scroafa, cele cinci sute de braţe de vreascuri luate din Port-Morsant, cele trei ocale de vin şi de pâine, hrana de pe urmă a osânditei, împărţită frăţeşte cu călăul, ba chiar şi cele unsprezece zile de pază şi de hrană a scroafei, a câte opt dinari parizieni fiecare. Uneori se mergea şi mai departe, dincolo de animale. Capitularele lui Carol cel Mare şi ale lui Ludovic cel Bun aplicau pedepse grave fantomelor învăpăiate care îşi permiteau să apară în văzduh.

Între timp, procurorul curţii bisericeşti strigase:

— Dacă demonul care posedă această capră şi care a rezistat la toate slujbele pentru alungare stăruie în vrăjile lui, dacă înspăimântă cu ele tribunalul, îl prevenim că vom fi siliţi să cerem împotrivă-i ştreangul sau rugul.

Gringoire simţi fruntea acoperindu-i-se de o sudoare rece. Charmolue luă de pe masă tamburina cu clopoţei a ţigăncii şi, întinzând-o într-un anumit fel, întrebă capra:

— Cât e ceasul?

Djali îl privi cu ochi inteligenţi, ridică piciorul poleit şi lovi cu el de şapte ori în podea. Era într-adevăr ora şapte. Un fior de spaimă străbătu mulţimea.

Gringoire nu se mai putu stăpâni.

— Se nenoroceşte!, strigă el cu glas tare. Vedeţi bine că nu ştie ce face.

— Tăcere, gloată din fundul sălii!, spuse acru aprodul. Jacques Charmolue, mânuind în acelaşi fel tamburina, o făcu pe capră să execute multe alte năzbâtii, cu privire la zi, lună şi an etc., la care cititorul a mai fost martor. Şi, printr-o iluzie optică proprie dezbaterilor judiciare, aceiaşi spectatori care poate că aplaudaseră nu o dată pe la răspântii nevinovatele jocuri ale căpriţei Djali, aici, sub bolţile Palatului de Justiţie, se înspăimântau de ele. Hotărât

lucru, capra era diavolul.

Lucrurile se înrăutăţiră şi mai abitir când procurorul regelui, golind pe podea un anumit săculeţ de piele plin cu litere mobile, pe care capra îl avea la gât, Djali fu văzută scoţând cu copita din alfabetul amestecat numele fatal: Phoebus. Vrăjile cărora le căzuse pradă căpitanul păreau neîndoielnic demonstrate şi, în ochii tuturor, ţiganca, încântătoarea dansatoare care uimise de-atâtea ori trecătorii cu graţia ei, nu mai era acum decât un vampir înspăimântător.

De altfel, ea nu dădea niciun semn de viaţă. Nici drăgălaşele năzbâtii ale sărmanei Djali, nici ameninţările tribunalului, nici blestemele înăbuşite ale publicului nu mai ajungeau până la ea.

Ca s-o trezească, trebui ca un sergent să o zgâlţâie fără milă, iar preşedintele să ridice solemn glasul.

— Fată, eşti de neam ţigănesc, dedată vrăjitoriei. În complicitate cu capra vrăjită, implicată în proces, în noaptea de 29 martie a acestui an ai lovit şi înjunghiat cu pumnalul, în înţelegere cu puterile întunericului, cu ajutorul vrăjilor şi al descântecelor, un căpitan de arcaşi din escorta regelui, Phoebus de Châteaupers. Tot nu vrei să recunoşti?

— E îngrozitor!, strigă fata, ascuzându-şi obrazul în palme. Phoebus, dragul meu! Oh! E un iad!

— Tot nu vrei să recunoşti?, întrebă rece procurorul.

— Mă mai şi întrebaţi!, spuse ea cu glas cumplit şi se ridică, iar ochii îi scânteiau.

Preşedintele continuă direct:

— Atunci cum explici faptele de care eşti acuzată? Ea răspunse cu glasul frânt:

— Am mai spus-o. Nu ştiu. Este un preot. Un preot pe care nu-l cunosc. Un preot infernal care mă urmăreşte!

— Întocmai, zise judele. Călugărul-ursuz.

— O, domnilor! Fie-vă milă! Nu sunt decât o biată fiică…

— A Egiptului, completă judele.

Maestrul Jacques Charmolue luă cuvântul, cu blândeţe: – Dată fiind încăpăţânarea dureroasă a acuzatei, cer punerea ei la tortură.

— Se admite, spuse preşedintele.

Nefericita se cutremură. Dar se ridică totuşi la porunca halebardierilor şi porni cu paşi destul de hotărâţi, precedată de Charmolue şi de preoţii tribunalului bisericesc, între două rânduri de halebarde, spre o uşă de mărime mijlocie care se deschise brusc şi se închise în urma ei, ceea ce îi făcu mâhnitului Gringoire impresia unei guri oribile care o înghiţise.

După dispariţia ţigăncii, se auzi un behăit jalnic. Era căpriţa care plângea.

Audierea fu suspendată. Unui consilier care îşi îngăduise să observe că domnii erau obosiţi şi că ar avea prea mult de aşteptat până la sfârşitul torturii, preşedintele îi răspunse că un magistru trebuie să ştie să se jertfească pentru îndatoririle sale.

— Ce neplăcută şi supărătoare e nemernica asta, care te face să o supui la cazne, când noi n-am luat încă masa!, spuse un bătrân judecător.

2. Urmarea talerului preschimbat în frunză uscată

După ce urcă şi coborî câteva trepte prin coridoare atât de întunecate, încât trebuia luminate cu lampa în plină zi, Esmeralda, continuând a fi înconjurată de alaiul ei lugubru, fu împinsă de sergenţii palatului într-o încăpere sinistră, încăperea, de formă rotundă, ocupa parterul unuia din marile turnuri care mai străpung încă, în veacul nostru, stratul de clădiri moderne cu care noul Paris l-a acoperit pe cel vechi. Cavoul acesta n-avea nicio fereastră, nicio altă deschidere în afară de uşa joasă şi închisă, alcătuită dintr-o enormă tăblie de fier. Totuşi, lumina nu-i lipsea. În grosimea zidului era clădit un cuptor. Acolo ardea un foc zdravăn, care umplea cavoul cu lumina flăcărilor lui roşii, lipsind de orice strălucire o biată lumânare pusă într-un ungher. Grilajul de fier folosit pentru închiderea cuptorului era ridicat în momentul acela şi nu lăsa să se vadă, la gura focarului care arunca văpăi pe zidul întunecat, decât capătul de jos al zăbrelelor, ca un şir de dinţi negri, ascuţiţi şi rari, din care pricină întregul cuptor semăna cu botul unui balaur din basme care scuipă foc. La lumina ce se răspândea de acolo, acuzata văzu de jur-împrejurul încăperii nişte unelte îngrozitoare al căror rost nu-l pricepea. La mijloc zăcea o saltea de piele pusă aproape pe jos; pe salteaua asta atârna o chingă cu cataramă, legată de-o verigă de aramă pe care o muşca un monstru cârn, sculptat în cheia de boltă. Cleşti, pense, fiare de plug late umpleau interiorul cuptorului şi se roşeau de-a valma pe cărbuni. Lumina însângerată a focarului lumina în toată încăperea un amestec de lucruri îngrozitoare.

Iadul acesta se numea simplu camera de tortură.

Pe pat stătea întins leneş Pierrat Torterue, schingiuitorul oficial. Ajutoarele lui, doi pitici cu feţe pătrate, cu şorţuri de piele, cu nădragi de pânză mişcau fiarele pe cărbuni.

Biata fată încercase zadarnic să-şi recapete curajul. Pătrunzând în camera aceasta, se cutremură de groază.

Sergenţii din paza palatului se aşezară de o parte, preoţii tribunalului bisericesc de cealaltă parte. Un grefier, cele trebuitoare pentru scris şi o masă se aflau într-un colţ. Maestrul Jacques Charmolue se apropie de ţigancă, cu un zâmbet foarte blând:

— Dragă copilă, stărui deci să negi?

— Da, răspunse ea cu glas stins.

— Atunci, vorbi iar Charmolue, o să fie tare neplăcut pentru noi să te interogăm cu mai multă insistenţă decât am dori. Fii bună şi aşează-te pe patul acesta. Jupâne Pierrat, fă-i loc domnişoarei şi închide uşa.

Pierrat se ridică bombănind.

— Dacă închid uşa, o să mi se stingă focul.

— Atunci las-o deschisă, dragul meu, se învoi Charmolue. În acest timp, Esmeralda rămăsese în picioare. Patul de piele pe care se zvârcoliseră atâţia nenorociţi o înspăimânta. Groaza îi îngheţa măduva în oase. Fata stătea acolo, încremenită de spaimă. La un semn al lui Charmolue, cele două ajutoare o luară şi o culcară pe pat. Ei nu-i făcură niciun rău, dar când se atinseră de ea, când pielea patului o atinse, Esmeralda simţi cum îi năvăleşte tot sângele în inimă. Şi aruncă o privire rătăcită în jurul camerei. I se părea că vede cum se mişcă şi cum vin de pretutindeni spre ea, ca să i se caţere pe trup, s-o muşte şi s-o ciupească toate uneltele acelea diforme de tortură, care, prin feluritele instrumente văzute până atunci, i se păreau că sunt ceea ce sunt liliecii, miriapodele şi păianjenii printre insecte şi păsări.

— Unde e medicul?

— Aici, răspunse o robă neagră, pe care ea n-o observase până atunci.

Esmeralda se înfiora.

— Domnişoară, continuă glasul mângâietor al procurorului la curtea bisericii, te întreb pentru a treia oara: stărui să negi faptele pentru care eşti acuzată?

De data aceasta, ea nu putu decât să facă un semn cu capul. Nu mai avea glas.

— Stărui?, spuse Jacques Charmolue. Atunci sunt tare

mâhnit, dar trebuie să-mi fac datoria.

— Domnule procuror al regelui, zise brusc Pierrat, cu ce începem?

Charmolue şovăi o clipă, cu aerul nehotărât al unui poet care caută o rimă.

— Cu gheata, spuse el, în sfârşit.

Nefericita se simţi atât de părăsită de Dumnezeu şi de oameni, încât lăsă să-i cadă capul în piept, ca un lucru inert, lipsit de orice dram de vigoare.

Schingiuitorul şi medicul se apropiară de ea, amândoi odată. În acelaşi timp, cele două ajutoare începură să scotocească în hidosul lor arsenal.

La zornăitul fiarelor îngrozitoare, biata copilă tresări ca o broască moartă care ar fi fost galvanizată.

— Oh!, murmură ea atât de încet, încât nimeni n-o auzi. O, Phoebus, dragul meu!

Apoi se cufundă iar în nemişcarea şi în tăcerea ei de marmură. Priveliştea aceasta ar fi sfâşiat orice inimă în afară de inimile judecătorilor. S-ar fi zis că un biet suflet păcătos e judecat de Satana, la poarta roşie a iadului. Trupul nenorocit de care avea să se prindă groaznicul furnicar al ferăstraielor, roţilor şi scaunelor de tortură, fiinţa pe care aveau s-o mânuiască braţele aspre ale călăilor şi ale cleştilor era deci făptura aceasta blândă, albă şi fragilă. Biet bob de mei osândit de justiţia omenească să fie măcinat de înspăimântătoarele pietre ale torturii.

Între timp, mâinile aspre ale ajutoarelor lui Pierrat Torterue îi dezgoliră cu brutalitate piciorul încântător, piciorușul care de atâtea ori îi fermecase cu drăgălăşenia şi frumuseţea lui pe trecători, la răspântiile Parisului.

— Păcat!, bombăni schingiuitorul, privind formele atât de graţioase şi de delicate.

Dacă arhidiaconul ar fi fost de faţă, cu siguranţă că şi-ar fi amintit în clipa aceea de simbolul său cu păianjenul şi cu musca. Apoi curând, nefericita văzu, prin norul care i se aşternea peste ochi, apropiindu-se gheata; curând îşi văzu piciorul prins între scândurile ferecate, dispărând sub groaznicul aparat. Atunci, spaima o făcu să-şi recapete

puterile.

— Scoateţi-mi-o!, strigă ea cu însufleţire. Şi, ridicându-se despletită: Fie-vă milă!

Nefericita vru să se repeadă jos din pat, ca să se arunce la picioarele procurorului regal, dar piciorul fiindu-i prins în blocul greu făcut din stejar şi fier se prăbuşi peste gheată ca o albină cu plumb pe aripi.

La un semn al lui Charmolue, schingiuitorii o puseră din nou pe pat şi două mâini mari potriviră peste mijlocul ei subţire cureaua care atârna din tavan.

— Te întreb pentru ultima oară: mărturiseşti faptele de care eşti învinovăţită?, spuse Charmolue, cu o netulburată blândeţe.

— Sunt nevinovată.

— Atunci, domnişoară, cum explici ce ţi s-a pus în seamă?

— Vai, monseniore, nu ştiu!

— Aşadar, negi.

— Totul.

— Începeţi, îi spuse Charmolue lui Pierrat.

Pierrat răsuci mânerul cricului, gheata se strânse şi nefericita scoase unul din ţipetele acelea cumplite care nu pot fi descrise în nicio limba omenească.

— Opreşte!, îi porunci Charmolue lui Pierrat. Mărturiseşti?, o întrebă el pe ţigancă.

— Totul!, strigă nefericita. Mărturisesc! Mărturisesc! Fie-vă milă!

Înfruntând tortura, Esmeralda nu-şi calculase forţele. Biata copilă a cărei viaţă fusese până atunci atât de veselă, atât de suavă, atât de dulce, se pomenise doborâtă de prima durere.

— Omenia mă obligă să-ţi spun, vorbi procurorul regelui, că, mărturisind, te-aşteaptă moartea.

— Aşa nădăjduiesc şi eu, zise fata.

Şi recăzu pe patul de piele, aproape moartă, frântă în două, atârnând de cureaua legată peste piept.

— Sus, frumoaso, sprijină-te un pic!, spuse maestrul Pierrat, ridicând-o. Parcă ai fi oaia de aur de la gâtul

domnului de Bourgogne.

Jacques Charmolue ridică glasul:

— Grefier, scrie. Tânără ţigancă, mărturiseşti că ai luat parte la ospeţe, sabaturi şi blestemăţii ale iadului, cu larvele, mascaţii şi vampirii? Răspunde!

— Da, spuse ea, atât de încet, încât cuvintele i se pierdură în răsuflare.

— Mărturiseşti că ai văzut berbecul pe care Belzebut îl face să apară în văzduh ca să adune duhurile la sabat şi care nu e văzut decât de vrăjitori?

— Da.

— Mărturiseşti că te-ai închinat capetelor lui Bofomet, idolilor spurcaţi ai templierilor?

— Da.

— Că ai avut legături cu diavolul sub forma unei capre domestice, adăugată la proces?

— Da.

— În sfârşit, recunoşti şi mărturiseşti că, cu ajutorul demonului şi al strigoiului numit îndeobşte călugărul-ursuz, în noaptea de douăzeci şi nouă martie a acestui an ai lovit şi ucis un căpitan numit Phoebus de Châteaupers?

Copila îşi ridică spre magistrat ochii mari şi ficşi şi răspunse, parcă fără să ştie ce spune, fără să se cutremure şi fără să se înfioare:

— Da.

Era vădit că totul se frânsese în ea.

— Scrie, grefier, spuse Charmolue.

Şi adresându-se schingiuitorilor:

— Deţinuta să fie dezlegată şi adusă la audiere.

Când deţinuta fu descălţată, procurorul de la curtea bisericii îi cercetă piciorul încă amorţit de durere.

— Lasă, spuse el, nu-i cine ştie ce rană. Ai ţipat la timp. Ai mai putea încă să dansezi, frumoaso!

Apoi, întorcându-se spre acoliţii săi din tribunalul bisericesc:

— Justiţia e, în sfârşit, luminată! Asta uşurează, domnilor! Domnişoara o să dea mărturie că am lucrat cu toată blândeţea posibilă.

3. Sfârşitul talerului preschimbat în frunză uscată

Când Esmeralda, palidă şi şchiopătând, reintră în sala de audiere, un murmur general de plăcere o întâmpină. Din partea publicului, murmurul însemna sentimentul nerăbdării satisfăcute, încercat la teatru după ultima pauză a piesei, când cortina se ridică şi când, în sfârşit, piesa reîncepe. Din partea judecătorilor, însemna speranţa că în curând vor putea lua masa. Căpriţa behăi şi ea de bucurie. Şi vru să alerge spre stăpână-sa, dar o priponiră de o bancă.

Se înnoptase de-a binelea. Lumânările, al căror număr nu fusese sporit, aruncau o lumină atât de sărăcăcioasă, încât pereţii sălii nu se mai desluşeau. Întunericul învăluia toate obiectele într-un fel de ceaţă din care abia dacă răsăreau câteva feţe nepăsătoare de judecători. Vizavi de ei, la capătul lungii săli, se putea vedea un punct alb şi nedesluşit, detaşându-se pe fondul întunecat. Era acuzata.

Ţiganca se târâse până la locul ei. Charmolue, după ce se instala măreţ în scaun, se ridică şi spuse fără a lăsa să răzbată prea mult trufia succesului obţinut:

— Acuzata a recunoscut totul.

— Fată ţigancă, vorbi preşedintele, ţi-ai recunoscut toate faptele de magie, de prostituţie şi de asasinat săvârşite asupra lui Phoebus de Châteaupers?

Esmeraldei i se strânse inima. Oamenii o auziră plângând în întuneric.

— Am recunoscut tot ce vreţi, răspunse ea cu glas stins, dar ucideţi-mă repede!

— Domnule procuror al regelui la curtea bisericii, spuse preşedintele, sala e gata să vă asculte rechizitoriul.

Maestrul Charmolue scoase la iveală un caiet cât toate zilele şi începu să citească, cu gesturi largi şi cu accentuarea exagerată a pledoariei, o cuvântare în latineşte, în care toate dovezile procesului se eşafodau în perifraze ciceroniene flancate de citate din Plaut, comicul

său favorit. Regretăm că nu putem oferi cititorilor bucata aceasta remarcabilă. Oratorul o debita cu o gesticulaţie minunată. Nici n-apucase bine să-şi termine introducerea, că sudoarea îi şi năpădise fruntea, iar ochii îi ieşeau din cap. Deodată, în mijlocul unei figuri de stil, procurorul se întrerupse şi privirea lui, de obicei destul de blândă, ba chiar destul de nătângă, deveni fulgerătoare.

— Domnilor, strigă el (de data aceasta în franţuzeşte, căci n-avea cuvintele scrise în caiet), Satana e atât de amestecat în procesul acesta, încât iată-l că asistă la dezbaterile noastre şi-şi bate joc de măreţia lor. Priviţi!

Vorbind astfel, arăta cu mâna spre căpriţă, care, când îl văzuse pe Charmolue gesticulând, crezuse într-adevăr că trebuie să facă şi ea la fel şi se aşezase în coadă, imitând cât putea mai bine, cu picioarele de dinainte şi cu căpşorul ei bărbos, pantomima patetică a procurorului regal la curtea bisericii. Acesta era, după cum ne amintim, unul din talentele ei cele mai plăcute. Incidentul, ultima dovadă, avu mare efect. Picioarele căpriţei fură legate, iar procurorul îşi reluă firul elocvenţei.

Cuvântarea fu lungă, dar cu o încheiere admirabilă. Iată-i ultima frază; să i se adauge însă glasul răguşit şi gestul obosit al maestrului Charmolue:

— *Idea, Domini, corarn stryga demonstrata, crimine patente, intentione, criminis existente, în nomine sanctae ecclesiae Nostrae-Dominae Parisiensis, quae est în saisina habendi omniimodam altam et bassam justitiam în illa hac intemerata Civitatis insula, tenore praesentium declaramus nos requière, primo, aliquandam pecuniariam indemnitatem; secundo, amendationem honorabilem anteportalium maximum Nostrae-Dominae ecclesiae cathedralis; tertio, sententiam în virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu în trivio vulgariter dicto la Grève, seu în insula exeunte în fluvio Sequanae, juxte pointam jardini regalis, executatae sint!*[105]

---

[105] Aşadar, domnilor, vrăjitoria fiind dovedită, crima evidentă, intenţia de crimă existentă, declarăm că, în numele sfintei biserici Notre-Dame din Paris, care are, împotriva acestei

Procurorul îşi puse apoi iar boneta pe cap şi se aşeză.

— Eheu!, oftă Gringoire, adânc mâhnit. *Bassa latinitas!* Un alt bărbat în robă neagră se ridica lângă acuzată.

Era avocatul ei. Judecătorii, flămânzi, începură să tremure.

— Avocat, fii scurt!, zise preşedintele.

— Domnule preşedinte, începu avocatul, fiindcă pârâta şi-a mărturisit crima, nu mai am să le spun decât un cuvânt domniilor lor. Iată un text din legea salică: „Dacă un vampir a mâncat un om şi s-a dovedit că aşa este, va plăti o amendă de opt mii de dinari, care fac două sute de monede de aur. Rog tribunalul să-mi condamne clienta la amendă”.

— Text abrogat, spuse avocatul extraordinar al regelui.

— *Nego,* replică avocatul.

— La vot!, interveni un consilier. Crima e neîndoielnică şi ora e târzie.

Se trecu la vot, chiar acolo, în sală. Judecătorii votară cu boneta, căci erau grăbiţi. Li se vedeau capetele acoperite descoperindu-se unul după altul, în întuneric, la întrebarea lugubră adresată în şoaptă de preşedinte. Biata acuzată părea că-i priveşte, dar ochii ei tulburi nu mai vedeau nimic.

Apoi, nefericita auzi publicul mişcându-se, băncile ciocnindu-se şi o voce ca de gheaţă rostind:

— Fată ţigancă, în ziua aleasă de regele, stăpânul nostru, la ora amiezii, vei fi dusă într-o cotiugă, în cămaşă, desculţă, cu funia la gât, dinaintea marelui portal de la Notre-Dame, şi vei face mărturisire publică, cu o torţă de ceară de două livre în mână; iar de-acolo vei fi dusă în Piaţa Grève, unde vei fi spânzurată şi sugrumată la

---

egipţiene, deplin drept de a-şi exercita justiţia pentru cele pământeşti şi pentru cele cereşti în această nepângărită Cité, cerem, în virtutea acestora, întâi o amendă bănească, în al doilea rând o pocăinţă publică în faţa porţii celei mari a catedralei Notre Dame; în al treilea, o hotărâre în puterea căreia această vrăjitoare, împreună cu capra ei, să fie executate, fie în piaţa îndeobşte numită La Grève, fie în insula de pe fluviul Sena, lângă capătul grădinii regale (lat.).

spânzurătoarea oraşului; iar capra ta, aşijderea; şi vei plăti tribunalului trei bani de aur, ca despăgubire pentru crimele de tine săvârşite şi de tine mărturisite, pentru vrăjitorie, magie, desfrânare şi ucidere asupra persoanei căpitanului Phoebus de Châteaupers. Domnul să-ţi ţină sufletul în pază!

— Oh, visez!, murmură copila şi simţi cum nişte mâini aspre o duceau de acolo.

4. Lasciate ogni speranza[106]

În Evul Mediu, când un edificiu era terminat, ocupa aproape tot atâta loc în pământ, cât şi la suprafaţă. Dacă nu era cumva clădit pe piloţi, ca Notre-Dame, un palat, o fortăreaţă, o biserică avea totdeauna un dublu fund. În catedrale, sub încăperea de sus scăldată în lumină şi răsunând de orgi şi de clopote ziua şi noaptea, se afla, într-o oarecare măsură, o altă catedrală subterană, joasă, obscură, misterioasă, oarbă şi mută: câteodată se afla acolo un mormânt, în palate, în castelele fortificate se afla o închisoare, uneori un mormânt, câteodată amândouă laolaltă. Clădirile acestea puternice, al căror mod de formare şi de vegetare l-am explicat altundeva, nu aveau simple temelii, ci, ca să zicem aşa, rădăcini care pătrundeau, ramificându-se în pământ, în odăi, în galerii, în scări, ca şi construcţia de sus. Astfel, bisericile, palatele, fortăreţele aveau pământ până la jumătatea trupului. Beciurile unui edificiu formau un al doilea edificiu în care coborai în loc să urci şi care îşi avea etajele subterane sub grămada etajelor exterioare ale monumentului, asemenea pădurilor şi munţilor ce se văd răsturnaţi în apa ca oglinda unui lac, sub pădurile şi munţii de pe mal.

La fortăreaţa Saint-Antoine, la Palatul de Justiţie din Paris, la Luvru, edificiile subterane erau închisori. Înfundându-se în pământ, etajele acestor închisori se îngustau şi se întunecau. Şi erau ca nişte zone de eşalonare a nuanţelor groazei. Nici Dante n-a găsit ceva mai bun pentru infernul său. Pâlniile carcerelor duceau de obicei într-o înfundătură întunecoasă, ca un cazan, în care Dante l-a pus pe diavol, iar societatea îl punea pe osânditul la moarte. Din clipa când o fiinţă nefericită era îngropată acolo, adio lumină, aer, viaţă, *ogni speranza.* De ieşit, nu mai ieşea decât pentru spânzurătoare sau pentru rug.

---

[106] Inscripţie ce figurează în Infern, în *Divina Comedie* a lui Dante. Textul complet al inscripţiei este: *Lasciate ogni speranza voi che entrate* (Lăsaţi orice speranţă voi care intraţi).

Câteodată, acolo putrezea. Justiţia omenească numea asta a uita. Intre oameni şi el, osânditul simţea cum îl apasă pe creştet o întreagă îngrămădire de pietre şi de temniceri, iar închisoarea, masiva fortăreaţă, se preschimba într-un singur lacăt complicat, care îl zăvora în afara lumii vii.

Într-unul din fundurile acestea de cazan, în *ublietele*[107] săpate de sfântul Ludovic, în aceste *in pace de la Tournelle* fusese dusă, de frica evadării, fără doar şi poate, Esmeralda, osândită la spânzurătoare, cu uriaşul Palat al Justiţiei peste cap. Biata musculiţă, care n-ar fi fost în stare să clintească nici cea mai mică piatră!

Desigur, Providenţa şi societatea fuseseră la fel de nedrepte: ca să frângă o fiinţă atât de firavă, nu era nevoie de atâta belşug de nenorocire şi de tortură.

Copila se afla acolo, pierdută în beznă, înmormântată, îngropată, zidită. Cine ar fi putut s-o vadă în starea aceasta, după ce o văzuse râzând şi dansând în soare, s-ar fi cutremurat. Rece ca noaptea, rece ca moartea, fără nicio adiere de vânt în păr, fără niciun zgomot omenesc în urechi, fără un fir din lumina zilei în ochi, frântă în două, strivită de lanţuri, ghemuită lângă un urcior şi o pâine, pe-o mână de paie, în băltoaca formată sub ea din apa scursă de pe zidurile celulei, neclintită, aproape fără să sufle, nici măcar nu mai suferea. Phoebus, soarele, amiaza, aerul liber, străzile Parisului, dansurile aplaudate, dulcile cuvinte de dragoste schimbate cu ofiţerul, apoi preotul, codoaşa, pumnalul, sângele, tortura, spânzurătoarea. Toate acestea îi mai treceau prin minte, când ca o viziune fermecată şi aurită, când ca un coşmar diform; dar nu mai erau decât o luptă îngrozitoare şi vagă, pierdută în bezne, sau o muzică depărtată, cântată sus, pe pământ, şi care nu răzbătea în prăpastia unde căzuse nefericita.

De când se afla acolo, Esmeralda nici nu era trează, nici nu dormea. În nenorocirea ei, în celula ei, nu mai putea să deosebească trezia de somn, visul de realitate şi nici ziua de noapte. Împrăştiat vag în mintea ei, totul era amestecat,

---

[107] În text *oubliettes,* de la verbul *oublier* care înseamnă „a uita”.

spart, plutitor. Ea nu mai simţea, nu mai ştia, nu mai gândea. Cel mult dacă visa. Niciodată, o fiinţă omenească nu se apropiase atât de mult de neant.

Astfel, amorţită, împietrită, Esmeralda abia dacă luase în seamă, de vreo două sau trei ori, zgomotul unui chepeng care se deschisese undeva deasupra ei, fără să lase să intre nici măcar un fir de lumină, şi prin care o mână îi aruncase o coajă de pâine neagră. Vizita periodică a temnicerului era totuşi singura legătură care îi mai rămăsese cu oamenii.

Un singur lucru îi izbea fără voia ei auzul: deasupra capului umezeala se filtra prin pietrele mucegăite ale bolţii şi, la răstimpuri egale, o picătură de apă se desprindea de acolo. Esmeralda asculta îndobitocită cum cădea picătura de apă în băltoaca de alături.

Stropul de apă căzut în băltoacă era singura mişcare existentă încă în jurul ei, singurul orologiu care marca timpul, singurul sunet ajuns până la ea din tot zgomotul iscat la suprafaţa pământului.

Ca să spunem totul, copila mai simţea din când în când, în cloaca aceea de noroi şi de bezne, ceva rece care îi trecea ici-colo peste picior sau peste braţ, şi-atunci se înfiora.

De câtă vreme se afla acolo, nu ştia. Îşi amintea de-o osândă la moarte rostită undeva, împotriva cuiva; îşi amintea apoi că fusese luată şi că se trezise în beznă şi în tăcere. Se târâse în mâini, şi atunci verigile de fier îi tăiaseră glezna piciorului, iar lanţurile zornăiseră. Îşi dăduse seama că în jurul ei sunt numai ziduri, că sub ea se află o lespede acoperită de apă şi o mână de paie. Dar nici lampă, nici geam. Şi atunci se aşezase pe paiele acelea, iar uneori, ca să-şi mai schimbe poziţia, se muta pe treapta de jos a unei scări de piatră aflată în celulă.

Un timp, încercase să numere minutele negre pe care i le măsura picătura de apă, dar curând truda aceasta jalnică a unui creier bolnav se întrerupse de la sine în capul său şi-o lăsase ca îndobitocită.

În sfârşit, într-o zi sau într-o noapte (căci miezul nopţii şi amiaza aveau aceeaşi culoare în mormântul acesta),

Esmeralda auzi deasupra ei un zgomot mai puternic decât cel pe care îl făcea de obicei temnicerul când îi aducea pâinea şi urciorul. Şi, ridicând capul, văzu o rază roşiatică trecând prin crăpăturile spaţiului uşii sau al trapei aflate în bolta celulei. În acelaşi timp, ferecătura grea scârţâi, chepengul scrâşni din balamalele lui ruginite, se roti, şi copila văzu un felinar, o mână şi partea de jos din trupurile a doi bărbaţi, căci uşa era prea scundă ca să le poată zări şi capetele. Lumina îi făcu atât de rău, încât închise ochii.

Când îi redeschise, uşa era din nou închisă, felinarul fusese pus pe o treaptă a scării, un bărbat singur se afla în picioare, în faţa ei. O pelerină neagră îi cădea până la călcâie, o glugă de aceeaşi culoare îi acoperea faţa. Din făptura lui nu se vedea nimic, nici obrazul, nici mâinile. Părea un lung linţoliu negru, care stătea în picioare şi sub care se simţea mişcându-se ceva. Esmeralda privi fix câteva minute soiul acesta de spectru. În acest timp, nici ea, nici el nu vorbeau. Ai fi zis că sunt două statui puse faţă în faţă. În cavou, doar două lucruri mai păreau că trăiesc: fitilul felinarului ce pâlpâia din pricina umezelii aerului şi picătura de apă din bolta ce tăia pâlpâirea aceea neregulată cu plescăitul ei monoton, făcând să tremure lumina felinarului în vălurele concentrice pe suprafaţa uleioasă a băltoacei.

În sfârşit, deţinuta rupse tăcerea.

— Cine eşti?

— Un preot.

Cuvântul, tonul, sunetul vocii o făcură să tresară. Preotul continuă, rostind înăbuşit:

— Eşti gata?

— Pentru ce?

— Ca să mori.

— Oh!, exclamă ea. O să fie curând?

— Mâine.

Capul fetei, ridicat cu bucurie, se prăbuşi iar în piept.

— Mai e atât de mult!, murmură ea. Ce pierdeau dacă ar fi fost astăzi?

— Într-atât eşti de nefericită?, întrebă preotul după o

clipă de tăcere.

— Mi-e tare frig, răspunse ea.

Şi-şi prinse tălpile în palme, gest obişnuit la nenorociţii cărora le e frig şi pe care noi l-am mai văzut la pustnică de la Tour-Roland. Dinţii îi clănţăniră.

Pe sub glugă, preotul părea că-şi plimba privirea prin celulă.

— Fără lumină! Fără foc! Fără apă! E cumplit!

— Da, răspunse ea, cu aerul mirat pe care i-l dăduse nenorocirea. Lumina e a tuturor. De ce mie nu mi se dă decât întuneric?

— Ştii de ce te afli aici?, vorbi iar preotul, după o nouă tăcere.

— Cred că am ştiut, spuse fata, trecându-şi degetele slabe peste sprâncene, ca pentru a-şi ajuta memoria, dar nu mai ştiu.

Şi deodată începu să plângă ca un copil.

— Aş vrea să ies de-aici, domnule. Mi-e frig, mi-e frică şi sunt nişte animale care-mi umblă de-a-lungul trupului.

— Atunci, urmează-mă!

Vorbind astfel, preotul o luă de braţ. Nefericita era îngheţată până în măduva oaselor, şi totuşi mâna lui i se păru rece.

— Oh, murmură ea, e mâna îngheţată a morţii! Cine eşti? Preotul îşi ridică gluga. Ea privi. Şi văzu chipul sinistru care o urmărea de atâta vreme, capul de diavol care îi apăruse la Falourdel deasupra capului adorat al lui Phoebus al ei, ochii pe care îi văzuse strălucind ultima oară lângă un pumnal.

Apariţia aceasta, totdeauna funestă pentru ea şi care o împinsese din nenorocire în nenorocire până la tortură, o trezi din amorţeală. Esmeraldei i se păru ca vălul care se lăsase peste memoria ei se sfâşia. Toate amănuntele lugubrei aventuri, de la scena nocturnă la Falourdel şi până la osândirea ei la Tournelle, îi reveniră deodată în minte, nu vagi şi confuze ca până atunci, ci desluşite, crude, limpezi, fremătătoare, cumplite. Chipul întunecat pe care-l avea în faţă îi reînvie amintirile pe jumătate şterse şi aproape

sugrumate de prea multă suferinţă, aşa cum apropierea focului dă la iveală, proaspete, pe hârtia albă, literele invizibile scrise acolo cu cerneală simpatică. Şi Esmeraldei i se păru că toate rănile inimii i se redeschid şi sângerează deodată.

— Vai!, strigă ea, acoperindu-şi ochii cu palmele şi tremurând din tot corpul. E preotul.

Apoi lăsă să-i cadă braţele inerte şi rămase jos, cu capul plecat, cu privirea aţintită în pământ, mută şi continuând să tremure.

Preotul o privea cu ochii unui uliu care s-a rotit multă vreme în înaltul cerului, urmărind biata ciocârlie pitită în grâu, îngustându-şi în tăcere cercurile uimitoare ale zborului, năpustindu-se deodată, ca săgeata fulgerului, asupra prăzii, şi ţinând-o aproape moartă de spaimă în gheare.

Începu să murmure cu glas abia auzit.

— Sfârşeşte! Gata! Ultima lovitură!

Şi îşi trase înspăimântată capul între umeri, ca mieluşelul care aşteaptă lovitura ucigătoare a măcelarului.

— Te îngrozesc deci?, spuse el, în sfârşit.

Ea nu răspunse.

— Ţi-e groază de mine?, repetă el.

Buzele ei se strânseră ca şi cum ar fi zâmbit.

— Da, spuse ea, călăul îşi râde de osândit. Sunt luni de zile de când mă urmăreşte, mă ameninţă, mă înspăimântă! Fără el, Doamne, cât eram de fericită! El m-a aruncat în prăpastia asta! O, cerule! El l-a ucis… El l-a ucis! Phoebus al meu!

Apoi, izbucnind în plâns şi ridicându-şi ochii spre preot continuă:

— O, nelegiuitule! Cine eşti? Ce ţi-am făcut? Mă urăşti, aşadar? Vai! Ce ai cu mine?

— Te iubesc!, strigă preotul.

Lacrimile Esmeraldei conteniră brusc. Îl privi năucită. Preotul căzuse în genunchi şi o învăluia într-o privire înflăcărată.

— Auzi? Te iubesc!, strigă preotul din nou.

— Ce iubire!, rosti nefericita, înfiorându-se.

El vorbi iar:

— Iubirea unui suflet blestemat.

Rămaseră amândoi câteva clipe tăcuţi, striviţi sub greutatea emoţiilor, el înnebunit, ea năucită.

— Ascultă, spuse, în sfârşit, preotul, şi un calm straniu puse iar stăpânire pe el. Ai să ştii totul. Am să-ţi spun ceea ce până astăzi abia dacă am îndrăznit să-mi spun mie însumi, când îmi întreb în taină conştiinţa, la ceasurile târzii din noapte când e atâta bezna pe lume, încât pare că nici Dumnezeu nu te mai vede. Ascultă. Înainte de a te întâlni eram fericit…

— Dar eu!, oftă ea uşor.

— Nu mă întrerupe. Da, eram fericit, credeam cel puţin că eram. Eram neprihănit, aveam sufletul plin de-o lumină senină. Niciun cap nu se înălţa mai mândru şi mai radios decât al meu. Preoţii îmi cereau sfatul în privinţa castităţii, teologii în privinţa doctrinei. Da, ştiinţa era totul pentru mine. Era ca o soră pentru mine, şi o soră îmi ajungea. Cu vârsta, e adevărat, mi-au mai venit şi alte idei. De multe ori, trupul mi s-a înfiorat la trecerea unei forme de femeie. Puterea asta a sexului şi a sângelui de bărbat, pe care, adolescent nebun, crezusem că o pot înăbuşi pentru toată viaţa, îmi zgudui de mai multe ori lanţul jurămintelor de fier care mă ţin ferecat, nenorocit, de lespezile reci ale altarului. Dar posturile, rugăciunile, studiul, nevoinţa monahală îmi făcură din nou sufletul stăpân peste trup. Şi-apoi ocoleam femeile. De altfel, n-aveam decât să deschid o carte, pentru ca toate nălucirile spurcate ale minţii să se împrăştie în faţa splendorii ştiinţei. În câteva clipe, simţeam cum fug departe greoaiele lucruri pământeşti şi mă regăseam calm, înminunat şi senin, în faţa luminii liniştite a adevărului veşnic. Atâta vreme cât diavolul mi-a trimis, ca să mă atace, numai umbrele vagi ale femeilor care treceau risipite prin faţa ochilor mei, în biserică, pe străzi, pe pajişti, şi care abia dacă îmi reapăreau în vis, le-am învins cu uşurinţă. Vai, dacă n-am rămas biruitor, de vină e Dumnezeu, care n-a dat omului puteri egale cu ale

diavolului. Ascultă… într-o bună zi…

Aici, preotul se opri, şi osândită auzi ieşindu-i din piept gemete care păreau horcăieli şi sfâşieri. Dar după un timp acesta continuă:

— … Într-o bună zi stăteam sprijinit de pervaz la fereastra chiliei. Ce carte citeam oare? Ah, totul mi se învălmăşeşte în cap! Citeam. Fereastra dădea spre o piaţă. Deodată, am auzit un zvon de tamburină şi de cântec. Supărat că meditaţia îmi era astfel tulburată, am privit în piaţă. Ce-am văzut, mai vedeau şi alţii în afară de mine, şi totuşi nu era o privelişte făcută pentru ochii omeneşti. Acolo, în mijlocul caldarâmului – era la amiază… soare puternic – o făptură dansa. O făptură atât de frumoasă, încât Dumnezeu ar fi preferat-o Fecioarei şi şi-ar fi ales-o drept mamă, şi-ar fi dorit să se nască din ea, dacă ea ar fi existat când el s-a făcut om! Avea ochi negri şi splendizi. Câteva fire din părul negru, în care bătea soarele, luceau ca nişte fire de aur. Picioarele îi dispăreau în mişcarea lor ca spiţele unei roţi care se învârteşte cu repeziciune. În jurul capului, în cozile negre ale părului, avea plăcuţe de metal ce sclipeau în soare şi-i puneau pe frunte o cunună de stele. Rochia ei presărată cu paiete avea scânteieri albăstrii şi era împestriţată cu mii de sclipiri, ca o noapte de vară. Braţele mlădioase şi brune i se legănau în jurul mijlocului ca două eşarfe. Forma trupului ei era de o uimitoare frumuseţe. Oh, strălucitorul ei chip, care se desprindea luminos chiar în lumina soarelui!… Vai, fata erai tu! Uimit, ameţit, fermecat, nu mă mai săturam privindu-te. Te-am privit atât, încât deodată m-am înfiorat de spaimă: am simţit că mă pândea destinul.

Cu inima grea, preotul se mai opri o clipă. Apoi continuă:

— Fascinat de-a binelea, am încercat să mă agăţ de ceva ca să-mi opresc prăbuşirea. Mi-am amintit capcanele pe care Satana mi le mai întinsese până atunci. Făptura aflată în faţa ochilor mei era de o frumuseţe supraomenească, o frumuseţe care nu poate veni decât de la cer sau de la iad. Nu era o simplă fată plămădită din niţică ţărână de-a noastră şi abia luminată lăuntric de

pâlpâitoarea rază a unui suflet femeiesc. Era un înger! Dar un înger al tenebrelor, al flăcărilor, şi nu unul de lumină. În clipa când mă gândeam astfel, am văzut lângă tine o capră, o capră de sabat care mă privea rânjind. Soarele amiezii îi punea coarne de foc. Atunci am întrezărit capcana diavolului şi nu m-am mai îndoit că tu veneai din iad, că veneai întru pierzania mea. Aşa am crezut atunci.

Aici, preotul o privi în faţă pe deţinută şi adăugă rece:

— Şi aşa cred şi acum. Totuşi, vraja lucra încetul cu încetul, dansul tău mi se învârtea în creier, simţeam misteriosul fapt împlinindu-se în mine, tot ce-ar fi trebuit să vegheze îmi adormea în suflet: şi, asemenea celor ce mor în zăpadă, îmi plăcea să mă las cuprins de somnul acesta. Deodată ai început să cânţi. Ce puteam să fac, nenorocitul de mine? Glasul îţi era şi mai fermecător decât dansul. Voiam să fug. Era cu neputinţă. Eram ţintuit, înrădăcinat locului. Mi se părea că marmura dalelor îmi cuprinsese genunchii. A trebuit să rămân până la capăt. Îmi îngheţaseră picioarele, îmi clocoteau tâmplele. În sfârşit, poate că ţi s-a făcut milă de mine: ai încetat să cânţi şi-ai dispărut. Răsfrângerea orbitoarei viziuni, ecoul muzicii de vrajă s-au stins încetul cu încetul în ochii şi-n urechile mele. Atunci m-am prăbuşit în colţul ferestrei, mai ţeapăn şi mai nevolnic decât o statuie desprinsă de pe soclu. M-a trezit clopotul de vecernie. M-am ridicat şi am fugit: dar, vai! În mine rămăsese ceva prăbuşit, ceva care nu se mai putea ridica, un lucru ivit pe neaşteptate şi de care nu puteam fugi.

Preotul făcu o pauză; apoi continuă:

— Da, începând din ziua aceea, în mine s-a ivit un om pe care nu-l cunoşteam. Am vrut să folosesc toate leacurile: mănăstirea, altarul, cărţile, munca. Nebunie zadarnică! Oh, cum mai suna ştiinţa a gol când se ciocneşte de ea, cu deznădejde, un cap plin de patimi! Ştii, fată, ce vedeam mereu între carte şi mine? Pe tine, umbra ta, imaginea apariţiei luminoase care străbătuse într-o zi spaţiul pe dinaintea mea. Dar imaginea aceasta nu mai avea aceeaşi culoare; era sumbră, funebră, întunecată ca văzduhul negru

care stăruie multă vreme în ochii imprudentului după ce a privit fix soarele. Neputând să scap, auzindu-ţi mereu cântecul care îmi zumzăia în minte, văzându-ţi mereu picioarele dansând pe cartea mea de rugăciuni, simţindu-ţi mereu, noaptea, în vis, forma alunecând peste trupul meu, am dorit să te revăd, să te ating, să ştiu cine eşti, să văd dacă te voi mai regăsi asemănătoare cu imaginea ideală rămasă în mine, să-mi frâng poate visul în faţa realităţii. În orice caz, nădăjduiam că o impresie nouă va şterge prima impresie, pe care n-o mai puteam îndura. Te căutam. Te-am revăzut. Nenorocire! Când te-am văzut de două ori, am vrut să te văd de-o mie de ori, să te văd mereu. Şi-atunci – cum să te mai opreşti pe panta aceasta a iadului? – atunci mi-am pierdut minţile. Celălalt capăt al firului pe care mi-l legase de aripi, diavolul îl înnodase de piciorul tău. Am devenit nestatornic şi rătăcitor ca tine. Te aşteptam pe sub ganguri, te spionam la colţul uliţelor, te pândeam de la înălţimea turlei mele. În fiecare seară, reintram în mine, mai fermecat, mai deznădăjduit, mai înlănţuit de vrăji, mai pierdut ca oricând!

Aflasem cine eşti, o egipţiană, o ţigancă, o zingară, şi cum puteam oare să nu cred în farmece? Ascultă. Speram că un proces mă va scăpa de vrăji. O vrăjitoare l-a fermecat şi pe Bruno d’Ast, el a trimis-o pe rug şi s-a lecuit. Ştiam asta. Am vrut să încerc leacul. Mai întâi am încercat să fac în aşa fel încât să nu ţi se dea voie în piaţa din faţa catedralei Notre-Dame, nădăjduind să te uit dacă n-ai mai fi venit. Dar n-ai ţinut seama de oprelişte. Ai venit din nou. Apoi mi-a dat prin gând să te răpesc. Într-o noapte, am încercat. Eram doi. Puseserăm mâna pe tine, când s-a amestecat ticălosul acela de ofiţer. El te-a eliberat. El a deschis astfel drum nenorocirii pentru tine, pentru mine şi pentru el. În sfârşit, nemaiştiind ce să fac, ce cale să apuc, te-am denunţat tribunalului bisericesc. Credeam că voi fi lecuit, ca Bruno d’Ast. Şi mă gândeam nedesluşit că un proces mi te va dărui mie, că în temniţă te voi ţine, te voi avea, că acolo nu vei mai putea să scapi, că trecuse destulă vreme de când mă posedai, ca să te pot poseda şi eu, la

rândul meu. Când faci răul, trebuie să-l faci până la capăt. În nelegiuiri, e nebunie curată să te opreşti la jumătate! Ultima limită a păcatului are deliruri de bucurie! Un preot şi-o vrăjitoare se pot topi de plăcere pe grămăjoara de paie dintr-o celulă! Te-am denunţat deci. Era pe vremea când te înspăimântai de câte ori mă întâlneai. Complotul pe care îl urzeam împotriva ta, furtuna pe care o îngrămădeam asupra capului tău izbucneau din mine în ameninţări şi în fulgere. Totuşi, mai şovăiam încă. Planul meu avea unele părţi înfricoşătoare, care mă făceau să dau înapoi. Poate că aş fi renunţat la el, poate că hidosul gând mi s-ar fi uscat în creier, fără să dea roade. Credeam că va depinde totdeauna de mine dacă să dau drumul sau să opresc procesul. Dar orice gând rău e necruţător şi vrea să devină faptă; acolo unde mă credeam atotputernic, fatalitatea era mai puternică decât mine. Vai! Vai! Ea te-a luat şi te-a vârât între cumplitele roţi ale mecanismului construit de mine mişeleşte! Ascultă. Mă apropii de sfârşit. Într-o zi, pe-o vreme însorită, văd trecând prin faţa mea un bărbat care îţi rosteşte numele, râzând; în ochii lui am văzut desfrâul. Blestem! L-am urmărit. Restul îl ştii.

Preotul tăcu. Fata nu izbuti să spună decât atât:

— O, Phoebus al meu!

— Nu rosti numele acesta!, strigă preotul, apucând-o cu violenţă de braţ. Nu rosti numele acesta! Oh, nefericiţii de noi, numele acesta ne-a pierdut! Sau, mai degrabă, ne-am pierdut unii pe alţii, prin jocul de neînţeles al destinului! Tu suferi, nu-i aşa? Îţi e frig, întunericul te orbeşte, celula te învăluie, dar poate că în străfundul tău mai dăinuie vreo licărire de lumină, măcar iubirea copilărească pentru bărbatul acela neîndurător care se juca cu inima ta! Pe când eu port temniţa înlăuntrul meu, înlăuntrul meu e iarnă, gheaţă, deznădejde, port noaptea în suflet. Ştii oare ce-am îndurat? Am asistat la procesul tău. Eram pe banca tribunalului bisericesc. Da, sub una din mantiile şi glugile acelea preoţeşti se află zbuciumul unui suflet blestemat. Când te-au adus, eram acolo; când te-au interogat, eram acolo. Văgăuna de lupi! Vedeam crima mea,

spânzurătoarea mea cum ţi se înalţă încet pe frunte. La fiecare martor, la fiecare dovadă, la fiecare pledoarie eram acolo; am putut număra fiecare pas pe calea cea dureroasă; eram acolo şi când fiara aceea… Oh, nu prevăzusem tortura! Ascultă. Te-am urmat în camera durerii. Te-am văzut dezbrăcată şi prinsă, pe jumătate goală, de mâinile infame ale schingiuitorilor. Ţi-am văzut piciorul, piciorul pentru care aş fi dat un imperiu numai ca să depun un singur sărut şi-apoi să mor, piciorul sub care aş simţi cu plăcere cum mi se striveşte capul; l-am văzut strâns în oribila gheată care preface membrele unei fiinţe vii într-un noroi însângerat. O, nenorocitul de mine! Pe când vedeam asta, aveam sub veşmânt un pumnal cu care îmi brăzdam pieptul. Când ai ţipat, mi l-am înfipt în carne; când ai ţipat a doua oară, îmi pătrundea în inimă! Priveşte! Cred că rana mai sângerează încă.

Preotul îşi desfăcu sutana. Pieptul îi era într-adevăr sfâşiat ca de o gheară de tigru; pe coaste avea o rană destul de largă şi încă deschisă.

Deţinuta se dădu înapoi cu groază.

— Ah!, exclama preotul. Fată, ai milă de mine! Te crezi nenorocită, vai, şi nu ştii ce e nenorocirea! Oh! Să iubeşti o femeie! Să fii preot! Să iubeşti cu toată furia sufletului, să simţi că ţi-ai da, pentru cel mai mic zâmbet al ei, sângele, inima, bunul renume, mântuirea, nemurirea şi veşnicia, viaţa aceasta şi viaţa de apoi; să regreţi că nu eşti rege, geniu, împărat, arhanghel, zeu, ca să-i pui un sclav mai de seamă la picioare; s-o îmbrăţişezi zi şi noapte în visele şi în gândurile tale şi s-o vezi îndrăgostită de-o tunică de soldat! Şi să nu-i poţi oferi decât o jalnică sutană preoţească de care ei să nu-i fie decât frică şi scârbă! Să fii de faţă, cu gelozia şi furia ta, când ea risipeşte pentru un biet fanfaron nerod comori de dragoste şi de frumuseţe! Să vezi trupul a cărui formă te arde, sânul care are atâta dulceaţă, carnea fremătând şi roşindu-se sub sărutările altuia! O, cerule! Să-i iubeşti piciorul, braţul, umărul, să visezi la vinele ei albastre, la pielea oacheşă, zvârcolindu-te nopţi întregi pe lespezile chiliei, şi să vezi toate mângâierile pe care le-ai

visat pentru ea preschimbându-se în tortură! Să nu izbuteşti s-o culci decât pe patul de piele! Oh! Iată adevăraţii cleşti înroşiţi în focul iadului! Fericit cel tăiat cu fierăstrăul între două scânduri sau cel sfârtecat de patru cai! Ştii ce înseamnă supliciul acesta la care te supun nopţile îndelungate în care sângele îţi fierbe, inima îţi plesneşte, capul ţi se sfarmă, dinţii îţi muşcă mâinile? Schingiuitori înverşunaţi care te răsucesc întruna ca pe-un grătar încins pe-un gând de dragoste, de gelozie şi de deznădejde! Fată, fie-ţi milă! Încetează o clipă! Pune un pic de cenuşă peste cărbunii încinşi! Şterge, rogu-te, sudoarea care îmi şiroieşte pe frunte! Copilă, schingiuieşte-mă cu o mână, dar mângâie-mă cu cealaltă! Fie-ţi milă, fată! Fie-ţi milă de mine!

Preotul se zvârcolea în apa de pe lespezi şi-şi izbea capul de colţurile treptelor de piatră. Fata îl asculta, îl privea. Când el tăcu, istovit şi gâfâind, ea repetă cu glas stins:

— O, Phoebus al meu!

— Te implor, strigă el, dacă ai inimă, nu mă respinge! O, te iubesc! Sunt un nenorocit! Când rosteşti numele ăsta, nefericito, e ca şi cum mi-ai strivi între dinţi fibrele inimii! Fie-ţi milă! Dacă vii din iad, merg cu tine acolo. Am făcut totul pentru asta. Iadul în care te vei afla tu va fi raiul meu, să te văd pe tine îmi e mai plăcut decât pe Dumnezeu! O! Spune! Nu mă vrei, aşadar? În ziua când o femeie ar respinge o asemenea iubire, cred că s-ar clătina munţii. A! Dacă ai vrea!... Cât de fericiţi am putea fi! Am fugi, te-aş ajuta să fugi, ne-am duce undeva, am căuta locul cel mai însorit de pe pământ, locul cu cei mai mulţi arbori, cu cerul cel mai albastru. Ne-am iubi, ne-am revărsa sufletele unul într-altul şi am avea o nepotolită sete de noi înşine, pe care am stinge-o împreună, neîncetat, în cupa nesecată a dragostei!

Ea îl întrerupse, izbucnind într-un hohot de râs cumplit şi răsunător.

— Priveşte, părinte! Ai sânge pe unghii!

Preotul rămase o clipă împietrit, privindu-şi mâna.

— Prea bine!, vorbi el, în sfârşit, cu o stranie blândeţe. Insultă-mă, batjocoreşte-mă, doboară-mă! Dar vino, vino! Să ne grăbim. Mâine e ziua. Spânzurătoarea din Piaţa Grève, ştii? Întotdeauna gata. E îngrozitor! Să te văd adusă în cotiga aceea! Fie-ţi milă! Niciodată n-am simţit ca acum cât de mult te iubesc. O, urmează-mă! O să ai timp să mă iubeşti, după ce te voi salva. O să mă urăşti cât timp vei vrea. Dar vino! Mâine! Mâine! Spânzurătoarea! Supliciul tău! Ah! Scapă-mă! Cruţă-mă!

Şi, cu mintea rătăcită, îi prinse braţul, vrând s-o ducă de-acolo.

Ea îl privi ţintă.

— Ce s-a întâmplat cu Phoebus al meu?

— Ah!, spuse preotul, lăsându-i braţul. Eşti fără milă!

— Ce s-a întâmplat cu Phoebus?, repetă ea rece.

— E mort!, strigă preotul.

— Mort!, rosti ea, tot ca de gheaţă şi neclintită. Atunci de ce-mi mai spui să trăiesc?

— Da, da, spuse el, ca şi cum şi-ar fi vorbit sieşi, trebuie să fie mort. Pumnalul a pătruns adânc. Cred că i-am atins inima cu vârful. Oh, eram eu până în vârful pumnalului.

Fata se năpusti spre el ca o tigroaică înfuriată şi-l împinse pe treptele scării cu o forţă supraomenească:

— Pleacă, fiară ce eşti! Pleacă, ucigaşule! Lasă-mă să mor! Fie ca sângele nostru, al amândurora, să-ţi stea ca o veşnică pată pe frunte! Să fiu a ta, părinte? Niciodată, niciodată! Nimic n-o să ne unească, nici chiar iadul! Du-te, blestematule! Niciodată!

Preotul se împiedicase de treaptă. Îşi trase tăcut picioarele din faldurile sutanei, luă felinarul şi începu să urce încet treptele care duceau la uşă. Apoi deschise uşa şi ieşi.

Deodată, fata îi văzu capul reapărând. Avea o expresie înspăimântătoare. Şi, din prag, preotul îi striga cu un horcăit de furie şi de deznădejde:

— Îţi spun că e mort!

Fata se prăbuşi cu faţa la pământ; şi în celulă nu se mai auziră decât suspinele picăturii de apă care făceau băltoaca

să tresară în beznă.

5. Mama

Nu cred să existe pe lume ceva mai plăcut decât gândurile trezite în sufletul unei mame la vederea pantofiorului copilului ei. Mai ales dacă e pantofiorul lui de sărbătoare, de duminică, de botez, pantofiorul brodat până la talpă, un pantofior cu care copilul n-a făcut încă niciun pas. Pantofiorul acesta are atâta graţie şi-i atât de micuţ, într-atât îi este cu neputinţă să meargă, încât pentru mamă e ca şi cum şi-ar vedea copilul. Ii zâmbeşte, îl sărută, îi vorbeşte şi se întreabă dacă e cu putinţă ca, într-adevăr, un picior să fie atât de mic; şi chiar dacă copilul lipseşte, pantofiorul cel drăguţ e de ajuns ca să readucă sub ochii mamei dulcea şi gingaşa făptură. Mama îşi închipuie că îl vede, ba chiar îl vede întreg, viu, voios, cu mânuţele lui delicate, cu căpşorul rotund, cu buzele neprihănite, cu ochii senini al căror alb e albăstrui. Dacă e iarnă, copilul e acolo, se târăşte pe covor, se suie cu greu pe un scăunel, şi mama tremură să nu se apropie de foc. Dacă e vară, copilul merge de-a buşilea prin curte, prin grădină, smulge iarba dintre dale, se uită naiv la câinii cei mari, fără teamă, se joacă cu cochilii de scoici, cu flori, şi-l face să bombăne pe grădinarul care găseşte nisip pe brazde şi pământ pe alei. Totul râde, totul străluceşte, totul se joacă în preajmă, ca şi el, până la adierea vântului şi la raza soarelui care i se zbenguie în voie prin buclele zvăpăiate ale părului. Pantofiorul îi arătă mamei toate acestea şi face să i se topească inima, aşa cum focul topeşte ceara.

Dar când copilul e pierdut, mulţimea imaginilor de veselie, de vrajă, de duioşie care se îmbulzesc în jurul pantofiorului se preschimbă în tot atâtea lucruri cumplite. Frumosul pantofior brodat nu mai e decât o unealtă de tortură care macină neîncetat inima mamei. Aceeaşi fibră vibrează, cea mai profundă şi mai sensibilă dintre toate, dar în loc s-o mângâie un înger, o ciupeşte un diavol.

Într-o dimineaţă, pe când soarele se înalţă pe un cer

albastru-siniliu, aşa cum îi place lui Garofalo[108] drept fundal pentru *Coborârea de pe Cruce,* pustnica de la Tour-Roland auzi un zgomot de roţi, de cai şi de fierăraie în Piaţa Grève. Nu-l prea luă în seamă; îşi înnodă părul peste urechi ca să nu mai audă şi se aşeză din nou să contemple în genunchi obiectul neînsufleţit pe care îl adora astfel de cincisprezece ani. Pantofiorul acela, după cum am mai spus, era pentru ea întreg universul. Toate gândurile i se închiseseră în el şi n-aveau să mai iasă de-acolo decât în clipa morţii. Câte blesteme amare, câte gemete înduioşătoare, câte rugi şi planşete îndreptase ea spre cer din pricina drăgălaşei jucării de atlaz roz, numai hruba întunecată de la Tour-Roland ştia. Niciodată nu fusese revărsată mai multă deznădejde pe un lucruşor mai drăguţ şi mai graţios.

În dimineaţa aceea, durerea mamei părea că izbucneşte şi mai năvalnic decât de obicei; de-afară, o auzeai jeluindu-se cu un glas tare şi monoton care-ţi sfâşia inima:

— O, copila mea! Copila mea! Bietul meu copilaş scump! Aşadar, n-o să te mai văd niciodată! S-a sfârşit deci! Şi mie mereu mi se pare că totul s-a întâmplat ieri! Doamne, Doamne, dacă mi-ai luat-o atât de repede, mai bine nu mi-o mai dăruiai! Nu ştii că pruncii sunt născuţi din pântecele noastre şi că o mamă care şi-a pierdut copilul nu mai crede în Dumnezeu? Ah, ticăloasă am fost că am plecat în ziua aceea! Doamne! Doamne! Dacă mi-ai răpit-o aşa, înseamnă că nu m-ai privit niciodată pe când o încălzeam voioasă la focul meu, când ea îmi râdea în timp ce sugea la sân, când îi săltăm picioruşele pe piept, până la buzele mele! Oh, dacă ne-ai fi privit, Doamne, ţi-ar fi fost milă de bucuria mea şi nu mi-ai fi răpit singura dragoste care îmi rămăsese în inimă! Eram oare o fiinţă atât de netrebnică, Doamne, încât nu m-ai putut privi înainte de a mă osândi? Vai! Vai! Iată pantofiorul; dar unde e picioruşul? Unde e restul? Unde e copilul? Copila mea, copila mea, ce-au făcut cu tine? Doamne, dă-mi-o înapoi! Mi-am jupuit genunchii rugându-te vreme de cincisprezece ani, Doamne! Nu e oare de ajuns?

---

108 Benvenuto Tisi zis Garolfo, după locul naşterii, pictor italian ale cărui principale opere se află la Ferrara (148l-l559).

Dă-mi-o înapoi, pentru o zi, pentru un ceas, pentru un minut, pentru un minut, Doamne, şi-apoi aruncă-mă pe mine în iad! Ah, dacă aş şti unde atârnă un colţ al veşmântului tău, m-aş prinde cu amândouă mâinile de el şi te-ai vedea silit să-mi înapoiezi copilul! Oare nu ţi-e milă, Doamne, de pantofiorul ei drăguţ? Poţi să osândeşti la asemenea chinuri o biată mamă timp de cincisprezece ani? Maica Domnului, Sfântă Fecioară din ceruri! Pe copilaşul meu Iisus mi l-au luat, mi l-au furat, mi l-au mâncat într-o tufă, i-au băut sângele, i-au fărâmat oasele! Sfântă Fecioară, fie-ţi milă de mine! Copila mea! O vreau pe copila mea! Ce mă încălzeşte pe mine dacă ea e în rai? Eu nu vreau un înger de-al tău, eu îmi vreau copilul! Sunt o leoaică şi-mi vreau puiul! Oh! Am să mă zvârcolesc pe pământ şi am să sparg piatra cu fruntea, şi-am să mă blestem, şi-am să te blestem, Doamne, dacă-mi ţii copilul acolo! Vezi cum mi-am muşcat braţele, Doamne! Oare bunul Dumnezeu n-are milă? Oh, nu-mi da decât sare şi pâine neagră, numai s-o am pe fata mea, şi ea, soarele meu, să mă încălzească! Vai, Doamne, nu sunt decât o netrebnică plină de păcate, dar copila mea mă făcea cucernică. Eram plină de credinţă, din dragoste pentru ea; şi te vedeam prin zâmbetul ei ca printr-o poartă a cerului. Oh, de-aş mai putea măcar o dată, încă o dată, o singură dată să încalţ pantofiorul acesta pe picioruşul ei trandafiriu, aş muri, îndurătoare Fecioară, binecuvântându-te! Ah, cincisprezece ani! Copila mea ar fi mare acum! Nefericit copil! Cum! E adevărat deci că n-am s-o mai văd vreodată nici în cer măcar, căci eu n-am să ajung acolo. Oh, ce nenorocire, când te gândeşti că-i văd pantofiorul şi atât!

Biata femeie se aruncase peste pantofiorul care îi era alinare şi deznădejde de-atâţia ani, şi pieptul i se sfâşia de planşete ca în prima zi. Căci pentru o mamă care şi-a pierdut copilul e întotdeauna prima zi. Durerea aceasta nu îmbătrâneşte. Veşmintele de doliu n-au decât să se roadă şi să se albească: inima rămâne neagră.

În clipa aceea, prin faţa chiliei răsunară glasuri proaspete şi voioase de copii. De fiecare dată când auzea

sau când vedea copii, biata mamă se repezea în colţul cel mai întunecat al mormântului ei, şi-ai fi zis că vrea să-şi înfunde capul în piatră ca să nu mai audă. De data aceasta însă, dimpotrivă, se ridică parcă tresărind şi ascultă cu nesaţ. Unul din băieţaşi tocmai spunea:

— Astăzi au să spânzure o ţigancă.

Cu saltul brusc al păianjenului pe care l-am văzut aruncându-se asupra unei muşte pe pânza tremurătoare, pustnica alergă la lucarna care dădea, după cum se ştie, în Piaţa Grève, într-adevăr, o scară fusese ridicată lângă spânzurătoarea permanentă şi un ajutor de-al călăului aranja lanţurile ruginite de ploaie. În preajmă se adunaseră câţiva oameni.

Grupul voios al copiilor se depărtase. Pustnica începu să caute cu ochii vreun trecător pe care să-l poată întreba. Chiar lângă chilie zări un preot; acesta se făcea că citeşte în cartea publică de rugăciuni, dar era mai puţin atent la strana cu zăbrele de fier decât la spânzurătoarea spre care arunca, din când în când, câte o privire întunecată şi fioroasă. Pustnica îl recunoscu pe domnul arhidiacon de Josas, om vrednic de respect.

— Părinte, îl întrebă ea, pe cine au să spânzure acolo?

Preotul o privi şi nu-i răspunse; ea repetă întrebarea.

Atunci el zise:

— Nu ştiu.

— Erau pe-aici nişte copii care spuneau că-i vorba de o ţigancă, adăugă pustnica.

— Cred că da, adeveri preotul.

Atunci, Pâquette la Chantefleurie izbucni într-un râs de hienă.

— Soră, spuse arhidiaconul, atât de tare le urăşti pe ţigănci?

— Cum să nu le urăsc?!, exclamă pustnica. Sunt nişte vampire, nişte hoaţe de copii! Ele mi-au mâncat fetiţa, copilul meu, singurul meu copil! Nu mai am inimă. Ele mi-au mâncat-o!

Pustnica era înspăimântătoare. Preotul o privi cu răceală.

— E una, mai ales, pe care o urăsc şi pe care am blestemat-o, continuă ea. Una tânără, de vârsta pe care ar fi avut-o fetiţa mea, dacă maică-sa nu mi-ar fi mâncat fiica. De câte ori o văd pe vipera asta tânără trecând prin faţa chiliei, îmi fierbe sângele!

— Ei bine, soră, bucură-te, zise preotul, rece ca o statuie de pe un mormânt, chiar pe ea ai s-o vezi murind.

Şi, lăsându-şi fruntea în piept, se depărta încet. Pustnica îşi frânse braţele de bucurie.

— I-am prezis că o să urce acolo! Mulţumesc, părinte!, strigă ea.

Şi începu să se plimbe cu paşi mari prin faţa zăbrelelor lucarnei, despletită, cu ochii înflăcăraţi, izbindu-se cu umărul de zid, cu aerul sălbatic al unei lupoaice închise într-o cuşcă, flămândă de multă vreme şi care simte că se apropie ora când i se va da hrana.

6. Trei inimi de om felurit alcătuite

Totuşi, Phoebus nu era mort. Oamenii de soiul lui nu mor cu una, cu două. Când maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui, îi spusese Esmeraldei: „E pe moarte”, greşise sau glumise. Când arhidiaconul îi repetase osânditei: „E mort”, de fapt, nu ştia nimic, dar credea aşa, socotea că e aşa, nu se îndoia şi trăgea nădejde să fie aşa. L-ar fi durut prea tare să-i dea femeii iubite veşti bune despre rivalul său. În situaţia lui, oricine ar fi făcut la fel.

Asta nu însemna că rana lui Phoebus n-ar fi fost gravă, doar că fusese mai puţin decât se lăuda arhidiaconul. Medicul, la care soldaţii de strajă îl duseseră în primul moment, se temuse o săptămână pentru viaţa lui, şi chiar i-o spusese pe latineşte. Totuşi, tinereţea ieşise biruitoare; şi, aşa cum se întâmplă deseori, în ciuda pronosticului şi diagnosticului, natura se distrase salvându-l pe bolnav, peste capul medicului. Phoebus fusese supus la primele interogatorii ale maestrului Philippe Lheulier şi ale anchetatorilor tribunalului bisericesc, lucru care îl plictisise cumplit. De aceea, într-o bună dimineaţă, simţindu-se mai bine, îşi lăsase pintenii de aur drept plată pentru medic şi-o ştersese. Lucrul acesta, de altfel, nu tulburase cu nimic instruirea cazului. Justiţiei de pe atunci puţin îi păsa de claritatea şi de curăţenia unui proces criminal. Dacă acuzatul era spânzurat, restul nu o mai interesa. Judecătorii aveau destule dovezi împotriva Esmeraldei. Pe Phoebus îl crezuseră mort şi totul fusese în regulă.

La rândul său, Phoebus nu fugise la capătul lumii. Se dusese pur şi simplu la compania lui, aflată în garnizoană la Queue-en-Brie, în Île-de-France, la câteva poşte de Paris.

La drept vorbind, nu i-ar fi plăcut deloc să apară în persoană la proces. Îşi dădea vag seama că s-ar fi făcut de râs. Şi-apoi, nici nu prea ştia bine ce să creadă despre întreaga întâmplare. Necucernic şi superstiţios ca orice ostaş care nu e decât ostaş, când se gândea la întreaga aventură, îl cam nelinişteа capra, felul ciudat în care o

întâlnise pe Esmeralda, felul nu mai puţin ciudat în care ea îl lăsase să-i ghicească dragostea, calitatea ei de ţigancă şi, în sfârşit, călugărul-ursuz. În toată povestea aceasta întrezărea mai multă magie decât dragoste, probabil o vrăjitoare şi poate că pe diavol; o comedie, în sfârşit, sau, ca să vorbim ca pe atunci, un mister foarte neplăcut în care el juca un rol cât se poate de ingrat, rolul celui care primea loviturile, rolul calului de bătaie. Căpitanul era plouat de tot. Îl încerca soiul acela de ruşine pe care La Fontaine a definit-o atât de bine:

E ruşinat ca vulpea când de găină-i prinsă.

De altfel, spera ca procesul să nu facă prea mare vâlvă, iar numele lui, fiindcă el lipsea, să fie abia rostit, şi, în orice caz, să nu răzbată dincolo de pereţii tribunalului de la Tournelle. În privinţa aceasta nu se înşela, căci pe atunci nu exista o Gazetă a Tribunalelor, şi cum nu era săptămână care să nu-şi aibă falsificatorul ei fiert, sau vrăjitoarea ei spânzurată, sau ereticul ei fiert la una din nenumăratele justiţii ale Parisului, lumea era atât de obişnuită s-o vadă la toate răspântiile pe bătrâna Temis[109] feudală, cu braţele goale şi cu mânecile suflecate, făcându-şi meseria la furci, la scări şi la stâlpii infamiei, încât aproape că n-o mai lua în seamă. Lumea bună de pe atunci abia dacă ştia numele osânditului care trecea pe la colţul străzii; cu ospăţurile acestea grosolane, cel mult dacă se mai desfăta gloata de rând. O execuţie era un lucru la fel de obişnuit pe o uliţă, ca şi cuptorul brutarului sau abatorul măcelarului. Călăul nu era decât un fel de măcelar, cu o îmbrăcăminte ceva mai închisă.

Phoebus îşi linişti deci curând sufletul în privinţa vrăjitoarei Esmeralda, sau Similar, cum îi spunea el, în privinţa loviturii de pumnal a ţigăncii sau a călugarului-ursuz (puţin îi păsa a cui) şi în privinţa deznodământului procesului. Dar de îndată ce inima i se eliberă în direcţia

---

[109] În antichitate, zeiţa dreptăţii era înfăţişată cu o balanţă în mână.

aceasta, chipul lui Fleur-de-Lys se ivi iar în ea. Inima căpitanului Phoebus, ca şi fizica de pe atunci, avea oroare de vid.

De altfel, Queue-en-Brie era o localitate foarte anostă, un sat de potcovari şi de văcăriţe cu palmele crăpate, un şir lung de cocioabe şi de colibe care mărgineau ambele părţi ale drumului mare pe o distanţă de o jumătate de leghe; o plictiseală, în sfârşit.

Fleur-de-Lys era penultima lui pasiune; o fată frumoasă, o zestre încântătoare. Într-o bună dimineaţă deci, complet vindecat şi bănuind că, după două luni, procesul ţigăncii trebuia să fi fost încheiat şi uitat, îndrăgostitul cavaler sosi în ropotul calului la poarta locuinţei Gondelaurier.

Phoebus nu dădu nicio atenţie gloatei destul de numeroase care se înghesuia în piaţă, în faţa portalului catedralei Notre-Dame; amintindu-şi că e luna mai, îşi închipui că trebuie să fie vreo procesiune, niscai Rusalii sau altă sărbătoare, şi îşi legă calul de veriga de la intrare, apoi urcă voios la frumoasa lui logodnică.

Ea era numai cu maică-sa.

Fleur-de-Lys mai avea încă la inimă scena vrăjitoarei, capra, alfabetul ei blestemat şi îndelungata absenţă a lui Phoebus. Totuşi, când îşi văzu căpitanul intrând, găsi că arată la fel de bine, că are o tunică atât de nouă, o diagonală atât de strălucitoare şi un aer atât de pătimaş, încât roşi de plăcere. Nobila domniţă arăta ea însăşi mai încântătoare ca oricând. Superbul ei păr blond era împletit de minune; purta o rochie de culoarea cerului, care le prinde atât de bine pe femeile cu pielea albă, cochetărie ce se îngemăna cu tânjeala aceea amoroasă care le prinde şi mai bine.

Phoebus, care în materie de frumuseţe nu mai văzuse de câtăva vreme decât ţoapele din Queue-en-Brie, se simţi ameţit privind-o, ceea ce îl făcu să pară atât de nerăbdător şi de galant, încât pacea se încheie pe dată. Nici chiar doamna de Gondelaurier, aşezată matern tot în jilţul ei mare, n-avu puterea să-l dojenească. Cât despre reproşurile lui Fleur-de-Lys, ele se stinseră toate în gângureli duioase.

Fata stătea lângă fereastră, brodând tot la peştera lui Neptun. Căpitanul se sprijini de spătarul scaunului şi ea îi adresă cu jumătate de glas dojenile ei mângâietoare.
— Ce-ai făcut în răstimpul celor două luni nesfârşite, răutăciosule?
— Îţi jur că eşti atât de frumoasă, încât ai scoate din minţi şi un arhiepiscop, îi răspunse Phoebus, stânjenit de întrebare.
Fata nu-şi putea stăpâni zâmbetul:
— Bine, bine, domnule. Lasă-mi frumuseţea şi răspunde-mi. Chiar că pot să mă laud cu ea!…
— Ei bine, dragă verişoară, am fost chemat la garnizoană.
— Unde, mă rog? Şi de ce n-ai venit să-ţi iei rămas-bun?
— La Queue-en Brie.
Phoebus era încântat că prima întrebare îl ajutase s-o ocolească pe-a doua.
— Dar e la câţiva paşi, domnule. Cum de n-ai venit să mă vezi măcar o dată?
De data asta, Phoebus se simţi încurcat serios:
— Fiindcă… slujba… şi-apoi, încântătoare verişoară, am fost bolnav.
— Bolnav?!, repetă ea, speriată.
— Da, rănit.
— Rănit!
Biata copilă se tulbură toată.
— Oh, nu te speria, spuse Phoebus, nepăsător, căci n-ai de ce. O ceartă, o lovitură de spadă; ce poate să-ţi pese?
— Ce poate să-mi pese?, exclamă Fleur-de-Lys, ridicându-şi frumoşii ochi plini de lacrimi. Ah, nu spui ce gândeşti când vorbeşti aşa. Ce-i cu lovitura de spadă? Vreau să ştiu tot.
— Ei bine, draga mea, m-am certat cu Mahé Fédy, îl cunoşti? Locotenentul de la Saint-Germain-en-Laye, şi ne-am tăiat fiecare câte o bucăţică de piele. Atâta tot.
Mincinosul căpitan ştia foarte bine că o chestiune de onoare îl înalţă totdeauna pe un bărbat în ochii unei femei. Într-adevăr, Fleur-de-Lys îl privea în faţă, pierdută de

spaimă, de plăcere şi de admiraţie. Şi totuşi nu era pe deplin liniştită.

— Măcar de-ai fi complet vindecat, Phoebus, dragul meu!, spuse ea. Nu-l cunosc pe Mahé Fédy al dumitale, dar e un om rău. Şi din ce v-aţi luat la harţă?

Aici, Phoebus, a cărui imaginaţie creatoare lăsa mult de dorit, începu să nu mai ştie cum să iasă din isprava-i vitejească.

— Oh, parcă mai ştiu eu?... O nimica toată, un cal, un cuvânt! Dragă verişoară, exclamă el, căutând să schimbe vorba, ce-i cu zgomotul ăsta din faţa catedralei? (şi se apropie de fereastră.) O, Doamne, verişoară dragă, ce de lume s-a mai adunat în piaţă!

— Nu ştiu, spuse Fleur-de-Lys, se pare că o vrăjitoare îşi va mărturisi păcatele în dimineaţa asta în faţa catedralei, ca să fie apoi spânzurată.

Căpitanul era atât de convins că procesul Esmeraldei se terminase, încât nu prea se sinchisi de cuvintele fetei. Totuşi, îi mai puse o întrebare, două:

— Cum o cheamă pe vrăjitoare?

— Nu ştiu, îi răspunse ea.

— Şi ce se spune că a făcut?

Fata ridică încă o dată din umerii ei albi:

— Nu ştiu.

— Oh! Doamne Iisuse, se amestecă mama, există atâţia vrăjitori acum, încât sunt arşi, cred, fără să li se mai ştie numele. Mai degrabă ai putea să afli numele fiecărui nor de pe cer. La urma urmei, putem fi liniştiţi. Le ţine bunul Dumnezeu socoteala.

Aici, venerabila doamnă se opri şi se duse la fereastră.

— Doamne!, spuse ea. Ai dreptate, Phoebus. E mare gloată. S-au suit, Domnul fie lăudat, până şi pe acoperişuri. Ştii, Phoebus? Asta îmi aminteşte de vremea mea! La intrarea regelui Carol al VII-lea, era lume la fel de multă. Nu mai ştiu în ce an. Când îţi povestesc asemenea lucruri, nu-i aşa, ţi se pare că sunt vechi de când lumea, iar mie mi se par de ieri, de-alaltăieri. O, era mult mai multă lume decât acum. Şi se urcaseră până şi pe meterezele de la Poarta

Saint-Antoine. Regele o avea pe regină alături, pe acelaşi cal, şi după alteţele lor veneau toate doamnele, călare pe aceiaşi cai cu nobilii. Îmi amintesc că se făcea mare haz, fiindcă lângă Amanyon de Garlande, care era foarte mărunt, se afla sir de Matefelon, un cavaler de-o statură uriaşă, care ucisese o mulţime de englezi. Era într-adevăr frumos. Un alai al tuturor gentilomilor Franţei, cu flamurile lor roşii fluturând în faţa ochilor. Unii aveau prapuri, alţii steaguri la lănci. Parcă mai ştiu? Sir de Calan, cu prapurul; Jean de Châteaumorant, cu steag la lance; Sir de Coucy, cu steag la lance şi mai bogat în falduri decât oricare altul, în afară de-al ducelui de Bourbon… Vai, ce trist e să te gândeşti că toate astea au existat şi că acum nu mai sunt!

Cei doi îndrăgostiţi n-o ascultau pe respectabila văduvă. Phoebus se rezemase iar de spătarul scaunului logodnicei, loc încântător de unde privirea lui desfrânată se strecura prin toate despicăturile guleraşului frumoasei Fleur-de-Lys. Bluza ei se desfăcea atât de cochet şi-l lăsa să vadă atâtea lucruri delicioase şi să bănuiască atâtea altele, încât Phoebus, orbit de pielea cu reflexe de mătase, îşi spunea în sinea lui: „Cum s-ar putea să iubeşti altceva decât o femeie cu pielea albă?”. Amândoi tăceau. Fleur-de-Lys îşi ridica din când în când spre el ochii încântaţi şi blânzi, şi părul i se învălmăşea într-o rază de soare primăvăratică.

— Phoebus, şopti pe neaşteptate Fleur-de-Lys, peste trei luni trebuie să ne cununăm. Jură-mi că n-ai iubit niciodată altă femeie în afară de mine.

— Îţi jur, înger frumos!, răspunse Phoebus, şi privirea lui pătimaşă se adăugă tonului sincer al vocii, ca s-o convingă pe Fleur-de-Lys.

În clipa aceea poate că el chiar credea ce spune.

Între timp, buna mamă, încântată că-i vede pe logodnici înţelegându-se atât de bine, ieşi din cameră pentru a se ocupa de vreo trebuşoară de-a casei. Phoebus băgă de seamă; singurătatea îi dădu atâta curaj aventurosului căpitan, încât îi iscă în creier nişte idei foarte ciudate. Fleur-de-Lys îl iubea, el îi era logodnic, ea se afla singură cu el, simţămintele nutrite odinioară pentru ea i se treziseră din

nou, nu în toată prospeţimea, dar cu toată înflăcărarea; la urma urmei, nu-i cine ştie ce păcat să guşti din poame înainte de a se coace; nu ştiu dacă gândurile acestea îi trecură prin minte, dar sigur e că Fleur-de-Lys se înspăimântă deodată, văzându-i expresia privirii. Fata se uită în jur şi n-o mai văzu pe maică-sa.

— Doamne!, spuse Fleur-de-Lys, roşie şi neliniştită. Mi-e tare cald!

— Într-adevăr, cred că amiaza nu-i departe, răspunse Phoebus. Soarele e supărător. Nu ne mai rămâne decât să tragem perdelele.

— Nu, nu, strigă biata fată, eu, dimpotrivă, am nevoie de aer. Şi, ca o căprioară care simte răsuflarea haitei, se ridică, alergă la fereastră, o deschise şi se repezi pe balcon.

Phoebus, destul de contrariat, o urmă.

Piaţa din faţa catedralei Notre-Dame, spre care dădea balconul, după cum se ştie, avea în momentul acela o înfăţişare sinistră şi neobişnuită, care schimbă brusc natura spaimei sfioasei Fleur-de-Lys.

O mulţime imensă, revărsându-se şi pe străzile învecinate, umplea piaţa propriu-zisă. Micul zid, înalt cât să te rezemi de el şi care împrejmuia tăpşanul din faţa catedralei, n-ar fi fost de ajuns ca s-o menţină liberă, dacă n-ar fi fost dublat de un rând zdravăn de sergenţi de pază şi de archebuzieri cu armele în mâini. Graţie pădurii acesteia de lănci şi de archebuze, piaţa era goală. Intrarea era păzită de-o ceată de halebardieri cu însemnele episcopului. Porţile largi ale catedralei erau închise, ceea ce contrasta cu nenumăratele ferestre ale pieţei, care, deschise până aproape de acoperişuri, lăsau să se vadă mii de capete înghesuite, aproape ca grămezile de ghiulele într-un parc de artilerie.

Suprafaţa acestei gloate era cenuşie, murdară şi pământie. Vădit lucru, spectacolul aşteptat era unul din cele care aveau darul să scoată şi să atragă stratul cel mai de jos al populaţiei. Nimic mai dezgustător decât zgomotul făcut de furnicarul de bonete galbene şi de plete murdare. În mulţime erau mai multe râsete decât strigăte, mai multe

femei decât bărbaţi.

Din când în când, câte o voce acră şi pătrunzătoare străpungea vuietul general.

— Hei! Mahiet Baliffre! Acolo au s-o spânzure?

— Dobitoaco, aici se pocăieşte în faţa lumii, în cămaşă! Şi Dumnezeu o să-i strănute pe latineşte în mutră! Asta se face totdeauna aici la amiază. Dacă ai chef de spânzurătoare, du-te la Grève.

— Mă duc pe urmă.

— Ia spune, Boucanbry, e-adevărat că n-a vrut duhovnic?

— Se pare că da, Bechaigne.

— Ia te uită, păgâna!

— Domnule, aşa e datina. *Bailli*-ul palatului e obligat să-l predea pe răufăcător, gata judecat, pentru execuţie, domnului *prévôt* al Parisului, dacă e vorba de un laic; dacă e cleric, tribunalului episcopiei.

— Vă mulţumesc, domnule.

— Oh, Doamne!, spunea Fleur-de-Lys. Biata făptură! Gândul acesta îi umplea de durere privirea, pe care o plimba pe deasupra mulţimii. Căpitanul, mult mai preocupat de ea decât de adunătura aceea de zdrenţe, îi mototolea drăgăstos talia rochiei pe la spate. Ea se întoarse, zâmbind rugătoare:

— Te implor, lasă-mă, Phoebus! Dacă vine mama, are să-ţi vadă mâna.

În clipa aceea, la orologiul de la Notre-Dame bătu rar amiaza. Un murmur de satisfacţie izbucni în mulţime. Ultimele vibraţii ale celei de a douăsprezecea bătăi abia se stingeau când toate capetele unduiră ca valurile sub adierea vântului, iar pavajul, ferestrele şi acoperişurile vuiră de strigăte:

— Iat-o!

Fleur-de-Lys îşi duse palmele la ochi, ca să nu vadă.

— Frumoaso, îi spuse Phoebus, nu vrei să intri în casă?

— Nu, răspunse ea; şi ochii, pe care îi închisese de frică, i se redeschiseră de curiozitate.

O cotigă, trasă de un cal normand gălbui şi puternic şi

înconjurată de călăreţi în uniforme violete cu cruce albă, tocmai intrase în piaţă prin strada Saint-Pierre-aux-Boeufs. Sergenţii de pază îi deschideau cale în mulţime, cu lovituri puternice de matrace. Pe lângă cotigii călăreau câţiva ofiţeri de justiţie şi de poliţie, uşor de recunoscut după costumele lor negre şi după felul stângaci de a se ţine în şa. Maestrul Jacques Charmolue defila în fruntea lor.

În căruţa nenorocirii se afla o fată, cu braţele legate la spate, fară preot lângă ea. Fata era în cămaşă. Părul ei negru (pe atunci moda cerea să nu fie tunsă decât la picioarele spânzurătorii) cădea împrăştiindu-se pe sâni şi pe umerii pe jumătate goi.

Prin părul acesta unduitor, mai lucios decât pana corbului, se vedea răsucindu-se şi înnodându-se o funie groasă, cenuşie şi aspră, care îi jupuia claviculele gingaşe şi se rotea în jurul gâtului încântător al bietei fete ca o râmă pe o floare. Sub funie strălucea o mică amuletă împodobită cu strasuri verzi, care îi fusese lăsată, fără îndoială, pentru că celor care au să moară nu li se refuză nimic. Spectatorii aşezaţi la ferestre puteau zări în fundul cotigii picioarele goale ale fetei, pe care ea încerca să şi le ascundă, mânată parcă de un ultim instinct feminin. La picioarele ei se afla o căpriţă legată burduf. Osândită îşi ţinea cu dinţii cămaşa prost prinsă. S-ar fi zis că, în nenorocirea ei, tot mai suferă că este expusă astfel, aproape goală în faţa atâtor ochi. Dar vai! Nu pentru asemenea fiori ne e dată pudoarea.

— Doamne Iisuse!, strigă Fleur-de-Lys către căpitan. Ia te uită, vere dragă! E păcătoasa de ţigancă cu capra!

Şi, vorbind astfel, se întoarse către Phoebus. Acesta avea privirea aţintită asupra cotigii şi era foarte palid.

— Care ţigancă cu capra?, bâigui căpitanul.

— Cum, se miră Fleur-de-Lys, nu ţi-o mai aminteşti?!

Phoebus o întrerupse:

— Nu ştiu ce vrei să spui.

Şi făcu un pas, dând să intre în cameră. Dar Fleur-de-Lys, a cărei gelozie, odinioară atât de crâncen stârnită de ţiganca aceasta, se trezise, îi aruncă o privire pătrunzătoare şi plină de neîncredere. În clipa aceea îşi

amintea vag că auzise vorbindu-se despre un căpitan amestecat în procesul unei vrăjitoare.

— Ce ai?, îl întrebă ea pe Phoebus. S-ar zice că femeia asta te-a tulburat.

Phoebus se sili să rânjească:

— Pe mine? Da de unde! Asta-i bună!

— Atunci rămâi, spuse ea poruncitoare, să privim până la capăt!

Nefericitul căpitan nu mai avu încotro şi trebui să rămână. Îl mai liniştea un pic faptul că osândită nu-şi desprindea privirea din fundul cotigii. Era, fără nicio îndoială, Esmeralda. Ajunsă pe treapta cea mai de jos a ocarei şi a nenorocirii, fata rămânea tot frumoasă; ochii ei negri păreau şi mai mari din cauza obrajilor traşi, profilul ei livid era pur şi sublim. Esmeralda semăna cu ceea ce fusese, aşa cum o Fecioară de Masaccio[110] seamănă cu o Fecioară de Rafael: mai plăpândă, mai firavă, mai slabă.

De altminteri, totul în ea era cumva sfâşiat şi, în afara pudoarei, fata lăsase totul la voia întâmplării, într-atât o doborâse uluirea şi deznădejdea. La toate hopurile, trupul i se sălta din cotigă, ca un lucru neînsufleţit sau frânt. Privirea îi era întunecată şi înnebunită. Sub pleoape i se mai zărea o lacrimă, dar nemişcată şi, ca să zicem aşa, de gheaţă.

Între timp, lugubrul alai străbătuse mulţimea printre strigăte de veselie şi gesturi de curiozitate. Ca să facem o descriere fidelă, trebuie să spunem totodată că, văzând-o atât de frumoasă şi de deznădăjduită, pe mulţi, şi nu dintre cei mai slabi, îi cuprinsese mila. Cotiga pătrunsese pe tăpşanul din faţa catedralei.

În faţa portalului central, cotiga se opri. Escorta se aşeză în front de o parte şi de alta. Mulţimea tăcu şi, în mijlocul tăcerii pline de solemnitate şi de nelinişte, cele două canaturi ale uşii mari se rotiră ca de la sine pe balamalele care scârţâiră cu zgomot ascuţit. Atunci, mulţimea văzu în

---

110 Massaccio (Tommaso di Ser) (140l-l428), pictor italian, născut la Florenţa, ale cărui opere se remarcă prin colorit, desen şi perspectivă.

toată lungimea ei catedrala, sumbră, îmbrăcată în doliu, abia luminată de câteva lumânări ce pâlpâiau departe, pe altarul central, deschisă ca o gură de peşteră în mijlocul pieţei orbitor de luminoase. Departe, în umbra absidei, se zărea o uriaşă cruce de argint, desfăşurată pe o pânză neagră ce cădea din boltă până în podea. Catedrala era pustie. Totuşi, se vedeau mişcându-se nedesluşit câteva capete de preoţi în stranele depărtate ale corului; iar în momentul când uşa cea mare se deschise, dinăuntru izbucni un cânt grav, sonor şi monoton care arunca parcă în rafale, peste capul osânditei, fragmente de psalmi lugubri.

… Non timebo millia populi circumdantis me: exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!

Salvum me fac, Deus, quoniam inrraverunt aquae usque ad animam meam.

Infixus sum în limo profundi; et non est substantia.[111]

În acelaşi timp, un alt glas, separat de cor, intona pe treapta altarului mare melancolica rugăciune de jertfă:

Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et în judicium non venit; sed transit a morte în vitam.[112]

Cântecul, pe care câţiva bătrâni pierduţi în întunericul lor îl cântau de departe pentru fiinţa aceasta frumoasă, plină de tinereţe şi de viaţă, mângâiată de aerul călduţ al primăverii, scăldată de soare, era o slujbă a morţilor.

Mulţimea asculta în reculegere.

Nefericita, înspăimântată, părea că-şi pierde vederea şi mintea în adâncurile obscure ale catedralei. Buzele ei albe se mişcau ca pentru rugă şi, când ajutorul călăului se apropie ca s-o ajute să coboare din cotigă, o auzi repetând

---

[111] Nu mă voi teme nici de o mie de duşmani ce m-ar înconjura; vino, Doamne; mântuieşte-mă, Doamne!.
Mântuieşte-mă, Doamne, căci m-au năpădit apele până în sufletul meu. Stau până la gât în mâlul adânc; şi niciun sprijin nu am (lat.).

[112] Cine va asculta cuvântul meu şi va crede în cel ce m-a trimis va avea viaţă veşnică şi nu va veni la judecată, ci va trece din moarte în viaţă (lat.).

cu voce înceată acest cuvânt: *Phoebus.*

I se dezlegară mâinile, fu coborâtă împreună cu capra, care fusese şi ea dezlegată şi care behăia de bucurie simţindu-se liberă; apoi, osândită fu pusă să meargă desculţă pe caldarâmul tare, până la treptele portalului. Funia pe care o avea la gât se târa după ea. Ai fi zis că e un şarpe care o urmăreşte.

Atunci, cântecul din biserică se întrerupse. O cruce mare de aur şi un şir de lumânări se mişcară în întuneric. Se auziră sunând halebardele elveţienilor îmbrăcaţi în veşminte împestriţate şi după câteva clipe o lungă procesiune de preoţi în stihare şi de diaconi în patrafire, care veneau gravi psalmodiind spre osândită, se desfăşură în faţa ochilor ei şi ai mulţimii. Dar privirea osânditei se opri asupra celui care mergea în frunte, imediat după cel ce purta crucea.

— Oh!, şopti ea încet înfiorându-se. E tot el! Preotul!

Era, într-adevăr, arhidiaconul. În stânga lui păşea subcantorul, iar la dreapta, cantorul purtând toiagul cuvenit slujbei. Arhidiaconul înainta cu capul dat pe spate, cu privirea fixă, cu ochii larg deschişi, cântând cu glas tare:

De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam.

Et projecisti me în profundum, în corde maris, et flumen circumdedit me.[113]

În clipa când se ivi la lumină, sub înaltul portal în ogivă, înveşmântat cu o largă mantie preoţească de argint, brodată cu o cruce neagră, arhidiaconul era atât de palid, încât mulţi dintre cei de faţă îl asemuiră cu unul dintre episcopii de marmură îngenuncheaţi pe lespezile de pe mormintele din catedrală, care se ridicase şi venise s-o primească în pragul mormântului pe aceea ce trebuia să moară.

Ea, la fel de palidă şi la fel de nemişcată ca o statuie, abia îşi dădu seama că i se pusese în mână o lumânare grea de ceară galbenă, aprinsă; şi nu ascultă glasul

---

[113] Din mijlocul iadului strigat-am şi ascultat-ai glasul meu. Şi aruncatu-m-ai în adânc, în fundul mării, şi apele năpăditu-m-au (lat.).

chelălăitor al grefierului citind funestul text al pocăinţei publice; când i se ceru să răspundă *Amen,* răspunse *Amen.* Ca să mai recapete un pic de viaţă şi de putere, a trebuit să-l vadă pe preot cum le face semn paznicilor să se depărteze şi cum vine singur spre ea. Atunci simţi cum îi năvăleşte tot sângele în cap, şi un rest de indignare se reaprinse în sufletul ei amorţit şi rece.

Arhidiaconul se apropie de ea încet. Chiar şi în această culme a nenorocirii, fata îl văzu plimbându-şi peste goliciunea ei o privire în care scânteiau desfrânarea, gelozia şi dorinţa. Apoi, el îi spuse cu glas tare:

— Fată, i-ai cerut lui Dumnezeu iertare pentru păcatele şi rătăcirile tale?

Şi se plecă la urechea ei, adăugând (spectatorii credeau că-i primeşte ultima spovedanie):

— Mă vrei? Te mai pot salva încă!

Ea îl privi fix:

— Piei, diavole, sau te denunţ!

El schiţă un zâmbet, un zâmbet îngrozitor:

— N-au să te creadă. N-ai să faci decât să mai adaugi un scandal la o crimă. Răspunde repede: mă vrei?

— Ce-ai făcut cu Phoebus al meu?

— E mort, spuse preotul.

În clipa aceea, nefericitul arhidiacon ridică fără să-şi dea seama ochii şi-l văzu la celălalt capăt al pieţei, în balconul casei Gondelaurier, pe căpitan, în picioare, lângă Fleur-de-Lys. Clătinându-se, îşi trecu palma peste ochi, mai privi o dată, murmură un blestem, şi faţa i se schimonosi.

— Ei bine, mori şi tu!, spuse el printre dinţi. Nimeni n-o să te aibă.

Apoi, ridicând mâna asupra ţigăncii, rosti cu glas tare şi funebru: *I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!*[114]

Cu această formulă cumplită se încheiau de obicei asemenea ceremonii. Era semnalul convenit între preot şi călăi. Mulţimea îngenunche.

— *Kyrie eleison!*[115]*,* spuseră preoţii rămaşi sub ogiva

---

[114] Mergi acum, suflet chinuit, şi mila Domnului fie cu tine (lat.).

[115] Doamne miluieşte (gr.).

portalului.

— *Kyrie eleison!,* repetă mulţimea, cu murmurul acela care trece pe deasupra tuturor capetelor ca freamătul unei mări agitate.

— *Amen!,* spuse arhidiaconul.

Apoi se întoarse cu spatele spre osândită; capul îi căzu în piept, mâinile i se încrucişară; arhidiaconul intră în alaiul de preoţi şi, după o clipă, dispăru, cu crucea, lumânările şi stiharele, sub arcadele întunecate ale catedralei; iar vocea lui sonoră se stinse treptat în altar, cântând acest verset al deznădejdii:

Omnes gurgites tui er fluctus tui super me transierunt![116]

În acelaşi timp, sunetele intermitente ale halebardelor elveţienilor, stingându-se încetul cu încetul sub antrecolonamentele navei, păreau bătaia unui orologiu care suna ultimul ceas al osânditei.

În acest timp, porţile catedralei rămăseseră deschise, lăsând să se vadă interiorul pustiu, trist, îndoliat, fără lumânări şi fără voci.

Osândită stătea neclintită la locul ei, aşteptând să facă ce doreau cu ea. Trebui ca unul din sergenţii de pază să-l anunţe pe maestrul Charmolue, care, în timpul acestei scene, se apucase să studieze basorelieful marelui portal reprezentând, după unii, sacrificiul lui Avraam, iar după alţii, operaţia filosofală, figurând soarele prin înger, focul prin vreascuri, alchimistul prin Avraam.

Sergentul îl smulse destul de greu din contemplare, dar, în sfârşit, procurorul se întoarse şi, la semnul lui, doi bărbaţi îmbrăcaţi în galben, ajutoare ale călăului, se apropiară de Esmeralda ca să-i lege iar mâinile.

În momentul când trebui să se urce din nou în funesta cotigă şi să pornească spre ultimul popas, nefericita fu cuprinsă poate de vreo sfâşietoare părere de rău după viaţă, îşi ridică ochii înroşiţi şi uscaţi spre cer, spre soare, spre norii de argint tăiaţi ici-colo de trapeze şi de triunghiuri albăstrii, apoi şi-i coborî în preajmă, pe pământ, spre

[116] Toate mările şi toate apele tale peste mine trecut-au (lat.).

mulţime, spre case. Deodată, pe când omul galben îi lega coatele, copila scoase un strigăt nemaipomenit, un strigăt de bucurie. Colo, la balcon, în colţul pieţei, îl zărise pe el, pe iubitul, pe stăpânul ei, pe Phoebus, cealaltă apariţie a vieţii sale! Judecătorul minţise! Preotul minţise! Era chiar el, fără urmă de îndoială. Era acolo, frumos, viu, îmbrăcat în tunica lui strălucitoare, cu pana la pălărie, cu spada la şold!

— Phoebus!, strigă ea. Dragul meu Phoebus!

Şi vru să-şi întindă spre el braţele tremurând de dragoste şi de fericire, dar braţele îi erau legate.

Atunci îl văzu pe căpitan încruntându-şi sprâncenele, văzu fata frumoasă care se rezema de el privindu-l cu gura dispreţuitoare şi cu ochii mânioşi; apoi, Phoebus rosti câteva cuvinte care nu ajunseră până la ea, şi amândoi dispărură repede după geamurile balconului care se închiseră.

— Phoebus!, strigă ea, pierdută. Şi tu crezi oare?

Un gând monstruos i se ivise în minte. Îşi amintea că fusese condamnată pentru uciderea lui Phoebus de Châteaupers.

Până acum, Esmeralda îndurase totul. Dar această ultimă lovitură fusese necruţătoare. Şi biata fată se prăbuşi ţeapănă pe caldarâm.

— Hai, spuse Charmolue, duceţi-o la cotigă şi să isprăvim odată!

Nimeni nu observase până atunci, în galeria statuilor regilor, sculptată chiar deasupra ogivelor portalului, un spectator ciudat care privise totul cu atâta neclintire, cu un gât atât de întins, cu o faţă atât de diformă, încât, dacă n-ar fi fost îmbrăcămintea lui pe jumătate roşie, pe jumătate violetă, l-ai fi putut lua drept unul dintre monştrii de piatră prin a căror gură se scurg de şase sute de ani lungile jgheaburi ale catedralei. Spectatorul acesta nu scăpase nimic din cele petrecute de la amiază în faţa portalului catedralei Notre-Dame. Şi din primele clipe, fără ca nimănui să-i dea prin gând să-l observe, legase strâns de una din colonetele galeriei o funie groasă, cu noduri, al cărei capăt se târa în jos, pe peron. După ce făcuse aceasta, privise

liniştit şi fluierând ori de câte ori trecea vreo mierlă prin faţa lui. Deodată, în clipa când ajutoarele călăului se pregătiră să execute porunca nepăsătoare a lui Charmolue, el păşi peste balustrada galeriei şi apucă frânghia cu tălpile, cu genunchii şi cu palmele; apoi, mulţimea îl văzu lunecând repede de-a lungul faţadei, ca o picătură de ploaie de-a lungul unui geam; îl văzu alunecând spre cei doi călăi cu viteza unei pisici căzute de pe un acoperiş; îl văzu doborându-i cu pumnii lui uriaşi, ridicând-o cu o mână pe ţigancă, aşa cum îşi ridică un copil păpuşa şi, dintr-un salt, ajungând în catedrală; o ţinea pe fată deasupra capului şi striga cu un glas nemaipomenit de puternic:

— Azil!

Toate acestea se petrecuseră atât de repede, încât, dacă ar fi fost întuneric, totul ar fi putut fi văzut la lumina unui fulger.

— Azil! Azil!, repetă mulţimea, şi zece mii de bătăi din palme făcură să strălucească de bucurie şi de mândrie unicul ochi al lui Quasimodo.

Zguduirea aceasta o făcu pe osândită să-şi revină din leşin. Ridică pleoapele, îl privi pe cocoşat, apoi le închise iar brusc, speriată parcă de salvatorul ei.

Charmolue rămase buimăcit, ca şi călăii şi întreaga escortă, într-adevăr, în incinta catedralei Notre-Dame, osândită ar fi fost protejată. Catedrala era un loc de refugiu; în pragul ei, orice tribunal omenesc îşi pierdea puterea.

Quasimodo se oprise sub marele portal. Tălpile lui late păreau, pe lespezile bisericii, la fel de solide ca şi greii stâlpi romanici. Capul lui mare şi pletos i se înfunda în umeri ca al leilor, care şi ei au coamă şi n-au gât. Cocoşatul o ţinea pe fată, care palpita de spaimă, ridicată în mâinile lui bătătorite, ca pe o draperie albă; dar o purta cu atâta grijă, încât ai fi zis că se teme să n-o spargă sau să n-o vatăme. Ai fi zis că o simte gingaşă, delicată, preţioasă, făcută pentru alte mâini decât ale lui. Uneori părea că nu cutează s-o atingă nici cu suflarea. Apoi, deodată, o strânse cu putere în braţe, la pieptul lui colţuros, ca pe un bun al

său, ca pe o comoară, cum ar fi făcut mama acestei copile; ochiul lui de pitic monstruos, coborât spre ea, o scălda în duioşie, în durere şi în milă, şi se ridica brusc, plin de fulgere. Atunci, femeile râdeau şi plângeau, mulţimea sărea în sus de entuziasm, căci în asemenea clipe Quasimodo îşi avea, într-adevăr, frumuseţea lui. Era frumos, el, orfanul, copilul găsit, el, cel lepădat; şi se simţea măreţ şi puternic, privea în faţă societatea aceasta din care era surghiunit, în care el intervenea atât de puternic, justiţia aceasta a oamenilor căreia el îi smulsese prada, toţi tigrii aceştia siliţi să mestece în gol, toţi zbirii, toţi judecătorii, toţi călăii, toată puterea aceasta a regelui pe care o biruise el, un nimic, cu puterea lui Dumnezeu.

Şi-apoi era emoţionantă ocrotirea aceasta acordată de o fiinţă atât de diformă unei făpturi atât de nefericite, era mişcător ca o condamnată la moarte să fie salvată de Quasimodo. Cele două mizerii extreme, a naturii şi a societăţii, se întâlniseră şi se ajutau între ele.

Apoi, după câteva clipe de triumf, Quasimodo intră brusc în catedrală, cu povara lui. Mulţimea, iubitoare de isprăvi vitejeşti, îl căuta din ochi sub nava întunecoasă, regretând că fugise atât de repede de aclamaţii. Deodată fu văzut ivindu-se iar la unul din capetele galeriei regilor Franţei, traversând-o în goană, ca ieşit din minţi, ridicându-şi comoara în braţe şi strigând:

— Azil!

Mulţimea izbucni din nou în aplauze. După ce străbătu galeria, se afundă în interiorul catedralei. O clipă mai târziu apăru pe platforma superioară tot cu ţiganca în braţe, tot alergând ca un nebun şi strigând întruna:

— Azil!

Iar mulţimea aplauda. În sfârşit, se ivi şi a treia oară în vârful turlei clopotului mare; de acolo, părea că o arată cu trufie întregului oraş pe aceea pe care o salvase şi vocea lui tunătoare, vocea lui atât de rar auzită, pe care el nu şi-o auzea niciodată, repetă de trei ori, cu frenezie, până la nori:

— Azil! Azil! Azil!

— Bravo! Bravo!, striga la rândul ei mulţimea, şi

aclamaţia aceasta uriaşă avea să-i uimească, pe malul celălalt, pe oamenii adunaţi în Piaţa Grève şi pe pustnica de la Tour-Roland, care continuau să aştepte, cu ochii aţintiţi la spânzurătoare.

Cartea a noua

1. Febră

Când fiul său adoptiv tăia atât de brusc nodul fatal în care nefericitul arhidiacon o prinsese pe ţigancă şi se prinsese el însuşi, Claude Frollo nu se mai afla în catedrală. Reintrat în sacristie, îşi smulsese stiharul, stifa şi stola, le aruncase pe toate pe braţele sacristanului încremenit, ieşise în fugă prin poarta secretă a mănăstirii, poruncise unui luntraş de la Terrain să-l treacă pe malul stâng al Senei şi se înfundase în uliţele deluroase ale cartierului Universităţii, neştiind încotro merge, întâlnind la fiecare pas grupuri de bărbaţi şi de femei care se grăbeau voioase spre podul Saint-Michel, cu speranţa că vor sosi încă la timp ca să vadă cum e spânzurată vrăjitoarea, palid, rătăcit, mai tulburat, mai orb şi mai speriat decât o pasăre de noapte scoasă din cuib şi urmărită de-o ceată de ştrengari în plină zi. Nu mai ştia unde se află, ce gândeşte, dacă nu cumva visează. Se ducea, mergea, alerga, luând-o pe orice stradă, la întâmplare, fără să aleagă, mânat înainte numai de gândul la Piaţa Grève, la cumplita Piaţă Grève pe care o simţea vag în urma lui.

Merse astfel de-a lungul colinei Sainte-Geneviève şi ieşi, în sfârşit, din oraş prin Poarta Saint-Victor. De acolo continuă să fugă atâta timp cât, întorcând capul, putu să mai vadă incinta turnurilor Universităţii şi casele rare ale foburgului; dar când, în sfârşit, o cută a terenului îi ascunse în întregime odiosul Paris, când putu să se creadă la o sută de leghe de el, în câmp, în pustiu, se opri şi i se păru că începe iar să respire.

Atunci i se îngrămădiră în minte gânduri înspăimântătoare. Izbuti din nou să-şi vadă clar în suflet şi se înfiora. Se gândi la nenorocita de fată care îl adusese la pierzanie şi pe care el o dusese la pierzanie. Îşi plimbă

privirea rătăcită peste dubla cale întortocheată pe care fatalitatea le călăuzise destinele până la punctul de întâlnire, unde îi împinsese fără cruţare unul împotriva altuia. Se gândi la nebunia legământului preoţesc, la zădărnicia castităţii, a ştiinţei, a religiei, a virtuţii, la inutilitatea lui Dumnezeu. Se afundă cât putu în gândurile acestea rele şi, pe măsură ce se cufunda mai adânc, simţea cum irupe în el un râs de satană.

Şi sfredelindu-şi astfel sufletul, râse şi mai amar când văzu ce loc larg pregătise natura acolo pentru patimi. Îşi răscoli în străfundul inimii toată ura, toată răutatea, şi recunoscu, privind cu ochiul rece al medicului care examinează un bolnav, că ura, răutatea nu erau decât iubire viciată; că iubirea, izvorul oricărei virtuţi la om, se preschimbă în lucruri dezgustătoare în sufletul unui preot şi că un om de felul lui, făcându-se preot, se făcea demon. Atunci râse cumplit şi deodată păli din nou privind partea cea mai sinistră a patimii lui funeste, a iubirii aceleia arzătoare, veninoase, pline de ură, nemiloase, care nu făcuse decât s-o ducă pe fată la spânzurătoare, şi pe el la iad; ea, osândită, el, blestemat.

Apoi se porni iar pe râs, gândindu-se că Phoebus trăia, că, la urma urmei, căpitanul era viu, voios şi mulţumit, că avea tunici mai frumoase ca oricând şi o nouă ibovnică pe care o ducea să vadă cum era spânzurată cea veche. Râse şi mai tare când se gândi că, dintre toate fiinţele vii cărora el le dorise moartea, ţiganca, singura pe care n-o ura, era şi singura pe care izbutise s-o ducă la moarte.

Apoi, de la căpitan *se* gândi la mulţime şi se simţi cuprins de-o gelozie uluitoare. Îşi zise că şi mulţimea, întreaga mulţime, avusese sub ochi, în cămaşă, aproape goală, femeia aceasta, pe care el o iubea. Îşi frânse braţele gândindu-se că femeia aceasta, ale cărei forme întrezărite în umbră numai de el ar fi însemnat fericirea supremă, fusese oferită în plină zi, în plină amiază unei întregi mulţimi, îmbrăcată ca pentru o noapte de voluptate. Şi plânse de furie pentru toate aceste taine ale iubirii profanate, murdărite, despuiate, veştejite pentru

totdeauna. Plânse de furie închipuindu-şi câte priviri spurcate se bucuraseră la vederea cămăşii prost legate, gândindu-se că fata aceea frumoasă, crin feciorelnic, cupă a pudorii şi plăcerilor de care el n-ar fi îndrăznit să-şi apropie buzele decât tremurând, fusese preschimbată într-un fel de strachină publică, din care cea mai josnică gloată a Parisului, hoţii, cerşetorii, slugile, veniseră să soarbă de-a valma o plăcere neruşinată, spurcată şi desfrânată.

Iar când căuta să-şi închipuie fericirea pe care ar fi putut-o găsi pe pământ dacă ea n-ar fi fost ţigancă, dacă el n-ar fi fost preot, dacă Phoebus n-ar fi existat şi dacă ea l-ar fi iubit; când se gândea că pentru el ar fi fost posibilă o viaţă senină şi plină de dragoste, când se gândea că în clipa aceea chiar existau ici-colo, pe pământ, perechi fericite, pierdute în lungi convorbiri pe sub portocali, pe malul pâraielor, în pragul amurgului, a unei nopţi înstelate, şi că, dacă Dumnezeu ar fi vrut, ar fi putut alcătui şi el cu ea una din perechile acelea binecuvântate, inima i se topea de duioşie şi de deznădejde.

Oh, ea! E vorba de ea! Ideea aceasta fixă îi revenea neîncetat, îl tortura, îi muşca creierul şi-i sfâşia inima. Nu regreta, nu se pocăia; tot ce făcuse, era gata să facă iar; prefera s-o vadă în mâinile călăului decât în braţele căpitanului, dar suferea; suferea atât, încât uneori îşi smulgea smocuri întregi de păr, ca să vadă dacă nu încărunţise.

Şi veni o clipă când îi fulgeră prin minte că poate chiar atunci laţul hidos pe care îl văzuse de dimineaţă îşi strângea nodul de fier în jurul gâtului ei atât de plăpând şi de graţios. La gândul acesta, sudoarea îl năpădi prin toţi porii.

Veni apoi altă clipă când, râzând drăceşte de sine însuşi, şi-o închipui în acelaşi timp pe Esmeralda aşa cum o văzuse în prima zi, vie, senină, voioasă, gătită, dansând, înaripată, armonioasă, şi pe Esmeralda din ultima zi, în cămaşă, cu ştreangul de gât, urcând încet, desculţă, scara colţuroasă a spânzurătorii; şi-şi făuri în minte acest dublu tablou în aşa fel, încât scoase un ţipăt înspăimântător.

Pe când uraganul acesta de disperare îl bântuia, îi spărgea, îi smulgea, îi înduioşa, îi dezrădăcina totul din suflet, arhidiaconul privi natura din preajmă. La picioarele lui, câteva găini scormoneau tufele, ciugulind; cărăbuşii de smalţ se jucau în soare; deasupra capului, câteva cete de nori vineţii goneau pe-un cer albastru; în zare, turla ascuţită a abaţiei Saint-Victor străpungea cu obeliscul ei de ardezie curba colinei, iar morarul de pe dealul Copeaux privea fluierând cum se învârtesc aripile harnice ale morii. Toată viaţa aceea activă, organizată, liniştită, reprodusă în mii de forme în jurul lui, îi făcu rău. Şi începu iar să alerge.

Bătu, aşa, coclaurii până către seară. Fuga lui de natură, de viaţă, de sine însuşi, de om, de Dumnezeu, de tot dură întreaga zi. Uneori se trântea cu faţa la pământ şi smulgea cu unghiile grâul tânăr. Alteori se oprea pe vreo uliţă de sat pustie, şi gândurile îi erau atât de chinuitoare, încât îşi prindea cu amândouă mâinile capul, încercând să şi-l smulgă din umeri ca să şi-l spargă de bolovani.

Pe la ceasul când soarele începe să coboare, arhidiaconul se cercetă din nou şi se găsi aproape nebun. Furtuna care dăinuia în el din clipa în care pierduse speranţa şi voinţa de-a o salva pe ţigancă nu-i mai lăsase în conştiinţă nicio idee sănătoasă, niciun gând întreg. În furtuna aceasta îi zăcea raţiunea, nimicită aproape cu desăvârşire. Nu mai avea în minte decât două imagini clare: Esmeralda şi spânzurătoarea. În rest, totul era beznă. Aceste două imagini puse una lângă alta îi înfăţişau un grup înfiorător, şi cu cât îşi concentra asupra lor bruma de atenţie şi de gândire ce-i mai rămăsese, cu atât le vedea crescând într-o progresie fantastică, pe una în graţie, în farmec, în frumuseţe, pe cealaltă în grozăvie; astfel încât, până la urmă, Esmeralda îi apărea ca o stea, iar spânzurătoarea ca un imens braţ descărnat.

Demn de remarcat e faptul că, în tot timpul torturii acesteia, nu-i veni deloc ideea serioasă de a muri. Nefericitul aşa era făcut. Ţinea la viaţă. Poate că dincolo de ea vedea într-adevăr iadul.

Între timp, lumina continua să scadă. Fiinţa vie care mai

exista în el se gândi vag să se întoarcă. Se credea departe de Paris, dar, orientându-se, văzu că nu făcuse decât să dea ocol incintei Universităţii. Săgeata de la Saint-Suplice şi cele trei ace înalte de la Saint-Germain-des-Prés depăşeau orizontul spre dreapta. Se îndreptă într-acolo. Când îi auzi pe ostaşii abatelui cerând parola în jurul redutei crenelate de la Saint-Germain, se întoarse, apucă pe o potecă bătătorită între moara abaţiei şi leprozeria oraşului, şi peste câteva secunde se pomeni pe liziera de la Pré-aux-Clercs. Pajiştea era faimoasă pentru gălăgia care domnea acolo zi şi noapte: era hidra bieţilor călugări de la Saint-Germain, *quod mona-chis Sandi Germani pratensis hydrafuit, clericis nova semper dissidionum capita suscitantibus*[117]. Arhidiaconul se temea să nu se întâlnească cu vreunul dintre ei acolo; se temea de orice faţă omenească; ocolise Universitatea, burgul Saint-Germain şi voia să intre pe străzi cât mai târziu cu putinţă. O ţinu deci pe lângă Pré-aux-Clercs, apucă pe cărarea pustie care îl despărţea de Dieu-Neuf şi ajunse în sfârşit la malul apei. Acolo, dom Claude găsi un luntraş care, pentru câţiva dinari parizieni, îl duse pe Sena în sus, până la capătul insulei Cité, şi-l lăsă pe limba aceea de pământ părăsită unde cititorul l-a mai văzut pe Gringoire visând, şi care se prelungea dincolo de grădinile regelui, paralel cu insula Podarului Vacilor.

Legănarea monotonă a luntrei şi clipocitul apei îl amorţiseră pe nefericitul Claude. Când luntraşul se depărta, el rămase în picioare, ca prostit, pe prundişul malului, privind înainte şi nemaizărind obiectele decât prin oscilaţiile măritoare pe care i le pricinuia un fel de delir fantasmagoric. Se întâmplă destul de des ca istovirea pricinuită de o mare durere să aibă efectul acesta asupra minţii.

Soarele se ascunsese după înaltul Turn Nesle. Sosise clipa amurgului. Cerul era alb, apa fluviului tot albă. Intre aceste două întinderi alburii, malul stâng al Senei, pe care el îşi aţintise privirea, îşi proiecta masa întunecoasă şi,

---

[117] Care a fost şarpele monahilor din Saint-Germain-des-Prés, iscând întruna noi pricini de răzmeriţe printre călugări (lat.).

subţiat din ce în ce de perspectivă, se pierdea în negurile zării, ca o săgeată neagră. Malul era ticsit de clădiri cărora nu li se desluşea decât silueta sumbră, puternic reliefată de bezne pe fundalul clar al cerului şi al apei. Ici-colo, câteva ferestre începeau să scânteieze ca nişte guri de jăratic. Obeliscul acesta negru şi imens, izolat astfel între cele două fâşii albe ale cerului şi apei, foarte lată în locul acela, îi făcu lui dom Claude o impresie ciudată, asemănătoare cu impresia pe care ar încerca-o un om care, culcat pe spate la poalele clopotniţei din Strasbourg, ar privi enorma turlă ascuţită înfigându-se deasupra capului său în penumbrele amurgului. Doar că aici dom Claude era în picioare, iar obeliscul culcat; dar cum fluviul, oglindind cerul, prelungea abisul dedesubtul lui, imensul promontoriu părea că ţâşneşte în gol la fel de cutezător ca orice turlă de catedrală; iar impresia era aceeaşi, ba avea în ea ceva ciudat şi profund, faptul că era chiar clopotniţa din Strasbourg înaltă de două leghe, lucru uluitor, gigantic, de nemăsurat, un edificiu cum niciun ochi omenesc n-a mai văzut, un turn al lui Babei. Coşurile caselor, crenelurile zidurilor, crestele tăiate în acoperişuri, săgeata de la Augustini, Turnul Nesle, toate proeminenţele acestea care ştirbeau profilul colosalului obelisc sporeau iluzia, făcând să joace ciudat în faţa ochilor contururile unei sculpturi stufoase şi fantastice. În starea de halucinaţie în care se afla, Claude crezu că vede cu ochii lui vii clopotniţa iadului; miile de lumini împrăştiate pe toată înălţimea înfricoşătorului turn i se părură tot atâtea guri ale imensului cuptor dinăuntru; vocile şi zgomotele care scăpau prin ele i se părură ţipete şi horcăieli. Şi atunci i se făcu frică, îşi astupă urechile cu palmele ca să nu mai audă, se întoarse cu spatele ca să nu mai vadă şi se depărta cu paşi mari de înfricoşătoarea viziune. Dar viziunea se afla în el.

Când ajunse iar pe străzi, trecătorii care se îmbulzeau la luminile din faţa prăvăliilor i se părură un necontenit du-te-vino al spectrelor în jurul lui. În urechi îi bubuiau zgomote ciudate şi năprasnice. Mintea îi era tulburată de fanteziile cele mai neobişnuite. Nu mai vedea nici casele, nici pavajul,

nici căruţele, nici bărbaţii şi nici femeile, ci un haos de obiecte nedesluşite care se contopeau la margini unele cu altele. La colţul străzii Barillerie se afla dugheana unui băcan, a cărei parte de deasupra uşii era, după străvechea datină, împodobită de jur-împrejur cu acele cercuri de tinichea de care atârnă un cerc făcut din bucăţi de lemn puse vertical, ce se ciocnesc în bătaia vântului pocnind ca nişte castaniete. Lui Claude i se păru că aude ciocnindu-se în întuneric şirurile de schelete de la Montfaucon.

— Oh!, şopti el. Vântul nopţii le împinge pe unele împotriva altora şi amestecă zgomotul lanţurilor cu zgomotul oaselor! Şi ea poate că e acolo, printre ele!

Năucit, nu mai ştia încotro merge. După câţiva paşi se pomeni pe podul Saint-Michel. Acolo, la o fereastră de la parter, ardea o lumină. Dom Claude se apropie. Printr-un geamlâc crăpat văzu o încăpere murdară, care-i trezi în minte o amintire confuză. În încăperea aceea prost luminată de-o lampă chioară, un tânăr blond şi rumen, cu faţa voioasă, săruta hohotind de râs o fată gătită cu multă neruşinare. Iar lângă lampă se afla o babă care torcea şi cânta cu o voce behăitoare. Cum tânărul nu râdea tot timpul, fragmente din cântecul babei ajungeau din când în când la urechea lui dom Claude. Era ceva de neînţeles şi groaznic:

Grève, latră, Grève, dă zor!
Toarce furcă, hai, fuior!
Fă-i călăului de-afară
Ştreangul lui de cănepioară.
Grève, latră, Grève, dă zor!

Ştreang de cânepă frumos!
Semănaţi spre Vanvra-n jos
Lan de cânepă bogat.
Hoţul, hoţul n-a furat
Ştreangul ăsta minunat.

Latră, Grève, şi dă-i zor mare

Ca s-o vezi pe târfa noastră
Pusă în spânzurătoare.
Ochii toţi sunt la fereastră
Latră, Grève, şi dă-i zor mare!

Aici, tânărul râdea şi-o mângâia pe fată. Baba era bătrâna Falourdel; fata, o târfa de pe stradă; tânărul, fratele lui, Jehan.

Dom Claude continuă să privească. Era şi acesta un spectacol ca oricare altul.

Şi-l văzu pe Jehan ducându-se la o fereastră din fundul încăperii, deschizând-o, aruncând o privire spre cheiul unde luceau, departe, mii de geamuri luminate, apoi îl auzi spunând, pe când închidea fereastra:

— Pe sufletul meu! Iată că se înnoptează. Oamenii îşi aprind opaiţele şi bunul Dumnezeu stelele.

Apoi, Jehan se întoarse lângă târfă şi sparse sticla aflată pe masă, strigând:

— S-a golit, a naibii! Şi nu mai am gologani! Isabeau, viaţa mea, n-o să mai fiu mulţumit de Jupiter, decât atunci când ţi-o preschimba ţâţele tale albe în două butelci negre din care să sug zi şi noapte vin de Beaune.

Gluma aceasta grozavă o făcu pe fată să râdă, iar Jehan ieşi.

Dom Claude abia dacă avu timp să se arunce la pământ ca să nu fie întâlnit, privit în faţă şi recunoscut de fratele său. Din fericire, uliţa era întunecoasă şi studentul beat. Îl zări totuşi pe arhidiaconul întins pe jos, în noroi.

— Oh, exclamă el, iată unul care a chefuit straşnic astăzi! Şi-l mişcă cu piciorul pe dom Claude, care-şi ţinu răsuflarea.

— Beat mort, continuă Jehan, zău, e turtă. O adevărată lipitoare desprinsă de pe un butoi. E chel, adăugă el, aplecându-se, e un bătrân. *Fortunate senex!*[118]

Apoi, dom Claude îl auzi depărtându-se şi zicând:

— Oricum, raţiunea e lucru bun, şi frate-meu, arhidiaconul, e tare fericit că e înţelept şi că are gologani.

---

[118] Fericit bătrân (lat.).

Arhidiaconul se ridică şi alergă cât putu spre Notre-Dame, ale cărei turle uriaşe le vedea ţâşnind în întuneric pe deasupra caselor.

În clipa când sosi, abia suflând, în piaţa din faţa catedralei, se dădu înapoi şi nu îndrăzni să ridice ochii spre funesta clădire.

— Oh!, spuse el încet. Aşadar, e adevărat că un asemenea lucru s-a petrecut aici, astăzi, azi-dimineaţă chiar!

Totuşi, avu curajul să privească biserica. Faţada era întunecată. În dosul ei, cerul scânteia de stele. Cornul lunii, care tocmai se înălţase la orizont, se oprise în clipa aceea pe vârful turlei din dreapta şi părea cocoţat, ca o pasăre luminoasă, pe marginea balustradei decupate cu trefle negre.

Poarta mănăstirii era încuiată. Dar arhidiaconul avea totdeauna la el cheia turlei în care îşi instalase laboratorul. Şi se folosi de ea ca să pătrundă în catedrală.

În biserică găsi o beznă şi o linişte de cavernă. După umbrele imense care cădeau de pretutindeni în fâşii largi, îşi dădu seama că doliul ceremoniei de dimineaţă nu fusese încă ridicat. Marea cruce de argint sclipea în adâncul beznei, presărată cu câteva puncte scânteietoare, ca o Cale Lactee a acestei nopţi de mormânt. Ferestrele lungi ale corului îşi arătau, pe deasupra draperiei negre, marginea de sus a ogivelor, ale căror vitralii, străbătute de o rază de lună, nu mai aveau decât culorile îndoielnice ale nopţii, un fel de violet, de alb şi de albastru, nuanţă ce nu poate fi întâlnită decât pe feţele morţilor. Zărind de jur-împrejurul corului vârfurile acestea gălbejite ale ogivelor, arhidiaconului i se păru că vede mitrele episcopilor damnaţi, închise ochii şi, când îi deschise iar, crezu că vede un cerc de feţe pale care îl priveau.

Şi o luă la fugă de-a lungul bisericii. Atunci i se năzări că şi biserica se clatină, se mişcă, se însufleţeşte, trăieşte, că fiecare coloană mare se preschimbă într-un picior de uriaş care bate pământul cu laba lui lată de piatră şi că imensa catedrală e doar un fel de elefant nemaipomenit, care suflă

şi umblă având stâlpii drept picioare, cele două turle drept trompe, iar imensa pânză neagră drept cioltar.

Astfel, febra sau nebunia atinse un asemenea grad, încât pentru nefericitul arhidiacon lumea exterioară nu mai era decât un fel de apocalips vizibil, tangibil, înspăimântător.

O clipă se simţi uşurat. Înfundându-se pe sub părţile laterale ale bisericii, zări în dosul unei îngrămădiri de stâlpi o licărire roşiatică. Şi alergă într-acolo ca spre o stea. Dar nu era decât biata candelă care lumina zi şi noapte cartea publică de rugăciuni a catedralei, sub zăbrelele ei de fier. Arhidiaconul se aruncă cu nesaţ spre sfânta carte, nădăjduind să afle în ea mângâiere sau îmbărbătare. Cartea era deschisă la pagina aceasta din Iov, peste care el îşi plimbă privirea fixă: „Şi un duh trecu pe dinaintea feţei mele şi auzii o răsuflare slabă, iar perii trupului mi se zburliră”.

Citind rândurile acestea lugubre, încercă senzaţia orbului când îl înţeapă toiagul pe care l-a ridicat de jos. Genunchii i se muiară, şi dom Claude se prăbuşi pe dale, gândindu-se la fata care murise în ziua aceea. Simţea trecându-i şi învolburându-i-se în creier fumuri monstruoase, încât i se părea că, în loc de cap, are unul din hornurile iadului.

Se pare că arhidiaconul rămase multă vreme în poziţia aceasta, fără să mai gândească, prăbuşit şi fără vlagă în mâna diavolului. În sfârşit, oarecari puteri îi mai reveniră şi se gândi să-şi caute un refugiu în turn, lângă credinciosul său Quasimodo. Se ridică şi, pentru că îi era frică, luă candela de la cartea de rugăciuni, ca să-şi lumineze calea. Săvârşea un sacrilegiu, dar nu se mai uita la lucruri atât de mărunte.

Arhidiaconul urcă încet scara turlelor, cuprins de-o spaimă tainică, pe care misterioasa lumină a candelei lui urcând atât de târziu, din meterez în meterez, în susul clopotniţei, pesemne că o transmitea şi rarilor trecători din piaţa catedralei.

Deodată simţi un aer proaspăt pe obraji şi se pomeni la

uşa celei mai de sus galerii. Aerul era rece; cerul îşi plimba norii ale căror valuri largi şi albe se revărsau unele peste altele, strivindu-se la colţuri şi semănând cu dezgheţul unui fluviu iarna. Cornul lunii, naufragiat în mijlocul norilor, părea o navă cerească prinsă în gheţurile văzduhului.

Arhidiaconul coborî privirea şi contemplă o clipă, prin grilajul colonetelor care uneşte cele două turle, departe, printr-un văl de ceţuri şi de aburi, mulţimea tăcută a acoperişurilor Parisului, ascuţite, nenumărate, înghesuite şi mici ca valurile unei mări liniştite într-o noapte de vară.

Luna arunca o rază slabă care împrumuta cerului şi pământului o culoare ca de cenuşă.

În clipa aceea, orologiul îşi înălţă glasul său piţigăiat şi spart. Bătea miezul nopţii. Preotul se gândi la ora amiezii. Aceleaşi douăsprezece bătăi se întorceau.

— Oh!, îşi spuse el abia auzit. Ea trebuie să fie rece acum!

Deodată, o pală de vânt îi stinse candela şi aproape în acelaşi timp văzu apărând în colţul opus al turlei o umbră, ceva alb, o formă, o femeie. Arhidiaconul tresări. Lângă femeia aceea se afla o căpriţă, care îşi unea behăitul cu ultimul sunet al orologiului.

Dom Claude avu tăria s-o privească. Era ea.

Era palidă, era întunecată. Părul i se revărsa pe umeri, ca şi azi-dimineaţă. Dar nu mai avea ştreangul de gât şi nici mâinile legate. Era liberă, era moartă.

Era înveşmântată în alb şi avea un văl alb pe cap.

Venea spre el încet, privind cerul. Capra supranaturală o urma. Arhidiaconul împietri, îşi simţi trupul prea greu ca să poată fugi. La fiecare pas al ei făcut înainte, el se dădea un pas înapoi şi atâta tot. Astfel, dom Claude intră sub bolta întunecată a scării. Îl îngheţa gândul că şi ea ar fi putut să intre acolo; dacă arătarea ar fi făcut asta, el ar fi murit de groază.

Ea ajunse, în sfârşit, în faţa uşii scării, se opri câteva clipe, privi ţintă în întuneric, dar fără să pară că-l vede pe preot, şi trecu mai departe. Lui i se păru că era ceva mai înaltă decât fusese pe când trăia; văzu luna prin

transparenţa rochiei ei albe; îi auzi respiraţia.

După ce ea trecu, el începu să coboare din nou scara cu aceeaşi încetineală ca a spectrului, crezându-se şi el spectru, cu ochii rătăciţi, cu părul zburlit, ţinând încă în mână candela stinsă; şi, pe când cobora treptele în spirală, auzi limpede un glas care-i râdea în urechi şi-i repeta:

„Şi un duh trecu pe dinaintea feţei mele şi auzii o răsuflare slabă, iar perii trupului mi se zburliră”.

2. Cocoşat, chior, şchiop

În Evul Mediu şi până la Ludovic al XI-lea, orice oraş avea locurile sale de azil. Aceste locuri de azil, în mijlocul potopului de legi penale şi de jurisdicţii barbare care înecau cetatea, erau un fel de insule înălţate deasupra nivelului justiţiei umane. Orice criminal care ajungea pe ele era salvat. Într-un cartier mărginaş se aflau aproape tot atâtea locuri de azil câte locuri de spânzurătoare. Era abuzul de impunitate lângă abuzul de suplicii, două rele care încercau să se corijeze una pe alta. Palatele regelui, locuinţele prinţilor şi, mai ales, bisericile aveau drept de azil. Uneori, dintr-un oraş întreg care trebuia repopulat, se făcea vremelnic loc de refugiu. Ludovic al XI-lea a făcut Parisul azil în 1467.

Odată ce punea piciorul în azil, criminalul era invulnerabil, dar trebuia să se ferească să iasă de acolo. Un pas în afara sanctuarului îl arunca din nou în apă. Roata, spânzurătoarea, estrapada făceau pază bună în jurul locului de refugiu şi-şi pândeau neîncetat prada ca rechinii în jurul navelor. Au fost văzuţi osândiţi care încărunţeau astfel în vreo mănăstire, pe scara vreunui palat, în grădina vreunei abaţii, sub porticul vreunei biserici; în felul acesta, azilul era o închisoare ca oricare alta. Se întâmpla uneori ca vreun decret solemn al parlamentului să violeze refugiul şi să redea osânditul pe mâna călăului; dar lucrul acesta se întâmpla rar. Parlamentele se speriau de episcopi, şi când aceste două feluri de robe ajungeau să se atingă, roba magistraţilor se dovedea mai slabă decât sutana. Câteodată totuşi, ca în afacerea asasinatelor lui Petit Jean, călău al Parisului, în aceea a lui Emery Rousseau, ucigaşul lui Jean Valleret, justiţia trecea peste Biserică şi proceda la executarea verdictelor sale; dar, în afară de cazul când exista vreun ordin al parlamentului, vai de cel ce viola cu braţul înarmat un loc de azil! Se ştie de ce moarte a avut parte Robert de Clermont, mareşal al Franţei, şi Jean de Chalons, mareşal de Champagne; şi totuşi nu era vorba

decât de-un oarecare Perrin Marc, băiatul unui zaraf, un ucigaş nemernic; însă cei doi mareşali au spart porţile de la Saint-Mery. Într-asta a stat grozăvia.

În privinţa locurilor de refugiu exista atâta respect, încât, după spusele tradiţiei, uneori se bucurau de el până şi animalele. Aymoin povesteşte că un cerb, hăituit de regele Dagobert, s-a refugiat lângă mormântul Sfântului Denis, iar haita s-a oprit brusc locului, lătrând.

De obicei, bisericile aveau o chilioară pregătită să-i primească pe cei care cereau azil. În 1407, Nicolas Flamel puse să se clădească pentru ei, sub bolţile bisericii Saint-Jacques-de-la-Boucherie, o odaie care îl costă patru livre, şase soli, şaisprezece dinari parizieni.

La Notre-Dame exista în acest scop o chilie clădită imediat sub acoperişul părţilor laterale, sub bolţile exterioare de susţinere, cum te uiţi dinspre mănăstire, exact în locul unde soţia actualului portar al turlelor şi-a făcut o grădină, care, faţă de grădinile suspendate ale Babilonului, e ca o lăptucă pe lângă un palmier, ca o portărească pe lângă Semiramida.

Aici o depusese Quasimodo pe Esmeralda, după cursa lui dezlănţuită şi triumfală prin turle şi galerii. Cât timp durase cursa, fata nu-şi revenise în simţiri; pe jumătate adormită, pe jumătate trează, nu mai simţea decât că urcă în văzduh, că pluteşte, că zboară, că e ridicată de ceva deasupra pământului. Din când în când, râsul zgomotos şi glasul sonor al lui Quasimodo îi răsunau în urechi; Esmeralda deschidea un pic ochii şi vedea sub ea, nedesluşit, Parisul cu miile lui de acoperişuri de ardezie şi ţigle, ca un mozaic roşu şi albastru, iar deasupra capului faţa înspăimântătoare şi voioasă a lui Quasimodo. Atunci, pleoapele i se închideau iar; copila credea că totul se sfârşise, că fusese executată în timpul leşinului şi că duhul diform care îi călăuzise soarta o luase în primire şi o ducea. Şi, neîndrăznind să-l privească, nu i se împotrivea. Dar când clopotarul, zburlit şi gâfâind, o depuse în chilia de refugiu, când mâinile lui mari îi dezlegară binişor funia care îi strivea braţele, ea încercă zguduirea aceea care îi trezeşte

brusc pe pasagerii unei nave izbite de-o stâncă în miezul nopţii întunecoase. Gândurile i se treziră şi ele şi-i reveniră unul câte unul. Văzu că se afla la Notre-Dame, îşi aminti că fusese smulsă din mâinile călăului, că Phoebus era viu, că Phoebus n-o mai iubea; fiindcă aceste două idei, din care una revărsa atâta amărăciune asupra celeilalte, i se înfăţişară laolaltă sărmanei osândite, şi se întoarse spre Quasimodo, care stătea în picioare în faţa ei, şi de care îi era frică, şi-i zise:

— De ce m-ai salvat?

El o privi cu nelinişte, căutând parcă să ghicească ce-i spune. Fata repetă întrebarea. Atunci, el îi aruncă o privire nespus de tristă şi fugi din chilie.

Ea rămase mirată.

După câteva clipe, Quasimodo se întoarse aducând un pachet pe care i-l aruncă la picioare. Erau veşminte depuse de femeile miloase, pentru ea, pe pragul catedralei. Atunci, Esmeralda se privi, văzu că era aproape goală şi roşi. Revenea la viaţă.

Quasimodo păru că simte şi el ceva din pudoarea aceea şi, acoperindu-şi ochii cu palma lui mare, se depărta pentru a doua oară, dar fără să mai fugă.

Esmeralda se grăbi să se îmbrace. Avea o rochie albă cu un văl alb. Un veşmânt de novice de la Hotel-Dieu.

Abia terminase, când îl văzu pe Quasimodo revenind cu un coş sub un braţ şi cu o saltea sub celălalt braţ. În coş se afla o sticlă, pâine şi câteva merinde. Cocoşatul puse jos coşul şi spuse: „Mănâncă”. Întinse salteaua pe dale şi spuse: „Dormi”, îi adusese propria lui hrană, propriul lui aşternut.

Ţiganca ridică ochii spre el, cu gândul să-i mulţumească, dar nu putu să rostească niciun cuvânt. Bietul om era într-adevăr oribil. Şi-atunci îşi lăsă capul în piept, cu o tresărire de spaimă.

Quasimodo spuse:

— Te înspăimânt. Sunt tare slut, nu-i aşa? Nu mă privi. Ascultă-mă numai. Ziua vei rămâne aici, noaptea vei putea să te plimbi prin toată biserica. Dar să nu ieşi din biserică

nici ziua, nici noaptea. Vei fi pierdută. Te-ar ucide şi eu aş muri.

Mişcată, fata ridică din nou privirea ca să-i răspundă. Dar el dispăruse. Şi se pomeni iar singură, gândindu-se la cuvintele ciudate ale acestei fiinţe aproape monstruoase, şi izbită de sunetul vocii lui atât de răguşită şi totuşi atât de blândă.

Apoi îşi cercetă chilia. Era o odăiţă de vreo patru metri pătraţi, cu o mică lucarnă şi o uşă pe planul uşor înclinat al acoperişului făcut din pietre turtite. Numeroase jgheaburi cu chipuri de animale păreau că se pleacă în jurul ei şi că întind gâturile ca s-o privească prin lucarnă. La marginea acoperişului, zări partea de sus a mii şi mii de hornuri pe unde se înălţa sub ochii ei fumul tuturor focurilor din Paris. Tristă privelişte pentru o biată ţigancă, pentru un copil găsit, pentru o condamnată la moarte, pentru o fiinţă nefericită, fără patrie, fără familie, fără cămin.

În clipa când gândurile i se păreau, astfel, mai dureroase ca oricând, simţi un cap bărbos şi păros atingându-i palmele şi genunchii. Tresări (acum o înspăimânta orice) şi privi în jur. Era biata căpriţă, sprintena Djali, care scăpase, alergând după ea, în momentul când Quasimodo îi împrăştiase pe oamenii lui Charmolue, şi care de vreo oră se alinta la picioarele ei fără să se aleagă cu o privire măcar. Ţiganca o acoperi cu sărutări.

— Oh, Djali!, exclamă ea. Cum te-am uitat! Aşadar, tu tot te gândeşti la mine! Oh, tu nu eşti nerecunoscătoare.

Şi în acelaşi timp, ca şi cum o mână invizibilă i-ar fi înlăturat greutatea care de atâta vreme îi înăbuşea lacrimile din inimă, copila începu să plângă şi, pe măsură ce lacrimile îi curgeau, simţea cum, odată cu ele, se scurgea şi ce era mai apăsător şi mai amar în durerea ei.

Când se însera, cerul întunecat i se păru atât de frumos, luna atât de blândă, încât făcu ocolul galeriei de sus, care înconjoară biserica. Şi de la înălţimea aceea, pământul i se păru atât de calm, încât se simţi oarecum mai uşurată.

3. Surd

A doua zi dimineaţă, trezindu-se, Esmeralda îşi dădu seama că adormise. Lucrul acesta ciudat o miră. Trecuse atâta vreme de când se dezobişnuise să mai doarmă! O rază veselă a soarelui, care tocmai răsărea, intră prin lucarnă şi veni să-i atingă faţa. Odată cu soarele însă, văzu la lucarnă şi ceva care o înspăimântă; nefericitul chip al lui Quasimodo. Involuntar, Esmeralda închise ochii, dar zadarnic, i se părea că tot mai vede, prin transparenţa pleoapelor ei trandafirii, masca aceea de pitic chior şi ştirb. Atunci, ţinându-şi ochii în continuare închişi, auzi o voce aspră care îi spunea cu multă blândeţe:

— Nu te teme. Îţi sunt prieten. Venisem să te văd dormind. Nu-ţi fac niciun rău, nu-i aşa, dacă vin să te văd dormind? Ce poate să-ţi pese că sunt aici, când ai ochii închişi? Acum am să mă duc. Uite, m-am dat după zid. Poţi să deschizi ochii.

Exista ceva şi mai jalnic decât cuvintele acestea, exista tonul cu care fuseseră rostite. Mişcată, ţiganca deschise ochii, într-adevăr, monstrul nu se mai afla la lucarnă. Esmeralda se duse acolo şi-l văzu pe bietul cocoşat, ghemuit într-un colţ al zidului, într-o atitudine dureroasă şi resemnată. Şi făcu un efort ca să-şi poată învinge dezgustul profund pe care el i-l trezea.

— Vino, îi spuse ea, cu glas blând.

După mişcările buzelor, Quasimodo crezu că ţiganca îl alungă, atunci se ridică şi se retrase şchiopătând, încet, cu capul plecat, fără a îndrăzni măcar să-şi ridice privirea deznădăjduită.

— Hai, vino!, îl strigă ea.

Dar el continua să se depărteze. Atunci, fata se năpusti afară din chilie, alergă după el şi-l luă de braţ. Simţind atingerea ei, Quasimodo tresări din tot trupul. Îşi ridică ochiul rugător şi, văzând că Esmeralda îl trage după ea, întreaga faţă îi străluci de bucurie şi de duioşie. Vru să-l silească să intre în chilie, dar el se încăpăţâna să rămână în

prag.

— Nu, nu, spuse el, bufniţa nu intră în cuibul ciocârliei. Atunci, copila se ghemui graţioasă pe aşternut, cu capra la picioare, şi rămaseră amândoi nemişcaţi câteva clipe, privind tăcuţi, el atâta graţie, ea atâta urâţenie. În fiecare clipă, Esmeralda descoperea la Quasimodo vreo diformitate în plus. Privirea i se plimba de la genunchii suciţi la spinarea gheboasă, la singurul lui ochi. Nu-i venea să creadă că exista o făptură atât de prost alcătuită. Şi totuşi, din întreaga lui fiinţă se degaja atâta tristeţe şi atâta blândeţe, încât fata începu să se deprindă cu el.

Cocoşatul rupse primul tăcerea:

— Aşadar, îmi ziceai să mă-ntorc?

— Da.

Quasimodo înţelese semnul făcut cu capul.

— Vai!… continuă el, şovăind parcă să termine. Ştii că… sunt surd.

— Bietul om!, exclamă Esmeralda, cu o expresie de milă binevoitoare.

Zâmbi dureros:

— Găseşti că numai asta îmi mai lipsea, nu-i aşa? Da, sunt surd. Aşa sunt eu făcut. E groaznic, nu? Dumneata eşti atât de frumoasă!

În glasul nefericitului exista un sentiment al propriei nenorociri atât de adânci, încât fata nu avu putere să-i spună niciun cuvânt. Dealtfel, nici n-ar fi auzit-o. Cocoşatul continuă:

— Niciodată nu mi-am văzut sluţenia ca acum. Când mă compar cu dumneata, mi-e tare milă de mine, biet monstru nefericit ce sunt! Pesemne că-ţi par un animal, nu-i aşa? Dumneata eşti o rază de soare, o picătură de rouă, un cântec de pasăre! Eu sunt ceva îngrozitor, nici om, nici animal, un nu ştiu ce mai aspru, mai călcat în picioare şi mai diform decât o piatră!

Apoi începu să râdă, şi râsul lui era tot ce putea fi mai sfâşietor pe lume.

— Da, sunt surd. Dar dumneata îmi vei vorbi prin gesturi, prin semne, am un stăpân care îmi vorbeşte aşa.

Şi-apoi voi şti repede ce doreşti, după mişcarea buzelor, după privire.

— Ei bine, zâmbi Esmeralda, spune-mi de ce m-ai salvat.

Quasimodo o privi atent pe când vorbea:

— Am înţeles, răspunse el. Mă întrebi de ce te-am salvat. Ai uitat de ticălosul care a încercat să te răpească într-o noapte, un ticălos căruia chiar a doua zi i-ai dat ajutor la josnicul lor stâlp al infamiei? Un strop de apă şi un pic de milă, iată ce n-aş putea plăti de mi-aş da toată viaţa. Dumneata l-ai uitat pe ticălosul acela, dar el şi-a amintit.

Îl asculta, adânc înduioşată. O lacrimă se ivi în ochiul clopotarului, dar nu pică. Acesta păru că-şi face un punct de onoare, împiedicând-o să se prelingă.

— Ascultă, continuă Quasimodo când nu se mai temu că lacrima o să-i pice, avem aici turle înalte de tot, dacă ar cădea un om de acolo, ar muri înainte de a atinge pământul; când vei dori ca eu să cad de pe ele, nu va fi nevoie să-mi spui niciun cuvânt, o privire îmi va fi de ajuns.

Apoi se ridică. Oricât de nefericită ar fi fost ţiganca, făptura aceasta bizară tot mai trezea în ea o oarecare compătimire. De aceea îi făcu semn să mai stea.

— Nu, nu spuse el. Nu trebuie să rămân prea mult timp. Nu mă simt în largul meu când mă priveşti. Numai din milă nu-ţi întorci ochii. Mă duc undeva de unde am să te văd fără să mă vezi. O să fie mai bine aşa.

Quasimodo scoase din buzunar un mic fluier de metal.

— Ia-l, spuse el, când vei avea nevoie de mine, când vei vrea să vin, când nu-ţi va fi prea silă să mă vezi, suflă în el. Sunetul lui îl aud.

Apoi puse fluieraşul pe podea şi fugi.

4. Gresie şi cristal

*Z*ilele se scurgeau una după alta.

În sufletul Esmeraldei, liniştea revenea încetul cu încetul. Prea multă suferinţă, ca şi prea multă bucurie, întrece măsura şi durează puţin. Inima omului nu poate să rămână multă vreme la o extremă. Ţiganca suferise atât, încât nu-i mai rămânea de pe urma suferinţei decât mirarea.

Odată cu siguranţa, îi revenise şi nădejdea. Acum se afla în afara societăţii, în afara vieţii, dar simţea vag că poate n-ar fi cu neputinţă să reintre în ele. Era ca o moartă care ar păstra ca rezervă cheia mormântului său.

Imaginile cumplite ce-o obsedaseră atâta vreme le simţea depărtându-se încetul cu încetul de ea. Toate arătările hidoase, Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, i se ştergeau din minte, toate, până şi preotul.

Şi-apoi, Phoebus trăia, era sigură de asta, îl văzuse. Viaţa lui Phoebus însemna totul. După şirul de zguduiri funeste care făcuseră ca totul să se prăbuşească în ea, nu-şi mai regăsise dăinuind în suflet decât un lucru, un simţământ: dragostea ei pentru căpitan. Căci dragostea e ca un arbore, creşte de la sine, îşi înfige rădăcini adânci în toată fiinţa noastră şi continuă să înverzească pe o inimă distrusă.

Şi de neînţeles e că, cu cât patima aceasta e mai oarbă, cu atât e mai tenace. Nu e niciodată mai trainică decât atunci când n-are niciun motiv să fie aşa.

Nici vorbă că Esmeralda nu se gândea fără amărăciune la căpitan. Nici vorbă că era groaznic faptul că şi el fusese înşelat, că şi el crezuse lucrul acela cumplit, că putea să conceapă o lovitură de pumnal venită de la aceea care şi-ar fi dat o mie de vieţi pentru el. Dar, în sfârşit, nu trebuia să fie prea supărată pe el pentru asta: oare nu-şi mărturisise chiar ea „crima”? Nu cedase ea ca o femeie slabă, în faţa torturii? Toată vina era a ei. Ar fi trebuit mai degrabă să lase să i se smulgă unghiile decât asemenea cuvinte. În

sfârşit, dacă l-ar fi putut vedea pe Phoebus o singură dată, un singur minut, nu i-ar fi trebuit decât un cuvânt, o privire ca să-i dezvăluie adevărul, ca să-l readucă la ea. Esmeralda nu se îndoia de asta. Şi o mai zăpăceau o sumedenie de lucruri ciudate, legate de faptul că Phoebus fusese de faţă în ziua pocăinţei publice, alături de acea tânără fată. Fără doar şi poate era sora lui. Explicaţie lipsită de raţiune, dar cu care ea se mulţumea, pentru că avea nevoie să creadă că Phoebus continua să o iubească şi că n-o iubea decât pe ea. Nu-i jurase el oare? Ce-i trebuia mai mult, naivă şi credulă cum era? Şi apoi, în toată întâmplarea aceasta, aparenţele nu erau mai degrabă împotriva ei decât a lui? Esmeralda aştepta deci. Şi spera.

Să mai adăugăm că biserica, această biserică uriaşă care o învăluia din toate părţile, care o păzea, o salva, era ea însăşi un calmant neîntrecut. Liniile solemne ale arhitecturii, atitudinea religioasă a tuturor lucrurilor care o înconjurau pe tânăra fată, gândurile pioase şi senine ce se desprindeau, ca să zicem aşa, din toţi porii pietrei aceleia acţionau fără voie asupra ei.

Catedrala avea şi zgomote, atât de binecuvântate şi de măreţe, încât făceau să aţipească bietul ei suflet bolnav. Cântecul monoton al celor ce oficiau slujbele, răspunsurile date de credincioşi preoţilor, uneori nearticulate, câteodată tunătoare, armonioasa vibrare a vitraliilor, orga izbucnind ca o sută de trâmbiţe, cele trei clopotniţe zumzăind ca stupii unor albine uriaşe, toată orchestra aceasta peste care o gamă gigantică sălta, urca şi cobora, de la o mulţime de clopote la unul singur, îi surzeau memoria, imaginaţia, suferinţa. Clopotele, mai ales, o legănau. Exercitau asupra ei un fel de magnetism puternic, venind în valuri largi.

De aceea, fiecare dimineaţă o găsea mai liniştită, respirând mai în voie, mai puţin palidă. Pe măsură ce rănile lăuntrice i se tămăduiau, graţia şi frumuseţea îi înfloreau din nou pe chip, dar mai senine şi mai odihnite. Esmeralda îşi redobândea firea de altădată, odată cu ceva din voioşia de odinioară, cu strâmbătura ei drăgălaşă, cu dragostea pentru căpriţă, cu plăcerea de a cânta, cu pudoarea de

odinioară. Dimineaţa, avea grijă să se îmbrace în colţul chilioarei, de teamă ca nu cumva vreun om din podurile vecine s-o vadă prin lucarnă.

Când gândul la Phoebus îi dădea răgaz, se gândea uneori la Quasimodo. El era singura legătură, singurul raport pe care îl mai avea cu oamenii, cu cei vii. Nefericita! Ea se afla mai în afara lumii decât Quasimodo! Şi nu înţelegea nimic din ciudatul prieten dăruit de soartă. Adesea se mustra singură că nu nutrea o recunoştinţă care să şteargă ceea ce ochii ei vedeau, dar, hotărât lucru, nu putea să se deprindă cu bietul clopotar. Prea era slut.

Esmeralda lăsase pe jos fluierul dăruit de el. Aceasta nu-l împiedică pe Quasimodo să reapară din când în când, în primele zile. Fata se străduia din răsputeri să nu se întoarcă cu prea multă silă când el venea să-i aducă panerul cu provizii sau urciorul cu apă, dar clopotarul observa totdeauna cea mai uşoară tresărire de acest fel şi pleca mâhnit.

Odată, se ivi tocmai când Esmeralda o mângâia pe Djali. Şi rămase câteva clipe gânditor în faţa acestui grup graţios alcătuit de căpriţă şi de ţigancă. În sfârşit, spuse clătinându-şi capul greoi şi prost întocmit:

— Nenorocirea mea e că tot semăn prea mult a om. Aş fi vrut să fiu şi eu o lighioană, cum e căpriţa asta.

Ea îl privi mirată.

El răspunse privirii sale.

— Oh, ştiu eu prea bine de ce! Şi plecă.

Altă dată, cocoşatul se înfăţişă la uşa chiliei (unde nu intra niciodată) în momentul când Esmeralda cânta o veche baladă spaniolă, ale cărei cuvinte nu le înţelegea, dar care îi rămăsese în urechi pentru că ţigăncile o legănaseră cu ea pe când era mică. La vederea chipului slut ce se ivise pe neaşteptate la mijlocul cântecului, fata se întrerupse, cu un gest de spaimă involuntară. Nenorocitul clopotar căzu în genunchi pe prag şi-şi împreună, cu un aer rugător, palmele mari şi diforme.

— Oh!, exclamă el, îndurerat. Te implor, continuă şi nu mă alunga.

Nu voi să-l mâhnească şi, tremurând toată, îşi reluă cântecul. Treptat, spaima i se risipi şi se lăsă cu totul prinsă de melodia melancolică şi tărăgănată pe care o cânta. Quasimodo rămăsese în genunchi, cu palmele împreunate a rugă, atent, abia respirând, cu privirea aţintită în ochii strălucitori ai Esmeraldei. S-ar fi zis că-i auzea cântecul în ochi.

Altă dată, cocoşatul veni la ea cu un aer stingher şi sfios.

— Ascultă, zise el anevoie, am să-ţi spun ceva.

Ea îi făcu semn că-l ascultă. Atunci începu să ofteze, deschise gura, păru o clipă gata să-i vorbească, apoi o privi, clătină din cap şi se retrase încet, cu fruntea în palme, lăsând-o pe ţigancă uluită.

Printre personajele groteşti sculptate în zid se afla unul pe care el îl îndrăgea îndeosebi şi cu care părea adesea că schimbă priviri frăţeşti. Odată, ţiganca îl auzi spunându-i:

— Ah, de ce nu sunt şi eu de piatră ca tine!

Într-o dimineaţă, Esmeralda înaintase până la marginea acoperişului şi privea de acolo în piaţă, pe deasupra acoperişului ascuţit de la Saint-Jean-le-Rond. Quasimodo se afla în spatele ei. Se aşeza de bunăvoie astfel, ca s-o cruţe cât mai mult pe fată de neplăcerea de a-l vedea. Deodată, ţiganca tresări, o lacrimă şi un fulger de bucurie îi luciră în acelaşi timp în ochi şi, îngenunchind pe marginea acoperişului, îşi întinse cu spaimă braţele spre piaţă, strigând:

— Phoebus! Phoebus! Phoebus! Vino! Vino!

Vocea, faţa, gestul, întreaga ei fiinţă aveau expresia sfâşietoare a unui naufragiat care face un semn deznădăjduit spre voioasa navă zărită departe, la orizont, într-o rază de soare.

Quasimodo se plecă spre piaţă şi văzu că obiectul acestei duioase şi delirante rugi era un bărbat tânăr, un căpitan, un frumos călăreţ strălucind de arme şi de podoabe, care trecea jucându-şi calul în josul pieţei şi saluta o frumoasă şi zâmbitoare doamnă aşezată la un balcon. De altfel, ofiţerul n-o auzea pe nefericita care îl

striga, căci se afla prea departe.

Dar bietul surd auzea. Un geamăt adânc îi umflă pieptul. Şi se întoarse. Inima îi era plină de toate lacrimile pe care şi le înăbuşea; pumnii crispaţi i se izbiră de cap, iar când şi-i retrase, în fiecare dintre ei avea câte un smoc de păr roşcat.

Ţiganca nici nu-l vedea măcar. Cu voce înceată, scrâşnind din dinţi, nefericitul spunea:

— Blestem! Iată deci cum trebuie să fii! Nu-i nevoie decât să fii frumos pe dinafară.

Între timp, Esmeralda rămăsese în genunchi şi striga, cuprinsă de o agitaţie neobişnuită:

— Oh, iată-l că descăleca! O să intre în casa aceea, Phoebus! Nu mă aude! Phoebus! Cât e de rea femeia aceea, dacă îi vorbeşte în acelaşi timp cu mine! Phoebus! Phoebus!

Surdul o privea. Ii înţelegea pantomima. Ochiul bietului clopotar se umplea de lacrimi, dar el nu lăsa să-i scape niciuna. Deodată, Quasimodo o apucă binişor de mânecă. Ea se întoarse. Cocoşatul voia să pară liniştit. Şi-i spuse:

— Vrei să mă duc să ţi-l caut?

Esmeralda scoase un strigăt de bucurie:

— O, du-te, du-te! Dă fuga! Repede! Căpitanul acela! Căpitanul! Adu-mi-l! Am să te iubesc!

Şi îi îmbrăţişa genunchii.

Quasimodo nu se putu împiedica să nu clatine îndurerat din cap.

— Am să ţi-l aduc, îi şopti cu glas stins.

Şi întorcându-se, se năpusti cu paşi mari pe scară, sufocat de plâns.

Când ajunse în piaţă, nu mai văzu decât calul cel frumos legat la poarta familiei Gondelaurier. Căpitanul tocmai intrase în casă.

Quasimodo îşi ridică privirea spre acoperişul catedralei. Esmeralda se afla acolo, în acelaşi loc, în aceeaşi poziţie. El îi făcu un semn trist cu capul şi se rezemă de-o piatră de la intrarea casei Gondelaurier, hotărât să aştepte ieşirea căpitanului.

În casa Gondelaurier era una din zilele acelea de gală care precedă nunţile. Quasimodo văzu intrând multă lume şi nu văzu ieşind pe nimeni. Din când în când privea spre acoperiş. Ca şi el, ţiganca nu se clintea. Un rândaş veni să dezlege calul şi-l duse în grajdul casei.

Întreaga zi se scurse astfel, cu Quasimodo lângă stâlp, cu Esmeralda pe acoperiş, cu Phoebus, fără doar şi poate, la picioarele frumoasei Fleur-de-Lys.

În sfârşit, veni şi noaptea; o noapte fără lună, o noapte întunecoasă. Quasimodo îşi aţinti zadarnic privirea spre Esmeralda: curând nu mai zări decât o umbră în amurg, apoi nimic. Totul se şterse, totul era negru.

Quasimodo văzu luminându-se de sus în jos, pe faţadă, ferestrele casei Gondelaurier. Văzu luminându-se una după alta şi celelalte ferestre din piaţă; şi le văzu, de asemenea, stingându-se până la ultima. Căci rămase toată seara la postul său. Dar ofiţerul nu ieşea. Când ultimii trecători se întoarseră la casele lor, când toate ferestrele celorlalte case se întunecară, Quasimodo rămase absolut singur, cu desăvârşire în beznă. Pe atunci, tăpşanul din faţa catedralei Notre-Dame nu era luminat.

Totuşi, ferestrele casei Gondelaurier rămaseră luminate chiar după miezul nopţii. Nemişcat şi atent, Quasimodo văzu profilându-se pe vitraliile în mii de culori o mulţime de umbre vii care dansau. Dacă n-ar fi fost surd, pe măsură ce zgomotele Parisului adormit se stingeau, ar fi auzit din ce în ce mai clar, venind din interiorul casei Gondelaurier, un zgomot de petrecere, râsete şi muzică.

Pe la ora unu din noapte, oaspeţii începură să plece, învăluit în beznă, Quasimodo îi privea pe toţi trecând pe sub bolta intrării luminate de torţe. Niciunul dintre ei nu era căpitanul.

Cocoşatul era năpădit de gânduri triste. Uneori privea în gol, asemeni celor care se plictisesc. Nori negri, mari, grei, sfâşiaţi, crăpaţi atârnau ca nişte hamacuri de voal negru sub arcada înstelată a nopţii. Ai fi zis că-s pânzele de păianjen ale bolţii cereşti.

Într-unul din momentele acelea, Quasimodo văzu

deschizându-se tainic uşa balconului a cărui balustradă de piatră se contura deasupra capului său. Fragila uşă de sticlă lăsă să treacă două persoane, apoi se închise fără zgomot în urma lor. Erau un bărbat şi o femeie. Cu mare greutate, Quasimodo izbuti să recunoască în bărbat pe frumosul căpitan şi în femeie, pe tânăra doamnă pe care o văzuse dimineaţă urându-i bun sosit ofiţerului, de la înălţimea aceluiaşi balcon. Locul era complet întunecat şi o dublă perdea roşie, căzută peste uşă în clipa când se închisese, nu lăsa pe balcon niciun fir de lumină din interiorul casei.

Tânărul şi tânăra, pe cât putea să-şi dea seama surdul nostru, care nu auzea niciunul din cuvintele lor, păreau cuprinşi de farmecul unei foarte drăgăstoase intimităţi. Fata s-ar fi zis că-i îngăduise ofiţerului să-i cuprindă mijlocul cu braţele şi se împotrivea slab unui sărut.

De jos, Quasimodo asista la o scenă cu atât mai plăcută s-o priveşti, cu cât era făcută a fi privită. El contempla fericirea, frumuseţea aceasta, cu inima amară. La urma urmei, natura nu rămăsese fără glas în bietul cocoşat, iar coloana lui vertebrală oricât de urât răsucită ar fi fost, fremăta la fel ca a oricărui alt om. Quasimodo se gândea la partea nenorocită pe care i-o hărăzise lui providenţa, se gândea că femeia, dragostea, voluptatea îi vor trece veşnic pe sub ochi şi că el nu va face altceva decât să se uite la fericirea altora. Dar ceea ce îi sfâşia şi mai mult sufletul privind scena aceasta, ceea ce-l indigna şi-l înciuda totodată era gândul la suferinţa pe care ar îndura-o ţiganca dacă ar vedea şi ea. Ce-i drept, noaptea era foarte întunecoasă, iar Esmeralda, dacă rămăsese la locul ei (şi Quasimodo nu se îndoia de asta), se afla prea departe, şi-abia putea el să-i zărească pe cei doi îndrăgostiţi din balcon. Asta îl consola.

Între timp, convorbirea celor doi se însufleţea din ce în ce. Fata părea că-l roagă pe ofiţer să nu-i ceară nimic mai mult. Quasimodo nu desluşea din toate acestea decât frumoasele ei palme împreunate, zâmbetele amestecate cu lacrimi, privirile fetei ridicate spre stele, ochii căpitanului coborâţi cu ardoare asupra ei.

Din fericire, căci fata începuse să nu mai lupte decât slab de tot, uşa balconului se deschise brusc, o doamnă în vârstă se ivi, frumoasa păru încurcată, ofiţerul luă un aer înciudat şi toţi trei intrară în casă.

Câteva minute mai târziu, un cal tropoti sub bolta intrării şi strălucitorul ofiţer, învăluit în mantia lui de noapte, trecu fulgerător prin faţa lui Quasimodo.

Clopotarul îl lăsă să ajungă la colţul străzii, apoi începu să alerge după el cu sprinteneala lui de maimuţă, strigând:

— Hei, căpitane!

Căpitanul se opri.

— Ce vrea cu mine ticălosul ăsta?, spuse el, zărind în întuneric silueta deşelată care alerga şchiopătând.

Între timp, Quasimodo sosise lângă el şi apucase cu îndrăzneală frâul calului:

— Urmează-mă, căpitane, e cineva aici care vrea să-ţi vorbească.

— Pe cornul lui Mahomed!, bombăni Phoebus. Iată o pasăre slută şi zburlită pe care mi se pare c-am mai văzut-o undeva. Hei, jupâne, n-ai de gând să laşi frâul calului?

— Căpitane, răspunse surdul, nu mă întrebi cine?

— Îţi zic să dai drumul calului, se răsti Phoebus, pierzându-şi răbdarea. Ce vrea nemernicul ăsta care se agaţă de surgiucul bidiviului meu? Nu cumva iei calul meu drept o spânzurătoare?

Departe de a lăsa frâul, Quasimodo se pregătea să-l silească pe ofiţer să se întoarcă din drum. Neputând să înţeleagă de ce se împotrivea căpitanul, se grăbi să spună:

— Vino, căpitane, o femeie te-aşteaptă. Şi adăugă anevoie: O femeie care te iubeşte.

— Ascultă, secătură, mă crezi obligat să merg la toate femeile care mă iubesc sau pretind numai că mă iubesc?, se stropşi căpitanul. Şi dacă, din întâmplare, ea seamănă cu tine, mutră de huhurez? Spune-i celei care te-a trimis că eu mă însor, iar ea să se ducă dracului!

— Ascultă, strigă Quasimodo, crezând că va înfrânge cu un cuvânt ultima şovăire, vino, monseniore! E ţiganca pe care o ştii!

Cuvântul acesta făcu o adâncă impresie asupra lui Phoebus, dar nu impresia pe care o aştepta surdul. Ne amintim că Phoebus se retrăsese împreună cu Fleur-de Lys cu câteva clipe înainte de-a o salva Quasimodo pe osândită din mâinile lui Charmolue. De atunci, cu prilejul tuturor vizitelor făcute la familia Gondelaurier, el se ferise să mai aducă vorba despre ţiganca a cărei amintire, la urma urmei, îi era foarte neplăcută, iar Fleur-de-Lys, la rândul ei, chibzuise că-i mai înţelept să nu-i spună că ţiganca trăia. Deci Phoebus o credea pe biata Similar moartă, mai bine de o lună sau două. Mai adăugăm că, de câteva clipe, căpitanul se gândea la întunericul profund al nopţii, la sluţenia nefirească, la vocea ca din mormânt a ciudatului mesager, se gândea că miezul nopţii trecuse, că strada era pustie ca în seara când fusese acostat de călugărul-ursuz şi că bidiviul lui sforăia când dădea cu ochii de Quasimodo.

— Ţiganca!, exclamă el, aproape speriat. Ascultă, nu cumva vii de pe lumea cealaltă?

Şi-şi duse mâna la mânerul spadei.

— Repede, repede!, spuse surdul, căutând să tragă calul. Pe aici.

Phoebus îl lovi din răsputeri cu cizma în piept.

Ochiul lui Quasimodo scânteie. Cocoşatul făcu o mişcare ca pentru a se arunca asupra căpitanului. Apoi zise, stăpânindu-se să nu se năpustească:

— Ah, ferice de dumneata că e cineva care te iubeşte! (Şi apăsă pe cuvântul cineva, lăsând frâul din mâini.) Pleacă!

Phoebus dădu pinteni calului, înjurând. Quasimodo îl privi pierzându-se în bezna străzii.

— Oh!, îşi spunea bietul surd. Să refuzi asta!

Apoi se întoarse la Notre-Dame, îşi aprinse felinarul şi urcă în turlă. Aşa cum gândise el, ţiganca nu se clintise din loc. De cum îl zări, Esmeralda se repezi spre el.

— Singur!, exclamă ea, împreunându-şi îndurerată frumoasele-i mâini.

— N-am izbutit să-l mai găsesc, spuse cu răceală Quasimodo.

— Trebuia să-l aştepţi toată noaptea!, continuă fata, pornită. Clopotarul îi văzu gestul de mânie, îi înţelese dojana şi zise, plecându-şi fruntea:

— Altă dată am să-l pândesc mai bine.

— Pleacă!, îi spuse.

Quasimodo plecă. Esmeralda era nemulţumită de el. Quasimodo preferase să-l chinuiască ea decât s-o mâhnească el. Toată durerea şi-o păstrase pentru sine.

Din ziua aceea, ţiganca nu-l mai văzu. Cocoşatul nu mai venea în chilia ei. Cel mult dacă-i mai zărea în vârful turlei chipul aţintit cu melancolie spre ea. Dar de îndată ce dădea cu ochii de el, Quasimodo dispărea.

Trebuie spus că pe fată nu prea o mâhnea lipsa aceasta voită a bietului cocoşat. În fundul inimii, chiar îi mulţumea, în privinţa asta, Quasimodo nu-şi făcea iluzii.

Esmeralda nu-l mai vedea, dar simţea în jurul ei prezenţa unui duh ocrotitor. Proviziile îi erau împrospătate de-o mână invizibilă în timp ce dormea. Într-o dimineaţă, găsi la fereastră o colivie cu păsărele. Deasupra chiliei se afla o sculptură care o înfricoşa. Esmeralda îşi arătase spaima de câteva ori, de faţă cu Quasimodo. Într-o dimineaţă (căci toate lucrurile acestea se făceau în timpul nopţii), fata n-o mai văzu. Sculptura fusese spartă. Cel care se urcase până acolo îşi primejduise viaţa.

Uneori, seara, auzea un glas ascuns sub streaşină clopotniţei cântând, ca pentru a o adormi, un cântec trist şi ciudat. Versurile erau fără rimă, aşa cum le poate făuri un surd:

Nu-mi privi faţa.
Tânără fată, inima priveşte-mi.
Adesea, inima flăcăului frumos e slută,
Există inimi care nu păstrează dragostea.

Tânără fată, bradul nu-i frumos,
El nu-i frumos ca plopul,
Dar îşi păstrează frunzele şi iarna.

Vai! La ce bun s-o spun?
Ce nu-i frumos greşeşte că există,
Căci frumuseţea cere frumuseţe.
April cu spatele stă la ianuarie.

Desăvârşită este frumuseţea,
Desăvârşită şi atotputernică,
Ea e unicul lucru care nu poate exista decât întreg.

Toţi corbii zboară numai ziua,
Iar bufniţele zboară numai noaptea,
Dar lebedele zboară zi şi noapte.

Într-o dimineaţă, trezindu-se, Esmeralda văzu două vase pline cu flori pe fereastră. Unul era de cristal, foarte frumos şi foarte strălucitor, dar crăpat. Vasul lăsase să se scurgă apa cu care fusese umplut şi florile din el se veştejiseră. Celălalt, o ulcică de gresie, grosolană şi comună, păstrase toată apa, iar florile din el erau proaspete şi rumene.

Nu ştiu dacă Esmeralda a făcut-o cu intenţie, dar luă buchetul ofilit şi-l purtă toată ziua la sân.

În ziua aceea, nu mai auzi glasul din turn cântând.

Dar fetei puţin îi păsa de asta. Îşi petrecea zilele alintând-o pe Djali, pândind poarta casei Gondelaurier, discutând în şoaptă cu Phoebus şi fărâmiţându-şi pâinea ca s-o dea rândunelelor.

De altfel, nu-l mai vedea şi nu-l mai auzea deloc pe Quasimodo. Bietul clopotar părea că dispăruse din biserică. Totuşi, într-o noapte, pe când Esmeralda nu dormea şi se gândea la frumosul căpitan, îl auzi pe cocoşat suspinând în apropierea chiliei. Speriată, fata se ridică şi, la lumina lunii, văzu o grămadă informă, culcată dinaintea pragului ei. Era Quasimodo, care dormea acolo, pe piatră.

5. Cheia de la Poarta Roşie

Între timp, zvonurile îi aduseră la cunoştinţă arhidiaconului felul miraculos în care fusese salvată ţiganca. Aflând aceasta, nu-şi mai dădu seama de simţămintele sale. Cu moartea Esmeraldei se obişnuise, îşi recăpătase liniştea, atinsese maximum de durere posibilă. Inima omenească (dom Claude cugetase la asemenea lucruri) nu poate cuprinde decât o anumită cantitate de deznădejde. Când buretele e îmbibat, marea trece pe deasupra lui fără ca nicio lacrimă să mai poată intra. Cu moartea Esmeraldei, buretele fusese îmbibat, totul se sfârşise pentru dom Claude pe lumea aceasta. Dar ştiind-o vie şi pe ea, şi pe Phoebus, reîncepeau torturile, zbuciumul, frământările, viaţa. Şi Claude era sătul de ele.

Când află noutatea, se încuie în chilia din mănăstire. Nu se mai arătă nici la conferinţele capitulare, nici la slujbe, închise uşa tuturor, chiar şi episcopului. Şi rămase astfel zăvorât timp de câteva săptămâni. Ceilalţi îl socoteau bolnav. Şi chiar era bolnav.

Ce făcea arhidiaconul închis în chilie? Cu ce gânduri se zbătea, nefericitul? Dădea oare o ultimă luptă cu temuta lui patimă? Făurea un plan de moarte pentru fată şi de pierzanie pentru căpitan?

Jehan, fratele lui drag, copilul lui răsfăţat, veni odată la uşă, bătu, înjură, se rugă, îşi spuse de zece ori numele. Claude nu deschise.

Îşi petrecea zile întregi cu faţa lipită de geamurile ferestrei. De la fereastra aceea, situată în mănăstire, vedea chilioara Esmeraldei, o vedea adesea chiar pe ea cu căpriţa, câteodată cu Quasimodo. Dom Claude remarcă micile atenţii ale pocitaniei surde, ascultarea lui, felul lui delicat şi supus de a se purta cu ţiganca. Şi îşi aminti, căci avea memorie bună, iar memoria e chinul geloşilor, îşi aminti privirea ciudată a clopotarului aruncată dansatoarei într-o anumită seară. Se întreba ce motiv putuse să-l împingă pe Quasimodo s-o salveze. Fu martorul miilor de

scene mărunte petrecute între ţigancă şi surd, a cărui pantomimă, văzută de departe şi comentată prin patima lui, i se păru foarte tandră. Dom Claude se temea de ciudăţenia femeilor. Şi-atunci simţi trezindu-se vag îl el o gelozie la care nu s-ar fi aşteptat niciodată, o gelozie care îl făcu să roşească de ruşine şi de indignare. „Căpitanul, mai treacă-meargă, dar ăsta?!” Gândul acesta îl tulbura nespus.

Nopţile erau cumplite. De când o ştia pe ţigancă vie, ideile reci ale spectrului şi ale mormântului care îl obsedaseră o zi întreagă se destrămară, şi trupul îl îmboldea din nou. Arhidiaconul se zvârcolea în pat, simţind-o atât de aproape pe fata oacheşă şi tânără.

În fiecare noapte, imaginaţia lui delirantă i-o înfăţişa pe Esmeralda în toate atitudinile care făcuseră să-i fiarbă cel mai mult sângele în vine. O vedea întinsă peste căpitanul înjunghiat, cu ochii închişi, cu frumosul ei sân acoperit de sângele lui Phoebus, în clipa aceea de negrăită plăcere când el îi pecetluise buzele cu sărutul pe care nefericita, deşi pe jumătate moartă, îl simţise cum o arde. O vedea despuiată de mâinile sălbatice ale schingiuitorilor, lăsând să-i fie dezgolite şi vârâte în gheata cu şurub de fier piciorușul, glezna fină şi rotundă, genunchiul suplu şi alb. îi vedea aievea genunchiul ca de fildeş rămas singur în afara oribilului aparat al lui Torterue. Şi-o închipuia, în sfârşit, pe tânăra fată în cămaşă, cu ştreangul de gât, cu umerii goi, desculţă, aproape goală, aşa cum o văzuse în ultima zi. Imaginile acestea de voluptate îl făceau să-şi crispeze pumnii şi-l trecea un fior de-a lungul spinării.

Într-o noapte, printre altele, imaginile acestea îi înfierbântară atât de cumplit în artere sângele de bărbat neprihănit şi de preot, încât dom Claude îşi muşcă perna, sări jos din pat, îşi aruncă un stihar peste cămaşă şi ieşi din chilie, cu lampa în mână, pe jumătate gol, cu ochii înflăcăraţi.

Arhidiaconul ştia unde poate găsi cheia de la Poarta Roşie, care făcea legătura între mănăstire şi biserică, şi avea totdeauna la el, după cum se ştie, o cheie a scării turlelor.

6. Urmare la cheia de la Poarta Roşie

În noaptea aceea, Esmeralda adormise în chilioara ei, dând totul uitării, plină de speranţe şi de gânduri dulci. Dormea de câtăva vreme, visându-l ca totdeauna pe Phoebus, când i se păru că aude un zgomot în apropierea ei. Fata avea somnul uşor şi neliniştit ca al păsărilor. Orice nimic o deştepta. De aceea deschise ochii. Noaptea era foarte întunecoasă. Totuşi, văzu la lucarnă o figură care o privea. O lampă lumina apariţia aceea. În clipa când îşi dădu seama că Esmeralda o vede, năluca stinse lampa. Cu toate acestea, fata avu timp s-o zărească. Pleoapele i se închiseră iar de groază.

— Oh!, exclamă ea cu glas stins. E preotul!

Toată nenorocirea trecută îi reveni în minte ca un fulger. Esmeralda se prăbuşi pe pat, îngheţată.

O clipă mai târziu, simţi de-a lungul trupului o atingere care o cutremură într-atât, încât o făcu să se ridice trează şi furioasă în aşternut.

Preotul tocmai se strecura lângă ea şi-o cuprindea cu braţele. Ea vru să ţipe, dar nu putu.

— Pleacă, monstrule! Pleacă, ucigaşule!, rosti fata cu glas tremurător şi înăbuşit de mânie şi de spaimă.

— Fie-ţi milă! Te rog!, şopti preotul, lipindu-şi buzele de umerii ei.

Îi apucă ţeasta pleşuvă cu amândouă mâinile, îl apucă de puţinul păr pe care îl mai avea şi se căzni să-i îndepărteze sărutările, ca şi cum ar fi fost muşcături.

— Fie-ţi milă!, repetă nefericitul. Dacă ai şti ce e dragostea mea pentru tine! E foc, plumb topit, o mie de cuţite în inima mea!

Şi-i încleşta braţele cu o forţă supraomenească. Fata strigă pierdută:

— Dă-mi drumul sau te scuip în obraz!

Îi dădu drumul.

— Înjoseşte-mă, loveşte-mă, fii rea! Fă ce vrei! Dar fie-ţi milă! Iubeşte-mă!

Atunci îl lovi cu o furie ca de copil. Îşi încorda frumoasele ei mâini ca să-i strivească faţa.

— Pleacă, diavole!

— Iubeşte-mă! Iubeşte-mă! Ai milă!, striga bietul preot, tăvălindu-se peste ea şi răspunzându-i cu mângâieri la lovituri.

Deodată, Esmeralda îl simţi mai puternic decât ea.

— Trebuie să sfârşim odată!, scrâşni el printre dinţi.

Ea era subjugată, tremura frântă în braţele lui, la voia lui. Simţea o mână lascivă rătăcindu-i de-a lungul trupului. Şi, cu o ultimă sforţare, începu să strige:

— Ajutor! Săriţi! Un vampir!

Dar nu venea nimeni. Doar Djali se trezise şi behăia neliniştită.

— Taci!, spuse preotul, gâfâind.

Deodată, zbătându-se, tăvălindu-se pe jos, mâna ţigăncii întâlni ceva rece şi metalic. Era fluierul lui Quasimodo. Îl apucă şi, cu o zvârcolire de speranţă, îl duse la buze şi suflă în el cu toată puterea care îi mai rămăsese. Fluierul scoase un sunet clar, ascuţit, pătrunzător.

— Ce-i asta?, întrebă preotul.

Aproape în aceeaşi clipă, se simţi ridicat de un braţ viguros; chilia era întunecoasă şi dom Claude nu putea să vadă cine îl ţinea aşa, dar auzi nişte dinţi clănţănind de furie, iar în întuneric dăinuia atâta lumină cât să-i îngăduie să zărească lucindu-i deasupra capului lama lată a unui cuţit uriaş.

Preotului i se păru că zăreşte silueta lui Quasimodo. Bănui că nu putea fi decât el. Îşi aminti că atunci când intrase se împiedicase de-un soi de pachet întins afară, dinaintea uşii. Totuşi, cum nou-venitul nu scotea niciun cuvânt nu ştia ce să creadă. Şi se aruncă asupra braţului care ţinea cuţitul, strigând:

— Quasimodo!

În clipa aceea de deznădejde, uită că acesta e surd.

Cât ai clipi, preotul fu doborât la pământ şi simţi un genunchi ca de plumb apăsându-i pieptul. După forma colţuroasă a genunchiului, îl recunoscu pe cocoşat. Dar ce

putea face? Cum să fie şi el, la rândul lui, recunoscut? Fiind noapte, surdul devenise şi orb.

Dom Claude era pierdut. Fata, fără milă, ca o tigroaică înfuriată, nu mişca un deget ca să-l salveze. Cuţitul se apropie de creştetul lui. Momentul era critic. Deodată, adversarul păru că şovăie.

— Să nu cadă sânge asupra ei!, mormăi el, înăbuşit.

Era într-adevăr glasul lui Quasimodo. Preotul simţi mâinile mari ale acestuia târându-l de picior afară din chilie. Acolo trebuia să moară. Din fericire pentru el, de câteva clipe luna tocmai răsărise.

Când cei doi trecură pragul chiliei, lumina lunii căzu pe chipul preotului. Quasimodo îl privi pe preot în faţă, începu să tremure, îi dădu drumul şi se trase câţiva paşi înapoi.

Ţiganca, venită şi ea în pragul chiliei, văzu cu mirare schimbarea bruscă a rolurilor. Acum, preotul ameninţa, iar Quasimodo se ruga.

Copleşindu-l pe surd cu gesturi de mânie şi de mustrare, furios, preotul îi făcu semn să se retragă. Surdul îşi plecă fruntea, apoi se aşeză în genunchi în faţa uşii ţigăncii.

— Monseniore, rosti el cu voce gravă şi resemnată, după aceea veţi face ce vă place, dar mai întâi ucideţi-mă.

Vorbind astfel, îi întinse preotului cuţitul. Scos din fire, preotul se repezi să-l ia, dar fata fu mai sprintenă decât el. Smulse cuţitul din mâinile lui Quasimodo şi începu să râdă ca o nebună.

— Apropie-te!, îi strigă preotului:

Cum ţinea lama ridicată, dom Claude rămase nehotărât. Cu siguranţă că fata l-ar fi lovit.

— N-o să îndrăzneşti să te apropii, laşule!, îi strigă ea. Apoi adăugă cu o expresie necruţătoare şi ştiind bine că avea să străpungă cu mii de fiare înroşite inima preotului.

— Ah, ştiu că Phoebus nu e mort!

Cu o lovitură de picior, preotul îl doborî pe Quasimodo la pământ, apoi se afundă tremurând de furie sub bolta scării.

După plecarea lui, Quasimodo ridică fluieraşul care o salvase pe ţigancă.

— Se ruginea, îi spuse el, dându-i-l. Apoi o lăsă singură.

Adânc tulburată de scena aceasta violentă, fata căzu istovită pe pat şi începu să plângă cu hohote. Perspectiva devenea sinistră.

La rândul său, preotul se întoarse pe dibuite în chilia lui.

Lucrul se împlinise! Dom Claude era gelos pe Quasimodo!

Şi-şi repetă cu un aer gânditor funestul legământ:

— N-o s-o aibă nimeni.

Cartea a zecea

1. Lui Gringoire îi vin mai multe idei bune, la rând, pe strada Bernardinilor

De când văzuse ce întorsătură luau lucrurile şi că, pentru principalele personaje ale comediei acesteia va fi vorba neapărat de ştreang, de spânzurătoare şi de alte neplăceri, Gringoire nu mai ţinea deloc să se amestece în ea. Vagabonzii, printre care rămăsese, socotind că, la urma urmei, ei constituiau cea mai bună tagmă a Parisului, vagabonzii continuaseră să se intereseze de ţigancă. Gringoire găsea asta foarte firesc din partea unor oameni care, ca şi ea, n-aveau altă perspectivă decât Charmolue şi Torterue şi care nu călăreau, ca el, prin ţinuturi imaginare, între cele două aripi ale Pegasului. Din vorbele lor aflase că soţia sa, nuntită cu urciorul spart, se refugiase în Notre-Dame şi era foarte mulţumit. Dar nu se simţea deloc ispitit să se ducă s-o vadă. Se gândea uneori la căpriţă, şi atâta tot. În rest, ziua făcea scamatorii ca să-şi câştige hrana, iar noaptea născocea de zor frazele unui memoriu împotriva episcopului de Paris, căci îşi amintea că fusese udat până la piele de roţile morilor acestuia şi-i purta pică. De asemenea, se mai ocupa de comentarea unei frumoase lucrări a lui Baudry le Rouge, episcop de Noyon şi de Tournay, de Cupa Petrarum, ceea ce îi deschisese o mare poftă pentru arhitectură; înclinaţia aceasta înlocuise în inima lui patima pentru hermetism, al cărui cavaler firesc era, de altminteri, căci exista o intimă legătură între hermetică şi arta clăditului. Gringoire trecuse de la dragostea pentru o idee la dragostea pentru forma ei.

Într-o zi, se oprise lângă biserica Saint-Germain l'Auxerrois, la colţul unei case numite For-l'Evêque, aflată în faţa unei alte case numite For-le-Roi. La For-l'Evêque se afla o încântătoare capelă din secolul al XIV-lea, al cărei

capăt dădea în stradă. Poetul se afla într-unui din momentele acelea de plăcere egoistă, exclusivă, supremă, în care artistul nu vede altceva pe lume decât arta, iar lumea o vede în artă. Deodată simţi o mână punându-i-se grav pe umăr şi se întoarse. Era fostul său prieten, fostul său maestru, arhidiaconul.

Gringoire rămase mirat. Nu-l mai văzuse de mult pe arhidiacon, şi dom Claude era unul dintre oamenii aceia solemni şi pasionaţi a căror întâlnire tulbură totdeauna echilibrul unui filosof sceptic.

Arhidiaconul păstră câteva clipe de tăcere, în care Gringoire putu să-l privească în voie. Dom Claude i se păru tare schimbat, palid ca o dimineaţă de iarnă, cu ochii în fundul capului, cu părul aproape alb. Preotul puse în sfârşit capăt tăcerii, spunând pe un ton liniştit, dar rece:

— Cum te mai simţi, maestre Gringoire?

— Cu sănătatea?, răspunse Gringoire. De! S-ar putea zice aşa şi aşa. Totuşi, în general, bine. Nu fac abuz de nimic. Ştiţi, maestre, secretul sănătăţii, după Hippocrat, *id est cibi, potus, somni, Venus, omnia moderata sint.*[119]

— Aşadar n-ai niciun necaz, maestre Pierre?, continuă arhidiaconul, privindu-l fix pe Gringoire.

— Pe legea mea că nu.

— Şi ce faci acum?

— Cum vedeţi, maestre. Examinez tăietura pietrei acesteia şi felul în care e prelucrat basorelieful.

Preotul începu să zâmbească, cu zâmbetul acela amar care nu clinteşte decât un colţ al gurii.

— Şi-ţi face plăcere?

— Raiul pe pământ, nu alta!, exclamă Gringoire. Şi aplecându-se spre sculpturi, cu aerul vrăjit al unuia care demonstrează fenomene vii: Nu găsiţi, oare, de pildă, că metamorfoza asta de bassetaille este executată cu multă iscusinţă, gingăşie şi răbdare? Priviţi coloneta aceasta. În jurul cărui capitel aţi mai văzut vreodată frunze mai gingaşe şi mai frumos mângâiate de daltă? Iată trei rondes-

---

[119] Se cuvine ca hrana, somnul, plăcerile dragostei să fie toate cu măsură (lat.).

bosses de Jean Maillevin. Nu sunt cele bune opere ale acestui mare geniu. Totuşi, naivitatea, blândeţea feţelor, voioşia atitudinilor şi a drapajului şi hazul inexplicabil amestecat în toate efectele fac ca figurinele să fie grozav de vesele şi de delicate, poate chiar cam prea mult. Nu găsiţi că e plăcut?

— Ba da, spuse preotul.

— Şi dacă aţi vedea interiorul capelei!, continua poetul, cu entuziasmul său vorbăreţ. Pretutindeni sculpturi. Stufos ca un miez de varză! Absida aparţine unui gen atât de pios şi de deosebit, cum n-am mai văzut altundeva!

Dom Claude îl întrerupse:

— Aşadar, eşti fericit?

— Da, pe cinstea mea! Mai întâi am iubit femeile, apoi animalele. Acum iubesc pietrele. Care sunt la fel de plăcute ca animalele şi ca femeile, dar sunt mai puţin perfide.

Preotul îşi duse mâna la frunte. Era gestul lui obişnuit.

— Aşa e!

— Iată ce plăceri!, spuse Gringoire.

Şi, luându-l de mână pe preotul care se lăsă în voia lui, îl duse sub foişorul scării de la For-l'Evêque.

— Lata o scară! De câte ori o văd, sunt fericit. E scara cea mai simplă şi mai aleasă din Paris. Toate treptele îi sunt tăiate oblic pe dedesubt. Frumuseţea şi simplitatea ei constă în părţile orizontale ale uneia şi ale alteia, late cam de un picior sau aşa ceva, împletite una cu alta, îmbucate, încleştate, înlănţuite, încastrate, întretăiate una de alta şi prinse într-un fel cu adevărat trainic şi plăcut.

— Şi nu doreşti nimic?

— Nu.

— Şi nu regreţi nimic?

— Nici nu regret, nici nu doresc. Mi-am rânduit viaţa.

— Ceea ce oamenii rânduiesc e tulburat de lucruri, spuse dom Claude.

— Eu sunt filosof pyronian[120] şi ţin totul în echilibru, răspunse Gringoire.

— Şi cum îţi câştigi hrana?

---

[120] De la Pyron, filosof sceptic grec (365-275 i. Hr.).

— Mai fac încă, pe ici, pe colo, epopei şi tragedii; dar ce-mi aduce mai mult e meseria pe care mi-o cunoaşteţi, maestre. Duc în dinţi piramide de scaune.

— Meserie grosolană pentru un filosof.

— Şi acolo e vorba tot de echilibru, spuse Gringoire. Când te bântuie o idee, o regăseşti pretutindeni.

— Ştiu, răspunse arhidiaconul.

Apoi, după câteva clipe de tăcere, dom Claude vorbi iar:

— Totuşi, eşti destul de sărac.

— Sărac, da, dar nefericit, nu.

În clipa aceea se auzi un ropot de copite şi cei doi interlocutori văzură defilând la capătul străzii o companie de arcaşi din garda regelui, cu lăncile ridicate şi cu ofiţerul în frunte. Cavalcada era strălucitoare şi făcea să răsune caldarâmul.

— Cum îl mai priviţi pe ofiţerul acela!, îi spuse Gringoire arhidiaconului.

— Fiindcă mi se pare că-l recunosc.

— Cum îl cheamă?

— Cred că Phoebus de Châteaupers, spuse Claude.

— Phoebus! Un nume rar. Mai există un Phoebus, conte de Foix. Îmi amintesc că am cunoscut o fată care se prăpădea după un Phoebus.

— Vino cu mine, spuse preotul. Am ceva de vorbit cu dumneata.

Din clipa când trecuseră ostaşii, o oarecare agitaţie răzbătea de sub învelişul glacial al arhidiaconului. Claude porni. Gringoire îl urmă, obişnuit să i se supună; ca oricine avusese vreodată de-a face cu omul acesta autoritar. Ajunseră în tăcere până la strada Bernardinilor, care era destul de pustie. Acolo, dom Claude se opri.

— Ce aveţi să-mi spuneţi, maestre?, îl întrebă Gringoire.

— Nu găseşti că îmbrăcămintea călăreţilor pe care i-am văzut adineauri e mai frumoasă decât a dumitale şi a mea? Întrebă arhidiaconul, părând adâncit în gânduri.

Gringoire clătină din cap:

— Pe legea mea! Prefer să port haina mea galbenă şi roşie decât solzii aceia de fier şi de oţel. Grozavă plăcere

trebuie să fie, când mergi, să te-auzi huruind de parcă ai fi Cheiul Fierăriei la vreme de cutremur!

— Aşadar, Gringoire, nu i-ai invidiat niciodată pe flăcăii ăştia chipeşi, îmbrăcaţi de război?

— Pentru ce să-i invidiez, monseniore arhidiacon? Pentru forţa, pentru armura şi pentru disciplina lor? Filosofia şi independenţa în zdrenţe mi se par de-o mie de ori mai bune. Mai bine să fiu cap de muscă, decât coadă de leu.

— Asta e ciudat, spuse preotul gânditor. O uniformă frumoasă e totuşi frumoasă.

Văzându-l pe gânduri, Gringoire îl lăsă şi se duse să admire intrarea unei case vecine. De acolo se întoarse bătând din palme:

— Dacă aţi fi mai puţin preocupat de veşmintele frumoase ale războinicilor, domnule arhidiacon, v-aş ruga să vedeţi poarta de colo. Am spus totdeauna că locuinţa seniorului Aubry are cea mai frumoasă intrare din lume,

— Pierre Gringoire, zise arhidiaconul. Ce-ai făcut cu mica dansatoare ţigancă?

— Cu Esmeralda? Ce brusc schimbaţi vorba!

— Nu era soţia dumitale?

— Era, prin mijlocirea unui urcior spart. Suntem însuraţi pe patru ani. Fiindcă veni vorba, adaugă Gringoire, privindu-l pe arhidiacon cu un aer pe jumătate ironic, tot vă mai gândiţi la ea?

— Şi dumneata, domnule, nu te mai gândeşti?

— Un pic. Am atâtea de făcut!… Doamne, drăguţă mai era căpriţa!

— Ţiganca asta ţi-a salvat oare viaţa?

— Adevărat, pe Dumnezeul meu!

— Ei bine, ce s-a ales de ea? Ce-ai făcut cu ea?

— De unde să ştiu eu? Cred că au spânzurat-o.

— Crezi?

— Nu sunt sigur. Când am văzut că aveau de gând să spânzure oameni, m-am dat la o parte.

— Asta e tot ce ştii despre ea?

— Staţi puţin. Mi s-a spus că s-a refugiat la Notre-Dame şi că acolo e în siguranţă; asta mă bucură, dar n-am putut

să aflu dacă şi căpriţa a scăpat odată cu ea, asta-i tot ce ştiu.

— Am să-ţi spun eu mai mult!, strigă dom Claude, iar glasul lui, până atunci şuşotit, rar şi aproape înăbuşit, deveni tunător. S-a refugiat la Notre-Dame. Dar peste trei zile justiţia o s-o ia de-acolo şi-o să fie spânzurată la Grève. Există un ordin al parlamentului în privinţa aceasta.

— Neplăcută veste!, spuse Gringoire.

Cât ai clipi din ochi, preotul redeveni rece şi calm.

— Şi cine naiba s-o fi distrat cerând o asemenea sentinţă? Nu putea să lase în pace parlamentul? Ce-i rău dacă o biată fată se adăposteşte sub bolţile catedralei, lângă cuiburile rândunelelor?

— Există şi diavoli pe lume, răspunse arhidiaconul.

— Treaba asta e aranjată drăceşte, observă Gringoire. După o clipă de tăcere, arhidiaconul vorbi din nou.

— Aşadar, ea ţi-a salvat viaţa?

— La bunii mei prieteni, vagabonzii. Era cât pe-aci să fiu spânzurat. Astăzi, lucrul ăsta i-ar mâhni.

— Şi nu vrei să faci nimic pentru ea?

— Cum să nu vreau, dom Claude! Dar dacă dau de bucluc?

— Ce-ţi pasă?

— Da, ce-mi pasă! Tare mai sunteţi bun, maestre! Numai că eu am două lucrări mari începute.

Preotul se izbi peste frunte. Deşi ţinea să pară calm, câte un gest violent îi trăda din când în când zbuciumul lăuntric.

— Cum poate fi salvată? Gringoire îi spuse:

— Maestre, am să vă răspund: *Il padelt,* ceea ce înseamnă pe turceşte: „Dumnezeu e nădejdea noastră”.

— Cum poate fi salvată?, repetă Claude, gânditor.

La rândul său, Gringoire se izbi peste frunte.

— Ascultaţi, maestre. Eu am imaginaţie. Am să găsesc soluţia. Dacă i s-ar cere regelui graţierea?

— Să i se ceară o graţiere lui Ludovic al XI-lea?

— De ce nu?

— E ca şi cum ai vrea să iei osul din gheara unui tigru.

Gringoire începu să caute alte soluţii:

— Ei bine, iată! Vreţi să le adresez o cerere moaşelor, cu declaraţia că fata e însărcinată?

La această propunere, ochii înfundaţi în orbite ai preotului scânteiară.

— Însărcinată? Ticălosule! Ştii ceva în privinţa asta?

Înfăţişarea lui îl sperie pe Gringoire, care se grăbi să-i spună:

— Vai! Nu, eu! Căsătoria noastră a fost un adevărat *foris maritagium*[121]*.* Eu am rămas pe dinafară. Dar, în sfârşit, aşa s-ar putea obţine o amânare.

— Nebunie! Ticăloşie! Taci!

— N-aveţi dreptate să vă supăraţi!, bombăni Gringoire. Se obţine o amânare, asta nu dăunează nimănui şi, de pe urma ei, se aleg cu patruzeci de dinari parizieni moaşele, nişte biete femei sărace.

Preotul nu-l mai asculta.

— Trebuie totuşi ca ţiganca să iasă de acolo!, murmura el. Ordinul va fi executoriu în trei zile! De altfel, chiar dacă n-ar exista ordinul, mai e Quasimodo! Femeile au gusturi tare ciudate! Apoi ridică glasul: Maestre Pierre, m-am gândit bine, nu există decât o cale de salvare pentru ea.

— Care? Eu nu văd.

— Ascultă, maestre Pierre, adu-ţi aminte că îi datorezi viaţa. Am să-ţi spun deschis ce gândesc. Biserica e păzită zi şi noapte. Nu sunt lăsaţi să iasă din ea decât cei ce au fost văzuţi intrând. Vei putea deci să intri. Vei veni. Am să te duc la ea. Îţi vei schimba îmbrăcămintea cu a ei. Fata o să ia costumul dumitale, dumneata o să-i iei rochia.

— Până aici merge, observă filosoful. Şi-apoi?

— Apoi? Ea o să iasă cu hainele dumitale, dumneata ai să rămâi acolo cu ale ei. Poate că au să te spânzure, dar ea va fi salvată. Gringoire îşi scarpină urechea, cu un aer foarte serios.

— Nu zău!, făcu el. O asemenea idee nu mi-ar fi venit niciodată de la sine.

La propunerea neaşteptată a lui dom Claude, chipul

---

[121] Căsătorie de formă (lat.).

deschis şi blajin al poetului se întunecase brusc, asemenea unei surâzătoare privelişti din Italia când o rafală nenorocită de vânt striveşte un nor în faţa soarelui.

— Ei bine, Gringoire! Ce spui de calea aceasta?

— Spun, maestre, că nu-i vorba că poate au să mă spânzure, ci că au să mă spânzure sigur.

— Asta nu te priveşte.

— Ei, drăcie!, făcu Gringoire.

— Fata ţi-a salvat viaţa. Îţi plăteşti o datorie.

— Mai sunt şi multe altele pe care nu le plătim! Arhidiaconul vorbea autoritar.

— Nu zău, dom Claude, răspunse poetul, mâhnit, ţineţi la ideea asta şi n-aveţi dreptate. Nu văd de ce m-aş lăsa spânzurat în locul altuia.

— Ce te leagă atât de viaţă?

— Ah! O mie de motive!

— Şi care, mă rog?

— Care? Aerul, cerul, dimineaţa, seara, clarul de lună, bunii mei prieteni, vagabonzii, râsetele noastre cu târfele, studierea frumoaselor clădiri ale Parisului, trei cărţi groase de scris, din care una împotriva episcopului şi a morilor lui, ştiu şi eu? Anaxagora spunea că trăieşte pe lume ca să admire soarele. Şi-apoi, eu am norocul să-mi petrec toate zilele, din zori şi până-n noapte, cu un om de geniu, adică cu mine, ceea ce e foarte plăcut.

— Minte neserioasă!, bombăni arhidiaconul. Ia spune, viaţa asta pe care ţi-o faci atât de încântătoare, cine ţi-a păstrat-o? Cui îi datorezi faptul că respiri aerul, că vezi cerul şi că poţi încă să-ţi păstrezi mintea de ciocârlie plină de năzbâtii şi de nebunii? Unde ai fi acuma, de n-ar fi fost ea? Vrei aşadar să moară fata căreia îi datorezi viaţa? Să moară ea, păpuşa asta frumoasă, blândă, adorabilă, necesară pentru lumina lumii, mai sfântă decât însuşi Dumnezeu?! Iar tu, pe jumătate înţelept şi pe jumătate ţicnit, tu, o schiţă nereuşită a nu ştiu cărui lucru, tu, un soi de vegetală care umblă şi crede că gândeşte, tu să continui să trăieşti, cu viaţa pe care i-ai furat-o, la fel de inutil ca o lumânare în plină amiază? Hai, fie-ţi milă, Gringoire! Fii şi tu

mărinimos! Începutul l-a făcut ea.

Preotul vorbea înflăcărat. Gringoire îl ascultă mai întâi cu un aer nehotărât, apoi se înduioşa şi sfârşi prin a face o strâmbătură tragică, întocmai ca un prunc când îl doare burta.

— Sunteţi patetic, spuse el, ştergându-şi o lacrimă. Ei bine! Am să chibzuiesc. Ciudată idee v-a mai venit! La urma urmei, continuă el după o clipă de tăcere, cine ştie? Poate că n-au s-o spânzure. Încercarea moarte n-are. Când au să dea de mine în chilioara aia, gătit atât de caraghios, cu fustă şi cu scufie, poate că au să izbucnească în râs. Şi-apoi, dacă mă spânzură, ei bine, moartea prin ştreang e şi ea o moarte ca oricare alta sau, mai bine zis, nu-i o moarte ca oricare alta. E o moarte demnă de înţeleptul care a oscilat toată viaţa lui, e o moarte care nu-i nici laie, nici bălaie, ca spiritul adevăratului sceptic, o moarte pecetluită din plin cu pyronism şi şovăire, o moarte care ţi-e calea de mijloc între cer şi pământ şi te lasă în suspensie. E o moarte de filosof, şi poate că eu sunt hărăzit de soartă s-o îndur. E măreţ să mori aşa cum ai trăit. Preotul interveni.

— Ne-am înţeles?

— Ce e moartea, la urma urmei?, continuă Gringoire cu exaltare. O clipă grea, o vamă, trecerea de la puţin la nimic. Când cineva l-a întrebat pe Cercidas, megalopolitanul, dacă ar muri de bunăvoie, el răspunse: „De ce nu?! Căci după moarte îi voi vedea pe oamenii de seamă, pe Pitagora, printre filosofi, pe Hecataeus, printre istorici, pe Homer, printre poeţi, pe Olimp, printre muzicieni”.

Arhidiaconul îi întinse mâna.

— Aşadar, s-a făcut! Ai să vii mâine?

Gestul acesta îl readuse pe Gringoire la realitate.

— Ah, pe legea mea, nu!, rosti el cu tonul unui om care se trezeşte. Să fii spânzurat! E prea absurd. Nu vreau.

— Atunci, adio! Şi arhidiaconul adăugă printre dinţi: Mai dau eu de tine!

„Nu vreau ca diavolul ăsta de om să mă găsească”, gândi Gringoire şi alergă după dom Claude.

— Ştiţi, domnule arhidiacon, fără supărare, ca între prieteni vechi! Dumneavoastră vă interesaţi de fata asta, adică de nevastă-mea, şi e foarte frumos. Aţi făurit un plan ca s-o scoateţi cu bine din Notre-Dame, dar calea aleasă de dumneavoastră e grozav de neplăcută pentru mine, Gringoire. Dacă aş avea eu un alt plan! Vă anunţ că mi-a venit chiar acum o idee grozavă. Ce-aţi zice dacă aş avea un plan ca s-o scot din impas fără ameninţarea că gâtul meu o să fie atins nici măcar de umbra vreunui ştreang? Nu v-ar fi de ajuns? E absolut necesar să fiu eu spânzurat, ca să fiţi dumneavoastră mulţumit?

De nerăbdare, preotul îşi chinuia nasturii de la sutană.

— Gârlă de cuvinte! Ce plan ai?

— Da, continuă Gringoire, vorbindu-şi singur şi atingându-şi nasul cu degetul arătător, în semn de cugetare. Vagabonzii sunt flăcăi viteji. Tribul Egiptului o iubeşte. Ei au să se ridice la primul cuvânt. Nimic mai uşor! O lovitură. La adăpostul scandalului, o să fie răpită. Chiar mâine seară… Abia aşteaptă.

— Planul! Spune-l!, strigă preotul, zgâlţâindu-l.

Gringoire se întoarse măreţ spre el.

— Daţi-mi pace! Vedeţi bine că-l caut! Apoi cugetă câteva clipe, după care începu să-şi aplaude ideea strigând: Admirabilă! Reuşită sigură!

— Planul!, repetă Claude cu mânie. Gringoire era radios.

— Apropiaţi-vă, vă voi spune totul în şoaptă. E o contralovitură într-adevăr îndrăzneaţă şi care o să ne scoată pe toţi din încurcătură. Pe Dumnezeul meu! Trebuie să recunoaşteţi că nu sunt prost. Apoi se întrerupse: Uitasem! Căpriţa e şi ea cu fata?

— Da. Să te ia dracu'!

— Şi pe ea ar fi spânzurat-o, nu-i aşa?

— Ce-mi pasă mie?

— Da, ar fi spânzurat-o, doar au mai spânzurat o scroafă luna trecută. Drăguţului de călău îi face plăcere, fiindcă, la sfârşit, mănâncă el carnea. S-o spânzure pe draga mea Djali! Pe biata mieluşea!

— Blestem!, strigă dom Claude. Tu eşti călăul. Ce plan

de salvare ai găsit, ticălosule? Trebuie să-ţi scot ideea din cap cu cleştele!

— Încetişor, maestre! Iat-o.

Gringoire se aplecă la urechea arhidiaconului şi-i vorbi foarte încet, aruncând priviri neliniştite de la un capăt la altul al străzii pe care nu trecea totuşi nimeni. Când isprăvi, dom Claude îi apucă mâna şi-i spuse rece:

— Bine. Pe mâine.

— Pe mâine, repetă Gringoire.

Şi pe când arhidiaconul se depărta într-o direcţie, el porni în cealaltă, spunându-şi cu glas scăzut: „Afurisită treabă, domnule Pierre Gringoire! Dar n-are a face. Doar nu-i scris, fiindcă eşti mic, să te sperii de-o ispravă mare. Biton a cărat în spinare un taur cât toate zilele: codobaturile, pitulicele şi mărăcinarii sunt în stare să treacă oceanul în zbor”.

2. Fă-te vagabond!

Când intră în mănăstire, arhidiaconul îl găsi la uşa chiliei pe frate-său, Jehan du Moulin, care îl aştepta şi care îşi alungase plictiseala aşteptării desenând cu un cărbune pe zid profilul fratelui său mai mare, îmbogăţit cu un nas enorm.

Dom Claude abia dacă îl privi. Alte lucruri îi umblau prin cap. Faţa aceasta voioasă de derbedeu, a cărei strălucire înseninase de atâtea ori întunecatul chip al preotului, nu mai putea acum să împrăştie ceaţa care se îngroşa zi de zi peste sufletul lui stricat, viciat şi râncezit.

— Am venit să te văd, frate, spuse Jehan, timid. Arhidiaconul nici nu se uita la el.

— Ei, şi?

— Frate, continuă ipocritul, eşti atât de bun cu mine şi-mi dai sfaturi atât de bune, încât mă întorc mereu la dumneata.

— Şi-apoi?

— Vai, frate, câtă dreptate aveai când îmi spuneai: „Jehan! Jehan! *Cessât doctorum doctrina, discipulorum disciplina*[122]*.* Jehan, fii înţelept, fii savant. Jehan, nu-ţi pierde nopţile în afara colegiului, fără motiv serios şi fără învoirea dascălului. Nu bate picarzii, *noli, Johannes, verberare picardos.* Nu putrezi ca un măgar analfabet, *quasi asinus illitteratus,* pe paiele şcolii. Jehan, lasă-te pedepsit după voia dascălilor. Jehan, du-te în fiecare seară la biserică şi cântă acolo un antifon cu verset şi rugă către stăpâna noastră, preaslăvită Fecioară Maria”. Vai, ce sfaturi minunate erau acestea!

— Şi-apoi?

— Frate, ai în faţă un om vinovat, un criminal, un ticălos, un desfrânat, un om nemaipomenit! Dragă frate, Jehan a făcut din sfaturile dumitale paie şi bălegar de călcat în

---

[122] Greşeşte învăţătura învăţătorului, greşeşte educaţia elevului (lat.).

picioare. Sunt pedepsit aşa cum se cuvine pentru asta, şi bunul Dumnezeu e grozav de drept. Cât timp am avut bani, am chefuit, mi-am făcut de cap şi m-am veselit. Oh, desfrânarea, care e atât de plăcută când o priveşti din faţă, cât e de urâtă şi de respingătoare când o priveşti din spate! Acum nu mai am un franc chior, mi-am vândut faţa de masă, cămaşa, prosopul, adio viaţă veselă! S-a stins frumoasa candelă şi nu mai am decât scârbosul fitil de seu care îmi fumegă în nas. Fetele râd de mine. Beau apă. Sunt chinuit de remuşcări şi de datornici.

— Atât?, spuse arhidiaconul.

— Vai, frate scump, tare aş dori să încep o viaţă mai bună. Vin la dumneata plin de căinţă. Sunt pocăit. Vin la spovedanie, îmi trag pumni zdraveni în piept. Aveai multă dreptate când doreai să devin într-o bună zi licenţiat şi submonitor la colegiul Torchi. Iată, acum simt o măreaţă chemare pentru profesia asta, dar nu mai am cerneală şi trebuie să-mi cumpăr; nu mai am pene, şi trebuie să-mi cumpăr; nu mai am hârtie, nu mai am cărţi, trebuie să le cumpăr din nou. Pentru asta am nevoie de câţiva gologani. Şi vin la dumneata, frate, cu inima plină de căinţă.

— Asta-i tot?

— Da, spune studentul. Câţiva bani.

— N-am.

Studentul zise atunci cu un aer grav şi totodată hotărât:

— Ei bine, frate, îmi pare rău, dar trebuie să-ţi spun că, pe de altă parte, mi s-au făcut oferte şi propuneri foarte frumoase. Nu vrei să-mi dai bani? Nu. În cazul ăsta am să mă fac vagabond.

Rostindu-şi monstruoasele cuvinte, Jehan luă expresia unui Ajax care aşteaptă să vadă fulgerul căzându-i în cap. Arhidiaconul îi spuse rece:

— Fă-te vagabond!

Jehan îl salută cu o plecăciune adâncă şi porni fluierând pe scara mănăstirii.

În clipa când trecea prin curtea mănăstirii, pe sub geamul chiliei fratelui său, auzi fereastra deschizându-se, ridică nasul şi văzu ivindu-se capul sever al arhidiaconului.

— Dracu’ să te ia!, îi strigă dom Claude, iată ultimii bani pe care îi mai capeţi de la mine.

Şi în acelaşi timp îi aruncă lui Jehan o pungă, care îi făcu studentului ditamai cucuiul în frunte şi din pricina căreia Jehan porni supărat şi mulţumit, totodată, ca un câine lovit cu oase pline de măduvă.

3. Trăiască veselia

Cititorul n-a uitat, poate, că o parte din Curtea Miracolelor era împrejmuită de vechiul zid de apărare al oraşului, căruia începuseră să i se părăginească încă de pe atunci o mulţime de turnuri. Unul din turnurile acestea fusese preschimbat în local de plăceri de către vagabonzi. O cârciumă se afla în beci, iar restul, la etajele de deasupra. Turnul era punctul cel mai însufleţit şi deci cel mai hidos din întreg teritoriul vagabonzilor.

Zi şi noapte zumzăia acolo un fel de stup monstruos. Noaptea, când prisosul calicimii dormea, când nu mai exista nicio fereastră luminată pe faţadele murdare ale pieţei, când nu mai răzbătea niciun strigăt din aglomerările acestea de oameni, din furnicarele acestea de hoţi, de târfe şi de copii furaţi sau născuţi din flori, turnul veseliei era uşor de recunoscut după zgomotul pe care îl făcea, după lumina roşcată care, sclipind în acelaşi timp şi la gurile beciului, şi la ferestre, şi la crăpăturile zidurilor roase de vreme, îi ţâşnea, ca să zicem aşa, prin toţi porii.

Beciul era deci cârciumă. Acolo coborai printr-o uşă groasă şi pe o scară la fel de ţeapănă ca un alexandrin clasic. Pe uşă, în loc de firmă se afla o minunată mâzgălitură înfăţişând nişte bani noi şi nişte pui tăiaţi şi având sub ei următorul calambur: La sunătorii pentru răposaţi.

Într-o seară, pe când se suna stingerea la toate turnurile de veghe ale Parisului, dacă sergenţilor de stradă le-ar fi fost dat să intre în temuta Curte a Miracolelor, ar fi băgat de seamă că în curtea vagabonzilor gălăgia era mai mare decât de obicei, că se bea mai temeinic şi se înjura mai vârtos. Afară, în piaţă, grupuri mari discutau în şoaptă, ca atunci când se pune la cale ceva important. Ici-colo, câte un golan ghemuit pe vine ascuţea pe caldarâm vreo lamă veche de fier.

Totuşi, în cârciumă, vinul şi jocul izbuteau să-i distragă pe vagabonzi în aşa măsură de la ideile care îi preocupau în

seara aceea, încât, după cuvintele băutorilor, cu greu ai fi putut ghici despre ce era vorba. Atâta doar că toţi aveau un aer mai vesel decât de obicei şi că lângă picioarele fiecăruia se vedea lucind câte o armă, fie un cosor, fie o secure, fie o spadă cu două tăişuri sau o veche archebuză cu cârlig.

Încăperea, de formă rotundă, era foarte mare, dar mesele erau atât de înghesuite şi băutorii atât de numeroşi, încât tot ce se afla în cârciumă, bărbaţi, femei, bănci, stacane de bere, cei ce beau, cei ce dormeau, cei ce jucau, cei sănătoşi, schilozii păreau înghesuiţi de-a valma într-o ordine la fel de armonioasă câtă găseşti într-un maldăr de cochilii de stridii. Pe mese ardeau câteva lumânări de seu; dar adevărata sursă de lumină a cârciumii, cel care împlinea rolul candelabrului din sălile de spectacol, era focul. Beciul era atât de umed, încât niciodată nu era lăsat să se stingă focul din cămin, nici chiar în toiul verii. În căminul imens, cu partea din afară sculptată, plin tot de lanţuri grele de fier şi de unelte de bucătărie, ardea, aşadar, unul din focurile acelea zdravene obţinute dintr-un amestec de lemne şi de turbă, care, noaptea, pe uliţele satelor, fac să se ivească pe pereţii faţadei vreunei fierării spectrul atât de roşu al ferestrelor. Un „dulău”, stând grav în cenuşă, învârtea în faţa cărbunilor încinşi o frigare plină de cărnăraie.

Cu toată învălmăşeala, dacă priveai mai atent, puteai desluşi în mulţimea aceea trei grupuri principale care se înghesuiau în jurul a trei personaje cunoscute cititorului. Unul din personajele acestea, înţolit într-un fel ciudat, în zdrenţele orientale, era Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt şi de Boemia. Tâlharul stătea pe o masă, cu picioarele încrucişate, cu un deget de la mână ridicat, şi-şi împărtăşea cu glas tare cunoştinţele de magie albă şi neagră mulţimii de gură-cască din jur. Un alt ciorchine se înghesuia în jurul vechiului nostru prieten, viteazul rege de Thunes, înarmat până-n dinţi.

Clopin Trouillefou, cu un aer foarte serios şi cu voce înceată, rânduia golirea unei uriaşe butii pline cu arme, larg

deschisă în faţa lui, din care se revărsau, ca merele şi strugurii din cornul abundenţei, mulţime de securi, spade, coifuri, cămăşi de zale, platoşe, vârfuri de lănci şi de suliţe, săgeţi pentru arcuri şi arbalete. Şi fiecare lua din grămadă, care un coif, care o spadă lungă, care o sabie cu mânerul în cruce. Până şi copiii se înarmau. Puteai să vezi chiar şi câţiva cerşetori cu desăvârşire ologi, ferecaţi în platoşe, strecurându-se printre picioarele băutorilor ca nişte cărăbuşi gigantici.

În sfârşit, un al treilea grup, cel mai gălăgios, cel mai vesel şi mai numeros, acoperea băncile şi mesele în mijlocul cărora perora şi înjura un glas piţigăiat, ieşit de sub o armură strivitoare, completată cu cască şi cu pinteni. Individul care îşi înşurubase astfel o panoplie peste trup dispărea într-atât sub veşmântul lui de război, încât nu i se mai zăreau decât nasul obraznic, bârligat, o şuviţă de păr blond, o gură roză şi doi ochi îndrăzneţi. Cingătoarea îi era ticsită de pumnale lungi şi scurte, o spadă mare îi atârna la şold, o arbaletă ruginită zăcea la stânga, iar un urcior mare, cu vin, în faţa lui, fără să mai punem la socoteală o femeie grasă şi aproape goală, aflată la dreapta. Toate gurile din jurul lui râdeau, înjurau şi beau.

Să mai adăugăm alte zeci de grupuri mai mici, plus fetele şi flăcăii care serveau alergând cu stacanele pe cap, plus jucătorii aplecaţi peste bile peste ţintar, peste zaruri, peste table, peste jocul pasionat de cărţi; să mai adăugăm certurile dintr-un colţ, sărutările din altul şi vom avea o oarecare idee despre ansamblul acesta peste care tremura lumina flăcărilor mari ce făceau să danseze pe pereţii cârciumii mii de umbre imense şi groteşti.

Cât despre zgomot, ai fi zis că te afli într-un clopot care bătea din răsputeri.

Tigaia în care sfârâia o ploaie de grăsime umplea cu sfârâitul ei neîntrerupt intervalele miilor de dialoguri ce se încrucişau de la un capăt la altul al încăperii.

În tot vacarmul acesta, în fundul cârciumii, pe banca interioară a căminului, se afla un filosof care cugeta, cu picioarele în cenuşă şi cu ochii la tăciuni. Filosoful acesta

era Pierre Gringoire.

— Haide, repede! Daţi zor, să ne înarmăm! Peste un ceas pornim!, le spunea Clopin Trouillefou argotierilor săi.

O fată fredona:

Noapte bună, tată, noapte bună, mamă!
Cei din urmă focul vor acoperi.

Doi jucători de cărţi se certau.

— Valet!, striga cel mai roşu la faţă dintre ei, arătându-i celuilalt pumnul. O să te tai cu trefla. O să poţi înlocui valetul de treflă în jocul de cărţi al monseniorului rege.

— Uf!, urla un normand, uşor de recunoscut fiindcă vorbea pe nas. Stăm înghesuiţi aici ca sfinţii din Caillouville!

— Fiii mei!, le spunea alor săi ducele de Egipt, vorbind în falset. Vrăjitoarele din Franţa se duc la sabat fără mătură, fără să se ungă şi fără cai, numai cu ajutorul câtorva cuvinte magice. Vrăjitoarele din Italia au întotdeauna un ţap care aşteaptă la uşă. Toate sunt obligate să iasă pe horn.

Glasul tinerei puşlamale înarmate din creştet până în tălpi acoperea vacarmul.

— Bravo! Bravo!, striga el. Astăzi mă lupt pentru prima oară! Vagabond! Pe pântecele lui Hrist, sunt vagabond! Turnaţi-mi să beau! Prieteni, mă numesc Jehan Frollo du Moulin şi sunt gentilom. Părerea mea e că, dacă Dumnezeu n-ar fi jandarm, s-ar face tâlhar. Fraţilor, o să fie o expediţie grozavă! Suntem nişte viteji. Să asediem biserica, să spargem porţile, s-o scoatem de-acolo pe fata cea frumoasă, s-o scăpăm de judecători, s-o scăpăm de preoţi, să dărâmăm mănăstirea, să-i dăm foc episcopului în episcopie; o să le săvârşim pe toate în mai puţin timp decât îi trebuie unui burgmaistru ca să înghită o lingură de supă! Il vom spânzura pe Quasimodo. Îl cunoaşteţi pe Quasimodo, domniţelor? L-aţi văzut gâfâind pe clopotul cel mare în ziua de Rusalii? Pe cornul Tatălui! E nemaipomenit de frumos! Parcă-ar fi un diavol călare pe un dobitoc. Prieteni, ascultaţi-mă, sunt vagabond până în adâncul inimii, sunt

argotier în suflet, sunt haimana din naştere. Am fost foarte bogat şi mi-am păpat averea. Mama voia să mă facă ofiţer, tata, subdiacon, mătuşa mea consilier la anchete, bunică-mea pronotar al regelui, sora bunicii, vistiernic la magistratură. Eu m-am făcut vagabond. I-am spus asta tatii, care mi-a scuipat blestemul lui în obraz, mamei, care s-a pornit, babornița, să plângă şi să se smiorcăie ca buturuga asta pe grătarul vetrei. Trăiască veselia! Sunt un adevărat nebun! Crâşmăriţă dragă, adu alt vin! Mai am încă gologani să plătesc. Nu mai vreau vin de Suresnes. Îmi face rău la gâtiţă. Decât să beau din el, mai bine fac gargară cu un coş de nuiele.

În acest timp, gloata îl aplauda hohotind de râs şi studentul striga:

— Oh! Frumoase fructe! Apoi începu să cânte, cu privirea pierdută parcă în extaz, cu glasul unui canonic care intonează vecernii: *Quae cantica! Quae organa! Quae cantilenae! Quae melodiae hic sine fine decantatur! Sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira…*[123] Şi se întrerupse: Hangiţa dracului, dă-mi să mănânc!

Urmă un moment de oarecare linişte în care timp se auzi, la rândul ei, vocea piţigăiată a ducelui de Egipt, dăscălându-şi ţiganii:

— …Nevăstuica se numeşte Aduine; vulpea, Picior Albastru sau Alergătorul Pădurilor; lupul, Picior Cenuşiu sau Picior Aurit; ursul, Bătrânul sau Tata Mare. Scufa unui spiriduş te face nevăzut şi te ajută să vezi lucrurile nevăzute. Orice broască râioasă, ca să fie botezată, trebuie îmbrăcată în catifea roşie sau neagră, cu un clopoţel la gât şi cu un clopoţel la picioare. Naşul o ţine de cap, naşa de partea dinapoi. Demonul Sidragasum are puterea de a face fetele să danseze goale-puşcă.

— Pe sfânta liturghie!, îl întrerupse Jehan. Aş vrea să fiu demonul Sidragasum.

---

[123] Ce cântări! Ce organe! Ce cantilene! Ce melodii se cântă aici fără sfârşit! Răsună ca mierea organul imnurilor, prea dulcea melodie îngerească, minunata cântare a cântărilor! (lat.)

Între timp, la celălalt capăt al cârciumii, vagabonzii continuau să se înarmeze, şuşotind între ei:

— Biata Esmeralda!, spunea un ţigan.

— E sora noastră. Trebuie s-o scăpăm de-acolo.

— Tot la Notre-Dame e?, întrebă un fals negustor ruinat, cu figură de evreu.

— Da, fir-ar să fie!

— Atunci, fraţilor, strigă falsul negustor, la Notre-Dame! Cu atât mai mult cu cât la altarul Sfinţilor Féréol şi Ferrution există două statuete, una a Sfântului Ioan Botezătorul, alta a Sfântului Anton, cu totul de aur, făcând împreună şaptesprezece mărci de aur şi cincisprezece sterline, iar piedestalele de argint aurit şaptesprezece mărci şi cinci uncii. Ştiu asta, căci sunt giuvaiergiu.

În clipa aceea i se aduse lui Jehan mâncarea cerută. Iar el strigă, lăsându-se pe pieptul fetei de alături:

— Pe sfântul Voult-de-Luques, numit de norod Sfântul Goguelu, sunt pe deplin fericit! Am în faţă un dobitoc care mă priveşte cu o mutră spână de arhiduce. Uite unul la stânga mea, care are dinţii atât de lungi, încât îi acoperă bărbia. Şi apoi sunt ca mareşalul Gié la asediul Pontoisei: îmi ţin mâna dreaptă rezemată de un mamelon. Pe pântecele lui Mahon, prietene, ai o mutră de negustor de mingi şi vii să te-aşezi lângă mine! Eu sunt nobil, amice. Negoţul nu se potriveşte cu nobleţea. Cară-te de aici! Hei! Voi de colo! Nu vă mai bateţi! Cum, Baptiste Crapă Gâşte, tu, care ai un nas atât de frumos, vrei să rişti, împotriva pumnului cât toate zilele mojicului ăluia? Dobitocule! *Non cuiquam datum est habere nasum*[124]*.* Eşti într-adevăr divină, Jacqueline Roade-Urechi! Păcat că n-ai păr. Hei, mă numesc Jehan Frollo şi frate-meu e arhidiacon. Să-l ia dracu'! Tot ce vă spun e adevărat. Făcându-mă vagabond, am renunţat cu dragă inimă la jumătate dintr-o casă din paradis, făgăduită de frate-meu. *Dimidiam domum în paradiso.* Vă citez textul. Am un fief pe strada Tirechappe, şi toate femeile sunt amorezate de mine: asta e adevărat pe cât e de adevărat că Sfântul Eloy era un giuvaiergiu de

[124] Nu-i este dat oricui să aibă nas subţire (lat.).

mâna întâi, că cele cinci meserii ale bunului oraş Paris sunt tăbăcarii, argăsitorii, curelarii, făcătorii de pungi şi cizmarii, şi că sfântul Laurenţiu a fost ars cu coji de ouă. Vă jur, fraţilor,

Că dacă vă spun vreo minciună
N-o să mai beau un an şi-o lună!

Frumoasa mea, e clar de lună, uită-te pe colo, prin fereastra beciului, cum mototoleşte vântul norii! Aşa fac şi eu cu bluza ta. Fetelor, luaţi mucii copiilor şi ai lumânărilor. Crist şi Mahom! Ce mănânc aici, Jupiter? Hei, codoaşo! Părul care lipseşte de pe capul târfelor tale mi l-ai pus mie în omletă. Babo, mie îmi place omleta cheală, face-te-ar dracu' cârnă. Grozav han al lui Belzebut, unde târfele se piaptănă cu furculiţele!

Acestea fiind zise, Jehan îşi sparse de pardoseală farfuria şi începu să cânte cât îl ţinea gura:

Şi iacă, eu
Vă jur că n-am
Credinţă şi nici lege
Nici foc, nici loc,
Nici Dumnezeu,
Nici rege!

Între timp, Clopin Troullefou terminase împărţirea armelor. Se apropie de Gringoire, care părea pierdut într-o adâncă meditaţie, cu picioarele pe grătarul vetrei.

— Amice Pierre, spuse regele de Thunes, la ce naiba te gândeşti?

Gringoire se întoarse spre el, cu un zâmbet melancolic.

— Îmi place focul, seniore dragă. Nu pentru josnicul motiv că ne încălzeşte picioarele sau că ne fierbe ciorba, ci pentru că are scântei. Câteodată petrec ore întregi aşa, privind scânteile. Şi descopăr mii de lucruri în steluţele astea risipite pe fundul negru al vetrei. Sunt nişte adevărate lumi.

— Să mă ia naiba dacă te-nţeleg!, spuse vagabondul. Ştii cumva cât e ceasul?

— Habar n-am, răspunse Gringoire.

Clopin se apropie atunci de ducele de Egipt.

— Camarade Mathias, momentul e prielnic. Se zice că regele Ludovic al XI-lea e la Paris.

— Un motiv în plus ca să i-o smulgem pe surioara noastră din gheare, răspunse bătrânul ţigan.

— Vorbeşti ca un adevărat bărbat, Mathias, spuse regele de Thunes. De altfel, lucrăm repede. În biserică n-avem a ne teme de împotrivire. Canonicii sunt nişte iepuri, iar noi suntem mulţi. Mâine, când vor veni s-o ia oamenii parlamentului, au să rămână cu buzele umflate. Pe burta papei! Nu vreau s-o spânzure pe fata cea frumoasă.

Clopin ieşi din cârciumă.

În acest timp, Jehan zbiera cu glas răguşit:

— Beau, mănânc, sunt beat, sunt Jupiter! Hei, Pierre Ucigaşul, dacă te mai holbezi aşa la mine, îţi scutur nasul cu bobârnace.

La rândul lui, Gringoire, smuls din visare, privea scena aprigă şi gălăgioasă din preajmă, murmurând printre dinţi:

— *Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas*[125]*.* Vai, câtă dreptate am că nu beau şi cât de bine spune Sfântul Benedict: *Vinum apostatare facit etiam sapientes.*[126]

În clipa aceea, Clopin intră şi strigă cu glas sonor:

— E miezul nopţii!

La cuvântul acesta, care avu efectul ordinului dat unui regiment în repaus de a încăleca pe cai, toţi vagabonzii, bărbaţi, femei, copii, se năpustiră grămadă afară din cârciumă, stârnind un zgomot nemaipomenit de arme şi de fiare.

Luna intrase în nori.

Curtea Miracolelor era întunecată. Nu se mai zărea nicio lumină acolo. Şi totuşi era departe de a fi pustie. Se putea desluşi mulţime de bărbaţi şi femei care vorbeau în şoaptă.

---

[125] Desfrânat lucru e băutura şi mai mari tulburări face beţia (lat.).

[126] Lepădarea de vin chiar înţelepţeşte.

Li se auzea zumzetul şi se vedeau lucind în beznă tot felul de arme. Clopin se urcă pe un bolovan:

— Încolonarea, supuşi ai argoului! Încolonarea, Egipt! Încolonarea, Galileea!

În cepură să se mişte în întuneric. Imensa mulţime părea că se aşază în coloană. După câteva minute, regele de Thunes ridică iar glasul:

— Acum, tăcere, ca să traversăm Parisul! Parola e: „Cerşetorii la petrecere!” Torţele să nu fie aprinse decât la Notre-Dame. Înainte, marş!…

Zece minute mai târziu, călăreţii de strajă fugeau înspăimântaţi din faţa unei lungi procesiuni de oameni negri şi tăcuţi care coborau spre Pont-au-Change, prin uliţele întortocheate care străbat în toate direcţiile masivul cartier al Halelor.

4. Un prieten neîndemânatic

În noaptea aceea, Quasimodo nu dormea. Tocmai îşi făcuse ultimul rond prin biserică. În momentul când închisese porţile, nu observase că arhidiaconul trecuse pe lângă el, părând oarecum supărat că-l vede zăvorând şi punând cu atâta grijă lacătele la uriaşa armătură de fier ce dădea canaturilor largi soliditatea unui zid. Dom Claude părea şi mai preocupat decât de obicei. Altminteri, de la întâmplarea nocturnă din chilie, se purta întruna urât cu Quasimodo, dar degeaba îl bruftuluia, ba chiar îl lovise uneori, căci nimic nu clintea supunerea, răbdarea, resemnarea devotată a credinciosului clopotar. De la arhidiacon, cocoşatul îndura orice, ocări, ameninţări, lovituri, fără un cuvânt de reproş, fără să crâcnească. Cel mult dacă îl urmărea neliniştit cu privirea când dom Claude urca scara turlei, dar arhidiaconul se ferise el însuşi să se mai arate în faţa ţigăncii.

În noaptea aceea aşadar, după ce aruncă o privire bietelor lui clopote atât de părăsite, Jacquelinei, Măriei, lui Thibault, Quasimodo se urcă până în vârful turlei dinspre nord, şi acolo, punându-şi felinarul bine închis pe plumbul acoperişului, începu să privească Parisul. Noaptea, după cum am mai spus, era foarte întunecoasă. Parisul, care, ca să zicem aşa, nu era luminat pe vremea aceea, înfăţişa ochilor o îngrămădire confuză de imense mormane negre, tăiată pe alocuri de curba albicioasă a Senei. Quasimodo nu mai vedea lumină decât la fereastra unei clădiri depărtate, al cărei profil vag şi sumbru se înălţa cu mult deasupra acoperişurilor, spre Poarta Saint-Antoine. Şi acolo se afla cineva care stătea de strajă.

Lăsând să plutească spre zarea aceasta plămădită din ceaţă şi întuneric privirea singurului său ochi, clopotarul simţea o nelinişte lăuntrică de neexprimat. De câteva zile era foarte atent. Vedea mereu oameni cu mutre sinistre dând târcoale bisericii, cu ochii aţintiţi spre locul de refugiu

al tinerei fete. Quasimodo socotea că poate se urzeşte vreun complot împotriva nefericitei refugiate. Îşi închipuia că lumea nutreşte vreun simţământ de ură împotriva ei, aşa cum nutrea împotriva lui, şi că s-ar fi putut curând să se întâmple ceva. De aceea se aţinea pe clopotniţa lui, la pândă, visând în odaia lui de vise, cum spune Rabelais, cu ochiul când la chilie, când la Paris, făcând pază sigură, ca un câine credincios, cu mii de bănuieli în minte.

Deodată, pe când scruta marele oraş cu ochiul căruia natura, printr-un soi de compensaţie, îi hărăzise atâta agerime, încât aproape că putea înlocui celelalte simţuri care îi lipseau, lui Quasimodo i se păru că silueta cheiului de la Vieille-Pelleterie are ceva neobişnuit, că există acolo o anumită mişcare, că linia parapetului, profilându-se neagră pe luciul apei, nu mai e dreaptă şi liniştită, ca linia celorlalte cheiuri, ci se unduieşte asemenea valurilor unui fluviu sau capetelor unei mulţimi în mers.

Lucrul acesta i se păru ciudat. Quasimodo deveni şi mai atent. Mişcarea părea că se îndreaptă spre Cité. Altminteri, nicio lumină. Ea dăinui câtva timp pe chei, apoi se scurse cu încetul, ca şi cum cei ce treceau ar fi pătruns pe insulă, apoi conteni de tot, şi linia cheiului redeveni dreaptă şi nemişcată.

Tocmai când Quasimodo îşi bătea capul să înţeleagă ce se petrece, i se păru că mişcarea se iveşte iar pe strada Tăpşanului, care se prelungea în Cité perpendicular cu faţada de la Notre-Dame. În sfârşit, oricât de deasă era bezna, clopotarul zări un cap de coloană ieşind din strada aceea şi, cât ai clipi, în piaţă se ivi o mulţime din care, în beznă, nu puteai desluşi decât că era o mulţime.

Priveliştea avea ceva de spaimă. Pesemne că procesiunea aceasta neobişnuită, care părea că ţine atâta să se ascundă în întunericul cel mai profund, păstra o tăcere la fel de profundă. Cu toate acestea, un oarecare zgomot, măcar un tropăit de picioare, nu se putea să nu işte. Dar un astfel de zgomot n-avea cum să ajungă până la bietul nostru surd. Iar mulţimea imensă, pe care el abia o zărea, fără să audă nimic, se mişca şi mergea totuşi atât de

aproape de el, încât îi făcea impresia unei gloate de morţi, mută, impalpabilă, pierdută într-un abur. I se părea că vede înaintând o ceaţă în care mişună oameni, că vede mişcându-se nişte umbre în umbră.

Atunci, temerile îl cuprinseră din nou, gândul unei uneltiri împotriva ţigăncii îi încolţi în minte. Quasimodo simţea nedesluşit că se apropie o izbucnire violentă. În momentul acesta critic, chibzuia cu o logică mai bună şi mai rapidă decât te-ai fi putut aştepta de la un creier atât de prost alcătuit. Trebuia oare s-o trezească? S-o ajute să evadeze? Pe unde? Străzile erau împresurate, biserica era mărginită de fluviu. Nicio luntre! Nicio ieşire! Nu-i rămânea decât o cale: să se lase ucis pe pragul catedralei, să reziste măcar până ce va sosi vreun ajutor, dacă avea să sosească, şi să nu tulbure somnul Esmeraldei. Nefericita tot avea să fie trezită destul de curând, ca să moară. După ce luă hotărârea aceasta, Quasimodo începu să-şi cerceteze ceva mai liniştit „inamicul”.

Mulţimea părea că sporeşte clipă de clipă pe Tăpşanul Catedralei. Quasimodo bănui doar că, pesemne, ea făcea foarte puţin zgomot, deoarece ferestrele caselor de pe străzi şi din piaţă rămâneau închise. Deodată, o lumină licări şi, într-o secundă, şapte sau opt torţe aprinse fură plimbate pe deasupra capetelor, scuturându-şi în întuneric mănunchiurile de flăcări. Atunci, Quasimodo văzu clar că în piaţă mişuna o înfricoşătoare turmă de bărbaţi şi de femei în zdrenţe, înarmaţi cu coase, suliţe, baltage, ale căror mii de vârfuri scânteiau. Ici-colo, s-ar fi zis că furcile negre pun coarne unor feţe hidoase. Clopotarul îşi reaminti vag de tot norodul acesta şi i se păru că recunoaşte toate capetele, care, cu câteva luni în urmă, îl salutaseră ca papă al nebunilor. Un bărbat cu o torţă într-o mână şi cu o bâtă în cealaltă se urcă pe o piatră şi părea că ţine un discurs. În acelaşi timp, ciudata oaste execută câteva manevre, ca şi cum şi-ar fi instalat posturi în jurul catedralei. Quasimodo îşi luă felinarul şi coborî pe platforma dintre turle ca să vadă mai îndeaproape şi să chibzuiască la mijloacele de apărare.

Ajuns în faţa marelui portal de la Notre-Dame, Clopin Trouillefou îşi rânduise oastea în ordine de bătaie. Deşi nu se aştepta la niciun fel de împotrivire, ţinea, ca un general prevăzător, să păstreze o ordine care să-i permită să facă faţă, la nevoie^unui atac neprevăzut din partea străjilor sau a jandarmilor, îşi desfăşurase aşadar în aşa fel brigada, încât, văzută de sus şi de la distanţă, ai fi zis că e triunghiul roman al bătăliei de la Ecnome, capul de porc al lui Alexandru sau faimoasa pană a lui Gustav Adolf. Baza triunghiului se sprijinea pe fundul pieţei, în aşa fel încât să blocheze strada Tăpşanului; una din laturi era îndreptată spre Hôtel-Dieu, cealaltă spre strada Saint-Pierre-aux-Boeufs. Clopin Trouillefou se aşezase în frunte cu ducele de Egipt, cu amicul nostru, Jehan, şi cu cei mai curajoşi dintre cerşetorii simulanţi.

În oraşele Evului Mediu, un atac de felul celui încercat acum de vagabonzi asupra catedralei Notre-Dame nu era deloc ceva rar. Pe atunci nu exista ceea ce numim astăzi „poliţie”, în cetăţile cu populaţie numeroasă, în capitale, mai ales, nu exista o putere centrală unică şi care să rânduiască totul. Feudalitatea construise într-un fel ciudat marile comune. O cetate însemna reunirea unei sumedenii de seniorii, care o împărţeau în compartimente de toate formele şi de toate mărimile. De aici, o sumedenie de poliţii contradictorii, adică niciun fel de poliţie. La Paris, de pildă, independent de cele o sută patruzeci şi una de seniorii cu drept de dijmă, mai existau încă patruzeci şi cinci cu drept de justiţie şi de dijmă, de la episcopul Parisului, care avea o sută cinci străzi, până la stareţul de la Notre-Dame des Champs, care avea patru. Toţi aceşti împărţitori ai dreptăţii feudale nu recunoşteau decât nominal suzeranitatea regelui. Toţi aveau drept asupra drumurilor. Toţi erau stăpâni în casele lor. Ludovic al XI-lea, neobositul lucrător care a început din plin dărâmarea edificiului feudal, continuată de Richelieu şi de Ludovic al XIV-lea în folosul regalităţii, şi terminată de Mirabeau în folosul poporului, Ludovic al XI-lea, deci, încercase zadarnic să rupă reţeaua aceasta de seniorii care acoperea Parisul, aruncând cu

violenţă de-a curmezişul ei două sau trei ordine de poliţie generală. Astfel, în 1465 dăduse ordin ca, la căderea nopţii, să aprindă lumini la ferestre şi să închidă câinii, pedepsindu-i cu spânzurătoarea pe nesupuşi; în acelaşi an poruncise ca seara uliţele să fie închise cu lanţuri de fier şi nimeni să nu poarte arme ofensive la vreme de noapte pe străzi. Dar, după scurt timp, toate aceste încercări de legislaţie comunală au fost date uitării. Cetăţenii lăsară vântul să stingă luminile de la ferestre şi câinii să hoinărească în voie; lanţurile de fier nu fură întinse decât în stare de asediu; opreliştea de a purta pumnale nu aduse alte schimbări decât aceea a numelui străzii Taie Botul în strada Taie Gâtul, ceea ce e un progres evident. Vechiul eşafodaj al jurisdicţiilor feudale rămăsese în picioare; o imensă îngrămădire de *bailliages*[127] şi de seniorii care se încrucişau peste oraş, stingherindu-se, încâlcindu-se, împletindu-se strâmb, încrucişându-se unele cu altele; de aici, un inutil desiş de străji, substrăji şi contrastrăji prin care treceau, cu mâna înarmată, jaful, tâlhăria şi răzvrătirea. În neorânduiala aceasta, lovitura dată de o parte a calicimii asupra unui palat, a unei locuinţe, a unei case, în cartierele cele mai populate, nu era un eveniment neobişnuit. În majoritatea cazurilor, vecinii nu se amestecau decât dacă jaful ajungea până la ei. Cei mai mulţi îşi astupau urechile la împuşcăturile muschetelor, trăgeau obloanele la ferestre, îşi baricadau porţile, lăsau lucrurile să se desfăşoare cu sau fără strajă şi a doua zi se spunea în Paris: „Azi-noapte, Etienne Barnette a fost călcat”, „Mareşalul de Clermont a fost luat ostatic” etc. De aceea, nu numai reşedinţele regale, Luvrul, Palatul regal, Bastilia, Tournelles, ci şi simplele reşedinţe senioriale, le Petit-Bourbon, l’Hôtel de Sens, l’Hôtel d’Angoulême etc., aveau ziduri crenelate şi foişoare de strajă deasupra porţilor. Bisericile se apărau cu sfinţenia lor. Câte unele totuşi, printre care se număra şi Notre-Dame, erau fortificate. Abatele de la Saint-Germain-des-Près îşi fortificase reşedinţa ca un baron şi prăpădea mai multă

[127] Teritorii administrate de *bailli.*

aramă pe bombarde decât pe clopote. Fortăreaţa lui se mai putea vedea încă în 1610. Astăzi, abia dacă a mai rămas biserica.

Dar să ne întoarcem la Notre-Dame.

Când primele măsuri fură îndeplinite, şi trebuie spus, spre cinstea disciplinei vagabonzilor, că ordinele lui Clopin au fost executate în linişte şi cu o precizie admirabilă, vrednicul şef al bandei se urcă pe parapetul Tăpşanului şi-şi înălţă glasul răguşit şi aspru, stând cu faţa spre Notre-Dame şi agitându-şi torţa a cărei lumină, frământată de vânt şi mai tot timpul acoperită de propriul ei fum, făcea să apară şi să dispară dinaintea ochilor faţada roşcată a catedralei.

— Îţi vorbesc ţie, Louis de Beaumont, episcop al Parisului, consilier la curtea parlamentului, eu, Clopin de Trouillefou, rege de Thunes, mare *coësre,* prinţ al dragonului, episcop al nebunilor, şi-ţi zic: sora noastră, pe nedrept osândită pentru vrăjitorie, s-a refugiat în biserica ta, tu i-ai dat azil şi scăpare; dar curtea parlamentului vrea s-o ia de acolo şi tu te învoieşti la asta; astfel încât ea ar fi spânzurată mâine la Grève dacă Dumnezeu şi vagabonzii n-ar fi aici. Venim, aşadar, la tine, episcopule! Dacă biserica ta e sacră, sora noastră e şi ea sacră! Dacă sora noastră nu e sacră, nici biserica ta nu e. De aceea venim să ne dai fata, dacă vrei să-ţi salvezi biserica, sau ne vom lua fata şi-ţi vom jefui biserica. Şi asta va fi cu dreptate. Drept care îmi împlânt aici stindardul şi Domnul să te aibă în pază, episcop al Parisului!

Din nefericire, Quasimodo nu putu să audă cuvintele acestea rostite cu un fel de măreţie sumbră şi sălbatică. Un vagabond îi aduse lui Clopin stindardul, iar el îl împlântă solemn între doi bolovani ai pavajului. Era o furcă de ai cărei dinţi spânzura, însângerată, o halcă de carne.

Acestea fiind săvârşite, regele de Thunes îşi plimbă privirea peste oastea sa, gloată barbară ai cărei ochi străluceau aproape tot la fel ca şi suliţele. Iar după ce tăcu o clipă, strigă:

— Înainte, flăcăi! Fărâmătorii, la lucru!

Treizeci de bărbaţi robuşti, cu muşchi puternici, cu feţe de lăcătuşi, ieşiră din rânduri, cu ciocane, cleşti şi răngi de fier pe umeri. Se îndreptară spre uşa principală a catedralei, urcară treptele şi curând fură văzuţi ghemuiţi sub ogivă, meşterind la uşă cu cleşti şi cu pârghii. O mulţime de vagabonzi îi urma, să-i ajute sau să-i privească. Cele unsprezece trepte ale portalului erau ticsite.

Totuşi, uşa rezista.

— Drace! E solidă şi încăpăţânată!, spunea unul.

— E bătrână şi are zgârciurile tari, spunea altul.

— Curaj, fraţilor!, strigă Clopin. Pun rămăşag pe capul meu contra unui papuc: o să deschideţi uşa, o să luaţi fata şi o să despuiaţi altarul înainte de-a apuca să se trezească vreun paracliser. Iată, cred că broasca începe să se desfacă.

Clopin fu întrerupt de-un zgomot înspăimântător care răsună în spatele lui. Se întoarse. O bârnă uriaşă picase din cer şi strivise o duzină de vagabonzi pe treptele catedralei, apoi sărise pe pavaj cu un bubuit de tun, frângând ici-colo câteva picioare în mulţimea cerşetorilor, care se depărtau ţipând de spaimă. Cât ai clipi, incinta rezervată a Tăpşanului se goli. Fărâmătorii, deşi apăraţi de adânciturile portalului, părăsiră uşa, iar Clopin însuşi se retrase la o distanţă respectabilă de biserică.

— Mare noroc am avut să scap!, strigă Jehan. I-am simţit adierea, fir-ar să fie. Dar Pierre Ucigaşul a fost ucis.

E cu neputinţă de spus ce uimire amestecată cu spaimă se abătu, odată cu bârna, peste tâlhari. Timp de câteva minute aceştia rămaseră cu ochii aţintiţi în aer, mai speriaţi de bucata asta de lemn decât de douăzeci de mii de arcaşi ai regelui.

— Satana!, bombăni ducele de Egipt. Asta miroase a vrăjitorie.

— Luna ne-a aruncat buşteanul, spuse Andry Roşcatul.

— Unde mai pui, vorbi François Chanteprune, că luna, după cum se zice, e prietena Fecioarei.

— Pe-o mie de papi!, strigă Clopin. Sunteţi toţi nişte dobitoci!

Dar nici el nu ştia cum să-şi explice căderea bârnei.
Totuşi, nu se zărea nimic pe faţada până la al cărei vârf lumina torţelor nu ajungea. Grinda cea groasă zăcea în mijlocul Tăpşanului; se auzeau gemetele nenorociţilor care primiseră prima lovitură şi ale căror pântece fuseseră spintecate de colţurile treptelor de piatră.
După primul moment de uimire, regele de Thunes găsi, în sfârşit, o explicaţie, care li se păru plauzibilă alor săi.
— Pe botul lui Dumnezeu! Oare se apără canonicii? Atunci, să prădăm! Să prădăm!
— Să prădăm!, repetă gloata, strigând înfuriată „ura”.
Şi în faţada catedralei se descărcară nenumărate arbalete, şi archebuze.
La detunătura lor, paşnicii locuitori ai caselor învecinate se treziră; fură văzute deschizându-se mai multe ferestre în cadrul cărora se iviră scufe de noapte şi mâini cu lumânări aprinse.
— Trageţi în ferestre!, strigă Clopin.
Ferestrele se închiseră ca prin farmec, iar bieţii cetăţeni care abia avuseseră timp să arunce o privire speriată asupra acestei scene plină de lumini şi zarvă, se întoarseră galbeni de spaimă lângă nevestele lor, întrebându-se dacă sabatul se ţinea acum în faţa catedralei Notre-Dame sau dacă avea loc un asalt al burgunzilor, ca în ‘64. Bărbaţii se gândeau la furt, femeile la viol, şi toţi tremurau.
— Să prădăm!, repetau argotierii.
Dar nu îndrăzneau să se apropie. Priveau biserica, priveau grinda căzută. Grinda nu se mişca. Biserica îşi păstra înfăţişarea calmă şi pustie, dar ceva neştiut îi îngheţa pe vagabonzi.
— La lucru, fărâmători!, strigă Trouillefou. Să fie spartă uşa.
Nimeni nu se clinti din loc.
— Barbă şi burtă!, ocărî Clopin. Iată nişte bărbaţi care se tem de o grindă.
Un bătrân fărâmător vorbi:
— Şefule, nu grinda ne dă de furcă, ci uşa care e prea împănată cu drugi de fier. Cleştii n-ajută la nimic.

— Şi ce v-ar trebui ca s-o spargeţi?, întrebă Clopin.

— Ne-ar trebui un berbece.

Regele de Thunes alergă curajos la formidabilul buştean şi puse piciorul pe el.

— Iată unul!, strigă el. Canonicii ni l-au trimis. Şi făcând o plecăciune ironică spre biserică, adăugă: Mulţumescu-vă, canonicilor!

Bravada aceasta avu un efect minunat, vraja grinzii fu ruptă. Vagabonzii îşi recăpătară curajul; curând, grinda cea grea, ridicată ca un fulg de două sute de braţe zdravene, începu să lovească cu furie uşa cea mare, pe care încercaseră s-o clintească din loc. Văzută astfel, la lumina slabă împrăştiată în piaţă de rarele torţe ale vagabonzilor, uriaşa bârnă mânuită de-o mulţime de bărbaţi care o repezeau din goană în biserică părea un animal monstruos cu o mie de picioare, atacând cu capul plecat gigantul de piatră.

La izbitura grinzii, uşa pe jumătate metalică răsună ca o tobă imensă; nu se crăpă, dar întreaga catedrală tresări, iar adâncurile edificiului bubuiră surd. În aceeaşi clipă, o ploaie de pietre mari începu să cadă de pe faţadă peste asediatori.

— Drace!, strigă Jehan. Turlele îşi scutură oare balustradele peste noi?

Dar oamenii erau plini de zel, regele de Thunes dădea pildă; hotărât lucru, episcopul se apăra; uşa fu izbită cu şi mai multă furie, în ciuda pietrelor ce zdrobeau ţestele în dreapta şi în stânga.

De remarcat că pietrele se prăvăleau una câte una, dar se urmau îndeaproape. Vagabonzii simţeau câte două odată: una peste picioare, alta peste cap. Puţini dintre ei rămaseră teferi, iar un lung şir de morţi şi de răniţi sângerau şi abia respirau sub tălpile asediatorilor, care, furioşi, îşi reînnoiau neîncetat rândurile. Buşteanul cel lung izbea uşa la răstimpuri egale, ca limba unui clopot, pietrele ploau cu nemiluita, uşa bubuia. Cititorul a ghicit, fără doar şi poate, că împotrivirea aceasta neaşteptată, care îi scoase din sărite pe vagabonzi, venea din partea lui Quasimodo.

Din nenorocire, întâmplarea îl ajutase pe vrednicul surd.

Când coborâse pe platforma dintre turle, lui Quasimodo i se învălmăşeau gândurile în cap. Clopotarul alergase câteva minute de-a lungul galeriei, de colo-colo, ca un nebun, văzând de sus mulţimea compactă a vagabonzilor gata să năpustească asupra catedralei şi cerându-i diavolului sau lui Dumnezeu s-o salveze pe ţigancă.

O clipă se gândise să se urce în turla de veghe dinspre amiază şi să tragă clopotul de alarmă; dar până ar fi putut să pună clopotul în mişcare, până când glasul Măriei ar fi izbutit să scoată un singur vaier, n-ar fi avut oare timp asediatorii să spargă de zece ori uşa catedralei? Era tocmai în clipa în care fărâmătorii înaintau spre ea cu uneltele lor. Ce putea să facă?

Deodată îşi aminti că zidarii lucraseră toată ziua la repararea zidului, a schelăriei şi a acoperişului turlei meridionale. Gândul acesta fu ca o lumină în mintea lui. Zidul era de piatră, acoperişul, de plumb, schelăria, de lemn. O schelărie uluitoare, atât de deasă, încât i se spunea „pădurea”.

Quasimodo alergă la turla aceea. Într-adevăr, încăperile de jos erau pline de materiale. Se aflau acolo grămezi de pietre pentru zidărie, foi de plumb în rulouri, vrafuri de scânduri, grinzi solide trecute prin joagăr, grămezi de moloz. Un întreg arsenal.

Timpul dădea ghes. Jos, cleştii şi ciocanele lucrau de zor. Cu o putere înzecită de simţământul primejdiei, Quasimodo ridică una din grinzi, cea mai grea, cea mai lungă, o scoase printr-o lucarnă, apoi, apucând-o de capătul ce ieşea în afara turlei, o lăsă să lunece pe colţul balustradei care înconjoară platforma şi-i dădu drumul în gol. În căderea lui de la o sută şaizeci de picioare, uriaşul buştean, zgâriind zidul, spărgând sculpturile, se învârti de mai multe ori, ca o aripă de moară care ar porni-o singură prin văzduh. În sfârşit, atinse pământul, strigătul cumplit se înălţă, şi buşteanul negru săltă pe caldarâm, semănând cu un şarpe care sare.

Quasimodo îi văzu pe vagabonzi împrăştiindu-se la

căderea buşteanului, cum se împrăştie cenuşa când suflă un copil în ea. Şi, profitând de spaima lor, pe când ei îşi îndreptau privirile pline de spaimă spre bârna picată din cer şi-i orbeau pe sfinţii de piatră cu salve de săgeţi şi de alice, Quasimodo îngrămădi tăcut bucăţi de moloz, bolovani, piatră de zidărie, până şi sacii cu uneltele zidarilor, pe marginea balustradei de unde se năpustise grinda.

De aceea, când atacatorii începură să izbească uşa cea mare, de sus se porni să cadă grindina de moloz, de li se păru că se dărâmă biserica peste ei.

Cine l-ar fi putut vedea în momentul acela pe Quasimodo s-ar fi îngrozit. În afară de proiectilele înghesuite pe balustradă, mai cărase pe platformă şi un morman de pietre. De îndată ce bucăţile de moloz îngrămădite pe marginea din afară se isprăviră, luă din grămadă. Se apleca şi se ridica întruna, cu o hărnicie de necrezut. Capul lui mare, de pitic monstruos, se pleca deasupra balustradei; o piatră enormă cădea, apoi încă una, şi încă una. Din când în când, clopotarul urmărea cu privirea câte o piatră mai deosebită, şi când aceasta ucidea din plin, el mormăia: – Ha!

Totuşi, vagabonzii nu se descurajau. Uşa cea groasă, împotriva căreia se îndârjeau, se clătinase până acum de nenumărate ori sub greutatea berbecului de stejar sporită cu forţa a o sută de oameni. Panourile crăpau, cizelurile zburau în ţăndări, balamalele se săltau pe axuri la fiecare zguduire, scândurile se desfăceau, lemnul se prefăcea în pulbere printre nervurile fierului. Din fericire pentru Quasimodo, acolo se afla mai mult fier decât lemn.

Cocoşatul simţea totuşi că uşa cea mare se clatină. Deşi nu auzea, fiecare lovitură de berbece se repercuta în acelaşi timp în cavităţile bisericii şi în măruntaiele lui. De sus, vedea vagabonzii triumfători şi furioşi, arătându-şi pumnii spre faţada întunecoasă, şi ar fi dorit să aibă, pentru el şi pentru ţigancă, aripile bufniţelor care fugeau zburând în stoluri pe deasupra capului său.

Ploaia de moloz nu ajungea ca să-i respingă pe atacatori.

În momentul acela de spaimă, Quasimodo zări ceva mai jos de balustrada de pe care îi strivea pe argotieri, două jgheaburi lungi de piatră, cu gura chiar deasupra uşii mari. Golul interior al acestor jgheaburi răspundea în pardoseala de piatră a platformei. Atunci, cocoşatului îi veni o idee. Aduse în goană nişte surcele din cotlonul lui de clopotar, puse peste ele numeroase legături de scânduri şi rulouri de plumb, muniţie pe care n-o folosise încă, şi, după ce aranja cum trebuie rugul acesta în faţa gurilor celor două jgheaburi, îi dădu foc cu felinarul.

În acest timp, fiindcă pietrele nu mai cădeau, vagabonzii încetaseră să mai privească în sus. Gâfâind ca o haită care atacă mistreţul în vizuina lui, tâlharii se înghesuiau gălăgioşi în jurul uşii mari, strâmbată de berbece, dar rămasă încă în picioare, şi aşteptau tremurând marea lovitură care avea s-o spintece. Se întreceau care mai de care să se aţină mai aproape, ca să se poată năpusti primii când uşa avea să se deschidă în bogata catedrală, vast rezervor în care se îngrămădiseră vreme de trei secole atâtea bogăţii. Cu râsete de bucurie şi de poftă, îşi aminteau unii altora frumoasele cruci de argint, frumoasele stofe de brocart, frumoasele morminte de argint aurit, măreţele podoabe ale altarului, serbările uluitoare, Crăciunurile strălucind de torţe, Paştii însoriţi, toate solemnităţile acestea splendide, când raclele, candelabrele, anaforniţele, tabernaculele, raclele cu moaşte acopereau altarele cu un înveliş de aur şi de diamante. Nici vorbă, în clipa aceea fericită, dascălii cerşitului şi cei cu plăgi false, savanţii întru cerşit şi tâlharii care puneau foc la tălpile victimelor se gândeau mai puţin la eliberarea ţigăncii decât la jefuirea catedralei. Ba, mai degrabă, am crede chiar că, pentru mulţi dintre ei, Esmeralda nu era decât un pretext, dacă hoţii ar avea nevoie de pretexte.

Deodată, în clipa când se grupau pentru un ultim asalt în jurul berbecelui, ţinându-şi fiecare răsuflarea şi încordându-şi muşchii ca să poată da cu toată puterea lovitura hotărâtoare, un urlet şi mai înspăimântător decât cel izbucnit şi stins sub grindă se ridică din mijlocul lor. Cei

care nu ţipau, cei care mai trăiau încă priveau. Două şuvoaie de plumb topit cădeau din susul clădirii acolo unde gloata era mai deasă. Marea aceasta de oameni se prăbuşise sub metalul clocotitor care făcuse în mulţime, în cele două locuri unde se prăvălise, două găuri negre şi fumegânde, aşa cum face apa fierbinte pe zăpadă. Acolo se vedeau muribunzi pe jumătate arşi şi răcnind de durere. Cele două şuvoaie principale împroşcau stropi din ploaia aceasta cumplită, răspândindu-se peste atacatori şi pătrunzând în ţeste ca nişte burghie de flăcări. Un fel de foc atot nimicitor îi ciuruia cu mii de ace pe ticăloşi.

Se auziră ţipete sfâşietoare. Vagabonzii, şi cei mai curajoşi, şi cei mai timizi, fugiră de-a valma, aruncând buşteanul peste cadavre. Tăpşanul se goli pentru a doua oară.

Toţi ochii se ridicară spre înaltul catedralei. Ceea ce vedeau era extraordinar. Pe creştetul celei mai înalte galerii, mai sus decât vitraliul în formă de roză din mijlocul faţadei, ardea o flacără imensă care urca în vârtejuri de scântei printre cele două clopotniţe, o flacără imensă, dezordonată şi furioasă, din care vântul smulgea din când în când câte o fâşie odată cu fumul. Sub flacăra aceasta, sub întunecata balustradă cu trefle de jăratic, două jgheaburi cu capete de monştri vărsau neîncetat ploaia arzătoare, al cărei şuvoi argintat se desprindea pe faţada inferioară învăluită în beznă. Pe măsură ce se apropiau de pământ, cele două şuvoaie de plumb lichid se lăţeau în jerbe, ca apa care ţâşneşte din mulţimea de găuri a unei stropitori. Deasupra flăcării, turlele enorme, cărora li se puteau vedea două faţade foarte distincte, una complet neagră, cealaltă roşie de tot, păreau şi mai mari din pricina umbrei uriaşe pe care o proiectau până la cer. Nenumăratele lor sculpturi cu diavoli şi dragoni aveau un aspect lugubru. Lumina neliniştită a văpăii le făcea să se mişte în faţa ochilor. Puteai să vezi şerpi fantastici care păreau că râd, himere ce păreau că latră, salamandre care suflau în foc, iazme care strănutau în fum. Şi printre monştrii pe care văpaia şi zgomotul îl trezeau astfel din

somnul lor de piatră, se afla unul care umbla şi care era văzut din când în când trecând pe dinaintea rugului încins, ca un liliac prin faţa unui opaiţ.

Fără îndoială că farul acesta uriaş putea să-l trezească, în depărtări, pe pădurarul colinelor de la Bicêtre, înspăimântat că vede clătinându-se peste tufele lui umbra gigantică a turlelor de la Notre-Dame.

Printre vagabonzi se aşternu o tăcere plină de spaimă, în timpul căreia nu se auziseră decât strigătele de alarmă ale canonicilor închişi în mănăstirea lor, mai neliniştiţi decât caii dintr-un grajd în flăcări, zgomotul furiş al ferestrelor repede deschise şi repede închise, agitaţia interioară din case şi de la Hôtel-Dieu, vântul printre flăcări, ultimul horcăit al muribunzilor şi plescăitul neîntrerupt al ploii de plumb pe caldarâm.

Între timp, vagabonzii mai de seamă se retrăseseră în gangul de la intrarea casei Gondelaurier şi ţineau sfat. Aşezat pe o piatră, ducele de Egipt privea cu spaimă religioasă rugul supranatural care strălucea în aer la două sute de picioare înălţime. Clopin Trouillefou îşi muşca furios pumnii uriaşi.

— Cu neputinţă de pătruns!, spunea el printre dinţi.

— O biserică veche şi vrăjită!, bombănea bătrânul ţigan Mathias Hungadi Spicali.

— Pe mustăţile papei!, striga un cerşetor cărunt care fusese pe vremuri ostaş. Iată nişte jgheaburi de catedrală care-ţi scuipă plumb topit mai dihai ca meterezele de la Lectoure.

— Îl vedeţi pe demonul care se plimbă de colo-colo, prin faţa focului?, întrebă ducele de Egipt.

— Ei, drăcie!, exclamă Clopin. E blestematul de clopotar, e Quasimodo.

Ţiganul clătină din cap.

— Vă spun eu că e duhul lui Sabnac, marele marchiz, demonul fortificaţiilor; are înfăţişare de ostaş înarmat şi cap de leu. Uneori călăreşte pe-un cal hidos. El îi preschimbă pe oameni în pietre şi-şi clădeşte din ei turnuri. Are sub comanda lui cincizeci de legiuni. El e. Îl cunosc. Câteodată e

îmbrăcat într-un veşmânt frumos de aur, croit după moda turcească.

— Unde-i Bellevigne de l'Étoile!, întrebă Clopin.

— E mort, răspunse o vagabondă. Andry cel Roşcat râse cu un râs idiot.

— Notre-Dame dă de lucru spitalului Hôtel-Dieu!

— Vasăzică nu-i chip să spargem uşa?, strigă regele de Thunes, bătând din picior.

Ducele de Egipt îi arătă trist cele două şuvoaie de plumb clocotit care brăzdau întruna faţada neagră, ca două lungi caiere de fosfor.

— S-au văzut biserici care se apărau singure, observă el, oftând. Sfânta Sofia din Constantinopol, acum patruzeci de ani, a aruncat la pământ de trei ori la rând semiluna lui Mahom, scuturându-şi cupolele, care sunt capetele sale. Guillaume de Paris, care a clădit catedrala asta, era vrăjitor.

— Oare trebuie să ne cărăm jalnic, ca nişte slugi de rând?, spuse Clopin. S-o lăsăm acolo pe sora noastră, ca s-o spânzure mâine lupii ăştia acoperiţi cu glugi?

— Şi sacristia în care zac căruţe întregi de aur, adăugă un vagabond, căruia ne pare rău că nu-i ştim numele.

— Pe barba lui Mahom!, strigă Trouillefou.

— Să mai încercăm o dată, vorbi vagabondul. Mathias Hungadi clătină din cap.

— Pe uşă n-o să intrăm. Trebuie să dibuim locurile unde armura vrăjitoarei e mai slabă. O gaură, o poartă tainică, o încheietură oarecare.

— Cine merge cu mine?, întrebă Clopin. Mă întorc acolo. Dar ia ascultaţi, unde o fi studenţaşul Jehan, care era atât de ferecat în armura lui?

— E mort, fără îndoială, răspunse cineva. Nu i se mai aude râsul.

Regele de Thunes se încruntă.

— Foarte rău! Sub toată fierăria aia bătea o inimă vitează. Dar maestrul Pierre Gringoire?

— Căpitane Clopin, spuse Andry cel Roşcat, a şters-o pe când ne aflam abia la Podul Zarafilor.

Clopin bătu din picior.

— Ei, drăcie! El ne împinge încoace şi tot el o şterge când se încurcă treaba! Guraliv laş, cu un papuc în loc de cască!

— Căpitane Clopin!, strigă Andry cel Roşcat, care privea spre uliţa din faţa catedralei. Iată-l pe studenţaş.

— Pluto fie lăudat!, exclamă Clopin. Dar ce naiba târăşte după el?

Într-adevăr, era Jehan, care alerga atât cât îi îngăduiau grelele veşminte de viteaz şi scara lungă pe care o târa voiniceşte pe caldarâm, mai ostenit decât o furnică înhămată la un fir de iarbă de douăzeci de ori mai lungă decât ea.

— Victorie! *Te Deum!,* strigă studentul. Iată scara hamalilor din portul Saint-Landry.

Clopin se apropie de el.

— Copile, ce-ai de gând să faci, fir-ar să fie, cu scara asta?

— Am găsit-o, răspunse Jehan, gâfâind. Ştiam unde e: sub şopronul casei locotenentului. E acolo o fată pe care o cunosc şi care găseşte că sunt frumos ca un Cupidon. M-am folosit de ea ca să capăt scara, şi uite că am scara. Pastele lui Mahom! Biata fată a venit să-mi deschidă, numai în cămaşă.

— Bine, spuse Clopin, dar ce vrei să faci cu scara? Jehan îl privi cu un aer isteţ şi atotştiutor şi-şi pocni degetele ca pe nişte castaniete. În clipa aceea era sublim. Pe cap purta unul din acele coifuri supraîncărcate din veacul al XV-lea, care îi înspăimântau pe duşmani cu podoabele lor himerice. Al lui era împodobit cu zece ciocuri de fier, aşa încât Jehan ar fi putut să pretindă pentru sine temutul epitet de *dexembolos* dat corăbiilor homerice ale lui Nestor.

— Ce vreau să fac cu ea, mărite rege de Thunes? Vezi şirul acela de statui cu mutre de imbecili, acolo, deasupra celor trei portaluri?

— Da. Ei, şi?

— Aia e galeria regilor Franţei.

— Şi ce mă interesează?, spuse Clopin.

— Aşteaptă puţin! La capătul galeriei există o uşă care

nu-i niciodată închisă decât cu un ivăr. Cu scara asta mă urc acolo şi sunt în biserică.

— Copile, lasă-mă pe mine să mă urc primul.

— Nu se poate, camarade, scara e a mea. Vino, ai să fii al doilea!

— Sugruma-te-ar Belzebut!, zise morocănosul Clopin. Eu nu vreau să fiu după nimeni.

— Atunci, Clopin, caută-ţi o scară!

Jehan începu să alerge prin piaţă, trăgând scara şi strigând:

— La mine, flăcăi!

Cât ai clipi, scara fu ridicată şi rezemată de balustrada galeriei inferioare, deasupra unuia dintre portalurile laterale. Cu urale puternice, mulţimea vagabonzilor se înghesui la picioarele ei ca să se urce. Dar Jehan se menţinu în faţă şi puse primul piciorul pe fuscel. Drumul era destul de lung. Galeria regilor Franţei se află astăzi cam la şaizeci de picioare deasupra pavajului. Cele unsprezece trepte o înălţau şi mai mult. Jehan urca încet, destul de stânjenit de armura lui grea, ţinând cu o mână scara şi în cealaltă o arbaletă. Când ajunse la mijlocul scării, aruncă o privire melancolică asupra bieţilor vagabonzi morţi care umpleau peronul.

— Vai!, exclamă el. Iată o grămadă de leşuri vrednice de-al cincilea cânt al Iliadei!

Apoi continuă să urce. Vagabonzii îl urmară. Pe fiecare fuscel se afla câte unul. Privind cum se înalţă unduindu-se şirul acela de spinări acoperite cu platoşe, ai fi zis că-i un şarpe cu solzi de oţel pornit să se ridice lipit de zidul bisericii. Jehan, care îi forma capul şuierător, completa iluzia.

Studentul ajunse în sfârşit la balconul galeriei şi sări peste el destul de sprinten, în aplauzele tuturor vagabonzilor. Astfel, stăpân pe fortăreaţă, Jehan scose un strigăt de bucurie, apoi se opri deodată ca împietrit. În dosul statuii unui rege îl zărise pe Quasimodo, ascuns în întuneric, cu ochii scânteietori.

Mai înainte ca un al doilea atacator să pună piciorul în

galerie, formidabilul cocoşat sări în faţa scării, prinse fără a scoate o vorbă, cu mâinile lui puternice, cele două capete, le săltă în aer, le depărta de zid, balansa un moment, în mijlocul urletelor de groază, scara lungă şi mlădioasă ticsită de sus până jos de vagabonzi şi, deodată, cu o forţă supraomenească, aruncă ciorchinele acela de oameni înapoi în piaţă. O clipă, cei mai curajoşi dintre bărbaţi simţiră cum li se strânge inima. Scara, zvârlită înapoi, rămase un moment dreaptă, în picioare, păru că şovăie, apoi oscilă şi, brusc, descriind un înfricoşător arc de cerc cu raza de optzeci de picioare, se prăbuşi la pământ cu încărcătura ei de tâlhari, mai repede decât un pod mişcător căruia i s-ar rupe lanţurile. Urmă un imens blestem, apoi totul se stinse şi câţiva nefericiţi mutilaţi ieşiră târându-se de sub mormanul de morţi.

Un vuiet de durere şi de uimire urmă după primele strigăte de triumf ale asediatorilor. Quasimodo, netulburat, cu amândouă coatele rezemate de balustradă, privea, părând un bătrân rege pletos la ferestrele palatului său.

Jehan Frollo se găsea într-o situaţie critică. Se afla în galerie, singur cu temutul clopotar, despărţit de-ai săi printr-un zid vertical de optzeci de picioare. Cât timp Quasimodo se ocupase de scară, studentul alergase la uşa secretă pe care o credea deschisă, dar pe care n-o găsi aşa. Intrând în galerie, surdul o încuiase în urma lui. Atunci, Jehan se ascunse în dosul unui rege de piatră, nemaiîndrăznind să răsufle şi aţintindu-şi spre monstruosul cocoşat faţa înspăimântată, ca bărbatul acela care, făcând curte nevestei paznicului unei menajerii, s-a dus într-o seară la o întâlnire amoroasă, a sărit din greşeală alt zid şi s-a pomenit faţă în faţă cu un urs alb!

În primele clipe, surdul nu-i dădu nicio atenţie, dar până la urmă întoarse capul şi-şi încorda deodată spinarea. Il zărise pe student.

Jehan se pregăti pentru o lovitură zdravănă, dar surdul rămase neclintit; se întoarse doar spre student şi-l privi.

— Ho! Ho!, făcu Jehan. Ce ai de te uiţi aşa la mine cu ochiul ăla chior şi melancolic? (Pe când vorbea astfel,

nemernicul tânăr îşi pregătea pe ascuns arbaleta.)

— Quasimodo, strigă el. Am să-ţi schimb porecla: o să ţi se zică orbul.

Lovitura porni. Săgeata cu pană şuieră şi se înfipse în braţul stâng al cocoşatului. Quasimodo nu se sinchisi nici cât s-ar fi sinchisit regele Faramond de-o zgârietură. Duse mâna la săgeată, o smulse din braţ şi o frânse liniştit pe genunchiul său ciolănos. Apoi, mai mult lăsă să cadă decât aruncă la pământ cele două frânturi. Dar Jehan nu mai avu timp să tragă a doua oară. După ce frânse săgeata, Quasimodo răsuflă zgomotos, sări ca o lăcustă şi căzu peste studentul a cărui armură se turti imediat de zid.

Atunci, în semiîntunericul în care plutea lumina torţelor, se zări ceva îngrozitor.

Quasimodo apucase cu stânga braţele lui Jehan, care nu se mai zbătea, într-atât se simţea de pierdut. Cu dreapta, surdul îi desprindea una după alta, în tăcere, cu o încetineală sinistră, toate piesele armurii, spada, pumnalele, casca, platoşa, acoperitoarele braţelor. Ai fi zis că e o maimuţă care dezghioacă o nucă. Quasimodo arunca la picioare, bucată cu bucată, cochilia de fier a studentului.

Când se văzu dezarmat, despuiat, slab şi gol în mâinile acestea cumplite, studentul nu încercă să-i vorbească surdului, ci începu să-i râdă în obraz cu neruşinare şi să cânte, cu îndrăzneaţă lui nepăsare de băiat de şaisprezece ani, cântecul pe atunci popular:

Frumos gătit mai e
Acest oraş Cambrai,
Marafin l-a jefuit...

Dar nu apucă să sfârşească. Cei de jos îl văzură pe Quasimodo în picioare pe parapetul galeriei ţinându-l cu o singură mână de picioare pe băiat şi învârtindu-l deasupra hăului ca pe o praştie. Apoi se auzi un zgomot ca de ţeastă pocnită de un zid şi se văzu căzând ceva, care se opri la o treime din drum, prins de-o ieşitură a peretelui. Trupul care rămase agăţat acolo, frânt în două, cu şalele rupte, cu

ţeasta golită, era mort.

Un ţipăt de groază se ridică printre vagabonzi.

— Răzbunare!, strigă Clopin.

— La jaf!, răspunse mulţimea. La asalt! La asalt!

Apoi urmă un urlet înfiorător în care se amestecau toate limbile, toate dialectele, toate accentele. Moartea bietului student stârni o mânie plină de patimă în mulţimea care se simţea ruşinată şi furioasă că fusese ţinută în şah atâta vreme, în faţa unei biserici, de un cocoşat. Furia descoperi scări, înmulţi torţele şi, peste câteva minute, Quasimodo, înnebunit, văzu înspăimântătorul furnicar urcând de pretutindeni la asaltul catedralei. Cei care n-aveau scări aveau funii cu noduri; cei care n-aveau funii se căţărau pe reliefurile sculpturilor şi se prindeau unii de zdrenţele altora. Cu neputinţă să te împotriveşti valului de feţe înspăimântătoare. Furia făcea să scânteieze chipurile fioroase ale atacatorilor; frunţile lor pământii şiroiau de sudoare; ochii fulgerau. Toate strâmbăturile, toate sluţeniile îl împresurau pe Quasimodo. Ai fi zis că o altă biserică îşi trimisese gorgonele, câinii uriaşi, himerele, demonii, sculpturile cele mai fantastice să ia cu asalt Notre-Dame. Părea că un strat de monştri vii s-ar fi urcat peste monştrii de piatră ai faţadei.

Între timp, în piaţă se aprinseseră mii de torţe. Scena aceasta haotică, ascunsă până atunci în întuneric, se luminase brusc. Tăpşanul strălucea şi-şi arunca lumina până la cer. Rugul aprins pe platforma înaltă ardea întruna, iluminând până departe oraşul. Gigantica siluetă a celor două turle, desfăşurată sus, peste acoperişurile Parisului, scobea o largă pată de umbră în lumina aceasta. Oraşul părea că se trezise. Departe sunau clopotele de alarmă: vagabonzii urlau, gâfâiau, înjurau, urcau, iar Quasimodo, neputincios împotriva atâtor duşmani, tremura de grija ţigăncii, văzând feţele furioase apropiindu-se din ce în ce mai mult de galerie, cerea cerului să săvârşească o minune, frângându-şi mâinile deznădăjduit.

5. Odaia retrasă în care îşi face rugăciunile domnul Ludovic al Franţei

Cititorul poate n-a uitat că, înainte de-a zări ceata nocturnă a vagabonzilor, Quasimodo, cercetând Parisul de la înălţimea turlei sale, nu văzuse lucind decât o lumină care înstela un geam la etajul cel mai de sus al unei clădiri înalte şi întunecate de lângă Poarta Saint-Antoine. Clădirea aceea era Bastilia. Steaua era lumânarea lui Ludovic al XI-lea, care se afla de două zile la Paris, urmând să plece peste alte două zile la citadela lui din Montilz-les-Tours. Căci făcea totdeauna numai rare şi scurte apariţii în frumosul oraş Paris, unde nu simţea în jurul lui destule trepte, spânzurători şi arcaşi scoţieni.

În ziua aceea, regele venise să se culce la Bastilia. Marea lui odaie de la Luvru, lungă de vreo zece metri, în care se aflau marele cămin împodobit cu douăsprezece lighioane şi treisprezece profeţi şi marele lui pat de unsprezece picioare pe douăsprezece, nu prea îi plăcea. Bunul rege se cam pierdea în toate mărimile acestea şi prefera Bastilia, cu o odăiţă şi un pat simplu. Şi-apoi, Bastilia era mai întărită decât Luvrul.

Odăiţa pe care regele şi-o rezervase în faimoasa închisoare de stat era destul de încăpătoare şi ocupa etajul cel mai de sus al unei turle făcând parte din turnul mare. Încăperea era rotundă şi tapisată cu rogojini de pai lucios; tavanul avea bârne împodobite cu flori de crin din carton aurit, cu spaţii colorate între ele; pereţii erau căptuşiţi până la jumătate cu lemnărie lucrată artistic, presărată cu rozete de cositor alb şi pictată într-o nuanţă de vernil, obţinută din sulfura de arsenic şi indigo fin.

Odăiţa n-avea decât o fereastră, o lungă ogivă zăbrelită cu sârmă de aramă şi cu drugi de fier, dar întunecată de nişte frumoase vitralii colorate, cu stemele regelui şi ale reginei, care costau douăzeci şi doi de soli.

Nu exista acolo decât o intrare, o uşă modernă, cu boltă joasă, împodobită pe dinăuntru cu o tapiserie, iar pe

dinafară cu unul din acele panouri din lemn de Irlanda, lucrare fragilă de dulgherie, curios executată, cum se mai vedeau încă cu duiumul acum o sută cincizeci de ani prin casele vechi. „Deşi urâţesc şi încurcă locul, spune Sauvai cu disperare, totuşi, bătrânii nobili nu vor să se despartă de ele şi le păstrează în ciuda tuturor.”

În camera aceasta nu vedeai nimic din mobila apartamentelor obişnuite, nici bănci, nici scânduri puse pe capre, nici scaune, nici scăunele obişnuite în formă de lăzi, nici scăunele frumoase susţinute de stâlpişori a patru *sous1* bucata. Nu se vedea decât un jilţ pliant, cu braţe, foarte măreţ; lemnul jilţului era pictat cu trandafiri pe fond roşu; partea de piele roşie era garnisită cu ciucuri lungi de mătase şi punctată cu mii de ţinte de aur. Singurătatea acestui jilţ dădea de înţeles că o singură persoană avea dreptul să şadă jos în odaie. Lângă jilţ şi foarte aproape de fereastră se afla o masă acoperită cu un covor lucrat cu chipuri de păsărele. Pe masă, o mapă murdărită de cerneală, câteva pergamente, câteva pene şi o cupă mare de argint cizelat. Ceva mai încolo, un încălzitor, un scaun pentru rugăciuni din catifea roşie, împodobit cu bumbi de aur. În sfârşit, în fundul odăiţei, un pat simplu din damasc galben şi stacojiu, fără nimic lucios şi fără găitane, doar cu ciucuri. Patul acesta, faimos fiindcă adăpostise somnul sau insomnia lui Ludovic al XI-lea, mai putea fi încă privit acum două sute de ani la un consilier de stat, unde a fost văzut de bătrâna doamnă Pilou, celebră în Cyrus sub numele de Arricidie şi de Morala vie.

Aşa arăta camera numită „odaia retrasă în care îşi face rugăciunile domnul Ludovic al Franţei”.

În clipa în care l-am introdus pe cititor în ea, odaia era foarte întunecată. Stingerea sunase de o oră, se înnoptase şi, în toată încăperea, nu se afla, ca să le lumineze pe cele cinci personaje diferit grupate, decât o lumânare de ceară cu flacăra pâlpâitoare, pusă pe-o masă.

Primul personaj asupra căruia cădea lumina era un senior, superb înveşmântat, cu pantaloni până la genunchi, cu o haină strâmtă şi lungă de culoare roşie în dungi argintii

şi cu o bluză cu umeri largi de postav de aur, cu desene negre. Acest splendid costum, pe care juca lumina, părea că reflectă razele în toate cutele lui. Bărbatul care îl purta îşi avea pe piept armoriile brodate în culori vii: un pui de căprioară însoţit, în partea de jos, de-o căprioară în mers; herbul avea în dreapta o ramură de măslin, în stânga un corn de cerb. Bărbatul purta la brâu o spadă bogată al cărei mâner de argint aurit era cizelat ca o creastă de coif, având în vârf o coroană de conte. Părea rău din fire, trufaş şi-şi ţinea capul sus.

La prima privire i se citea pe faţă trufia; la a doua, şiretenia.

Personajul acesta, cu capul descoperit, cu un caiet lung în mână, stătea în picioare în spatele jilţului; pe jilţ, într-o poziţie dizgraţioasă, încovoiat, cu genunchii unul peste altul, cu cotul pe masă, şedea un personaj foarte prost îmbrăcat, într-adevăr, închipuiţi-vă pe jilţul bogat, din piele de Cordoba, doi genunchi colţuroşi, două coapse slabe, îmbrăcate sărăcăcios, într-o ţesătură de lână neagră, un bust acoperit cu un surtuc de barhet şi având o blană căreia i se vedea mai mult pielea decât părul; în sfârşit, ca să încununeze totul, o pălărie veche şi unsuroasă din cel mai prost postav negru, bordată cu un cordon circular făcut din mici figurine de plumb. Dacă mai adăugăm şi calota soioasă care abia dacă lăsa să scape un fir de păr, am descris tot ce se putea desluşi din personajul aşezat în jilţ. Personajul îşi ţinea fruntea atât de aplecată în piept, încât nu i se zărea nimic din faţa umbrită în afară de vârful nasului, pe care cădea o rază de lumină şi care, de bună seamă, era lung. După slăbiciunea mâinii lui zbârcite se ghicea că personajul e bătrân. Acesta era Ludovic al XI-lea.

La câţiva paşi înapoia celor doi discutau în şoaptă doi bărbaţi îmbrăcaţi după moda flamandă; aceştia nu erau atât de pierduţi în umbră, încât spectatorii de la reprezentaţia misterului lui Gringoire să nu poată recunoaşte în ei pe cei doi principali soli flamanzi, pe Guillaume Rym, agerul pensionar al oraşului Gand, şi pe Jacques Coppenole, popularul ciorăpar. Ne amintim că

amândoi erau amestecaţi în politica secretă a lui Ludovic al XI-lea.

În sfârşit, în fund de tot, lângă uşă, stătea în picioare în întuneric, nemişcat ca o statuie, un bărbat voinic şi îndesat, încins milităreşte, cu steme pe bluză, şi a cărui faţă pătrată, străpunsă de doi ochi holbaţi, tăiată de-o gură imensă, ascunzându-şi urechile sub două lungi streşini de păr lins, fără frunte, semăna totodată şi a dulău, şi a tigru.

Toţi erau cu capetele descoperite, în afară de rege.

Seniorul aflat lângă rege dădea citire unui soi de memoriu nesfârşit, pe care maiestatea sa părea că-l ascultă cu atenţie. Cei doi flamanzi şuşoteau între ei.

— Pe cinstea mea!, bombănea Coppenole. Am obosit tot stând în picioare. Oare nu-i niciun scaun pe-aici?

Rym răspunse cu un gest negativ, însoţit de un zâmbet neliniştit.

— Pe cinstea mea!, începu iar Coppenole, foarte necăjit că trebuie să vorbească atât de încet. Tare am chef să m-aşez pe jos, turceşte, aşa cum fac în prăvălia mea.

— Fereşte-te s-o faci, jupâne Jacques!

— Mda, jupâne Guillaume! Deci aici nu se poate sta decât în picioare!

— Sau în genunchi, spuse Rym.

În clipa aceea se auzi glasul regelui. Amândoi tăcură.

— Cincizeci de *sous* robele valeţilor noştri şi douăsprezece livre hainele slujbaşilor coroanei noastre! Ei, aş! Arunci aurul cu tonele. Eşti nebun, Olivier?

Vorbind astfel, bătrânul ridicase capul. La gât i se vedea lucind cochilia de aur a colierului Sfântul Mihail. Lumânarea îi lumina din plin profilul descărnat şi posac. Regele smulse hârtiile din mâinile celuilalt.

— Ne ruinezi!, strigă el, plimbându-şi peste caiet ochii înfundaţi în orbite. Ce sunt toate astea? Ce-avem nevoie de-o casă atât de luxoasă? Doi capelani plătiţi cu câte zece livre lunar fiecare şi un paracliser cu o sută de *sous!* Un valet cu nouăzeci de livre pe an! Patru slujitori care servesc la masă, cu câte o sută douăzeci de livre anual fiecare! Un grătargiu, un ciorbagiu, un specialist în sosuri, un bucătar,

un om cu aprovizionarea, două slugi pentru vitele care cară proviziile, cu câte zece livre lunar fiecare! Doi băieţi la bucătărie, cu câte opt livre! Un portar, un cofetar, un brutar, doi căruţaşi, fiecare cu câte şaizeci de livre pe an! Şi potcovarul, o sută douăzeci de livre. Şi vistiernicul banilor noştri, o mie două sute de livre, şi controlorul, cinci sute! Ce să spun? E o adevărată nebunie! Lefurile slugilor noastre jefuiesc Franţa! Toate bogăţiile Luvrului se vor topi în focul acestor cheltuieli. O să ne vindem şi blidele-n care mâncăm. Şi la anul, dacă Dumnezeu şi Sfânta Fecioară (aici îşi scoase pălăria) ne mai dăruiesc zile, o să ne bem infuzia într-o cană de cositor!

Spunând acestea, regele îşi aruncă privirea spre cupa de argint care strălucea pe masă. Apoi, după ce tuşi, continuă:

— Jupâne Olivier, prinţii, care domnesc ca regi şi împăraţi peste seniorii întinse, nu trebuie să lase risipa luxului să le intre în casă; căci de-aici focul acesta va cuprinde întreaga ţară. Aşadar, jupâne Olivier, ia seama la ce ţi-am spus. Cheltuielile noastre cresc an de an. Lucrul acesta ne displace. Până în 79, cum naiba de n-au trecut de treizeci şi şase de mii de livre? În ‘80 au atins patruzeci şi trei de mii şase sute nouăsprezece livre – ţin minte cifra – în ‘81, şaizeci şi şase de mii şase sute optzeci de livre, iar anul ăsta, pe legea mea, au să atingă optzeci de mii de livre! Dublate în patru ani! E monstruos!

Regele se opri gâfâind, apoi continuă cu mânie:

— Nu văd în jurul meu decât oameni care se îngraşă din slăbiciunea mea! Îmi sugeţi talerii prin toţi porii!

Toţi tăceau. Era una din mâniile acelea care sunt lăsate să treacă. Regele continuă:

— La fel şi cu cererea asta în latină a seniorilor Franţei, pentru restabilirea de către noi a ceea ce ei numesc marile sarcini ale coroanei. Adevărat că-s sarcini! Sarcini care strivesc! Ah, domnilor, spuneţi că nu suntem rege ca să domnim *dapifero nullo, buticulario nullo!*[128] O să vă arătăm noi, fir-ar să fie, dacă suntem rege sau nu!

Aici zâmbi, plin de simţământul puterii sale; proasta

[128] Fără stolnic, fără paharnic (lat.).

dispoziţie i se mai domoli; regele se întoarse spre flamanzi:

— Vezi, cumetre Guillaume? Marele pitar, marele cupar, marele şambelan, marele seneşal nu fac nici cât cel mai mărunt valet. Reţine asta, cumetre Coppenole: ei nu folosesc la nimic. Cum stau aşa, fără folos, în preajma regelui, mi se pare că ar fi cei patru evanghelişti din jurul cadranului de la marele orologiu al palatului, pe care Philippe Brille l-a făcut ca nou. Sunt auriţi, dar nu arată ora! Iar acul se poate lipsi de ei.

Regele căzu pe gânduri o clipă, apoi adăugă clătinându-şi capul bătrân:

— Ho, ho! Pe Sfânta Fecioară, eu nu sunt Philippe Brille şi n-am să-i auresc iar pe marii vasali. Sunt de aceeaşi părere cu regele Eduard: „Salvaţi norodul şi ucideţi-i pe seniori”. Continuă, Olivier.

Personajul astfel numit luă iar caietul în mână şi începu să citească cu glas tare.

— …„Lui Adam Tenon, slujbaş la paza sigiliilor de la căpitănia Parisului, pentru argintul, modelul şi gravatul sus-numitelor sigilii care au fost făcute din nou, pentru că cele de mai înainte, din pricina vechimii şi a şubrezeniei lor, nu mai puteau sluji cum se cuvine, douăsprezece livre pariziene. Lui Guillaume Frère, suma de patru livre, patru *sous* parizieni, pentru osteneală şi ca plată fiindcă a hrănit şi alimentat porumbeii celor două hulubării de la Hôtel des Tournelles, în lunile ianuarie, februarie şi martie ale acestui an; şi fiindcă a dat pentru asta şapte sesterţi de ovăz. Unui călugăr cordelier, pentru spovedania unui ucigaş, patru *sous* parizieni.”

Regele asculta în tăcere. Din când în când tuşea. Atunci îşi ducea cupa la gură şi bea, strâmbându-se, câte o înghiţitură.

— „Iar în acest an au fost făcute, prin ordonanţă a justiţiei, cu sunet de trâmbiţă la răspântiile Parisului, cincizeci şi şase de strigări. Socoteala nefăcută încă. Pentru scotocitul şi căutatul în anumite locuri, atât în Paris, cât şi-n alte părţi, a banilor care se zicea că ar fi fost ascunşi acolo, dar nu s-a aflat nimic, patruzeci şi cinci de livre pariziene.”

— Să îngropi un taler ca să scoţi un gologan!, spuse regele.

— …„Fiindcă a reparat, la Hôtel des Tournelles, şase panouri de sticlă albă în locul unde e cuşca de fier, treisprezece *sous.* Fiindcă a făcut şi livrat, din porunca regelui, în ziua monştrilor, patru blazoane cu armele sus-numitului senior, împodobite de jur-împrejur cu trandafiri, şase livre. Pentru două mâneci la tunica veche a regelui, douăzeci de *sous.* Pentru o cutie cu unsoare de uns cizmele regelui, cincisprezece dinari. Un coteţ nou pentru purceii negri ai regelui, treizeci de livre pariziene. Un număr de pereţi despărţitori, podele şi chepenguri făcute pentru a închide leii de lângă Saint-Paul, douăzeci şi două de livre.”

— Iată nişte animale care costă scump, spuse Ludovic al XI-lea. Dar asta nu contează! E o cheltuială demnă de un rege. Am acolo un leu mare şi roşcat care mi-e drag pentru drăgălăşeniile lui. L-ai văzut, jupâne Guillaume? Prinţii trebuie să aibă animale din acestea mirifice. Nouă, regilor, câinii trebuie să ne fie lei, şi pisicile tigri. Coroanei i se potriveşte ce e mare. Încă de pe vremea păgânilor, a lui Jupiter, când poporul dăruia templelor o sută de boi şi o sută de mioare, împăraţii dăruiau o sută de lei şi o sută de vulturi. Lucrul acesta era sălbatic, dar şi tare frumos. Regii Franţei au avut dintotdeauna asemenea răgete în jurul tronului. Totuşi mi se va recunoaşte că eu cheltuiesc mai puţin decât ei şi că sunt mai modest în privinţa leilor, a urşilor şi a leoparzilor. Zău, jupâne Olivier, ţineam să le spunem asta prietenilor noştri flamanzi.

Guillaume Rym făcu o plecăciune adâncă, pe când Coppenole, cu înfăţişarea lui ursuză, părea unul din urşii pomeniţi de maiestatea sa. Regele însă nu băgă de seamă lucrul acesta. Tocmai îşi muiase buzele în cupă şi scuipa băutura spunând:

— Puah! Afurisită infuzie!

Olivier continuă să citească:

— „Pentru hrana unui derbedeu de rând, închis de şase luni în chilia abatorului, până se va hotărî ce să se facă cu el, şase livre, patru *sous*”

— Ce-i asta?, îl întrerupse regele. Să hrăneşti ce trebuie spânzurat! Pe Dumnezeul meu! N-o să mai dau un ban pentru hrana lui. Olivier, înţelege-te în privinţa asta cu domnul d'Estouteville şi faceţi, începând chiar de astă-seară, pregătirile pentru cununia amorezului cu o spânzurătoare. Continuă!

Olivier făcu un semn cu degetul mare la paragraful derbedeu de rând şi trecu mai departe.

— „Luihenriet Cousin, maestru-călău al justiţiei Parisului, suma de şaizeci de *sous* parizieni, fixată şi ordonată pentru el de monseniorul *prévôt* al Parisului fiindcă a cumpărat, din porunca sus-zisului senior *prévôt,* o spadă mare, servind la executarea persoanelor osândite de justiţie pentru vinile lor, pe care spadă a întregit-o cu teacă şi cu toate cele trebuitoare; şi, de asemenea, a pus să fie dreasă şi călită din nou spada cea veche, care se plesnise la execuţia lui *messire* Ludovic de Luxemburg, după cum s-a putut constata…”

Regele îl întrerupse.

— De ajuns. Aprob suma cu dragă inimă. La asemenea cheltuieli nu mă uit. Banii ăştia nu i-am regretat niciodată. Continuă!

— „Pentru facerea unei cuşti noi…”

— Ah!, spuse regele, apucându-se cu amândouă mâinile de braţele jilţului. Ştiam eu că am venit pentru ceva la Bastilia. Aşteaptă, jupâne Olivier. Vreau să văd eu însumi cuşca. O să-mi citeşti cât a costat în timp ce eu o voi examina. Domnilor flamanzi, veniţi s-o vedeţi. E ceva deosebit.

Apoi se ridică, se rezemă de braţul celui cu care vorbise, îi făcu semn celui care stătuse ca un mut în picioare, în faţa uşii, să pornească înaintea lui, iar celor doi flamanzi să-l urmeze, şi ieşi din încăpere.

La uşa odăiţei, grupul regal se completă cu ostaşi îmbrăcaţi în armuri grele de fier şi cu paji subţiri care purtau făclii, şi merse câtva timp în interiorul turnului întunecat, străpuns de scări şi de coridoare până şi în grosimea zidurilor. Căpitanul Bastiliei se afla în frunte şi

făcea să se deschidă uşile în faţa regelui bolnav şi adus de spate, care păşea tuşind.

La fiecare uşiţă, toate capetele erau nevoite să se plece, în afară de cel al bătrânului încovoiat de vârstă.

— Hm!, spunea el printre gingii, căci nu mai avea dinţi. Suntem gata pentru uşa mormântului. La uşă joasă, trecător încovoiat.

În sfârşit, după ce trecură printr-o ultimă uşiţă atât de încărcată cu lacăte şi zăvoare, încât fu nevoie de un sfert de ceas ca să fie deschisă, intrară într-o sală în ogivă, înaltă şi încăpătoare, înăuntrul căreia, la lumina făcliilor, se zărea un cub mare şi masiv de zid, fier şi lemn. Interiorul cubului era gol. Aceasta era una din faimoasele cuşti pentru deţinuţii de stat, denumite fetiţele regelui. În pereţii ei se aflau două sau trei mici ferestre, atât de des zăbrelite cu gratii groase de fier, încât geamul nu se mai vedea. În loc de uşă, avea o lespede mare şi turtită, ca la morminte, o poartă din acelea care nu folosesc decât ca să intri. Numai că, aici, mortul era un om viu.

Regele începu să se plimbe cu paşi rari în jurul micii construcţii, cercetând-o cu grijă, pe când jupân Olivier îl urma citind cu glas tare memoriul.

— „Pentru facerea unei cuşti mari de lemn, din bârne groase, lemnărie pentru pereţi şi grinzi pentru căpriori, lungă de nouă picioare, lată de opt şi înaltă de şapte picioare între cele două pardoseli, netezite şi nituite cu nituri groase de fier, care a fost aşezată într-o încăpere aflată într-unui din turnurile fortăreţei Saint-Antoine, în care cuşcă e pus un deţinut, din porunca regelui, seniorul nostru, un prizonier care locuia mai înainte într-o cuşcă veche, şubredă şi dărăpănată. Au fost folosite, la sus-numita cuşcă nouă, nouăzeci şi şase de bârne orizontale şi cincizeci şi două de bârne în picioare, zece grinzi pentru căpriori a şaptesprezece picioare lungime; şi au fost folosiţi nouăsprezece dulgheri pentru a curaţi, a fasona şi a potrivi sus-zisul lemn în curtea Bastiliei timp de douăzeci de zile…”

— Inimă de stejar destul de frumoasă, spuse regele, izbind cu pumnul în lemnărie.

— …„În cuşca aceasta au intrat, continuă celălalt, două sute douăzeci de nituri mari de fier, de nouă picioare şi de opt, plus unele de mărime mijlocie, cu rotile, plăcuţe găurite şi opritori servind sus-ziselor nituri, cântărind tot sus-zisul fier trei mii şapte sute treizeci şi cinci de livre; în afară de opt colţari mari de fier servind la ataşarea sus-zisei cuşti, cu scoabe şi cuie cântărind împreună două sute optsprezece livre de fier, fără să mai socotim fierul gratiilor de la ferestrele camerei în care a fost pusă cuşca, drugii de fier de la uşa camerei şi alte lucruri…”

— Atâta fier, exclamă regele, ca să cuprindă uşurinţa unei minţi!

— …„Totul face trei sute şaptesprezece livre, cinci soli şi şapte dinari.”

— Paşti şi Dumnezei!, exclamă regele.

La înjurătura aceasta favorită a lui Ludovic al XI-lea, ceva păru că se trezeşte în interiorul cuştii; se auziră lanţuri care râcâiau cu zgomot podeaua şi o voce slabă, ieşită ca din mormânt.

— Sire! Sire! Iertare!

Cel care vorbise astfel nu putea fi văzut.

— Trei sute şaptesprezece livre, cinci soli şi şapte dinari! Repetă regele.

Jalnicul glas ieşit din cuşcă îi îngheţase pe toţi cei de faţă, chiar şi pe jupânul Olivier. Numai regele părea că nu-l auzise. La porunca lui, jupân Olivier începu din nou să citească, iar maiestatea sa continuă să inspecteze cu răceală cuşca.

— …„În afară de aceasta, s-a plătit unui zidar care a făcut găurile pentru pus gratiile la ferestre şi podea în încăperea unde se afla cuşca, pentru că podeaua n-ar fi putut ţine cuşca din cauza greutăţii ei, douăzeci şi şapte de livre, paisprezece *sous* parizieni…”

Glasul începu iar să geamă.

— Iertare, sire! Vă jur că domnul cardinal d’Angers a săvârşit trădarea, nu eu.

— Zidarul e scump!, spuse regele. Continuă, Olivier!

Olivier continuă:

— …„Unui dulgher, pentru ferestre, culcuş, scaun găurit şi alte lucruri, douăzeci de livre, doi *sous* parizieni…”

Glasul continua şi el:

— Vai, sire! Nu mă ascultaţi? Vă jur că nu eu am scris lucrul acela monseniorului de Guyenne, ci monseniorul cardinal Balue!

— Dulgherul e scump!, observă regele. Asta-i tot?

— Nu, sire. „Unui geamgiu, pentru geamurile sus-zisei încăperi, patruzeci şi şase soli, opt dinari parizieni…”

— Fie-vă milă de mine, sire! Nu-i de ajuns că toate bunurile mele au fost date judecătorilor, vesela mea domnului de Torcy, biblioteca mea maestrului Pierre Dariolle, tapiseriile mele guvernatorului din Roussillon? Sunt nevinovat. De paisprezece ani dârdâi într-o cuşcă de fier. Fie-vă milă, sire! Veţi regăsi toate astea în cer.

— Cât e totalul, jupâne Olivier?, întrebă regele.

— Trei sute şaizeci şi şapte de livre, opt *sous* şi trei dinari parizieni.

— Sfântă Fecioară!, exclamă regele. Iată o cuşcă de ocară! Şi, smulgând caietul din mâinile jupânului Olivier, începu să socotească el însuşi pe degete, cercetând când hârtia, când cuşca. În acest timp se auzeau hohotele de plâns ale deţinutului, în întuneric, glasul lui suna lugubru şi cei de faţă se priveau pălind.

— Paisprezece ani, sire! Sunt paisprezece ani! Din aprilie 1469. În numele sfintei Maici a lui Dumnezeu, sire, ascultaţi-mă! În tot acest timp v-aţi bucurat de căldura soarelui. Oare eu, păcătosul, n-o să mai văd niciodată lumina zilei? Iertare, sire! Fiţi milostiv! Îndurarea e un minunat har regesc şi ea frânge imboldurile mâniei. Maiestatea voastră crede cumva că, la ceasul de pe urmă, e o mare mulţumire pentru un rege să nu fi lăsat nicio ofensă nepedepsită? De altfel, sire, nu eu am trădat-o pe maiestatea voastră, ci domnul d’Angers. Am la picior un lanţ greu, cu o ghiulea mare de fier la capăt, mult mai grea decât ar fi nevoie. Vai, sire! Fie-vă milă de mine!

— Olivier, spuse regele, clătinând din cap, observ că mi se pun la socoteală douăzeci de *sous* baniţa de ipsos, care

nu costă decât doisprezece. Ai să refaci memoriul.

Şi, întorcându-se cu spatele spre cuşcă, dădu să iasă din cameră. După lumina tot mai slabă a făcliilor şi după zgomotul paşilor, nefericitul deţinut îşi dădu seama că regele pleca şi începu să strige deznădăjduit:

— Sire! Sire!

Dar uşa se închise şi el nu mai văzu nimic şi nu mai auzi decât vocea răguşită a paznicului, care îi fredona în urechi cântecul:

Jupân Jean Balue
Nu mai are nici
O episcopie.
Domnul de Verdun
Nici el nu mai are:
Au zburat aici
Care mai de care.

Regele urca tăcut spre odaia de rugăciuni şi alaiul îl urma, îngrozit de ultimele gemete ale osânditului. Deodată, maiestatea sa se întoarse spre guvernatorul Bastiliei.

— Ascultă, spuse el, era cineva în cuşca aceea?

— Vai, sire!, făcu guvernatorul, uimit de întrebare.

— Cine?

— Domnul episcop de Verdun.

Regele ştia mai bine decât oricare altul. Dar avea o manie.

— Ah!, exclamă el cu un aer naiv, de parcă atunci s-ar fi gândit prima dată la lucrul acesta. Guillaume de Harancourt, prietenul domnului cardinal de Balue. Un drac de episcop!

După câteva clipe, uşa odăiţei se redeschise, apoi se închise iar după cele cinci personaje pe care cititorul le-a văzut înăuntru la începutul acestui capitol şi care îşi reluară locurile, discuţiile cu glas scăzut şi poziţiile.

Cât lipsise regele, pe masă fuseseră puse câteva misive, cărora el le rupea peceţile. Apoi se apucă să le citească în grabă, una după alta, şi-i făcu semn jupânului Olivier, care

părea că îndeplineşte pe lângă el funcţia de ministru, să ia o pană şi, fără a-i împărtăşi conţinutul misivelor, începu să-i dicteze în şoaptă răspunsurile, pe care acesta le scria, îngenuncheat destul de incomod în faţa mesei.

Guillaume Rym privea.

Regele vorbea atât de încet, încât flamanzii nu înţelegeau nimic din cele ce dicta, în afară de unele frânturi, ici-colo, izolate şi puţin inteligibile, ca de pildă: … Să întreţină locurile rodnice prin negoţ şi cele sterpe prin manufacturi… Arătaţi-le monseniorilor englezi cele patru bombarde ale noastre, Londra, Brabant, Bourg-en-Bresse, Saint-Omer… Artileria e cauza pentru care războiul se face acum mai cu chibzuinţă… Domnului de Bressuire, prietenul nostru… Ostile nu se întreţin fără tributuri… etc.

Într-un rând, regele ridică glasul:

— Paşti şi Dumnezei! Domnul rege al Siciliei îşi pecetluieşte scrisorile cu ceară galbenă, ca un rege al Franţei. Poate că greşim îngăduindu-i asta. Nobilul meu văr de Bourgogne nu îngăduia să se folosească armorii pe fond roşu. Măreţia dinastiilor se asigură păstrând integritatea prerogativelor. Notează asta, cumetre Olivier.

Altă dată:

— Oh!, făcu el. Mare mesaj! Ce ne cere fratele nostru împăratul? Apoi, parcurgând cu ochii scrisoarea şi întrerupându-şi cititul cu exclamaţii: Sigur! Germaniile sunt atât de mari şi de puternice, încât abia îţi vine să crezi. Dar noi nu uităm vechea zicală: „Cel mai frumos comitat e Flandra; cel mai frumos ducat e Milanul; cel mai frumos regat e Franţa”. Nu-i aşa, domnilor flamanzi?

De data aceasta, Coppenole se înclină împreună cu Guillaume Rym. Patriotismul ciorăparului era satisfăcut. O ultimă misivă îl făcu pe Ludovic al XI-lea să se încrunte.

— Ce-i asta?, strigă el. Plângeri şi reclamaţii împotriva garnizoanelor noastre din Picardia? Olivier, scrie-i imediat domnului mareşal de Rouault. Că disciplina a slăbit. Că jandarmii de gardă, nobilii vasali, arcaşii liberi şi elveţienii fac nenumărate rele norodului. Că ostaşul, nemulţumindu-se cu bunurile aflate în casele plugarilor, îi sileşte, lovindu-i

aprig cu ciomegele sau cu baltagele, să se ducă la oraş după vin, după peşte, după târguieli de băcănie, şi mai fac şi alte silnicii. Că regele ştie asta. Că noi înţelegem să ne ferim norodul de neplăceri, furturi şi jafuri. Că asta e voinţa noastră, pe Sfânta Fecioară! Că, printre altele, nu ne e deloc plăcut ca vreun lăutar, bărbier sau valet de război să fie îmbrăcat ca un prinţ, în catifele şi mătăsuri, şi să poarte inele de aur. Că deşertăciunile acestea îi sunt urâte lui Dumnezeu. Că noi ne mulţumim, noi care suntem gentilom, cu o tunică de postav de şaisprezece *sous* cotul de Paris. Că domnii mârlani pot foarte bine să se coboare şi ei până acolo. Cereţi şi porunciţi. Domnului de Rouault, prietenul nostru. Bine.

Regele dictă scrisoarea aceasta cu glas tare, cu ton hotărât şi frază cu frază. În momentul când isprăvi, uşa se deschise şi lăsă să intre un nou personaj care se năpusti înspăimântat în odaie, strigând:

— Sire! Sire! O răzmeriţă a poporului în Paris! Chipul grav al lui Ludovic al XI-lea se contractă, dar ceea ce era vizibil în emoţia lui trecu ca un fulger. Regele se stăpâni şi spuse cu o severitate calmă:

— Cumetre Jacques, intri foarte brusc.

— Sire! Sire! E o răscoală!, începu iar cumătrul Jacques gâfâind.

Regele, care se ridicase, îl înhaţă zdravăn de braţ şi-i spuse la ureche, în aşa fel încât să nu-l audă decât el, cu o mânie stăpânită şi privind pieziş spre flamanzi:

— Taci sau vorbeşte mai încet!

Nou-venitul înţelese şi începu să-i povestească înspăimântat, pe când regele îl asculta calm; în acest timp, Guillaume Rym îl făcea atent pe Coppenole, îndemnându-l să observe chipul şi îmbrăcămintea nou-venitului, capişonul lui îmblănit, *caputia forrata,* epitoga[129] lui scurtă, *epitogia curta,* roba lui de catifea neagră, care arătau că e preşedinte al Curţii de conturi.

Abia apucase personajul acesta să-i dea regelui câteva

---

[129] Manta ori togă la romani; bucată de stofă atârnată pe umăr la roba magistraţilor.

lămuriri, că Ludovic al XI-lea exclamă hohotind de râs:

— Nu, zău! Vorbeşte tare, cumetre Coictier! De ce vorbeşti aşa de încet? Sfânta Fecioară ştie că noi n-avem nimic de ascuns faţă de bunii noştri prieteni flamanzi.

— Dar, sire…

— Vorbeşte tare!

„Cumătrul Coictier” amuţi de mirare.

— Aşadar, continuă regele, vorbeşte, domnule, s-a iscat o tulburare în sânul gloatei din bunul nostru oraş Paris?

— Da, sire.

— Îndreptată, după cum spui, împotriva domnului *bailli* al Palatului de Justiţie?

— Aşa se pare, sire, răspunse cumătrul, care se bâlbâia, uimit însă de brusca şi inexplicabila schimbare survenită în gândurile regelui.

Ludovic al XI-lea urmă:

— Unde i-a întâlnit straja pe răzvrătiţi?

— În drum de la Curtea Miracolelor spre Podul Zarafilor. I-am întâlnit eu însumi pe când veneam aici, la porunca maiestăţii voastre. I-am auzit pe unii strigând: „Jos *bailli*-ul palatului!”.

— Şi ce învinuire îi aduc?

— Ah, zise cumătrul Jacques, învinuirea că e senior.

— I-auzi!

— Da, sire. Sunt tâlhari de la Curtea Miracolelor. E mult de când se tot plâng de *bailli*-ul Palatului de Justiţie, căruia îi sunt vasali. Nu mai vor să-l recunoască nici ca împărţitor al dreptăţii, nici ca mai-mare al drumurilor.

— Da, da, făcu regele, cu un zâmbet de satisfacţie pe care se căznea zadarnic să şi-l ascundă.

— În toate jalbele lor către parlament, continuă cumătrul Jacques, ei pretind că n-au decât doi stăpâni, pe maiestatea voastră şi pe Dumnezeul lor, care este, cred, diavolul.

— Ha! Ha!, izbucni regele.

Şi începu să-şi frece mâinile, râzând cu râsul acela lăuntric care face să strălucească obrajii. Nu putea să-şi ascundă bucuria, deşi încerca uneori. Nimeni nu mai

înţelegea nimic, nici chiar „jupân Olivier”. Apoi, regele rămase o clipă tăcut, cu un aer gânditor, dar mulţumit.

— Sunt mulţi?, întrebă el deodată.

— Da, sigur, sire, răspunse cumătrul Jacques.

— Câţi?

— Cel puţin şase mii.

Regele nu se putu împiedica să nu spună:

— Bun! Şi continuă: sunt înarmaţi?

— Cu coase, suliţe, archebuze, cazmale. Tot felul de arme foarte violente.

Regele nu păru deloc neliniştit de toată înşiruirea aceasta. Cumătrul Jacques se crezu dator să mai adauge:

— Dacă maiestatea voastră nu trimite imediat ajutor, *bailli*-ul e pierdut.

— Vom trimite, răspunse regele cu falsă seriozitate. Bun! Sigur că vom trimite. Domnia sa e prietenul nostru. Şase mii! Dârzi mai sunt ticăloşii ăştia! E o îndrăzneală nemaipomenită şi suntem foarte mâniaţi din pricina asta. Dar avem oameni puţini, noaptea asta, în jurul nostru. O să fie timp mâine-dimineaţă.

Cumătrul Jacques exclamă din nou:

— Imediat, sire! Până mâine, feuda *bailli*-ului poate fi de zeci de ori jefuită, senioria violată şi *bailli*-ul spânzurat. Pentru Dumnezeu, sire! Nu amânaţi pe mâine-dimineaţă!

Regele îl privi în faţă.

— Ţi-am spus mâine-dimineaţă.

Era una din privirile la care nu se putea replica.

După o nouă tăcere, Ludovic al XI-lea spuse iar cu glas tare:

— Cumetre Jacques, dumneata trebuie să ştii: care era… Regele se corectă: Care este jurisdicţia feudală a *bailli*-ului?

— Sire, *bailli*-ul palatului are strada Calandre până la strada de l’Herberie, Piaţa Saint-Michel şi locurile îndeobşte numite les Mureaux, aflate lângă biserica Notre-Dame des Champs (aici, Ludovic al XI-lea îşi săltă borul pălăriei), care clădiri sunt în număr de treisprezece, plus Curtea Miracolelor, plus Leprozeria denumită Banlieu, plus întreaga şosea care începe la Leprozerie şi se sfârşeşte la Poarta

Saint-Jacques. Peste toate aceste locuri diferite, el are drept de stăpânire a drumurilor, drept de justiţie înaltă, mijlocie şi joasă în chip de senior deplin.

— Mda!, mormăi regele, scărpinându-şi urechea stângă cu mâna dreaptă. Asta face o bucată din oraşul meu! Ah, domnul *bailli* era rege peste toate acestea!

De data asta, Ludovic al XI-lea nu se mai corectă, ci continuă gânditor, ca şi cum ar fî vorbit cu sine însuşi:

— Mai uşurel, domnule *bailli!* Ţineţi între dinţi o frumoasă bucăţică din Parisul nostru! Deodată izbucni: Paşti şi Dumnezei! Ce-i cu toţi oamenii ăştia care se pretind stăpâni ai drumurilor, împărţitori ai dreptăţii, seniori şi stăpâni în casa noastră, care scot bani de pe urma oricărui drum şi au tribunal şi călău la fiecare răspântie în mijlocul poporului nostru, în aşa fel încât, după cum grecul credea că are atâţia zei câte fântâni, iar persanul câte stele vedea pe cer, francezul socoteşte că are atâţia regi câte spânzurători vede. Pe Dumnezeul cel viu! Lucrul acesta e rău şi confuzia îmi displace. Tare aş vrea să ştiu dacă, prin graţia lui Dumnezeu, mai există la Paris vreun alt stăpân al drumurilor în afară de rege, o altă justiţie în afară de cea a parlamentului nostru, un alt împărat în afară de noi în împărăţia aceasta? Pe legea sufletului meu! Va trebui să vină ziua când nu va mai exista în Franţa decât un rege, un senior, un judecător, un tăietor de capete, după cum în Rai există numai un Dumnezeu.

Regele îşi săltă şi mai mult pălăria şi continuă, tot gânditor, cu aerul şi tonul unui vânător care îşi aţâţă şi-şi îndeamnă haita:

— Bine, poporul meu! Curaj! Frânge-i pe falşii seniori! Fă-ţi treaba! Pe ei! Pe ei! Jefuieşte-i! Spânzură-i! Pradă-i!… Ah! Vreţi să fiţi regi, boierilor! Înainte, popor! Înainte!

Aici se întrerupse brusc, îşi muşcă buza ca pentru a-şi retrage gândurile pe jumătate scăpate, îşi aţinti pe rând privirea pătrunzătoare asupra fiecăruia dintre cele cinci personaje care îl înconjurau, apoi, apucându-şi deodată cu amândouă mâinile pălăria şi privind-o îndeaproape, spuse:

— Oh! Te-aş arde, dacă ai şti ce se află în capul meu!

Pe urmă, plimbându-şi iar de jur-împrejur privirea atentă şi neliniştită, ca a unei vulpi care intră pe furiş în vizuină, adăugă:

— N-are a face! Îl vom ajuta pe domnul *bailli.* Din păcate n-avem decât puţină oaste aici, ca să ţină piept la atâta norod. Trebuie să aşteptăm până mâine-dimineaţă. Se va face ordine în Cité şi vor fi spânzuraţi fără cruţare toţi cei ce vor fi prinşi.

— Fiindcă veni vorba, sire, de zăpăceala primelor momente am uitat să vă spun că straja a prins doi din şleahtă, rămaşi în urmă, spuse cumătrul Coictier. Dacă maiestatea voastră doreşte să-i vadă, sunt aici.

— Dacă vreau să-i văd?, exclamă regele. Cum?! Paşti şi Dumnezei! Uiţi asemenea lucru? Dă fuga, tu, Olivier! Du-te de-i adu!

Jupân Olivier ieşi şi se întoarse aproape imediat cu cei doi prinşi, înconjuraţi de arcaşi din gardă. Primul, beat şi nedumerit, cu o faţă mare şi idioată, era îmbrăcat în zdrenţe şi mergea îndoindu-şi genunchiul şi târându-şi piciorul. Al doilea avea o faţă gălbejită şi zâmbitoare pe care cititorul o cunoaşte.

Regele îi examina o clipă fără să scoată un cuvânt, apoi i se adresă brusc celui dintâi.

— Cum te cheamă?

— Gieffroy Pincebourde.

— Meseria.

— Vagabond.

— Ce căutai în răzmeriţa asta blestemată? Vagabondul îl privi pe rege şi-şi legănă braţele cu un aer năuc. Avea unul din capetele acelea prost alcătuite în care inteligenţa stă aproape la fel de bine ca lumina sub mucarniţă.

— Habar n-am, spuse el. Ei mergeau şi mergeam şi eu.

— Nu vă duceaţi să-l atacaţi şi să-l prădaţi ca nişte nelegiuiţi pe seniorul vostru, *bailli*-ul palatului?

— Ştiu că mergeau ca să ia ceva de la cineva. Atâta tot.

Un soldat îi arătă regelui un cosor luat de la vagabond.

— Recunoşti arma asta?, întrebă regele.

— Da, e cosorul meu. Sunt cultivator de viţă-de-vie.

— Şi-l recunoşti pe omul acesta drept tovarăşul tău? Adăugă Ludovic al XI-lea, arătându-i pe celălalt prins.

— Nu. Nu-l cunosc.

— De ajuns, zise regele. Şi făcându-i un semn cu degetul personajului tăcut, despre care i-am spus cititorului că stătea neclintit lângă uşă, urmă: Cumetre Tristan, iată un om pentru dumneata.

Tristan l'Hermite se înclină, apoi dădu o poruncă pe şoptite la doi arcaşi, care îl luară de acolo pe bietul vagabond.

Între timp, regele se apropiase de al doilea prizonier, pe care îl treceau toate căldurile.

— Cum te cheamă?

— Pierre Gringoire, sire.

— Meseria?

— Filosof, sire.

— Cum îţi permiţi, coate-goale, să te duci să-l împresori pe prietenul nostru, domnul *bailli* al palatului, şi ce-ai de spus despre răzmeriţa asta populară?

— Nu luam parte la ea, sire.

— Ascultă, tâlharule, n-ai fost prins de strajă împreună cu ticăloşii ceilalţi?

— Nu, sire, e o greşeală. E un ghinion. Eu fac tragedii, sire. Rog pe maiestatea voastră să m-asculte. Eu sunt poet. Melancolia oamenilor din breasla mea mă împinge să umblu noaptea pe străzi. Astă-seară tocmai treceam pe-acolo. Absolut din întâmplare. M-au arestat din greşeală. În ceea ce priveşte vijelia aceasta obştească, n-am nicio vină. Maiestatea voastră vede că vagabondul nu m-a recunoscut. Vă implor, maiestate…

— Taci!, porunci regele între două înghiţituri de infuzie. Ne impui capul.

Tristan l'Hermite se apropie şi, arătându-l cu degetul pe Gringoire, spuse:

— Putem să-l spânzurăm şi pe el, sire?

Erau primele cuvinte pe care le rostea.

— Da!, încuviinţă regele, nepăsător. Nu văd nimic rău în asta.

În clipa aceea, filosoful nostru era mai verde decât o măslină. După aerul rece şi indiferent al regelui, văzu că nu mai există scăpare decât în ceva deosebit de patetic şi se prăbuşi la picioarele lui Ludovic al XI-lea, strigând şi gesticulând cu disperare:

— Sire, binevoiască maiestatea voastră să mă asculte. Sire, nu izbucniţi în tunete pentru o făptură atât de neînsemnată ca mine. Trăsnetul cel mare al lui Dumnezeu nu se abate pe-o lăptucă. Sire, sunteţi un monarh august, atotputernic, aveţi milă de-un biet om cinstit şi căruia i-ar fi mai greu să stârnească o răscoală, decât unei bucăţi de gheaţă să scoată scântei! Preamilostiv monarh, blândeţea e virtutea leului şi a regelui. Vai! Asprimea nu izbuteşte decât să înspăimânte minţile, rafalele puternice ale crivăţului nu-l pot face pe trecător să-şi lepede haina; soarele, dăruindu-i razele lui încetul cu încetul, îl încinge în aşa fel, încât îl sileşte să se dezbrace până la cămaşă. Sire, măria voastră e soarele. Vă jur, suveranul meu, stăpân şi senior, că nu fac parte dintre vagabonzi, hoţi şi nelegiuiţi. Răscoala şi jafurile nu fac parte din alaiul lui Apolo. Nu eu sunt acela care s-ar repezi spre norii ce se sparg în larma răzmeriţei. Eu sunt un vasal credincios al maiestăţii voastre. Aceeaşi grijă pe care o are bărbatul pentru cinstea nevestei, acelaşi simţământ pe care îl are fiul pentru dragostea tatălui, trebuie s-o aibă un bun vasal pentru gloria regelui său; el trebuie să trudească întru gloria seniorului, să-şi dea sufletul slujindu-l. Orice altă patimă l-ar cuprinde n-ar fi decât furie nesăbuită. Iată, sire, maximele potrivite situaţiei mele. Deci nu mă socotiţi răzvrătit şi tâlhar fiindcă am veşmintele roase în coate. Dacă sunteţi îndurător cu mine, sire, o să-mi rod pantalonii la genunchi rugându-mă lui Dumnezeu, seara şi dimineaţa, pentru maiestatea voastră. Vai! Nu sunt foarte bogat, e drept. Ba chiar sunt cam sărac. Dar asta nu mă face să fiu păcătos. Ştie oricine că averile mari nu se dobândesc prin scrieri şi că cei mai pricepuţi scriitori de cărţi bune n-au totdeauna un foc ca lumea la vreme de iarnă. Avocăţimea ia toate grăunţele şi nu lasă decât paiele pentru celelalte meserii ştiinţifice. Despre mantia găurită a

filosofilor există patruzeci de proverbe neîntrecute. Oh, sire! Indurarea e singura flacără care poate lumina înlăuntrul unui suflet mare. Îndurarea stă în fruntea tuturor celorlalte virtuţi. Fără ea, am fi nişte orbi care îl caută orbecăind pe Dumnezeu. Milostivirea, care e totuna cu îndurarea, aduce dragostea supuşilor, cea mai puternică pază a domnitorului. Ce vă poate supăra pe maiestatea voastră, la care toată lumea se uită ca la o lumină orbitoare, că mai există pe pământ un biet filosof nenorocit, bălăcindu-se în beznele năpăstuirii, cu buzunăraşul gol lovindu-i pântecul scobit? De altfel, sire, eu sunt cărturar. Marii suverani şi-au făcut o perlă la coroană din ocrotirea cărturarilor. Hercule nu dispreţuia titlul de Musaget. Matias Corvin îl sprijinea pe Jean de Montroyal, podoaba matematicilor. Şi nu se potriveşte deloc să ocroteşti cartea şi să-i spânzuri pe cărturari. Ce pată ar fi însemnat pentru Alexandru dacă ar fi poruncit să fie spânzurat Aristotel! Fapta asta n-ar fi fost o aluniţă care să-i înfrumuseţeze obrazul faimei, ci o bubă rea care i l-ar fi sluţit. Sire, eu am compus un foarte oportun epitalam pentru prinţesa de Flandra şi pentru preamăritul monsenior, prinţul moştenitor. Asta n-ar face-o unul care îndeamnă la răzvrătire. Maiestatea voastră vede că nu sunt un învăţăcel de rând, că am studiat foarte mult şi că sunt înzestrat cu multă elocvenţă firească. Fiţi îndurător cu mine, sire! Făcând asta, veţi săvârşi o faptă plăcută Sfintei Fecioare şi vă jur că gândul la spânzurătoare mă înspăimântă cumplit!

Vorbind astfel, deznădăjduitul Gringoire săruta picioarele regelui, pe când Guillaume Rym îi spunea încet lui Coppenole:

— Face bine că se târăşte. Regii sunt ca Jupiter din Creta: n-au urechi decât la picioare.

Iar ciorăparul, fără să-i pese de Jupiter din Creta, îi răspunse cu un zâmbet făţiş, cu ochii ţintă la Gringoire:

— Oh, ce bine e! Parcă-l aud pe cancelarul Hugonet cerându-mi îndurare.

Gringoire se opri, în sfârşit, nemaiputând să răsufle, şi-şi înălţă tremurând capul spre rege, care îşi curăţa cu unghia

o pată de pe genunchi. Apoi, maiestatea sa începu să bea din cupa cu infuzie. Altminteri, regele nu scotea o vorbă şi tăcerea lui îl tortura pe Gringoire. În sfârşit, Ludovic al XI-lea îl privi.

— Ce mai gură-spartă!, spuse el. Apoi, întorcându-se spre Tristan l'Hermite, adăugă: Dă-i drumul!

Gringoire căzu pe spate, înspăimântat de bucurie.

— Liber!, mormăi Tristan. Maiestatea voastră n-ar vrea să-l ţin un pic în colivie?

— Cumetre, spuse Ludovic al XI-lea, crezi oare că pentru asemenea păsări facem noi colivii de trei sute şaizeci şi şapte de livre, opt *sous* şi trei dinari? Dă-i drumul chiar acum lui coate-goale ăsta (Ludovic al XI-lea avea o slăbiciune pentru expresia coate-goale care, împreună cu Paşti şi Dumnezei, alcătuia fondul voioşiei sale) şi daţi-l afară cu câţiva ghionti zdraveni!

— Uf!, suspină Gringoire. Mare e regele nostru!

Şi, de teama unui contraordin, se năpusti spre uşa pe care Tristan i-o deschise cu destulă neplăcere. Ostaşii ieşiră cu el, împingându-l înainte cu lovituri zdravene de pumni, ceea ce Gringoire îndură ca un adevărat filosof stoic.

De când fusese anunţată răzmeriţa împotriva *bailli-ului,* buna dispoziţie a regelui se vădea în toate. Milostenia aceasta neobişnuită era un semn evident. În colţul său, Tristan l'Hermite părea un dulău posomorât care a văzut, dar n-a căpătat nimic.

În acest timp, regele bătea voios cu degetul în braţul jilţului marşul de la Pont-Audemer. Ludovic al XI-lea era un domnitor prefăcut, dar se pricepea mai bine să-şi ascundă necazul decât bucuria. Manifestările exterioare de bucurie la orice veste bună îl duceau uneori foarte departe; astfel, la moartea lui Carol Temerarul, l-au dus până la a dărui balustrade de argint bisericii Saint-Martin de Tours, iar la urcarea sa pe tron, până la a uita să poruncească înmormântarea tatălui său.

— Sire!, exclamă deodată Coictier. Ce se aude cu criza acută a bolii pentru care maiestatea voastră a trimis după mine?

— Oh, spuse regele, într-adevăr, sufăr mult, cumetre. Îmi ţiuie urechile şi nişte greble de foc îmi zgârie pieptul.

Coictier apucă mâna regelui şi începu să-i pipăie pulsul, cu o expresie de om priceput.

— Priveşte, Coppenole, spuse Rym în şoaptă. Iată-l între Coictier şi Tristan. Asta îi e toată curtea. Un medic pentru el şi un călău pentru ceilalţi.

Pipăind pulsul regelui, Coictier îşi lua un aer din ce în ce mai alarmat. Ludovic al XI-lea îl privea cu oarecare nelinişte. Coictier se întuneca văzând cu ochii. Singura moşioară a bietului om era sănătatea şubredă a regelui. Şi-o storcea cât putea.

— Oh! E, într-adevăr, grav.

— Nu-i aşa? Făcu regele, neliniştit.

— *Pulsus, creber, anhelans, crepitans, irregularis*[130], continuă medicul.

— Paşti şi Dumnezei!

— În trei zile, asta ar putea curăţa un om.

— Sfântă Fecioară!, exclamă regele. Şi leacul, cumetre?

— Mă gândesc la el, sire.

Coictier îl puse pe Ludovic al XI-lea să scoată limba, clătină din cap, se strâmbă şi, deodată, în mijlocul acestor schimonoseli, spuse:

— Pe Dumnezeu cel viu, sire, trebuie să vă spun că există o slujbă de încasator al drepturilor regale, care e liberă, şi că eu am un nepot.

— Îi dăruiesc slujba aceasta nepotului tău, cumetre Jacques, răspunse regele, numai scoate-mi focul din piept.

— Maiestatea voastră, care e atât de milostivă, continuă medicul, n-o să refuze să mă ajute la clăditul casei mele din strada Saint-André-des-Arcs.

— Hm!, făcu regele.

— Nu mai am un ban, continuă medicul, şi-ar fi într-adevăr păcat să-mi rămână casa fără acoperiş. Nu pentru casă, care e simplă şi obişnuită, ci pentru picturile lui Jehan Fourbault, care îi acoperă pereţii. E acolo o Diană zburdând prin aer, atât de bine făcută, atât de duioasă şi gingaşă, cu

[130] Pulsul e precipitat, gâfâitor, puternic, neregulat (lat.).

mişcări atât de nevinovate, cu capul pieptănat atât de frumos şi împodobit cu

O semilună, cu carnea atât de albă, încât îi ispiteşte pe cei care o privesc cu prea multă curiozitate. Şi mai e şi o Ceres. Şi ea e o zeiţă frumoasă. Stă pe nişte snopi de grâu şi e gătită cu o ghirlandă graţioasă din spice împletite cu barba-caprei şi cu alte floricele. Nu există pe lume ceva mai plin de dragoste decât ochii ei, mai rotund decât picioarele ei, mai nobil decât aerul ei, mai bine drapat decât veşmântul ei. E una din frumuseţile cele mai nevinovate şi mai desăvârşite din câte a făurit penelul.

— Călăule!, bombăni Ludovic al XI-lea. Unde vrei să ajungi?

— Îmi trebuie un acoperiş peste picturile acestea, sire, şi, cu toate că nu costă cine ştie ce, nu mai am bani.

— Şi cât costă acoperişul tău?

— Păi… un acoperiş de aramă împodobit cu figuri şi poleit cu aur costă două mii de livre, cel mult…

— Ah! Ucigaşul!, strigă regele. Nu-mi smulge niciun dinte care să nu fie un diamant.

— Am acoperişul?, întrebă Coictier.

— Da! Du-te dracului, dar vindecă-mă.

Jacques Coictier făcu o plecăciune adâncă şi spuse:

— Sire, am un leac anume, care vă va salva. Vă voi aplica pe şale marele apărător, compus din alifie de ceară, untdelemn şi migdale, humă colorată, albuş de ou, ulei şi oţet. Veţi continua cu infuzia şi răspundem pentru maiestatea voastră.

O lumânare aprinsă poate atrage în jurul ei mai multe musculiţe. Văzându-l pe rege dispus la dărnicie şi socotind momentul prielnic, jupân Olivier se apropie de el:

— Sire…

— Ce mai e?, întrebă Ludovic al XI-lea.

— Sire, ştie maiestatea voastră că maestrul Simon Radin a murit?

— Ei, şi?

— Păi era consilierul care se ocupa cu treburile de justiţie ale vistieriei.

— Ei, şi?

— Sire, locul lui e vacant.

Vorbind astfel, de pe chipul trufaş al jupânului Olivier pieri expresia de mândrie pentru a face loc uneia de josnică umilinţă. Sunt singurele expresii ce se pot întipări pe faţa unui curtean. Regele îl privi drept în ochi şi spuse cu un ton sec:

— Înţeleg. Apoi continuă: Jupâne Olivier, mareşalul de Boucicaut avea o vorbă: „Darul numai de la rege poate veni, pescuitul numai în mare se poate face”. Văd că împărtăşeşti părerea domnului de Boucicaut. Şi-acum, ascultă aici. Noi avem memorie bună. În ‘68 te-am făcut valetul nostru personal; în ‘69, comandant al castelului de la Podul Saint-Cloud, cu leafa de o sută de livre de Tours (dumneata le voiai pariziene). În noiembrie ‘73, prin hrisoave către Georgeole, te-am numit şef al pazei pădurii de la Vincennes, în locul lui Gilbert Acle, scutier; în ‘75, mai-mare peste pădurea din Rouvray-les-Saint-Cloud, în locul lui Jacques Le Maire; în ‘78 am avut mărinimia să-ţi dăruiesc, prin scrisori sigilate cu dublă pecete de ceară verde, o rentă de zece livre pariziene, pentru dumneata şi soţia dumitale, rentă asigurată de piaţa negustorilor de la şcoala Saint-Germain; în ‘79, te-am făcut mai-marele pădurii Sénart, în locul bietului Jehan Daiz; apoi căpitan al castelului din Loche; apoi guvernator la Saint-Quentin; apoi căpitan al Podului de la Meulan, de unde ai primit dreptul de a te numi conte. Din cinci *sous,* amendă plătită de orice bărbier care rade în zi de sărbătoare, trei sunt ai dumitale, iar restul îmi revine mie. Am binevoit să-ţi schimb numele din *Le Mauvais1,* care semăna prea mult cu înfăţişarea dumitale. În ‘74, ţi-am dăruit, spre marea neplăcere a nobilimii noastre, armoriile în mii de culori, care îţi fac pieptul ca de păun. Paşti şi Dumnezei! Tot nu eşti sătul? Pescuitul tot nu ţi se pare destul de frumos şi de miraculos? Şi nu te temi cumva că s-ar putea ca un somn în plus să-ţi răstoarne luntrea? Trufia o să te piardă, cumetre. Pe urma trufiei păşesc totdeauna ruina şi ocara. Gândeşte-te la asta şi taci.

Cuvintele regelui, rostite cu asprime, aduseră din nou obrăznicia pe chipul înciudat al lui jupân Olivier.

— Bun, murmură el aproape tare, se vede cât de colo că regele e bolnav astăzi, fiindcă îi dă tot medicului.

Departe de a se mânia de necuviinţa aceasta, Ludovic al XI-lea adăugă cu oarecare blândeţe:

— Ştii, uitasem că te-am mai făcut şi ambasador la Gand, pe lângă Doamna Marie. Da, domnilor, continuă regele, întorcându-se spre flamanzi, dumnealui a fost ambasadorul meu. Hai, cumetre, spuse el, adresându-se jupânului Olivier, să nu ne supărăm, că doar suntem prieteni vechi. Iată că e târziu. Ne-am terminat treburile. Bărbiereşte-mă.

Cititorii noştri cu siguranţă că au recunoscut mai de mult în jupân Olivier pe cumplitul Figaro pe care providenţa, mare autoare a atâtor drame, l-a amestecat cu atâta artă în lunga şi sângeroasa comedie a lui Ludovic al XI-lea. Nu e aici locul potrivit pentru a înfăţişa pe larg figura aceasta ciudată. Bărbierul regelui avea trei nume. La curte i se spunea politicos Olivier le Daim; în popor, Olivier Diavolul. Adevăratul său nume era Olivier le Mauvais.

Olivier le Mauvais rămase deci neclintit, îmbufnat pe rege şi privindu-l pieziş pe Jacques Coictier.

— Da, da, medicul!, spunea el printre dinţi.

— Ei da, medicul, continuă Ludovic al XI-lea cu o bunăvoinţă neobişnuită, medicul are mai multă trecere decât tine. E simplu. A pus stăpânire pe noi fiindcă are tot corpul nostru, iar tu ne ţii numai de bărbie. Hai, bietul meu bărbier, se va ivi alt prilej. Ce-ai zice tu şi ce s-ar fi ales din slujba ta dacă eram un rege ca Hilpéric, care obişnuia să-şi ţină barba cu o mână? Hai, cumetre, fă-ţi meseria. Bărbiereşte-mă. Du-te şi adu ce-ţi trebuie.

Văzând că regele lua lucrurile în glumă şi că nu era chip măcar să-l supere, Olivier ieşi bombănind să-i execute poruncile.

Regele se ridică, se apropie de fereastră şi, deodată, deschi-zând-o cu o agitaţie neobişnuită, exclamă bătând din palme:

— Da, iată o vâlvătaie pe cer, în Cité. Arde *bailli*-ul. Nu poate să fie altceva. Ah, bunul meu popor, iată că m-ajuţi, în sfârşit, la dărâmarea seniorilor! Apoi întorcându-se spre flamanzi: Domnilor, veniţi să vedeţi. Nu-i lumină de foc?

Cei doi din Gand se apropiară.

— E un foc mare, spuse Guillaume Rym.

— Oho!, adăugă Coppenole, ai cărui ochi scânteiară deodată. Asta îmi aminteşte de arderea casei lui Hymbercourt. Trebuie să fie răscoală serioasă acolo.

— Crezi, jupâne Coppenole? (Şi privirea lui Ludovic al XI-lea era aproape la fel de veselă ca a ciorăparului.) Nu-i aşa că o să fie greu să-i facem faţă?

— Pe crucea lui Dumnezeu, sire! Maiestatea voastră îşi va ştirbi multe companii de războinici pentru asta.

— A, pentru mine e altceva, spuse regele. Dacă aş voi… Ciorăparul răspunse cu îndrăzneală:

— Dacă răscoala asta e ce bănuiesc eu, degeaba aţi voi, sire!

— Cumetre, spuse Ludovic al XI-lea, cu două companii din garda mea şi cu o salvă de bombarde nu-i greu să birui o gloată de oameni de rând.

Cu toate semnele pe care i le făcea Guillaume Rym, ciorăparul părea hotărât să-i ţină piept regelui:

— Sire, şi elveţienii erau oameni de rând. Domnul duce de Burgundia era un mare gentilom şi puţin îi păsa de gloată. La bătălia de la Grandson, sire, el striga: „Ostaşi de la tunuri, trageţi în ţopârlani!”. Şi se jura pe Sfântul Gheorghe. Dar judele Scharnachtal se năpusti asupra frumosului duce cu măciuca şi cu norodul său şi, la ciocnirea cu ţăranii îmbrăcaţi în piei de bivol, strălucitoarea armată burgundă se sparse ca un geam izbit de-o piatră. Au fost acolo sumedenie de cavaleri ucişi de mojici; iar domnul de Château-Guyon, cel mai mare senior din Burgundia, a fost găsit mort, cu bidiviul lui sur, într-o mică pajişte mlăştinoasă.

— Prietene, începu regele, dumneata vorbeşti de-o bătălie. Aici e vorba de-o răzmeriţă. Şi-o să-i vin de hac oricând voi avea chef să-mi încrunt sprânceana.

Celălalt îi răspunse nepăsător:

— Se prea poate, sire. În cazul ăsta, înseamnă că n-a sosit încă ceasul poporului.

Guillaume Rym socoti că e de datoria lui să intervină:

— Jupâne Coppenole, îi vorbeşti unui rege puternic.

— Ştiu, răspunse grav ciorăparul.

— Lasă-l să vorbească, prietene Rym, spuse regele. Îmi place felul acesta deschis de a vorbi. Tatăl meu, Carol al VII-lea, zicea că adevărul e bolnav, iar eu credeam că e mort şi că nu-şi găseşte duhovnic. Jupân Coppenole îmi arată că greşeam. Apoi, punând prieteneşte o mână pe umărul lui Coppenole: Aşadar, ce ziceai, jupâne Jacques?…

— Zic, sire, că poate aveţi dreptate, fiindcă ceasul poporului n-a sosit încă la voi.

Ludovic al XI-lea îl privi cu ochii săi pătrunzători:

— Şi când va sosi ceasul acela, jupâne?

— Îl veţi auzi bătând.

— La care orologiu, dacă nu-i cu supărare?

Cu gesturile lui liniştite şi rustice, Jacques Coppenole îl făcu pe rege să se apropie de fereastră.

— Ascultaţi, sire. Există aici un turn de pază, un clopot de alarmă, turnuri, oameni din popor, ostaşi. Când clopotul de alarmă va suna, când tunurile vor bubui, când turnul se va prăbuşi cu mare vuiet, când mulţimea şi ostaşii vor răcni şi se vor ucide între ei, înseamnă că va bate ceasul acela.

Faţa lui Ludovic al XI-lea deveni sumbră şi gânditoare. Regele rămase o clipă tăcut, apoi lovi uşurel cu palma, ca atunci când mângâi crupa calului de luptă, zidul gros al turnului de pază.

— Ba deloc!, spuse el. Nu-i aşa că n-o să te prăbuşeşti uşor, buna mea Bastilie? Şi întorcându-se cu o mişcare bruscă spre îndrăzneţul flamand: Ai văzut vreodată o răscoală, jupâne Jacques?

— Am şi făcut, spuse ciorăparul.

— Cum faci ca să stârneşti o răscoală?, întrebă regele.

— De!, răspunse Coppenole. Nu-i prea greu. Există o sută de feluri. Mai întâi trebuie să fie o nemulţumire în oraş. Lucrul acesta nu-i deloc rar. Şi-apoi, mai e şi firea

locuitorilor. Cei din Gand sunt uşor de răzvrătit. Ei îl îndrăgesc totdeauna pe fiul prinţului, şi niciodată pe prinţ. Ei bine, într-o dimineaţă, să zicem, intră cineva în prăvălia mea şi-mi spune: „Moş Coppenole, uite aşa şi pe dincolo, principesa de Flandra vrea să-şi salveze miniştrii, marele *bailli* dublează birul” sau altceva, ce doriţi. Eu îmi las lucrul, ies din ciorăpărie, mă duc în stradă şi strig: „La jaf!”. Totdeauna se găseşte pe-aproape vreun butoi spart. Mă urc pe el şi strig primele cuvinte care îmi vin pe limbă, ce am pe inimă; şi când eşti din popor, sire, totdeauna ai ceva pe inimă. Atunci, gloata se adună, încep strigătele, sună clopotul de alarmă, norodul e înarmat prin dezarmarea ostaşilor, oamenii din piaţă li se alătură şi se porneşte!... Şi-o să fie totdeauna aşa, cât timp vor exista seniori în seniorii, orăşeni în oraşe, ţărani la ţară.

— Şi împotriva cui vă răzvrătiţi voi astfel?, întrebă regele, împotriva *bailli*-ilor? Împotriva seniorilor voştri?

— Uneori. Depinde. Câteodată şi împotriva ducelui.

Ludovic al XI-lea se duse să se aşeze în jilţ şi spuse zâmbind:

— Aici n-au ajuns decât la *bailli!*

În clipa aceea, Olivier le Daim intră în încăpere. Era urmat de doi paji care purtau uneltele de bărbierit ale regelui; dar pe Ludovic al XI-lea îl izbi faptul că Olivier venise însoţit, între alţii, de domnul *prévôt* al Parisului şi de cavalerul pazei, care păreau consternaţi. Hainul bărbier avea şi el un aer de mâhnire, deşi era mulţumit în sinea lui. El luă cuvântul:

— Sire, cer iertare maiestăţii voastre pentru vestea foarte tristă pe care i-o aduc.

În torcându-se brusc, regele râcâi rogojina de pe jos cu picioarele jilţului:

— Ce vrei să spui?

— Sire, continuă Olivier le Daim, cu expresia răutăcioasă a omului care se bucură că va da o lovitură cruntă, răscoala nu e pornită împotriva *bailli*-ului palatului.

— Atunci împotriva cui?

— Împotriva voastră, sire.

Bătrânul rege se ridică în picioare, drept ca un tânăr.

— Explică-te, Olivier! Explică-te! Şi ţine-ţi bine capul, cumetre, căci îţi jur pe crucea Sfântului Lo că, dacă mă minţi cumva, sabia care a tăiat gâtul domnului de Luxemburg nu-i atât de slabă încât să nu ţi-l reteze şi pe-al tău!

Jurământul era cu totul neobişnuit. Ludovic al XI-lea jurase numai de două ori în viaţa lui pe crucea Sfântului Lo. Olivier deschise gura să răspundă:

— Sire…

— În genunchi!, îl întrerupse regele cu violenţă. Tristan, veghează asupra omului acestuia!

Olivier îngenunche şi spuse rece:

— Sire, o vrăjitoare a fost osândită la moarte de curtea parlamentului vostru. Ea s-a refugiat la Notre-Dame. Poporul vrea s-o scoată de-acolo cu forţa. Domnul *prévôt* şi domnul cavaler al pazei, care vin de la răscoală, sunt de faţă ca să dezmintă, dacă eu nu spun adevărul. Poporul asediază Notre-Dame.

— Aşa!, rosti regele încet, palid şi tremurând de mânie. Notre-Dame! O asediază în catedrala ei pe Sfânta Fecioară, pe buna mea stăpână? Ridică-te, Olivier. Ai dreptate. Îţi dau funcţia lui Simon Radin. Ai dreptate. Pe mine mă atacă. Vrăjitoarea e sub ocrotirea bisericii, biserica e sub ocrotirea mea. Şi eu care credeam că e vorba de *bailli!* Răscoala e împotriva mea.

Atunci, reîntinerit de mânie, regele începu să umble cu paşi mari. Nu mai râdea, era cumplit, se plimba de colo-colo, vulpea se preschimbase în hienă. Ludovic al XI-lea părea atât de sufocat, încât nu mai putea să vorbească. Buzele i se mişcau şi pumnii i se crispau. Deodată îşi ridică faţa: ochii lui duşi în fundul capului păreau plini de lumină, iar vocea îi răsună ca o trâmbiţă.

— Pune mâna pe ei, Tristan! Pune mâna pe tâlharii ăştia! Du-te, Tristan, prietene! Ucide! Ucide!

Când mânia i se mai potoli, regele se aşeză iar în jilţ şi spuse cu o furie rece şi concentrată:

— Vin’ aici, Tristan! Lângă noi, în această Bastilie, se

află cele cincizeci de pâlcuri ale vicontelui de Gif, ceea ce face trei sute de cai. Îi vei lua. De asemenea, mai e compania arcaşilor aflată la ordinele noastre de sub comanda domnului de Châteaupers. O vei lua. Eşti *prévôt* al mareşalilor, ai oamenii cuveniţi, îi vei lua. La Hôtel Saint-Paul vei găsi patruzeci de arcaşi din noua gardă a domnului prinţ moştenitor. Îi vei lua, şi cu toţi ăştia vei alerga la Notre-Dame. Ah, domnilor golani din Paris, vă aruncaţi aşa, împotriva coroanei Franţei, împotriva Sfintei Fecioare şi liniştii ţării! Nimiceşte, Tristan! Nimiceşte şi să nu-ţi scape unul, decât pentru spânzurătoarea din Montfaucon!

Tristan se înclină.

— Prea bine, sire! Apoi adăugă, după o clipă de tăcere: Cu vrăjitoarea ce să fac?

Întrebarea aceasta îi dădu de gândit regelui.

— Ah!, exclamă el. Vrăjitoarea? Domnule d'Estouteville, poporul ce vrea să-i facă?

— Sire, răspunse *prévôt*-ul Parisului, îmi închipui că, de vreme ce poporul vrea s-o smulgă pe vrăjitoare din Notre-Dame, înseamnă că impunitatea ei îl supără şi că vrea s-o spânzure.

Regele păru că se gândeşte adânc, apoi i se adresă lui Tristan l'Hermite:

— Ei bine, cumetre, nimiceşte poporul şi spânzur-o pe vrăjitoare.

— Asta e, îi şopti Rym lui Coppenole. Pedepseşti poporul fiindcă vrea şi faci ce vrea el.

— Am înţeles sire, răspunse Tristan. Dacă vrăjitoarea mai e la Notre-Dame, s-o iau, în ciuda dreptului de azil?

— Paşti şi Dumnezei! Drept de azil?, spuse regele, scărpinându-şi urechea. Trebuie totuşi ca femeia asta să fie spânzurată.

Apoi, împins parcă de o idee subită, se prăbuşi în genunchi în faţa jilţului, îşi scoase pălăria, o puse pe jilţ şi, privind cucernic una din amuletele de plumb care o împodobeau, spuse, cu palmele împreunate:

— Notre-Dame de Paris, buna mea stăpână, iartă-mă. N-am să fac decât de data asta. Trebuie s-o pedepsesc pe

criminală. Te asigur, Maică Fecioară, buna mea stăpână, că e o vrăjitoare nevrednică de binevoitoarea ta ocrotire. Ştii, Maica Domnului, că mulţi prinţi preacucernici au încălcat privilegiul bisericilor, întru slava lui Dumnezeu şi nevoile statului. Sfântul Hugues, episcop de Englitera, i-a îngăduit regelui Eduard să ia un vrăjitor din biserică. Sfântul Ludovic al Franţei, stăpânul meu, a încălcat pentru acelaşi lucru biserica Sfântului Pavel, iar domnul Alfons, fiu al regelui Ierusalimului, a încălcat chiar biserica Sfântului Mormânt. Iartă-mă deci de data aceasta, ! N-o să mai fac altă dată şi-o să-ţi dăruiesc o statuie frumoasă, de argint, asemănătoare cu cea pe care am dăruit-o anul trecut pentru Notre-Dame d'Ecouys. Amin!

Regele se înclină, se ridică, îşi puse pălăria pe cap şi-i spuse lui Tristan:

— Grăbeşte-te, cumetre. Ia-l pe domnul de Châteaupers cu dumneata. Pune să sune clopotul de alarmă. Striveşte răscoala. Spânzur-o pe vrăjitoare. Am zis. Şi aştept ca urmărirea executării să fie făcută de dumneata! Îmi vei da raportul. Hai, Olivier, în noaptea asta n-am să mă mai culc. Rade-mă.

Tristan l'Hermite se înclină şi ieşi. Atunci, regele, concediindu-i cu un gest pe Rym şi pe Coppenole, le spuse:

— Domnul să vă aibă în pază, bunii mei prieteni flamanzi. Duceţi-vă de vă odihniţi puţin. Noaptea e înaintată, suntem mai aproape de zori decât de seară.

Cei doi flamanzi se retraseră; când ajunseră în odăile lor, conduşi de comandantul Bastiliei, Coppenole îi spuse lui Guillaume Rym:

— Hm! M-am săturat de regele ăsta care tot tuşeşte! L-am văzut pe Carol de Burgundia beat şi era mai puţin rău decât Ludovic al XI-lea bolnav.

— Jupâne Jacques, răspunse Rym, asta fiindcă pe regi vinul îi înrăieşte mai puţin decât infuzia.

6. Cerşetorii la petrecere

Ieşind de la Bastilia, Gringoire coborî pe strada Saint-Antoine cu viteza unui cal scăpat din grajd. Ajuns la Poarta Boudoyer, se îndreptă glonţ spre crucea de piatră care se înălţa în mijlocul pieţei, ca şi cum ar fi putut desluşi în întuneric chipul omului îmbrăcat în negru şi cu glugă pe cap care stătea pe treptele din faţa crucii.

— Dumneavoastră sunteţi, maestre?, întrebă Gringoire.

Personajul negru se ridică.

— Moarte şi patimă! Mă faci să fierb, Gringoire! Straja de pe turnul Saint-Gervais a strigat ora unu şi jumătate după miezul nopţii.

— Oh, vorbi Gringoire, nu-i vina mea, ci a străjii şi a regelui! Abia am scăpat de-o mare primejdie; era cât pe ce să fiu spânzurat. Par predestinat pentru asta.

— Dai greş în toate, spuse celălalt. Dar hai, repede! Ai parola?

— Închipuiţi-vă, maestre, că l-am văzut pe rege. De la el vin. Poartă nădragi de dimie. E o întreagă aventură.

— Oh! Gârlă de cuvinte! Ce mă priveşte pe mine aventura ta? Ai parola de trecere a vagabonzilor?

— O am. Fiţi liniştit. „Cerşetorii la petrecere”.

— Bine. Altfel n-am putea pătrunde până la biserică. Vagabonzii barează străzile. Din fericire, se pare că au dat de împotrivire. Poate că vom mai ajunge încă la timp.

— Da, maestre. Dar cum intrăm în Notre-Dame?

— Am cheia turlelor.

— Şi cum ieşim de acolo?

— În spatele mănăstirii există o portiţă care dă în Terrain şi de acolo, pe apă. Azi-dimineaţă am luat cheia şi am legat o luntre la mal.

— Cât pe-aci să fiu spânzurat, începu iar Gringoire.

— Hai repede, să mergem!, spuse celălalt.

Şi coborâră amândoi, cu paşi mari, spre Cité.

7. Châteaupers în ajutor!

Cititorul îşi aminteşte poate situaţia critică în care l-am lăsat pe Quasimodo. Bravul surd, asaltat din toate părţile, pierduse, dacă nu orice curaj, cel puţin orice speranţă de scăpare, nu pentru el însuşi, căci nu se gândea deloc la el, ci pentru ţigancă. Şi alerga înnebunit pe galerie. Notre-Dame avea să fie cucerită de vagabonzi. Deodată, un ropot puternic de copite umplu străzile vecine şi, împreună cu un lung şir de torţe şi cu o coloană deasă de călăreţi cu lăncile şi frâiele în voie, zgomotele acestea furioase năvăliră în piaţă ca un uragan:

— Franţa! Franţa! Ucideţi calicimea! Châteaupers în ajutor! Comandamentul! Comandamentul! Franţa! Vagabonzii înspăimântaţi se întoarseră pe loc. Quasimodo, care nu auzea, văzu săbiile goale, torţele, vârful lăncilor, toată călărimea aceea în fruntea căreia îl recunoscu pe căpitanul Phoebus, văzu impasul vagabonzilor, spaima unora, tulburarea celor mai buni dintre ei, şi recapătă de pe urma acestui ajutor neaşteptat atâta forţă, încât îi aruncă afară din biserică pe primii asediatori care pătrunseseră în galerie, într-adevăr, trupele regelui soseau.

Vagabonzii se luptară vitejeşte. Se apărară cu disperare. Prinşi din flanc, de pe strada Saint-Pierre-aux-Boeufs, şi din spate, de pe strada cu Tăpşanul, înghesuiţi spre catedrală, pe care o mai asediau încă şi pe care o apăra Quasimodo, asediatori şi asediaţi totodată se aflau în situaţia neobişnuită în care s-a aflat apoi, la faimosul asediu al oraşului Torino, în 1640, între prinţul Toma de Savoia, pe care îl asedia, şi marchizul de Leganez, care îl bloca, contele Henri d'Harecourt, *Taurinum obsessor idem et obsessus,*[131] după cum spune epitaful său.

Lupta fu cumplită. La carne de lup, dinte de câine, cum spune părintele Mathieu. Călăreţii regelui, în mijlocul cărora Phoebus de Châteaupers se lupta vitejeşte, erau fără

---

131 Asediatorul Turinului, el însuşi asediat (lat.).

cruţare, şi ce scăpa de spadă, cădea sub junghere. Vagabonzii, slab înarmaţi, spumegau şi muşcau. Bărbaţi, femei, copii se aruncau pe crupele şi la pieptul cailor, se agăţau de ei ca nişte pisici, cu dinţii şi cu ghearele de la mâini şi picioare. Alţii izbeau cu torţele în capetele arcaşilor. Alţii înţepau cu căngi de fier gâturile călăreţilor şi-i trăgeau spre ei. Iar pe cei ce cădeau, îi făceau bucăţi.

Printre ei putea fi văzut mai ales unul cu o coasă lată şi lucioasă, care cosi multă vreme picioarele cailor. Omul era înfricoşător. Cânta pe nas un cântec şi-şi mişca neîncetat coasa înainte şi înapoi. La fiecare lovitură, lăsa în jurul lui un cerc uriaş de picioare retezate. Cosaşul acesta se vâra unde era călărimea mai deasă, încet, liniştit, legănându-şi capul şi gâfâind sacadat, întocmai ca un cosaş pornit de-a lungul unui lan. Cosaşul era Clopin Trouillefou. O salvă de archebuze îl doborî la pământ.

Între timp, ferestrele se deschiseseră din nou. Auzind strigătele de luptă ale oamenilor regelui, vecinii amestecară şi ei şi de la ferestrele etajelor ploua cu gloanţe asupra vagabonzilor. Piaţa Catedralei era plină de un fum gros, brăzdat de focurile muschetelor. Prin fumul acesta se desluşea vag faţada bisericii Notre-Dame şi a spitalului Hôtel-Dieu, dărăpănat, cu câţiva bolnavi palizi şi slăbănogi care priveau de la înălţimea acoperişului plin de lucarne.

În sfârşit, vagabonzii se dădură bătuţi. Oboseala, lipsa armelor bune, spaima surprinderii, focurile de muschete de la ferestre, asaltul brav al oamenilor regelui, toate îi doborâră şi, forţând liniile asediatorilor, o rupseră la fugă în toate direcţiile, lăsând mormane de morţi pe Tăpşan.

Când Quasimodo, care nu încetase nicio clipă lupta, văzu înfrângerea aceasta, căzu în genunchi şi înălţă braţele spre cer; apoi, ameţit de bucurie, porni în goană şi urcă zburând parcă spre chilia pe care o apărase cu atâta vitejie. Acum nu mai avea decât un gând: să îngenuncheze în faţa aceleia căreia îi salvase pentru a doua oară viaţa. Dar când urcă, găsi chilia goală.

Cartea a unsprezecea

1. Pantofiorul

În clipa când vagabonzii asaltaseră biserica, Esmeralda dormea. Curând, zarva din ce în ce mai mare din jurul catedralei şi behăitul neliniştit al căpriţei trezite înaintea ei o deşteptară din somn. Esmeralda se ridicase în aşternut, ascultase, privise, apoi, înspăimântată de licăririle torţelor şi de zgomot, se repezise afară din chilie şi se dusese să vadă ce se întâmplă, înfăţişarea pieţei, vederea mulţimii care se agita acolo, haosul atacului nocturn, gloata hidoasă ce sălta ca un cârd de broaşte, doar pe jumătate zărită în beznă, orăcăitul mulţimii răguşite, cele câteva torţe roşii care alergau şi se încrucişau în întuneric ca focurile de noapte pe faţa ceţoasă a mlaştinilor, toată această privelişte îi făcu impresia unei misterioase bătălii duse între fantomele sabatului şi monştrii de piatră ai bisericii. Îmbuibată încă din copilărie cu superstiţiile tribului ţigănesc, primul ei gând fu că surprinsese fiinţele stranii ale nopţii săvârşind maleficii. Şi atunci fugi înspăimântată să se ascundă în chilia ei, cerându-i culcuşului un coşmar mai puţin groaznic.

Încetul cu încetul, primele valuri ale spaimei se împrăştiară totuşi; după zgomotul din ce în ce mai puternic şi după multe alte semne reale, copila se simţi împresurată nu de spectre, ci de fiinţe omeneşti. Atunci, spaima, fără a-i spori, i se preschimbă. Esmeralda se gândi la posibilitatea unei răscoale populare în scopul de a o smulge din locul de refugiu. Ideea de a-şi pierde încă o dată viaţa, speranţa, pe Phoebus, idee întrevăzută mereu în viitor, adâncul neant al slăbiciunii ei, imposibilitatea de a fugi, lipsa de sprijin, părăsirea şi izolarea în care se afla, toate gândurile acestea şi multe altele încă o năpădiră. Esmeralda căzu în genunchi, cu capul pe aşternut, cu palmele împreunate pe cap,

înfiorată de nelinişte şi, cu toate că era ţigancă, idolatră şi păgână, începu să plângă cu hohote, cerând îndurare bunului Dumnezeu al creştinilor, şi să se roage Maicii Domnului, care o găzduia. Căci, chiar dacă nu crezi în nimic, există clipe în viaţă când împărtăşeşti totdeauna religia templului aflat cel mai la îndemână.

Esmeralda rămase multă vreme astfel prosternată, mai mult tremurând, e-adevărat, decât rugându-se, îngheţată de suflul din ce în ce mai apropiat al mulţimii furioase, neînţelegând nimic din dezlănţuirea de afară, ignorând ce se urzea, ce se făcea, ce se urmărea, dar presimţind un sfârşit înfricoşător.

Şi iată că în mijlocul neliniştii, auzi paşi apropiindu-se de ea. Esmeralda se întoarse. Doi bărbaţi, dintre care unul purta un felinar, intrară în chilie. Fata scoase un ţipăt slab.

— Nu te teme, spuse un glas care nu-i era necunoscut, sunt eu.

— Care eu?, întrebă ea.

— Pierre Gringoire.

Numele acesta o linişti. Esmeralda ridică privirea şi îl recunoscu într-adevăr pe poet. Dar lângă el se afla un personaj negru şi acoperit din creştet până în tălpi, a cărui tăcere o izbi.

— Ah, continuă Gringoire pe un ton de reproş, Djali m-a recunoscut înaintea dumitale!

Într-adevăr, căpriţa nu aşteptase ca Gringoire să-şi spună numele. Îndată ce poetul intrase, ea şi începuse să se frece drăgăstos de genunchii lui, acoperindu-l cu mângâieri şi cu fire albe, căci era tocmai la vremea năpârlitului. Gringoire o mângâie şi el.

— Cine e cu dumneata?, întrebă ţiganca încet.

— Fii liniştită, răspunse Gringoire, e un prieten de-al meu. Apoi, punând felinarul jos, filosoful se ghemui pe podea şi strigă entuziasmat, strângând-o pe Djali în braţe:

— Oh, e un animal drăguţ, cu siguranţă mai remarcabil prin curăţenie decât prin mărime, dar isteţ, subtil şi învăţat ca un grămătic! Ia să vedem, Djali, n-ai uitat niciunul din frumoasele tale numere? Cum face jupân Jacques

Charmolue?…

Omul negru nu-l lăsă să termine, ci, apropiindu-se de Gringoire, îl împinse cu asprime de umăr. Gringoire se ridică:

— Adevărat, spuse el, am uitat că suntem grăbiţi. Dar ăsta nu-i un motiv, maestre, să zoriţi aşa oamenii. Draga mea copilă, viaţa ta e în primejdie, ca şi a lui Djali. Vor să vă ia de-aici. Noi vă suntem prieteni şi am venit să vă salvăm. Urmaţi-ne.

— Adevărat?, exclamă ea, nespus de tulburată.

— Da, foarte adevărat. Vino repede!

— Foarte bine, bâigui fata. Dar prietenul dumitale de ce nu vorbeşte?

— Eh!, zise Gringoire. Fiindcă taică-său şi maică-sa au fost oameni ciudaţi şi l-au făcut tăcut din fire.

Esmeralda trebui să se mulţumească cu explicaţia aceasta. Gringoire o luă de mână, omul negru apucă felinarul şi porni înainte. Fata se lăsă dusă. Capra îi urmă zburdând, atât de veselă că-l revăzuse pe Gringoire, încât îl făcea mereu să se împiedice împungându-i picioarele cu coarnele.

— Aşa-i viaţa, spunea filosoful de fiecare dată când era cât pe-aci să se răstoarne, deseori cei mai buni prieteni ne fac să cădem!

Fugarii coborâră repede scara turlelor, străbătură biserica năpădită de întuneric şi de singurătate şi răsunând toată de vuietul de afară, ceea ce însemna un contrast înfricoşător, şi ieşiră în curtea mănăstirii prin Poarta Roşie. Mănăstirea fusese părăsită, canonicii se refugiaseră la episcopie ca să se roage laolaltă; curtea era goală, câteva slugi înspăimântate se ghemuiau prin ungherele întunecoase. Fugarii se îndreptară spre poarta care dădea, din curte, în Terrain. Omul negru o deschise cu cheia pe care o avea la el. Cititorii ştiu că locul numit Terrain era o limbă de pământ împrejmuită de un zid în partea dinspre Cité şi că ţinea de Notre-Dame; cu limba aceasta de pământ se termina insula spre răsărit, în spatele catedralei. Fugarii găsiră locul acesta cu desăvârşire pustiu. Acolo, şi

zarva se auzea mai puţin. Vuietul asaltului vagabonzilor ajungea la ei mai învălmăşit şi mai scăzut. Vântul răcoritor care urmează firul apei clătina cu un zgomot destul de desluşit frunzele singurului copac plantat pe Terrain. Şi totuşi se aflau încă foarte aproape de pericol. Clădirile cele mai apropiate erau episcopia şi biserica. În episcopie, vădit lucru, domnea o mare neorânduială. Imensa clădire întunecată era brăzdată de lumini care alergau de la o fereastră la alta, ca într-un morman de hârtie arsă în a cărui cenuşă mohorâtă scânteile vii mai fac încă mii de salturi ciudate. Alături, uriaşele turle ale catedralei, văzute astfel din spate, cu lunga navă pe care se înălţau, profilându-se negre în lumina roşie şi vastă ce umplea piaţa din faţa lor, semănau cu proptelele grătarelor gigantice de la focul unor ciclopi.

Ceea ce se vedea din Paris dănţuia în faţa ochilor, de pretutindeni, într-un amestec de umbră şi de lumină. Rembrandt are asemenea fundaluri de tablou.

Omul cu felinarul se îndreptă spre capătul limbii de pământ. Acolo, lângă malul apei, se aflau resturile roase de cari ale unei uluci din bârne zăbrelite cu şipci, de care o viţă joasă îşi agăţa câteva joarde, firave şi răşchirate ca degetele unei mâini întinse. Înapoia ei, în umbra acestui grilaj, era ascunsă o mică luntre. Omul le făcu semn lui Gringoire şi fetei să se urce în luntre. Capra îi urmă. Omul coborî ultimul, apoi tăie priponul, împinse luntrea de la mal cu o prăjină şi, apucând două vâsle, se aşeză în partea dinainte, vâslind din răsputeri spre larg. Sena curgea foarte repede în locul acela şi omul avu de furcă până să se depărteze de capătul insulei.

Când se urcă în luntre, prima grijă a lui Gringoire fu să-şi pună capra pe genunchi. El se aşeză în partea dinapoi, iar fata, căreia necunoscutul îi inspira o nelinişte de neînţeles, se aşeză strâns lipită de poet.

Când filosoful nostru simţi luntrea clătinându-se, bătu din palme şi o sărută pe Djali între coarne.

— Oh!, exclamă el. Iată-ne pe toţi patru salvaţi. Şi adăugă cu o expresie de gânditor profund: Câteodată,

lucrurile mari sunt duse la bun sfârşit datorită fie sorţii, fie şireteniei.

Luntrea plutea încet spre ţărmul drept. Fata îl privea cu o spaimă tainică pe necunoscutul care acoperise cu grijă lumina felinarului. Îl zărea în întuneric, la capătul luntrei, ca pe un spectru. Gluga, mereu trasă peste ochi, era ca o mască şi de fiecare dată când, vâslind, depărta braţele de care atârnau nişte mâneci largi şi negre ai fi zis că vezi două aripi mari de liliac. Altminteri, necunoscutul nu scosese o vorbă, aproape că nu respirase. În luntre nu se isca niciun zgomot în afară de cel al mişcării vâslelor, amestecat cu clipocitul nenumăratelor cute ale apei de-a lungul ambarcaţiei.

— Pe sufletul meu!, exclamă deodată Gringoire. Suntem sprinteni ca nişte ascalafi! Păstrăm o tăcere de pitagoreici sau de peşti! Paşti şi Dumnezei, prieteni, tare aş vrea să-mi vorbească cineva. Glasul omului e o muzică pentru urechea omenească. Nu eu am spus asta, ci Dydim din Alexandria, şi sunt cuvinte ilustre. Sigur, Dydim din Alexandria nu-i un filosof oarecare. O vorbuliţă, copila mea, spune-mi, rogu-te,

O vorbuliţă. Nu, zău, ştiai să faci o mutrişoara drăguţă şi neobişnuită; o mai faci şi acum? Ştii, draga mea, că parlamentul are toate drepturile asupra locurilor de azil şi că te păştea o mare primejdie în chilioara dumitale de la Notre-Dame? Vai, micuţa colibri îşi făcuse cuibul în botul crocodilului. Maestre, iată că iese iar luna. De nu ne-ar zări cineva! Salvând-o pe domnişoara, facem o faptă lăudabilă, şi totuşi am fi spânzuraţi în numele regelui, dacă ne-ar prinde. Vai! Faptele omeneşti pot fi privite în două feluri. Sunt înfierat eu pentru că eşti lăudat tu. Cutare îl admiră pe Cezar şi-l defăimează pe Catilina. Nu-i aşa, maestre? Ce spuneţi de filosofia asta? Eu am filosofia instinctului, a naturii, *ut apes geometriam*[132]. Nu, zău! Nu-mi răspunde nimeni? Morocănoşi mai sunteţi amândoi. Sunt nevoit să vorbesc singur. În tragedie, numim asta monolog. Paşti şi Dumnezei! Vă anunţ că l-am văzut pe regele Ludovic al XI-lea şi că am reţinut de la el înjurătura asta! Paşti şi

[132] Ca albina, simţul geometriei (lat.).

Dumnezei, deci! Din Cité se aud întruna răcnete îngrozitoare. Avem un rege bătrân, urât şi rău şi acoperit tot cu blănuri. Îmi e dator gologanii pentru epitalamul meu, şi era cât p-aci să pună să mă spânzure astă-seară, ceea ce m-ar fi supărat grozav. E zgârcit cu oamenii talentaţi. Ar trebui să citească cele patru cărţi ale lui Salvien de Cologne, *Adversus avaritiam*[133]. Într-adevăr, e un rege încuiat faţă de cărturari şi săvârşeşte cruzimi foarte barbare. E un burete care suge bani, aşezat peste popor. Agoniseala lui e splinişoara care se umflă din slăbiciunea celorlalte membre. De aceea plângerile împotriva vremurilor grele devin murmure împotriva regelui. Sub domnia acestui blând şi cucernic domnitor, furcile crapă de spânzuraţi, butucii putrezesc de-atâta sânge, puşcăriile plesnesc ca burţile prea pline. Regele ăsta are o mână care ia şi una care spânzură. E procurorul monseniorului Bir şi al domniţei Spânzurătoare. Cei mari sunt despuiaţi de demnităţile lor, iar cei mici sunt mereu copleşiţi de noi apăsări. E un prinţ care întrece măsura. Mie nu-mi place monarhul ăsta. Dar dumneavoastră, maestre?

Omul negru îl lăsă să trăncănească pe guralivul poet, continuând să lupte împotriva curentului puternic şi îngust care desparte prora cartierului Cité de pupa insulei Notre-Dame, numită astăzi insula Sfântul Ludovic.

— Fiindcă veni vorba, maestre, începu iar Gringoire pe neaşteptate, când am ajuns la Piaţa Catedralei, prin mulţimea aceea de vagabonzi turbaţi, cuvioşia-voastră l-a observat cumva pe bietul omuleţ, căruia surdul tocmai îi strivea creierii de rampa galeriei regilor? Eu nu văd bine de departe şi nu l-am putut recunoaşte. Nu ştiţi cumva dumneavoastră cine putea să fie?

Necunoscutul nu răspunse niciun cuvânt. Dar încetă brusc să vâslească, braţele îi căzură ca frânte, fruntea i se plecă în piept şi Esmeralda îl auzi gemând amarnic. La rândul ei, ţiganca tresări. Mai auzise cândva gemete ca acestea.

Luntrea, lăsată în voie, se abătu câteva clipe, dusă de

[133] Împotriva zgârceniei (lat.).

apă. Dar omul negru îşi reveni, în sfârşit, apucă iar lopeţile şi începu să vâslească în contra curentului. După ce trecu de cotul insulei Notre-Dame, luntrea se îndreptă spre debarcaderul de la Port-au-Foin.

— Ah!, spuse Gringoire. Iată colo palatul Barbeau. Iată, maestre, priviţi grupul de acoperişuri negre care fac unghiuri ciudate colo, deasupra grămezii de nori joşi, mâzgăliţi, murdari şi aţoşi, unde luna e strivită de tot şi împrăştiată ca gălbenuşul unui ou cu coaja spartă. E un palat frumos. Acolo se află o capelă încununată cu o mică boltă plină de podoabe bine tăiate. Deasupra puteţi vedea clopotniţa, găurită cu mare fineţe. Şi mai e şi o grădină plăcută, formată dintr-un eleşteu, un loc pentru păsărele, un loc cu ecou, o alee cu ulmi, un labirint, un adăpost pentru fiarele sălbatice, şi o sumedenie de alei stufoase, foarte dragi lui Venus. Şi mai e un pezevenghi de copac căruia i se spune „desfrânatul”, fiindcă a slujit plăcerilor unei prinţese vestite, cu un conetabil de Franţa, galant şi rafinat. Vai, noi, ăştia, bieţii filosofi, suntem, pe lângă un conetabil, cam ce e o brazdă de verze şi de ridichi pe lângă grădina Luvrului. Dar ce-are a face, la urma urmei! Viaţa omenească, şi pentru cei mari şi pentru noi, e alcătuită din bine şi rău. Durerea se află veşnic lângă bucurie, spondeul lângă dactil. Maestre, trebuie să vă spun povestea asta a palatului Barbeau. S-a sfârşit într-un mod tragic. Era în 1319, sub domnia lui Filip al V-lea, cea mai lungă din câte va fi avut vreun rege al Franţei. Morala istoriei arată că ispitele trupeşti sunt vătămătoare şi rele. Să nu ne uităm prea mult la femeia vecinului, oricât de gâdiloase ne-ar fi simţurile faţă de frumuseţea ei. Preacurvia e un gând foarte desfrânat. Adulterul înseamnă curiozitate faţă de plăcerea altuia… Oho! Iată că acolo s-a dublat zarva!

Într-adevăr, zgomotul din jurul catedralei creştea. Fugarii ascultară. Se auzeau destul de limpede strigăte de victorie. Deodată, o sută de făclii, care făceau să scânteieze căştile ostaşilor, se împrăştiară pe faţada bisericii, la toate înălţimile, pe turle, pe galerii, pe sub stâlpii de susţinere. Făcliile păreau că sunt în căutarea cuiva; curând ajunseră

până la fugari strigătele depărtate:

— Ţiganca! Vrăjitoarea! La moarte cu ţiganca!

Nefericita îşi lăsă fruntea în palmă şi necunoscutul începu să vâslească cu furie spre mal. În acest timp, filosoful nostru cugeta, strângând capra în braţe şi depărtându-se încetişor de lângă ţigancă, pe când ea se strângea tot mai tare lângă el, ca lângă singurul adăpost care îi mai rămăsese.

De bună seamă că Gringoire se simţea într-o încurcătură cumplită. Se gândea că şi capra, după legile în vigoare, ar fi spânzurată, dacă ar fi prinsă, şi că ar fi mare păcat, biata Djali! Că două osândite agăţate astfel de el însemnau cam mult, că, în sfârşit, însoţitorul lui abia aştepta ca ţiganca să-i rămână în grijă. Între gândurile acestea se dădea o puternică luptă, în care, ca Jupiter din Iliada, Gringoire cumpănea rând pe rând ţiganca şi capra: şi le privea când pe una, când pe alta, cu ochii umezi de lacrimi, spunând printre dinţi:

— Nu pot totuşi să vă salvez pe-amândouă.

O smucitură îi dădu de veste că luntrea ajunsese la mal. Vuietul sinistru umplea în continuare cartierul Cité. Necunoscutul se ridică, se apropie de ţigancă şi vru să-i ia braţul, ca s-o ajute să coboare. Ea îl respinse şi se agăţă de mâneca lui Gringoire, care, la rândul lui, preocupat de capră, aproape că o respinse. Atunci, Esmeralda sări singură din luntre. Era atât de tulburată, încât nu mai ştia ce face, nu mai ştia unde să se ducă. Şi rămase o clipă încremenită, privind curgerea apei. Când îşi mai reveni puţin, văzu că se afla singură în port, cu necunoscutul. Se pare că Gringoire se folosise de momentul debarcării ca s-o şteargă cu capra, în grămada de case a străzii Grenier-sur-l’eau.

Biata ţigancă se cutremură văzându-se singură cu omul acela. Vru să vorbească, să strige, să-l cheme pe Gringoire, dar limba îi înţepenise în gură şi niciun sunet nu-i scăpă de pe buze. Deodată simţi mâna necunoscutului cuprinzând-o pe a ei. Era o mână rece şi puternică. Dinţii îi clănţăniră, faţa i se făcu mai palidă decât raza lunii care o lumina.

Necunoscutul nu spuse un cuvânt, ci începu să urce cu paşi mari spre Piaţa Grève, ţinând-o de mână. În clipa aceea, Esmeralda simţi vag că destinul e o forţă irezistibilă. Cum nu mai avea puteri, se lăsă dusă, mai mult alergând decât mergând. În locul acela, cheiul urca. Fetei i se părea totuşi că se coboară pe un povârniş.

Esmeralda privi în toate părţile. Niciun trecător. Cheiul era cu desăvârşire pustiu. Copila nu mai auzea niciun zgomot, nu mai simţea oameni mişcându-se decât în tumultuosul şi învăpăiatul cartier Cité, de care n-o despărţeau decât un braţ al Senei şi unde îşi auzea numele laolaltă cu strigătele de moarte. Restul Parisului se afla răspândit în jurul ei prin mari blocuri de întuneric.

În acest timp, necunoscutul o ducea întruna, păstrând aceeaşi tăcere şi cu aceeaşi iuţeală. Esmeralda nu regăsi în memorie niciunul din locurile pe care le străbătea. Trecând prin faţa unei ferestre luminate, făcu un efort, se încorda brusc şi strigă:

— Ajutor!

Omul care locuia acolo deschise fereastra, se ivi în cămaşă, cu o lampă în mână, se uită pe chei cu un aer buimac, rosti câteva cuvinte pe care fata nu le auzi şi trase oblonul. Era ultima licărire de speranţă care se stingea.

Necunoscutul nu scoase un sunet; o ţinea strâns şi începu să meargă şi mai repede. Ea nu i se împotrivi şi-l urmă, frântă.

Din când în când, Esmeralda îşi mai aduna un pic puterile şi spunea cu o voce întretăiată de zdruncinăturile drumului şi de oboseala goanei:

— Cine eşti? Cine eşti? Dar el nu-i răspunse.

Astfel, ţinând-o mereu de-a lungul cheiului, ajunseră într-o piaţă mare, slab luminată de lună. Era Piaţa Grève, în mijlocul ei se zărea un fel de cruce neagră, în picioare. Era spânzurătoarea. Fata o recunoscu şi-şi dădu seama unde se afla. Omul se apropie, se întoarse spre ea şi-şi ridică gluga.

— Oh!, bâigui ea, împietrită. Ştiam prea bine că tot el e! Era preotul, care, datorită unui efect de lumină a lunii, părea fantoma lui. La lumina aceasta se pare că nu vezi

decât spectrele lucrurilor.

— Ascultă, îi spuse el, şi fata se cutremură la auzul vocii funeste, pe care n-o mai auzise de multă vreme.

Preotul continuă să vorbească. Rostea cuvintele scurt, sacadat, gâfâitor, cu glas tremurat, ceea ce vădea un profund zbucium lăuntric.

— Ascultă. Suntem aici. Asta e Piaţa Grève. Am ajuns la capăt. Am să-ţi vorbesc. Destinul ne hărăzeşte unul altuia. Eu am să hotărăsc în privinţa vieţii tale; tu, în privinţa sufletului meu. Iată o piaţă şi un întuneric dincolo de care nu se vede nimic. Ascultă-mă, aşadar… Dar mai întâi nu-mi mai pomeni de Phoebus al tău.

Spunând acestea, preotul umbla de colo-colo, ca un om care nu poate sta locului, şi-o târa după el.

— Să nu-mi pomeneşti de el! Vezi? Dacă îi rosteşti numele, nu ştiu ce-am să fac, dar va fi cumplit.

Zicând acestea, preotul rămase ţintuit locului, ca un corp care îşi regăseşte centrul de gravitate. Dar cuvintele lui dovedeau aceeaşi adâncă frământare. Glasul îi era din ce în ce mai şoptit.

— Nu întoarce capul! Ascultă-mă. E un lucru serios. Mai întâi, iată ce s-a petrecut. N-o să râdă nimeni de asta, îţi jur. Dar ce-ţi spuneam? Adu-mi aminte. Ah! Există un ordin al parlamentului care te redă eşafodului. Te-am scăpat din mâinile lor. Dar iată-i că te urmăresc. Priveşte.

Preotul îşi întinse braţul spre Cité. Percheziţiile păreau, într-adevăr, că continuă. Larma se apropia. Turnul casei locotenentului, situat peste drum de Grève, răsuna de zgomote şi era înţesat de lumini; se vedeau soldaţi cu torţe pe malul opus, alergând şi strigând:

— Ţiganca! Unde e ţiganca? Moarte! Moarte!

— Vezi bine că ei te urmăresc şi că eu nu mint. Eu te iubesc. Nu deschide gura, mai degrabă nu-mi vorbi, dacă ai de gând să-mi spui că mă urăşti. Sunt hotărât să nu mai aud asta. Acum te-am salvat. Lasă-mă întâi să termin. Pot să te salvez pentru totdeauna. Am pregătit totul. Rămâne doar să vrei tu. Cum vei voi aşa voi putea.

Se întrerupse brusc.

— Nu, nu asta trebuie spus.

Apoi alergând şi silind-o şi pe ea să alerge, căci nu-i dădea deloc drumul, merse glonţ spre spânzurătoare şi, arătându-i cu degetul, îi spuse rece:

— Alege între noi doi.

Esmeralda se smulse din mâinile lui şi căzu la picioarele spânzurătorii, îmbrăţişând reazemul acesta funebru. Apoi îşi întoarse pe jumătate frumosul ei cap şi-l privi peste umăr pe preot. S-ar fi zis că-i o Sfântă Fecioară la picioarele Crucii. Preotul rămase nemişcat, cu degetul tot ridicat spre spânzurătoare, păstrându-şi gestul, ca o statuie.

În sfârşit, ţiganca îi spuse:

— De ea îmi e mai puţin groază decât de dumneata. Atunci, preotul îşi lăsă braţele să-i cadă încet şi privi în pământ, zdrobit de mâhnire.

— Dacă pietrele astea ar putea vorbi, şopti el, ar spune: „Iată un om tare nefericit”.

Apoi vorbi din nou. Fata, îngenuncheată în faţa spânzurătorii şi înecată în lungul ei păr, îl lăsă să vorbească fără a-l întrerupe. Vocea îi era tânguitoare şi blândă, contrastând dureros cu asprimea dispreţuitoare a trăsăturilor feţei:

— Eu te iubesc. Ah! Asta e totuşi foarte adevărat. Aşadar, nu se vede nimic din focul care îmi arde inima, vai, fată, zi şi noapte, da, zi şi noapte! Oare asta nu merită niciun pic de milă? E o dragoste de zi şi noapte, îţi spun, e o tortură. Ah, prea sufăr mult, biata mea copilă! E un lucru vrednic de milă, te asigur. Vezi că-ţi vorbesc blând. Tare aş vrea să nu-ţi fie silă de mine. În sfârşit, un bărbat n-are nicio vină dacă iubeşte o femeie. Oh, Doamne! Cum! N-o să mă ierţi, prin urmare, niciodată? Ai să mă urăşti totdeauna?! Aşadar, s-a sfârşit! Asta mă face rău, vezi tu, şi cumplit faţă de mine însumi. Nici măcar nu te uiţi la mine! Poate că te gândeşti la altceva, pe când eu îţi vorbesc în picioare şi înfiorat la hotarul veşniciei noastre, a amândurora! Nu care cumva să-mi vorbeşti de ofiţer! Cum?! Eu m-aş arunca la genunchii tăi, ţi-aş săruta nu picioarele, căci n-ai vrea, ci pământul de sub tălpi, aş

plânge ca un copil, mi-aş smulge din piept nu cuvinte, ci inima şi măruntaiele, ca să-ţi spun că te iubesc, şi totul ar fi zadarnic, totul! Şi totuşi n-ai în suflet decât duioşie şi bunătate, răspândeşti cea mai minunată blândeţe, eşti pe de-a-ntregul suavă, bună, milostivă şi fermecătoare. Vai, nu eşti rea decât cu mine. Ah, ce soartă!

Preotul îşi ascunse faţa în palme. Esmeralda îl auzea plângând. Pentru prima oară. Astfel, în picioare şi zguduit de plâns, era mai nenorocit şi mai rugător decât în genunchi. După ce plânse aşa un timp, după ce se zvântară primele lacrimi, preotul continuă:

— Văd! Nu-mi mai găsesc cuvintele. Şi mă gândisem bine totuşi la ce aveam să-ţi spun. Acum tremur şi mă înfior, mă pierd în clipa hotărâtoare, simt ceva suprem care mă învăluie şi mă bâlbâi. Oh, am să mă prăbuşesc pe caldarâm dacă nu ţi-e milă de mine, milă de tine. Nu ne osândi pe amândoi. Dacă ai şti cât te iubesc! Ce inimă am şi eu! Ah, toate virtuţile m-au părăsit, ce lepădare disperată de mine însumi! Sunt doctor şi batjocoresc ştiinţa; sunt gentilom şi-mi sfâşii numele; sunt preot şi-mi fac din cartea de rugăciuni pernă pentru desfrâu, scuip în obrazul Dumnezeului meu! Toate astea pentru tine, care m-ai vrăjit! Ca să fiu mai vrednic de iadul tău! Şi tu, care nu-l vrei pe cel blestemat! Oh! Să-ţi spun tot, şi mai mult încă, ceva cât se poate de groaznic. Oh! Cât se poate de groaznic!…

Rostind cuvintele din urmă, avea un aer cu desăvârşire rătăcit. Preotul tăcu o clipă, apoi vorbi rar, parcă pentru sine, şi cu voce puternică:

— Cain, ce-ai făcut cu fratele tău?

Din nou tăcere. Apoi, preotul continuă:

— Ce-am făcut, Doamne? L-am adăpostit, l-am crescut, l-am hrănit, l-am iubit, l-am adorat şi l-am ucis! Da, Doamne, iată că ţeasta i-a fost strivită în faţa mea, fiind izbită de lăcaşul tău, şi eu sunt de vină, din pricina femeii acesteia, din pricina ei…

Privea cu ochi rătăciţi. Vocea începu să i se stingă. Preotul mai repetă de câteva ori, fără să-şi dea seama, cu

pauze destul de lungi, ca un clopot care îşi prelungeşte ultima vibraţie:

— Din pricina ei… Din pricina ei…

Apoi limba nu mai articula niciun sunet perceptibil, dar buzele continuară să i se mişte. Deodată căzu din picioare, ca un lucru care se dărâmă, şi rămase jos, încremenit, cu capul pe genunchi.

O uşoară atingere a fetei, care îşi retrăgea piciorul de sub el, îl trezi. Preotul îşi trecu încet palma peste obrajii scofâlciţi şi îşi privi câteva clipe cu mirare degetele ude.

— Cum?!, murmură el. Am plâns!

Apoi, întorcându-se deodată spre ţigancă, îi spuse cu o tulburare de nedescris:

— M-ai privit cu nepăsare cum plâng! Copilă, ştii că lacrimile acestea sunt lavă? E adevărat aşadar că omul pe care-l urăşti nu te mişcă defel. Dacă m-ai vedea murind, tu ai râde. Ah! Eu însă nu vreau să te văd murind. Un cuvânt! Un singur cuvânt de iertare! Nu-mi spune că mă iubeşti, spune-mi numai că vrei, atâta îmi va fi de ajuns şi te voi salva. Dacă nu… ah, vremea trece! Te implor pe tot ce e sfânt, nu aştepta să redevin de piatră, ca spânzurătoarea care te cere şi ea. Gândeşte-te că ţin în mână amândouă destinele noastre, că sunt nebun, ceea ce e cumplit, că pot lăsa totul să cadă şi că sub noi e o prăpastie fără fund, nefericito, în care prăbuşirea mea o va urmări pe a ta o veşnicie întreagă! Un cuvânt bun, spune-mi numai un cuvânt, numai un cuvânt!

Esmeralda deschise gura să-i răspundă. El se repezi la genunchii ei ca să-i culeagă cu adoraţie cuvântul, poate înduioşat, pe care avea să-l rostească. Fata îi spuse:

— Eşti un ucigaş!

Preotul o luă în braţe cu furie şi începu să râdă cu un râs îngrozitor:

— Da, sunt un ucigaş, spuse el, şi te voi avea! Nu mă vrei sclav, mă vei avea stăpân. Te voi avea! Am o vizuină unde te voi târî. Mă vei urma, va trebui să mă urmezi, altminteri te dau pe mâna lor! Trebuie sau să mori, frumoaso, sau să fii a mea, să fii a preotului apostat, a

ucigaşului! Şi încă din noaptea asta, auzi? Hai, fii veselă! Sărută-mă, nebuno! Mormântul sau patul meu!

Ochii îi scânteiau de pofte desfrânate şi de furie. Gura lui lascivă înroşea gâtul fetei. Ea i se zbătea în braţe. El o acoperea de sărutări pătimaşe.

— Nu mă muşca, monstrule!, strigă ea. Oh, călugăr fioros şi spurcat! Lasă-mă! Am să-ţi smulg părul murdar şi cărunt şi-am să ţi-l arunc smocuri-smocuri în obraz.

El roşi, păli, apoi îi dădu drumul şi o privi ca un aer sumbru. Fata se crezu învingătoare şi continuă:

— Îţi spun că sunt a lui Phoebus al meu, că pe Phoebus îl iubesc, că Phoebus e frumos! Tu, preotule, eşti bătrân, eşti urât! Cară-te de-aici!

Preotul scoase un răcnet cumplit, ca nenorocitul căruia i se aplică fierul roşu.

— Atunci mori!, spuse el, scrâşnind.

Copila îi văzu privirea înfricoşătoare şi vru să fugă. El o prinse iar, o zgâlţâi, o aruncă la pământ şi porni cu paşi mari spre colţul de la Tour-Roland, târând-o după el pe pavaj de mâinile ei frumoase. Ajuns acolo, se întoarse spre ea:

— Te întreb pentru ultima oară dacă vrei să fii a mea!

Fata îi răspunse hotărât:

— Nu!

Atunci, el strigă cu glas puternic:

— Gudule! Gudule! Iată ţiganca! Răzbună-te!

Fata se simţi brusc înhăţată de cot şi privi: un braţ descărnat ieşise dintr-o lucarnă scobită în zid şi o ţinea cu o mână de fier.

— Ţine-o bine!, spuse preotul. E ţiganca fugită. Nu-i da drumul. Mă duc să caut sergenţii. Ai să vezi cum au s-o spânzure.

Dinlăuntrul zidului, un râs gutural răspunse acestor cuvinte crude:

— Ha! Ha! Ha!

Ţiganca îl văzu pe preot depărtându-se în fugă spre podul Notre-Dame. Dintr-acolo se auzeau tropote de cai.

Fata o recunoscu pe pustnica cea rea. Gâfâind de

groază, încercă să scape; se răsuci, făcu mai multe mişcări bruşte, de agonie şi de disperare, dar cealaltă o ţinea cu o putere de necrezut. Degetele osoase şi slabe o învineţeau, i se înfigeau în carne şi-i cuprindeau braţul. Ai fi zis că mâna pustnicei se lipise de mâna ei. Era mai mult decât un laţ, mai mult decât un ştreang, mai mult decât un inel de fier: era un cleşte înzestrat cu gândire şi viaţă, care ieşea dintr-un zid.

Istovită, ţiganca se prăbuşi lângă perete, şi atunci spaima de moarte o cuprinse. Se gândi la frumuseţea vieţii, la tinereţea ei, la priveliştea cerului, a naturii, la dragoste, la Phoebus, la tot ce se depărta şi la tot ce se apropia, la preotul care o denunţa, la călăul care avea să vină, la spânzurătoarea aflată acolo. Atunci simţi spaima urcându-i-se până în creştetul capului şi auzi râsul lugubru al pustnicei care îi spunea încet:

— Ha! Ha! Ha! Ai să fii spânzurată!

Aproape moartă, Esmeralda se întoarse spre lucarnă şi văzu printre gratii chipul de fiară al celeilalte.

— Ce ţi-am făcut?, întrebă ea aproape fără simţire. Pustnica nu-i răspunse, ci începu să mormăie cu o intonaţie mânioasă şi batjocoritoare:

— Fiică a Egiptului! Fiică a Egiptului! Fiică a Egiptului!

Nefericita Esmeralda lăsă să-i cadă capul în piept, înţelegând că n-avea a face cu o fiinţă omenească.

Deodată, pustnica exclamă, ca şi cum avusese nevoie de tot acest timp pentru ca întrebarea ţigăncii să-i ajungă la creier:

— Ce mi-ai făcut, zici? Ah, ce mi-ai făcut tu, ţiganco! Ascultă! Aveam şi eu un copil. Auzi? Aveam un copil! Un copil îţi spun. O fetiţă drăgălaşă. Agnès a mea, continuă ea rătăcită şi sărutând ceva în întuneric. Ei bine, auzi, fiică a Egiptului? Mi-au luat copilul, mi-au furat copilul, mi l-au mâncat. Iată ce mi-au făcut.

Fata răspunse ca mielul din fabulă:

— Vai, pe vremea aceea eu poate că nici nu eram născută!

— Ba da, continuă pustnica, trebuie să fi fost născută.

Erai. Ea ar avea vârsta ta acum! Aşa! De cincisprezece ani sunt aici, de cincisprezece ani sufăr, de cincisprezece ani mă rog, de cincisprezece ani mă dau cu capul de pereţi. Îţi spun că ţigăncile mi-au furat-o, înţelegi? Şi că au mâncat-o cu dinţii lor. Ai inimă? Atunci închipuieşte-ţi ce înseamnă un prunc care se joacă, suge, doarme! O fiinţă nevinovată! Ei bine, asta mi-au luat, asta mi-au ucis! Dumnezeu o ştie prea bine! Astăzi e rândul meu, vreau să mănânc o ţigancă. Oh, ce-aş mai muşca din tine, dacă nu m-ar împiedica gratiile. Am capul prea mare. Biata micuţă! În timp ce dormea. Şi dacă ele au trezit-o pe când o luau, degeaba o fi strigat, eu nu eram acolo! Ah, mamelor ţigănci, voi mi-aţi mâncat copilul! Veniţi să-l vedeţi pe-al vostru.

Pustnica începu să râdă sau să scrâşnească din dinţi, căci amândouă aceste lucruri erau asemănătoare pe faţa ei furioasă, începeau să se ivească zorile. O rază cenuşie lumina vag scena aceasta şi spânzurătoarea din piaţă se desluşea tot mai limpede. De cealaltă parte, dinspre podul Notre-Dame, bietei osândite i se părea că aude apropiindu-se tropotul călăreţilor.

— Doamnă, strigă ea, împreunându-şi palmele şi căzând în genunchi, despletită, pierdută, înnebunită de groază, doamnă, fie-vă milă! Auziţi-i că vin. Eu nu v-am făcut nimic! Vreţi să mă vedeţi murind de moartea aceasta îngrozitoare, sub ochii dumneavoastră? Sunt sigură că puteţi avea milă. E prea groaznic. Lăsaţi-mă să fug. Daţi-mi drumul!! Nu vreau să mor aşa! Fie-vă milă

— Dă-mi înapoi copilul!, spuse pustnica.

— Milă! Fie-vă milă!

— Dă-mi înapoi copilul!

— În numele cerului, daţi-mi drumul!

— Dă-mi înapoi copilul!

Şi, de data aceasta, fata se prăbuşi, istovită, frântă, cu privirea sticloasă, ca de mort.

— Vai!, bâigui ea. Vă căutaţi copilul, iar eu îmi caut părinţii.

— Dă-mi-o înapoi pe micuţa Agnès!, continuă Gudule. Nu ştii unde e? Atunci mori! Am să-ţi spun. Eram o

prostituată, aveam un copil, mi-au luat copilul. Ţigăncile mi l-au luat. Vezi bine că trebuie să mori. Când maică-ta va veni să te ceară, eu am să-i spun: „Mamă, uită-te la spânzurătoare! Sau dă-mi înapoi copilul”. Ştii unde e fetiţa mea? Stai să-ţi arăt ceva. Uite-i pantofiorul, tot ce mi-a mai rămas de la ea. Ştii unde îi e perechea? Dacă ştii, spune-mi şi chiar dacă se află la celălalt capăt al lumii, am să mă duc să-l caut, mergând în genunchi.

Vorbind astfel, pustnica îi arătă ţigăncii, cu celălalt braţ scos prin lucarnă, pantofiorul brodat. Se luminase îndeajuns ca să poţi desluşi forma şi culorile obiectului aceluia.

— Arată-mi pantofiorul, spuse ţiganca, tremurând. Doamne! Doamne!

Şi în acelaşi timp, cu mâna pe care o avea liberă, desfăcu repede săculeţul împodobit cu pietre false, verzi, pe care îl purta la gât.

— Hai, bombăni Gudule, scotoceşte-ţi talismanul drăcesc!

Dar deodată se întrerupse, începu să tremure din tot trupul şi strigă cu un glas venit din străfundul inimii:

— Fiica mea!

Ţiganca scosese din punguţă un pantofior absolut la fel cu celălalt. De pantofiorul acesta era legat un pergament pe care stătea scris:

Perechea când îi vei găsi,
Măicuţa-n braţe te-o primi

În mai puţin de-o clipă, pustnica izbuti să confrunte cei doi pantofiori şi să citească inscripţia, apoi îşi lipi de gratiile lucarnei faţa strălucind de-o bucurie cerească şi strigă:

— Fiica mea! Fiica mea!

— Mamă!, răspunse ţiganca.

Aici, renunţăm să mai zugrăvim scena.

Între ele se aflau zidul şi gratiile de fier.

— Oh! Zidul!, strigă pustnica. Oh, s-o văd şi să n-o pot îmbrăţişa! Dă-mi mâna ta! Mâna ta!

Fata îşi trecu braţul prin lucarnă, pustnica se repezi şi-şi

lipi buzele de el, rămânând astfel prăbuşită în sărut, fără alt semn de viaţă decât hohotul de plâns care îi scutura din când în când trupul. Şiroaie de lacrimi îi curgeau din ochi, în tăcere, în întuneric, ca o ploaie de noapte. Biata mamă îşi revărsa în valuri, pe mâna adorată, neagra şi adânca fântână a lacrimilor aflate în ea, şi în care toată durerea i se scursese, picătură cu picătură, vreme de cincisprezece ani.

Deodată se ridică, îşi înlătură de pe frunte lungile şuviţe încărunţite şi, fără să spună un cuvânt, începu să zguduie cu amândouă mâinile gratiile chiliei, mai furioasă decât o leoaică. Gratiile rezistau însă. Atunci, pustnica se duse să ia dintr-un ungher al chiliei un bolovan care îi servea drept pernă şi-l aruncă cu atâta putere, încât una din gratii se frânse scoţând mii de scântei. O a doua lovitură dărâmă de-a binelea vechea cruce de fier care baricada lucarna. Apoi, cu amândouă mâinile, pustnica rupse până la capăt şi îndepărtă rămăşiţele ruginite ale gratiilor. Sunt clipe când mâinile unei femei capătă o putere supraomenească.

După ce-şi croi drum liber, îi trebui mai puţin de un minut ca să-şi prindă fata de mijloc şi s-o tragă în chilie.

— Vino! Să te readuc din abis!, murmură ea.

Când fiica ei se aflã în chilie, pustnica o aşeză încetişor jos, apoi o ridică iar şi, purtând-o în braţe ca şi cum ar fi fost micuţa ei Agnès, începu să umble de colo-colo prin odăiţa îngustă, beată de fericire, turbată, veselă, strigând, cântând, sărutându-şi fata, vorbindu-i, izbucnind în râs, izbucnind în lacrimi, toate deodată şi nebuneşte.

— Fata mea! Fata mea!, spunea mama. Fata mea e lângă mine! Iat-o! Bunul Dumnezeu mi-a adus-o. Hei, oameni buni! Veniţi cu toţi încoace! E careva pe aici să vadă că fata mea e lângă mine? Doamne Iisuse, cât e de frumoasă! Cincisprezece ani m-ai făcut să aştept, Doamne, dar ca să mi-o redai frumoasă. Aşadar n-au mâncat-o ţigăncile! Cine a spus asta? Fetiţa mea! Fetiţa mea! Sărută-mă! Ce bune sunt ţigăncile! Tare îmi sunt dragi! Eşti chiar tu. De asta-mi tresărea inima de câte ori treceai. Şi eu credeam că de ură! Iartă-mă, Agnès a mea, iartă-mă. Ai găsit că-s foarte rea, nu-i aşa? Te iubesc. Mai ai micuţul

semn de pe gât? Să vedem. Îl mai are. O, ce frumoasă eşti! De la mine ai moştenit ochii ăştia mari, domnişoară. Sărută-mă. Te iubesc, îmi e totuna dacă şi alte mame au copii, puţin îmi pasă de ele acum. N-au decât să vină. Iată copila mea! Iată-i gâtul, ochii, părul, mâinile! Găsiţi-mi ceva mai frumos, dacă există! Oh, mă pun chezaşă că sumedenie de flăcăi or să se îndrăgostească de ea! Am plâns cincisprezece ani. Toată frumuseţea mi s-a dus şi a trecut la ea. Sărută-mă!

Îi spunea mii de alte cuvinte nebuneşti a căror frumuseţe consta în tonul cu care erau rostite, răvăşea veşmintele bietei fete până la a o face să se ruşineze, îi mângâia părul mătăsos cu palma, îi săruta piciorul, genunchiul, fruntea, ochii, se extazia de toate. Fata o lăsa în voie, repetând doar din când în când foarte încet şi cu o blândeţe de nedescris:

— Mamă!

— Ştii, fetiţa mea, continuă pustnica, întretăindu-şi toate cuvintele cu sărutări, am să te iubesc nespus de mult. Plecăm de aici. Şi o să fim tare fericite. Am moştenit ceva la Reims, de unde ne tragem. Cunoşti Reimsul? Ah, nu-l cunoşti, erai prea micuţă! Dacă ai şti ce frumoasă erai la patru luni! Aveai nişte picioruşe, că veneau oamenii să le vadă, din curiozitate, de la Epernay, care se află la şapte leghe! O s-avem un ogor, o căsuţă. Am să te culc în patul meu. Doamne! Doamne! Cine ar fi crezut una ca asta? Fata mea e lângă mine.

— Mamă, zise fata, găsind în sfârşit puterea de a vorbi în emoţia ei, lucrul ăsta mi-l spusese ţiganca. Era o ţigancă bună, dintre ai noştri, care a murit anul trecut şi care m-a îngrijit totdeauna ca o doică. Ea mi-a pus săculeţul de gât. Şi-mi spunea mereu: „Fetiţo, păzeşte bine giuvaierul ăsta. E o comoară. O să te ajute să-ţi găseşti mama. O porţi pe maică-ta la gât”. Aşa mi-a prorocit ţiganca!

Pustnica îşi strânse din nou fata în braţe.

— Vino să te sărut. Povesteşti atât de frumos! Când vom fi la noi acasă, o să încălţăm o statuie a pruncului Iisus cu pantofiorii. Îi datorăm asta bunei Fecioare. Doamne! Ce

glas frumos ai! Adineauri, când îmi vorbeai, parcă era o muzică. Ah, stăpâne Doamne! Mi-am regăsit copilul! E oare de crezut povestea asta? Omul nu mai moare niciodată, dacă n-am murit eu de bucurie

Apoi începu iar să bată din palme, să râdă şi să strige:

— O să fim fericite!

În clipa aceea, în chilioară răzbătu zăngănit de arme şi ropot de copite ce păreau că vin dinspre podul Notre-Dame şi că se apropie din ce în ce pe chei. Ţiganca se aruncă înspăimântată în braţele pustnicei:

— Scapă-mă! Scapă-mă, mamă! Iată-i că vin! Pustnica păli.

— O, cerule, ce spui? Uitasem. Te urmăresc? Ce-ai făcut?

— Nu ştiu, răspunse nefericita copilă. Sunt osândită la moarte.

— Să mori!, spuse Gudule, ca lovită de trăsnet. Să mori!, repetă ea încet, privindu-şi ţintă fata.

— Da, mamă, spuse Esmeralda, înspăimântată. Vor să mă ucidă. Iată că vin să mă ia. Spânzurătoarea de colo e pentru mine. Scapă-mă, scapă-mă, scapă-mă! Auzi-i că vin! Scapă-mă!

Pustnica rămase câtăva vreme nemişcată ca o stană de piatră, apoi clătină din cap în semn de îndoială şi deodată începu să râdă, dar cu râsul ei înfricoşător, de altădată:

— Ha! Ha! Nu! E un vis tot ce-mi spui. Ah, da!… Să o pierd şi durerea să dureze cincisprezece ani, apoi să o regăsesc şi fericirea să dureze doar un minut! Şi mi-ar lua-o iar! Tocmai acum când e frumoasă, când e mare, când îmi vorbeşte, când mă iubeşte, acum vor veni să mi-o mănânce, sub ochii mei, care îi sunt mamă! Ah, nu! Asemenea lucruri nu sunt cu putinţă. Bunul Dumnezeu nu ar îngădui.

În clipa aceea, cavalcada păru că se opreşte şi se auzi un glas depărtat care spunea:

— Pe aici, *messire* Tristan! Preotul ne-a spus că o vom găsi la Gaura cu şobolani.

Tropotul răsună iar.

Pustnica se ridică în picioare, cu un strigăt disperat:

— Fugi, copila mea! Îmi amintesc totul. Ai dreptate. Vor să te omoare. E înspăimântător! Blestem! Fugi!

Apoi îşi vârî capul prin lucarnă, dar îl trase repede înapoi.

— Rămâi, spuse ea cu glas încet, repezit şi lugubru, strângând convulsiv mâna ţigăncii, mai mult moartă decât vie. Stai aici. Nu sufla o vorbă! Soldaţii mişună peste tot. Nu poţi să ieşi. E prea multă lumină.

Ochii îi erau uscaţi şi arzători. O clipă, nu scoase o vorbă. Mergea doar cu paşi mari prin chilioară şi se oprea din când în când să-şi smulgă câte un smoc de păr cărunt, pe care îl rupea imediat între dinţi. Deodată spuse:

— Se apropie. Am să vorbesc cu ei. Ascunde-te în colţul de colo! N-au să te vadă. Am să le spun că ai fugit, că ţi-am dat drumul, pe legea mea!

Îşi duse fata, căci o ţinuse tot timpul în braţe, într-un ungher al chiliei care nu se vedea de afară. O ghemui acolo, o ascunse cu grijă, în aşa fel încât nici mâinile, nici picioarele să nu-i iasă la iveală, îi desfăcu părul negru, împrăştiindu-l peste rochia albă, ca s-o acopere, puse în faţa ei urciorul şi bolovanul, singurele mobile pe care le avea, închipuindu-şi că ele o ascundeau. Iar când isprăvi, îngenunche ceva mai liniştită şi începu să se roage. Zorile, abia ivite, lăsau încă destul întuneric în Gaura de şobolani.

În clipa aceea, vocea preotului, infernala lui voce, trecu foarte aproape de chilie, strigând:

— Pe aici, căpitane Phoebus de Châteaupers.

La auzul numelui, al vocii aceleia, Esmeralda, ghemuită în colţul ei, făcu o mişcare.

— Nu te clinti!, spuse Gudule.

Abia apucase pustnica să rostească vorbele acestea, când o zarvă de oameni, de spade şi de cai se opri în jurul chiliei. Mama se ridică repede şi se duse să se posteze în faţa lucarnei, ca s-o astupe. Văzu o ceată numeroasă de oameni înarmaţi, pe jos şi călări, încolonaţi în piaţă. Cel care îi comanda descăleca şi veni spre ea.

— Babo, i se adresă bărbatul acela cu mutră fioroasă,

căutăm o vrăjitoare ca s-o spânzurăm; ni s-a spus că era la tine.

Biata mamă se prefăcu nepăsătoare, cât putu mai bine, şi răspunse:

— Nu prea ştiu ce vreţi să spuneţi.

Bărbatul vorbi iar:

— La naiba! Ce tot cântă smintitul ăla de arhidiacon? Unde-i?

— Monseniore, spuse un soldat, a dispărut.

— Ascultă, babă nebună, începu iar comandantul, nu cumva mă minţi? Ţi s-a dat în pază o vrăjitoare. Ce-ai făcut cu ea?

Pustnica nu voi să tăgăduiască chiar totul, de teamă să nu trezească bănuieli, şi răspunse pe un ton sincer şi ursuz:

— Dacă vorbiţi despre o fată înaltă care mi-a fost agăţată de mână mai adineauri, am să vă spun că m-a muşcat şi că i-am dat drumul. Asta e. Lăsaţi-mă-n pace!

Comandantul se strâmbă dezamăgit.

— Nu cumva să mă minţi, hârcă bătrână, vorbi el. Pe mine mă cheamă Tristan l’Hermite şi sunt cumătrul regelui. Tristan l’Hermite, auzi? Apoi adăugă, privind Piaţa Grève: E un nume care are ecou aici.

— Chiar dacă ai fi Satan l’Hermite, răspunse Gudule, care începea să nădăjduiască, şi tot nu ţi-aş fi spus altceva decât ce ţi-am spus şi nu m-aş teme de dumneata.

— La naiba!, exclamă Tristan. Ce mai cumătră! Aha! Fata vrăjitoare a fugit. Şi pe unde a luat-o?

Gudule răspunse nepăsătoare:

— Cred că pe strada Mouton.

Tristan întoarse capul şi făcu semn trupei să se pregătească de drum. Pustnica răsuflă uşurată.

— Monseniore, spuse deodată un ostaş, ia întrebaţi-o pe babornıţă de ce gratiile lucarnei sunt sfărâmate aşa.

Întrebarea vârî din nou spaima în inima bietei mame. Dar ea nu-şi pierdu de tot cumpătul şi bâigui:

— Totdeauna au fost aşa.

— Da de unde!, făcu arcaşul. Ieri mai alcătuiau încă o frumoasă cruce neagră care te îndemna la evlavie.

Tristan se uită pieziş la pustnică:

— Cumătră mi se pare că e tulburată!

Nefericita simţi că totul depinde de puterea ei de a se stăpâni şi, cu moartea în suflet, începu să rânjească. Mamele au asemenea puteri.

— Da de unde, răspunse ea, omul ăsta e beat. E mai mult de un an de când o căruţă cu piatră a lovit cu spatele în lucarna mea şi i-a spart gratiile. Ba chiar l-am şi ocărât pe căruţaş!

— Aşa e, spuse un alt arcaş, eram şi eu de faţă. Oameni care au văzut totul se găsesc pretutindeni. Mărturia aceasta nesperată a arcaşului o reînsufleţi pe biata mamă, pe care interogatoriul o făcea să treacă peste o prăpastie pe-o muchie de cuţit. Dar era osândită să nădăjduiască şi să se înspăimânte rând pe rând.

— Dacă o căruţă a făcut asta, începu din nou primul soldat, resturile gratiilor ar trebui să fie împinse înăuntru, pe când ele sunt împinse în afară.

— Ehei, îi zise Tristan soldatului, eşti bun de anchetator le Châtelet. Răspunde la întrebare, babo!

— Doamne!, exclamă ea, simţindu-se pierdută şi cu glasul plin de lacrimi, fără voia ei. Vă jur, monseniore, că o căruţă mi-a spart gratiile. Aţi auzit că omul acela a fost de faţă. Şi apoi, ce legătură are asta cu ţiganca voastră?

— Hm!, bombăni Tristan.

— Drace, urmă soldatul, măgulit de lauda comandantului. Spărturile fierului sunt proaspete de tot!

Tristan încuviinţă din cap. Pustnica păli.

— Cât timp zici că e de la întâmplarea cu căruţa?

— O lună, poate două săptămâni, monseniore. Nu mai ştiu.

— Mai adineauri spuneai că un an, observă soldatul.

— E ceva necurat la mijloc!, spuse comandantul.

— Monseniore, strigă ea, lipită de lucarnă şi tremurând de teamă ca bănuiala să nu-i îndemne să intre în chilie, monseniore, vă jur că o căruţă mi-a spart gratiile. Vă jur pe sfinţii îngeri din rai. Dacă n-a fost o căruţă, să fiu blestemată în veci, căci ar însemna că mă lepăd de

Dumnezeu.

— Pui prea mult foc în jurămintele astea, spuse Tristan, privind-o cu ochii lui de inchizitor.

Biata femeie simţea că-şi pierde din ce în ce stăpânirea de sine. Ajunsese să facă stângăcii şi înţelegea cu groază că nu spunea ce ar fi trebuit să spună.

În clipa aceea, un soldat sosi strigând:

— Monseniore, baborniţa minte! Vrăjitoarea n-a fugit prin strada Mouton. Lanţul străzii a rămas întins toată noaptea, iar paznicul n-a văzut pe nimeni trecând.

Tristan, al cărui chip devenea din ce în ce mai sinistru, o întrebă pe pustnică:

— Ce-ai de spus la asta?

Ea încercă să scape şi-acum din încurcătură.

— Că nu ştiu, monseniore, că poate m-am înşelat. Cred că fata a trecut apa, zău aşa.

— Apa e în partea cealaltă, spuse Tristan. Nu-i de crezut totuşi ca vrăjitoarea să fi vrut să se-ntoarcă iar în Cité, unde era urmărită. Minţi, babo!

— Şi-apoi, adăugă primul soldat, nu-i nici urmă de luntre, nici pe-un mal, nici pe celălalt.

— O fi trecut înot, zise bătrâna, apărând terenul pas cu pas.

— Oare femeile înoată?, spuse soldatul.

— Pe naiba, babo! Minţi! Minţi!, izbucni Tristan, mânios. Tare aş avea chef s-o las încolo de vrăjitoare şi să te iau pe tine. Un sfert de oră de caznă ţi-ar scoate adevărul din guşă. Hai! O să ne urmezi.

Ea sorbi cuvintele acestea cu nesaţ.

— Cum vreţi, monseniore. Faceţi cum vreţi. Fie chiar şi tortura. Duceţi-mă. Repede, repede, să plecăm numaidecât.

În acest timp se gândea: „Fiică-mea o să poată fugi”.

— La naiba!, zise comandantul. Ce chef are de tortură! N-o înţeleg deloc pe nebuna asta.

Un bătrân sergent din strajă, cu capul cărunt, ieşi din rânduri şi se adresă comandantului:

— E nebună de-a binelea, monseniore! Dacă i-a dat drumul ţigăncii, nu-i vina ei, căci ea nu le iubeşte deloc pe

ţigănci. De cincisprezece ani fac de strajă şi-o aud seară de seară ocărându-le pe ţigănci cu o scârbă nemaipomenită. Dacă cea pe care o urmărim e, după cum îmi închipui, mica dansatoare cu capra, apoi pe ea, mai ales, o urăşte cel mai tare.

Gudule făcu un efort şi spuse:

— Pe ea, mai ales.

Mărturia tuturor oamenilor de strajă îi confirmă comandantului cuvintele bătrânului sergent. Nemaisperând să poată scoate ceva de la pustnică, Tristan l'Hermite îi întoarse spatele şi ea îl văzu cu nespusă nelinişte îndreptându-se agale spre cal.

— Hai, rosti el printre dinţi, la drum, să ne vedem de cercetări. Nu mă culc, până când ţiganca n-o să fie spânzurată.

Totuşi mai şovăi un timp înainte de a încăleca. Văzându-l cum îşi plimbă în jurul pieţei privirea neliniştită de copoi care adulmecă pe aproape vizuina vânatului şi nu vrea să se depărteze, Gudule tremura, între viaţă şi moarte. Inima ei atât de îngrozitor pusă la încercare se mai uşura; şi spuse încet, aruncând o privire spre fiică-sa, pe care nu îndrăznea s-o privească de când ei se aflau acolo:

— Salvată!

În tot acest timp, biata copilă rămăsese în ungherul ei, fără să răsufle, fără să se mişte, cu chipul morţii în faţă.

Nu-i scăpase nimic din scena dintre Gudule şi Tristan, şi fiecare dintre spaimele maică-sii găsise ecou în inima fetei.

Auzise rând pe rând pârâiturile firului care o ţinea suspendată deasupra prăpastiei, de zeci de ori fusese încredinţată că-l vede rupându-se, şi acum începuse, în sfârşit, să respire şi să se simtă mai în siguranţă. În momentul acela, auzi un glas care îi spunea comandantului:

— Corn de bou! Domnule comandant, nu-i treaba mea, care sunt ostaş, să spânzur vrăjitoarele. Răzmeriţa s-a terminat. Vă las să vă descurcaţi singur. Nu vă supăraţi dacă mă duc după compania mea, rămasă fără căpitan.

Glasul acesta era al lui Phoebus de Châteaupers.

Ceea ce se petrecu în Esmeralda nu se poate descrie.

Phoebus al ei, prietenul, ocrotitorul, sprijinul, adăpostul ei se afla, aşadar, acolo! Se ridică şi, până să o poată împiedica maică-sa, se şi repezi la lucarnă, strigând:

— Phoebus! Ajutor! Phoebus al meu!

Dar Phoebus nu mai era acolo. Tocmai cotise la galop colţul Străzii Cuţităriei. Tristan însă nu plecase încă. Pustnica se năpusti urlând la fată, o trase cu putere înapoi şi-i înfipse unghiile în gât. O tigroaică nu se sfieşte să se poarte astfel cu puiul ei. Tristan văzuse.

— Hei!, făcu el, izbucnind într-un râs care îi descoperi toţi dinţii, din care pricină faţa lui semăna cu un bot de lup. Doi şoareci în cursă!

— Bănuiam eu, spuse soldatul.

Tristan îl bătu pe umăr.

— Eşti o pisică de soi! Hai, adăugă el, unde e Henriet Cousin?

Un bărbat care nu semăna a ostaş, nici după veşminte, nici după înfăţişare, ieşi din rânduri. Bărbatul purta o îmbrăcăminte jumătate gri, jumătate cafenie, avea părul lins, mâneci de piele şi o legătură de funii în mâinile lui mari. El îl însoţea totdeauna pe Tristan l'Hermite, care îl însoţea totdeauna pe Ludovic al XI-lea.

— Prietene, spuse Tristan l'Hermite, bănuiesc că am dat de vrăjitoarea pe care o căutam. O să mi-o spânzuri. Ai scara?

— E una sub şopronul Casei cu Stâlpi, răspunse omul. Acolo o să facem treaba?, continuă el, arătând cu degetul spânzurătoarea de piatră.

— Da.

— Ha! Ha!, izbucni omul, râzând tare, cu un râs şi mai bestial decât al comandantului. N-o s-avem prea mult de mers.

— Dă-i zor!, îl grăbi Tristan. O să râzi pe urmă.

În acest timp, din clipa când Tristan o văzuse pe fiică-sa şi orice speranţă era pierdută, pustnica nu mai rostise un cuvânt. O aruncase pe biata ţigancă, pe jumătate moartă, în colţul chiliei, şi se aşezase iar la lucarnă, cu amândouă mâinile rezemate de pervaz, ca două gheare. O vedeau

stând astfel şi plimbându-şi curajoasă, asupra tuturor soldaţilor, privirea în care se citea iar expresia ca de fiară şi de nebună. În momentul când Henriet Cousin se apropie de chilie, înfăţişarea ei era atât de sălbatică, încât gâdele se dădu înapoi.

— Monseniore, întrebă Cousin, întorcându-se lângă comandant, pe care trebuie s-o iau?

— Pe cea tânără.

— Cu atât mai bine, căci bătrâna pare anevoie de clintit.

— Biata dansatoare cu capra!, spuse bătrânul sergent din strajă.

Henriet Cousin se apropie din nou de lucarnă. Privirea mamei îl făcu să lase ochii în jos.

— Doamnă…, începu el destul de timid.

Ea îl întrerupse cu o voce foarte înecată şi furioasă.

— Ce doreşti?

— Nu pe dumneavoastră, pe cealaltă.

— Care cealaltă?

— Cea tânără.

Pustnica începu să scuture din cap, strigând:

— Nu-i nimeni aici! Nu-i nimeni! Nu-i nimeni!

— Ba e, spuse călăul, ştii foarte bine că e. Lasă-mă să iau fata. Dumitale nu vreau să-ţi fac niciun rău.

Pustnica spuse, cu un rânjet ciudat:

— Aha! Nu vrei să-mi faci niciun rău mie!

— Dă-mi-o pe cealaltă, doamnă! O vrea domnul comandant.

Bătrâna repetă înnebunită:

— Nu e nimeni aici.

— Vă spun că este, răspunse călăul. Am văzut toţi că sunteţi două.

Călăul privi unghiile mamei şi nu îndrăzni.

— Grăbeşte-te!, strigă Tristan, care tocmai îşi aranjase trupa roată în jurul Găurii cu şobolani şi stătea pe cal lângă spânzurătoare.

Henriet veni încă o dată la el, grozav de stingherit. Îşi lăsase funia jos şi-şi învârtea pălăria în mâini cu un aer stângaci.

— Monseniore, întrebă el, pe unde să intru?

— Pe uşă.

— Nu există uşă.

— Pe fereastră.

— E prea îngustă.

— Lărgeşte-o, spuse Tristan cu mânie. N-ai cazmale?

Din adâncul cotlonului ei, mama, gata să se repeadă, privea. Acum nu mai nădăjduia nimic, nu mai ştia ce voia, dar nu voia să i se ia fiica.

Henriet Cousin se duse să-şi ia lada cu unelte de călău de sub şopronul Casei cu Stâlpi. Tot de acolo scoase şi o scară dublă, pe care o rezemă imediat de spânzurătoare. Cinci sau şase oameni de-ai lui Tristan l'hermite se înarmară cu cazmale şi drugi, iar Tristan se îndreptă împreună cu ei spre lucarnă.

— Babo, spuse comandantul cu glas sever, dă-ne fata de bunăvoie.

Ea îl privi ca atunci când nu înţelegi nimic.

— Pe Dumnezeu!, continuă Tristan. Ce ai de n-o laşi pe vrăjitoarea asta să fie spânzurată după cum doreşte regele?

Nefericita începu să râdă cu râsul ei sălbatic:

— Ce am?! E fiica mea.

Tonul cu care rosti cuvintele acestea îl făcu să se înfioare până şi pe Henriet Cousin.

— Îmi pare rău, începu comandantul, dar aşa doreşte regele. Femeia răcni, hohotind şi mai şi, cu râsul ei cumplit:

— Ce-mi pasă mie de regele tău? Îţi spun că e fiica mea!

— Spargeţi peretele!, porunci Tristan.

Ca să se facă o deschizătură destul de largă, era de-ajuns să fie desprins un temei de piatră de sub lucarnă. Când mama auzi cazmalele şi drugii dărâmându-i fortăreaţa, scoase un strigăt înspăimântător, apoi începu să se rotească cu o viteză de necrezut în jurul chiliei, ca o fiară în cuşcă. Nu mai spunea nimic, dar ochii ei aruncau flăcări. Soldaţii simţeau că le îngheaţă inima.

Deodată, pustnica luă pietre de jos, râse şi le aruncă cu amândouă mâinile în cei care lucrau. Pietrele, prost

azvârlite, căci femeii îi tremurau mâinile, nu atinseră pe nimeni şi se opriră la picioarele calului lui Tristan. Pustnica scrâşni din dinţi.

Între timp, deşi soarele nu se înălţase încă de tot, se făcuse ziuă de-a binelea şi o frumoasă lumină trandafirie înveselea vechile hornuri roşii ale Casei cu Stâlpi. Era ora când ferestrele cele mai matinale ale marelui oraş se deschid voioase pe acoperişuri. Câţiva oameni de rând, câţiva zarzavagii îndreptându-se spre piaţă călări pe măgari traversau Piaţa Grève şi, oprindu-se din drum în faţa grupului de soldaţi îngrămădiţi în jurul Găurii cu şobolani, priveau miraţi, apoi plecau mai departe.

Pustnica se aşezase lângă fiica ei, acoperind-o cu trupul, privind fix şi ascultând-o pe biata copilă, care nu se mişca, ci doar murmura cu glas stins un singur cuvânt:

— Phoebus! Phoebus!

Pe măsură ce munca dărâmătorilor părea că înaintează, mama se dădea înapoi fără voie şi-şi înghesuia tot mai mult fiica lângă perete. Deodată, pustnica văzu piatra (căci ea stătea la pândă şi n-o slăbea din ochi) clătinându-se şi auzi glasul lui Tristan, care îi încuraja pe cei ce lucrau. Atunci, ieşind din amorţeala în care căzuse de câteva clipe, începu să strige; şi pe când striga, vocea ei sfâşia urechile ca un fierăstrău sau bâiguia, de parcă toate blestemele i s-ar fi năpustit pe buze ca să izbucnească deodată.

— Ho! Ho! Ho! E îngrozitor! Sunteţi nişte tâlhari! Oare o să-mi luaţi cu adevărat fiica? V-am spus că e fata mea! Oh, laşilor! Oh, slugi ale călăului! Ucigaşi nenorociţi şi josnici! Ajutor! Ajutor! Foc! Au să-mi ia oare copilul aşa? Cine mai zice că Dumnezeu e bun?

Apoi, adresându-se lui Tristan, spumegând, cu privirea rătăcită, în patru labe ca o panteră, zburlită toată:

— Încearcă să te apropii şi să-mi iei fiica! Nu înţelegi oare că o femeie îţi spune că e fiica ei? Ştii ce înseamnă un copil pe care îl ai? Hei! Lup de pădure, n-ai locuit niciodată cu lupoaica ta? N-ai avut niciodată pui? Şi dacă ai pui, când îi auzi urlând, n-ai nimic în tine care să tresară?

— Daţi jos piatra, spuse Tristan. Nu mai ţine. Drugii

săltară bolovanul cel greu care era, după cum am spus, ultimul meterez al mamei. Aceasta se aruncă peste el, vru să-l ţină în loc, îl zgârie cu unghiile, dar bolovanul masiv, pus în mişcare de şase oameni, îi scăpă din mâini şi alunecă încetişor până la pământ, de-a lungul drugilor de fier.

Văzând intrarea făcută, mama căzu de-a curmezişul ei, baricadând spărtura cu propriul său trup, frângându-şi mâinile, izbindu-şi capul de lespezile pardoselii şi strigând cu un glas răguşit de oboseală, care abia se mai auzea:

— Ajutor! Ajutor! Foc!

— Acum luaţi fata!, porunci Tristan, la fel de nepăsător. Mama îi privi pe soldaţi într-un fel atât de cumplit, încât aceştia doriră mai degrabă să dea înapoi decât să înainteze.

— Hai odată!, spuse comandantul. Henriet Cousin, tu! Nimeni nu făcu niciun pas înainte.

Comandantul se înfurie.

— Pe capul lui Crist! Ăştia sunt războinicii mei?! Se sperie de-o femeie?

— Monseniore, întrebă Henriet, asta e femeie?

— Are o coamă de leu, zise altul.

— Hai, porunci comandantul, spărtura e destul de largă. Intraţi câte trei odată, ca prin spărtura zidului de la Pontoise. Să isprăvim odată, pe moartea lui Mahomed! Primul care dă înapoi, îl spintec în două!

Aflându-se între comandant şi mamă, amândoi ameninţători, soldaţii şovăiră o clipă, apoi, hotărându-se, înaintară spre Gaura cu şobolani.

Când văzu asta, pustnica se ridică brusc în genunchi, îşi dădu la o parte părul de pe obraz, apoi lăsă să-i cadă de-a lungul pulpelor mâinile slabe şi jupuite. Lacrimi mari îi ţâşniră una câte una din ochi, lunecându-i printr-o zbârcitură de-a lungul obrajilor, ca un torent prin albia pe care şi-a săpat-o. În acelaşi timp, începu să vorbească, dar cu o voce atât de rugătoare, atât de blândă, atât de supusă şi de sfâşietoare, încât în jurul lui Tristan mulţi ostaşi bătrâni, în stare să mănânce carne de om, îşi ştergeau

ochii:

— Seniorilor! Domnilor sergenţi, o vorbă doar! E un lucru pe care trebuie să vi-l spun. E fiica mea, vedeţi dumneavoastră! Scumpa mea, fetiţa pe care o pierdusem! Ascultaţi. E o poveste întreagă. Închipuiţi-vă că eu îi cunosc foarte bine pe domnii sergenţi. Au fost întotdeauna buni cu mine pe vremuri, când puştii mă loveau cu pietre fiindcă trăiam vânzându-mi trupul. Vedeţi? Când o să ştiţi tot, o să-mi lăsaţi copilul. Sunt o biată fată de stradă. Ţigăncile mi-au furat-o. Eu i-am păstrat cincisprezece ani pantofiorul. Iată, priviţi-l! Aşa era piciorușul ei. La Reims! Chantefleurie! Strada Folle-Peine! Poate că o ştiţi. Eu eram. În tinereţea dumneavoastră, pe-atunci, erau vremuri bune. Petreceai ceasuri plăcute. O s-aveţi milă de mine, nu-i aşa, seniorilor? Ţigăncile mi-au furat-o şi mi-au ascuns-o timp de cincisprezece ani. Eu o credeam moartă. Şi am petrecut cincisprezece ani aici, în beciul ăsta, fără foc iarna. A fost tare greu. Bietul, scumpul pantofior! Am strigat atât, încât bunul Dumnezeu m-a auzit. Şi în noaptea asta mi-a redat fiica. E o minune a lui Dumnezeu. Copila nu era moartă. N-o să mi-o luaţi, sunt sigură. Dacă ar fi vorba de mine, n-aş zice ba, dar ea, o copilă de şaisprezece ani! Daţi-i răgaz să vadă soarele! Ce v-a făcut ea? Absolut nimic. Şi nici eu. Dacă aţi şti că n-o am decât pe ea, că sunt bătrână, că e o binecuvântare trimisă de Sfânta Fecioară! Şi-apoi, dumneavoastră sunteţi toţi atât de buni! Nu ştiaţi că e fiica mea. Acuma ştiţi. Oh! Cât o iubesc! Domnule comandant, mai degrabă aş dori să mi se facă mie o rană în pântece, decât o zgârietură la degeţelul ei! Dumneavoastră aveţi înfăţişarea unui senior bun! Ce vă spun lămureşte lucrurile, nu-i aşa? Oh, dacă aţi avut o mamă, monseniore! Dumneavoastră sunteţi căpetenia, lăsaţi-mi copilul! Vedeţi că vă rog în genunchi, ca pe Iisus Hristos! Nu cer nimic de la nimeni, sunt din Reims, seniorilor, am un mic locşor de la unchiu-meu, Mahiet Pradon. Nu sunt o cerşetoare. Nu vreau nimic, dar îmi vreau copilul! Ah, vreau să-mi păstrez copilul. Bunul Dumnezeu, care ne e stăpân, nu mi l-a dat degeaba! Regele! Vorbiţi de rege! Nici lui n-o să-i facă prea multă

plăcere că-mi omorâţi fetiţa! Şi-apoi, regele e bun! E fiica mea, a mea! Nu-i a regelui! Nu-i a domniilor voastre! Vreau să plec de-aici! Vreau să plecăm de-aici! În sfârşit, două femei care trec, o mamă şi-o fiică, sunt lăsate să treacă! Noi suntem din Reims. Oh, sunteţi tare buni, domnilor sergenţi, şi-mi sunteţi toţi dragi. N-o să-mi luaţi micuţa şi scumpa mea copilă, e cu neputinţă! Nu-i aşa că e cu neputinţă? Copila mea! Copila mea!

N-o să încercăm să dăm o idee despre gesturile ei, despre tonul ei, despre lacrimile pe care le sorbea vorbind, despre mâinile pe care şi le împreuna şi apoi le frângea, despre zâmbetele sfâşietoare, despre privirile înecate în plâns, despre gemetele, suspinele, ţipetele nefericite şi străpungătoare pe care le amesteca printre cuvintele-i dezordonate, fără noimă, fără şir. Când mama tăcu, Tristan l'Hermite se încruntă, dar ca să-şi ascundă lacrima ce se ivise în ochiul lui de tigru. Apoi, învingându-şi totuşi clipa aceasta de slăbiciune, rosti scurt:

— Regele o vrea.

Şi aplecându-se la urechea lui Henriet Cousin, îi spuse încet de tot:

— Sfârşeşte repede!

Temutul comandant simţea poate că şi lui i se muia inima.

Călăul şi sergenţii intrară în chilioară. Mama nu se mai împotrivi, ci doar se târî spre fiică-sa şi se aruncă în neştire peste ea. Ţiganca văzu soldaţii apropiindu-se. Groaza morţii o însufleţi iarăşi.

— Mamă!, strigă ea cu negrăită deznădejde. Mamă! Vin! Apără-mă!

— Da, dragostea mea, te apăr!, răspunse mama cu glas stins.

Şi ţinând-o strâns în braţe, o acoperi cu sărutări. Astfel culcate pe jos, mama deasupra fetei, ofereau o privelişte demnă de milă.

Henriet Cousin o apucă pe fată de mijloc, pe după umerii ei frumoşi. Când ea îi simţi mâna, scoase un „Ah!” şi leşină. Călăul, lăsând să-i curgă, una câte una, lacrimi mari

peste copilă, vru s-o ridice în braţe. Şi încercă s-o desprindă de mama care îşi înnodase, ca să zicem aşa, braţele pe după mijlocul fetei; dar mama se ţinea atât de strâns de copila ei, încât îi fu imposibil să le despartă. Atunci, Henriet Cousin o târî pe fată afară din chilioară, cu mama după ea. Mama stătea şi ea cu ochii închişi.

În momentul acela răsărea soarele, iar în piaţă se adunase destulă lume, care privea de departe ce târa aşa călăul pe caldarâmul spânzurătorii. Căci Tristan avea obiceiul să nu-i lase pe curioşi să se apropie de locul de execuţie.

Pe la ferestre nu se afla nimeni. Se vedeau doar departe, în vârful uneia din turlele de la Notre-Dame ce domină Piaţa Grève, doi oameni profilându-se negri pe cerul clar al dimineţii, care păreau că privesc.

Henriet Cousin se apropie de picioarele scării fatale târându-le pe cele două femei şi, abia respirând, într-atât îl copleşise mila, trecu ştreangul pe după gâtul adorabilei fete. Nefericita copilă simţi strânsoarea nesuferită a cânepei. Îşi ridică pleoapele şi văzu braţul descărnat al spânzurătorii, întins deasupra capului ei. Atunci se cutremură şi strigă cu glas tare şi sfâşietor:

— Nu! Nu! Nu vreau!

Mama, al cărei cap era vârât şi pierdut printre veşmintele fetei, nu scoase un cuvânt; cei de faţă îi văzură doar trupul fremătând şi-o auziră cum îşi săruta din ce în ce mai des copila. Călăul folosi momentul acesta ca să desprindă cu putere braţul cu care ea o înlănţuise pe osândită. Fie pentru că era istovită, fie din deznădejde, pustnica nu se mai împotrivi. Atunci, călăul luă fata pe sus, iar încântătoarea făptură căzu îndoită graţios peste umărul lui mare. Apoi, el puse piciorul pe scară, să urce. În clipa aceea, mama, ghemuită la pământ, deschise ochii. Fără să scoată un strigăt, se ridică cu o expresie cumplită, apoi, ca o fiară de pradă, se repezi la mâinile călăului şi-l muşcă. Totul se petrecu într-o secundă. Călăul răcni de durere.

Soldaţii alergară spre el şi-i scoaseră cu greu mâna însângerată dintre dinţii mamei. Care păstra o tăcere

adâncă. Soldaţii o împinseră destul de brutal; femeia se prăbuşi greoi, cu capul pe caldarâm. Soldaţii o ridicară. Ea se prăbuşi din nou. Era moartă.

Călăul, care n-o scăpase pe fată din mâini, începu să urce iar treptele.

2. La creatura bella bianco vestita[134]

(Dante)

Când Quasimodo văzu că era goală chilia, că ţiganca nu se mai află acolo, că, în timp ce el o apăra, ea fusese răpită, se apucă cu mâinile de păr şi bătu din picioare de uimire şi de durere. Apoi începu să alerge prin toată catedrala, căutându-şi ţiganca, scoţând strigăte stranii prin toate ungherele, semănând pe jos şuviţe de păr roşu. Era tocmai clipa când arcaşii regelui intrau victorioşi în catedrală, căutând-o şi ei pe ţigancă. Quasimodo fu de ajutor, fără să bănuiască, bietul surd, funestelor lor intenţii; îşi închipuia că duşmanii ţigăncii erau vagabonzii. Şi-l duse el însuşi pe Tristan l'Hermite la toate ascunzătorile posibile, îi deschise uşile secrete, fundul dublu al altarelor, locurile din spatele sacristiilor. Dacă nefericita s-ar mai fi aflat acolo, el ar fi fost cel care ar fi predat-o. Când Tristan, care nu se dădea bătut cu una, cu două, renunţă, pricepând că nu va găsi nimic, Quasimodo continuă să caute singur. Făcu de zece, de o sută de ori înconjurul bisericii, o străbătu în lung şi în lat, de sus în jos, urcând, coborând, alergând, chemând, strigând, adulmecând, scormonind, vârându-se cu capul prin toate cotloanele, împingând lumina făcliei pe sub toate bolţile, deznădăjduit, nebun. Un mascul care şi-ar fi pierdut femela n-ar fi răcnit şi n-ar fi fost mai rătăcit decât el. În sfârşit, când fu sigur, foarte sigur că ea nu se mai află acolo, că totul se sfârşise, că îi fusese furată, urcă încet scara turlelor, scara pe care o urcase cu atâta însufleţire şi triumf în ziua când o salvase pe ţigancă. Trecu din nou prin aceleaşi locuri, cu capul plecat, fără glas, fără lacrimi, aproape fără suflare. Biserica era iar pustie şi adâncită în tăcerea ei. Arcaşii o părăsiseră ca s-o hăituiască pe vrăjitoare în Cité. Rămas singur în catedrala până mai

---

[134] Frumoasa făptură îmbrăcată în alb (it.).

adineauri asediată şi plină de zgomote, Quasimodo porni iar spre chilia în care ţiganca dormise atâtea săptămâni sub paza lui. Apropiindu-se de odăiţă, îşi închipui că poate o s-o regăsească acolo. La cotul galeriei care dă spre acoperişurile marginale, când zări chilioara îngustă cu uşiţa ei pitită sub o arcadă mare, ca un cuib de păsărică sub o creangă, bietul om simţi că leşină şi se sprijini de un stâlp ca să nu cadă. Îşi închipuia că Esmeralda se întorsese poate acolo, că fără îndoială un duh bun o adusese înapoi, căci odăiţa era prea liniştită, prea sigură şi prea plăcută pentru ca fata să nu se afle înăuntru; şi nu mai îndrăzni să facă un pas, de teamă să nu-şi spulbere iluzia.

„Da, îşi spuse, poate că fata doarme sau se roagă. Să n-o tulburăm.”

În sfârşit, îşi adună tot curajul, înainta pe vârful picioarelor, privi, intră. Nimeni! Chilia era tot goală. Bietul surd îi dădu ocol cu paşi înceţi, ridică culcuşul şi se uită sub el, ca şi cum fata ar fi putut să fie ascunsă între saltea şi podea, apoi clătină din cap şi rămase buimăcit. Deodată îşi strivi furios torţa cu picioarele şi, fără să spună o vorbă, fără să scoată un geamăt, se izbi cât putu mai tare de perete şi se prăbuşi leşinat.

Când îşi reveni în simţiri, se aruncă pe aşternut şi se rostogoli acolo, sărută cu frenezie locul călduţ încă, unde copila dormise şi rămase câteva clipe nemişcat, ca şi cum ar fi fost gata să-şi dea sufletul, apoi se ridică, şiroind de sudoare, gâfâind, cu mintea rătăcită, şi începu să-şi izbească iar capul de pereţi, cu înspăimântătoarea regularitate a unei limbi de clopot şi cu dârzenia omului care vrea să şi-l spargă. În sfârşit, căzu pentru a doua oară istovit; se târî în genunchi afară din odăiţă şi se ghemui în faţa uşii, într-o atitudine de uimire. Şi rămase astfel mai mult de un ceas, fără să facă o mişcare, cu ochii aţintiţi spre chilia pustie, mai posomorât şi mai gânditor decât o mamă aflată între un leagăn gol şi un sicriu. Nu rostea un cuvânt; doar din când în când, un hohot de plâns îi zguduia tot corpul, dar un hohot fără lacrimi, ca fulgerele de vară care nu fac zgomot.

Şi se pare că atunci, căutându-l în străfundul gândurilor lui deznădăjduite pe răpitorul neaşteptat al ţigăncii, îi veni în minte arhidiaconul. Quasimodo îşi aminti că numai dom Claude avea cheia scării care ducea la chilie, îşi aminti atacurile lui nocturne împotriva fetei, primul la care el, Quasimodo, îl ajutase, al doilea pe care îl împiedicase. Îşi aminti o mie de amănunte, şi curând nu se mai îndoi că arhidiaconul i-o luase pe ţigancă. Totuşi, respectul lui faţă de preot era atât de mare, devotamentul, recunoştinţa, dragostea pentru omul acesta aveau rădăcini atât de adânci în inima lui, încât rezistau, chiar într-un asemenea moment, la ghearele geloziei şi ale deznădejdii.

Quasimodo se gândea că arhidiaconul săvârşise fapta asta, dar, fiind vorba de Claude Frollo, mânia sângeroasă şi dătătoare de moarte pe care ar fi simţit-o împotriva oricărui alt om se preschimbă la bietul surd într-o durere şi mai mare.

În clipa când gândul i se fixă asupra preotului, văzu în lumina zorilor care albea stâlpii bolţilor o siluetă la etajul de sus al catedralei, la cotul balustradei exterioare că dă ocol absidei. Silueta aceasta venea spre el. Quasimodo îl recunoscu. Era arhidiaconul. Claude mergea cu paşi gravi şi rari. Mergând fără să privească înaintea lui, arhidiaconul se îndreptă spre turla nordică; dar faţa o avea întoarsă spre malul drept al Senei şi-şi ţinea capul sus, de parcă ar fi încercat să vadă pe deasupra acoperişurilor. Bufniţa stă adesea în poziţia aceasta piezişă. Ea zboară într-o direcţie şi se uită în alta. Preotul trecu astfel pe deasupra lui Quasimodo, fără să-l vadă.

Surdul, pe care brusca apariţie a arhidiaconului îl împietrise, îl văzu înfundându-se sub uşa de la scara turlei nordice. Cititorul ştie că turla aceasta e cea de pe care se vede Primăria. Quasimodo se ridică şi porni după arhidiacon.

Cocoşatul urcă scara turlei într-o doară, ca să afle ce-l mâna pe preot acolo. Altminteri, bietul clopotar nu mai ştia ce-o să facă, ce-o să spună, ce vrea. Era cuprins de furie şi de teamă. Arhidiaconul şi ţiganca i se ciocneau în suflet.

Când ajunse în vârful turlei, înainte de a ieşi din umbra scării şi de a intra pe platformă, cocoşatul căută cu grijă locul unde se afla preotul. Preotul stătea cu spatele la el. În jurul platformei clopotniţei există o balustradă cu marginile ajurate. Preotul, cu privirea aţintită spre oraş, îşi rezemase pieptul de una din cele patru laturi ale balustradei care dă spre podul Notre-Dame.

Înaintând cu paşi de lup în spatele lui, Quasimodo se duse să vadă la ce se uita aşa. Preotul era atât de absorbit, încât nu-l auzi pe surd păşind în preajma lui.

În luminile proaspete ale unor zori de vară, priveliştea Parisului, şi mai ales a Parisului de atunci, văzută din înaltul turlelor de la Notre-Dame, era plină de măreţie şi încântare. Pesemne că era o zi de iulie, cu cerul absolut senin. Ici-colo, se stingeau câteva stele întârziate, iar una dintre ele mai strălucea, viu, spre răsărit, pe limpezimea cerului. Soarele sta să răsară. Parisul începea să se mişte. O lumină foarte albă şi foarte pură scotea în relief toate planurile pe care miile de case le ofereau în zare, spre răsărit. Umbra gigantică a clopotniţelor se întindea din acoperiş în acoperiş, de la un capăt la altul al marelui oraş. Unele cartiere şi începuseră să vorbească şi să facă zgomot. Ici, un dangăt de clopot, colo, o bătaie de ciocan, dincolo zăngănitul complicat al unei căruţe în mers. Câteva fumuri se şi revărsau pe alocuri deasupra întregii suprafeţe a acoperişurilor, ca din crăpăturile unei imense mine de sulf. Fluviul care îşi încreţea apele sub arcadele atâtor poduri, la istmurile atâtor insule, era tot vârstat de dâre argintii. În jurul oraşului, dincolo de întărituri, ochiul se pierdea într-un mare cerc de aburi pufoşi, prin care se desluşea vag zarea nedefinită a câmpiilor şi graţioasa arcuire a dealurilor. Peste oraşul pe jumătate trezit se împrăştiau tot felul de zgomote plutitoare. Spre răsărit, vântul dimineţii gonea de-a lungul cerului câteva bucăţi de vată smulse din lâna ceţurilor de pe coline.

În piaţa din faţa catedralei, câteva gospodine cu ulcele de lapte în mână îşi arătau mirate una alteia ciudata vătămare a porţii mari de la Notre-Dame şi cele două

şuvoaie de plumb încremenite între şanţurile de gresie, căci doar atât mai rămăsese din apriga frământare a nopţii. Rugul aprins de Quasimodo între turle se stinsese. Tristan se grăbise să cureţe piaţa şi aruncase morţii în Sena. Regii de felul lui Ludovic al XI-lea au grijă să cureţe repede locul, după un măcel.

În afara turlei, chiar sub punctul unde se oprise preotul, se afla unul din jgheaburile acelea de piatră cioplite în forme fantastice, care împânzesc edificiile gotice; într-o crăpătură a jgheabului, două micşunele frumos înflorite, clătinate şi parcă dăruite cu viaţă de adierea uşoară a vântului, îşi făceau plecăciuni zburdalnice. Deasupra turlelor, sus de tot, departe, pe cer, se auzeau ciripind păsărelele.

Dar preotul nu asculta şi nu privea nimic din toate acestea. Făcea parte dintre oamenii pentru care nu există nici dimineaţă, nici păsărele şi nici flori. În zarea care căpăta atâtea aspecte în jurul lui, privirea îi era îndreptată asupra unui singur punct.

Quasimodo ardea de nerăbdare să-l întrebe ce făcuse cu ţiganca. Dar arhidiaconul părea că se află în afara lumii. Vădit lucru, trăia unul din momentele acelea violente ale vieţii când nu mai simţi nimic, chiar de s-ar prăbuşi pământul. Cu ochii aţintiţi întruna numai spre un punct anume, stătea nemişcat şi tăcut; iar tăcerea şi nemişcarea lui aveau în ele ceva atât de cumplit, încât sălbaticul clopotar se înfiora în faţa lor şi nu îndrăzni să le tulbure. Doar că, acesta era tot un fel de a-l întreba pe arhidiacon, Quasimodo urmări direcţia privirii lui, şi ochiul nefericitului surd se abătu peste Piaţa Grève.

Astfel, clopotarul văzu ce privea preotul. Lângă spânzurătoarea permanentă, scara fusese ridicată. În piaţă se aflau câţiva oameni şi o mulţime de oşteni. Un bărbat târa după el ceva alb de care era agăţat ceva negru. Bărbatul acela se opri la picioarele spânzurătorii.

Atunci se petrecu un lucru pe care Quasimodo nu-l desluşi prea bine. Şi nu fiindcă singurul lui ochi nu şi-ar fi păstrat agerimea, nu pentru că soldaţii formaseră un zid

care împiedica să se distingă tot. De altfel, în clipa aceea se ivi soarele, iar peste marginea orizontului se revărsa un asemenea val de lumină, încât ai fi zis că toate vârfurile Parisului, turle ascuţite, hornuri, creste, luaseră foc deodată.

În acest timp, bărbatul începu să urce pe scară. Atunci, Quasimodo îl văzu clar: purta o femeie pe umeri, o tânără fată îmbrăcată în alb. Fata avea un ştreang la gât. Quasimodo o recunoscu. Era ea.

Bărbatul ajunse astfel în vârful scării. Acolo potrivi nodul. În clipa aceea, preotul, ca să vadă mai bine, se urcă în genunchi pe parapet.

Deodată, bărbatul împinse brusc scara cu călcâiul şi Quasimodo, care de câteva clipe nu mai respira, o văzu pe nefericita copilă balansându-se la capătul funiei, la câteva picioare deasupra caldarâmului, cu bărbatul cocoţat pe umerii ei. Funia se răsuci de câteva ori şi Quasimodo văzu groaznicele zvârcoliri ale trupului ţigăncii. La rândul lui, preotul, cu gâtul întins, cu ochii ieşiţi din orbite, privea îngrozitorul grup al bărbatului şi al femeii, al păianjenului şi al muştei.

În momentul cel mai cumplit, un râs de demon, un râs pe care nu-l poţi avea decât atunci când nu mai eşti om, se ivi pe faţa lividă a preotului. Quasimodo nu auzi râsul, dar îl văzu. Clopotarul se trase câţiva paşi înapoia arhidiaconului şi, deodată, năpustindu-se cu furie, îl lovi cu mâinile lui mari şi-l împinse din spate în abisul peste care dom Claude stătea aplecat.

Preotul strigă:

— Blestem!

Şi se prăbuşi.

Jgheabul deasupra căruia se afla îl împiedică să se rostogolească mai departe. Claude se agăţă de el cu mâinile, disperat, şi, în clipa când deschise gura ca să scoată un al doilea strigăt, văzu trecând pe marginea balustradei, deasupra capului, figura cumplită şi răzbunătoare a lui Quasimodo. Şi atunci tăcu.

Sub el se afla abisul. O cădere de la o înălţime de peste

două sute de picioare şi pavajul. În situaţia aceasta cumplită, arhidiaconul nu spuse un cuvânt, nu scoase un geamăt, ci doar se răsuci pe jgheab cu sforţări supraomeneşti, ca să se poată urca. Dar mâinile nu izbuteau să se prindă de granit, picioarele zgâriau zidul înnegrit, fără să se fixeze pe el. Cei care s-au urcat în turlele de la Notre-Dame ştiu că imediat sub balustradă se află o ieşitură de piatră. În golul de sub ea se istovea nenorocitul arhidiacon, dar n-avea de luptat cu un zid vertical, ci cu un zid care-i fugea de sub picioare.

Quasimodo n-ar fi avut decât să întindă mâna ca să-l scoată din prăpastie, dar nu se uita deloc la el. Cocoşatul privea Piaţa Grève. Privea spânzurătoarea. O privea pe ţigancă. Se rezemase cu coatele de balustradă, în locul unde cu o clipă mai înainte stătuse arhidiaconul, şi, de acolo, nedezlipindu-şi privirea de pe singurul lucru care mai exista pentru el pe lume în momentul acela, stătea neclintit şi mut, ca un om lovit de trăsnet. Un nesecat izvor de lacrimi îi curgea în tăcere din ochiul care până atunci nu vărsase decât o singură lacrimă.

În acest timp, arhidiaconul gâfâia. Fruntea pleşuvă i se acoperise de sudoare, unghiile îi sângerau pe piatră, genunchii i se zgâriau de zid. La fiecare efort pe care îl făcea, îşi auzea pârâind şi descusându-se sutana agăţată de jgheab. Ca o culme a nenorocirii, jgheabul avea la capăt o ţeava de plumb care începuse să se lase sub greutatea lui. Arhidiaconul simţea cum, încet, încet, ţeava se îndoia sub el. Şi îşi spunea, nenorocitul, că atunci când mâinile îi vor fi frânte de oboseală, când sutana îi va fi sfâşiată, când plumbul se va fi îndoit, el va trebui să cadă. Şi spaima îi scormonea măruntaiele. Câteodată, Claude privea înnebunit platoul mic şi îngust, format de detaliile sculpturii la vreo zece picioare mai jos, şi se ruga cerului, în sufletul lui deznădăjduit, să-şi poată sfârşi zilele pe bucăţica aceea lată de câteva palme, chiar de-ar fi trebuit să se chinuiască acolo o sută de ani. Odată privi sub el, în piaţă; când îşi trase capul, ochii i se închiseră şi părul i se făcu măciucă.

În tăcerea celor doi oameni era ceva înfricoşător. Pe

când arhidiaconul agoniza în felul acesta înfiorător, la câteva picioare de el, Quasimodo plângea şi privea Piaţa Grève.

Văzând că toate sforţările nu făceau decât să-i clatine fragilul punct de sprijin care-i mai rămăsese, arhidiaconul se hotărî să nu se mai mişte. Şi stătea acolo, strângând în braţe jgheabul, abia respirând, fără să se clintească, fără alte mişcări decât zvâcniturile inconştiente ale pântecelui, pe care le simţi în vis când ţi se pare că te prăbuşeşti. Ochii ficşi i se holbaseră într-un fel bolnăvicios şi mirat. Între timp, Claude pierdea teren încetul cu încetul; degetele îi alunecau pe jgheab; îşi simţea din ce în ce mai mult slăbiciunea braţelor şi greutatea corpului; îndoitura plumbului care îl susţinea se înclina mereu către prăpastie. Arhidiaconul vedea sub el, înfricoşător lucru, acoperişul de la Saint-Jean-le-Rond, mic precum o hartă împăturită. Privea rând pe rând sculpturile nepăsătoare ale turlei, suspendate ca şi el deasupra prăpastiei, dar fără a fi cuprinse de groază pentru ele sau de milă pentru el. În jurul lui, totul era de piatră; în faţa ochilor, monştri cu gurile căscate; sub el, jos de tot, în piaţă, pavajul; deasupra lui, Quasimodo care plângea.

Pe Tăpşan, câteva grupuri de curioşi încercau în linişte să ghicească cine putea fi nebunul care se distra într-un fel atât de ciudat. Preotul îi auzi spunând, căci vocile ajungeau până la el, clare şi piţigăiate:

— Păi, o să-şi frângă gâtul!

Quasimodo plângea.

În sfârşit, spumegând de furie şi de groază, arhidiaconul înţelese că totul era zadarnic. Îşi adună totuşi ultimele puteri, pentru un ultim efort. Se înţepeni în jgheab, împinse în zid cu amândoi genunchii, se prinse cu palmele de o spărtură a pietrei şi izbuti să se caţere cu un picior mai sus; dar zguduirea aceasta făcu să se înconvoaie brusc ciocul de plumb de care se sprijinea. În aceeaşi clipă, sutana se sfâşie. Atunci, simţind că totul fuge de sub el, nemaiavând decât mâinile înţepenite şi slăbite ca să se mai poată ţine de ceva, nefericitul închise ochii, dădu drumul jgheabului şi

se prăbuşi.

Quasimodo îl privi căzând.

O cădere de la asemenea înălţime e rareori perpendiculară. Arhidiaconul se prăvăli mai întâi cu capul în jos şi cu ambele braţe întinse, apoi se răsuci de mai multe ori în aer. Vântul îl împinse pe acoperişul unei case, unde nefericitul se lovi înfiorător de tare. Totuşi, când ajunse acolo, mai era încă viu. Clopotarul îl văzu cum încerca să se prindă cu mâinile de creastă. Dar acoperişul era prea înclinat şi arhidiaconul, care nu mai avea putere, alunecă repede pe acoperiş, ca o ţiglă desprinsă, şi se izbi ca o minge de pavaj. Acolo nu se mai mişcă.

Atunci, Quasimodo îşi ridică ochiul spre ţiganca al cărei trup îl vedea atârnat de spânzurătoare, departe, fremătând sub rochia albă, cuprins de ultimii fiori ai agoniei. Apoi îl privi pe arhidiacon, care nu mai avea o formă omenească, întins la picioarele turlei. Şi spuse cu un geamăt adânc care îi săltă pieptul:

— Oh, tot ce-am iubit pe lume!

3. Nunta lui Phoebus

Spre seara aceleiaşi zile, când oamenii episcopului veniră să ridice de pe pavajul Tăpşanului corpul făcut bucăţi al arhidiaconului, Quasimodo dispăruse din Notre-Dame.

Privitor la această întâmplare se răspândi o sumedenie de zvonuri. Toată lumea fu încredinţată că sosise ziua când, după înţelegerea avută, Quasimodo, adică diavolul, trebuise să-l ia pe Claude Frollo, adică pe vrăjitor. Se presupuse că el îi zdrobise trupul, luându-i sufletul, ca maimuţele care sparg coaja ca să mănânce nuca.

Iată de ce arhidiaconul nu fu îngropat în loc sfinţit. Un an mai târziu, în luna august 1483, muri şi Ludovic al XI-lea. Cât despre Pierre Gringoire, el izbuti să salveze capra şi dobândi succese scriind tragedii. Se pare că, după ce a studiat astrologia, filosofia, arhitectura, hermetica, din toate nebuniile a revenit la tragedie, care e o nebunie mai mare decât toate. El numea asta: a face un sfârşit tragic. În legătură cu succesele lui dramatice, iată ce se poate citi, după 1483, în socotelile bugetului: Lui Jehan Marchand şi Pierre Gringoire, dulgher şi compozitor, care au făcut şi compus misterul jucat la Châtelet, la Paris, cu prilejul intrării domnului legat al papei, au rânduit personajele, îmbrăcate şi gătite după cum cere sus-zisul mister şi, de asemenea, fiindcă au făcut schelăriile trebuincioase; pentru toate acestea o sută de livre.

Phoebus de Châteaupers făcu şi el „un sfârşit tragic”. Se însura.

4. Nunta lui Quasimodo

Am spus ceva mai înainte că Quasimodo a dispărut din Notre-Dame în ziua când au murit ţiganca şi arhidiaconul. Într-adevăr, de-atunci nimeni nu l-a mai văzut şi nu s-a mai aflat nimic despre el.

În noaptea ce a urmat spânzurării Esmeraldei, ajutoarele călăului coborâră trupul din ştreang şi-l duseră, cum era obiceiul, la groapa comună de la Montfaucon.

Montfaucon, după cum spune Sauvai, era cea mai veche şi mai superbă spânzurătoare a regatului. Între foburgurile Temple şi Saint-Martin, ceva mai încolo de zidurile Parisului, la câteva bătăi de arbaletă de Courtille, se vedea, pe vârful unei înălţimi line, domoale şi destul de ridicate ca să fie zărite de la câteva leghe jur-împrejur, o construcţie de formă ciudată, care semăna destul de bine a cromleh celtic şi unde se făceau şi sacrificii umane.

Închipuiţi-vă, deasupra unei movile de ghips, un mare paralelipiped de zidărie, înalt de unsprezece picioare, lat de treizeci, lung de patruzeci, având o poartă, o rampă exterioară şi o platformă: pe platforma aceasta, şaisprezece stâlpi uriaşi de piatră grosolană, drepţi, înalţi de treizeci de picioare, formau o coloană în jurul a trei din cele patru părţi ale movilei care îi susţinea, legaţi între ei, la vârf, prin grinzi puternice de care atârnau din loc în loc lanţuri; şi la toate lanţurile acestea, schelete; în peisajul din preajmă, o cruce de piatră şi două spânzurători secundare, care păreau nişte crenguţe cu butaşi în jurul furcii centrale; iar deasupra tuturor acestora, pe cer, zborul neîntrerupt al corbilor. Aşa arăta Montfaucon.

La sfârşitul secolului al XV-lea, formidabila spânzurătoare, care data din 1328, era foarte părăginită. Grinzile erau roase de cari, lanţurile ruginite, stâlpii înverziţi de mucegai. Temeliile din piatră de construcţie crăpaseră la încheieturi şi iarba creştea pe platforma unde picioarele spânzuraţilor nu ajungeau. Silueta construcţiei, profilată pe cer, era oribilă, noaptea mai ales, când lumina palidă a lunii

bătea peste craniile albite sau când vântul serii lovea lanţurile şi scheletele, mişcându-le în întuneric. Prezenţa spânzurătorii acesteia era de ajuns ca să facă din toate împrejurimile nişte locuri sinistre.

Masivul de piatră ce servea drept temelie odioasei construcţii era gol în interior. Înăuntru se afla un beci imens, închis cu un grilaj de fier stricat, unde se aruncau nu numai rămăşiţele omeneşti desprinse din lanţurile de la Montfaucon, ci şi corpurile tuturor nenorociţilor executaţi pe la celelalte spânzurători permanente din Paris. În această groapă comună adâncă, unde au putrezit laolaltă atâta pulbere omenească şi atâtea crime, şi-au adus rând pe rând oasele mulţi dintre mai-marii lumii acesteia şi mulţi nevinovaţi, de la Enguerrand de Marigny, care a făcut saftea spânzurătorii Montfaucon şi care era un om drept, până la amiralul de Coligny, care a încheiat şirul celor spânzuraţi şi care, de asemenea, era un om drept.

Cât despre misterioasa dispariţie a lui Quasimodo, iată tot ce am putut descoperi.

Cam la doi ani sau la un an şi jumătate după evenimentele de la sfârşitul povestirii de faţă, când au venit să caute în beciul de la Montfaucon leşul lui Oliver le Daim, care fusese spânzurat cu două zile mai înainte şi căruia Carol al VII-lea îi acordă graţia de a fi îngropat la Saint-Laurent, între morţi mai de soi, oamenii au găsit, printre toate hârcile acelea hidoase, două schelete, dintre care unul îl cuprindea pe celălalt într-o ciudată îmbrăţişare. Unul dintre cele două schelete, fără doar şi poate al unei femei, mai avea încă pe el câteva zdrenţe dintr-o rochie odinioară albă, iar în jurul gâtului un şirag de boabe de adrezarac cu o punguliţă de mătase, deschisă şi goală, împodobită cu pietre false, verzi. Obiectele acestea erau atât de lipsite de valoare, încât nici călăul nu râvnise la ele. Celălalt, care îl ţinea strâns îmbrăţişat pe acesta, era un schelet de bărbat. S-a observat că avea coloana vertebrală deviată, capul vârât între omoplaţi, şi un picior mai scurt decât altul. Altminteri, scheletul n-avea nicio ruptură de vertebră la ceafă, şi era vădit că nu fusese spânzurat. Omul căruia îi

aparţinuse venise deci aici şi aici murise. Când au vrut să-l desprindă de scheletul pe care îl îmbrăţişa, se prefăcu în pulbere.

Notă adăugată la ediţia definitivă

S-a anunţat din greşeală că ediţia aceasta va fi mărită cu mai multe capitole „noi”. Ar fi trebuit spus „inedite”, într-adevăr, dacă prin nou se înţelege nou făcut, capitolele adăugate la această ediţie nu sunt noi. Ele au fost scrise în acelaşi timp cu restul lucrării, datează din aceeaşi epocă, sunt ieşite din acelaşi gând şi au făcut totdeauna parte din manuscrisul *Notre-Dame de Paris.* Ceva mai mult, autorul n-ar concepe să se adauge ulterior capitole noi la o lucrare de genul acesta. Asemenea lucrări nu se pot face când doreşti. După el, un roman se naşte într-un fel oarecum necesar, cu toate capitolele lui; o dramă se naşte cu toate scenele ei. Să nu credeţi că există ceva arbitrar în numărul părţilor din care se compune acest tot, acest misterios microcosmos pe care îl numiţi dramă sau roman. Grefa sau sudura nu se prind bine la lucruri de un asemenea gen, care trebuie să ţâşnească dintr-un singur jet şi să rămână aşa cum sunt. Odată lucrul făcut, nu vă mai răzgândiţi, nu-i mai faceţi retuşuri. Când cartea e publicată, când sexul ei, viril sau nu, a fost recunoscut şi proclamat, când copilul a scos primul ţipăt, s-a născut, iată-l; aşa e el făcut, tata şi mama nu mai pot schimba nimic, el aparţine aerului şi soarelui, lăsaţi-l să trăiască sau să moară aşa cum e. Nu v-a reuşit cartea? Atâta pagubă. Nu adăugaţi niciun capitol la o carte nereuşită. E incompletă? Nu e viabilă? N-o să-i puteţi da suflul care-i lipseşte. Vi s-a născut drama şchioapă? Credeţi-mă, nu-i puneţi picior de lemn.

Autorul ţine deci foarte mult ca publicul să ştie că toate capitolele adăugate aici n-au fost scrise special pentru această retipărire. Dacă n-au fost publicate în ediţiile precedente ale cărţii, motivul e foarte simplu. Pe vremea când se tipărea prima ediţie din *Notre-Dame,* dosarul care conţinea aceste trei capitole s-a rătăcit. Trebuia deci sau să

le scrie din nou, sau să treacă peste ele. Autorul a socotit că, dintre capitolele acestea, numai două ar fi avut, prin lungimea lor, o oarecare importanţă; dar cum şi ele erau capitole de artă şi de istorie, care nu ştirbeau cu nimic fondul dramei şi al romanului, a socotit că publicul n-o să observe dispariţia lor şi că numai el, autorul, va cunoaşte taina acestei lacune. S-a hotărât deci şi a trecut peste ele. Şi apoi, dacă tot am ajuns să facem mărturisiri, lenea lui nu s-a încumetat să rescrie trei capitole pierdute. Mai uşor i s-ar fi părut să scrie un roman nou.

Astăzi, capitolele au fost găsite şi autorul foloseşte primul prilej ca să le pună la locul lor.

Iată, aşadar, că lucrarea lui este acum întreagă, aşa cum a gândit-o, aşa cum a făcut-o, bună sau rea, trainică sau fragilă, dar după cum a voit-o.

Capitolele regăsite vor avea, fără doar şi poate, puţină valoare în ochii unor persoane, altminteri foarte judicioase, care n-au căutat în *Notre-Dame de Paris* decât drama, decât romanul. Dar mai există poate şi alţi cititori, cărora nu li s-a părut inutil să studieze gândirea estetică şi filosofică ascunsă în această carte şi care au binevoit, citind , să se complacă în a desluşi sub roman altceva decât romanul, şi să urmărească – fie-ne iertată expresia aceasta cam ambiţioasă – sistemul istoricului şi scopul artistului în creaţia, aşa cum e ea, a poetului.

Pentru aceştia, mai ales, capitolele adăugate la ediţia de faţă vor completa *Notre-Dame de Paris,* admiţând că *Notre-Dame de Paris* merită osteneala de a fi completată.

În unul din cele trei capitole, tratând despre decăderea actuală a arhitecturii şi despre moartea, astăzi aproape inevitabilă – după el – a acestei arte de frunte, autorul exprimă şi dezvoltă o părere din nefericire bine înrădăcinată în el şi bine gândită. Dar simte nevoia să spună aici că ar dori din toată inima ca viitorul să dovedească într-o bună zi că n-a avut dreptate. El ştie că arta, sub toate formele ei, poate spera totul de la noile generaţii al căror geniu, în germene încă, îl simţim gata să ţâşnească în atelierele noastre. Sămânţa e în brazdă,

secerişul va fi cu siguranţă bogat. Autorul se teme doar, şi în tomul al doilea al prezentei ediţii se va putea vedea de ce, ca nu cumva să se fi retras seva din solul bătrân al arhitecturii, care a fost, vreme de secole, terenul cel mai bun al artei.

Cu toate acestea, există astăzi în rândurile tineretului artistic atâta viaţă, atâta forţă şi, ca să spunem aşa, atâta predestinare, încât, în şcolile noastre de arhitectură mai ales, la ora actuală, profesorii, care sunt detestabili, formează nu numai fără voia lor, dar chiar şi fără să-şi dea seama, elevi excelenţi; cu totul invers decât elevul pomenit de Horaţiu, care ar fi meritat amfore şi produce cratiţe: *Currit rota, urecus exit*[135].

Dar, în orice caz, oricare ar fi viitorul arhitecturii, oricum ar rezolva într-o bună zi tinerii noştri arhitecţi problema artei lor, să le păstrăm pe cele vechi. Să inspirăm naţiunii, dacă e cu putinţă, dragostea pentru arhitectura naţională. Autorul declară că acesta este unul din ţelurile principale ale cărţii de faţă; este şi unul din ţelurile principale ale vieţii lui.

Notre-Dame de Paris a deschis poate cândva perspectivele adevărate asupra artei Evului Mediu, asupra acestei arte minunate, până acum necunoscută de unii sau, şi mai rău, nepreţuită de alţii. Dar autorul e departe de a socoti îndeplinită sarcina pe care şi-a impus-o voluntar. El a pledat de mai multe ori cauza vechii noastre arhitecturi şi a denunţat cu glas tare multe profanări, multe dărâmături, multe impietăţi. Şi n-o să se dea bătut. S-a angajat să revină adesea asupra acestui subiect şi va reveni. Va fi la fel de neobosit întru apărarea edificiilor noastre istorice, pe cât de înverşunaţi sunt iconoclaştii noştri din şcoli şi din academii în a le ataca. Pentru că e întristător să vezi pe ce mâini a încăput arhitectura Evului Mediu şi în ce fel tratează făcătorii de ghips din ziua de azi ruina acestei mari arte. Pentru noi, oamenii inteligenţi, e chiar o ruşine că îi vedem ce fac şi ne mulţumim să-i huiduim. Şi nu-i vorba aici numai despre ce se petrece în provincie, ci şi despre ce se face la

---

135 Se învârteşte roata şi iese din ulcior (lat.).

Paris, la uşa noastră, sub ferestrele noastre, într-un oraş mare, într-un oraş intelectual, în cetatea presei, a cuvântului, a gândirii. În încheierea acestei note nu putem rezista nevoii de a semnala câteva din actele acestea de vandalism zilnic, proiectate, dezbătute, începute, continuate şi duse liniştit la capăt sub ochii noştri, sub ochii publicului artist din Paris, faţă în faţă cu critica, pe care atâta îndrăzneală o zăpăceşte. De curând, a fost dărâmată arhiepiscopia, edificiu lipsit de gust; paguba nu-i mare; dar, laolaltă cu arhiepiscopia, a fost dărâmată episcopia, rămăşiţă rară a secolului al XIV-lea, pe care arhitectul dărâmător n-a putut s-o deosebească de rest. El a smuls grâul odată cu neghina, căci le socotea totuna. Se vorbeşte despre raderea de pe pământ a admirabilei capele de la Vincennes, ca să se facă din pietrele ei nu ştiu ce fortificaţii, de care Daumesnil[136] n-a avut totuşi nevoie. În timp ce se repară cu mari cheltuieli şi se restaurează o şandrama ca palatul Bourbon, vitraliile Sfintei Capele sunt lăsate în voia rafalelor de echinox. De câteva zile, o schelă se afla ridicată pe turnul Saint-Jacques-de-la-Boucherie; şi într-una din dimineţile acestea târnăcopul va intra şi el în joc. S-a găsit un zidar care să facă o căsuţă albă între venerabilele turle ale Palatului de Justiţie. S-a găsit un altul care să castreze Saint-Germain-des-Prés, abaţia feudală cu trei clopotniţe. Se va găsi un altul, fiţi siguri, care să dărâme Saint-Germain-l'Auxerrois. Toţi zidarii aceştia se pretind arhitecţi, sunt plătiţi de prefectură sau din fondurile pentru artă ale bisericii şi poartă uniforme de academicieni. Tot răul pe care prostul-gust îl poate face bunului-gust ei îl fac. La ora când scriem, jalnic spectacol! Unul dintre ei are în mână Palatul Tuileries, unul dintre ei îi face o rană în plin obraz lui Philibert Delorme[137]; şi cu siguranţă că faptul de a vedea cu

---

[136] Pierre Daumesnil (1776-1832), general francez, supranumit "Picior de lemn" (îşi pierduse piciorul în bătălia de la Wagram). În 1814 a primit misiunea de a apăra fortăreaţa de la Vincennes. Somat de aliaţi să predea cetatea, el a răspuns: "Voi da Vincennes-ul când mi se va înapoia piciorul.".

[137] Philibert Delorme sau De L'Orme (1514-1570), arhitect

câtă neobrăzare vine arhitectura greoaie a acestui domn să se aplice peste una din cele mai delicate faţade ale Renaşterii nu constituie unul dintre cele mai mici scandaluri ale vremii noastre.

Paris, 20 octombrie 1832

---

francez, născut la Lyon. Fiind arhitect al regelui, a construit Palatul Tuileries, a condus lucrările la Fointanebleau, a lucrat la zidirea castelelor Saint-Germain, Villers-Cotterets, Chennoceaux, d'Anet, dintre care ultimul este opera sa cea mai importantă.